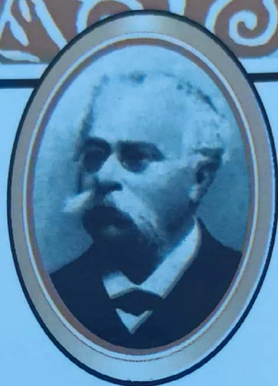
DUMITRU IRIMIA

OPERE

STUDII DE LIMBA ROMÂNĂ ȘI LINGVISTICĂ GENERALĂ

Ediție îngrijită de Dinu Moscal

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA" IAȘI

Dumitru Irimia (1939-2009) a fost o mare personalitate a lingvisticii româneşti, cunoscut pentru lucrările sale fundamentale de stilistică funcţională, stilistică literară (în special studii consacrate operei eminesciene) şi gramatică. Profesor la Facultatea de Litere a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi între 1962-2009. Cărţi publicate (selectiv): *Eminescu. Despre cultură şi artă*, 1970, 2016, *Limbajul poetic eminescian*, 1979, 2012; *Curs de lingvistică generală*, 1986, 2011; *Structura stilistică a limbii române contemporane*, 1986; *Introducere în stilistică*, 1999; *Dicţionarul limbajului poetic eminescian*, 8 vol., 2002 – coordonator; *Dicţionarul limbajului poetic eminescian: Semne şi sensuri poetice*, 2 vol., 2005 – coordonator; *Gramatica limbii române*, Iaşi, 1997, 2005, 2008.

Referenți științifici:
Conf.univ.dr. Sorin Guia
Conf.univ.dr. Ioan Milică

Redactor: Mariana Codruț
Colaţionare: Cristina Irimia
Tehnoredactare: Luminiţa Răducanu
Coperta: Manuela Oboroceanu

ISBN: 978-606-714-356-0

700109 – Iaşi, str. Pinului, nr. 1A, tel./fax: (0232) 314947
http:// www.editura.uaic.ro e-mail: editura@uaic.ro

DUMITRU IRIMIA

STUDII DE LIMBA ROMÂNĂ ŞI LINGVISTICĂ GENERALĂ

Ediţie îngrijită de **Dinu Moscal**

Introducere şi Notă asupra ediţiei de **Dinu Moscal**

Dinu Moscal (n. 1975) este cercetător în cadrul departamentului de toponimie al Institutului de Filologie Română „A. Philippide" – Filiala Iaşi a Academiei Române. A publicat studii şi recenzii în *Anuarul de Lingvistică şi Istorie Literară*, *Diacronia*, *Logos & Episteme*, *Philologica Jassyensia* ş.a. Este autor al monografiei *Teoria câmpurilor lexicale. Cu aplicație la terminologia populară a formelor de relief pozitiv* şi coautor la *Mic dicționar toponimic al Moldovei (Structural şi etimologic). Partea 1. Toponime personale.*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
IRIMIA, DUMITRU
Studii de limba română şi lingvistică generală / Dumitru Irimia; ed. îngrij., introd. şi notă asupra ed. de Dinu Moscal. -
Iaşi: Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 2017
Conţine bibliografie
Index
ISBN 978-606-714-356-0

I. Moscal, Dinu (ed.; pref.)

81

CUPRINS

III. ORTOGRAFIA

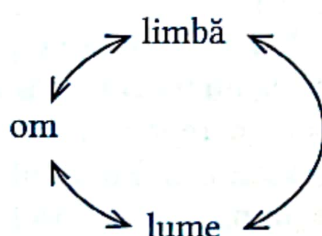
IV. LIMBA ROMÂNĂ ŞI BASARABIA

V. OAMENI ŞI CĂRŢI

ANEXĂ

INTRODUCERE

Poate fi pusă opera lui Dumitru Irimia sub un singur nume? Dacă ne referim la dominanta operei sale, da. Limba română. La aceasta se adaugă o anumită predilecţie pentru limba şi cultura italiană, aşa cum se poate observa din studiile de italienistică, precum şi din desele raportări la limba italiană în studiile de limba română. Limba română ca dominantă a operei lui Dumitru Irimia trebuie percepută din perspectiva triadică ce decurge din raporturile definitorii în care e situată aceasta, aşa cum apare prezentată constant în lucrările sale cu caracter general[1], reprezentată grafic astfel:

Recunoaştem în această reprezentare conceptul logosului grecesc[2], cu deosebirea că între cele trei entităţi nu este presupus un raport de echivalenţă, conform percepţiei anticilor, ci un raport ce ilustrează coparticiparea lor în actul comunicării: omul exprimă prin limbă realitatea/lumea pe care el o percepe/cunoaşte. Perspectiva triadică ce corespunde acestei reprezentări rezultă din orientarea procesului de comunicare spre una dintre aceste entităţi în actul de comunicare: 1) limba în ipostaza comună, *obiectivă*, unde aceasta (limba/codul) se impune şi îi impune subiectului vorbitor (omul) lumea prin primatul funcţiei denominative; 2) limba în ipostaza *subiectivă*, unde omul (subiectul vorbitor ca individ) intervine cu un punct de vedere propriu asupra realităţii, potrivit unei cunoaşteri individuale, cu repercusiuni la nivelul limbii, ceea ce are ca rezultat o cunoaştere a lumii şi o exprimare subiectivate; 3) limba în ipostaza *creatoare*, unde aceasta se sustrage (este sustrasă de eul creator) funcţiei denominative primare, reorganizîndu-se la nivel formal şi conceptual şi întemeind o lume nouă, un univers poetic autonom. Primei ipostaze îi corespunde studiul funcţionalităţii limbii, adică gramatica, celei de-a doua ipostaze îi corespunde studiul expresivităţii limbii, adică stilistica, iar celei din urmă ipostaze îi corespunde studiul creativităţii limbii, al limbajului poetic, adică poetica.

---

[1] *Cf.* în special primele articole ale prezentului volum sau *Gramatica limbii române*, Editura Polirom, Iaşi, 2000[3], p. 15, de unde a fost preluată şi imaginea grafică pentru reprezentarea acestor raporturi.

[2] Reprezentată în chiar aceiaşi termeni, adică *limbă–gîndire–lume*, în *Morfo-sintaxa verbului românesc*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2007, p. 5, 7.

Dumitru Irimia s-a dedicat limbii române, înţeleasă din această perspectivă triadică. Opera sa cuprinde cele trei dimensiuni definitorii: gramatica, stilistica şi poetica, această din urmă dimensiune fiind reprezentată îndeosebi prin aplecarea către creaţia lirică eminesciană.

Studiile sale de limbă pot fi considerate treapta către cele de stilistică, aşa cum cele de stilistică pot fi considerate treapta către studiile eminesciene, conform unei ierarhii implicite, adică de la nivelul comunicativ al limbii la cel expresiv, apoi la cel poetic. Studiile din prezentul volum au un statut de bază în două planuri: cel deja prezentat, al nivelurilor limbii, şi un al doilea, natural, ca reprezentare a stadiului iniţial, detaliat al analizei şi interpretării problemelor de gramatică, ca demers pentru *Gramatica limbii române*.

Studiile relevante în ceea ce priveşte primul plan sînt cele din secţiunile I şi a IV-a.

Studiile din prima secţiune abordează aceste raporturi esenţiale la nivelul general al unei limbi, ilustrate prin limba română, adesea în comparaţie cu italiana. Astfel, limba nu este doar o reprezentare a lumii, ci şi reflectarea raportului cu lumea al eului naţional, îl îndrumă pe vorbitor către o viziune specifică asupra lumii şi instituie un mod de a fi în lume. De asemenea, limba oferă o anumită deschidere faţă de lume atît prin sistemul morfo-sintactic (cazul, vezi exemplul cuvîntului compus: *floarea-soarelui*, implicaţiile genului gramatical etc.), cît şi printr-o memorie a devenirii cuvintelor, ce păstrează viziuni latente specifice, avînd astfel statutul de predicate de ordin istoric (*ţară* < lat. *terra*, *frumos* < lat. *formosus* etc.). Posibilitatea inovării la nivelul limbii, cu implicaţii la nivelul reprezentării lumii, este prezentată şi în cadrul limitelor ce rezultă din dihotomia individual – supraindividual, în planul cunoaşterii şi al comunicării la nivelurile empiric, ştiinţific şi poetic. Componenta materială/fizică (materializabilă) a limbii este şi ea analizată prin prisma dihotomiei fizic (material) – psihic (ideal), dihotomia de bază a viziunii dualiste asupra limbii de la A. Philippide.

În studiile din secţiunea a IV-a entităţile coparticipante la actul comunicării primesc un grad de particularizare. Limba română nu mai are statutul de caz particular pentru a ilustra generalitatea raporturilor dintre om, limbă şi lume, ci devine obiectul individual al analizei, împreună cu implicaţiile la nivelul raporturilor cu celelalte două entităţi, care, şi ele, prin individualizarea limbii, capătă nuanţele contextualizării limbii române în coordonatele cultural-istorice actuale. Concret, este vorba despre consecinţele profunde la nivelul eului naţional – istoric şi transistoric – în urma falsificării statutului limbii române în Basarabia, precum şi al istoriei Basarabiei. Prin falsificarea identităţii limbii române în Basarabia i se neagă modul specific de percepere a lumii, iar o dată cu aceasta se încearcă negarea eului naţional, a identităţii naţionale a românilor din Basarabia. Limba este adăpost al fiinţei naţionale, atât din perspectiva raportului cu istoria (istoria unei limbi reflectă istoria unui popor), cât şi din

perspectiva raportului cu lumea (o limbă reflectă o cunoaştere/înţelegere specifică a lumii). Primului raport îi corespunde o identitate lingvistică, care îi conferă eului statutul de fiinţă istorică. Celui de-al doilea raport îi corespunde o identitate stilistică, care îi conferă eului statutul de fiinţă în lume, dincolo de determinările de ordin istoric. Aceste două compliniri ale identităţii sînt dislocate în cazul românilor din Basarabia prin falsificarea realităţii (istoria) şi a statutului limbii române (numită limbă moldovenească). Conştiinţa unei origini comune şi a unei singure limbi a tuturor românilor, indiferent de regiune geografică sau moment al istoriei, este mărturia unei identităţi naţionale, adică un mod propriu de percepere a lumii, reflectat în dimensiunea stilistică a limbii şi în dimensiunea poetică a limbii, concretizată în literatură. Dumitru Irimia pune în evidenţă aceste „adevăruri axiomatice" prin analiza limbii române în registrele corespunzătoare perspectivei triadice amintite: registrul obiectiv (lingvistic), registrul subiectiv (stilistic) şi registrul creativ (poetic), prin mărcile individualizatoare ale limbii şi literaturii române de dincoace şi de dincolo de Prut.

Studiile cu statut de bază în cel de-al doilea plan, analizele premergătoare *Gramaticii limbii române*, sînt reunite în secţiunea a II-a. Articolele de gramatică reflectă cel mai fidel gîndirea critică a lui Dumitru Irimia. Spre deosebire de domeniul stilisticii şi poeticii, în gramatică există o tradiţie cu un trecut mult mai complex şi mai multe direcţii de abordare, la care se adaugă şi problema normei (cea prescriptivă), lucruri în faţa cărora gramaticianul trebuie să aşeze cu atenţie limba, astfel încît interpretarea să fie cît mai aproape de realitatea limbii şi, în acelaşi timp, să reflecte o coerenţă generală, care este propriu-zis marca autorului, indiciul unei treceri a întregii problematici prin propria gîndire. În chiar primele rînduri ale studiului ce deschide secţiunea dedicată gramaticii este precizată cu claritate necesitatea naturală a propriei concepţii în cercetarea ştiinţifică: „Nimic mai firesc decît ca o cercetare lingvistică, asemeni oricărui alt studiu, să-şi aibă întemeierea în propria concepţie, ba aceasta e chiar condiţia fundamentală a cercetării ştiinţifice" (vezi *infra*).

Trebuie subliniat că studiile de gramatică propriu-zise ale lui Dumitru Irimia nu au caracter prescriptiv, ci sînt descriptive şi interpretative. Obiectivul urmărit este înţelegerea sistemului gramatical al limbii, adică o aprofundare a raportului om–limbă (şi, implicit, lume). Aşa se explică atenţia acordată prin articole speciale unor lingvişti a căror percepţie asupra gramaticii nu este izolată de celelalte niveluri ale limbii şi care nici nu sînt cunoscuţi ca gramaticieni: A. Philippide (autor al unei *Gramatici elementare a limbii române*, dar şi teoretician al gramaticii în alte lucrări, în special în *Principii de istoria limbii*) şi Sextil Puşcariu („lingvist dublat de stilist"). De asemenea, preeminenţa concepţiei proprii nu presupune nicidecum ignorarea tradiţiei, ci o analiză temeinică şi o recuperare a acesteia, aşa cum o arată toate dezbaterile din studiile sale. Ilustrativ în acest sens este studiul dedicat raportului verb–predicat, care

este, în acelaşi timp, şi o reactualizare a contribuţiei lui Timotei Cipariu în această chestiune.

Acestea sînt coordonatele de ordin general care au condus la interpretările ce-i conferă un loc bine conturat, dar şi bine argumentat, în gramaticografia românească. Dacă ar fi să indicăm trăsătura caracteristică a gramaticii sale, aceasta ar fi primatul funcţiei în analiza textului, indiferent de faptul că este îndeplinită prin ceea ce gramatica tradiţională numeşte „parte de vorbire" ori printr-o structură complexă sau chiar dublă. În studiile reunite în acest volum se regăsesc cîteva analize detaliate, în care se poate urmări întreaga argumentaţie pentru interpretările originale în privinţa diatezei – o dată în analiza funcţiei morfemului *se*, care conduce la adăugarea diatezei reciproce la cele trei admise în general, şi o dată în statuarea diatezei dinamice şi a celei impersonale în studiul „Diateza dinamică" –, în privinţa conţinutului lexical şi, implicit, a predicativităţii semiauxiliarelor, în privinţa raportului de coordonare adversativă – în cadrul căreia se disociază coordonarea opozitivă –, în privinţa realizării funcţiilor în propoziţiile complexe prin structuri predicative la un grad secund sau ca dublă realizare, inclusiv în cazul predicatului, precum şi în privinţa formei de genitiv a pronumelor personale de persoana I şi a II-a.

Problematica ortografiei intră şi ea în acest context, cel puţin prin faptul că aceasta constituie tema „Cuvîntului autorului" din *Gramatica limbii române*. Discutarea ortografiei oficiale trebuie înţeleasă prin raportare la argumentele ce au stat la baza deciziei Academiei Române din 1993, şi nu prin raportare la decizia însăşi.

Din textele dedicate lingviştilor G. Ivănescu şi Eugen Coşeriu şi din prezentarea schimbului epistolar între Matteo Bartoli, Nicolae Cartojan şi Sextil Puşcariu, cuprinse în secţiunea „Oameni şi cărţi", transpar consideraţia pentru contribuţia lor în domeniul lingvisticii, precum şi sentimentul apartenenţei la un univers comun al cercetării lingvistice. În recenziile din partea a doua a secţiunii se observă aceeaşi preocupare constantă pentru o perspectivă integrală şi pentru o metodă adecvată în cercetarea lingvistică, preocupări ce-i conferă un loc bine determinat în lingvistica românească.

Dinu Moscal

NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI

Volumul de faţă se alătură altor două volume de articole, *Studii eminesciene*, apărut în 2014, şi *Studii de stilistică şi poetică*, apărut în acelaşi timp cu prezentul volum, împreună cu care ilustrează cele trei dimensiuni reprezentative ale operei lui Dumitru Irimia: eminescologia, stilistica şi limba română. Astfel, toate articolele publicate se regăsesc în aceste trei volume, mulţumită iniţiativei şi dăruirii doamnei Cristina Irimia, căreia i se datorează culegerea computerizată a majorităţii textelor şi la acest al treilea volum, precum şi traducerea în limba română a textelor apărute în limba italiană (publicate şi în versiunea originară în „Anexa" din finalul volumului), dar şi mulţumită sprijinului Editurii Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, al cărei director, Andrei Corbea-Hoişie, a înţeles importanţa şi necesitatea editării în volum a studiilor lui Dumitru Irimia, precum şi a reeditării cărţilor sale într-o serie de autor, în care au apărut *Limbajul poetic eminescian* (2012) şi *Studii eminesciene*, menţionat mai sus, la care se adaugă – în afara seriei – *Curs de lingvistică generală* (2011) şi antologia Mihai Eminescu, *Despre limbă, cultură, teatru* (2016).

Volumul conţine şi un text nepublicat (în manuscris), „Raportul verb – predicat", în care parantezele pătrate din afara citatelor indică fragment ilizibil sau lectură nesigură (cîte un caz). Două texte, „O limbă maternă – un alfabet" şi „Adevăruri axiomatice puse în discuţie", care au alţi autori, sînt incluse aici pentru că au fost reluate de Dumitru Irimia într-un cadru mai larg, în care discută problema limbii române în Basarabia, ele păstrîndu-se în structura din publicaţia în care au apărut (*Dacia literară*, 2/1996).

Organizarea articolelor în interiorul secţiunilor tematice este uneori coroborată cu ordinea cronologică. Ordinea cronologică este păstrată în cea de-a treia secţiune (cele trei articole legate de ortografie) şi doar cu mici abateri în cea de-a patra secţiune, unde abordarea problemei limbii române în Basarabia reflectă şi o atitudine care se schimbă o dată cu evoluţia condiţiilor istorice şi politice din România de peste Prut.

Normele de editare concordă cu cele din celelalte volume ale seriei.

Ortografia este cea corespunzătoare viziunii autorului, argumentele sale fiind expuse în cele trei articole pe această temă din secţiunea de ortografie: punerea în discuţie a reformei propuse de Academia Română în anul 1991 („Ortografia limbii române. Trecut, prezent, viitor") şi, îndeosebi, răspunsul la decizia Academiei din 17 februarie 1993, dat în „Despre ortografia limbii române fără patimă (şi fără ideologie şi fără politică)" şi „De ce scriu şi susţin scrierea cu î din i?". În citate s-au păstrat variantele formale ale vremii.

Trimiterile bibliografice urmează formatul de citare Chicago (autor, an: pagină), indiferent de categorie: bibliografie propriu-zisă sau texte folosite

pentru exemplificări. Excepţie fac cele cîteva sigle consacrate pentru lucrările reprezentative ale Academiei Române: DA, GA, ALR, NALR, DOOM. Pentru NALR am indicat toate volumele apărute pînă în 1998. În cazurile în care trimiterea bibliografică a fost omisă, aceasta a fost completată prin recurgerea la operele citate. Citatele au fost revizuite prin recurgerea la textul original. Citatele traduse de autor au fost redate în limba originară la nota de subsol. Citatele şi trimiterile adăugate pentru clarificarea anumitor aspecte au fost semnalate prin (*n. edit.*).

Îi mulţumesc doamnei Cristina Irimia pentru implicarea totală în definitivarea acestei serii şi Editurii Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" – îndeosebi doamnei Mariana Codruţ şi doamnei Luminiţa Răducanu –, care a oferit tot sprijinul pentru publicarea seriei de autor Dumitru Irimia, cel a cărui operă constituie un reper în şcoala ieşeană şi în cultura română.

D. M.

I. LIMBA DIN PERSPECTIVĂ CULTURAL-ISTORICĂ

LIMBA – COMPONENTĂ FUNDAMENTALĂ A SPECIFICULUI NAȚIONAL

„Ceea ce voiesc românii să aibă e libertatea spiritului şi conştiinţei lor în deplinul înţeles al cuvîntului. Şi fiindcă spirit şi limbă sînt aproape identice, iar limbă şi naţionalitate asemenea, se vede uşor că românul se vrea pe sine, îşi vrea naţionalitatea, dar aceasta o vrea pe deplin" (Eminescu, 1970: 213).

Fraza, preluată dintr-un articol publicat de Eminescu în anul 1876 în *Curierul de Iaşi*, cuprinde concentrat esenţa însăşi a raportului dintre limba unui popor şi specificul său naţional. Orice popor şi-a format în timp, încă din epoca genezei sale, un mod propriu de a simţi şi a gîndi lumea, construindu-şi astfel o identitate distinctă între celelalte popoare. În dezvoltarea acestei identităţi limba ocupă o poziţie dublă: 1) concentrează şi reflectă o anumită viziune asupra lumii; 2) modelează viziunea vorbitorului (individual şi colectiv) asupra lumii. Spiritul naţional trece în limbă, iar prin aceasta limba şi specificitatea naţională devin consubstanţiale: „Spirit şi limbă sînt aproape identice, iar limbă şi naţionalitate asemenea". Factori diverşi au generat moduri diferite de a simţi şi gîndi lumea, adică moduri diferite de *a fi în lume*. Diversităţii de moduri de a simţi şi gîndi lumea a trebuit să-i corespundă aceeaşi diversitate de caractere naţionale, iar diversităţii de caractere naţionale, diversitatea de limbi. „Într-adevăr – scria Eminescu în acelaşi articol din *Curierul de Iaşi* – dacă în limbă nu s-ar reflecta chiar caracterul unui popor, dacă el n-ar zice oarecum prin ea «aşa voiesc să fiu eu şi nu altfel», oare s-ar fi născut atîtea limbi pre pămînt? Prin urmare, faptul că noi românii cîţi ne aflăm pe pămînt vorbim o singură limbă, «una singură» ca nealte popoare şi aceasta în oceane de popoare străine ce ne-ncongiură e dovadă destulă că aşa voim să fim noi şi nu altfel" (*ibidem*: 213).

Fraza din urmă aduce în prim-plan alte aspecte ale aceluiaşi raport: unitatea de limbă este semn al unităţii etnice; identitatea de caracter şi conştiinţa apartenenţei la aceeaşi unitate etnică sînt asigurate şi dezvoltate, conştientizate prin limbă; apărarea identităţii specifice se face prin apărarea limbii.

Dezvoltat în timp, specificul naţional al unui popor este construit de limbă şi reflectat în limbă, în interiorul unui raport de interdependenţă, desfăşurat deci în ambele sensuri. Au contribuit la dezvoltarea civilizaţiei spirituale, a dimensiunii spirituale specifice, factori multipli, dintre care unii ţin de coordonate geografice, istorice etc., ale existenţei unui popor („natura pămîntului de sub picioare, a cerului de deasupra", *idem*, 1985b: 112), dar totul s-a decantat în limbă: „Neapărat că şi zona în care locuieşte şi natura părinţilor din cari se coboară, şi încrucişările trebuie să se fi înmagazinat în spiritul poporului şi în limba lui într-o formă oarecare" (*idem*, 1984: 157).

Raportul *limbă–specific național* se înscrie în raportul mai general, central în gîndirea eminesciană: *om–limbă–lume*, definit foarte exact de Eminescu printr-o frază ce anticipă cu cîteva decenii pe cea aproape identică a lui Heidegger: „Nu noi sîntem stăpînii limbei, ci limba e stăpîna noastră" (Ms. 2275B – Eminescu, 1981: 241).

Din această perspectivă, se înţelege că omul intră în raport cu lumea prin intermediul limbii, dar raportul cu lumea nu înseamnă numai raportul interuman, adică un raport de comunicare informaţională, să-i spunem, ci raportul efectiv (în sens filosofic) cu universul. Iar în desfăşurarea acestui raport limba este spaţiul sacru în care omul îşi dezvoltă umanitatea, adică componenta spirituală, afectivă şi raţională concomitent, a fiinţei sale cele mai adevărate. În acest spaţiu sacru, limba lasă omului toată libertatea manifestării sale spirituale, dar totodată îl şi orientează dintr-un plan de adîncime, pe care subiectul vorbitor rareori îl conştientizează. Omul intră în raport cu lumea prin intermediul limbii, dar aceasta este o anumită limbă. Limba este astfel spaţiul în care, în timp ce învaţă ce este lumea, omul îşi învaţă şi umanitatea, şi naţionalitatea, el şi le asumă adică, şi procesul acesta începe în etapa deprinderii vorbirii. În mod subconştient, copilul îşi dezvoltă prin limbă concomitent umanitatea şi naţionalitatea – ipostaza specifică a umanităţii. De pe acest temei teoretic Eminescu susţine necesitatea învăţării aprofundate a limbii materne în şcoală: „Limba românească [...] este totodată organul prin care neamul moşteneşte avutul intelectual şi istoric al strămoşilor lui. Copilul nu învaţă numai a vorbi corect, el învaţă a gîndi şi a simţi româneşte" (*idem*, 1970: 213-214).

În felul acesta limba se impune ca marcă a identităţii specifice a unui popor, iar prin aceasta dezvoltă, în interiorul raportului *om–limbă*, unul din aspectele suveranităţii sale. Altfel spus, limba este marcă, emblemă a identităţii unui popor, pentru că ea construieşte identitatea spirituală a acestui popor. Fraza lui Eminescu „Limba e stăpîna noastră" înseamnă, din această perspectivă, instituirea unui mod de a fi al omului în primul rînd prin *limbă*.

Expresie a unei spiritualităţi specifice, limba acţionează ea însăşi asupra spiritului individual sau colectiv, fie prin intermediul artei (sau culturii în general), fie direct. Raportul cu arta (sau cu artele, dar în primul rînd cu arta cuvîntului) este de un tip special şi a fost, de asemenea, fixat, în aspectele lui esenţiale, de Eminescu: limba şi arta reprezintă cele „două poluri statornice" unite printr-o „osie statornică", metaforă a spiritului naţional în viziune eminesciană: „De aceea numai arta naţională are raţiunea de a fi, numai ea naşte în inimile indivizilor întărirea şi intensivitatea acelui simţămînt subiectiv care face ca toţi să se numere de membri aceluiaşi corp". Arta cuvîntului, literatura, care „formează focarul spiritul[ui] naţional, unde concurg toate razele din toate direcţiunile vieţii spirituale" (*ibidem*: 23), îşi întemeiază înainte de toate caracterul naţional pe stratul de adîncime al limbii: „Comoara şi puterea limbistică, feliul stilului şi al espresiunii la un popor reflectă şi se

manifestează în *literatura sa naţională*" (*idem*, 1981: 553). În acest sens, de fapt, limba însăşi se poate aşeza la baza unei literaturi naţionale: „Dar o adevărată literatură, trainică, care să ne placă nouă şi să fie originală pentru alţii, nu se poate întemeia decît pe *graiul viu al poporului nostru propriu* (*s.n.*, D.I.), pe tradiţiile, obiceiurile şi istoria lui, pe geniul lui" (*idem*, 1984: 162).

În mod direct limba acţionează asupra spiritului prin statutul de spaţiu în care ne recunoaştem ca aparţinînd aceleiaşi naţionalităţi, limba se impune ca expresie a unităţii naţionale şi dezvoltă conştiinţa apartenenţei la această naţionalitate, conştiinţa unei anumite identităţi naţionale.

Pe de altă parte, limba acţionează asupra spiritului prin universul semantic pe care îl conţine în structura componentelor sale, caracterizate de un proces de îngemănare ca şi perfectă, *conţinut–formă*, propriu mai ales fondului de bază al limbii naţionale: „Căci numai o limbă în care cuvintele sînt îngemănate c-un înţeles hotărît de veacuri este clară şi numai o cugetare care se serveşte de o asemenea limbă e limpede şi cu temei". Din această perspectivă aprecia Eminescu, într-un articol din 1882, discursul prinţului Grigore M. Sturza, rostit într-o „limbă românească atît de curată şi de frumoasă, precum arareori se aude şi care contrastează, spre lauda ei fără îndoială, cu păsăreasca lustruită şi pe sponci a d-nilor Boerescu ori Grădişteanu [...]. Ceea ce ne pare un semn caracteristic al vremii este că în Senat se vorbeşte româneşte; bine, de-a dreptul şi fără înconjur şi fără frază. Cine ştie însă ce însemnătate are limba asupra spiritului, cum îl acopere şi îl pătrunde, cum limba noastră veche trezeşte în suflet patimile vechi şi energia veche, acela va înţelege de ce ne pare bine de lucrul acesta. Fie cineva ateu şi păgîn, cînd va auzi muzică de Palestrina, sentimentul întunecos, neconştient al creştinătăţii îl va pătrunde şi păgînul sau ateul va fi, pe cît ţine impresia muzicii, creştin pîn-în adîncimile sufletului. Şi limba strămoşească e o muzică; şi ea ne atmosferizează cu alte timpuri, mai vrednice şi mai mari decît ticăloşia de azi, cu timpuri în care unul s-au făcut poporul şi una limba" (*idem*, 1985b: 112-113).

„A vorbi fraza" reflectă felul cum vedea Eminescu opoziţia *frază–cuvînt*. *Frază* este expresia limbii desemantizate şi deznaţionalizate, limba politică cel mai adesea, *cuvînt* este limba încărcată de sens, purtînd însemnele naţionalităţii. În cuvînt se află concentrată limba naţională, pentru că în cuvînt expresia şi sensul sînt perfect îngemănate de o istorie continuă şi o simţire constantă, care înseamnă statornicie a spiritului, condiţie fundamentală a caracterului şi identităţii specifice naţionale. Limba română cea adevărată se află dincolo de structura de suprafaţă; din această cauză, ceea ce „lasă părinţii din părinţi strănepoţilor lor [...] sînt lucruri pe cari străinii nu le pot înţelege chiar dac-ar vorbi cu sunete româneşti" (*ibidem*: 112).

Iar dincolo de suprafaţa limbii, limba română este un punct de vedere propriu asupra lumii.

Reluînd distincţia *cuvînt–frază*, vom observa că, e adevărat, simplificînd întrucîtva, ea reflectă distincţia dintre funcţia de comunicare a limbii şi funcţia de expresie. În timp, limba s-a impus tot mai mult ca mijloc de comunicare şi şi-a trecut în umbră sau i-a fost lăsată în umbră funcţia de expresie. Limba este, într-adevăr, mijloc de comunicare, chiar principalul mijloc de comunicare, dar este (şi este aşa în structura ei de adîncime) şi spaţiu de expresie a unui mod de a fi. Tocmai în acest spaţiu fiecare are un punct de vedere specific asupra lumii.

Este adevărat că lumea are o existenţă obiectivă, dar este la fel de adevărat şi că aceeaşi lume există numai în felul în care este interpretată de omul care intră în raport cu ea, deci în felul în care este interpretată de un popor, iar această interpretare se conţine în şi depinde de limba acestui popor.

Această interdependenţă între limbă şi viziunea unui popor asupra limbii se reflectă în primul rînd în vocabular, în lexicul popular, străvechi prin excelenţă. Termenul românesc *floarea-soarelui*, de exemplu, reflectă o viziune metaforică asupra lumii, cu deschidere spre mit. Corespondentul italian *girasole* vorbeşte mai degrabă de o viziune descriptivă. *Ghiocel* din limba română reflectă aceeaşi viziune metaforică; *bucaneve* din italiană e tot o viziune descriptivă, de tip dinamic, *podsnejnik*, din limba rusă, tot o viziune descriptivă, dar de tip static, ş.a.m.d.

Dar interdependenţa *limbă – interpretarea lumii* se reflectă şi în structura gramaticală. Studiul gramaticii limbii se limitează, de obicei, la stratul de suprafaţă, formal, într-un înţeles mai larg, neglijîndu-se, de regulă, ceea ce este dincolo de acest strat.

E. Fromm observa o distincţie între limbi în funcţie de întrebuinţarea verbului *a fi* sau *a avea*; verbul *a fi* subiectivizează, verbul *a avea* reflectă o detaşare a subiectului vorbitor. Limba română spune *mi-e dor*, *mi-e sete*, *mi-e teamă*; subiectul vorbitor se implică total în starea de *sete*, *teamă*, *dor*. Limba italiană spune *ho sete*, *ho paura*, subiectul vorbitor îşi priveşte starea cu detaşare.

Specificitatea viziunii în interpretarea lumii prin limbă se reflectă în funcţionarea diferitelor categorii gramaticale şi în organizarea vocabularului din perspectiva acestor categorii.

La substantiv, de exemplu, limba română distinge clasa inanimatelor prin situarea la genul neutru a majorităţii substantivelor care denumesc obiecte fără viaţă. Distincţia nu e absolută, dar, atît cît este, ea reflectă o viziune (sau ecourile unei asemenea viziuni) animistă asupra lumii: *copac*, *pom*, *arbore* sînt substantive masculine; *lemn*, *trunchi* (rezultînd din copacul tăiat, desfiinţat) sînt de genul neutru.

Limbile situează la genuri diferite substantive care interpretează componente fundamentale ale lumii, totul în corespondenţă cu un anumit mod de a privi lumea şi determinînd în consecinţă dezvoltarea într-un anumit sens a culturii spirituale a unui popor. Cîteva exemple:

În limba română *soare* e masculin, *lună* – feminin; aşa a putut lua naştere legenda *Soarele şi Luna.* Fiind *soarele* masculin şi *marea* feminin, Luceafărul lui Eminescu s-a putut naşte din *soare* şi *mare*: „Şi soarele e tatăl meu/ Iar mumă-mea e marea".

În limba italiană, ziua şi noaptea, răsăritul şi apusul sînt denumite prin substantive organizate în cuplul *masculin–feminin*; cu această organizare internă a limbii italiene şi, de aici, a culturii italiene, Michelangelo a putut realiza grupul sculptural de la Capella dei Medici: *Il giorno* şi *La notte, L'Aurora* şi *Il Crepuscolo*, grup sculptural care nu ar fi fost posibil în cultura română din cauza, între altele, şi a altui mod de a interpreta în interiorul genului gramatical cele patru momente temporale.

Sînt acestea numai cîteva aspecte ale interpretării lumii prin limbă, componentă fundamentală a specificului naţional. Ele sînt în general ignorate de subiectul vorbitor, de interpretul de gramatică, dar sînt recuperate de limba poetică, prin care poetul reconstituie ceea ce este limba în stratul ei de adîncime, adică originalitatea şi sacralitatea ei: „Nu noi sîntem stăpînii limbei, ci limba e stăpîna noastră. Precum într-un sanctuar reconstituim piatră cu piatră tot ce-a fost înainte, nu după fantazia sau inspiraţia noastră momentană, ci după ideea în genere şi în amănunte, care-a predomnit la zidirea sanctuarului, astfel trebuie să ne purtăm cu limba noastră românească. Nu orice inspiraţie întîmplătoare e un cuvînt de-a ne atinge de această gingaşă şi frumoasă zidire, în care poate că unele cuvinte aparţin unei arhitecturi vechi, dar în ideea ei generală este însăşi floarea sufletului etnic al românimii" (Ms. 2275B – Eminescu, 1981: 241).

Limba română, Chişinău, nr. 2, 1991, p. 65-68;
Limba română este patria mea. Studii. Comunicări. Documente, Ediţia a II-a, Chişinău, Casa Limbii Române, 2007, p. 51-55;
Limba română – adevărata mea patrie, Bucureşti–Chişinău, Litera Internaţional, 2005, p. 939-946.

OMUL FAŢĂ CU LIMBA

„Nu noi sîntem stăpînii limbei, ci limba e stăpîna noastră" (Ms. 2275B – Eminescu, 1981: 241) este răspunsul lui Eminescu la întrebarea: „Care este raportul omului cu limba?".

„Libertatea limbajului este libertate istorică, libertatea omului ca entitate istorică"[1], răspunde Eugen Coşeriu (Coseriu, 1971a: 17).

Cele două răspunsuri sînt numai la prima vedere diferite, sau chiar opuse. În esenţa lor, ele reprezintă doar ipostaze diferite ale unei aceleiaşi concepţii,

[1] „La libertà del linguaggio è libertà storica, libertà dell'uomo in quanto entità storica."

care afirmă suveranitatea limbii: ca sacralitate – în răspunsul poetic sau poetico-filosofic, concepţie proprie lui Eminescu şi Heidegger – ca şi creativitate, în răspunsul lingvistic, sau lingvistico-filosofic.

Perspectiva sacralităţii limbajului este explicitată de poetul român, în continuarea aceluiaşi fragment rămas printre manuscrise: „Precum într-un sanctuar reconstituim piatră cu piatră tot ce-a fost înainte, nu după fantazia sau după inspiraţia noastră momentană, ci după ideea în genere şi în amănunte, care-a predomnit la zidirea sanctuarului, astfel trebuie să ne purtăm cu limba noastră românească".

Perspectiva creativităţii în spaţiul limbii se explicitează în finalul aceluiaşi studiu al lui E. Coşeriu: „Omul trăieşte astfel într-o lume lingvistică pe care el însuşi [...] o creează"[1] (*ibidem*: 17).

În istoria devenirii sale, omul a creat limbajul, creîndu-se pe sine în cele două sensuri fixate de Coşeriu, ale limbajului ca *logos* şi ca *logos intersubiectiv*. Omul s-a eliberat de lumea naturală, transferînd-o în ordinea lumii lingvistice, într-un *logos semanticos*, devenit spaţiu al memoriei limbii, condiţie a desfăşurării comunicării cu lumea socială. Prin limbaj şi-a dezvoltat omul umanitatea ca fiinţă mai întîi, ca fiinţă naţională apoi şi a umanizat lumea din perspectiva subiectivă în care a înscris o realitate obiectivă, existînd în afara limbii, este adevărat, dar nu independent de limbă, după devenirea omului, ci dimpotrivă. O dată cu devenirea umană a fiinţei, lumea va avea identitatea pe care i-o construieşte limba, orice limbă fiind, în acest sens, un punct de vedere asupra limbii. Prin limbaj, aşadar, omul şi-a construit şi afirmat libertatea faţă de lume şi concomitent şi-a dezvoltat creativitatea.

Dar libertatea faţă de limbă? Faţă de limba istorică? Cît de liber este omul faţă de limba pe care a creat-o creîndu-se pe sine?

„Nu orice inspiraţie întîmplătoare e un cuvînt de-a ne atinge de această gingaşă şi frumoasă zidire, în care poate că unele cuvinte aparţin unei arhitecturi vechi, dar în ideea ei generală este însăşi floarea sufletului etnic al românimii" (Eminescu, 1981: 241).

Răspunsul lui Eminescu readuce ideea de suveranitate a limbii; libertatea şi creativitatea sînt cenzurate de sacralitatea limbii, de conştiinţa acestei sacralităţi a limbii, a unei anumite limbi – limba istorică, spaţiu al construirii identităţii naţionale.

„Sistemul e [...] *un ansamblu de libertăţi* [...]. Putem, deci, spune că, mai mult decît i se impune individului (vorbitor), sistemul i se oferă, oferindu-i mijloace pentru exprimarea sa, care este inedită dar, în acelaşi timp, inteligibilă pentru cei care recurg la acelaşi sistem"[2] (Coseriu, 1971b: 82).

---

1 „L'uomo vive così in un mondo linguistico ch'egli stesso [...] crea."

2 „Il sistema è [...] *un complesso di libertà* [...]. Potremmo dunque dire, que piuttosto che imporsi all'individuo, il sistema gli si offre, fornendogli i mezzi per la sua

Răspunsul lui Coşeriu readuce ideea de libertate, cenzurată aceasta doar de realizarea actului de comunicare – înţelegerea mesajului. Creativitatea este cenzurată de funcţionalitatea, am spune abstractă sau cel puţin detaşată de lume, a limbii.

Am putea interpreta din nou răspunsul poetic-filosofic în opoziţie cu răspunsul lingvistic sau, mai exact, cu răspunsul dat de filosofia limbajului. Opoziţia există cu adevărat, dar răspunsurile se dau din perspectiva în care este înscris raportul *om–limbă*: Eminescu, dinlăuntrul limbii, al unei anumite limbi; Coşeriu şi lingvistica, în general, într-un anumit sens, din exterior; Eminescu – din perspectiva limbii–spaţiu al poeziei; E. Coşeriu – din perspectiva limbii în actul de comunicare neutră. Dar tocmai aceste două perspective, şi în considerarea subiectului vorbitor care recurge la limbă, şi în considerarea limbii ca sistem, perspective complementare, de fapt, sînt în măsură să fixeze mai nuanţat poziţia omului faţă cu limba.

Libertatea şi creativitatea umană, asigurată de limbaj şi manifestată în limbaj, dezvoltă în timp aspecte diferite ale raportului *om–limbă*, înscris într-o poziţie activă, a „lucrului" cu limba, şi într-o poziţie pasivă, a „amprentei" lăsate asupra limbii.

Sacralitatea şi creativitatea se suprapun în plan mitic, în momentul iniţial al devenirii umane (cînd fiinţa, creînd limbajul, îşi creează şi dezvoltă umanitatea) sau în recuperarea momentului şi stării originare prin poezie, în spaţiul limbajului poetic.

Sacralitatea şi creativitatea se distanţează pînă la a se opune, în cursul istoriei societăţii pe terenul funcţionalităţii comunicative, cînd libertatea faţă de limbaj este dirijată şi cenzurată de specificul situaţiei de comunicare. Acum, limba, spaţiu de manifestare a umanităţii specific naţionale pe care ea însăşi l-a construit, lasă loc unei limbi-instrument. Funcţia de comunicare se instalează suverană peste funcţia de expresie – funcţia simbolică în interpretarea lui E. Coşeriu – a limbii. În anumite condiţii de întrebuinţare a limbii-instrument, apoi, însăşi funcţia de comunicare se poate degrada pînă la condiţia de pseudocomunicare, cînd semnificatul nu mai semnifică, o dată cu întreruperea raportului semantic. Desacralizării limbii istorice prin trecerea în *limba-cod*, în textul ştiinţific sau în cel administrativ, i se adaugă, în anumite situaţii, desemantizarea în textul politic şi în textul publicistic. Distincţia cu care operează Eminescu, în articole mai ales, dar şi în creaţia literară – *cuvînt–frază* – surprinde tocmai acest proces de desacralizare-desemantizare a limbii istorice în actul lingvistic concret; o frază al cărei conţinut semantic nu se întemeiază pe raportul semantic *cuvînt–lume* mimează, nu semnifică: „Niciodată fraza culturii nu e echivalentă cu munca reală a inteligenţei şi mai ales cu întărirea

espressione, che è inedita, ma nello stesso tempo comprensibile per coloro che usano lo stesso sistema."

propriei judecăţi, care e cultura adevărată [...], niciodată fraza libertăţii nu e echivalentă cu libertatea adevărată” (Eminescu, 1938-1939, III: 291).

Prin limbaj – în spaţiul unei anumite limbi istorice – omul se orientează în fiecare moment al existenţei sale, în mod implicit, în fiecare moment al actului lingvistic concret, în mod explicit, spre lume şi spre interlocutor. Specificul orientării şi al întrebuinţării concrete a limbii în actul lingvistic îşi are originea în poziţia omului ca subiect vorbitor între sistem şi normă, poziţie situîndu-se între automatism şi conştientizare. Vorbitorul inocent, nespecialist, îşi asumă sistemul în timp ce deprinde limba şi îl conştientizează prin intermediul normei. Caracterul subconştient al asumării sistemului este argumentat de limbajul copiilor, care aplică, fără limite, prin analogie, diferite legi lingvistice a căror funcţionare este limitată de intervenţia unor factori diverşi; copilul spune în limba română *sînteam*, prin analogie cu *veneam, am mergut*, prin analogie cu *am tăcut* etc.

Extinderea *regulii* cu ignorarea *excepţiei* caracterizează şi întrebuinţarea unei limbi, într-o primă etapă a studierii acesteia.

Asumat subconştient ca limbă maternă, conştient ca limbă 2, sistemul rămîne în sfera abstractă a opoziţiilor funcţionale, dincolo de care în limba istorică reală se trece numai prin pătrundere în memoria limbii, într-un strat de adîncime dezvoltat într-un timp istoric îndepărtat, care trebuie recuperat, sau într-un strat de suprafaţă, dezvoltat într-un timp recent.

În esenţa sa, fiecare act lingvistic este concomitent cunoaştere, comunicare şi atitudine şi implică două acte de predicaţie: unul implicit, în sfera semantică a unităţilor lingvistice ca *lexic*, şi un altul, explicit, în sfera semantică a enunţului, a unităţilor lingvistice ca *sintaxă*. Un enunţ precum: „Ţara *este frumoasă*” îşi dezvoltă planul său semantic printr-o predicaţie implicită. Aceasta (= realitatea despre care vorbim) *e ţara* şi o a doua, explicită: „Ţara *este frumoasă*”.

Memoria limbii, de adîncime sau de suprafaţă, este concentrată în special în unităţile lexicale, care cuprind şi atitudinea omului faţă de lume, mai exact, viziunea sa asupra lumii; sau, mai exact: unităţile lexicale reconstruiesc lumea, printr-un act implicit de predicaţie, într-un spaţiu semantic care fixează acea identitate lumii.

În actul lingvistic concret, act concret de comunicare, ceea ce se realizează în mod conştient prin enunţul: „Ţara este frumoasă” este semantica celei de-a doua predicaţii: *este frumoasă*.

Prima predicaţie rămîne în planul memoriei de adîncime a limbii, spaţiu de cunoaştere de adîncime, afectivă, în sens filosofic, a lumii, prin funcţia simbolică (în varianta funcţiei de reprezentare în complementaritate cu funcţia asociativă din interpretarea lui Coşeriu). Substantivul *ţară* din limba română rămîne legat de latinescul *terra*. Această trimitere semantică nu lipseşte nici din corespondentul italian *paese*, dar semantica acestui termen are în prim-plan

componenta instituţional-socială, să-i spunem. Pentru limba română, italianul *paese* e spaţiul social în care te afli, cu delimitările lui, mai mici (semnalînd dezinteres pentru ce este dincolo) – sensul de 'localitate rurală', mai mari – sensul de 'ţară'.

Tot în sfera primei predicaţii se înscrie şi interpretarea gramaticală a lumii în spaţiul semantic, complex, al unităţilor lexicale. Ceea ce se consideră genul gramatical, de exemplu, componenta permanentă, este, de aceea, mai degrabă trăsătură lexico-gramaticală, a semanticii unităţilor lexicale închise, de tip substantival: *mare(a)*, feminin în limba română, masculin în limba italiană, *il mare*, *floare(a)*, feminin în limba română, *il fiore*, masculin în limba italiană, *soare(le)*, masculin în limba română, *die Sonne*, feminin în limba germană, *luna*, feminin în română, *der Mond*, masculin în limba germană, cu consecinţe multiple asupra organizării lexicului curent, dar mai ales a figurilor stilistice întemeiate pe lexic, şi, în legătură cu aceasta, a structurilor stilistico-poetice, stilistico-artistice în dezvoltarea semnificaţiilor poetice sau sculpturale.

Dacă, în sfera primei predicaţii, cunoaşterea esenţei lumii transcende individul, căruia îi şi rămîne de cele mai multe ori neconştientizată, în sfera celei de-a doua predicaţii cunoaşterea lasă mai mult loc intervenţiei subiectului vorbitor. Omul interpretează acum lumea, lumea imediată, de regulă fenomenală, în funcţie de factorii pe care îi stăpîneşte. El ia în felul său în stăpînire limba, construind lumea după chipul său, după concepţia sa despre lume, societate etc.

Între cele două variante: copulativă şi adversativă ale relaţiei sintactice de coordonare, de exemplu, cel puţin cînd acestea se stabilesc între unităţi lexicale, distincţia nu este lingvistică, ci stilistică; ea nu are acoperire în lumea interpretată lingvistic: *Maria e **urîtă** şi **bogată***, ci reflectă atitudinea subiectului vorbitor faţă de această lume; neutră: *Maria e urîtă şi bogată*, cu implicare: Maria ***e** urîtă, **dar** bogată* sau Maria ***e** bogată, **dar** urîtă*.

În dinamica limbii sau, mai exact, în istoria întrebuinţării limbii-sistem, unităţile lexicale îşi pot pierde caracterul predicaţional în sensul de primă predicaţie, sau datorită presiunii funcţiei de comunicare, întemeiată numai pe stratul de suprafaţă, să-i spunem denominativ, al limbii (stratul de adîncime fiind reflexiv), sau datorită presiunii componentei persuasive a actului de comunicare (cu predominarea, deci, a funcţiei *conative*).

Prima situaţie este cea mai frecventă în spaţiul limbilor moderne în care limbile literare şi mai ales variantele stilistice cu mesaje specializate ale acestora – tehnico-ştiinţifice şi oficial-administrative – se apropie tot mai mult de condiţia de coduri convenţionale, „nomenclaturi" în terminologia lui Coşeriu, cuvinte care *numesc lumea*, am spune, dar care *nu mai conţin* în ele *lumea*.

Cea de-a doua situaţie caracterizează cu deosebire limbajul politic şi corespondentul său – stilul publicistic – care au atins gradul exemplar de

manifestare din acest punct de vedere, al desemantizării, prin ceea ce s-a numit *limba de lemn.*

Deci, în spaţiul *om – limbă*, înscris, de fapt, în raportul *om – limbă – lume*, poziţia omului faţă de limbă (în interdependenţă cu poziţia faţă de lume) este determinată înainte de toate şi descrisă de specificul tipului de cunoaştere şi de specificul comunicării.

În cunoaşterea poetică, tinzînd ca, prin recuperarea esenţei originare a limbajului, de limbaj absolut, să se ajungă la cunoaşterea de adîncime a lumii, ceea ce echivalează cu un act de *intrare în comunicare* cu lumea, omul, adică poetul, redă dinlăuntru sacralitatea, printr-un proces de re-creare a semanticii pierdute în spaţiul unei lumi semantice de tip poetic, o dată cu intrarea pe teritoriul miticului. Pe acest teren, libertatea poetului faţă de limbă este, dintr-o perspectivă, absolută, dintr-altă perspectivă, suveranitatea limbii este absolută. Spaţiul de acţiune concretă, imediată a poetului este limba istorică; din această perspectivă, libertatea sa este absolută: el îi poate nega toate determinările istorice, contingenţiale. Dar această libertate îşi are raţiunea ei de a fi şi se impune ca funcţională numai în condiţiile deschiderii spre limbajul nedeterminat, cînd limba istorică îşi pierde, în funcţionalitatea ei poetică, identitatea cu sine însăşi. În cunoaşterea ştiinţifică, tinzînd spre determinare şi înscrierea lumii *între adevăr şi fals*, libertatea omului este limitată de un model lingvistic istoriceşte determinat şi valabil istoriceşte. Modelul lingvistic este *norma* – oglindă a sistemului în funcţionalitatea sa opoziţională şi atît.

În cunoaşterea empirică, omul se află în faţa unor modele variabile în funcţie de situaţia de comunicare: oral/scris, cultură citadină/cultură rurală etc.

În actul de comunicare politică, şi cunoaşterea şi limba sînt viciate sau numai pot fi viciate în desfăşurarea lor de luarea în stăpînire a limbii şi transformarea ei în instrument de reorganizare şi dirijare a raportului *limbă – lume.*

Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi (serie nouă),
Omul şi limbajul său – Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu,
Secţiunea III, e. Lingvistică, tomul XXXVII/XXXVIII, 1991-1992, p. 115-119.

EXPRESIE, SEMNIFICAŢIE, SENS

Am înscris într-o simplă enumerare cei trei termeni reprezentînd concepte fundamentale pentru interpretarea modului de funcţionare a limbii, în primul rînd întrucît prezintă avantajul că se constituie într-o serie deschisă, în care pot intra în timp şi alţi termeni (ceea ce s-a şi întîmplat de altfel, şi anterior lui Eugen Coşeriu, dar în mod sistematic, organic prin Eugen Coşeriu – *desemnarea*); în al doilea rînd, pentru că lasă drum deschis înţelegerii că fiecare termen s-ar afla sau ar putea fi interpretat în raport cu celălalt/ ceilalţi, precum:

expresie – semnificaţie,
expresie – sens,
semnificaţie – sens,
expresie – semnificaţie – sens.

Atît termenii ca atare, cît şi (mai ales) relaţiile dintre ei (ipotetice, virtuale, reale) trimit fie spre ecuaţia saussuriană *semnificant/ semnificat > semnificaţie*, fie spre raportul *planul expresiei/planul semantic*, cu originea în aceeaşi ecuaţie, implicită în caracterul bilateral al semnului (textului) lingvistic, sau în interpretări anterioare sau contemporane, dar independente de Saussure (A. Philippide).

În oricare din abordări, implicit sau explicit, direct sau indirect, cum activitatea lingvistică are ca termen de referinţă lumea extralingvistică, aceasta, lumea extraverbală, trebuia să-şi revendice şi în spaţiul ştiinţei limbii o poziţie corespunzătoare. Şi şi-a reocupat-o.

Fie că a fost (sau chiar mai este) considerat exterior lingvisticii – atunci cînd face din semantică un domeniu/demers ştiinţific autonom –, fie că este considerat în interiorul obiectului de cercetare al lingvisticii – direcţie care tinde să se impună –, *sensul* se află prins, să spunem, între *expresie* şi *obiect*, pe de o parte, între *limbă*, cu existenţă anterioară, şi *vorbire*, întrebuinţare a limbii în actul (prezentul) comunicării, ceea ce determină o dinamică proprie.

Această dinamică specifică a *sensului* care îşi caută identitatea între *expresie* şi *obiect* îşi dezvăluie întreaga complexitate o dată cu părăsirea atitudinii de absolutizare a limbii, considerată în ea însăşi ca sistem de semne.

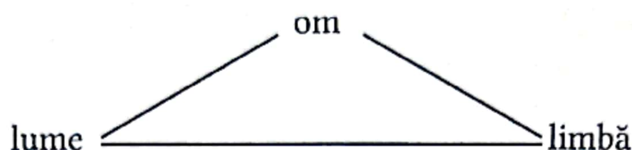
Pe de altă parte, prin G. Ivănescu, pe un spaţiu mai restrîns – din motive obiective –, care proiectase întemeierea unei lingvistici *antropologice* şi, pe un spaţiu mai larg, prin E. Coşeriu, care întemeiază, mai întîi implicit, în ultima vreme în mod explicit – conceptualizat – lingvistica integrală, *limba* – obiect autonom pentru structuralism – este readusă pe teritoriul care-i este propriu, cel al raportului cu fiinţa umană, raport condiţionat şi pentru limbă şi pentru identitatea fiinţei umane.

Ca în multe alte situaţii, în ştiinţă, faptul că E. Coşeriu şi G. Ivănescu aşază în centrul obiectului de cercetare al lingvisticii raportul *om – limbă* nu înseamnă că acest raport ar fi fost ignorat anterior, ci doar că sau nu a fost introdus în ecuaţia limbii, sau că avea o poziţie marginală. În orice caz, funcţiile limbii – la Bühler şi R. Jakobson – stau în legătură cu fiinţa umană implicată în actul de comunicare, iar dimensiunea pragmatică din teoria lui Morris corespunde implicării fiinţei umane în actul semiotic. Anterior lui G. Ivănescu, profesorul ieşean A. Philippide interpreta schimbările din limbă în legătură cu baza de articulaţie a vorbitorilor etc.

Şi totuşi, prin E. Coşeriu şi G. Ivănescu, omul şi limba se intercondiţionează şi existenţial, şi sub aspectul identităţii de dezvoltare la diferite nivele: naţional, cultural etc.

Din această perspectivă, nici raportul dintre expresie şi obiect, generatorul dimensiunii semantice, nu mai poate fi considerat ca interpretat în sine, întrucît el rezultă a fi stabilit de om şi poartă amprenta acestei implicări.

Dimensiunea *semantică* a semnului (textului) lingvistic nu îşi are originea (cum rezultă din interpretarea lui Ch. Morris) în raportul *expresie verbală–realitate extraverbală*, ci dintr-un raport implicînd trei termeni: *expresie verbală–fiinţă umană–realitate extraverbală*, adică:

De aici rezultă că:

1) raportul *limbă–lume* este mediat de *om*;
2) raportul *om–lume* este mediat de *limbă*.

Dimensiunea semantică se constituie în interiorul acestui raport prin intermediul expresiei. Păstrînd în permanenţă ca termen de referinţă obiectul lumea extraverbală, dimensiunii semantice îi corespunde *semnificaţia, sensul* sau raportul *semnificaţie–sens*?

Considerat într-o primă perspectivă, a dicotomiei *langue–parole*, raportul se prezintă în lingvistica actuală sub două variante:

sens > semnificaţie,
semnificaţie > sens.

Pentru G. Guillaume, de exemplu, în plan lexical, unui cuvînt îi corespunde în limbă *un sens şi numai un sens*, „cu toată infinitatea semnificaţiilor (sau efectelor de sens) pe care acesta le poate avea în discurs şi din care fiecare reprezintă un punct de vedere parţial sau o perspectivă particulară asupra sensului”[1] (Ducrot, Todorov, 1972: 160).

Eugen Coşeriu inversează raportul; indiferent cum ar fi considerat (definit), sensul aparţine vorbirii, *discursului, textului*; semnificaţia se află în planul limbii (*langue*). Atît termenul ca atare – *semnificaţie* (este drept, alternînd frecvent cu *semnificat*) –, cît şi demonstraţia desfăşurată de lingvistul român permit apropierea în acest loc de punctul de vedere al lui Saussure, pentru care, pe de o parte, *semnificaţia* este rezultatul raportului *signifiant/ signifié*, pe de alta, acest raport – adică semnul, este considerat în interiorul relaţiilor paradigmatice; dimensiunea semantică a semnului s-a scuturat/eliberat/emancipat de *obiect* o dată cu absolutizarea raportului *semnificat–semnificant* şi a caracterului său

[1] „Malgré l'infinité de significations (ou effets de sens) qu'il peut avoir en fait dans le discours, et dont chacune représente un point de vue partiel, une visée particulière sur le sens.”

„arbitrar". Raportul cu obiectul fiind suspendat, se generează ideea, formulată explicit de Frege, care foloseşte însă termenul *sens,* după care cunoaşterea sensului unei expresii este dependentă, condiţionată de cunoaşterea limbii, nu de cunoaşterea lumii.

Concepţia lui Coşeriu, pe lîngă că se îndepărtează radical de Saussure în chiar modul de a privi semnul din interiorul relaţiilor paradigmatice, merge mai departe şi în adîncime, în raport cu teoria saussuriană şi cu teoriile semioticienilor şi logicienilor contemporani (Frege, de exemplu).

Respingînd ideea unei semantici cognitive (aşa cum o vedea doamna Rosch, plecînd din psihologism), Coşeriu afirmă existenţa unei singure semantici cognitive – semantica structurală.

„Fiindcă noi vrem să ştim nu cum sînt lucrurile, cînd vorbim de semantică şi cînd vorbim de limbi, ci cum *se numesc* şi *cum sînt delimitate* lucrurile în această limbă sau în cealaltă limbă, fiindcă lingvistica nu este o ştiinţă a lucrurilor, ci este o ştiinţă a limbii" (Coşeriu, 1994b: 99).

E. Coşeriu readuce în atenţie *obiectul, lumea extraverbală* despre care limba şi, prin limbă, omul vorbeşte. El identifică trei moduri de a fi ale dimensiunii semantice sau trei categorii de conţinuturi sau trei nivele ale conţinutului:

– *desemnarea,*
– *semnificaţia,*
– *sensul.*

Celor trei moduri de a fi le corespund trei tipuri de lingvistici: a *vorbirii,* a *limbilor,* a *textului.*

Indiferent care ar fi identitatea specifică a celor trei lingvistici sau specificul abordărilor în interiorul unei lingvistici integrale, pentru discuţia de aici sînt importante cele trei tipuri de conţinut şi mai cu seamă modul concret în care acestea se generează şi se interferează sau se înglobează.

Considerînd lucrurile din perspectiva unei limbi, se impune ca şi de la sine a vorbi de o dinamică a sensului, a constituirii şi a manifestării sensului, altfel spus, a procesului în care se generează conţinutul semantic referenţial, semnificaţia şi sensul textual – actual.

În dinamica sensului există, evident, două moduri de a fi ale lumii:

– a lumii considerată static, în identitatea ei,
– a lumii în mişcare, în evenimenţialitatea ei,

şi două moduri de a fi ale limbii, considerată în sine, în identitatea unităţilor sale componente: anterioară actului de comunicare şi în desfăşurarea funcţiei ei predicaţionale, în identitatea evenimentelor pe care le desfăşoară.

Şi într-un caz, şi în celălalt are loc un transfer, dintr-un fel de a fi al lumii: obiectual, *ontic,* într-un alt fel de a fi: *semantic.* Care este raportul dintre cele două identităţi?

Acest mod de a fi, *semantic*, se întemeiază pe cele trei trepte, planuri sau ipostaze ale conţinutului din concepţia lui Coşeriu. Sînt aceste ipostaze autonome, sau se dezvoltă între ele anumite raporturi?

Primul concept, de *desemnare*, numit de Coşeriu însuşi şi *referinţă*, este cu atît mai important, cu cît prin el se recuperează într-un mod special *referentul* pentru studiul lingvistic, pe fondul readucerii acasă a dimensiunii semantice.

Cum, însă, s-a recuperat, o dată cu respingerea absolutizării limbii ca obiect de studiu în sine, şi implicarea fiinţei umane, conceptul de *desemnare* trebuie considerat din această perspectivă: *desemnarea* – cum am anticipat deja, în legătură cu raportul general *limbă – om – lume* – înseamnă nu pur şi simplu „raportul între semnul lingvistic şi lucrul la care se referă", ci modul în care vede omul, în care desfăşoară omul raportul dintre cuvînt şi lume.

În descrierea funcţiilor limbii, K. Bühler numea funcţia prin care subiectul vorbitor se referă la lume (funcţia referenţială, din studiul lui R. Jakobson) funcţie *reprezentativă*; prin această funcţie, omul îşi *reprezintă* lumea, o *reprezintă*, va spune ulterior Coşeriu, *pentru sine* şi *pentru ceilalţi*. Dacă vorbim de unităţi lexicale, alcătuind vocabularul unei limbi, putem spune, cu Whorf, că lumea are identitatea pe care i-o stabileşte limba. Iar prima marcă a acestei identităţi stă în *desemnare*, în prima ipostază (sau primul nivel) al conţinutului semantic.

La cel de-al doilea nivel, *semnificaţia* este „conţinutul dat prin limbă", concepţia lingvistului român nu este departe de cea saussuriană. Nu intrăm aici în discutarea problemei. Vrem numai să observăm că acest conţinut dat printr-o limbă nu este străin de conţinutul *referenţial* – cel reprezentat de *desemnare*; se instituie, aşadar, un prim raport tensionat între semnificantul referenţial şi semnificatul lingvistic (paradigmatic).

Exemplul lui Coşeriu: românescul *scară* are un semnificat cu desemnarea (deci este reprezentat printr-o) *scară* (*trepte*),

– căreia în germană îi corespunde *Treppe* [reprezentată ⌐⌐],

– şi un semnificat 'scară portabilă' (reprezentată ⌸), căruia îi corespunde germanul *Leiter* (Coşeriu, 1994b: 86; [*cf.* şi 1994a: 43]).

Acest exemplu şi multe altele care ar putea fi avute în vedere (*timp – vreme*, în română pentru *tempo* în italiană, *a învăţa* în limba română pentru *imparare, insegnare* în italiană etc.) reflectă un mod de existenţă a semnificaţiei de limbă, dar totodată şi un mod de desfăşurare a raportului *desemnare* (sens referenţial) – *semnificaţie*. Este vorba de concretizări diferite, fixate în sfera conţinutului semnificat, ale modului în care un *continuum* semantic este decupat şi reprezentat prin expresie, în procesul de interpretare a lumii *în interiorul* raportului *semnificat/ semnificant* înscris în relaţiile paradigmatice din planul *langue*.

Dar unităţile lexicale, ca să rămînem la acelaşi nivel, mai sînt totodată, în interiorul raportului *desemnare – semnificaţie*, şi concretizări (mărci) ale modului

în care expresia reprezintă o viziune asupra lumii şi care generează o componentă a semnificaţiei, un strat de adîncime care vorbeşte despre tipul de reprezentare a lumii şi, implicit, reflectă modul de *a fi în lume* al poporului care vorbeşte o anumită limbă.

Floarea-soarelui este un alt mod de reprezentare a lumii în imaginarul limbii române decît *girasole* în italiană; românescul *ghiocel* se înscrie în imaginarul limbii române alături de *floarea-soarelui* la fel cum *bucaneve* (*ghiocelul*) reprezintă în acelaşi mod ca *girasole.* Un mod diferit caracterizează limba rusă: *podsniejnic* etc.

Cu un alt tip de reprezentare a lumii în interiorul aceluiaşi raport tensionat: *desemnare–semnificaţie* se produce interpretarea temporalităţii, în limba română prin *timp–vreme* (*esenţial–fenomenal*), faţă de italiană, de exemplu, *tempo*, sau francezul *temps.*

Altă variantă de desemnare a lumii şi organizare a semnelor în planul paradigmatic al limbii îl reprezintă sinonimele *pădure–codru.*

În acelaşi timp, lumea este interpretată – şi reprezentată – în chip diferit, e adevărat, şi dintr-o altă perspectivă, a *genului*, de exemplu: orice unitate lexicală-substantiv este înscrisă într-o opoziţie de gen cu reprezentări diferite în limbi diferite, cu implicaţii mitice, de cele mai multe ori:

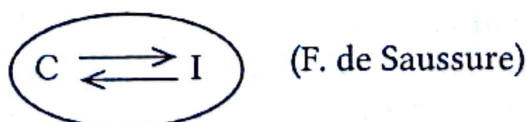
– *pămîntul* (masc.) (rom.) – *la terra* (fem.) (it.),
– *marea* (fem.) (rom.) – *il mare* (masc.) (it.),

sau în interiorul aceleiaşi limbi:

– *pădure*: feminin + conotaţia 'familiar',
– *codru*: masculin + conotaţia 'grav'.

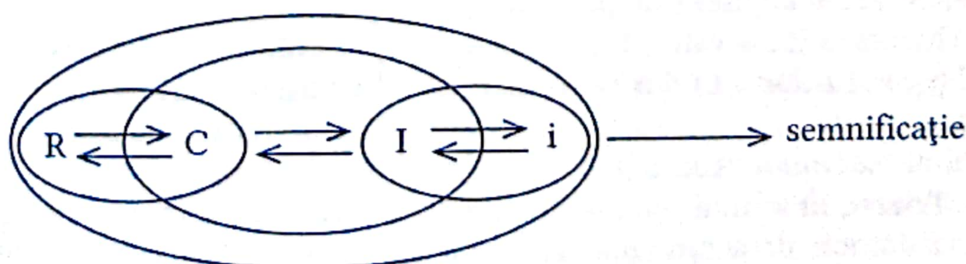
Pe scurt, în procesul de semnificare, în baza relaţiilor paradigmatice din planul limbii, *cuvîntul* vine şi cu un conţinut semantic referenţial de adîncime, corelat cu funcţia reprezentativă; la acest nivel, imaginarul lingvistic este plasat în stratul de adîncime. În acest prim raport deja, în care relaţia *limbă–fiinţă umană* este de tip *naţional* (*fiinţă umană–eul naţional*), semnul lingvistic îşi dezvăluie un grad superior de complexitate:

nu

(F. de Saussure)

ci

unde:

C = concept/ semnificat,
R = reprezentare/ desemnare,
I = imagine acustică/ semnificant,
i = imagine auditivă.

În funcţionarea semnului lingvistic, *conceptul* înglobează şi *reprezentarea.* Limba o „uită"; subiectul vorbitor o poate reaminti sau o poate lăsa uitată. O reaminteşte, însă, limbajul poetic.

Orientează acest raport de înglobare, dar şi de *uitare, expresia.*

Dacă desemnarea şi semnificaţia aparţin unităţilor lexicale (şi sintactice; şi o propoziţie are *referent* – conţinutul referenţial şi semnificaţia), sensul aparţine exclusiv textului; este actualizare (sau dezvoltare) a ceea ce preexistă (în *limbă*) actului concret al *vorbirii.*

Sensul este – din această perspectivă, în înţelesul lui E. Coşeriu – conţinutul semnificatului şi al desemnării lingvistice, considerate semnificante; generarea sensului este rezultatul celei de-a doua relaţii semiotice: în sens „se cuprind ca semnificaţie şi celelalte două tipuri de conţinut; fiindcă textul e vorbire, avem *desemnare*, fiindcă e limbă, avem *semnificaţie*, şi fiindcă e discurs, avem *sens*; însă ceea ce e specific e *sensul*" (Coşeriu, 1996: 5).

În raportul *desemnare–sens*, prin semnificaţie se generează în textul poetic un cîmp de tensiuni între reprezentarea (imaginea) curentă a referentului şi reprezentarea propusă în text.

Din această perspectivă, sensul poetic, însemnînd concomitent o nouă lume semantică şi o stare specifică – starea poetică (întemeiată/ generată de către efectele de sens) –, ia naştere după o (printr-o) stare de derută, de uimire în faţa unei destrămări a imaginarului lingvistic, să-i spunem clasicizat.

Dacă avem în vedere versul eminescian:

„Şi eu trec *de-a lung de maluri*",

pentru comunicarea lingvistică neutră imaginea *unor maluri* (plural) este incompatibilă cu imaginea *lac*; *maluri* (plural) şi *lac* (singular) sînt incompatibile.

În imaginarul simţului comun (limbii neutre), *lacul* este o suprafaţă de apă închisă, cu un singur „mal", deci. Pluralul *maluri* aparţine unei realităţi precum *rîu, fluviu* etc. şi imaginarului pe care îl conţin cuvintele corespunzătoare, în care imaginar este prezentă şi „curgerea".

Incompatibilă este, din această perspectivă, şi reprezentarea sintagmei *lacul* (sg.) *codrilor* (pl.) din versurile: „Lacul codrilor albastru/ Nuferi galbeni îl încarcă"; în comunicarea neutră, închipuirea nu află întemeiere în real pentru *un lac* al *mai multor codri.*

Poezia, în schimb, se declanşează din momentul în care se suspendă imaginarul comun, de-acum bine determinat.

Din perspectiva solidarității *lexicale* din concepția lui E. Coșeriu, asocierea *vîrfuri lungi* (din versul „Prin vîrfuri lungi de brad/ Alunece luna") înseamnă distrugerea unei reprezentări lingvistice și instaurarea unei reprezentări poetice.

Vîrfuri este compatibil cu *înălțimea* (verticalitatea), nu cu *lungimea* (orizontalitatea).

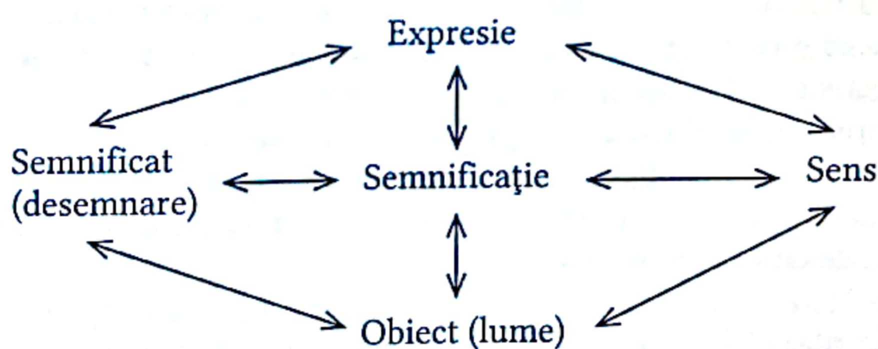
În interiorul aceluiași raport: *desemnare–semnificație–sens*, am putea interpreta unitățile de sens – expresie a unei atitudini care e, dincolo de desemnarea și semnificația din E. Coșeriu, transcenderea reprezentării pentru a trece în prim-plan componenta semantică definitorie a cîmpului în care se înscrie un semn poetic:

„Ce e poezia? *Înger* palid cu priviri curate".

Poezia nu poate fi reprezentată ca *un înger*, ci poate fi interpretată ca aparținînd – ca și *îngerul* – lumii transcendentale.

Tot acest joc al tensiunilor și al raportului de semnificare este orientat de expresie.

Dinamica sensului este guvernată de raportul *expresie–sens*, în funcție de tipul de cunoaștere (univers de discurs) în care se înscrie subiectul vorbitor cu textul său și poate avea această reprezentare grafică:

Limbaje și comunicare. III. Expresie și sens,
Iași, Editura Junimea, 1998, p. 134-143.

SEMNUL LINGVISTIC ÎNTRE *LANGUE* ȘI *PAROLE*

Toate dihotomiile saussuriene (*langue–parole*, *paradigmatic–sintactic*, *diacronie–sincronie*) au fost supuse unor variate interpretări, critici și revizuiri. Explicația trebuie căutată în primul rînd în judecata lor din alte perspective, diferite de cea din care a făcut-o lingvistul genevez. De fapt, Saussure nu a ignorat sau nu a putut ignora dialectica interioară a niciuneia dintre ele. În legătură cu unele a fost chiar foarte explicit. Așa stau lucrurile, de exemplu, cu opoziția *langue–parole*, pe care o propune din perspectiva obiectului de

cercetare al lingvisticii, înţeleasă, de fapt, ca lingvistică generală sau ca teorie generală a limbii. Astfel, în funcţionarea limbajului articulat într-o comunitate socio-lingvistică, raportul *langue – parole* este interpretat de Saussure însuşi ca raport de interdependenţă: „Cum s-ar ajunge la asocierea unei idei cu o imagine verbală, dacă nu s-ar surprinde mai întîi această asociaţie într-un act de vorbire? Pe de altă parte, noi învăţăm limba noastră maternă numai auzindu-i pe ceilalţi; ea nu ajunge a se depozita pe scoarţa noastră cerebrală decît în urma unei bogate experienţe. În sfîrşit, vorbirea este aceea care face ca limba să evolueze [...]. Există, deci, interdependenţă între limbă şi vorbire"[1] (Saussure, 1967: 37).

Discuţiile privind dihotomia (la Hjelmslev, Brøndal, Coşeriu) nu au infirmat, de fapt, existenţa celor două ipostaze ale limbajului uman, ci au dus la aprofundarea şi nuanţarea înţelegerii mecanismului de funcţionare a acestuia.

Pentru lingvistică, se recîştigă, printre altele, ideea mai veche, mai clar formulată de W. von Humboldt, despre caracterul dinamic al limbii, nu absentă din *Cursul* lui F. de Saussure, dar dominată aici de considerarea statică a limbii. Limba este *enérgeia* (Humboldt), limba e *mişcare* (G. Devoto), limbajul e *activitate liberă* sau *creaţie* (E. Coşeriu).

Mai ales prin Brøndal şi Coşeriu, teoretic, şi prin G. Ivănescu, practic, dar şi prin alţi lingvişti contemporani, Antonio Pagliaro, de exemplu, în *Corso di glottologia* (Roma, 1950), se afirmă în lingvistica europeană direcţia prin care limba nu mai este considerată ca obiect autonom, ci este interpretată în esenţa ei din perspectiva *limbă – subiectul care o vorbeşte.*

Cercetarea limbajului din perspectiva acestui raport înseamnă în realitate investigarea procesului de manifestare şi producere a fenomenului *limbă* în actul lingvistic, care este concomitent un act de cunoaştere, de formulare a cunoaşterii şi de comunicare a cunoaşterii.

Situată în termeni saussurieni, desfăşurarea actului lingvistic înseamnă trecerea de la planul *langue* la planul *parole* şi din nou la planul *langue* într-o mişcare permanentă care, fără să anuleze identitatea specifică a celor două ipostaze ale limbajului, le anulează autonomia şi caracterul închis în propria specificitate.

Din această dinamică a raportului *langue – parole*, se înţelege, dacă vrem s-o privim din perspectiva termenilor lui Humboldt, că limba nu este numai *ergon*, nici numai *enérgeia*; ea este, în orice moment al actului lingvistic, şi *ergon*, şi *enérgeia*. De altfel, în concepţia lui W. von Humboldt, limbajul are caracter bipolar: el se caracterizează printr-o mişcare dialectică între subiectiv

---

[1] „Comment s'aviserait-on d'associer une idée à une image verbale, si l'on ne surprenait pas d'abord cette association dans un acte de parole? D'autre part, c'est en entendant les autres que nous apprenons notre langue maternelle; elle n'arrive à se déposer dans notre cerveau qu'à la suite d'innombrables expériences. Enfin c'est la parole qui fait évoluer la langue [...]. Il y a donc interdépendance de la langue et de la parole."

şi obiectiv, individual şi supraindividual, între *ergon* şi *enérgeia* (*cf.* Coseriu, 1971b: 32).

În această mişcare dialectică, proprie desfăşurării actului lingvistic, rolul principal în realizarea, în condiţii optime, a comunicării revine poziţiei protagoniştilor faţă de cele două ipostaze ale limbajului: *limba* (*langue*), ca produs social-cultural, istoriceşte constituit (considerat ca *sistem* şi ca *normă*, din concepţia lui Coşeriu), şi *vorbirea* (*parole*), poziţie care se defineşte în interiorul raporturilor *subiectiv – obiectiv*, *individual – supraindividual*, concretizate în cunoaşterea şi întrebuinţarea semnelor lingvistice, în *producerea* lor.

În faţa *limbii* (*langue*), sistem semiotic preexistent actului lingvistic, subiectul vorbitor poate avea două atitudini:

– *actualizează* sistemul, întrebuinţînd semne lingvistice pe baza unor scheme relaţionale cunoscute, deprinse;

– *regenerează* sistemul, recreînd (sau creînd) semne lingvistice pe baza unor scheme relaţionale cunoscute.

În cel de-al doilea caz, nu are importanţă dacă semnul lingvistic „creat" de vorbitor preexista actului lingvistic, ci doar dacă acel semn era cunoscut sau nu subiectului vorbitor. Copilul, de exemplu, recreează în permanenţă semne lingvistice deja existente în limbă, pe baza unor scheme ale funcţionării sistemului la cunoaşterea cărora ajunge prin însăşi practica vorbirii.

Desfăşurarea actului lingvistic implică, aşadar, situarea corelaţiei *langue – parole* în perspectiva cunoaşterii şi creativităţii, fenomene care depind de poziţia protagoniştilor în interiorul raportului *subiectiv – obiectiv*. Această poziţie condiţionează sincronizarea (şi gradul de sincronizare) a celor doi protagonişti în transmiterea şi, respectiv, receptarea fasciculului de informaţii prin organizarea semnelor lingvistice într-un enunţ.

Cum orice act lingvistic situează în prim-plan *vorbirea* (*parole*), sincronizarea protagoniştilor rămîne totdeauna relativă. Există, însă, un anumit grad de toleranţă a dezacordului *parole – langue* şi numai dincolo de acesta comunicarea se alterează sau chiar trece în incomunicare.

Rezolvarea dezacordului este implicată în însuşi mecanismul de desfăşurare a raportului *parole – langue*.

Langue funcţionează ca un termen permanent de referinţă. În actele vorbirii dominate de automatism, în ritmul accelerat al desfăşurării lor, se produce un proces de *dezindividualizare* – la receptor – a semnelor lingvistice, confruntate cu identitatea lor din planul *langue*.

Structura semnului lingvistic, descris de F. de Saussure drept uniune a unui *concept* cu o *imagine acustică*, caracterizează planul *limbii*. În planul *vorbirii*, în interiorul dialecticii *ergon – enérgeia*, *conceptul* intră în relaţii reversibile cu *reprezentările* individuale despre obiectele individuale, despre obiectele din realitatea reflectată lingvistic, iar *imaginea acustică*, cu realizarea şi perceperea individuală a complexului sonor corespunzător.

În confruntarea cu identitatea din planul limbii, semnul lingvistic din planul vorbirii intră cu amîndouă componentele sale. Procesul implică, pe de o parte, o reducere a *imaginii auditive*, cu caracter individual, la *imaginea acustică* posedată intelectual şi care este aceeaşi la amîndoi protagoniştii, iar pe de alta, o subordonare a *reprezentărilor* individuale, derivînd din reflectarea specifică în conştiinţă a unui fragment din lumea realului, la reflectarea *esenţializată* în *concept*.

Gradul de sincronizare a receptării cu emiterea şi, derivînd de aici, gradul de realizare a comunicării şi cunoaşterii depind de:

1) modalitatea de desfăşurare a confruntării semnului lingvistic din planul vorbirii cu poziţia şi identitatea sa în sistemul limbii;
2) categoria semnelor lingvistice;
3) domeniul cunoaşterii.

1. Dependenţa de modalităţile de desfăşurare a confruntării

Se realizează în general fără dificultăţi şi fără consecinţe negative, pentru comunicare, confruntarea la nivelul semnificantului; expresia fonetică a unui semn lingvistic este pusă, de îndată, la receptare, în relaţie cu o imagine acustică, comună cunoaşterii ambilor protagonişti:

Comunicarea poate fi, totuşi, viciată şi la acest nivel, în cazul în care confruntarea nu se face cu imaginea acustică corespunzătoare semnului lingvistic dat (din cauza interferenţei dialectale sau dialect–limbă literară sau din alte cauze), ci cu o altă imagine acustică, de care se apropie mai mult structura sonoră realizată. La receptarea enunţului „Vom căuta să ne roskim astăzi ghespre metoda ghe *a prăda* grămatica în jenere...” (Caragiale, 1930: 88), receptorul poate corela imaginea auditivă (sau grafică) *a prăda* sau cu imaginea acustică *a preda*, sau cu *a prăda* şi direcţia acestei corelări depinde de înţelesul mesajului. De altfel, dramaturgul trebuie să fi realizat în mod expres această ambiguitate.

O sursă virtuală de viciere a comunicării prin desfăşurarea inexactă a raportului *langue–parole* la nivelul semnificantului o constituie *paronimele*: „acţiuni *temporale*”, de exemplu, în loc de „acţiuni *temporare*”. Comunicarea rămîne neviciată, însă, dacă interlocutorul restabileşte, automat sau conştient, adevărata identitate a semnului lingvistic prin fixarea asupra unei imagini acustice care corespunde altei imagini auditive şi, prin aceasta, altui complex sonor. Restabilirea semnificantului real, prin refacerea raportului *imagine acustică – imagine auditivă – complex sonor* se întemeiază pe fixarea exactă a sensului lingvistic cu ajutorul contextului: „Aceasta este, fără îndoială, o situaţie

temporală (→ t e m p o r a r ă)". Alteori, însă, un context limitat nu permite reconstituirea, prin semnificat, a imaginii acustice autentice, sensul rămînînd, din această cauză, ambiguu: „Nu cunosc sensul *original* al acestui termen din poezia lui Blaga".

Confruntarea la nivelul semnificatului prezintă un grad ridicat de complexitate. La acest nivel își are, de altfel, originea și problema dramei incomunicabilității interumane.

În confruntarea *reprezentare – concept* se poate întîmpla ca natura individuală a reprezentării să fie atît de puternică, încît să nu permită sincronizarea protagoniștilor în sfera aceluiași concept. Se întîmplă așa cînd interlocutorii aparțin la tipuri diferite de a concepe lumea (în interdependență, de altfel, cu specificul culturii).

În afara acestei situații-limită, care nu e frecvent conflictuală, dar care e frecventă ca atare ca situație de nesincronizare, comunicarea poate fi viciată de desfășurarea inexactă a raportului *limbă – vorbire* pe baza semnificatului. E cazul, de exemplu, al omonimiei; pe temeiul semnificantului *capră*, semnificatul semnului lingvistic din *vorbire* se poate pune în raport fie cu semnificatul de 'animal' (cu datele lui specifice) al semnului lingvistic (alt semn lingvistic) din planul *limbii*, fie cu cel de 'obiect folosit la tăierea lemnelor' etc. Dacă în context interlocutorul nu află nici un sprijin pentru desfășurarea exactă a raportului, enunțul poate rămîne ambiguu: „Mihai a adus *capra*". Aceleași dificultăți – în sincronizarea procesului semasiologic de la receptare cu cel onomasiologic de la emitere – caracterizează și semnele lingvistice polisemantice. În enunțul, din planul vorbirii, „Non *ho saputo* niente", interlocutorul nu găsește nici un sprijin pentru stabilirea identității exacte, din planul limbii, a verbului *sapere*, al cărui semnificat poate fi, în traducere românească, sau 'a fi', sau 'a afla'. Fenomenul devine frecvent sursă de erori în activitatea de traducere.

2. Dependența de categoria semnelor lingvistice

Desfășurarea în condiții optime a comunicării lingvistice depinde de gradul de cunoaștere a sistemului semiotic în care aceasta se realizează. Subiectul vorbitor se află în fața a două categorii mari de semne lingvistice:

- semne *abstracte*,
- semne *concrete* sau preponderent concrete.

În prima categorie se cuprind înainte de toate semnele lingvistice purtătoare de sensuri gramaticale, dar și semne lingvistice purtătoare de sensuri lexicale (conceptuale). Cunoașterea semnelor lingvistice gramaticale este de natură ca și exclusiv intelectuală și se întemeiază, în general, pe practica vorbirii. În întrebuințarea și interpretarea lor, raportul *subiectiv – obiectiv* este dominat de polul *obiectiv*. Identitatea lor din planul *langue* este supusă mai

puţin variaţiilor din planul *parole*, iar acestea privesc mai cu seamă semnificantul.

În categoria a doua, a semnelor concrete, se cuprind în marea lor majoritate semnele lingvistice purtătoare de sensuri lexicale. Cunoaşterea lor se întemeiază cel mai adesea pe cunoaşterea sensibilă a lumii şi, prin aceasta, a sistemului limbii. Identitatea lor din planul *limbii* suferă permanente variaţii, de ordin subiectiv, în planul *vorbirii*, atît la nivelul semnificantului, cît şi la cel al semnificatului şi, în consecinţă, al semnificaţiei. În confruntarea *parole–langue*, *conceptul* intră într-o mişcare permanentă, reversibilă, cu *reprezentarea*. Sincronizarea procesului semasiologic de la polul receptării cu procesul onomasiologic de la polul emiterii nu este niciodată perfectă. Gradul de sincronizare depinde de experienţa proprie, de viaţă şi lingvistică, a fiecărui protagonist.

La receptare, procesul semasiologic reface în sens invers nu numai procesul onomasiologic de la polul emiterii din prezentul actului lingvistic, dar şi un proces onomasiologic pe care-l va fi desfăşurat interlocutorul însuşi anterior, în funcţie de modul său specific de a simţi lumea.

Dezacordul dintre receptare şi emitere rămîne neînsemnat cînd, în desfăşurarea automată a actului lingvistic, ambii protagonişti reţin din planul semantic al semnului lingvistic considerat individual şi al enunţului global datele de socialitate, adică cele conceptuale şi cînd planul referenţial este bine cunoscut de amîndoi protagoniştii.

Dezacordul duce la realizarea doar parţială sau chiar la nerealizarea comunicării cînd datele de individualitate din planul semantic al semnului lingvistic domină nucleul conceptual şi cînd intervin diferenţe mari în cunoaşterea planului referenţial.

3. Dependenţa de domeniul cunoaşterii şi de cadrul desfăşurării comunicării

Există trei tipuri principale de cunoaştere şi comunicare: empirică, ştiinţifică, artistică.

a) În comunicarea cotidiană, empirică, identitatea din planul *langue* a semnului lingvistic este supusă unei permanente fluctuaţii în planul *parole*, în funcţie de specificul cunoaşterii sensibile a lumii şi de gradul de cunoaştere a sistemului semiotic al limbii de către protagoniştii actului vorbirii. În acelaşi timp, aceasta variază şi în funcţie de calea realizării comunicării: scrisă sau orală. În comunicarea pe cale scrisă, variaţiile de la identitatea de plan *langue* a semnului lingvistic sînt mai mici. În comunicarea pe cale orală, semnul primeşte frecvent valori diferite de identitatea lui din planul limbii. Aceasta, pentru că în comunicarea orală semnul lingvistic se împleteşte aproape în permanenţă cu elemente prozodice (ritm, accent, intonaţie, pauză etc.) şi cu elemente neverbale, de limbaj cinetic: mimică, gestică, privire, zîmbet etc. sau de cadrul

situaţional. În funcţie de intonaţie, enunţul „El e deştept" poate dezvolta un sens global contrar sensului care ar putea rezulta din semantica fiecărui semn lingvistic în parte şi, în primul rînd, din semantica lexicală a termenului *deştept*. Un gest, o privire, un zîmbet pot îmbogăţi, nuanţa sau pot chiar contrazice planul semantic al enunţului lingvistic.

b) În cunoaşterea şi comunicarea ştiinţifică, semnul lingvistic îşi păstrează întocmai în planul *vorbirii* identitatea din planul *limbii*; semnul lingvistic se reduce la structura sa fundamentală, descrisă de Saussure: uniunea *concept–imagine acustică*. Orice reprezentare individuală este anulată de imaginea conceptualizată. De altfel, în structura enunţului ştiinţific, pe lîngă semnele lingvistice comune unui sistem semiotic dat, indiferent de domeniul cunoaşterii la care este aplicat, există o categorie de semne lingvistice de natură strict conceptuală. Cunoaşterea lor de către protagonişti este doar intelectuală sau preponderent intelectuală, putînd să nu aibă acoperire în cunoaşterea sensibilă; este vorba de codul metalingvistic: *sinus, cosinus, ecuator, proton* etc.

c) În cunoaşterea şi comunicarea artistică, identitatea din planul *parole* a semnului lingvistic nu mai corespunde identităţii din planul *langue*. În confruntarea *parole–langue* nici semnificantul nu mai este reductibil la imaginea acustică, nici reprezentările individuale din sfera semnificatului nu se mai lasă dominate de concept. Semnul lingvistic primeşte o nouă identitate de semn artistic, cu gradul cel mai înalt de specificitate cînd funcţionează ca *semn poetic*. Cu această nouă identitate, semnificaţia sa şi a enunţului în care se cuprinde rezultă din participarea la procesul de semnificare atît a semnificatului, cît şi a semnificantului, chiar în realizarea sa sensibilă. În plus, semnificatul cunoaşte o mutaţie fundamentală, devenind un semnificant pentru un semnificat de gradul doi; relaţia dintre semnificatul prim şi acesta de gradul doi devine fundamentală pentru constituirea semnificaţiei. Procesul semasiologic nu mai intră în sincronie perfectă cu cel onomasiologic de la polul emiterii şi nici cu un alt proces anterior realizat de receptorul însuşi. Aceasta, pentru că în desfăşurarea sa se împletesc coordonate rezultînd din reflectarea lingvistică a unui plan ontologic cu existenţă extralingvistică şi coordonate ale unui plan imaginar creat de semne lingvistice devenite semne artistice.

În acest specific îşi au originea dificultăţile, uneori mari, care intervin în realizarea comunicării şi cunoaşterii artistice.

Vicierea comunicării şi cunoaşterii estetice se situează între extreme:

– receptarea semnului lingvistic-artistic din perspectiva identităţii lui din planul limbii, în care caz nu se ajunge la descifrarea sensurilor artistice ale unui text şi, în consecinţă, a coordonatelor comunicării estetice; pentru înţelegerea exactă a sensurilor poetice din versurile eminesciene „Dintre sute de catarge/ care lasă malurile", şi prin acestea a întregului poem, identitatea lingvistică a termenului *catarge*, de exemplu, de plan paradigmatic al limbii, trebuie convertită la receptare (fenomen petrecut mai întîi la emitere) într-o identitate

estetică, de plan sintagmatic, cînd sensul denotativ lasă loc unui sens simbolic: *catarg* devine semn *ascensional*;

– receptarea semnului lingvistic-artistic printr-o desincronizare totală a procesului semasiologic, la polul receptării, de procesul onomasiologic, de la polul emiterii: e cazul interpretării semnelor poetice dintr-o perspectivă de libertate totală pe care şi-o ia uneori cititorul (din necunoaştere sau dintr-o concepţie greşită despre caracterul „deschis" al semnificaţiei artistice) în decodificarea sensurilor unui text literar.

Identitatea semnului artistic din planul sintagmatic al vorbirii este diferită de identitatea semnului lingvistic din care derivă, din planul paradigmatic al limbii, dar nu şi independentă. Chiar sensul poetic ia naştere, la emitere şi la receptare, în interiorul unei dinamici specifice între cele două identităţi. Puntea de legătură – de natură semantică – dintre cele două identităţi trebuie să treacă, în comunicarea estetică, printr-un punct de întîlnire a receptorului-cititor cu emiţătorul-scriitor.

Cunoaştere, creativitate, comunicare, supliment (tomul 2) la
Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Alexandru Ioan Cuza",
Secţiile de filosofie, logică, psihopedagogie, tomul XXVII, 1981, p. 14-17.

DUALISMUL LIMBII ÎN CONCEPŢIA LUI A. PHILIPPIDE

Concepţia lingvistică a lui Alexandru Philippide se întemeiază pe ideea *unităţii dinamice a limbii*. Limba este un „tot complex" a cărui natură, funcţionare şi dezvoltare se caracterizează prin dualism: „Dualismul nu este ceva care să poţi primi ori respinge – sublinia lingvistul român, împotriva poziţiei idealiste a lui K. Vossler, care căuta cauzele schimbărilor din limbă în natura ei psihică –, ci este ceva care se impune cu necesitate, pentru că face parte din propria observaţie de la fiecare minut" (Philippide, 1928: 273).

Acest principiu, care guvernează deopotrivă structura internă a limbii şi desfăşurarea actului lingvistic concret, impune instituirea unei dinamici permanente între poli corelativi, determinînd constituirea mai multor dualităţi, sau dicotomii, în terminologie modernă, interdependente, dintre care unele amintesc de dicotomiile saussuriene:

fizic – psihic (material – ideal),
schelet – înţeles,
sunet ocazional – sunet tip,
creare – dezvoltare,
gramatical – psihologic
etc.

În dezvoltarea acestor dicotomii, aproape totdeauna în legătură cu probleme de istoria limbii române, în interdependenţă cu istoria poporului, punctul de vedere al lingvistului ieşean se nuanţează de la un comentariu la altul.

Central este primul dualism. Cu o privire totalizatoare asupra limbii (*cf. idem*, 1894: 273), pe care o înţelege, asemeni lui Humboldt mai înainte şi lui E. Coşeriu, mai tîrziu, ca act lingvistic, A. Philippide afirmă natura dualistă a limbii, care este fizică şi psihică totodată, materială şi ideală: „Limba este un organ la producţia căruia participă şi fizicul şi psihicul. Partea fizică din limbă este reprezentată de simbolizarea prin mijlocirea sunetelor a lucrurilor şi raporturilor" (*idem*, 1928: 379).

Dualismul simplu, de suprafaţă am spune, care pare să asimileze natura fizică a limbii cu nivelul ei fonetic, iar natura psihică cu nivelele lexical şi gramatical, este dezvoltat, în altă parte, într-un dualism complex, de adîncime: „Este hotărît lucru că limba este şi fizică şi psihică, fizică, ca sunete ale vorbirii ocazionale, psihică, ca cunoştinţe simbolizate prin acele sunete şi ca cunoştinţe ale acestor sunete înseşi" (*ibidem*: 273).

Fraza din urmă exprimă mai exact concepţia lui Alexandru Philippide despre esenţa limbii. Sunetul însuşi are o natură duală: „limba este un complex de sunete produs de nişte lucruri fizice, prin care se simbolizează cunoştinţele omului, iar aceste sunete nu sînt *psyche*, ci materie. Sunetele limbii se întipăresc în minte în reprezentări şi pe baza reprezentărilor se formează în minte sunete noţiuni..." (*idem*, 1921: 125). O dicotomie de prim nivel, aşadar *fizic–psihic*, conţine o dicotomie la un nivel secund, de adîncime: *imaginea sunetelor – imaginea* („cunoştinţele") *obiectelor realităţii extralingvistice*. Această dicotomie complexă ar putea fi reprezentată grafic astfel:

Fizic	Complexul de sunete
Psihic	Imaginea psihică a complexului de sunete Imaginea psihică a obiectelor realităţii

Dicotomia internă *cunoştinţe simbolizate despre complexul de sunete – cunoştinţe simbolizate despre realitatea extralingvistică* este singura reţinută ca fiind limbă în concepţia lingvistică a lui F. de Saussure. Limba este – afirmă savantul genevez – „un système de signes où il n'y a d'essentiel que l'union du sens et de l'image acoustique, et où les deux parties du signe sont également psychiques" (Saussure, 1967: 32). Saussure absolutiza aici ipostaza social-abstractă a limbii ca sistem semiotic considerat în sine, idee în coerenţă cu concepţia sa despre obiectul de cercetare al lingvisticii. El operează în mod deliberat o decupare din circuitul lingvistic sau, în termenii săi, din „ansamblul

eterogen al faptelor de limbaj". Fiind doar acea porţiune din circuit în care „imaginea acustică se asociază conceptului", limba ca *langue* trebuia să aibă în mod firesc numai caracter psihic.

Alexandru Philippide rămîne ferm înscris în ideologia lingvistică a şcolii neogramatice. Preocupat aproape exclusiv de studiul istoric al limbii în strînsă legătură cu comunitatea de vorbitori, care îi condiţionează funcţionarea şi evoluţia, şi înţelegînd că schimbările din limbă îşi au originea în vorbirea ocazională (*cf.* Philippide, 1894: 6; 1928: 274), pentru lingvistul român, limba este întreg circuitul lingvistic, cuprinde adică în orice moment al ei şi *langue*, şi *parole* din terminologia lui Saussure şi a lingvisticii postsaussuriene. În consecinţă, în interiorul raportului, universal, *conţinut–formă,* limba prezintă, în înţelegerea lui A. Philippide, o asimetrie centrală, care se înscrie, de altfel, perfect în dialectica hegeliană a acestui raport (vezi Hegel, 1962: 247). Cuvîntul care „însoţeşte ideea aşa cum umbra însoţeşte corpul" (Philippide, 1894: 120) este o unitate, motivată de istoria limbii, între un *schelet* şi un *înţeles*: „legătura între scheletul cuvîntului şi înţăles este atît de strînsă încît este nefiresc lucru să despartă cineva cele două părţi în discuţie, şi de cîte ori vom zice *cuvînt* (*s.a.*, A. Philippide), va trebui să se înţăleagă tot aşa de bine înţălesul ca şi scheletul cuvîntului" (*ibidem*: 7).

În comentarea poziţiei lui Saussure privind arbitrarietatea semnului lingvistic (*idem*, 1928: 302-303), teză respinsă de lingvistul român, Alexandru Philippide traduce termenii sausssurieni *signifiant* şi *signifié* prin *scheletul* cuvîntului şi, respectiv, *înţelesul* cuvîntului. S-ar deduce de aici că *scheletul* – preferat termenului *formă,* spre a nu se crea confuzii cu *formă gramaticală*, „cuvinte care reprezintă raporturi" (*idem*, 1894: 3) – denumeşte numai latura psihică a nivelului fonetic al limbii. Aceeaşi asimilare este susţinută de consideraţiile privind adaptarea cuvintelor împrumutate la sistemul lexical, gramatical şi fonetic al limbii împrumutătoare: „Adaptarea la elementul apercepător se face la un *cuvînt* din punct de vedere al scheletului, al înţălesului şi al formelor gramaticale, cu care va fi pus în contact, la o formă gramaticală din punct de vedere al scheletului şi al înţălesului, la un sunet din punct de vedere al scheletului" (*ibidem*: 158).

Înţelegînd astfel termenul „schelet", cuvîntul (= semnul lingvistic) poate avea următoarea reprezentare grafică, expresie a asimetriei limbii:

Formă	Complex de sunete Schelet
Conţinut	Înţeles

În structura cuvîntului există, deci, un conţinut de natură psihică, un *înţeles* în termenii lui Philippide (cuvîntul simbolizează cunoştinţele noastre), *o formă internă,* de aceeaşi natură, psihică, *scheletul* (cuvîntul simbolizează

cunoştinţele noastre despre complexul de sunete din care este alcătuit) şi o *formă exterioară*, de altă natură, *fizică*: *complexul de sunete*.

Înţelegerea limbii ca act lingvistic înseamnă afirmarea esenţei sale dinamice nu numai în interiorul unităţii dialectice *conţinut–formă*, dar şi în modul de a fi şi a se manifesta al fiecăreia dintre cele două componente interdependente. În această dinamică internă, limba se relevă a fi, în fiecare moment, concomitent *memorie* şi *creaţie* (sau *recreaţie*), *trecut* şi *prezent*.

În asimetria limbii, această dinamică înseamnă dezvoltarea unui dualism simplu, la nivelul conţinutului, de natură psihică, şi a unui dualism complex, de natură fizică şi psihică, la nivelul formei.

La nivelul conţinutului, al *înţelesului* (cuvintelor sau formelor gramaticale), se desfăşoară o dinamică permanentă între *reprezentări* ocazionale (ale obiectelor extralingvistice sau ale raporturilor) şi *ideea* despre acel obiect: „De la o mie de stejari am căpătat o mie de reprezentări, acea mie de reprezentări a constituit apoi un sîmbure comun: *ideea* stejarului; pentru mia de reprezentări am o mie de cuvinte, acea mie de cuvinte a constituit sîmburele comun, cuvîntul tip *stejar*" (*ibidem*: 4).

La nivelul formei, considerată ca structură fonetică, dualismul *fizic–psihic* orientează desfăşurarea dinamicii limbii între trei termeni, pe de o parte, unul de natură fizică: *sunetul material*, pe de altă parte, doi de natură psihică: *reprezentarea sunetului* şi *noţiunea sunetului*. Amîndoi termenii dicotomiei de bază, *fizic* (*material*) – *psihic* (*ideal*), sînt priviţi în toată complexitatea, derivînd din înţelegerea limbii ca act lingvistic. Sunetul fizic este considerat în natura lui acustică şi în mecanismul fiziologic al producerii. Pe scoarţa cerebrală, apoi, coexistă imaginea acustică a sunetului cu „imaginea" şi sentimentul mişcării care l-a produs: „Mişcarea şi sunetul se întipăresc în minte" (*ibidem*: 11), „Reprezentarea cea nouă este, alături cu noţiunea sunetului şi cu sentimentul provocat de aceasta, singurul fapt psihic" (*idem*, 1928: 267). În această interpretare îşi are temeiul teza lui A. Philippide despre baza de articulaţie fiziologică şi psihologică şi despre rolul acesteia în istoria limbii în general şi, mai ales, în trecerea de la un sistem lingvistic la altul.

Desfăşurarea, de fapt, tricotomică, a dinamicii formei: *sunet material – reprezentarea sunetului – noţiunea sunetului* este fixată, cel mai adesea, în textele lui Philippide, pe linia dualismului complex, prin dicotomia *sunet ocazional* (în care se cuprinde raportul dintre sunetul material-fizic şi fiziologic şi reprezentarea lui) – *sunet tip*.

Dualismul din planul formei: *sunet ocazional – sunet tip* se include în dualismul semnului lingvistic biplan: *cuvînt* (schelet şi înţeles) *ocazional – cuvînt tip*: „Cuvintele tip sînt însă compuse din sunete tip, pe care mintea le cuprinde cu o singură privire, cînd dă naştere unui cuvînt ocazional oarecare" (*idem*, 1894: 139). Dualismul *cuvînt ocazional – cuvînt tip* implică deopotrivă dinamica internă a *înţelesului* şi dinamica internă a *scheletului*.

Raportul *cuvînt tip – cuvînt ocazional* (cuvînt-reprezentare) este interpretat în lingvistica modernă, în general, într-un singur sens, în interiorul dicotomiei saussuriene *langue – parole*: *cuvintele ocazionale* sînt semne lingvistice *variante* ale semnelor lingvistice *invariante* (cuvintele tip) sau *semnele tip* (termenul apare la un contemporan al lui A. Philippide – filologul american Ch. S. Peirce, într-un anume sens, întemeietorul semioticii).

Ca neogramatic, A. Philippide consideră limba în orice moment al ei creare şi dezvoltare (idee prezentă, de altfel, şi la F. de Saussure, care, însă, nu o fructifică întrucît detaşează – în definirea obiectului de cercetare al lingvisticii – *langue* de *parole* şi aspectul *sincronic* de cel *diacronic*). Interpretînd limba în felul acesta şi echivalînd-o actului lingvistic, A. Philippide are în vedere amîndouă seriile de desfăşurare a raportului dintre *cuvîntul tip* şi *cuvintele reprezentare* (*ocazionale*), înscriindu-le implicit în raportul universal *esenţial – fenomenal*.

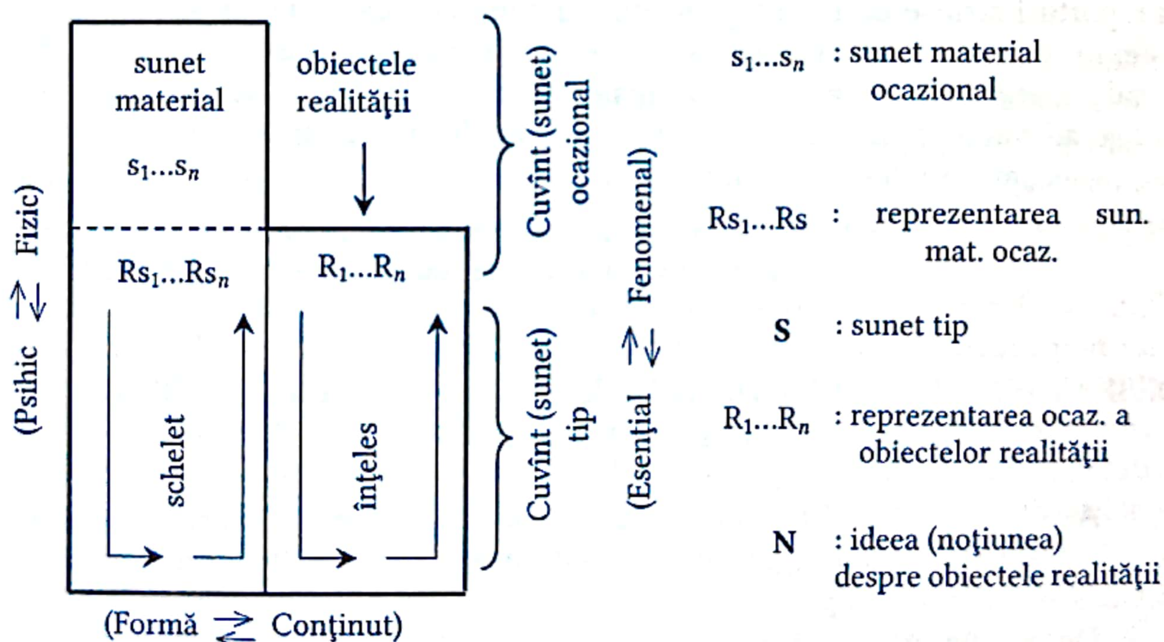
Pe de o parte, din perspectivă diacronică – nu numai în sensul clasic de istorie a limbii, dar şi în sensul de istorie a deprinderii unei limbi –, *cuvintele tip* (considerate în natura lor, biplană) sau *sunetele tip* (din alcătuirea lor) sînt rezultatul unui proces de esenţializare desfăşurată în timp prin producerea, repetată, a sunetelor materiale şi, concomitent, a reprezentărilor de sunete şi de obiecte (sau de raporturi): „Sunetele limbii se întipăresc în minte în reprezentări şi pe baza reprezentărilor se formează în minte *sunete noţiuni*, pe care limbistul le numeşte *sunete tip*” (*idem*, 1921: 125). În acest proces, gradul de stabilitate al cuvîntului (sunetului) tip este direct proporţional cu frecvenţa repetării cuvintelor (sunetelor) ocazionale (reprezentări) care îi stau la bază: „cuvintele tip sînt cu atît mai adînc înrădăcinate cu cît sînt pe baza mai multor cuvinte ocazionale formate” (*idem*, 1894: 52).

Pe de altă parte, din perspectivă sincronică (în înţelesul de actualizare a limbii în enunţul lingvistic), sensul de desfăşurare a raportului este de la esenţial la fenomenal: „Aceste cuvinte tip, ca oricare idee, sînt nerealizabile şi ori de cîte ori voim noi să vorbim, de ar fi vorba de o reprezentare, ori despre cea mai abstractă idee, tot la cuvinte ocazionale sîntem nevoiţi să recurgem, adică la un cuvînt-reprezentare croit după norma cuvîntului tip” (*ibidem*: 3). La nivel fonetic, se situează în fenomenal deopotrivă şi sunetul material, şi reprezentarea sa mentală: „Şi această nouă reprezentare este totdeauna deosebită faţă de reprezentările de pînă acum ale sunetului respectiv [...]. Şi sunetul din vorbirea ocazională, reprezentantul material al noţiunii sunetului, este totdeauna altul” (*idem*, 1928: 267).

Subliniind caracterul proteic al limbii, manifestat în „variabilitatea cea fără de sfîrşit a vorbirii”, sub aspect fiziologic şi acustic, Philippide fixează, ca, mai tîrziu, lingvistica funcţională, identitatea specifică a unităţilor lingvistice la nivelul *sunetelor* (*cuvintelor*) *tip*, adică al invariantelor, în terminologia acesteia: „Aceste diferite grupuri de sunete, unele tonuri, altele zgomote, cîte le-am

înşirat, se deosebesc lămurit unele de altele cît timp le considerăm în noţiune (idee) [...]. Ca individe, ca sunete ocazionale considerate, ele se apropie unele de altele printr-un lanţ neîntrerupt de sunete intermediare" (*idem*, 1921: 93). Sunetele (cuvintele) ocazionale sînt variante ale sunetelor (cuvintelor) tip-invariante, în funcţie de subiectul vorbitor, care recreează în permanenţă limba şi în funcţie de relaţiile sintagmatice în care intră, relaţii considerate de lingvistul român mai ales sub aspect fiziologic: „Un sunet împrumută articulaţii (de care de altfel nu are nevoie) de la sunetul precedent cu care vine în contact" (*ibidem*: 121). Reducerea infinităţii sunetelor ocazionale la un număr finit de sunete tip este realizată mental, printr-un proces de abstractizare şi esenţializare: „Această infinitate de articulaţii dă naştere la o infinitate de sunete, pe care mintea noastră le grupează în *sunete tip* şi ca sunete tip le deosebim unele de altele" (*ibidem*: 94).

Sintetizînd, în funcţionarea limbii, cuvîntul (= semnul lingvistic) implică o dinamică permanentă în interiorul celor trei raporturi concomitente, interdependente: *psihic–fizic, conţinut–formă, esenţial–fenomenal*:

Dualismul *sunet* (*cuvînt*) *ocazional–sunet* (*cuvînt*) *tip* se înscrie în (sau reprezintă) dualismul *vorbire ocazională–uz* (*cf. idem*, 1894: 5; 1921: 125), echivalată de Philippide însuşi cu dicotomia saussuriană *parole–langue*, dar căreia, de fapt, nu i se suprapune întocmai, mai ales pentru că termenul al doilea, *uz*, înseamna altceva decît *langue*. Cele două dicotomii sînt echivalente numai întrucît se înscriu în raportul *memorie–creaţie* (*recreaţie*) sau mai ales *trecut–prezent*, şi nici atunci în mod absolut. Sunetul ocazional se înscrie în prezentul actului lingvistic, însemnînd *creaţie*. Sunetul tip se înscrie în limba

care preexistă subiectului vorbitor şi actului lingvistic; fiind de domeniul *memoriei* şi *trecutului*: „Limba nu este numai productul activităţii vorbitorului, ci în mare parte ceva impus din afară, pe care vorbitorul îl primeşte de-a gata, adaptîndu-l numai cu materialul său apercepător" (*idem*, 1894: 141). Această limbă preexistentă poate fi *uzul* sau *limba comună* sau chiar *limba naţională*, ca sistem istoriceşte constituit.

Dualismul *sunet* (*cuvînt*) *ocazional* – *sunet* (*cuvînt*) *tip* se înscrie, de fapt, într-o organizare tricotomică, mai puţin definită în scrierile lui Philippide, oscilînd între structura *vorbire ocazională* – *uz* – *limbă* şi *vorbire ocazională* – *uz* – *limbă comună*. Elemente din acest mod de interpretare se vor regăsi mai tîrziu în teoria lui Eugen Coşeriu.

*

Alexandru Philippide nu a elaborat un text teoretic, în care să-şi expună în mod sistematic concepţia sa lingvistică. Însă ideile răspîndite prin toată opera sa permit reconstituirea unui sistem, în general coerent, care se impune printr-o pătrundere de adîncime în mecanismul de funcţionare a limbii, în raporturi strînse de interdependenţă cu comunitatea de vorbitori, dar şi ca sistem semiotic autonom. Dacă scrierile sale ar fi fost traduse într-o limbă de circulaţie europeană, lingvistica românească ar fi intrat mai devreme într-un dialog adevărat, fructuos, desfăşurat în amîndouă sensurile, cu lingvistica europeană, afirmîndu-şi identitatea specifică.

Alexandru Philippide – 50 de ani de la moarte. Studii,
Iaşi, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", 1983, p. 27-32.

DESPRE SEMANTICA UNOR TERMENI ROMÂNEŞTI ÎN COMPARAŢIE CU TERMENII CORESPONDENŢI DIN LIMBA ITALIANĂ

A re/început, în ultima perioadă, a se acorda o atenţie sporită imaginarului lingvistic, adică imaginarului limbii ca atare, şi nu doar imaginarului poetic sau al limbajului poetic.

După o perioadă în care a predominat viziunea istoricistă, în lingvistica neogramaticienilor a urmat structuralismul, care a pus în evidenţă caracterul sistemic al limbii dar, dacă se poate spune aşa, a şi desubstanţializat-o. O reacţie în acest sens, concretizată în interiorul (sau poate în legătură cu) filosofia limbajului, a întrebărilor privind raportul *om* – *limbaj* – *lume*, era aşadar de aşteptat. Problema apare ca deosebit de complexă în zilele noastre, cînd viziunii romantice a specificului naţional reflectat în limbă i-a luat locul o concepţie mai profundă asupra imaginarului lingvistic: un „spaţiu" imaginar în care se regăsesc, în moduri diferite, dar într-o foarte strînsă corelaţie, noţiunile de umanitate, naţionalitate şi poeticitate.

În concepţia sa despre cercetarea lingvistică, Eugen Coşeriu acordă o importanţă specială principiului realităţii limbajului: „să spui lucrurile aşa cum sînt” (Coşeriu, 1991-1992: 11). În interpretarea limbii înseşi, pornind de la acest principiu, apare întrebarea: „Dar cum sînt lucrurile în realitate, înainte de a fi fost numite în interiorul unei limbi?”, sau: „Cum sînt lucrurile dincolo de denumirea lor?”.

Şi aceasta pentru că, în interiorul raportului *om–limbă–lume*, fiinţa umană se află implicată simultan în două relaţii:

1) cu lumea lucrurilor/fenomenală şi cu Fiinţa lumii;
2) cu lumea cuvintelor cu care sînt numite lucrurile şi cu fiinţa limbii.

Pentru cel care recurge la o limbă pentru a comunica sau doar pentru a recunoaşte componentele lumii, cuvintele se regăsesc deja în sistemul limbii şi au propriul lor mod – mai mult sau mai puţin cunoscut – de a fi utilizate. Acest fapt poate genera o stare specială de tensiune în situaţiile în care subiectul vorbitor nu consideră limba şi nu o utilizează ca pe un simplu instrument pentru a transmite varii informaţii către un interlocutor oarecare, dar şi pentru (mai ales pentru) funcţia sa reflexivă, datorată faptului că el însuşi – ca fiinţă umană – este parte din lume.

În interiorul raportului tensionat între cele două relaţii complementare: *om–lume, om–limbă*, ia naştere şi se defineşte caracterul specific al concepţiei despre lume, al modului de a fi în lume, propriu unui popor, mai multor popoare sau diverselor categorii ale aceluiaşi popor, ba chiar al fiinţelor umane singulare, deosebite printr-o foarte puternică individualitate creatoare, cum sînt, de exemplu, marii poeţi.

Despre caracterul specific al foneticii şi morfologiei s-a vorbit foarte mult, mai ales în lingvistica istorică, cu precădere în cazul limbilor aparţinînd unei aceleiaşi familii. La fel cum s-a vorbit şi despre caracterul specific al lexicului, considerat în ansamblul său. Direcţia care a cîştigat credit în interpretarea a ceea ce se putea numi partea ‘vizibilă’ a limbii a fost cea a metodei comparativ-istorice, ale cărei obiective principale au fost: identificarea asemănărilor – argument (sau doar exemplificare) pentru istorie şi pentru a demonstra apartenenţa diverselor limbi la o aceeaşi unitate (familie), pornind de la originea lor comună, dar şi de a reconstitui formele neatestate în scris.

Asistăm, în ultima vreme, la manifestarea unei alte perspective, mai ales în didactica limbii – lingvistica contrastivă; se caută diferenţe şi uneori – e drept, doar rareori – se caută şi explicaţii ale originii acestor diferenţe.

Este aceasta direcţia în care ne vom orienta analiza, deşi nu din perspectiva didacticii, ci a raportului dintre limbă şi viziunea specifică ascunsă în semantica cuvintelor. Punctul de plecare este ideea că, de fapt, cuvintele nu numesc lumea, ci definesc modul nostru de cunoaştere, de simţire, de percepere a lumii, modul nostru de a ne manifesta în lume, conştienţi, în acelaşi timp, că, în confruntarea cu (în relaţia cu) o limbă închegată, care deja reflectă lumea,

intrăm în legătură cu cosmosul, percepîndu-l aşa cum ne orientează limba. În acest sens, „limba e stăpîna noastră" (Eminescu, 1981: 241).

În analiza raportului *limbă–naţiune*, a devenit deja un loc comun afirmaţia că în limbă se reflectă istoria unui popor, chiar dacă această afirmaţie este interpretată în mod diferit. Esenţială rămîne interpretarea ce privilegiază perspectiva genealogistă sau etimologistă, care – e adevărat – reflectă istoria unui popor, dar nu şi identitatea şi istoria fiinţei sale profunde.

Din perspectiva raportului dintre limbă şi poporul care o vorbeşte şi, în acelaşi timp, din perspectiva corelaţiei *obiectiv–subiectiv*, se pot evidenţia aspecte deosebit de semnificative, în măsură să treacă dincolo de nivelul interpretărilor, să le spunem, deja clasice.

Mai complex decît este de obicei interpretat, planul semantic al cuvîntului, în a cărui structură imaginarul creează tensiune, generează identităţi diferite, tocmai pentru că se dezvoltă în moduri diverse între cele două coordonate, fundamentale, ale corelaţiei *om–limbă–lume*:

– o coordonată obiectivă; obiectul (lumea) se impune, determină semnificaţia cuvintelor, dar aceasta prin intermediul limbii ca sistem, nu prin ea însăşi;

– o coordonată subiectivă; subiectul (în discuţia noastră, Eul naţional) determină semnificaţia cu care se încarcă/este încărcat cuvîntul în interpretarea realităţii lumii.

1. Rămînînd în interiorul raportului dintre limba şi istoria unui popor, în cazul nostru, între limba română şi istoria românilor, în comparaţie cu acelaşi raport în istoria limbii italiene, vom spune că prima direcţie este reprezentată de diverşi termeni, al căror sens a fost explicat în lingvistica română prin circumstanţe istorice specifice. Între acestea, termenul *punte*, din latinescul *pons, ponte(m)*, substantiv feminin în română, cu semnificaţia 'pod îngust', a fost explicat de Sextil Puşcariu în felul următor: „Fiindcă în munţii în care trăiau strămoşii noştri nu curgeau ape mari, peste care se durau poduri, ci pîraie sălbatice, pe care le treceai pe cîte un copac răsturnat de pe un ţărm pe altul: *punte* ['pod îngust', 'pasarelă']" (Puşcariu, 1940: 162), explicaţie neacceptată de Al. Rosetti (1968: 196).

Evident, explicaţia lui S. Puşcariu are în vedere – chiar dacă nu în mod explicit – reprezentarea obiectului *pons, ponte(m)* în imaginarul comun; sensul de 'pod îngust' este accentuat/întărit în interiorul sistemului lingvistic românesc, după contactul cu slavona, cînd prepoziţia *pod* devine substantivul *pod*, corespondent al termenului *ponte* din italiană şi al urmaşilor termenului latin în alte limbi neolatine.

În acelaşi mod (istoria poporului şi reprezentarea lumii imediate) se poate explica substantivul *cărare* (*carraria*, 'stradă pentru care') cu sensul substantivului italian *sentiero*; sensul latin al cuvîntului originar este exprimat, în sistemul lexical al limbii române, de/prin termenul de origine grecească *drum* şi de/prin sinonimul *stradă* (lat. *strada*).

2. A doua direcţie în care se află implicat subiectul vorbitor (ca Eu/fiinţă naţională, din perspectiva analizei de faţă) pentru determinarea sferei semantice a cuvintelor trece dincolo de istoria imediată, stînd/aflîndu-se în umanitatea omului, în strînsă legătură cu dimensiunea cea mai profundă a fiinţei umane (sacră/mitică/poetică) şi, în acelaşi timp, cu un mod specific de a fi în lume. Acesta este motivul pentru care structurarea planului semantic al cuvîntului generează, sau doar orientează, procesul de creaţie în general, nu doar în interiorul limbii şi, în consecinţă, caracterul specific al unei culturi.

Oricît de relativă ar fi, specificitatea sa se relevă cel mai semnificativ mai ales cînd se află într-un raport intim cu evoluţia diferită a structurii semantice a aceloraşi termeni lexicali, sau atunci cînd poate fi pusă în relaţie cu termeni diferiţi, pentru a exprima o anumită realitate în limbi cu origine comună.

În analiza de faţă vom lua în considerare, din această perspectivă, o serie de termeni lexicali din diverse categorii noţionale, care prezintă/posedă trăsături semantice distincte în română şi în italiană (şi în celelalte limbi din Romania occidentală).

Particularităţile semantice pot fi evidenţiate prin intermediul unor corelaţii diverse, prin care se manifestă/dezvoltă o modalitate specifică (sau, uneori, relativ specifică) de a simţi şi de a exista în lume, ca Univers sau ca societate umană:

a) *masculin – feminin*;
b) *descriptiv – metaforic*;
c) *interior – exterior*;
d) *sacru – profan*;
e) *etic – estetic*.

a. Opus interpretării sale uzuale, corelaţia *masculin–feminin*, în cazul substantivului, reprezintă de fapt conţinutul unei categorii semantice, negramaticale. În structura planului său semantic ca unitate lexicală, substantivul are o particularitate constantă, cu originea în interpretarea lumii din perspectiva celor două principii esenţiale: principiul *masculin* şi principiul *feminin*. Genul substantivelor cu care limbile numesc aceleaşi realităţi poate fi diferit, în funcţie de evoluţia expresiei fonetice sau morfematice a aceluiaşi etimon, poate fi relativ arbitrar sau poate reprezenta un mod specific de imaginare a fiinţei diverselor componente sau categorii ale lumii, imaginar care se poate extinde ulterior şi asupra substantivelor al căror gen, 'formal', se datorează evoluţiei fonetice a termenilor primari.

Vom analiza în continuare modalităţile de reprezentare a *spaţiului* şi a *timpului* prin intermediul genului substantivelor – componente ale lexicului de bază în acest domeniu noţional.

Astfel, substantivul *mare*, masculin în italiană: *il mare*, este feminin în română, *marea*; *il giorno* este feminin în română, *zi–ziuă*; pentru italienescul

terra, româna are forma de neutru, adică masculin la singular (*singularia tantum*), *pămînt* etc.

În ceea ce priveşte elementele esenţiale ale Universului, *timpul* şi *spaţiul*, imaginarul lingvistic diferenţiază limbile prin modul de reprezentare al Lumii din perspectiva a două principii, *masculin* şi *feminin*, element determinant care orientează creativitatea artistică nu doar în domeniul artei literaturii, ca „artă a cuvîntului", dar şi în arta sculpturală şi picturală. Imaginarul lingvistic se manifestă aşadar într-un raport foarte strîns – putem spune: este consubstanţial – cu imaginarul poetic/estetic.

Din această perspectivă, în arta cuvîntului sau, mai corect, în poezie, ca artă în care creativitatea înseamnă a explora „în interiorul cuvîntului", putem admite că originea mitologică a Luceafărului – „personajul", ipostaza epică a uneia din vocile mito-poetice ale Eului profund din poemul omonim *Luceafărul*, de Mihai Eminescu – a fost posibilă şi pentru că termenii lexicali prin care limba română dă nume realităţilor exprimate în italiană prin substantivele *sole, notte, cielo, mare* îşi întemeiază planul lor semantic pe un imaginar specific în interiorul corelaţiei *masculin–feminin*: *soare-le, noapte-a, cer-ul* (*singularia tantum*; neutru–masculin la singular), *mare-a*:

„Iar *cerul* este *tatăl* meu
Şi *mumă*-mea e *marea*."
....
„Şi *soarele* e *tatăl* meu
Iar *noaptea*-mi este *muma*."

Reprezentarea *mării*, în baza principiului masculin, în italiană, a creat şi continuă să creeze dificultăţi aproape insurmontabile pentru traducătorii poemului; soluţia *onda del mare* „rezolvă" problema genului, dar nu şi a semnificaţiei mitice, condiţionată de imaginarul lingvistic. Mai mult decît atît, termenul *val* semnifică la Eminescu mai ales efemerul („Ce e *val* ca *valul* trece"), intrînd astfel în contradicţie cu încărcătura semantică-mitică din *Luceafărul*.

În limba italiană, acelaşi substantiv *mare*, caracteristic trăsăturii semantice 'masculin' – *il mare*, a făcut posibilă, în cultura italiană, dimensiunea mitică a logodnei dintre mare şi Republica veneţiană... Serenissima.

Din aceeaşi perspectivă, în acest caz este vorba de o corespondenţă bazată pe consubstanţialitatea dintre imaginarul lingvistic şi imaginarul estetic, între corelaţia semantică *masculin–feminin* în plan lexical şi reprezentarea Mării (masculin) şi a Pămîntului (feminin), exploatată de Benvenuto Cellini în capodopera sa, bijuteria în aur *Saliera lui Francesco I*, în a cărei structură *Marea* este reprezentată de Neptun şi *Pămîntul* de o frumoasă tînără.

Vom adăuga un alt exemplu care ilustrează încă o dată această suveranitate a limbii asupra dezvoltării Fiinţei profunde, specifică unei culturi: complexul sculptural realizat de Michelangelo în Capela Medici de la Florenţa;

timpul, la a cărui curgere Lorenzo Magnificul – reprezentat de statuia *Gînditorul* – reflectează, este reprezentat prin relaţia tensionată *masculin–feminin*, pornind de la imaginarul lingvistic fixat de genul substantivelor: *zi* (masculin) şi *noapte* (feminin), *aurora* (*răsăritul/ zorile*) (feminin) şi *crepusculul* (*amurgul/ asfinţitul*) (masculin). O asemenea reprezentare n-ar fi fost posibilă în cultura română, unde substantivele *zi* şi *noapte* sînt amîndouă feminine.

În structura *Salierei lui Francesco I* (care se găseşte la Kunsthistorisches Museum din Viena), scurgerea timpului este reprezentată în cele opt nişe din partea inferioară a ovalului, „în care – ne face descrierea însuşi Benvenuto Cellini, în opera autobiografică *Viaţa lui Benvenuto Cellini*[1] – am înfăţişat Primăvara, Vara, Toamna şi Iarna; în celelalte patru erau reprezentate Aurora, Ziua, Crepusculul şi Noaptea"[2], reprezentare ce include în aceeaşi corespondenţă/consubstanţialitate între imaginarul lingvistic şi imaginarul mitico-estetic şi anotimpurile anului.

b. Cînd dă nume plantelor, animalelor, constelaţiilor, limba română (ca, de altfel, şi alte limbi) recurge la un imaginar lingvistic de tip poetic, exclusiv metaforic: *ghiocel*, sau mitic: *floarea-soarelui*.

Aceleaşi plante au în italiană (şi în alte limbi romanice) denominaţii lingvistice care privilegiază o dimensiune descriptivă dinamică: *bucaneve*, *girasole*.

c. Dintre termenii care exprimă o anumită atitudine a fiinţei umane, în diverse situaţii, faţă de sine însăşi sau faţă de celălalt, verbele *a (se) vindeca* şi *a ierta* exprimă o semantică semnificativă în interiorul corelaţiei, tensionate, *interioritate – exterioritate*.

Primul verb păstrează din planul semantic al termenului latin *vindicare* şi dezvoltă în româneşte sensul – fizic, psihic şi moral – de 'vindecare/ a se vindeca': „Rana *s-a vindecat*", „Mihai *s-a vindecat* de toate..., vise, speranţe, naivităţi".

In italiană (şi în alte limbi romanice) s-a dezvoltat mai ales sensul 'negativ', sub anumite aspecte: *răzbunare, a se răzbuna*: „*S-a răzbunat* pentru tot răul..., pentru ofensa care i s-a făcut". Termenul italian are însă şi un sens

---

1 În realitate este vorba despre o altă operă (Cellini, 1857), în cea menţionată descrierea este diferită: „ed aveva un poco di goletta nella qualle io avevo compartito quattro figure d'oro, fatte di più che mezzo rilievo: in queste si era figurato la Notte, il Giorno, il Crepuscolo e l'Aurora. Ancora v'era quattro altre figure della medesima grandezza, fatte per i quattro Venti principali" (Cellini, 1940) [„avînd o scobitură pe care o împodobisem cu patru figurine de aur, lucrate în semirelief şi înfăţişînd Noaptea, Ziua, Apusul şi Răsăritul. Se mai aflau încă alte patru figurine, de aceeaşi mărime, înfăţişînd cele patru vînturi principale" (Cellini, 1964: 88)] (*n. edit.*).

2 „Nelle quale avevo figurato la Primavera, la State, lo Autunno et il Verno; nelle alltre quattro si era figurato l'Aurora, il Giorno, Crepuscolo e la Notte" (Cellini, 1857: 97).

'pozitiv': „vendicarsi in libertà" – 'a redobîndi ceva pierdut într-un fel sau altul', 'a redeveni liber', dar foarte rar întîlnit, şi aproape necunoscut.

Verbul românesc *a ierta*, căruia în italiană îi corespunde *perdonare*, dezvoltă un conţinut semantic extrem de sugestiv pentru dimensiunea spirituală profundă a fiinţei umane; sensul originar al termenului latin *libertare*, adică 'eliberarea din condiţia de sclavie', cunoaşte o importantă modificare semantică, concomitent cu trecerea în planul secund a dimensiunii sociale a omului, în favoarea dimensiunii umane interioare, profunde: „a ierta de datorii" înseamnă 'a elibera pe cineva de o greutate materială'; „a ierta pe cineva" (pentru pagubele materiale cauzate sau pentru ofensele aduse) înseamnă 'a elibera pe cel datornic', a-l face să se simtă eliberat de o anumită greutate, chin etc. care l-ar putea ţine încătuşat, dar mai înseamnă şi 'a se elibera pe sine însuşi'. Această semnificaţie îşi are originea în dimensiunea profundă a fiinţei umane, care este sacralitatea; nu întîmplător verbul *a ierta* nu poate fi înlocuit în română de sinonimul neologic *a scuza* – cu aplicare strict socială – în limbajul religios, şi nici în stilul conversaţional al unei temporalităţi sacre; în momentul ce precede plecarea din această lume, cel care urmează să moară „îşi cere *iertare*" de la toţi, pentru păcatele sale, cunoscute sau necunoscute: „*Iartă*-mă/ *Iertaţi*-mă!". Primind iertarea, fiinţa umană se simte liberă şi poate porni liniştită pe ultimul său drum, care este o călătorie sacră. În acelaşi timp, şi cel care „iartă" se simte, la rîndul său, liber.

Acelaşi verb se regăseşte şi în expresiile care încheie funcţia liturgică, rostită de preot şi repetată de cei prezenţi la slujbă: „Dumnezeu să-l ierte!". Aceleaşi expresii se utilizează şi în momentele în care aflăm de moartea cuiva (rudă a interlocutorului, cunoştinţă, necunoscut etc.)

Cuvîntul italian *a ierta* păstrează o legătură semantică cu substantivul *dar* (*dono – perdono/ dar – iertare*), aşadar cu sensul de 'dar', un raport ce poate sugera „deschiderea către libertatea interioară" a celui care primeşte iertarea, dar şi a celui care iartă; prin urmare, prin *il perdono*, ca şi prin românescul *iertare*, se reface armonia originară, pierdută, într-un fel sau altul, din vina celui care urmează a fi iertat. În acest punct, termenii româneşti *a ierta, iertare* şi corespondenţii lor în italiană *perdonare, perdono* semnifică – la nivelul stratului profund al planului lor semantic, deschis către stratul profund al Fiinţei – concilierea fiinţelor umane, din perspectiva *umanităţii* lor, şi trăsătura distinctivă a întîlnirii *umanitate – divinitate*. A se vedea în acest sens utilizarea verbului în rugăciunea *Tatăl nostru*: „Şi ne *iartă* nouă greşalele noastre/ Precum şi noi *iertăm* greşiţilor noştri".

d. Corelaţia *sacru – profan* reprezintă, într-un anumit sens, ipostaza cea mai profundă a raportului semantic *interioritate – exterioritate*. Ne vom opri, din această perspectivă, la termenii româneşti *cuvînt* şi *masă*.

Din latinescul *conventu(m/s)*, 'comunitate de fraţi' întru Cristos, 'întîlnire şi dialog', 'acord', 'loc unde se adună monahii', limba italiană (ca, de altfel, şi

alte limbi romanice occidentale) a dezvoltat sensul de 'spaţiu unde se întîlnesc călugării', adică ceva ce ar putea fi considerat sacru dintr-o perspectivă exterioară: *mînăstire.*

Limba română a păstrat în planul semantic al termenului *cuvînt* sacrul ca dimensiune „interioară", aproape ascunsă, secretă; se continuă sensul latinesc 'întîlnire, dialog, acord', devenit în română 'mijloc de realizare a întîlnirii, a dialogului, a acordului'.

Cu sensul noţional de 'unitate lexicală' (it. *parola,* fr. *mot*), termenul *cuvînt* intră în sinonimie cu termenul *vorbă.* Pornind de la trăsătura semantică originară, care continuă cadrul onto-semantic al latinescului *conventu(m/s),* termenul românesc *cuvînt* intră, totuşi, împreună cu sinonimul *vorbă,* în raportul de opoziţie *sacru–profan.* Această opoziţie a condiţionat participarea celor două sinonime la crearea de expresii/locuţiuni care dezvoltă sensuri opuse: *cuvînt,* în relaţie cu adevărul, pentru a defini înălţimea morală; limbajul aparţine sau răspunde sacralităţii fiinţei umane: „om *de cuvînt*", „a crede *pe cuvînt*", „*cuvînt* de onoare", „ai *cuvîntul* meu...", „a nu-şi ţine *cuvîntul*"; *vorbă* şi *a vorbi,* pentru a caracteriza ceea ce este superficial, ceea ce aparţine efemerului, minciunii: „*vorbe* în vînt" (fără încărcătură onto-semantică), „a duce cu *vorba*", „*vorbe* goale".

Intuind această opoziţie, traducătorii *Bibliei* în româneşte au întrebuinţat de la început pînă la sfîrşit termenul *cuvînt*: „La început a fost *Cuvîntul...*". Cu aceeaşi intuiţie, traducătorii lui Hamlet au redat versul „Words, words, words..." prin termenul *vorbă:* „Vorbe, vorbe, vorbe...", semn al deşertăciunii, al vremelniciei.

Pornind de la aceeaşi opoziţie *sacru–profan,* Eminescu face din termenul *cuvînt* semnul poetic al genezei, fie a lumii: „Iar tu, Hyperion rămîi/ Oriunde ai apune... / Cere-mi *cuvîntul* meu de-ntîi/ Să-ţi dau înţelepciune?" (Eminescu, 1939: 178), fie a lumii poetice: „Unde vei găsi *cuvîntul*/ Ce exprimă adevărul?" (*ibidem*: 227), şi din termenul *vorbă,* alături de substantivul *frază,* semnul specific al demagogiei: „Negustoria de *vorbe* şi prăvălia de principii sînt cele mai rele din toate" (*idem,* 1938-1939, IV: 15).

În acelaşi poem, *Luceafărul,* a cărui semnificaţie adîncă este incompatibilitatea dintre *fenomenal* şi *esenţial,* între lumea *contingentului* şi lumea *transcendentului,* fata de împărat foloseşte în „dialogul" cu Luceafărul termenul *vorbă* – semn al limbii fenomenale, în opoziţie cu sinonimul *cuvînt* (din dialogul Demiurg–Hyperion) – semn al limbii esenţiale, întemeietoare:

„Nu caut *vorbe* pe ales,
Nici ştiu cum aş începe –
Deşi vorbeşti pe înţeles,
Eu nu te pot pricepe."

Cînd este utilizat în contexte proprii termenului *vorbă*, substantivul *cuvînt* este întotdeauna „desacralizat" printr-un epitet: *gol, deşert*, care exprimă sensul de 'lipsit de substanţă', adică trăsătura distinctivă a sinonimului său:

„E uşor a scrie versuri
Cînd nimic nu ai a spune,
Înşirînd *cuvinte goale*
Ce din coadă au să sune".

Gradul maxim de coborîre în profan caracterizează planul semantic al neologismului *convenţie*: 'acord', 'înţelegere' care rămîne la suprafaţa lucrurilor, urmînd mecanismul de funcţionare al societăţii.

Într-un mod diferit intră în aceeaşi corelaţie/raport *sacru–profan* românescul *masă* (lat. *mensa*), căruia îi corespunde în italiană termenul *tavolo*. Trăsătura semantică 'sacralitate' din cuvîntul românesc, în strînsă legătură cu civilizaţia rurală, este astăzi aproape dispărută sau doar uitată.

Evoluţia semantică a termenului *mensa* din latină în română a fost orientată de două elemente principale:

1) utilizarea mesei pentru un ritual sacrificial ('pentru sacrificii aduse zeilor' – Vergilius);

2) asemănarea fonetică, înlesnită de asimilarea fonetică a consoanei *-n-* (*mensa–mesa*) din termenul *missa*, cu semnificaţia de 'slujbă religioasă', devenit în limba italiană (şi în limbile romanice occidentale) *messa* – 'slujbă religioasă', absent în română.

În corelaţia, fundamentală pentru structurarea semantică a cuvintelor, *fiinţă umană–limbă–lume*, trăsătura semantică 'sacralitate' a putut fi consolidată datorită coexistenţei celor două sensuri ale cuvîntului: *masă*, ca obiect, şi *masă*, adică 'a mînca', după obiceiul ţăranilor români, de a se aduna împreună în jurul mesei în momente speciale din viaţa lor, cînd se ieşea din timpul profan (atunci se mînca unde se nimerea, de cele mai multe ori pe cîmp) şi se intra într-un timp sacru: sărbători religioase: Crăciunul, Paştele, duminicile etc.; sărbători prilejuite de etape/momente semnificative din viaţă: botez, nuntă, moarte.

Pornind de la această 'sacralitate' – trăsătură ascunsă, uitată în stratul de adîncime al planului semantic al cuvîntului *masă*, sculptorul român Constantin Brâncuşi a putut aşeza *Masa tăcerii* în complexul sculptural de la Tîrgu Jiu (*Masa tăcerii – Poarta sărutului – Coloana infinitului*), al cărui sens fundamental este însuşi 'drumul ce trebuie parcurs pentru a transcende timpul şi spaţiul contingentului'. În italiană, termenul latinesc *mensa* a fost preluat, ca neologism, în zilele noastre, cînd, utilizat în legătură cu un anumit fenomen social, apare în situaţii în care identitatea umană profundă este, de fapt, anulată: *mensa*, adică spaţiul unde se mănîncă împreună, pentru a satisface cît mai

comod o necesitate strict biologică. Cu aceeaşi semnificaţie, limba română foloseşte termenul neologic *cantină*.

e. Corelaţia *etic – estetic* apare cu deosebire relevantă în modul de exprimare a *frumosului* şi a *urîtului*, înţelese drept concepte fundamentale, primul cu referire la individ, aflat în mijlocul celorlalţi, în raport cu ceilalţi, al doilea cu referire la obiectul artistic sau la Lume, văzută dintr-o perspectivă estetică.

În ceea ce priveşte realitatea şi conceptul de *urît*, trebuie reţinut faptul că, în româneşte, termenul (iniţial, adjectiv şi, de la adjectiv, substantiv – expresie lingvistică inclusiv a conceptului estetic) provine din verbul *a urî* (lat. *horresco*, **horrire*); *urît* este forma de participiu.

În structura semantică a termenului *urît* (adjectiv şi substantiv) se poate distinge această poziţie, sau chiar convingerea că *urîţenia* umană îşi are originea în sentimentul de *ură*. Lăsînd la o parte conceptualizarea, care se sprijină pe o relativă consubstanţialitate *etic – estetic*, fenomenul este vizibil în realitatea imediată: nu este greu de observat că cineva se poate urîţi, chiar şi fizic (expresia feţei, modul de a vorbi, de a privi), atunci cînd este stăpînit de ură, dar şi atunci cînd îşi exprimă ura sau e doar dominat de ea; fără îndoială, acest lucru se întîmplă tocmai pentru că, în astfel de situaţii, *urîtul*, *urîţenia* vin din interior.

Dimensiunea etică conţinută în raportul *a urî/ urît* nu este cu totul absentă din planul semantic al termenului italienesc corespondent, de origine latină: *brutto*; se întîlneşte în expresii ca „farsi *brutta*", 'a se mînia', rămînînd însă nespecific.

Cele două dimensiuni, *etică* şi *estetică*, caracterizează şi planul semantic al termenului *urît* (adjectiv şi adverb) desprins de raportul cu verbul *a urî*: „a se purta *urît*", „a vorbi *urît*".

Antonimul termenului *urît*, care exprimă *frumosul/ frumuseţea*, continuă în română cuvîntul latinesc *formosus – frumos*, de unde a fost preluat şi în spaniolă, *hermoso*, chiar dacă, aici, împreună cu sinonimul *bello* şi cu o sferă semantică şi o utilizare mai restrînse (lipseşte sensul conceptual). În structura planului semantic al termenului românesc *frumos* (adjectiv şi substantiv) se întîlneşte din nou consubstanţialitatea *etic – estetic*, mai ales pentru a exprima modul de a fi în lume. Punctul de plecare în latină a fost substantivul *forma*; aşadar, derivatul său, *formosus*, pune accentul semantic pe principiul formei, care, în gîndirea antică, se afla în corelaţie cu legile armoniei. „*Formosus* latin – interpreta Nicolae Iorga – nu reprezintă altceva decît forma internă, forma desăvîrşită, forma armonioasă" (Iorga, 1977 [1940]: 8).

În acelaşi studiu, N. Iorga observa că, chiar dacă, într-adevăr, limba italiană exprimă frumuseţea printr-un termen derivat din latinescul *bellus/ bello*, „una din cele mai importante biserici din Veneţia nu se numeşte «Santa Maria Bella», ci «Santa Maria Formosa»" (*ibidem*: 8).

Mai trebuie să adăugăm şi faptul că Fecioara Maria nu este niciodată descrisă prin epitetul *bella*.

În acest sens, adjectivul *formosa* din construcţia lingvistică ce dă nume bisericii veneţiene ridicată în secolul al VII-lea poate fi pus în legătură cu sensul de/cu perceperea 'armoniei depline', 'umanităţii', 'divinităţii', simbolizate de Maria – fiinţă umană aleasă să întrupeze Cuvîntul divin în Isus, armonie care s-a arătat Sfîntului Magno, episcop de Oderzo, prin înfăţişarea în chip de lumină a Sfintei Marii.

În consideraţiile sale, Nicolae Iorga descoperea în termenul românesc „un cuvînt integral" şi dădea această interpretare tocmai din perspectiva raportului *etic–estetic* din concepţia populară, conform căreia „moralitatea nu e altceva decît frumuseţe, iar frumuseţea nu e în realitate decît moralitate" (*ibidem*: 9).

În sprijinul acestei interpretări, Iorga invoca educaţia pe care, în familia ţărănească, o dă mama, care recurge întotdeauna la expresii de tipul „Este *frumos*/Nu este *frumos*". Este vorba, aşadar, de utilizarea, foarte răspîndită, a termenului *frumos* (adjectiv şi adverb) din perspectiva diferitelor principii pe care se bazează comportamentul interuman: „A te purta *frumos*", „Nu e *frumos* să minţi, să furi etc.".

Luînd în discuţie situaţia din limba latină (utilizarea termenului şi concepţia de viaţă), Ovid Densusianu observa, în legătură cu termenul *bellus*, în relaţie cu *bene* şi *bonus*, că noţiunea de *frumos*, 'bello', este derivată aici din noţiunea de *bine* şi *bun*, lucru firesc, odată ce ceea ce este bun este îndeobşte pus în legătură cu ceea ce este frumos. Putem spune aşadar că este vorba aici de o noţiune estetică derivată dintr-un fapt practic (Densusianu, 1977 [1929-1930]: 11).

Dincolo de diversele moduri de a se manifesta în utilizarea obişnuită a limbii, consubstanţialitatea *etic–estetic* este în mod deosebit relevantă în cultura populară românească; astfel, numele personajului principal din poveşti – *Făt-Frumos* – reprezintă principiul *Binelui* în confruntarea cu principiul *Răului*, reprezentat de personaje ale căror nume reflectă un imaginar al urîtului (*Spînul*, *Muma pădurii* etc.).

Trăsătura cu încărcătură etică în planul semantic al substantivului compus este întărită de prima componentă, *Făt*, care semnifică, din această perspectivă, 'puritatea', 'inocenţa': *Făt-Frumos*.

Considerate împreună, trăsăturile semantice ale componentelor numelui *Făt-Frumos*, în corelaţie cu felul său de a fi şi de a se manifesta în lumea semantică a fabulei, pune în evidenţă şi o a treia dimensiune: *adevărul*. Se impune, aşadar, în procesul de „semantizare" a onomasticii şi a lumii poveştilor, consubstanţialitatea a trei ipostaze: *bine–frumos–adevăr*, corespunzînd principiului *Kalokagathon* din filosofia antică, principiu care se verifică, în diferite moduri, în semantica „uitată" a utilizării moderne a limbilor. Fără îndoială, în

legătură cu pierderea aceleiaşi armonii în modul de a fi în lume şi de a trăi raportul cu Fiinţa lumii.

Convengo La Romanità Orientale e L'Italia. Storia e Attualità,
Venezia, 23 giugno 2000 (Commissone Nazionale di Romania per l'UNESCO, Istituto Romeno di Cultura e di Ricerca Umanistica Venezia),
Casa Editrice „Ars Docendi", Bucarest, 2000, p. 22-37.

II. GRAMATICA ŞI CULTIVAREA LIMBII

GRAMATICA ÎNTRE TEORIA LIMBII ŞI PERSPECTIVA DIDACTICĂ

În „Cuvîntul înainte" la lucrarea pe care o publică în 1973, *Gramatica azi*, Al. Graur îşi motiva în aceşti termeni elaborarea şi tipărirea ei: „Cum se pare că ediţia a III-a a *Gramaticii (Academiei)* va mai întîrzia, m-am decis să redactez prezenta lucrare, bazată pe ediţia a II-a, dar cu multe amănunte inspirate de propriile mele concepţii" (Graur, 1973: 55).

Să observăm mai întîi că situaţia invocată de Al. Graur a rămas neschimbată şi astăzi, după trei decenii de la apariţia ultimei ediţii a *Gramaticii Academiei.*

În acelaşi timp, fraza lingvistului mai solicită atenţie şi sub alte două aspecte:

1) după două ediţii, apărute la distanţă de un deceniu, în 1973 se simţea nevoia unei reinterpretări a structurii gramaticale a limbii române, printr-o a treia ediţie;

2) „îmbunătăţirile" sau „amănuntele" erau inspirate de propria concepţie.

Nimic mai firesc decît ca o cercetare lingvistică, asemeni oricărui alt studiu, să-şi aibă întemeierea în propria concepţie, ba aceasta e chiar condiţia fundamentală a cercetării ştiinţifice. Iar în ceea ce priveşte descrierea structurii gramaticale a limbii române, cele două ediţii ale *Gramaticii*, tipărite de Editura Academiei, au avut printre altele şi rolul (poate chiar rolul cel mai important) de a provoca luări de atitudine generînd studii şi monografii care, prin interpretări diferite, din unghiuri diferite de vedere, au adîncit mult şi au rafinat cunoaşterea sistemului şi structurii gramaticale a limbii române.

Cum însă Al. Graur era şi coordonator al colectivului care redactase *Gramatica* editată de Academie, se impunea ca şi de la sine ideea că diferite aspecte ale structurii gramaticale a unei limbi pot primi diverse interpretări, dar că este/ar fi totodată necesară şi o interpretare/descriere a limbii care să treacă dincolo de opiniile individuale.

Ideea determină două întrebări, în strînsă legătură între ele:

1. Cine realizează (trebuie să realizeze) o asemenea *Gramatică*?
2. Cînd şi ce factori impun revizuirea/schimbarea/înlocuirea ei?

În ce priveşte prima întrebare, situaţia actuală e cunoscută. Începînd cu prima ediţie, o astfel de poziţie a ocupat la noi *Gramatica* elaborată de specialişti de la Institutul de Lingvistică din Bucureşti. Mai mulţi factori au impus-o ca model de descriere a structurii gramaticale a limbii române, pînă la a fi considerată gramatica „oficială" şi, prin însuşi acest fapt, *obligatorie* în învăţămîntul universitar. Manualele şcolare, apoi, au urmat-o şi o urmează cu fidelitate, în esenţa ei supunînd-o doar unui proces de adaptare (de simplificare la maximum) numai din punctul de vedere al principiului accesibilităţii.

În „Gînduri despre gramatica limbii române” expuse la Congresul al IV-lea al Filologilor Români de la Timişoara, Mioara Avram, coordonatoare alături de Al. Graur şi Laura Vasiliu a colectivului care a participat la elaborarea *Gramaticii Academiei*, după ce declară fără ambiguitate şi cu totală îndreptăţire: „În cercetarea gramaticală, însă, un punct de vedere oficial este de neconceput, echivalînd cu desfiinţarea ei”, va afirma necesitatea publicării unei noi ediţii a *Gramaticii Academiei*: „În aceste condiţii se poate pune problema dacă mai este oportună elaborarea unei/unor noi ediţii a/ale *Gramaticii Academiei*. După părerea mea – da, ca formă de regîndire periodică şi colectivă a contribuţiilor acumulate şi a soluţiilor propuse de selectare a celor mai convenabile dintre ele şi de corelare a lor într-un sistem coerent care să ofere punctul de plecare al cercetărilor pentru o etapă următoare, baza de alcătuire a programelor şi manualelor şcolare, precum şi normele morfologice şi sintactice ale exprimării literare”.

Această poziţie de gramatică „oficială” – în modul în care s-a impus – dezvoltă la noi pentru prima dată *Gramatica Academiei*. Este adevărat, însă, că nici în timpurile anterioare acestei lucrări nu au lipsit gramaticile care să se fi impus ca *termen de referinţă*, inclusiv pentru şcoală, dar acestea, gramatici de autor, aveau în general caracter normativ; perspectiva teoretică rămînea mai mult implicită în modul în care se făcea descrierea limbii. Între ultimele gramatici de acest tip, anterioare *Gramaticii Academiei*, se afla şi cea publicată în 1937 de Iorgu Iordan: „Prin însăşi natura ei – se spunea în „Prefaţă” – o gramatică, oricum ar fi alcătuită, serveşte, adică trebuie să servească drept călăuză, ca un fel de cod al limbii în discuţie” (Iordan, 1937: III-IV). În aceeaşi categorie ar intra şi *Gramatica pentru toţi*, publicată de Mioara Avram în 1986, „normativă şi corectivă”, caracterizîndu-se, însă, prin prezenţa explicită şi a perspectivei teoretice, redusă, este adevărat, la maximum, şi, mai ales, subordonată funcţiei normative: „Concepţia lucrării [...] a impus o dublă selecţie a faptelor reţinute în tratare: pe de o parte, o selecţie din punctul de vedere al cultivării limbii, iar pe de alta, o selecţie din punctul de vedere al sferei diverselor reguli şi date ale descrierii, acordîndu-se prioritate regulilor generale şi informaţiilor esenţiale pentru justificarea recomandărilor”.

Tot un nucleu de reguli are în vedere şi I. Coteanu în *Gramatica de bază a limbii române* (1982, 1990), dar acestea, considerate nu din perspectivă normativă, ci dintr-una teoretică, a distingerii unui fond comun, esenţial al competenţei (şi performanţei) lingvistice, la nivel gramatical, aşa cum s-a distins un fond lexical, descris în lucrări precum „Vocabularul esenţial al limbii”.

Descrierea unui nucleu de reguli esenţiale presupune situarea pe o poziţie relativ neutră, în măsura în care este posibilă o asemenea poziţie, în interpretarea dată structurilor gramaticale şi mecanismului intern de funcţionare a limbii. Preluînd titlul dat unei gramatici a limbii italiene (Gianpaolo Salvi, Laura Vanelli, *Grammatica essenziale di riferimento della lingua italiana*,

Istituto Geografico De Agostini, Le Mennier, Firenze, 1912), pentru studierea ei ca limbă modernă (Limba 2), şi folosindu-l pentru descrierea limbii române ca limbă maternă, am spune că o asemenea descriere trebuie să stea la baza unei *gramatici esenţiale de referinţă*.

Situînd problema gramaticii în această perspectivă: a unei gramatici neutre sub aspect teoretic sau, poate mai exact, al înscrierii pe o poziţie ieşind cel mai mult de sub tensiunea divergenţelor, în sensul concilierii punctelor de vedere divergente, trebuie spus că *Gramatica Academiei* a funcţionat şi funcţionează normativ nu atît sub aspectul limbii, cît sub cel al descrierii limbii, impunîndu-se într-un sens anume conştiinţei celui care „învaţă" gramatica limbii.

Lucrare de autor sau lucrare elaborată de un colectiv de specialişti, o gramatică de referinţă este necesară şi sub aspectul limbii descrise (nucleu de structuri şi reguli de funcţionare esenţiale), şi sub aspectul descrierii limbii (fond de interpretări definitive şi de soluţii temporare, de compromis). Dacă această gramatică trebuie sau poate să rămînă „oficială" sau nu în toate sensurile în care a funcţionat (şi încă mai funcţionează) *Gramatica Academiei*, aceasta este o altă problemă, în strînsă legătură cu alţi factori, între care cel mai important este manualul, mai exact, cum se va gîndi problema manualului.

Cu aceasta, se poate trece la a doua întrebare din cele invocate mai sus: Cînd şi ce factori impun revizuirea/schimbarea sau înlocuirea unei asemenea gramatici?

Trei ar fi aceşti factori determinanţi:

– concepţia (adică schimbările intervenite în concepţia) despre limbă, despre funcţionarea limbii sau numai despre modalitatea descrierii limbii;

– adîncirea cunoaşterii structurii funcţionării unei limbi;

– schimbările intervenite în structura limbii sau în desfăşurarea funcţiilor ei, atunci cînd acestea sînt semnificative.

Cu conştiinţa şi cu riscul simplificării, vom identifica în studiul gramaticii trei nivele, reprezentînd tot atîtea perspective:

1) al teoriei limbii, deci, teoria gramaticală;

2) al gramaticii „orientative" – de referinţă;

3) al gramaticii practice (didactice).

Gramatica de referinţă stă în directă şi în strînsă legătură cu dinamica lingvisticii, asumîndu-şi perspective teoretice prin care să se adîncească şi să se rafineze descrierea structurii şi funcţionării limbii.

Gramatica didactică stă în legătură directă cu *gramatica de referinţă*, pe care, însă, nu o copie, ci *o ia ca martor*, în funcţie de principiul accesibilităţii, dar fără a încălca şi chiar fără a eluda principiile teoretice generale de interpretare a funcţionării limbii. În acelaşi timp, *gramatica didactică*, mai mult decît *gramatica teoretică* (sau în orice caz în alt mod) şi decît *gramatica de referinţă*, trebuie să aibă în vedere tipul/gradul de cunoaştere a limbii în interiorul raportului *om–limbă–lume*, prin trecerea de la *cunoaşterea intuitivă* la

cunoaşterea conştientă (conştientizată) şi, de aici, la *cunoaşterea ştiinţifică* de adîncime.

Primul nivel este bine reprezentat în lingvistica românească; teoria gramaticală s-a racordat sau s-a înscris cu rezultate remarcabile la/în direcţiile fundamentale ale teoriei contemporane a limbii: gramatica transformaţională, gramatica funcţională, gramatica formală, gramatica logică. Raportul dintre acest prim nivel şi cel de-al doilea este doar pe alocuri reflectat în unele gramatici de autor şi mai ales în studii de gramatică. A rămas, însă, fără urmări, în constituirea unei gramatici de referinţă, în cazul nostru concret – al unei noi ediţii a *Gramaticii Academiei*, dacă sîntem de acord că nici una din gramaticile de autor din ultimele decenii nu a reuşit încă să-şi asume poziţia unei *gramatici de referinţă*.

Reflectă mai bine raportul dintre aceste două prime nivele unele lucrări care au deschis noi perspective de studiere a limbii române, direcţii interdependente, dominate, totuşi, de componenta practică: gramatica contrastivă (română–franceză) şi gramatica limbii române studiată ca limbă modernă, L2.

La cel de-al treilea nivel, al gramaticii practice (didactice), situaţia este generatoare de cele mai multe întrebări. Gramaticile practice se raportează sau nu se raportează (întemeiază) la/pe primul nivel (al dezbaterilor din teoria limbii) sau la/pe al doilea nivel (al gramaticii de referinţă – reprezentat, ca „gramatică oficială" de *Gramatica Academiei*) sau o fac în mod confuz sau incoerent.

Sînt în această vreme în funcţie două variante de gramatică practică – una clasică, să-i spunem proprie învăţămîntului preuniversitar, caracterizată printr-o relativă împletire a descrierii practice a limbii cu o perspectivă teoretică; o alta, cea mai recentă, care se vrea pentru învăţămînt, strict practică (cu motivări de cele mai mult ori practice, imediate, în mai multe sensuri), de analiză a structurii gramaticale. Această a doua direcţie este ignorată de critica lingvistică în mod tacit: sînt culegeri de texte, de analize de texte, pentru diferite trepte de învăţămînt (permanente sau numai pentru examene, teste). Prin caracterul lor, aceste lucrări deturnează obiectivele gramaticii practice, prin absolutizarea caracterului analitic, şi de aici – schematizarea gîndirii gramaticale, dacă s-ar mai putea vorbi în aceşti termeni. Fiind lucrări de autor, fie soluţiile date, fie chiar comentariile teoretice oscilează între punctul de vedere „oficial" (din *Gramatica Academiei* şi din manuale) şi diferite puncte de vedere (fie nedefinite, fie asimilate greşit). Aceste culegeri stîrnesc confuzia.

Această variantă a gramaticii practice absolutizează ceea ce în prima variantă era/este numai o dominantă: suspendarea conştiinţei vorbitorului (şi, mai grav, a vorbitorului în formare: elevul) privind raportul dintre om şi limbă.

Înţelegerea raportului cu gramatica teoretică (de la nivelul imediat anterior, al gramaticii de referinţă, dar şi de la primul nivel, al teoriei limbii) impune în primul rînd ideea că studiul gramaticii nu înseamnă numai luarea în

stăpînire a structurii limbii (ca normă), a regulilor care permit înţelegerea de fraze receptate şi construirea de fraze noi (în spaţiul limbii culte), dar înseamnă şi înscrierea vorbitorului într-un proces de reflexie asupra limbii.

Revenind, aşadar, la întrebarea: Cînd se schimbă *Gramatica de referinţă*? răspunsul ni se pare a se impune de la sine. Această schimbare e necesară *acum*; o nouă ediţie a *Gramaticii Academiei* sau o altă *Gramatică de referinţă* este numaidecît necesară şi, în legătură cu aceasta, o nouă perspectivă didactică (reflectată în manuale, sau chiar într-o *Gramatică şcolară generală*, „peste manuale"), întrucît:

– în teoria actuală a gramaticii se află elemente fundamentale pentru o nouă bază teoretică;

– procesul de cunoaştere a limbii române, mult adîncit şi rafinat, a condus la revizuirea descrierii unor structuri gramaticale în numeroase studii şi gramatici de autor;

– dezvoltarea raporturilor, fie acestea cît de obstrucţionate, între ştiinţa şi şcoala din România, pe de o parte, şi ştiinţa şi şcoala din Republica Moldova şi din nordul Bucovinei, pe de alta, impune măcar o unitate de terminologie şi de vocabular intelectual, dacă nu şi întemeierea descrierii gramaticale pe un fond interpretativ comun;

– ideea libertăţii funciare a fiinţei umane începe a se impune o dată cu dezvoltarea la elev a conştiinţei creativităţii lui, fundamental orientată şi de raportul dintre elev şi limbă, elev şi studiul limbii; spre deosebire de studiul fizicii, al geografiei etc., studiul limbii se face din interior sau şi din interior, iar conştientizarea la elev a acestor perspective trebuie să-şi ocupe locul cuvenit.

Ce se aşteaptă, deci, de la această nouă ediţie a *Gramaticii Academiei/ Gramaticii de referinţă*?

„Gramatici certant", s-a spus şi se poate repeta în permanenţă. Dar trebuie admis că gramaticii nu se ceartă în legătură cu toate problemele. Aşadar, şi în studiul gramaticii se impun înainte de toate:

1) o bază teoretică în acord cu ştiinţa contemporană a limbii,

2) un fond terminologic definind cu claritate conceptele prin care să se poată realiza o descriere exactă a „obiectului" supus cercetării.

Baza teoretică a *Gramaticii de referinţă* trebuie să fie o rezultantă a dialogului dintre diferitele direcţii din ştiinţa limbii, pe care să le armonizeze şi să le supună principiului coerenţei.

Cîteva exemple. Din direcţia *structuralistă* au rămas cuceriri definitive conceptele de *sistem, structură, opoziţie*. În acest sens, dacă la nivelul fonetic al limbii ***i*** şi ***î*** sînt definitiv interpretate ca două foneme distincte, iar clasificarea în conjugări a verbului românesc se face, în gramatica tradiţională, în funcţie de sufixul (terminaţia) infinitivului, atunci trebuie să distingem, chiar în perspectiva acestei gramatici, cinci conjugări: verbele ***a citi*** şi ***a urî*** să fie situate în clase diferite de conjugare.

Din aceeaşi perspectivă, definind şi descriind categoriile în baza opoziţiei, cu luarea în considerare a interdependenţei dintre planul expresiei şi planul semantic al limbii, se poate da o interpretare coerentă şi mai exactă diatezei verbului românesc, în strînsă legătură şi cu definirea mai exactă şi mai unitară a clasei *verbelor pronominale* (*a se uita*, de exemplu, verb pronominal la diateza activă, *a se sinucide*, verb pronominal la diateza reflexivă etc.).

Şi tot din această perspectivă trebuie să se includă şi în manuale *modul prezumtiv*, cu o identitate bine distinctă şi sub aspect semantic, şi în planul expresiei, în opoziţie cu celelalte moduri.

Prin înţelegerea caracterului *sistemic* al limbii, din perspectivă normativă, se vor putea respinge, de vorbitorul însuşi, accentuări precum *prevèderi* (în loc de *prevedèri*), care intră în contradicţie şi cu verbul–punct de plecare (conjugarea a II-a, cu accent pe silaba finală: *a prevedea*), şi cu alte substantive postverbale din aceeaşi familie: *vedere, întrevedere, revedere.*

Din perspectiva *teoriei comunicării,* fundamentală pentru conştientizarea raportului *om – limbă – lume*, interpretarea gramaticală nu se poate lipsi de conceptele de *enunţ/ enunţare* şi *modalizare.* Din perspectiva celui de-al doilea concept, s-ar putea rezolva cu mai multă coerenţă problema verbelor *semiauxiliare*, a predicatului pe care îl generează, precum şi cea a „adverbelor predicative", problemă importantă în sine, să spunem, din punct de vedere ştiinţific, dar şi din punctul de vedere al cunoaşterii expresivităţii limbii române (concomitent cu conştientizarea diferenţierilor stilistice). Şi interpretarea şi inventarul acestor verbe să stea în strînsă legătură cu exigenţele unităţii de interpretare a categoriilor de predicat în *gramatica de referinţă,* pe de o parte, în gramatica şcolară din România şi în gramatica şcolară din Republica Moldova; în prezent, prea marea eterogeneitate terminologică şi de interpretare în aceste gramatici este în primul rînd derutantă.

Astfel, constituentul sintactic prin care se realizează funcţia de *subiect* într-un enunţ precum „Ion şi Mihaela au plecat la mare" este denumit *subiect multiplu* în *Gramatica Academiei* şi în gramatica şcolară din România, şi *subiect colectiv* în gramatici din Republica Moldova.

Predicatul verbal compus, absent din gramatica oficială şi din manualele şcolare din România, reprezintă realităţi diferite în gramaticile din Republica Moldova (*trebuie/ vrea, ştie, încearcă, cutează + să înveţe* etc.) între ele şi în raport cu studiile de specialitate din România. Deruta este accentuată de termenul predicat *verbal-nominal,* întrebuinţat în gramaticile şcolare din Republica Moldova pentru structuri precum „Copilul *încearcă să fie cuminte*", iar în studiile din România pentru predicate nominale cu alte verbe copulative decît *a fi*: „El *pare bolnav*".

Terminologia trebuie să fie în măsură a asigura conştientizarea unor distincţii simţite sau numai intuite de subiectul vorbitor: „*Trebuie să fie* la gară deja" (ipoteză) şi „*Trebuie să fie* la gară la ora cinci" sînt două enunţuri cu

predicate diferite: predicat verbal compus, cu *trebuie* în planul enunţării/predicat *trebuie* + subiect, cu *trebuie* în planul enunţului. La perfect cele două enunţuri îşi explicitează distincţia: „*Trebuie să fi fost* la gară deja" (verbul *a trebui* rămîne la prezent)/„*Trebuia* să fii la gară la cinci" (verbul *a trebui*, predicativ, a trecut la imperfect).

Din perspectiva gramaticii funcţionale, în complementaritate cu perspectiva gramaticii logice, prin conceptele de *valenţă* şi *funcţie* se poate înţelege mai exact raportul *semantică lexicală – semantică sintactică – structură sintactică* şi se pot evita termenii şi definiţiile (a complementului, de exemplu) confuze din gramaticile actuale (*Gramatica Academiei*, dar şi alte gramatici şi manuale) şi se asigură o pătrundere *conştientă* în mecanismul intern de funcţionare a limbii în actul de comunicare. Perspectiva gramaticii generale, introdusă (în dialog) şi armonizată inteligent cu celelalte perspective, adînceşte acest proces în ambele sensuri.

Raportul dintre nivelul 2, al gramaticii de referinţă, şi nivelul 3, al gramaticii practice (didactice), trebuie să-şi găsească în permanenţă o stare de echilibru, *necesar*, între principiul accesibilităţii, principiul coerenţei descrierii şi principiul reflexiei asupra limbii.

Este adevărat că principiul accesibilităţii stă în legătură, înainte de toate, cu o exigenţă instituţională: prelungirea studiului gramaticii dincolo de ciclul gimnazial, în liceu. Cum, însă, ciclul liceal pare să redevină, prin noua Lege a învăţămîntului, o etapă aleatorie sau selectivă, poziţie pe care o apreciem ca intrînd în contradicţie cu imperativul dezvoltării viitoare a societăţii româneşti, acelaşi principiu trebuie judecat în condiţiile actuale (gimnaziu, în general, dar şi cu extindere la licee speciale: filologic, pedagogic/şcoală normală).

Principiul accesibilităţii se întemeiază pe raportul dintre complexitatea fenomenului studiat şi nivelul de maturitate intelectuală al elevului. Elevul, însă, trebuie avut în vedere ca fiinţă unitară şi, deci, caracterizat deopotrivă de disponibilităţi de asimilare şi de disponibilităţi creatoare la toate disciplinele de studiu. Pentru că gramaticile practice, reflectate de manuale (şi de programa de limba română), par să vorbească de o situaţie mai deosebită în studiul limbii române în şcoală, i-am spune chiar paradoxală; în timp ce, la fizică, de exemplu, sau la matematică, logică, informatică etc., elevul este considerat în măsură să asimileze concepte dintre cele mai noi şi de mare dificultate, la gramatică, acelaşi elev, înscris prin întreaga lui fiinţă în limbă, pare a nu fi considerat în stare să pătrundă esenţa unor fenomene gramaticale şi a unor distincţii cu care el, intuitiv, de fapt, operează, în întrebuinţarea limbii.

Din perspectiva invocată mai înainte, a trecerii de la cunoaşterea intuitivă (care trebuie asumată, nu respinsă/contrazisă) la cunoaşterea conştientă (conştientizată) şi de aici la cunoaşterea ştiinţifică, principiul accesibilităţii (în complementaritate cu principiul reflexiei lingvistice) nu poate să intre în contradicţie cu adevărul limbii, al structurii gramaticale, aşa cum este acesta

descris (definitiv, sau numai în funcţie de nivelul atins de cunoaşterea ştiinţifică) în gramatica de referinţă sau poate chiar în gramatica teoretică de la nivelul 1. În acest sens, nu se justifică, de exemplu, absenţa din gramatica didactică a categoriilor de *prezumtiv*, *element predicativ suplimentar* sau *complement de agent*, descrise de gramatica de referinţă (acum, *Gramatica Academiei*). Interpretarea adjectivelor *sfîntă* şi *clară* din versul eminescian „Luna pe cer trece-aşa sfîntă şi clară" ca circumstanţiale de mod contrazice identitatea lor funcţională, determină deruta în mintea elevului care a înţeles exact conţinutul circumstanţialului de mod şi închide drumul spre sugestiile de adîncime ale acestui vers sub aspect poetic. La fel, interpretarea complementului de agent ca un complement indirect (şi în gramaticile din România, şi în cele din Republica Moldova) contrazice esenţa semantică a complementului indirect de relevare a destinatarului sau a obiectului acţiunii verbale (în timp ce complementul de agent reprezintă gramatical subiectul/originea acţiunii verbale) şi totodată întrerupe sau obscurizează raportul dintre diateza pasivă, studiată de elev, şi funcţia sintactică pe care aceasta o generează.

Imperativul complementarităţii principiului accesibilităţii cu principiul dezvoltării reflexiei lingvistice presupune conştientizarea elevului în probleme privind esenţa limbii ca sistem şi mai ales în interiorul raportului *om – limbă – lume* (nu este argumentabilă nici într-un fel absenţa din şcoala din România şi este salutabilă prezenţa în manualele din Republica Moldova a unor noţiuni fundamentale/ elementare de teorie a limbii (limba – mijloc de comunicare, sistem de semne, semn lingvistic etc.), precum şi în probleme privind natura romanică a limbii române, unitatea şi specificitatea limbii române ca limbă romanică în toate regiunile locuite de români. Se pot discuta în acest sens genul gramatical, negaţia, sintaxa şi stilistica nominativului pronumelui personal, mai ales la persoana I şi a II-a etc.

Din această perspectivă, studiul limbii române în şcoală se poate desfăşura concomitent în direcţia asimilării ştiinţifice a gramaticii (generale şi specific româneşti) şi în direcţia dezvoltării expresivităţii limbii române în specificitatea ei. O pondere mai mare în sensul conştientizării unicităţii şi al dezvoltării unităţii, expresivităţii şi specificităţii limbii române se impune în şcoala din Basarabia, nordul Bucovinei şi alte regiuni locuite de români, atît în sfera gramaticii practice – manual etc., cît şi în ceea ce se numeşte îndeobşte cultivarea limbii, pentru readucerea limbii române din aceste regiuni la nivelul de limbă europeană de cultură, propriu întrebuinţării ei, în tot registrul stilistic, în România.

Limba română, Chişinău, nr. 3/1994, p. 39-45.

STRUCTURA GRAMATICALĂ A LIMBII ROMÂNE ÎN CONCEPŢIA LUI A. PHILIPPIDE

Alexandru Philippide n-a fost un gramatician în înţelesul curent al termenului. Este adevărat că a publicat la Iaşi, în 1897, o *Gramatică elementară a limbii române*, dar nu a devenit de la această dată şi prin acest fapt un autor de gramatică, aşa cum au fost, în acelaşi secol, Heliade Rădulescu, T. Cipariu sau, în aceeaşi vreme cu el, Al. Lambrior, H. Tiktin. Gramatica sa, intitulată, totuşi, cu prea multă modestie, *Gramatică elementară*, trebuia să-i servească, cum însuşi mărturiseşte în prefaţă, ca instrument de lucru în scrierea unei istorii a limbii române: „Pentru istoria limbii române pe care mi-am propus să o public, aveam trebuinţă de o gramatică românească, unde să se găsească catalogate formele limbii comune, înţălesurile acestor forme şi numeroase exemple" (Philippide, 1897: 1).

Necesitatea de a scrie o gramatică descriptivă a limbii române în scopul realizării unei gramatici istorice vădeşte, din capul locului, care era concepţia lui Philippide în legătură cu fenomenul gramatical; studierea istoriei unei limbi trebuie să aibă mereu ca termen de referinţă faza ultimă a dezvoltării sale, iar interpretarea fenomenelor de gramatică descriptivă se poate sluji cu real folos de datele furnizate de istoria limbii.

Cu cîţiva ani mai înainte, în 1894, A. Philippide dădea o versiune românească, caracterizată printr-o prelucrare cu totul originală şi adecvată la specificul limbii noastre, lucrării lui Hermann Paul, *Principii de istoria limbii*[1]. Cartea trebuia să fie primul volum al *Istoriei limbii române*. Ea reprezintă temeiurile teoretice ale interpretării faptelor de limbă, între care cele de structură gramaticală, privite mai ales diacronic, dar şi interpretativ-sincronic, nu sînt cele mai puţine.

---

[1] A. Philippide a folosit ediţia a doua a cărţii lui H. Paul, *Prinzipen der Sprachgeschichte*, tipărită la Halle în 1886. În monografia consacrată de curînd lui Philippide, Iorgu Iordan (1969) aduce la lumină aspecte noi, care evidenţiază originalitatea lucrării lingvistului român, care este departe de a fi doar o traducere în limba română a lucrării profesorului său. De altfel, aprecieri în acest sens au apărut îndată după tipărire: „Titlul singur arată – observa H. Suchier, în *Literarisches Zentralblatt*, 1895, col. 1051 – că Philippide a avut ca model «Biblia lingvistului», remarcabila operă a lui Hermann Paul. Cu toate acestea, modul de a vedea al lui Philippide este cu totul original. După ce şi-a asimilat metoda filologiei germane, el aplică problemele acesteia la studiul limbii materne şi le tratează din nou pe baza unui material prea puţin exploatat de lingviştii germani... Nu este nici un capitol în care problema pusă să nu fi progresat atît prin modul de a o privi, cît şi prin exemplele aduse" (*apud* Iordan, 1969: 74).

Cele două lucrări se completează reciproc. *Gramatica* este un instrument practic, pur descriptiv, de cele mai multe ori fără interpretări. Pare atunci că ar fi vorba mai mult de o catalogare a exemplelor, după criterii morfologice sau sintactice. Nu se teoretizează nimic. Dar comentariile, interpretările propriu-zise se găsesc în Philippide (1894).

Baza teoretică a ideilor lui A. Philippide o constituie şcoala neogramatică, manifestîndu-se, însă, mai cu seamă, în probleme de fonetică şi foarte puţin în abordarea structurii gramaticale a limbii române (mai mult în morfologie). Bogăţia de exemple – cele mai multe luate din opera lui Creangă şi Eminescu – este o concretizare a concepţiei sale: „gramaticul este dator să probeze cu citaţii punctele cele mai importante" (Philippide, 1894: 355), dar izvorăşte şi dintr-o necesitate practică de a avea la dispoziţie cît mai multe fapte pentru urmărirea riguroasă a evoluţiei limbii.

Exemplele, însă, trebuie să servească la teoretizări. Ele constituie materialul de la care trebuie să plece lingvistul, fără a avea dreptul, însă, să rămînă aici, pentru că gramaticul „tot aşa este îndreptăţit... să scoată lucrurile şi din propriul său cuget" (*ibidem*: 355). În prefaţa-program din *Principii...*, Philippide sublinia, de altfel, necesitatea îmbinării dinamice între individual şi general: „Tot meşteşugul în faţa acestei filosofii fără voia noastră ar sta, pe de o parte, într-o neobosită tendinţă către individ, către exemplu, într-o neobosită rezervă faţă cu năzuinţele către o pripită generalizare şi legiferare, iar, pe de alta, în alegerea dintre raporturi a acelora care sînt cele mai importante din toate, care se stabilesc adecă în mai mare număr" (*ibidem*: III)[1].

Fiind destinată a servi ca instrument de lucru doar, *Gramatica* lui A. Philippide nu este o gramatică normativă. Şi nu este poate şi pentru că Philippide avea o anumită concepţie despre sensul activităţii unui autor de gramatică: „am fost întotdeauna de părerea că un gramatic trebuie, ca orice istoric, să înregistreze numai lucrurile cum sînt, fără să facă vreo schimbare la dînsele, şi să fie, prin urmare, nedumerit atunci cînd lucrurile înseşi sînt nedumerite" (*ibidem*: III). Desigur, opinia lui A. Philippide nu este acceptabilă în întregime, dar importantă şi actuală rămîne ideea interpretării faptelor gramaticale aşa cum se prezintă ele în lumea reală, nu cum sînt închipuite, contrafăcute şi de-abia apoi

---

1 Într-un studiu publicat în *Limba română*, prof. D. Gafiţanu sublinia tocmai strînsa legătură dintre marea bogăţie a faptelor de limbă luate în considerare de A. Philippide (1894) şi interpretarea lor, în direcţia descoperirii mecanismului intern al funcţionării limbii: „Asemenea teoreticianului şcolii neogramatice, H. Paul, învăţatul român nu se limitează la înregistrarea, descrierea şi clasificarea fenomenelor lingvistice, nu se mulţumeşte nici cu stabilirea legilor după care se produc schimbările în limbă, ci caută să pătrundă esenţa lor, să le cerceteze cauzele. Spirit înclinat să-şi pună mereu probleme, Philippide introduce uneori, în expunerile sale, consideraţii filosofice. Acestea însă nu-l fac să piardă contactul cu realitatea faptelor concrete" (Gafiţanu, 1959: 4).

interpretate de gramatician (cam cum se întîmplă în unele cercetări mai noi de gramatică, în care, predominînd mentalismul, se interpretează, de fapt, destul de adesea, construcţii lipsite de viaţă).

A. Philippide şi-a alcătuit singur o gramatică deoarece, printre altele, unele gramatici româneşti erau prea mult tributare gramaticilor străine: „gramaticii noştri au copiat numai schematizmul gramaticilor raţionate străine, ori franţuzeşti, ori nemţeşti" (*ibidem*: I).

În interpretarea fenomenelor de gramatică, în cele două lucrări enunţate, dar şi cu alte prilejuri, mai ales în polemica cu Weigand (vezi Philippide, 1910), se manifestă o strînsă corelaţie între preocupările de gramatică descriptivă, de gramatică istorică şi de lingvistică generală ale lingvistului ieşean, ceea ce asigură un temei solid multora dintre ideile sale privind profilul şi esenţa unor aspecte ale gramaticii, în general, ale structurii gramaticale a limbii române, în special.

Avînd mereu în vedere dicotomia „schelet–înţăles", A. Philippide grupează faptele de limbă, după un foarte scurt capitol consacrat sunetelor limbii române, în două mari părţi: II – „Formele" şi III – „Înţălesul formelor". I. Heliade Rădulescu distingea în gramatica sa între „Etimologie" şi „Sintaxă", Timotei Cipariu, între „Analitica" şi „Sintetica", H. Tiktin distingea în gramatica sa „Etimologia" şi „Sintaxa". La Philippide, „Morfologia" ar fi reprezentată de cap. II – „Formele", iar cap. III – „Înţălesul formelor" ar reprezenta „Sintaxa". De altfel, o spune direct: obiectul sintaxei este „înţălesul formelor gramaticale şi simbolizarea raporturilor prin poziţia cuvîntului" (Philippide, 1921: 84). Şi totuşi, privind gramatica sa prin prisma gramaticilor actuale, cele două capitole nu se suprapun exact peste capitolele din „Morfologie" şi „Sintaxă". Cel puţin în parte, A. Philippide este un precursor al unora dintre cele mai noi orientări în interpretarea structurii gramaticale. Capitolul „Formele" ar reprezenta ceea ce ar trebui să însemne cu adevărat morfologia unei limbi, iar capitolul „Înţălesul formelor" ar constitui în parte ceea ce pare a se înţelege în lucrările mai recente prin morfosintaxă.

A. Philippide distinge existenţa în limbă a *cuvintelor*, a *raporturilor* dintre ele şi a *formelor gramaticale*. Cuvintele ar fi, de fapt, *părţile de vorbire*. În studierea lor, lingvistul apelează în permanenţă la îmbinarea criteriului semantic cu cel sintactic. Ceea ce pare a fi cu totul nou şi deosebit la Philippide este gruparea părţilor de vorbire, a „cuvintelor", în baza criteriului semantic, în două mari clase: *numele* şi *pronumele*. *Numele* ar „simboliza" un anumit şi precis lucru, în timp ce *pronumele* „pot simboliza orice lucru" (*idem*, 1894: 174). Ideea apare cam în aceeaşi vreme şi la Al. Lambrior: „Cu pronumele noi ne servim în vorbire pentru a numi lucrurile pe o cale mai generală, fără a ne referi la natura acelui lucru" (Lambrior, 1892: 120).

În baza aceluiaşi criteriu semantic se fac distincţii în interiorul categoriei numelui: substantivele desemnează substanţele care posedă calităţi; adjectivele, numeralele şi verbele desemnează calităţi dependente de substanţa unui lucru.

Se suprapune peste acest criteriu un altul, în baza opoziţiei *abstract–concret*: substantivele reprezintă nume concrete, deoarece definesc un anumit lucru, o substanţă; celelalte nume, prezentînd calităţi ale acestei substanţe, sînt nume abstracte. Concretele au existenţă autonomă, abstractele – nu. Dar între abstracte şi concrete graniţele nu sînt de loc rigide. La numeral, de exemplu, formele substantivale se amestecă cu cele adjectivale.

Acelaşi criteriu semantic îi serveşte pentru distingerea unui abstract de alt abstract. Astfel, dacă adjectivul reprezintă „un lucru [...] neprodus prin vreo activitate oarecare" (Philippide, 1894: 185), verbul simbolizează „un lucru abstract considerat ca rezultatul unei acţiuni oarecare" (*ibidem*: 186).

Criteriului semantic i se alătură cel sintactic, în baza căruia A. Philippide distinge, în clasa pronumelor, o serie de subclase. Aici încadrează lingvistul ieşean articolul, „cuvînt" care indică un raport de „hotărîre a calităţilor". Considerarea articolului ca pronume determinativ este o problemă actuală, chiar foarte actuală. După mai multe discuţii privind considerarea lui *cel, cea* şi a articolului posesiv-genitival *al, a, ai, ale* ca pronume, o lucrare foarte recentă (Manoliu-Manea, 1968: 90 ş.u.) trece toate articolele hotărîte între pronumele determinative. Nu este locul aici să discutăm despre posibilitatea considerării lui *-l* în limba română contemporană ca pronume; ne surprinde, însă, la ultima lucrare, ca şi la altele, absenţa trimiterii bibliografice spre mai de mult apăruta lucrare a lui A. Philippide.

În altă parte articolul este considerat – ideea este iarăşi foarte actuală – între formele gramaticale produse prin izolare; este un instrument gramatical. Serveşte la distingerea părţilor de vorbire: „În româneşte *omul* se vede că-i substantiv şi *cel bun* se vede că-i adjectiv după articolul de care sînt însoţiţi, iar *oricui* îşi arată lămurit prin terminaţie firea sa de pronume" (Philippide, 1894: 110-111).

În legătură cu indicii gramaticali de exprimare a părţilor de vorbire, A. Philippide va face precizări cînd va lua în discuţie formele gramaticale şi funcţiile lor. Plecînd de la specificul flexiunii lor, de la categoriile gramaticale proprii unor anumite părţi de vorbire, Philippide justifică absenţa unor indici speciali pentru a distinge între substantiv şi verb, de exemplu: „Unele forme au făcut pe altele superflue, căci, de exemplu, formele temporale şi modale presupun pe cele verbale, adică, dacă la un cuvînt vezi aninată o formă temporală, ştii bine că ai de a face cu un verb" (*ibidem*: 233).

Modificarea formală este rezultatul raporturilor care se stabilesc între cuvinte, iar formele sînt tocmai simbolurile raporturilor. „Cuvintele", părţile de vorbire, sînt concepute numai pe acest fundal: „Cuvintele nu reprezintă lucrurile izolate de raporturi în care s-ar putea găsi, ci cuvîntul X îmi reprezintă lucrul X numaidecît într-un raport oarecare faţă de alte lucruri" (*ibidem*: 174).

Raporturile sînt, însă, foarte larg concepute de A. Philippide. De fapt, prin raporturi, lingvistul ieşean înţelege atît opoziţiile interne, cît şi relaţiile

sintactice propriu-zise; raporturi de timp şi mod, alături de raporturi de determinare; raporturi de atribut alături de cele de gen.

Concepînd nediferenţiat raporturile interne şi pe cele externe, formele care servesc pentru exprimarea lor se prezintă, de asemenea, nediferenţiate, aşa încît o serie de probleme însemnate ale structurii gramaticale rămîn lipsite de o fundamentare teoretică clară. Aşa stau lucrurile cu categoriile gramaticale. A. Philippide pare, în mai multe rînduri, a confunda categoriile gramaticale cu mijloacele de exprimare a raporturilor interne, proprii acestora: „Terminaţiile substantivelor, adjectivelor şi pronumelor poartă numele de cazuri şi numere. Terminaţiile şi verbele auxiliare de la verbe poartă numele de persoană, număr, timp, moduri" (*idem*, 1897: 9). Terminaţiile, numite azi corect desinenţe, sînt, de fapt, forme, numite în lingvistica actuală morfeme, pentru exprimarea cazului; verbele auxiliare, instrumente-morfem pentru exprimarea timpului şi modului.

La categoria cazului atrage atenţia luarea în consideraţie a trei forme cazuale: *cazul 1, cazul 2, cazul 3.* Al. Lambrior vorbea şi el numai de două cazuri: *cazul drept* şi *cazul oblic*; şi tot la fel Tiktin.

Cazul trei este la Philippide *vocativul.* Punctul de vedere caracterizează, cu note specifice, bineînţeles, interpretarea dată de Paula Diaconescu flexiunii nominale. Pare a fi cel conform cu structura stadiului contemporan; ar putea fi acceptat şi de *Gramatica Academiei.*

Oarecum neclară rămîne poziţia sa în privinţa categoriei genului. A. Philippide vorbeşte de substantive eterogene, „masculine la singular şi feminine la plural", dar distinge la pronume masculin-femininul *cine* şi neutrul *ce.*

Cu deosebire actuale sînt mai cu seamă două probleme aparţinînd flexiunii verbului. Philippide nu admite existenţa în limba română a unor forme specifice de exprimare a reflexivului (nu vorbeşte nici de un pronume reflexiv în limba română), dar ia în discuţie alături de verbul *activ, pasiv* şi verbul *reflexiv.* Acestea par a fi, însă, *verbele pronominale.* Lingvistul ieşean distinge tocmai între verbele însoţite totdeauna de pronume: *mă gudur, mă îngîmf, mă vaet* etc. şi verbele cu înţeles deosebit în construcţie cu pronume: *mă aflu, mă apuc, mă culc* etc. Că nu există diateză reflexivă în limba română, chiar dacă se mai vehiculează ideea şi azi, e mai greu de susţinut. Că există verbe pronominale recunoaşte şi *Gramatica Academiei,* dar într-o cu totul altă accepţie. Puncte de vedere similare cu cel al lui Philippide au exprimat diverşi cercetători, fără a trimite, însă, vreunul, la A. Philippide, preferîndu-se citarea unor gramatici străini. (Mărturisim că nu ne este nici nouă străină această „ignorare"; poate de aceea ne-am gîndit să readucem în actualitate ideile unui lingvist pe nedrept uitat.)

Cealaltă problemă de actualitate este a *modului.* Poate că modul este categoria gramaticală cel mai complet tratată în *Gramatica* sa, alături de *timp*; ca şi în *Principii,* de altfel. Se concretizează aici atît raporturile interne, prin luarea în discuţie a diferitelor înţelesuri ale diferitelor moduri, cît şi raporturile

externe, cel privind, de pildă, prezenţa conjunctivului în subordonate. Nu este lipsită de interes ideea unui *mod al necesităţii* („va să tragă"), şi nici cea privind un *mod al irealului* (vezi Philippide, 1928: 421); ideea apare, însă cu totul sporadic, în *Originea românilor* şi în *Principii*. În legătură cu aceasta, este mai cu seamă interesantă şi foarte actuală problema verbelor modale, pusă pentru prima dată la noi de A. Philippide. Problema este strîns legată, în concepţia lingvistului ieşean, de specificul limbii române, în raport cu limba latină: „din aplecarea spre o vorbire nesigură, s-a născut pe de o parte înţălesul potenţial al optativului, iar pe de alta am căpătat cîteva verbe modale" (*idem*, 1894: 191).

Aceste *verbe modale* se constituie în instrumente gramaticale, alături de categoria gramaticală a modului, pentru exprimarea atitudinii vorbitorului: „alături cu formele modale pentru posibilitate şi concesie [...], limba românească a mai dezvoltat altele, constînd din compunerea a diferite forme ale verbului care prin ele înseşi arată posibilitatea şi concesia (*pot, zic, presupun, admit*)" (*idem*, 1897: 326).

În polemica cu Weigand va mai alătura acestor verbe pe *a trebui*, în exprimarea probabilităţii, respingînd însă, ca neromâneşti, construcţii de tipul *trebuie că paşti mai mulţi porci*; considerînd construcţia specifică graiurilor din Transilvania, Philippide înclină să vadă aici o influenţă a limbii germane. Sigur că opinia lui Philippide privind verbele modale nu este întru totul acceptabilă (sau, mai degrabă, nu toate verbele luate în discuţie pot fi considerate ca atare), dar atît de controversata problemă a semiauxiliarelor modale îşi poate afla un punct de sprijin în opiniile lingvistului înaintaş; în interpretarea acestor verbe se vădeşte numaidecît necesară plecarea de la criteriul semantic; e necesar numai de a se îmbina criteriul semantic cu unul gramatical – verbele modale devin semiauxiliare, nepredicative în măsura în care şi-au pierdut total sau numai parţial posibilităţile flexionar-verbale şi capacitatea de a guverna raporturi sintactice.

Şi problema aspectului verbal apare mai întîi la A. Philippide. Foarte aproape de gramaticile latine, lingvistul ieşean distinge, la *timp*, nu numai categoria timpului, dar şi a *aspectului*; el vorbeşte de aspect (*status actionis*) şi de relaţie (*status relationis*). În discutarea diatezei pasive şi în polemica cu Weigand, el vorbeşte de *verbe perfective* şi *imperfective*, în baza unui criteriu semantic, iar *actio instans* nu este numai o formă verbală sintetică, dar se exprimă şi analitic cu ajutorul verbului *a fi*: „imperfectul lui *sînt* compus cu conjunctivul prezent arată *actio instans* pentru trecut: *eram să spun, erai să afli* etc." (*ibidem*: 112).

Între moduri A. Philippide nu consideră supinul; vorbeşte de un participiu precedat de prepoziţie, idee prezentă şi în unele lucrări actuale. Şi tot ca în cercetări mai noi, care, prin urmare, nu exprimă puncte de vedere chiar cu totul noi, vorbeşte Philippide de predicativitatea infinitivului, mai ales cînd este precedat de un pronume relativ.

Cum observam mai înainte, capitolul „Înţălesul formelor" din *Gramatica* sa (Philippide, 1897) nu reprezintă în cea mai mare parte a sa o sintaxă a părţilor de vorbire, o sintaxă a formelor, adică a categoriilor gramaticale. În abordarea fenomenelor de sintaxă, predominante sînt criteriul logic-psihologic şi cel semantic. Situarea în plan psihologic conduce la explicaţii de aceeaşi natură a deosebirilor de la o limbă la alta: „cu tot sîmburul comun, concepţia raporturilor variază de la un popor la altul şi de la un timp la altul... fiecare individ şi fiecare popor îşi au firea lor, căreia vorbirile au trebuit să se adapteze" (*idem*, 1894: 173). Este temeiul de pe înălţimea căruia va respinge unele interpretări din gramatica lui Weigand: „Aceasta ar fi un alt soi de uluială şi mai şi ca, dacă nişte conjuncţii cauzale dintr-o limbă străină se traduc în limba ta cu un adverb, să susţii că acele conjuncţii sînt adverbe şi că propoziţiile subordonate formate cu ele sînt propoziţii principale" (*idem*, 1910: 62).

Prezenţa criteriului semantic în interpretarea fenomenelor de sintaxă se manifestă mai ales în caracterizarea subordonatelor. În concepţia lui Philippide, completivele pot determina nu numai verbe, adverbe, adjective, dar şi substantive, anumite substantive, cu un anumit conţinut lexical. Conjunctivul, de exemplu, poate servi ca predicat unei propoziţii completive pe lîngă substantive care exprimă dorinţa, posibilitatea etc.

Între raporturile sintactice, esenţial pentru constituirea unei propoziţii este cel dintre subiect şi predicat, pe care A. Philippide îl consideră un raport de subordonare. În interpretarea acestor două funcţii se manifestă prisma subiectiv-psihologică prin care sînt de multe ori interpretate fenomenele sintactice. Pentru lingvistul ieşean par a exista două tipuri de subordonare: atributul şi complementul, pe linia opoziţiei abstract–concret: „atributul şi predicatul sînt întotdeauna lucruri *abstracte* ori *considerate ca abstracte*"; „complementul este totdeauna un lucru *concret* ori *concretizat*" (*idem*, 1894: 201). Deosebirea dintre atribut şi predicat ar consta în importanţa mai mică sau mai mare pe care i-o acordă subiectul vorbitor: „A întrebuinţa predicate multe înseamnă a ridica lucrurile la un grad mai mare de importanţă" (*ibidem*: 204). Termenul de *atribut* pentru *predicat* îl întrebuinţează Philippide mai ales pentru predicatele nominale şi propoziţiile predicative, apropiindu-se, din acest punct de vedere, de gramaticile altor limbi, cea franceză, de exemplu.

Pe de altă parte, pe linia discordanţei[1] care se stabileşte adesea între limbă şi gîndire, Philippide vorbeşte de subiect şi predicat psihologic, care, în opoziţie cu subiectul şi predicatul gramatical, ar fi marcate de o intonaţie specială, de poziţie, alta decît cea logică, firească, de situarea în planul „cunoscut–necunoscut". Astfel, în enunţul: „Şi s-au repezit acum mai degrabă şi oştile care le lăsase la Leva...", subiectul psihologic ar fi „Şi s-au repezit": ocupă locul 1,

[1] Problema raportului dintre psihologie şi gramatică este unul dintre aspectele pe care lingvistul român le-a adăugat celor aflate în lucrarea lui H. Paul (*cf.* Iordan, 1969: 75).

rezervat subiectului; poartă accent; iar „oştile" ar fi predicatul psihologic, întrucît exprimă noul. Şi tot subiecte psihologice ar fi formele pronominale scurte: *l*-, -*o*, *i*-, în enunţuri de tipul: „*l*-am văzut", „am văzut-*o*", „*i*-am spus" (*ibidem*: 137), punct de vedere greu de împărtăşit.

Un alt fenomen de neconcordanţă între limbă şi gîndire îl constituie *elipsa*, fenomen sintactic căruia Philippide îi acordă un spaţiu destul de larg. Interes deosebit prezintă modul de interpretare a verbelor impersonale, altă problemă de actualitate în lingvistică. Respingînd ideea că, în cazul lui *plouă*, *tună* etc., ar fi vorba de propoziţii cu subiectul implicat (ideea este de largă circulaţie în lingvistica străină şi cea românească), Philippide consideră aceste verbe predicate ale unor propoziţii cu subiect subînţeles; subiectul acestor verbe nu poate fi decît unul singur – fenomenele meteorologice. Spre deosebire de subînţelegere, elipsa se produce „din cauză că [...] cuvintele care se suplinesc prin ascultare atîrnă de la împrejurările în care vorbirea are loc" (*ibidem*: 123). Elipsa predicatului în „nici tu drumeţ, nici tu copil" înseamnă complinirea ideii de predicat, în procesul viu al comunicării, prin elemente schimbătoare de la situaţie la situaţie. Subînţelegerea unui subiect, în schimb, în „se zice", de exemplu, înseamnă complinirea în orice situaţie ne-am afla prin nedeterminatul „lumea". Elipsa unor propoziţii principale a dat naştere la false subordonate: „Şi unde am croit-o la fugă". Elipsa a fost susţinută aici şi de fenomenul izolării. Concepînd ca indice formal al propoziţiei principale lipsa unei conjuncţii subordonatoare, Philippide consideră, totuşi, acest tip de propoziţii, introduse prin *dacă*, *unde* etc., principale, deoarece lipseşte raportul de la determinant la determinat.

Care sînt formele de exprimare a raporturilor, atît a raporturilor interne, cît şi a celor exterioare, sintactice? Pentru flexiune servesc cazurile (de fapt, desinenţele cazuale), pronumele determinative considerate de Philippide în altă parte, fie sufixe cauzale (*l, le, a, lui*), fie prefixe cazuale (*al, a; cel, cea*), verbele auxiliare (pentru care motiv lingvistul ieşean le scrie într-un singur cuvînt cu verbul flexionat: *voilăuda, amsătac* etc.), accentul şi poziţia cuvintelor. Accentul sau mai curînd succesiunea de accente, sau mai degrabă intonaţia exprimă raportul de întrebare sau exclamare (de fapt, credem că este vorba de categoria mai largă a modalităţii). Congruenţa exprimă raportul dintre subiect şi predicat, dar şi pe cel cu atributul. Prepoziţiile şi conjuncţiile exprimă raporturi interne (de caz – prepoziţia) şi raporturi sintactice.

Formele, în concepţia lui Philippide, sînt categorii istorice. Între cele trei puncte privind originea formelor gramaticale –

1) formele gramaticale s-au dezvoltat din cuvinte;

2) formele gramaticale au existat alături de cuvinte, cu destinaţia proprie de a simboliza raporturi;

3) mai întîi au fost propoziţii, fraze, din care s-au desprins deopotrivă cuvintele şi formele gramaticale –,

A. Philippide acordă mai mult credit celei dintîi. Pentru argumentare se serveşte de formele temporale sau modale din limba română care au transformat verbele auxiliare în nişte desinenţe. Iar în acest sens este deosebit de actuală ideea originii desinenţelor personale ale verbului în mai vechi pronume personale (ideea este de largă circulaţie în ultimii ani în lingvistica străină): „un vechi pronume, *ta*, de pildă, a dat forma persoanei a treia a verbului *lauda-t*", „iar franceza este pe cale de a produce din *il* o nouă formă" (*ibidem*: 119).

Calea de transformare a „cuvintelor" în „forme" gramaticale a fost mai ales *izolarea*, fenomen lingvistic foarte larg luat în discuţie de A. Philippide, la diferite nivele – morfologie („formele"), sintaxă („înţălesul formelor") şi lexic.

Opera lui Alexandru Philippide, deosebit de densă, pune probleme şi de multe ori oferă soluţii la fiecare frază. Am încercat să prezentăm aici doar cîteva dintre aspectele esenţiale ale reflexului pe care îl au în concepţia sa fenomenele de gramatică descriptivă. Ceea ce este important şi merită subliniat încă o dată este actualitatea numeroaselor probleme şi modernitatea multor puncte de vedere.

Este adevărat că se foloseşte încă o terminologie neunitară (*status actionis, pluscaperfect, trecut compus, viitor exact, adiectiv*, alături de termenii care se vor impune şi care sînt cu mult mai numeroşi). Este adevărat că uneori se situează pe plan de egalitate forme literare şi forme caracteristice limbii vorbite sau dialectale (*am fost aflat* alături de *aflasem*). Este adevărat că adesea se apelează prea mult la criteriul psihologic, dar ceea ce rămîne cu deosebire important este descrierea în *Gramatică* şi interpretarea în *Principii* a fenomenelor de structură gramaticală a limbii române pe fundalul teoretic al lingvisticii generale şi între coordonatele specificului limbii române, în raport cu limba latină, cu alte limbi romanice sau cu altele înconjurătoare. Rămîne important şi actual apelul la interpretarea faptelor vii de limbă, şi nu a unora create de gramatician, într-o permanentă îmbinare a criteriului sincronic cu cel diacronic.

Dacă nu adîncesc întotdeauna – nici nu şi-a propus asta Philippide – aspectele teoretice ale tuturor fenomenelor de structură gramaticală, atît *Gramatica*, cît şi *Principiile*, şi alături de ele notele din *Originea românilor*, precum şi diferitele articole, străbătute de un puternic temperament polemist, sînt pline de sugestii în abordarea unor chestiuni de morfologie şi sintaxă a limbii române din unghiurile cele mai noi. Lucrările sale îndeamnă sau ar trebui, cel puţin, să fie un îndemn pentru cercetători de a apela mai întîi la scrierile lingviştilor înaintaşi şi numai după aceea, dacă cercetarea se va fi dovedit infructuoasă, să caute în altă parte puncte de sprijin. Oricum, cercetarea cu atenţie a scrierilor lui Philippide se va dovedi cu siguranţă dătătoare de roade chiar şi astăzi, cînd fenomenul gramatical este supus unor investigaţii din mai multe direcţii.

În multe probleme, chiar de gramatică descriptivă, în cazul lui Philippide nu mai trebuie făcut apel la acea consolatoare interpretare a ideilor unui savant în strînsă legătură cu epoca în care a trăit.

Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi (serie nouă), Secţiunea III (Ştiinţe sociale), e. Lingvistică, tomul XVI, 1970, p. 35-45.

SEXTIL PUŞCARIU ŞI PROBLEMELE STRUCTURII GRAMATICALE A LIMBII ROMÂNE

Specialist în problemele structurii gramaticale era la *Dacoromania* N. Drăganu, care a şi dat, de altfel, cîteva studii de bază pentru cunoaşterea sintaxei limbii române mai ales. Sextil Puşcariu s-a manifestat cu predilecţie în cercetarea limbii din punct de vedere istoric şi dialectal. Cercetarea istoriei limbii, însă, şi a dialectelor a stat la el într-o strînsă legătură cu fenomenul de limbă contemporană, fiind adesea nu scop, ci mijloc pentru explicarea acestuia din urmă: „urmărirea unui fenomen pînă la originea lui ne dă de cele mai multe ori şi explicarea lui" (Puşcariu, 1940: 4).

Aşa se face că apar în lucrările sale preocupări de limbă română contemporană, deşi structurii gramaticale S. Puşcariu nu i-a consacrat un studiu special, sau cel puţin nu a realizat un asemenea studiu, aşa cum au făcut-o cam în aceeaşi vreme Iorgu Iordan sau N. Drăganu. Este, de aceea, mai greu să vorbim de o concepţie, de un sistem bine consolidat care să concretizeze modul său particular de interpretare a structurilor gramaticale ale limbii române. Dar, dacă un asemenea sistem nu a fost clădit de lingvistul clujean în coordonatele obişnuite, opera sa dă la iveală – printr-o cercetare atentă şi cu răbdare – pilonii, scheletul ce ar fi putut sau ar putea prefigura şi susţine un asemenea sistem lingvistic.

Savant cu o pregătire multilaterală, lingvistică şi literară, istorică şi filosofică, S. Puşcariu a intenţionat să dea culturii române, pe lîngă cele două monumente lingvistice – ALR şi DA –, o altă lucrare, de aceleaşi proporţii şi importanţă: o monografie a limbii române, privită sub toate aspectele.

Lucrarea, concepută pe un plan foarte vast, avea să se îndepărteze de gramaticile tradiţionale prin modalitatea de prezentare (aducînd aminte de istoricul literar) şi prin structura deosebită a dispunerii materialului. Avînd în vedere cele patru elemente esenţiale ale limbii, „material, adică *sunetul* rostit, *organizaţia*, care face pe om stăpîn pe limba sa, actul psihic al *gîndirii* şi *simţirii*, şi *actul social*, al împărtăşirii gîndurilor" (*ibidem*: 6-7), după un prim volum care ar reprezenta o luare de contact doar cu problemele limbii, asemenea unor „călătorii circulare prin oraşele mari, pe care călătorul le face ca să cîştige din ziua întîi o orientare repede" (*ibidem*: 7), autorul îşi propune să

grupeze materialul în alte trei volume: *Rostirea, Organizaţia limbii, Cugetarea lingvistică.*

Împrejurări nefavorabile au împiedicat realizarea acestui plin de perspective proiect. Esenţa gîndirii sale gramaticale ar fi fost cuprinsă, de fapt, în volumele III şi IV. Aşa încît, lăsînd la o parte volumul II (o analiză riguroasă a sistemului fonologic românesc, în lumina concepţiei saussuriene şi a orientărilor noi aduse în lingvistică de cercul de la Praga), primul volum rămîne sursa cea mai importantă pentru cunoaşterea ideilor sale privind structura gramaticală. Se mai adaugă recenziile publicate în *Dacoromania,* ca şi deosebit de preţioasele comentarii de la rubrica „Pe marginea cărţilor" a aceleiaşi publicaţii.

O primă coordonată la edificiul concepţiei sale o formează modul de înţelegere a obiectului supus cercetării: limba. Respingînd ideea că limba este doar un mijloc de exprimare a gîndirii, Puşcariu o smulge din această relaţie de subordonare, reafirmîndu-i esenţa: „Limba nu e numai un servitor al gîndirii, ci şi un stăpîn al ei" (*ibidem*: 10). E principiul care-l va călăuzi mai ales în analiza unor fenomene sintactice. De altfel, întreg volumul III tindea să distingă între cugetarea filosofică şi cea lingvistică. Dacă gîndirea este, în linii mari, aceeaşi la popoare foarte deosebite, gîndirea lingvistică diferă de la popor la popor. În consecinţă, asemenea instrumentelor muzicale care toate îşi au timbrul lor propriu, „fiecare limbă îşi are *structura ei internă*" (*ibidem*: 102).

În baza acestei înţelegeri şi pornind de la constatarea unor stări de lucruri de la noi, S. Puşcariu condamnă preluarea şi perpetuarea unor noţiuni gramaticale proprii altor limbi, situaţie ce vine în contradicţie cu concepţiile moderne în lingvistică: „Lingvistul care vrea să cunoască organizaţia adevărată a limbii sale materne trebuie să se dezbere de concepţiile aprioristice ale gramaticilor clasice" (*ibidem*: 16); „spre a pătrunde în tainele limbii nu trebuie să ne înarmăm cu tehnica logicianului şi cu mijloacele de investigaţie pe care ni le pune la dispoziţie psihologia, ci să încercăm să ne transpunem în mentalitatea subiectului vorbitor [...], să umblăm, ca cercetători, pe drumul bătut de noi în calitate de vorbitori, să căutăm să ridicăm în sfera conştientului ceea ce se petrece inconştient şi automat în mintea noastră cînd vorbim" (*ibidem*: 132).

Scoţînd în evidenţă specificul cercetării lingvistului, „stăpîn pe structura internă a graiului supus cercetării sale" (*ibidem*: 16), S. Puşcariu adaugă aici cea de-a doua coordonată a concepţiei sale, în strînsă legătură cu cea dintîi. Cercetarea fenomenelor de gramatică trebuie să pornească totdeauna de la luarea în considerare a subiectului vorbitor. Principiul este în acelaşi timp o acuză adusă gramaticilor care descriu sisteme aparţinînd mai curînd gramaticianului decît limbii. Să amintim că unul din reproşurile care se aduc astăzi unei ramuri a structuralismului este tocmai „mentalismul" său. Unele sisteme sînt mai degrabă construite de inteligenţa lingvistului decît reflectare a realităţii obiective.

Format la şcoala neogramaticilor, influenţat de pozitivism, cercetător asiduu al faptelor vii de limbă, S. Puşcariu nu va accepta decît în parte ideile structuralismului, cu precădere în fonetică, unde le şi aplică, de altfel. El reproşează şcolii structuraliste aplicarea metodei totalitare. Puşcariu nu respinge ideea necesităţii luării în consideraţie a întregului, dar subliniază – cu dreptate – că în cercetarea lingvistică nu numai aceasta interesează. În acest temei se arată de acord cu Leo Spitzer, care cerea ca faptele lingvistice să fie cercetate nu numai din punctul de vedere al sistemului, dar şi al individului creator, respinge însă teoria lui Vossler care exagerează rolul acestuia din urmă.

Ideea îşi găseşte sprijin în înţelegerea dialectică a relaţiei dintre individual şi social în limbă, pe linia lui Saussure, în legătură cu raportul dintre *langue* şi *parole*. Combătîndu-l pe A. Meillet, care respingea posibilitatea invenţiei individuale în fonologie şi morfologie: „indivizii grăitori, mai ales cei cu talent pentru limbă, au fiecare în minte o «gramatică» a lor, iar schimbarea graiului se explică prin aceea că analiza şi sinteza materialului de limbă nu se face în creierul nostru în acelaşi fel, ci fiecare individ contribuie cu gramatica sa la inovaţiile de limbă nu numai cu privire la tezaurul lexical şi frazeologic, ci şi la sintaxă, morfologie şi chiar la fonologie" (Puşcariu, 1922: 688), lingvistul român sesizează dinamica acestei relaţii dintre individual şi social: „Din sumedenia nenumărată de inovaţii individuale rămîne prin selecţiune o parte mică care se generalizează prin imitaţie. Cred că *imitaţia* însăşi este un factor pur social, precum *prestigiul* pe care îl exercită anumiţi indivizi asupra noastră e un fenomen ce ţine de sociologie [=social]" (*ibidem*: 688).

Din înţelegerea dialectică a raportului dintre sistem şi limbajul subiectului vorbitor, S. Puşcariu conturează rolul gramaticianului, al lingvistului în general, care nu este de a forţa limba de dragul unei terminologii sau al unor noţiuni, ci de a da o interpretare cît mai exactă faptelor de limbă. Pentru aceasta, însă, este necesară cunoaşterea a cît mai multor cazuri particulare. Această îndreptare spre adunarea de fapte o datorează Puşcariu pozitivismului lingvistic. Păcat, însă, că în probleme de gramatică românească n-a avut posibilitatea să ajungă la unele generalizări şi teoretizări.

Şi tot în baza acestei idei – esenţa celei de-a doua coordonate – se sprijină şi o a treia coordonată. Cercetarea gramaticală este la S. Puşcariu într-o permanentă interdependenţă cu cea stilistică, deoarece „cele două feluri de exprimare, cel gramatical şi cel stilistic, cel logic şi cel afectiv, coexistă în limbajul nostru" (Puşcariu, 1940: 127).

Lingvistul Puşcariu e astfel mereu dublat de stilist. Se manifestă aici personalitatea celui care debutase cu creaţii literare şi publicase o istorie literară. Dacă a trecut mai apoi la preocupări de lingvistică, cele dintîi nu s-au şters definitiv, ele configurîndu-i tocmai această concepţie lipsită de ariditatea proprie studiilor de gramatică. Ca şi în fenomenul literar, Puşcariu a căutat şi în cel lingvistic viaţa: „preocupările de natură fonologică îmi îndreptau atenţia

spre ceea ce e funcţional în limbă, iar cele stilistice făcură să părăsesc gîndul de a scrie numai o gramatică – schelet fără carne" (*ibidem*: 6).

Principiul coexistenţei în structura semnului lingvistic a celor două laturi – intelectual şi afectiv – îl determină să ia în consideraţie, în cadrul corelaţiei de opoziţie fonologică, şi aşa-numitele *opoziţii evocative* sau *expresive*. Dezvoltînd principiul relevanţei – cheie de boltă, în structuralismul fonologic –, Puşcariu vorbeşte de o relevanţă estetică, în baza căreia, în volumul II (*Rostirea*) al monografiei consacrate limbii române, se ocupă, într-un capitol de încheiere, de fonia versului, amintind de M. Grammont.

S-a spus despre şcoala lingvistică de la Cluj (D. Macrea) că a fost dominată de istorism în studierea limbii. Caracterizarea este adevărată şi pentru opera lui Puşcariu, cu menţiunea că acesta a subliniat adesea necesitatea îmbinării celor două puncte de vedere, diacronic şi sincronic: „Observarea atentă a limbii, care e la temelia oricărei descoperiri, nu trebuie să se mărginească la urmărirea *dinamică* a fenomenelor în prefacerea lor, ci trebuie să le vadă şi *static*, prin contrastele ce le prezintă" (*ibidem*: 5).

Se află în această idee afirmarea celei de-a patra coordonate a concepţiei sale lingvistice, care-l va însoţi permanent în cercetarea faptelor de gramatică românească.

Principiile mai sus menţionate – la care trebuie să adăugăm înţelegerea limbii ca un tot şi, în consecinţă, ideea că fenomenele gramaticale se află într-o strînsă legătură cu cele fonetice şi lexicale – concură toate la crearea fundamentului de pe care autorul trece la analiza unor aspecte ale structurii gramaticale a limbii române.

Punctul de plecare, în acelaşi timp fundal permanent în cercetarea structurii gramaticale, îl reprezintă procesul de comunicare, în diferitele sale faze, mai ales acolo unde se produce organizarea materialului lingvistic (capitolul „Organizaţia limbii"), în strînsă legătură cu o anumită gîndire lingvistică (capitolul „Cugetarea lingvistică"), factori hotărîtori în configurarea specificului structurii unei limbi.

În analiza procesului comunicării, S. Puşcariu are mereu în vedere existenţa celor doi termeni – subiectul vorbitor şi interlocutorul – şi, în funcţie de intenţiile subiectului vorbitor, clasifică materialul lingvistic. Printr-o comparaţie fericită cu procesul de radio-emisie, S. Puşcariu atrage mai întîi atenţia asupra faptelor menite să antreneze în procesul comunicării pe interlocutor. În felul acesta, lingvistul clujean merge pe un alt drum decît cel tradiţional – al morfologiei, cu părţi de vorbire şi flexiunea lor, al sintaxei, cu părţi de propoziţie denumite cu o terminologie împrumutată. Iar printre primele elemente, grupate pe baza unei trăsături unificatoare de o altă natură, sînt *cuvintele orientative, cuvintele-semnal*. Acestea nu conţin substanţa comunicării, ci doar au misiunea de a orienta pe interlocutor în această substanţă. Se cuprind aici interjecţiile apelative, de tipul *bre, fa, mă*, cele prezentative: *ian, iată*, vocativul

substantivului, adesea însoţit de interjecţii apelative, imperativul verbului. Fără îndoială că punctul acesta de vedere comportă discuţii, dar nu e locul acum pentru ele; ceea ce ni se pare, însă, mai greu de acceptat este cuprinderea aici a imperativului, element lingvistic ce nu poate fi considerat un simplu auxiliar al comunicării; el este un element cu substanţă proprie, ca şi vocativul uneori.

Tot aici este cuprins articolul, exclus, de altfel, de mulţi lingvişti dintre părţile de vorbire. Cei care-l consideră astăzi un auxiliar al categoriei determinării pot să-şi ia în sprijin ideea întru totul justă, după care „rostul articolului în limbă nu este altul decît să prevină pe ascultător – să *semnalizeze* – că persoana sau lucrul de care e vorba nu este un «novum», ci un cineva sau ceva cunoscut de toată lumea ori persoana sau lucrul despre care a fost vorba în cele precedente [..., sau] ne previne că imediat va urma o determinare a lor, că vom afla imediat de cine sau de ce e vorba" (*ibidem*: 117).

Funcţie de individualizare, asemenea articolului, acorda Puşcariu şi pronumelui demonstrativ. S-ar impune precizarea că numai în întrebuinţare adjectivală.

O a doua grupă de elemente lingvistice, menite să asigure condiţii optime desfăşurării procesului de comunicare, o formează auxiliarele gramaticale, delexicalizate, apariţia lor fiind o urmare a legii minimului de efort. Exprimarea prin unităţi lexicale numai fiind foarte greoaie, vorbitorul şi-a creat elemente specializate în exprimarea unor raporturi: „Dacă omul n-ar avea la dispoziţie decît cuvintele spre a-şi îmbrăca gîndurile [...], vorbirea ar fi foarte grea şi mai ales foarte puţin economicoasă" (*ibidem*: 35).

În felul acesta, în procesul de comunicare au apărut, prin abstractizare, instrumentele gramaticale. S. Puşcariu discută aici prepoziţiile *a* (pentru genitiv) şi *pe* (pentru acuzativ) – am mai adăuga pentru genitiv *de* şi *la* pentru dativ; considerăm, de asemenea, că ne putem sprijini pe ideile sale pentru a admite că într-o construcţie de tipul: *mijloc de codru*; *ideile a doi colegi*; *viaţa succede la moarte*, avem de-a face cu un al doilea mijloc de exprimare a genitivului şi, respectiv, dativului, cu un genitiv deci, şi nu acuzativ cu prepoziţie –, articolul *al, a, ai, ale*, considerat un auxiliar sintactic, verbele auxiliare, adverbul *foarte*. Acesta din urmă face parte din aşa-zisele *cuvinte goale*, alături de fir (în *fir de nisip*), *picătură* (în *picătură de apă*) etc.

Auxiliar este şi pronumele reflexiv *se*, dar nu în cazul existenţei raportului reflexiv, ca în *eu mă spăl*, ci doar atunci cînd transformă verbul tranzitiv în intranzitiv – *se gîdilă*, *se ouă* etc., sau cînd marchează diateza pasivă. Rezultă de aici că în *Eu mă spăl* pronumele reflexiv nu mai este un simplu auxiliar, ci un element de conţinut în comunicare, deci purtătorul unei funcţii sintactice? Credem că da.

Între elementele gramaticale este cuprins verbul *a face*, într-o construcţie ca *Îl fac popă*, sinonimă cu *Îl popesc*, din care sinonimie Puşcariu trage concluzia că verbul *fac* are aceeaşi funcţie cu sufixul *-esc*. Exprimarea este inexactă,

dar ascunde o idee ce merită toată atenţia. Nu poate fi luat în discuţie sufixul *-esc*, sufix flexionar care nu apare în toată paradigma verbului (cum s-ar putea interpreta *L-am popit?*). Verbul, însă, derivat de la substantivul *popă*, prin sufixul *-i*, are sens factitiv. E dat acest conţinut de sufixul *-i* sau nu, greu de precizat. Dar sigur este că se poate admite sinonimie între *a face popă* şi *a popi* şi că, în asemenea situaţii, verbul *a face* „are mai mult un rol funcţional decît semantic" (*ibidem*: 42), ca şi în *mi se face somn*, cînd, alături de *a-i veni (somnul), a-l apuca (somnul)*, intră în grupa verbelor auxiliare, avînd funcţie incoativă (semiauxiliarele de astăzi). Procesul de transformare a acestor verbe, ca şi a altora, în auxiliare gramaticale, începe o dată cu pierderea sensului lor lexical originar.

Alte auxiliare gramaticale sînt lipsite de sens prin chiar natura lor. Acestea sînt morfemele. Fără a face o discuţie specială asupra morfemului, S. Puşcariu remarcă rolul covîrşitor pe care îl au sufixele şi desinenţele în limbă pentru distingerea genului, numărului, cazului, timpului etc., adăugînd la acestea morfonemele care, fără a fi esenţiale în limba română, însoţesc adeseori morfemele. Nu pierde din vedere nici intonaţia, pauza, topica.

Fenomenele sintactice reprezintă, mai mult ca oricare altele, expresia cugetării noastre lingvistice. De la început, S. Puşcariu îşi precizează punctul de vedere în privinţa unităţilor sintaxei. Respingînd ca artificială deosebirea clasică între propoziţie şi frază, lingvistul clujean consideră fraza ca unitatea sintactică de bază: „Gîndirea noastră nu se realizează prin lipirea unor cuvinte de altele, fraza nu e deci un fel de mozaic compus din părticele (cuvinte), ci noi gîndim în fraze, pe care le analizăm în *cuvinte*" (*ibidem*: 103).

Acordîndu-i rol primordial în comunicare, Puşcariu arată o înţelegere foarte largă conceptului de frază; el respinge şi ideea existenţei unei deosebiri esenţiale între cuvînt şi frază: „*Cuvîntul* nu-i decît o *formulă simplă* pentru un complex de idei ca şi fraza" (*ibidem*: 108). Ideea este concretizată prin punerea semnului egal între verbul (cuvînt) *cloceşte* şi fraza *stă pe ouă ca să scoată pui*. Credem, însă, că e greu de argumentat existenţa unei asemenea echivalenţe. Posibilă la o parte din verbe, ea este total imposibilă la alte părţi de vorbire. Credem cu autorul că unitatea sintactică de bază este fraza (ideea are o largă circulaţie în lingvistica actuală), că şi un cuvînt poate exprima – asemenea frazei – un complex de idei, dar credem că între cuvînt şi frază nu se poate pune semnul egalităţii, că între cuvînt şi frază nu se stabileşte un raport de coordonare ci unul de subordonare.

Susţinînd deosebirea gîndirii lingvistice de cea filosofică, S. Puşcariu se arată preocupat de aflarea a ceea ce este propriu lingvisticii. Şi pentru că esenţa cercetării ştiinţifice stă în categorii, lingvistul clujean se întreabă în legătură cu existenţa unor categorii gramaticale altele decît cele filosofice, precum şi în legătură cu mijloacele de recunoaştere a lor. În acest scop, el pleacă de la

particulele interogative care „marchează implicit drumurile principale ale *gîndirii* lingvistice" (*ibidem*: 133).

Fiind proprii cugetării lingvistice (chiar dacă uneori se suprapun parţial sau total peste cele filosofice), categoriile lingvistice caracterizează structura internă a limbii, specificul ei.

Poziţia de pe care abordează Puşcariu problema este una semantică, categoriile gramaticale fiind, de fapt, în concepţia sa, categorii semantice – ideea de timp, număr, posesiune, cauză etc. Deşi nu se defineşte conceptul de categorie gramaticală, din modul în care sînt concepute şi descrise, este evident punctul de vedere semantic.

După o perioadă de formalism în studiile de gramatică de la noi şi din altă parte, semantica îşi face în ultimii ani din nou loc în cercetările de lingvistică. În acest sens, cercetătorii vor putea afla în concepţia lui Puşcariu criterii preţioase, cu condiţia de a nu abandona definitiv criteriul formal, cum se întîmplă uneori la el.

Rămînînd în sfera semanticii, lingvistul clujean – care în fonologie îşi însuşise în mare parte principiile sănătoase ale structuralismului – respinge, de exemplu, cuprinderea cazului printre categorii, neadmiţînd definirea sa ca „un raport între nume şi celelalte părţi ale frazei" (*ibidem*: 139).

Este drept, definiţia nu era cea mai potrivită, dar însuşi S. Puşcariu atrăgea în altă parte atenţia asupra necesităţii de a înţelege conceptele gramaticale în aşa fel încît să fie cît mai adecvate realităţii lingvistice. Atitudinea a fost determinată de discuţiile contradictorii privind calitatea de caz a vocativului (şi chiar a nominativului), iar întrucît acesta nu se conforma înţelegerii categoriei gramaticale a cazului, între cele două alternative, posibile: categoria gramaticală este sau neîncăpătoare, sau inexistentă, Puşcariu o alege pe a doua. În consecinţă, subordonînd categoriile gramaticale celor semantice şi făcînd apel la mentalitatea subiectului vorbitor, consideră că noţiunii de caz nu-i corespunde nimic în cugetarea vorbitorului. Pentru mentalitatea acestuia, de exemplu, nu *genitivul* exprimă ideea de posesiune, ci ideea de posesiune poate fi exprimată, între alte mijloace, şi prin genitiv. Dar ce este genitivul? De fapt, în această privinţă, Puşcariu nu-şi exprimă cu claritate şi consecvent poziţia; ar fi făcut-o, fără îndoială, în volumele III şi IV.

Este respins, pe drept cuvînt, dintre categoriile gramaticale *genul*, acesta neavînd o întrebare corespunzătoare. El este doar „un *instrument*, nu o *categorie* gramaticală" şi are rolul „de a face acordul adjectivului cu substantivul şi de a arăta prin acest acord care elemente ale frazei formează o unitate sintactică" (*ibidem*: 135).

Lipsit de particulă interogativă, verbul-predicat îşi află specificul în calitatea sa de nucleu al comunicării: „verbul e sîmburele frazei, fără de care nimic nu poate fi comunicat sau enunţat [...]. Verbul [...] *preexistă* întrebărilor, cărora le dă naştere" (*ibidem*: 145).

Nucleu al comunicării, verbul, pe lîngă rolul semantic, îl are și pe acela de a exprima, cu ajutorul unor instrumente gramaticale, relații de mod, timp, persoană etc., ceea ce-i asigură predicativitatea.

Esențial pentru comunicare, verbul nu este și suficient. Dezvoltînd *teoria golurilor* a lui K. Bühler, lingvistul român observă că fiecare verb are în jurul său unul, două sau mai multe goluri, care urmează a fi umplute în procesul comunicării. Acestea sînt *interioare* sau *exterioare*, după cum întrebările care le provoacă sînt esențiale sau nu. Teoria este de o deosebită importanță în interpretarea atît a unor fapte de sintaxă, cît și a unora de morfologie. De altfel, teorii asemănătoare au și azi circulație. Ce altceva este teoria valențelor din concepția lui Lucien Tesnière (1959: 242) sau cea a locurilor, expusă de Jensen la un colocviu privind metode de cercetare în gramatică, ținut la Liège în 1964?

Pornind de la clasificarea verbelor în tranzitive și intranzitive, Pușcariu vorbește de verbe cu un singur gol – intranzitivele, cu două sau trei goluri – tranzitivele; verbele impersonale, fără goluri, sînt autonome. Autorul are în vedere numai golurile esențiale. În linii mari, intranzitivele au un singur gol, cel din față, dar nu rare sînt cazurile cînd, fără un așa-zis gol esențial, comunicarea este incompletă: *Casa se află...* sau *El ajunge...* În asemenea situații considerăm că un circumstanțial este la fel de necesar ca și complementul direct în *Eu îmbrac...* sau indirect în *Eu dau cartea...*

Deosebită se prezintă situația verbelor reflexive, la care golul din fața verbului și cel de după verb sînt umplute de aceeași „persoană". Trebuie trase de aici argumente și concluzii în legătură cu atît de mult și contradictoriu discutata diateză. Prezintă interes mai ales interpretările date unor verbe însoțite de pronumele „se", ca *mă opintesc*. Aici reflexivul – considerat nu un acuzativ, ci un instrument semantic; Grevisse (1961: 526) va vorbi de un formant lexical – va fi un simplu auxiliar, dar nu unul gramatical. Alteori reflexivul formează perechea unui verb factitiv, cînd, din nou, pronumele nu umple vreun gol: *deștept/ mă deștept*. Trebuie să precizăm că în asemenea situații pronumele reflexiv nu umple golul din urma verbului, dar îl anulează; uneori, și pe cel din fața verbului (*se pleacă*).

Important și de o largă circulație în lingvistica actuală este punctul de vedere al lui Pușcariu în legătură cu unitățile sintactice care pot umple golurile verbului, mai ales pe cele esențiale. El nu opune complementul subiectului: „toate cuvintele care servesc la împlinirea golurilor sînt de fapt *complemente* avînd menirea să restrîngă acțiunea verbală [...], să concretizeze, prin specificare, ideea prea abstractă exprimată prin orice verb întrebuințat singur" (Pușcariu, 1940: 156).

Dar dacă rolul lor semantic în raport cu verbul este același, complementul și subiectul se deosebesc esențial prin relațiile gramaticale în care intră. Astfel, în timp ce complementul se subordonează totdeauna verbului, între subiect și

verbul-predicat se stabileşte un raport de interdependenţă. Complementul caută verbul, subiectul este căutat de verb, care se orientează după el.

Format la şcoala neogramatică, Sextil Puşcariu şi-a consacrat studiile sale limbii vii. De aici interesul pentru geografia lingvistică şi tot de aici unele coordonate între care se conturează concepţia sa sintactică, cînd acorda rol important subiectului vorbitor.

Savant cu formaţie istorică, Puşcariu a ştiut să se situeze, totuşi, în sincronie pentru interpretarea unor fapte de limbă studiate şi explicate în mod obişnuit prin diacronie. Împotriva sistemelor gramaticale create mai mult de inteligenţa gramerienilor, el atrage atenţia asupra necesităţii de a pătrunde şi interpreta fenomenul lingvistic aşa cum se prezintă el în realitatea limbii vii, vorbită de o comunitate lingvistică şi de indivizi în parte.

Luînd în discuţie, într-un capitol special, brevilocvenţa, S. Puşcariu, de acord cu o idee a lui Vendryes, atrage atenţia asupra caracterului specific al limbajului vorbit: „De obicei în limbajul cotidian noi exteriorizăm vorbirea noastră interioară în propoziţii incomplete, sărind din vîrf în vîrf"[1] (*idem*, 1943: 470).

Este vorba, deci, de a interpreta faptul de limbă aşa cum se realizează el şi nu aşa cum ar trebui sau cum ar fi putut fi realizat, în acord cu anumite norme ale sistemului. Prin acest principiu, Puşcariu îşi află locul printre cele mai noi puncte de vedere din cercetările de gramatică. Sprijinindu-se pe această idee, el consideră că a interpreta *Vorbă multă, sărăcia omului* ca un caz de brevilocvenţă înseamnă a reface mai întîi o gîndire care n-a existat: *Vorba multă e sărăcia omului*, decît, cel mult, cîndva, în gîndirea anterioară a altor vorbitori şi care nu ar fi astăzi decît un caz de poliloghie.

Brevilocvenţa este, deci, nu – aşa cum se consideră – o prescurtare a unei comunicări integrale, ci exteriorizarea gîndirii noastre aşa cum se manifestă aceasta într-un anume moment. Deoarece însăşi gîndirea este fragmentară, „a susţine că brevilocvenţa, adică *expresia-schiţă* s-a născut prin scurtare din *expresia-desen* este tot atît de greşit ca a ne închipui că pictorul face schiţele sale ştergînd cu guma umbriturile dintr-un desen" (*idem*, 1940: 128).

Altfel se prezintă lucrurile în cazul elipsei, unde ideea se gîndeşte în întregime, dar lingvistic se exprimă numai în parte. Elipsa este o expresie care se cere completată; brevilocvenţa este una suficientă în ea însăşi.

Brevilocvenţa şi elipsa sînt fenomene de sintaxă stilistică; prin ele vorbitorul îşi manifestă personalitatea, aşa încît unele fenomene de brevilocvenţă sînt veritabile metafore, cînd subiectul vorbitor face apel la fantezia intelocutorului. S. Puşcariu a subliniat în repetate rînduri coexistenţa în procesul comunicării a celor două laturi ale semnului lingvistic – intelectual şi afectiv –

[1] „D'habitude, dans notre langage quotidien, nous extériorisons notre parole intérieure en propositions incomplètes, sautant de sommet en sommet" (*cf.* şi Iordan, 1940: 127).

deoarece „limba nu serveşte numai spre a exprima ceva către alţii, ci şi spre a ne exprima pe noi înşine, spre a da expresie sensibilităţii proprii" (*ibidem*: 123).

Acestui al doilea plan al comunicării – al subiectului, cu atitudinea sa faţă de comunicarea obiectivă – îi sînt proprii o serie de fenomene sintactice care nu scapă ochiului atent al lingvistului trecut şi prin cercetarea şi creaţia literară.

Cînd luase în discuţie categoriile gramaticale, S. Puşcariu exclusese dintre acestea modul, pe motiv că nu-i corespunde o particulă interogativă (de fapt, nici una din categoriile morfologice nu răspunde unor asemenea particule). Ele consideră modul „mijlocul formal prin care vorbitorul arată ce rol joacă conţinutul enunţării în viaţa sufletească a vorbitorului" (*ibidem*: 123).

De fapt, Puşcariu are în vedere nu atît, sau nu numai, categoria morfologică a modului verbal, cît modalitatea ca o categorie a vorbirii. Din această categorie a modalităţii ar face parte şi invocativele de tipul *măi tată, tu, păcatele, focul, dracu, Dumnezeu, sfîntul* etc. într-o construcţie ca: „*Ce Dumnezeu faci?*". Aici *Dumnezeu* nu mai are sensul său etimologic, nici valoarea sa de substantiv, ci e un simplu element „subiectiv şi moral, exprimînd uimire, nerăbdare, mînie, amărăciune, contrarietate, dezgust sau regret"[1] (*idem*, 1943: 466). Asemenea cuvinte sînt considerate de Puşcariu, pe drept cuvînt, simple instrumente stilistice, deposedate de conţinutul lor semantic şi de funcţia gramaticală.

Prin alte elemente lingvistice subiectul face apel la sentimentele interlocutorului, îl invită să ia şi el parte sufleteşte la cele auzite: „Muncea, *biata*, de dimineaţă pînă seara". Cînd vrea să se detaşeze de conţinutul comunicării, prezentîndu-l ca străin de el, vorbitorul apelează la construcţii de tipul *ci – că*. Pentru exprimarea atitudinii sale faţă de obiectul comunicării, subiectul vorbitor dispune de o gamă bogată de instrumente lingvistice, începînd cu sufixele diminutivale sau cele augmentative şi pînă la intonaţie şi pauză.

În lucrările sale, Puşcariu pătrunde cu subtilitate în dinamica relaţiei dintre intelectual şi afectiv în limbă, într-o strînsă legătură cu dinamica dintre individual şi social, pe fundalul pocesului permanent de abstractizare ce caracterizează structura oricărei limbi: „Se poate însă întîmpla – ca de atîtea ori – că ceea ce era la început element stilistic, să se prefacă în element intelectual, ceea ce era ocazional să devină obişnuit şi normă gramaticală" (*idem*, 1940: 121).

Aşa au devenit, prin golire de sens, auxiliare ale superlativului adjective ca *groaznic, îngrozitor, straşnic*, parcurgînd acelaşi drum străbătut altă dată de adjectivele *foarte, tare*, şi, tot aşa, ceea ce a fost la început comparaţie sau metaforă s-a putut transforma cu timpul în fapt gramatical. E drumul pe care-l parcurge orice element stilistic, la început neobişnuit, în transformarea sa din fapt individual în fapt social.

---

[1] „Une simple parole subjective et pour ainsi dire morale, exprimant selon les circonstances étonnement, impatience, dépit, chagrin, contrariété ou regret" (*cf.* şi Puşcariu, 1940: 116).

Dacă se ignoră această dialectică, cercetările gramaticale pot da o interpretare falsă fenomenului lingvistic.

Fenomenul lingvistic este un fenomen complex, înlăuntrul căruia acţionează forţe deosebite, opuse chiar, care se prefigurează în legi ce trebuie descoperite, şi nu impuse de gramatician. Faptul de limbă există şi îşi manifestă esenţa specifică nu izolat, ci în conexiune cu altele, corelaţie ce se realizează numai în procesul activ al comunicării. Actualizînd, prin exprimare lingvistică, o idee, vorbitorul unei limbi se situează între coordonatele generale ale cugetării lingvistice proprii unei anumite comunităţi lingvistice. Această actualizare doar, care stă în legătură cu prisma prin care e privit un anumit fenomen al realităţii, stabileşte caracteristici gramaticale deosebite pentru fapte aparţinînd aceleiaşi sfere noţionale. Unghiul de sub care e privită o aceeaşi idee determină tratarea ei sub formă verbală – *arde*, substantivală – *foc* sau adjectivală – *cald*. Dacă *luptă* este cînd substantiv, cînd verb, e pentru că, în primul caz, noţiunea e privită *static*, în celălalt – *dinamic*, ca proces.

De altfel, limba română, spre deosebire de latina pe care o continuă, şi cu atît mai mult de limbi mai vechi, cuprinde în structura internă a aceluiaşi fapt lingvistic – în dependenţă de context – şi sensul lexical şi conţinutul său gramatical: „noi nu avem o *formă-tip* pentru noţiunea 'lup', ci mai multe forme – după rolul pe care cuvîntul îl are în frază – dintre care însă fiecare deşteaptă, deodată cu ideea funcţiunii morfologice, imaginea lupului, aceeaşi în toate «cazurile»" (*ibidem*: 106).

Vorbind despre brevilocvenţă, Sextil Puşcariu caracteriza astfel limbajul: „De obicei, în limbajul nostru zilnic, noi exteriorizăm vorbirea noastră interioară în propoziţii incomplete, sărind din vîrf în vîrf, jalonînd într-un anumit fel drumul gîndurilor noastre"[1] (*idem*, 1943: 470-471). Este tocmai ceea ce caracterizează studiile lui Puşcariu privind structura gramaticală a limbii române, şi mai ales *Limba română*.

Întreagă gîndirea sa gramaticală am fi putut s-o cunoaştem dacă lingvistul clujean ar fi avut răgazul să-şi ducă la capăt proiectul. De obicei evităm să facem presupuneri în legătură cu ce ar fi putut realiza cineva, dacă timpul nu s-ar fi oprit dintr-odată pentru el în loc. Şi poate nu fără temei. Cazul lui Puşcariu este însă altul. Primul volum din proiectata monografie a limbii române şi, alături de el, materialele publicate în *Dacoromania*, cuprind jaloanele a ceea ce ar fi trebuit şi ar fi putut să fie studiul complet al structurii gramaticale a limbii române:

– structura internă a unei limbi trebuie studiată cu metode de investigaţii proprii, scoţîndu-se astfel gramatica din starea de subordonată cînd logicii, cînd psihologiei;

---

1 „D'habitude, dans notre langage quotidien, nous extériorisons notre parole intérieure en propositions incomplètes, sautant de sommet en sommet, jalonnant en quelque sorte le chemin de nos pensées" (*cf.* şi Iordan, 1940: 127).

– trebuie să fie precizat specificul categoriilor gamaticale în opoziție cu cele logice;

– să se aibă în vedere dinamica dintre individul vorbitor și sistemul limbii, pe baza cunoașterii unui bogat material faptic;

– să se țină seama de relația dialectică dintre afectiv și intelectual în limbă;

– să nu se piardă din vedere dinamica aspectelor diacronic și sincronic în structura fenomenului lingvistic;

– fenomenul lingvistic să fie studiat în toată complexitatea sa, determinată de corelațiile permanente între toate compartimentele limbii.

Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași (serie nouă),
Secțiunea III (Științe sociale), c. Limbă și literatură,
tomul XIV, 1968, fasc. 2, p. 181-193.

RAPORTUL VERB–PREDICAT

În comentariile, surprinzător de puține, asupra *Gramaticii* lui Timotei Cipariu, s-a reținut, între altele, că cea mai mare parte din volumul al II-lea, *Sintetica*, este ocupată de sintaxa părților de vorbire, tratată în lucrările de gramatică din vremea noastră la morfologie (vezi Iordan, 1956[2]: 761). S-a mai subliniat apoi că în 150 de pagini din cele 354 se discută despre *acord* (*concordațiune*, în terminologia lui Cipariu) și *recțiune* și că sintaxei propriu-zise, redusă la topică, i se rezervă doar 20 de pagini (*ibidem*: 762).

Vom observa mai întîi că, de fapt, Timotei Cipariu nu realizează o sintaxă în sine a părților de vorbire, așa cum se face aceasta în lucrările de morfologie. Lingvistul de la Blaj discută sintaxa părților de vorbire mai ales în legătură cu cele două principii care guvernează desfășurarea relațiilor sintactice: *acordul* și *recțiunea*. Prin aceasta, trece pe primul loc ceea ce am putea numi ambiguitățile sintactice/construcțiile sintactice impuse de părțile de vorbire, și nu funcțiile sintactice pe care acestea le pot realiza. Acest aspect al funcțiilor sintactice ale părților de vorbire este prezent numai în interpretarea flexiunii nominale, unde se identifică, la fel ca în gramaticile actuale, funcțiile sintactice ale cazurilor (substantiv sau adjectiv).

Dar înainte de a discuta, să spunem, sintaxa părților de vorbire în cele două mari capitole, „Concordațiunea" și „Recțiunea", T. Cipariu identifică în „Introducere" funcțiile sintactice, ceea ce se numește îndeobște părți de propoziție, și tot așa le numește și el. La concordanță, apoi, se discută, de exemplu, formele subiectului și ale predicatului [...], pentru a se putea defini apoi comentariul privind concordanța subiect–predicat.

Așadar, sintaxa lui Cipariu este, de fapt, o sintaxă a propoziției, interpretată prin prisma funcțiilor, enunțată în „Introducere", și a relațiilor, în manifes-

tarea lor, am spune, prin *concordanţă* şi *recţiune*. Sintaxa frazei este limitată la cîteva pagini în capitolul consacrat topicii (locaţiune).

Privită, prin urmare, în ansamblu, vom observa că T. Cipariu realizează o sintaxă completă a părţilor de vorbire, dacă vrem să rămînem la această caracterizare, în sensul că le priveşte şi din perspectiva funcţiilor pe care le îndeplinesc în propoziţie şi din perspectiva funcţiilor pe care le guvernează sau generează, ceea ce nu fac decît, foarte rar, gramaticii contemporani, atunci cînd urmăresc, în general, în fugă, sintaxa părţilor de vorbire, discutate la morfologie. Aşa procedează, de exemplu, autorii *Gramaticii Academiei*, cînd discută în volumul I funcţiile sintactice ale cazurilor substantivului.

Am mai observa, apoi, că *recţiunea* şi *concordanţa* sînt fenomene prin excelenţă sintactice, deci aprecierea că sintaxa propriu-zisă s-ar reduce la Timotei Cipariu la douăzeci de pagini nu are acoperire.

Asemeni mai tuturor gramaticilor străine şi româneşti (gramatica lui Heliade şi toate gramaticile ce i-au urmat modelul) de după *Gramatica de la Port Royal*, *Gramatica* lui Timotei Cipariu are o bază tematică de orientare logicistă. Ideea suprapunerii structurii gramaticale peste structura logică, latura unei gîndiri umane, este afirmată în mod explicit în „Introducere": „Cuvîntarea fiind espresiunea cugetului, urmează ca împreunarea cuvintelor să fie după legile cugetărei [...]. De aci legile logicei sînt tot una dată şi legile sintacticei şi au valoare pentru toate limbile, pentru că toţi oamenii cugetă după aceleaşi legi. Ele sînt legile esenţiale ale vorbirei" (Cipariu, 1877, II: 10).

Această orientare tematică are consecinţe importante în discuţia verbului, a semanticii şi sintaxei lui.

Orientarea logicistă determină o interpretare specifică a verbului în primul rînd în legătură cu funcţia principală a propoziţiei – *predicatul*.

Suprapunînd structura propoziţiei cu structura tricotomică a judecăţii, T. Cipariu face din verbul copulativ centrul organizator al acesteia, condiţia fundamentală a comunicării.

Ca şi judecata, propoziţia are *subiect*, *predicat* şi *copulă*.

Subiectul reprezintă o noţiune mai mare (mai cuprinzătoare), spune Timotei Cipariu, am spune însăşi noţiunea, caracterizată prin gradul maxim de generalitate şi abstractizare, în modul de reflectare, prin gîndire, a unei clase de obiecte din realitatea extralingvistică (ceea ce, de regulă, numeşte substantivul).

Predicatul reprezintă una din noţiunile mai mărunte care alcătuiesc noţiunea subiectului, *note* din noţiunea reprezentată de subiectul-substantiv, şi sensul interpretării lui G. Ivănescu.

Copula reprezintă însăşi enunţarea, adică aserţiunea că *nota*, numită prin predicat, face parte dintre categoriile subiectului-substantiv.

Copula este aceasta, dar, exact ca în logică, un instrument de atribuire sau de realizare (de afirmare) a unei caracteristici descrise de predicat subiec-

tului, şi nu ca în interpretările gramaticale de suprafaţă, care reduc sensul termenului la aspectul formal – legătura dintre subiect şi predicat.

Din această perspectivă logică, care este o perspectivă logico-semantică, copula stabileşte o legătură de tip semantic, într-un enunţ, considerat de fapt în actul enunţării. Copula este, din această perspectivă, un verb enunţiativ (*ibidem*: 213).

Verbul enunţiativ prin excelenţă este *sum* (*a fi*) exprimat: „Parisul e cetate frumoasă", „omul este muritor", sau rămas implicit în semantica formelor flexionate ale verbului; întrucît aceste verbe cuprind şi copula şi predicatul: „io *scriu*" adecă „io *sînt scriind*" sau „*sînt ocupat cu scrierea*".

Verbul *sum* este în interpretarea lui T. Cipariu un verb al gramaticii logiciste – un verb substantiv, sau verb substantiv simplu –, pentru că exprimă concomitent şi existenţa, şi subiectul, şi predicatul; a exprima subiectul şi predicatul înseamnă de fapt a realiza enunţarea.

Am face mai întîi o observaţie: aceste verbe-pline – cum se numesc în gramaticile logice – nu conţin pe lîngă copulă şi predicatul, ci invers, pe lîngă predicat cuprind şi copula, adică funcţia copulei.

În felul acesta poate fi identificată prezenţa verbului *a fi* „în lăuntrul tuturor verbelor", „aşa încît verbul, rezolvîndu-se în părţile sale elementare, totdeauna este cu un *sum* şi cu un predicat [...]: *io scriu* adecă *eu sum scriendu*" (*ibidem*: 21).

În realitate ar trebui să considerăm că, atunci cînd are funcţie de copulă, verbul *a fi* nu mai exprimă existenţa ca atare, sau, altfel spus, existenţa subiectului, ci face doar trimitere spre subiect (al enunţului sau al enunţării), aşa cum nu este obligatoriu ca subiectul enunţării să fie exprimat şi ca subiect al enunţului, deoarece verbul *a fi* exprimă aici subiectul, dar nu şi predicatul. Predicatul îl exprimă ca verb, cum spunem astăzi, ca verb predicativ.

În viziune logicistă predicatul este considerat static, „cuvîntul care exprimă natura, calitatea, starea sau condiţiunea lucrului, de care se vorbeşte, va să zică atributul propoziţiunii" (*ibidem*: 12). Se vede şi din această definiţie că predicatul este echivalat atributului. El este scos din această calitate statică de copulă; deci, caracter dinamic enunţiativ poate avea verbul specializat în acest sens, *a fi* sau flexiunea celorlalte verbe, adică, am spune azi, componenta gramaticală a verbului întrebuinţat în actul lingvistic concret.

Între aceste verbe se cuprinde şi verbul *a fi*, cînd „însemnează şi reală existenţă" (*ibidem*: 211), ca predicat: *Dumnezeu este*, adică *este întru existenţă* sau *există*. Urmînd modelul celorlalte verbe – *eu scriu* = *eu sînt scriind* – şi *a fi* ca predicat se poate scrie *eu sînt existînd* (*eu am existenţă*).

De observat că:

1. Toate gramaticile de orientare logicistă îşi limitează discuţia la prezentul verbului. Demonstraţia cu copula implicită ar fi mai greu de făcut pentru alte forme, mai mult ca perfect, de exemplu. Structuri analitice, adică verbe

„rezolvate" în cele două părţi elementare, regăseşte T. Cipariu în limba engleză – *I am reading* („eu citesc") – şi în limba română: *eram mergînd*, imperfect, *eram mers*, prea perfect.

2. Situarea demonstraţiei la formele de prezent ale verbului îşi va fi avînd fără îndoială explicaţia şi în specificul textelor de tip filosofic; din aceeaşi perspectivă, a unui prezent etern se şi poate vorbi, aşa cum face şi T. Cipariu, de omiterea copulei în unele enunţuri în diverse limbi şi, mai rar, în limba română; este vorba de enunţuri de tip gnomic: *Începutul înţelepciunii, frica domnului, Vorba multă, sărăcia omului.*

Aşadar, sînt de identificat între verbe două categorii funcţionale sau funcţii sintactice:

1 – verb-copulă (*a fi*)

2 – verb-predicat (toate celelalte).

Primele verbe realizează o singură funcţie – a enunţării, sînt verbe enunţiative –, celelalte realizează două funcţii: de enunţare şi de predicare, în sensul de introducere în sfera subiectului.

Gramaticile moderne, care au respins orientarea logicistă, au substituit termenul de copulă cu sintagma verb copulativ şi au extins categoria la un număr mai mare de verbe, eventual numite copule lexico-gramaticale: *a rămîne, a deveni, a părea* etc. Gramaticile de origine logicistă de obicei nu fac referiri la aceste categorii de cuvinte.

T. Cipariu le discută într-o notă din secţiunea II – „Recţiunea", în legătură cu funcţiile nominativului.

Funcţia sintactică a nominativului ar fi de „a arăta care sînt părţile esenţiale ale propoziţiunei" – subiectul şi predicatul atunci cînd acestea nu sînt ascunse în verbul propoziţiunei şi formele lui, precum *Soarele este luminos, Stelele lucesc.*

Pe lîngă această corespondenţă *nominativ–subiect, nominativ–predicat,* T. Cipariu aduce în discuţie şi situaţiile sintactice în care, în afara nominativului corespunzînd părţilor esenţiale, în propoziţii intervin şi alte nominative; cerute de o anumită categorie de verbe, „spre completarea semnificaţiunei", acestea funcţionează „ca al doilea predicat". Se cuprind aici două categorii de sintagme, formate din verbe copulative + nume predicativ şi din verbul predicativ + elementul predicativ suplimentar, din interpretarea gramaticilor lingvistice actuale: *Petru a rămas orb, Pare frumoasă, Augustus s-a făcut împărat, Semănăturile se văd frumoase, Au venit supăraţi.* Se adaugă, pe alocuri, şi verbe cu două nominative, intrate în limba română prin influenţa limbii franceze: *Petru a devenit om mare.*

Într-o altă notă, T. Cipariu semnalează şi structurile în care verbul „ce se pare predicat" – deci elementul predicativ suplimentar din *Gramatica Academiei*, este un acuzativ: *L-au făcut împărat.*

În secțiunea consacrată recțiunii verbale, T. Cipariu observă exemplul unor verbe active, care cer două acuzative „din care al doilea uneori se poate considera ca predicat al celui dintîi". Motivarea acestei construcții sintactice stă în semantica verbului. Se construiesc cu două acuzative verbe care „însemnează punerea într-un strai nou" – precum *aleg, chem, fac, numesc* – prin: *Sinodul l-a pus episcop, Noi l-am crezut om de omenie, Nevoile l-au făcut înțelept.*

Nu lipsește din *Gramatica* lui Cipariu nici varianta verbală a elementului predicativ suplimentar exprimată prin gerunziu; conținutul funcției este descris aproape ca în termenii actuali: „se pune totdeauna în dependență de la verbul principal, și în recțiune, ca și infinitivul, precum *L-am văzut bătînd pre oameni, A venit plîngînd la noi.* Însă se referă [...] sau la subiectul propozițiunei precum *A venit plîngînd* [...], sau alt nume divers de al subiectului" (*ibidem*: 242).

Cercetător de mare finețe al limbii române, lui T. Cipariu nu-i putea scăpa caracterul ambiguu al unor construcții cu element predicativ suplimentar la gerunziu – *L-am văzut cîntînd* – prin „strămutarea gerunziului în propozițiune conjunctivă" se evită confuzia: „L-am văzut cîntînd adică: cînta el sau cînd cîntam eu" (*ibidem*: 244). Confuzia se produce dacă verbul predicativ este reflexiv: *S-a sculat plîngînd* sau neutru (intranzitiv) *A venit văitîndu-se.*

*

La peste 100 de ani de la apariția *Gramaticii* lui T. Cipariu, ce este de reținut?

1) Că, în timp, gramaticii se ceartă mai mult cînd sînt contemporani. În istoria gramaticii, gramaticii mai mult se ignoră decît se ceartă; așa se face că adesea nu se profită de soluții deja date unor probleme, chiar dacă nu cu toată claritatea sau cu toate nuanțările.

2) Că T. Cipariu ar trebui [avut în vedere] tocmai în sensul unei mai exacte cunoașteri a mecanismului sintactic al limbii, care nu se confundă cu mecanismul gîndirii, dar care este foarte dependent de substratul logic.

Manuscris

ESTE „SE" MARCĂ A REFLEXIVULUI ROMÂNESC?

Încadrată în mod obișnuit la morfologia verbului, diateza este, de fapt, o categorie sintactică. Chiar definițiile date – diateza exprimă raportul „dintre subiect și complementul direct" (GA[1], I: 243), dintre acțiune și autorul ei" (GA[2], I: 208), „dintre acțiune și subiectul ei gramatical" (Stati, 1958: 42-43) – se constituie toate pe acest temei.

La baza distingerii celor trei diateze (activă, pasivă și reflexivă) au stat, pe rînd sau concomitent, criteriul formei sau cel semantic, primul fiind cel mai

adesea în atenţia lingviştilor, al doilea impunîndu-şi, în schimb, nu de puţine ori, ponderea.

Aplicabilitatea criteriului formei depinde de chipul în care este interpretat pronumele „se"; a celui semantic (mai exact, sintactic) stă în legătură cu unghiul sub care este privită acţiunea: prin prisma „subiectului" sau prin cea a „obiectului". Diateza este deci, în funcţie de sensul de desfăşurare a acţiunii – „la catégorie de voix en français – sublinia Galichet – consiste à considérer les proces *dans le sens* [*s.a.*, G.G.] de son déroulement..." (Galichet, 1963: 93) –, potrivit cu ideea că orice situare la nivel funcţional e o problemă de orientare (Greimas, 1966: 131), aceasta conferind funcţiilor substanţă. Înţelegînd astfel conţinutul diatezei, urmează că activul prezintă acţiunea plecînd de la subiect, pasivul, îndreptîndu-se spre subiect, iar la diateza reflexivă acţiunea pleacă de la subiect şi revine la el.

Avînd în vedere că *orice categorie gramaticală se realizează în corelaţia dintre un anume conţinut şi o anumită şi corespunzătoare expresie lingvistică*, se înţelege că rezolvarea problemei diatezei depinde de interpretarea cît mai exactă a conţinutului, a formei şi a raportului dintre ele.

De vreme ce înţelegem diateza ca sens de desfăşurare a acţiunii, în planul expresiei nu putem lua în consideraţie un singur element; „se" nu poate cuprinde în sine sensul de plecare şi de întoarcere a acţiunii la subiect, tot la fel cum în „Casa este părăsită" auxiliarul „a fi" nu ne comunică sensul de desfăşurare a acţiunii spre subiect. Dacă la nivelul conţinutului vorbim de o relaţie subiect–acţiune–obiect, pe fundalul căreia se degajă sensul acţiunii, trebuie să vorbim şi la nivelul formei de o relaţie între formanţi, *diateza fiind corelaţia stabilită între cele două relaţii.*

În consecinţă, diateza trebuie luată în consideraţie atît în plan sintagmatic, cît şi în plan paradigmatic. Vom avea, de aceea, în vedere cele două direcţii de manifestare a conţinutului diatezei: *orizontal*, sensul de desfăşurare a acţiunii; *vertical*, opoziţia activ/pasiv/reflexiv.

Opoziţia *activ–pasiv*, fundamentală pentru descrierea diatezei, presupune o valenţă[1] rămasă liberă a verbului, după atribuirea acţiunii unui subiect. Întrucît reflexivul cunoaşte o latură activă şi una pasivă, considerăm că diateza reflexivă (şi chiar întreaga categorie) caracterizează numai verbele tranzitive.

Avînd în vedere că orice acţiune a unui verb tranzitiv are (cel puţin virtual) un subiect şi un obiect, sintagmele formate din aceşti trei termeni pot fi

---

1 Tesnière (1959: 242) defineşte tranzitivitatea prin noţiunea de *valenţă*; sînt tranzitive verbele care, după satisfacerea unei valenţe de către subiect, rămîn cu cel puţin o valenţă liberă. Preluăm în cercetarea noastră această interpretare considerînd-o clară şi, mai ales, operantă.

considerate *unităţi sintactice minimale* pentru descrierea diatezei, în marginile principiilor „necesar" şi „suficient"[1].

Sintagmatic deci, diateza reflexivă presupune ca obligatorii trei elemente: un verb tranzitiv, un subiect (în nominativ), care poate fi inclus sau subînţeles, un „obiect" (în acuzativ), care este pronumele „se".

Paradigmatic, fiind o diateză de sinteză, reflexivul se deosebeşte atît de activ, cît şi de pasiv, avînd în acelaşi timp cîte un element comun cu fiecare din ele, elementul care o distinge de cealaltă.

În această sinteză, pe primul loc se află factorul activ – *acţiunea pleacă de la subiect*: „Eu spăl..."; sintagma, dacă verbul nu este întrebuinţat absolut, constituie un mesaj incomplet. Interlocutorul aşteaptă. Acţiunea a plecat, dar are nevoie de un punct de sosire. Subiectul îşi caută o limită activităţii sale. Limita poate fi aflată în exterior: „Eu spăl copilul" (şi e diateza activă), dar poate fi găsită şi în persoana subiectului: „Eu spăl pe mine". Construcţia fiind improprie limbii române (ca şi „Eu spăl pe tine"), vorbitorul apelează la forma scurtă a pronumelui: „Eu mă spăl" (şi e diateza reflexivă).

Enunţul „Eu spăl copilul" este sinonim cu pasivul „Copilul este spălat de mine". Şi tot aşa, „Eu sînt spălat de mine" corespunde enunţului „Eu mă spăl" („Eu spăl pe mine"). Cu o deosebire: subiectul a rămas acelaşi. Dacă în construcţiile active, prin trecere la pasiv, complementul direct ia locul subiectului, iar subiectul pe al complementului (de agent), în construcţiile reflexive, îmbinarea activului cu pasivul cunoaşte numai schimbarea obiectului cu agentul, subiectul rămînînd acelaşi. Aceasta, pentru că la diateza activă acţiunea are două puncte-limită: *eu*, punct de plecare, şi *copilul*, punct de sosire, *circumscrise spaţial şi temporal* – A ≠ B, A anterior lui B, unde A şi B sînt punctele limită. La diateza reflexivă, cele două extremităţi se circumscriu în cadrul aceluiaşi „obiect" – subiectul; *eu* şi *mă* sînt două ipostaze gramaticale deosebite ale aceleiaşi realităţi. Cele două puncte *se circumscriu numai temporal, şi nu spaţial*. Între *eu* şi *mă* se interpune doar un interval de timp care separă activul „Eu spăl" de pasivul „Eu sînt spălat (de mine)". Punctul de plecare şi cel de sosire coincid, dar ele există ca ipostaze bine distincte. În timp ce *eu*, punctul de plecare, satisface prima valenţă a verbului, rezervată subiectului (în nominativ), *mă*, ipostaza punct de sosire, o satisface pe cea de-a doua, rezervată, la diateza activă, complementului direct (în acuzativ). Deci, *mă* este în acelaşi timp regim verbal pentru manifestarea activă a reflexivului şi reprezentant al subiectului pentru cea pasivă.

---

[1] Termenul *sintagmă* desemnează aici grupul format dintr-un verb tranzitiv şi elementele obligatorii care-i satisfac cele două valenţe. Îl vom folosi mereu în această accepţie.

Două sensuri de desfăşurare a acţiunii prezintă şi verbele încadrate la valoarea reciprocă[1] a reflexivului, „Ei se ceartă", dar aceasta rămîne singura (şi aparenta) asemănare. Pentru că reciprocul nu mai prezintă caracter de *sinteză* (aparent doar la plural), ci unul mixt. Nu mai este vorba de o *singură* acţiune, care pleacă de la subiect şi se întoarce la el, ci se săvîrşeşte, o *aceeaşi* acţiune, de cel puţin două ori. Şi tot de cel puţin două ori suferită, dar nu de autorii ei. Diateza reflexivă cunoştea un singur termen-limită, punct de plecare şi de sosire deopotrivă. Reciprocul are doi termeni, fiecare din el fiind pe rînd subiect şi obiect, cînd celălalt e pasiv sau activ. Acţiunea cunoaşte acum *două extremităţi circumscrise spaţial, dar nu şi temporal.* Punctul de plecare este altul decît cel de sosire. Acest adevăr, implicit în formele de plural, devine explicit la singular, cînd complementul sociativ este în acelaşi timp cel de-al doilea „subiect" şi „obiect". În sfîrşit, pasivul nu mai urmează activul. Cele două manifestări sînt concomitente şi pe acelaşi plan.

Avînd un conţinut propriu, reciprocul se înscrie, aşa cum observa Tesnière (1959: 243, 253-254), ca o diateză aparte. Se opune diatezei active şi pasive prin caracterul său mixt şi se deosebeşte de reflexiv prin aceea că are două puncte-limită şi *nu prezintă o singură acţiune cu sens retroactiv, ci o aceeaşi acţiune, desfăşurată paralel, de cel puţin două ori în acelaşi timp şi în sensuri opuse.*

Formal, reciprocul are comun cu reflexivul pronumele „se". Dar, dacă pentru diateza reflexivă este suficientă o sintagmă constituită din trei termeni (inclusiv pronumele „se"), pentru cea reciprocă, nu. Dacă pentru a delimita un activ nominal – „Casa este părăsită" – de un pasiv – „Casa este părăsită de tata" – a fost necesară prezenţa agentului, înseamnă că auxiliarul „a fi", necesar în exprimarea pasivului, nu este totdeauna şi suficient. Se apelează atunci la sintagme de patru termeni. Tot aşa pentru diateza reciprocă. Este necesar un element nou, care să distingă între cele două acţiuni paralele, între cele două subiecte, între cele două puncte-limită: complementul sociativ, la singular[2] – „Eu mă cert *cu tine*", în opoziţie cu „Eu mă cert *pe mine*" –, sau un modal, la plural: *între noi (voi, ei), unul (unii) cu (pe) altul (alţii), reciproc* etc.

Reciprocul poate fi susţinut şi de un prefix: *inter, între.* În asemenea situaţie, prefixul preluînd funcţia celui de-al patrulea termen, sintagma din trei termeni devine suficientă. Iar, pentru că, datorită acestui prefix, diateza reciprocă este foarte bine consolidată, reflexivul nu mai este posibil. La fel se comportă verbe ca *a se duela, a se împrieteni, a se logodi, a se săruta* etc. Întrucît acţiunea acestor verbe (cînd sînt însoţite de „se") se săvîrşeşte în mod obişnuit de două persoane în reciprocitate, cel de-al patrulea termen nu mai este necesar. Verbele nu admit reflexivul.

---

1 Cuprinsă între cele şase valori ale reflexivului (GA[1], I; Iordan, Guţu-Romalo, Niculescu, 1967) sau ca o a doua valoare a reflexivului (Teodorescu, 1965: 552).

2 Tesnière (1959: 254) consideră că reciprocul are numai plural.

Flexionat după persoană şi număr la diateza reflexivă şi reciprocă, pronumele reflexiv este întrebuinţat uneori numai la persoana a treia cînd, susţinut de un complement de agent (dacă subiectul gramatical nu este un inanimat: „Magazinul se deschide la ora 16"), intră într-o relaţie de formanţi ce constituie expresia lingvistică a diatezei pasive[1].

Pentru descrierea diatezei am considerat definitorie sintagma în trei termeni. Pronumele „se" apare, însă, şi în sintagme de doi termeni. Dacă verbul este intranzitiv, sintagma se dovedeşte suficientă în această alcătuire: *se merge, se pare, (nu) se staţionează* etc. Aici pronumele anulează valenţa subiectului, iar verbul capătă caracter impersonal. Aşa încît, în aceste sintagme, pronumele „se" trebuie considerat un indice al noului caracter al verbului: *impersonal*[2].

Dacă verbul este tranzitiv: *se aude, se crede, se spune, se vede* etc., sintagma este insuficientă. Verbului îi rămîne o valenţă liberă, care poate fi satisfăcută de o altă sintagmă, *Se spune că e un film bun*, dar şi în interiorul aceleiaşi sintagme, cînd „obiectul" care acoperă această valenţă preia funcţia subiectului, impunîndu-se predicatului, *Se spun multe.* Sintagma are un nominativ dar, de cele mai multe ori, unul nearticulat. Faptul acesta (ca şi topica) stă în legătură cu situaţia particulară a subiectului, care nu este un „autor", un „agent", ci un „subiect-obiect". „Subiectul-agent" este reprezentat, de fapt, de pronumele „se" care, echivalent cu „cineva", este un indice al nedeterminării[3], poate chiar un subiect nedeterminat.

Sintagmele cercetate pînă acum prezintă toate un element comun. Niciuna dintre schimbările gramaticale survenite o dată cu prezenţa pronumelui „se" nu a afectat prin nimic sensul lexical al verbului. Există, însă, sintagme în care sensul lexical al verbului depinde de prezenţa sau de absenţa lui „se": *a uita/ a se uita, a pleca/ a se pleca* etc. În alte cazuri, prezenţa pronumelui stă în legătură cu un sens figurat: *a ajunge/ a se ajunge, a stinge/ a se stinge* (a muri), *a topi/ a se topi* (a dispărea) etc. În sfîrşit, există verbe însoţite în permanenţă de pronumele „se" – *a se căciuli, a se codi, a se sfii* (unele impersonale: *a se desprimăvăra, a se întîmpla* etc.). În aceste cazuri nu putem vorbi de diateză, deoarece, *pentru ca un formant să fie purtătorul unui sens gramatical, este obligatoriu ca prezenţa sau absenţa sa să nu afecteze prin nimic sensul lexical.* Pronumele „se" este aici o particulă flexionară, un formant lexical (Grevisse, 1961: 526), iar verbele formează o clasă aparte, a *verbelor pronominale* (Teodorescu, 1965: 549). Se cuprind aici şi verbele la care prezenţa

---

1 De „se" marcă a pasivului vorbeşte GA[2], I: 208.

2 Stati (1958: 45) şi GA[2] (I: 210) cuprind valoarea impersonală la diateza reflexivă, punct de vedere greu de susţinut, dată fiind absenţa subiectului (vezi Teodorescu, 1965: 552).

3 Iorgu Iordan (1956: 375) consideră că în asemenea situaţii „se" are valoarea unui pronume nedefinit. Stati (1958) şi GA[2] (I: 210), vorbind de valoarea impersonală a acestor verbe, le cuprind la diateza reflexivă.

pronumelui este facultativă sau caracterizează sfere deosebite (regional/literar, stilistic/neutru etc.): *a însera/ a se însera, a rîde/ a se rîde, a gîndi/ a se gîndi*[1] etc.

O situaţie aparte prezintă verbele de tipul: *a se culca, a se deştepta, a se scula, a se trezi, a se opri, a se urca* etc., sau cele formate, în general, de la adjective: *a se mări, a se micşora, a se îngusta, a se lărgi, a se strîmta, a se întrista, a se înveseli* etc. Foarte asemănătoare cu verbele reflexive, aceste verbe se deosebesc radical de ele prin funcţia pronumelui. Enunţul: „Eu mă trezesc" nu reprezintă sinteza a două enunţuri: „Eu trezesc (pe mine)" şi „Eu sînt trezit (de mine)". Pentru că subiectul nu mai face aceeaşi activitate ca în „Eu trezesc fetiţa", de exemplu. Nu mai există detaşarea „subiect-obiect", iar acţiunea nu mai pleacă de la subiect; este reţinută în sfera acestuia. Pronumele este acum *un indice al caracterului subiectiv al verbului.* Unele verbe sînt întotdeauna subiective – intranzitivele –, altele cuprind în sine şi caracterul subiectiv, şi pe cel obiectiv: *a adormi* (cineva/pe cineva). Pronumele „se" înlătură la o mare categorie de verbe tranzitive caracterul obiectiv, subiectivizîndu-le. Prin urmare, între *a culca* şi *a se culca* nu se stabileşte o opoziţie de diateză, ci una de caracter al verbului: subiectiv/obiectiv. Dovadă pentru aceasta stau formele paralele: *a urca* (subiectiv şi obiectiv)/ *a se urca* (numai subiectiv), sinonimele fără pronume: *a se opri/ a sta*, antonimele fără pronume: *a se îngrăşa/ a slăbi* etc. Considerînd conţinutul unui verb o realitate complexă, care depăşeşte sfera noţionalului (se adaugă caracteristici verbale: subiectiv, obiectiv, factitiv etc.), cuprindem aceste verbe tot în clasa pronominalelor, în afara diatezei.

CONCLUZII

I. Pentru descrierea diatezei trebuie luate în consideraţie cele două planuri: sintagmatic şi paradigmatic.

II. Conţinutul diatezei trebuie căutat în sensul de desfăşurare a acţiunii, sens care se degajă între două limite: subiectul şi obiectul. Ca atare, categoria diatezei se configurează în sintagme de cel puţin trei termeni, avînd ca nucleu un verb tranzitiv.

III. Expresia lingvistică a diatezei trebuie aflată în relaţiile dintre formanţii unei sintagme: de identitate sau de neidentitate, la nivelul unor categorii gramaticale ale verbului flexionat.

IV. Avînd în vedere corelaţia dintre conţinutul diatezei şi expresia sa lingvistică, considerăm că în limba română există patru diateze:

1. *Activă*: acţiunea pleacă de la subiect. Sensul se distinge între un punct de plecare, subiect gramatical, şi unul de sosire, complementul direct, *dispuse spaţial* şi *temporal.* Subiectul este anterior complementului. Sintagma se

---

[1] Cum observă Teodorescu (1965: 548), nu putem fi de acord cu opinia lui S. Stati (1958), cum că aceste verbe ar reprezenta diateza medie. Ele constituie întrebuinţări particulare ale activului; acţiunea pleacă de la subiect. Pe de altă parte, ar însemna ca în definirea unei singure diateze să apelăm la un criteriu psihologic.

caracterizează prin identitate în număr şi persoană la nivelul verbului şi subiectului şi prin neidentitate la nivelul obiectului.

2. *Pasivă*: acţiunea vine la subiect. Sensul se distinge între un punct de plecare, complement de agent, acuzativ cu prepoziţia *de*, şi unul de sosire, subiect gramatical, nominativ, *dispuse spaţial* şi *temporal*. Subiectul urmează în timp complementului de agent. Sintagma cuprinde auxiliarul „a fi" (cu forma modificată a verbului flexionat) sau „reflexivul" „se". Cel puţin pentru unele construcţii, sintagma din trei termeni este insuficientă; reclamă un al patrulea: agentul. Sintagma se caracterizează prin identitate în număr şi persoană (uneori şi în gen) la nivelul verbului şi al subiectului (şi pronumele-morfem „se") şi prin neidentitate la nivelul complementului de agent.

3. *Reflexivă*: acţiunea pleacă de la subiect şi revine. Punctul de plecare şi cel de sosire *se circumscriu doar în timp*. Subiectul este anterior obiectului. Sintagma, cuprinzînd şi pronumele „se", este formată din trei termeni necesari şi suficienţi. Se caracterizează prin indentitate totală.

4. *Reciprocă*: aceeaşi acţiune se desfăşoară de două ori în sensuri opuse şi paralele. Subiectul şi „obiectul" *sînt circumscrise numai în spaţiu*. Acţiunile sînt simultane. Sintagma, care cuprinde pronumele „se", nu este totdeauna suficientă într-o alcătuire de trei termeni. Se caracterizează prin identitate în număr şi persoană la nivelul subiectului gramatical, verbului şi „obiectului", dar prin neidentitate la nivelul celui de-al patrulea termen: complementul sociativ sau modal (cu unele excepţii la plural).

5. Considerînd expresia lingvistică a diatezei relaţiile care se stabilesc între formanţii *necesari* şi *suficienţi* ai unei sintagme, se impune interpretarea pronumelui „se" numai în cadrul acestor relaţii şi atît la nivelul formei, cît şi la nivelul conţinutului, prin luarea în consideraţie atît a planului sintagmatic, cît şi a celui paradigmatic. Situîndu-ne pe această poziţie, stabilim următoarele funcţii ale lui „se":

1. *Element flexionar*, în structura verbelor pronominale.

a. *formant lexical* (la pronominalele absolute): *a se abţine, a se duce, a se încumeta, a se sfii, a se stinge, a se topi* etc.

b. *indice al caracterului subiectiv* al verbului (la verbele pronominale subiective): *a se culca, a se opri, a se scula, a se deştepta, a se trezi* etc.

c. *indice al caracterului subiectiv şi eventiv* (la pronominalele eventive): *a se îngrăşa, a se îngusta, a se întrista, a se înveseli, a se mări, a se micşora* etc.

2. *Indice al caracterului impersonal* al verbelor: *se merge, se staţionează, se traversează, se trece* etc.

3. *Indice al nedeterminării* subiectului, cînd ar putea fi considerat, cel puţin uneori, subiect nedeterminat: *se aude, se crede, se spune, se ştie, se zice, se vede* etc.

4. *Morfem al unei categorii gramaticale*, pe care o exprimă în corelaţie cu alţi formanţi.

a. *diateza reflexivă*, într-o sintagmă formată din trei termeni necesari şi suficienţi.

b. *diateza reciprocă*, într-o sintagmă de patru termeni (uneori trei). Poate fi susţinut de un complement de agent.

Anuar de lingvistică şi istorie literară,
Iaşi, tomul XIX, 1968, p. 169-174.

SEMIAUXILIARELE

Sensul lexical al unor verbe a determinat gruparea lor în categoria *verbelor modale*. Primul care abordează la noi această problemă, A. Philippide, consideră, într-un subcapitol din gramatica sa, intitulat, doar la „Sumar", *Verbe modale*, că „... *pot, zic, presupun, admit*", în construcţie cu un alt verb, „prin ele înseşi arată posibilitatea şi concesia" (Philippide, 1897: 326). Mai tîrziu, Iorgu Iordan va vorbi de caracterul nepredicativ al verbelor *a trebui* şi *a putea*, „din pricina însemnării lor" (Iordan, 1937: 255). În tratatul de *Limba română contemporană*, după ce le alătură lui *a deveni* şi *a ajunge* (toate aceste verbe nu ar putea forma singure predicatul unei propoziţii), va propune, plecînd de la gramatica limbii germane, termenul de *auxiliare de mod* (*idem*, 1954[1]: 408). Problema verbelor modale prezintă, prin urmare, de la începutul abordării ei, două aspecte:

1. Datorită conţinutului lor semantic, unele verbe sînt mijloace de exprimare a *modalităţii*.

2. Insuficienţa semantică a acestor verbe le anulează capacitatea predicativă.

În lucrări recente, conţinutul lexical a constituit din nou punctul de plecare şi factorul hotărîtor în considerarea unor verbe ca mijloace (cel mai adesea gramaticale) de exprimare a *modalităţii*. Şi tot datorită conţinutului lexical, alte verbe au fost considerate mijloace (mai frecvent lexicale, uneori, gramaticale) de exprimare a *aspectului*. Astfel, Gh. Nedioglu, plecînd de la conţinutul lexical al lui *a trebui, a putea, a începe, a continua* etc., le consideră *verbe semiauxiliare de mod* sau *de aspect*: „a începe", afirmă cercetătorul, este „indicat pentru funcţiunea de semiauxiliar *prin însăşi natura conţinutului său semantic* (*s.n.*, D.I.)" (Nedioglu, 1956/5: 23). Aceeaşi idee se întîlneşte la Valeria Guţu: „*a putea, datorită conţinutului său semantic* (*s.n.*, D.I.), exprimă, de asemeni, posibilitatea sub diferite aspecte" (Guţu, 1956: 60).

Plecînd de la conţinutul lexical al aproximativ aceloraşi verbe, Gh. Dragomirescu[1] le consideră mijloace lexicale de exprimare a modalităţii. La fel

---

1 Gh. N. Dragomirescu (1963) are în vedere verbele *a putea, a trebui, a fi, a-i veni, a vrea*. Gh. Nedioglu (1956) consideră modale verbele *a putea, a trebui, a avea, a fi, a voi*.

tratează Valeria Guţu pe *a vrea* (*ibidem*: 80) şi toate verbele de aspect (*idem*, 1961).

Neclară sau nesigură, în orice caz contradictorie, este poziţia *Gramaticii* editate de Academie. Prima ediţie considera verbele modale predicate autonome, exprimînd „modalitatea verbului dependent de ele" (GA[1]: 253); pe cele de aspect le ignora. Cea de-a doua ediţie respinge categoria verbelor de aspect, iar pe cele modale le consideră mai degrabă mijloace lexicale de exprimare a „modalităţii"; autorii *Gramaticii* oscilează, mai ales în trecerea de la Morfologie la Sintaxă, dar chiar şi în spaţiul restrîns al definirii conceptului, între caracterul lor predicativ şi nepredicativ: „Aşadar, auxiliarele de modalitate sînt mijloace *lexicale* (*s. n.*, D. I.) de redare a modalităţii, dintre care unele se caracterizează şi prin anumite trăsături gramaticale specifice. Auxiliarele de modalitate sînt: *a putea, a trebui, a fi, a vrea* şi *a veni*, atunci cînd au anumite trăsături care le deosebesc de situaţia cînd sînt verbe predicative sau, unele dintre ele, verbe auxiliare propriu-zise sau copulative" (GA[2]: 204).

Caracterul nepredicativ al verbelor modale şi de aspect a fost dedus cel mai adesea din ideea – nu totdeauna suficient argumentată – „unităţii sintactice" nedisociabile dintre un verb modal sau de aspect şi un al doilea verb. În demonstrarea caracterului nedisociabil al acestei „unităţi sintactice" s-a făcut apel la indici semantici şi la indici gramaticali.

Pentru Iorgu Iordan, pentru Gh. Nedioglu, Valeria Guţu şi C. Dimitriu (1967), verbul *a trebui*, de exemplu, este predicativ cînd se construieşte cu un nume (pronume), dar este nepredicativ în construcţie cu un alt verb, care îl supune influenţei sale: „De cum complementul următor este un verb, *a trebui* – afirmă Gh. Nedioglu – cade în sfera de influenţă a acestuia, absorbit fiind de el şi pus să exprime ideea de necesitate a acţiunii" (Nedioglu, 1956/3: 43). La Valeria Guţu sensul de exercitare a influenţei este altul: „Exprimînd modalitatea, unele verbe *îşi păstrează valoarea lexicală şi modifică sensul verbului pe care îl însoţesc* (*s. n.*, D. I.) conform propriului sens" (Guţu, 1956: 80).

După ce considerase că, pentru a forma predicatul unei propoziţii, *a trebui* şi *a putea* reclamă, asemenea verbului *a deveni*, un alt element lingvistic, Iorgu Iordan vorbeşte, în cazul verbului *a începe*, de o interdependenţă „lexicală": „De altfel, se vede uşor că înţelesul pur lexical («conţinutul» propriu-zis) al formulei *încep să vorbesc* vine de la ambele verbe: de la al doilea, sensul acţiunii pe care vorbitorul o «atribuie» subiectului, iar de la *a începe*, «aspectul» sub care este privită această acţiune (subiectul se găseşte la începutul acţiunii în discuţie)" (Iordan, 1954[1]: 564).

Ecaterina Teodorescu consideră semiauxiliare nepredicative doar acele verbe al căror sens lexical, modal sau de aspect, este consecinţa întîlnirii cu un alt verb: „Rolul unor auxiliare sintactice îl au şi verbele *a fi* şi *a avea* cînd au

---

Valeria Guţu (1956) adaugă pe *a veni* şi *a părea*, iar pe *a vrea* îl consideră verb predicativ.

sensul de «a trebui» şi «a putea». Întrucît aceste sensuri le dobîndesc verbele în discuţie numai în asociere cu un alt verb [...], rezultă că ele sînt inseparabile în analiza sintactică, deci verbe *nepredicative* (*s.n.*, D.I.), cu rol de auxiliar sintactic modal pe lîngă cel de-al doilea verb" (Teodorescu, 1966: 141).

Prin urmare, din punct de vedere semantic, două sînt aspectele ideii nepredicativităţii verbelor în discuţie:

1. *A trebui* şi *a putea* ar fi nepredicative datorită insuficienţei lor semantice; ele intră, alături de *a deveni* şi altele, în categoria verbelor care nu pot constitui singure predicatul. Spre deosebire de *a deveni*, însă, ele se construiesc nu cu un nume, ci cu un alt verb.

2. Alte verbe – *a fi* şi *a vrea* –, cu sensul de *a trebui* şi *a putea*, ar fi nepredicative, deoarece noul lor conţinut semantic, cel *modal*, se manifestă numai în construcţie cu un alt verb.

De fapt, cele două aspecte trebuie puse amîndouă sub semnul întrebării:

1. Sînt oare cu adevărat totdeauna nepredicative *a trebui* şi *a putea*? Sînt ele suficiente din punct de vedere semantic?

2. Dacă un verb are un anumit conţinut semantic doar în construcţie cu un alt verb, este prin numai acest fapt nepredicativ?

În îndeplinirea funcţiei predicative, conţinutul semantic al verbului este de foarte mare însemnătate. În gramatică, de altfel, s-a făcut totdeauna distincţie între verbe predicative şi nepredicative în temeiul acestui criteriu semantic. Lăsînd la o parte verbele auxiliare, care sînt doar nişte morfeme, gramaticile au considerat ca nepredicative verbele care nu pot forma singure predicatul unei propoziţii din pricina sferei lor semantice. Ele au fost numite şi *copulative*, datorită funcţiei lor sintactice[1]. Termenul este împrumutat logicii şi se foloseşte atît pentru copula propriu-zisă *a fi*, cît şi pentru alte verbe: *a deveni*, *a rămîne*, *a părea* etc. De fapt, plasarea în aceeaşi grupă de verbe a lui *a fi* şi *a deveni*, de exemplu, nu este întru totul justificată. Ele se deosebesc semantic şi funcţional. Verbul *a fi* seamănă mai mult cu auxiliarele din morfologie; lipsit de sens lexical, el este un instrument gramatical al predicaţiei. *A deveni*, în schimb, are sens lexical, dar insuficient pentru realizarea predicaţiei. El are *posibilitatea gramaticală* de a constitui predicatul unei propoziţii, dar nu o are pe cea *semantică*.

Din punct de vedere semantic, sînt nepredicative verbele care exprimă idei verbale incomplete, „procese prea generale" (Diaconescu, 1957: 113) din realitate care, reflectate lingvistic şi în conştiinţă, există numai în asociere cu un alt fapt lingvistic, şi el reflectare a unui fenomen din realitate, aflat într-o anumită corelaţie cu cel dintîi. Devenirea, ca fapt al realităţii, este un proces general care capătă contur numai prin particularizare. Iar particularizarea acestui proces, rezultatul său concret, îmbracă forma unui element nominal

---

1 Paula Diaconescu (1957: 105) le numeşte „verbe de relaţie".

(pronominal), consecinţă a trecerii de la dinamic la static: „Devin profesor", „Devin mai bun" etc.

Reprezintă verbele *a putea* şi *a trebui* reflexul în limbă–gîndire al unui fenomen asemănător din realitate? Este adevărat că sînt puţine fapte lingvistice care pot funcţiona singure ca elemente de comunicare: verbele impersonale absolute (*plouă, tună* etc.), adverbe de tipul *da, fireşte, desigur* şi alte cîteva. Dar, dacă un element verbal nu poate constitui singur o comunicare, el poate forma, în schimb, singur, predicatul unei propoziţii, element esenţial pentru comunicare. Insuficient transmiterii unor informaţii complete datorită golurilor sale sintactice[1], verbul *a trebui* este suficient, însă, pentru a îndeplini o funcţie predicativă; altfel nu ar avea această libertate de alegere în plan sintagmatic: se poate construi, chiar dacă intervin uşoare variaţii semantice, cu un nume (pronume) sau cu un alt verb. La fel se prezintă lucrurile cu *a putea*, cînd exprimă „capacitatea", „permisiunea" etc. Cu sensul lor fundamental, aceste verbe se pot dispensa de al doilea verb. Ele pot constitui predicatul autonom al unei propoziţii, ceea ce nu se întîmplă niciodată cu verbul *a deveni*, care nu se poate dispensa niciodată de nume.

A fi este considerat semiauxiliar de modalitate, cînd ajunge sinonim cu *a trebui* sau *a putea* (*cf.* Teodorescu, 1966: 141). Am văzut mai sus că, exprimînd ideea de „necesitate", verbul *a trebui* este suficient din punct de vedere semantic pentru predicaţie. Urmează că şi verbul *a fi*, cînd exprimă „necesitatea", poate constitui predicatul autonom al unei propoziţii. Şi, tot la fel, *a avea*.

Este adevărat că noul sens lexical al acestor verbe se manifestă numai în construcţie cu un alt verb, dar aceasta este o particularitate deosebită a lor, care nu are, fatal, implicaţii asupra predicativităţii; orice element lingvistic are semnificaţii mai mult sau mai puţin deosebite în contexte diferite. Contextul este suveran. Verbul *a face*, de exemplu, însoţit de pronumele reflexiv *se* înseamnă „a deveni" şi reclamă un nume, împreună cu care să formeze predicatul propoziţiei. *El este nepredicativ datorită sensului nou pe care îl capătă, şi nu pentru că se construieşte cu un nume, în mod obligatoriu.* Raportul este, prin urmare, invers. El reclamă cu obligativitate un nume, deoarece, *datorită noului sens lexical,* nu mai poate constitui singur predicatul unei propoziţii. Însoţit de acelaşi *se,* cînd semnifică „a se părea" („*Se făcea* că vede pe Nechifor Lipan...") sau „a se preface" (*Se face* că plînge), se construieşte totdeauna cu un verb, dar nu este considerat, şi pe drept cuvînt, de nimeni nepredicativ. Situaţii similare prezintă multe alte verbe; ele duc la concluzia că *un anumit sens lexical acordă predicativitate verbului sau nu-i acordă,* dacă acest sens se manifestă în contexte determinate sau în contexte nedeterminate. *A deveni* este nepredicativ datorită sensului său fundamental. Toate verbele (*a ajunge, a se face, a ieşi* etc.) care ajung sinonime cu *a deveni* îşi pierd predicativitatea datorită noului lor sens.

[1] Teoria golurilor sintactice, preluată de la K. Bühler, este dezvoltată la noi de S. Puşcariu (1940: 149 ş.u.).

Verbul *a fi* este nepredicativ, verb copulativ, cînd este lipsit total de sens lexical. Sînt nepredicative, copulative, verbele care, asemenea lui, îşi pierd în anumite contexte total sensul lexical, devenindu-i, într-un fel, echivalente (*a însemna*, de exemplu: *Ce înseamnă asta*?). Verbul *a trebui*, exprimînd „necesitatea", este predicativ. Predicative rămîn şi toate verbele care ajung să-i fie sinonime.

Situaţii asemănătoare prezintă verbele de aspect. Sînt oare insuficiente semantic *a începe*, *a continua*, *a termina* etc. pentru a constitui predicatul autonom al unei propoziţii? Ecaterina Teodorescu consideră aceste verbe mijloace lexicale de exprimare a aspectului; prin urmare, predicative. Predicative le consideră şi Valeria Guţu şi *Gramatica Academiei.* Nepredicative sînt, însă, în concepţia Ecaterinei Teodorescu verbe de tipul lui *a da*, care ajung sinonime cu cele dintîi, în construcţie cu un alt verb.

Cu sens lexical fundamental incoativ, verbul *a începe* se poate construi cu un nume (în nominativ sau în acuzativ) sau cu un verb; se poate construi cu două nume (unul în nominativ, în funcţie de subiect, şi altul în acuzativ, în funcţie de complement direct); se poate întrebuinţa personal sau impersonal; poate fi activ sau pasiv. El trebuie considerat, prin urmare, verb predicativ. Ideea verbală are nevoie doar de umplerea golurilor sintactice; pentru realizarea predicaţiei ea este suficientă. În limba română există mai multe verbe sinonime cu *a începe* (excludem dintre ele pe *a da* care, de fapt, nu intră în această relaţie de sinonimie decît ca element component al locuţiunii verbale *a da în clocot*; este incoativă locuţiunea, privită ca tot, şi nu verbul): *a se apuca*, *a prinde* etc. Dacă îl considerăm pe *a începe* predicativ, atunci, implicit, potrivit discuţiei de mai sus, în legătură cu sinonimia *a fi–a trebui*, le vom considera şi pe acestea din urmă verbe predicative.

Altfel se prezintă situaţia verbelor *a sta* şi *a vrea*, neluate în discuţie în lucrările de specialitate. Ideea exprimată de aceste verbe în construcţie cu alt verb – „a fi pe punctul de a..." – nu are în limba română o expresie verbală, ci doar una adverbială. Pierzîndu-şi sensul lor fundamental, aceste verbe, datorită caracterului noului sens, îşi pierd capacitatea predicativă. Din punct de vedere semantic, prin urmare, ele devin nepredicative.

Pentru susţinerea unităţii celor două verbe s-a făcut apoi apel la indici gramaticali. Astfel, Gh. Nedioglu vorbeşte de fuziunea semiauxiliarului cu un verb la conjunctiv într-un „singur predicat pentru că constituie *o singură idee verbală*, avînd *o singură modalitate*, *o singură valoare temporală* şi *un singur aspect verbal*" (Nedioglu, 1956/3: 37).

Valeria Guţu (1956: 80), referindu-se exclusiv la semiauxiliarele modale, îşi susţine ideea fuziunii celor două verbe prin comunitatea lor de subiect[1]. Uneori, ca în cazul verbului *a putea* urmat de un infinitiv, se adaugă elemente

---

[1] Ideea trece în *Gramatica* editată de Academie (GA[1] şi GA[2]) şi în Iordan, Guţu-Romalo, Niculescu (1967).

noi: poziția pronumelui-complement și a pronumelui reflexiv (care, deși aparțin verbului aflat la infinitiv, trec în fața verbului modal). C. Dimitriu (1967), în polemică cu *Gramatica Academiei*, identifică aceiași indici și în cazul verbelor de aspect, susținînd necesitatea unui tratament asemănător aplicat ambelor categorii de verbe în ceea ce privește caracterul lor predicativ sau nepredicativ.

Dar indicii gramaticali, susținînd ideea fuziunii celor două verbe, nu reprezintă argumente pentru anularea caracterului predicativ al verbelor *modale* sau *de aspect*. Mai întîi, pentru că ele nu sînt singurele verbe care intră în asemenea unități, caracterizate de aceiași indici. Subordonîndu-se unui verb, infinitivul se apropie totdeauna foarte mult de regent; nu numai de *a putea*, dar și de *a ști*: *îl știu cînta, se știu lăuda între ei* etc. Simplul fapt al intrării lui *a putea* într-o „unitate sintactică" de tipul *pot cînta* nu presupune și nu duce în mod inevitabil la pierderea predicativității sale. Apoi, între comunitatea de subiect și prezența *unei singure modalități, a unei singure idei temporale* etc., se stabilește, în limba română, o relație strînsă, aproape de obligativitate, în construcții „verb plus verb la infinitiv sau conjunctiv". Că cele două verbe exprimă o singură valoare temporală, un singur aspect verbal etc., este o consecință a construcției cu conjunctivul care, mod, în general, subordonat, preia de la verbul regent, *oricare ar fi acesta*, timpul, modul, aspectul: *eu încerc să merg, eu am știut să răspund, voi fi știut eu să cînt?* Conjunctivul este cerut mai puțin sau poate chiar deloc, în astfel de construcții, de o anumită atitudine a subiectului vorbitor față de realitatea acțiunii exprimate. Folosirea sa este consecința relației de subordonare în care intră propoziția al cărei predicat este verbul al doilea.

Întrebuințarea conjunctivului și comunitatea de subiect sînt, pe de altă parte, o consecință a mișcării lăuntrice, a structurii semantice, deci, a unor verbe care exprimă realități ce rămîn în sfera aceluiași subiect; nu numai *pot să învăț*, dar și *încerc să învăț, mă tem să învăț* etc. Prin urmare, comunitatea de subiect determină folosirea aproape obligatorie a conjunctivului (sau a infinitivului cu valoare de conjunctiv), iar conjunctivul (sau infinitivul) verbului al doilea reclamă comunitate de subiect în majoritatea situațiilor. Se desprinde de aici concluzia că ideea unității dintre două verbe, sprijinită pe diferiți indici gramaticali, trebuie extinsă la un număr mult mai mare de verbe și că acest fapt nu vorbește cu claritate despre nepredicativitatea primului verb.

Ceea ce interesează în mod deosebit este dacă, în această unitate, raportul dintre cele două verbe a fost anulat. Tocmai natura acestui raport este pentru Gh. N. Dragomirescu argumentul hotărîtor în considerarea verbelor modale ca instrumente *gramaticale* sau *lexicale* de exprimare a modalității. Iar, întrucît acest raport se păstrează, Gh. Dragomirescu respinge ideea nepredicativității acestor verbe: „Dar indiferent de variația semantică a regentului în cadrul ariei sale polisemantice, în funcție de context și intenție etc., raportul gramatical rămîne același: *predicat* impersonal + *subiect* ori *regent* + *complement direct*" (Dragomirescu, 1963: 237).

Verbul este predicat prin esenţă. El este nucleul comunicării, în jurul căruia totul gravitează. Verbul-predicat este axul central al comunicării, fără a fi, însă, şi punct de plecare (în mod obişnuit) în actul vorbirii. Limba este un inventar foarte bogat de elemente lingvistice dintre cele mai variate, adunate în clase, mai mult sau mai puţin omogene, grupate, ce-i drept, intelectual, adesea poate convenţional; în interiorul acestor clase, însă, faptele de limbă se apropie inevitabil, în mod obiectiv, unele de altele, prin anumite caracteristici.

Orice comunicare presupune două elemente fundamentale, numite – adevărat – prin termeni împrumutaţi logicii, dar foarte adecvaţi, dacă sînt interpretaţi potrivit cu specificul organizării lingvistice: *subiectul* şi *predicatul.* Orice intenţie de comunicare – nu ne interesează aici situaţiile particulare care nu pot infirma generalul – este concretizată, în procesul viu al comunicării, în fixarea vorbitorului asupra unui „obiect" care va deveni „subiect" al enunţului comunicat.

Teoretic, orice fapt lingvistic, considerat ca o unitate, poate fi subiect al unui enunţ, dar numai ca o consecinţă a intervenţiei „active" a unui verb-predicat. Predicatul smulge, din marea masă a unor subiecte virtuale, „obiectul" pe care îl transformă în „subiect". Îl cheamă la viaţă, îi dă o formă, îl aduce în prezent, în prezentul vorbitorului, bineînţeles, îl *actualizează. Predicatul este principiul dinamic,* esenţial în funcţionarea limbii ca mijloc de comunicare între oameni.

Trezindu-l la viaţă, verbul-predicat se orientează după subiect, preluîndu-i anumite caracteristici, unindu-se cu el într-un anumit raport. Aceasta este, prin urmare, activitatea, esenţa funcţională a predicatului. Iar această activitate este un atribut al verbului tocmai pentru că el are anumiţi indici gramaticali specifici şi specializaţi în actualizarea unui „obiect" al gîndirii, existînd altfel, ca element de inventar, în afara timpului (istoric, raportul de cauzalitate are alt sens: funcţia a determinat apariţia indicilor formali).

De altfel, S. Puşcariu, referindu-se la predicatul nominal, a cărui funcţie este de a califica sau identifica subiectul prin intermediul unui nume lipsit de capacitatea *actualizării,* interpretează prezenţa lui *a fi* în structura predicatului nominal tocmai în sensul funcţiei de actualizare a predicaţiei: „verbul *a fi* nu avea la origine decît rostul unui auxiliar, servind să redea ceea ce nu se putea exprima numai prin nume, adică *raportul de timp, de mod şi de persoană* (*s.n.,* D.I.)" (Puşcariu, 1940: 131)[1]. Iar P. Guiraud vorbeşte de valorificarea morfematică a verbului *faire,* care are rolul de a acorda predicativitate unor elemente lingvistice lipsite de facultatea actualizării. Astfel, într-o sintagmă de

[1] Între aceste coordonate, deosebirea dintre *a fi* şi *a deveni,* de exemplu, se dovedeşte fundamentală. Copulativul *a fi* este reclamat de un nume care nu se poate transforma în predicat datorită absenţei unor indici de predicaţie; verbul *a deveni* reclamă un nume spre a putea constitui predicatul unei propoziţii, întrucît singur este insuficient din punct de vedere semantic funcţiei predicative.

tipul: *il fait chaud*, „*Fait* est ainsi *un morphème qui permet de conférér à un radical nominal les modalités du verbe (personne, temps, mode)* (*s.n.*, D.I.)" (Guiraud, 1963: 25).

De ce are, însă, numai verbul această posibilitate? Orice fapt lingvistic, cel puțin în limbile moderne, cunoaşte două laturi ale conținutului, coexistente în structura sa internă: *substanța lexicală* şi *substanța gramaticală*, bineînțeles, într-o contopire perfectă. Nu este vorba de cele două sensuri ale cuvîntului, aşa cum le concepe Iorgu Iordan – „în mod obişnuit, cuvîntul are în vorbire două sensuri: unul lexical, pe care îl are şi atunci cînd se întrebuințează singur, şi unul gramatical sau, mai precis, sintactic" (Iordan, 1954[1]: 255) – sau alți lingvişti. Ideea este, fără îndoială, conformă cu realitatea, dar orice element lingvistic este constituit *structural* dintr-o latură gramaticală şi una lexicală a conținutului; cele două sensuri coexistă şi cînd cuvîntul este considerat singur, indiferent de contextul sintactic în care apare, dar care îi condiționează apariția într-un anumit context. Mai exact spus: este adevărat că un cuvînt cunoaşte un sens gramatical determinat de contextul în care apare, dar este la fel de adevărat că are şi un sens gramatical, însoțitor permanent al sensului lexical, care condiționează folosirea sa în anumite contexte sintactice. Abordarea fenomenelor de structură gramaticală nu poate face abstracție de cele două elemente constitutive: *substanța semantică*, rezultat al reflectării în limbă–gîndire a unei realități, şi *substanța gramaticală*, rezultat al *prismei deosebite prin care se reflectă această realitate*. Reflectată dinamic, sub formă de proces în desfăşurare, ea capătă înfățişarea verbului.

Discutînd probleme de structură a lexicului românesc, Sextil Puşcariu observa la un moment dat: „Dar *cald* se poate asocia şi cu *foc* şi *arde*. Cîteşitrele aceste cuvinte exprimă în definitiv aceeaşi idee, *însă sub trei aspecte gramaticale diferite* (*s.n.*, D.I.)" (Puşcariu, 1940: 25). Revenind, credem că un verb încetează de a mai fi predicativ cînd, o dată cu substanța lexicală, îşi modifică şi substanța gramaticală. Verbul îşi pierde, în acest caz, capacitatea de a actualiza; el se poate transforma, printr-un îndelungat proces de abstractizare, într-un simplu morfem, auxiliar unor categorii gramaticale, element de structură a unor unități morfologice. Cînd procesul de abstractizare nu atinge faza maximă, cînd substanța semantică nu se anulează pînă la dispariție, ci doar se modifică, atrăgînd după sine modificarea şi a substanței gramaticale, verbul este un *semiauxiliar*; termenul sugerează tocmai o fază intermediară, premergătoare transformării verbului într-un verb auxiliar propriu-zis sau în alt auxiliar morfologic.

Numite şi auxiliare sau auxiliare sintactice (*cf.* Teodorescu, 1966: 141), semiauxiliarele se deosebesc de auxiliarele morfologice (Iordan, 1954[1]: 408) prin sfera lor de întrebuințare – sintaxa – şi prin structură. Ele nu sînt simple morfeme tocmai pentru că nu au atins acel înalt grad de abstractizare care să le subordoneze în mod absolut verbului căruia îi atribuie o caracteristică

morfologică, plasîndu-l, în consecinţă, într-o anumită opoziţie categorială. Ele nu sînt simple morfeme deoarece, datorită conţinutului lor semantic, oricît de slăbit, şi datorită proprietăţilor gramaticale corespunzătoare noului conţinut semantic, nu se pot înscrie, împreună cu un al doilea verb, într-o paradigmă verbală, cu o aceeaşi valoare de fiecare dată, sau gravitînd în jurul aceleiaşi valori, independent de context. Ideea că verbul *a trebui* ar intra în structura unui *mod al probabilităţii* în limba română, aşa cum apare la Gh. Dragomirescu (1963: 237), ni se pare, avînd în vedere cele de mai sus, greu de argumentat pentru stadiul actual al limbii.

Semiauxiliarele îşi realizează funcţia numai sintactic şi numai în enunţuri sintactice îndeajuns de lărgite, de multe ori depăşind sfera unităţii sintactice de bază – propoziţia. Sintagma *am cîntat*, de pildă, reprezintă de fiecare dată şi fără dubiu un *perfect compus*; *aş cînta*, un optativ prezent etc.

Auxiliarele respective asigură formal structura verbală care intră, astfel, în opoziţie cu alte timpuri sau moduri. Sintagmele *am cîntat*, *aş cînta* sînt suficiente exprimării sensului lor lexical şi gramatical, în orice context ar apărea, ceea ce nu se mai întîmplă în cazul sintagmelor construite cu un semiauxiliar. Pentru acestea, contextul sintactic, mai mic sau mai amplu, are implicaţii hotărîtoare asupra funcţiei verbului *a trebui*, spre exemplu, asupra înţelegerii exacte a conţinutului comunicat. Enunţul *Trebuie să fie bolnav* poate să fie interpretat fie ca disociabil în două predicate (prin urmare, două propoziţii: o regentă şi o subordonată ei): „*Trebuie*/ *să fie bolnav*/ ca să poată ieşi mai devreme la pensie", fie ca formînd o unitate sintactică nedisociabilă, un singur predicat, cînd verbul *a trebui* îşi pierde predicativitatea: „*Trebuie să fie bolnav*/ de a ieşit înainte de vreme la pensie".

În prima frază, verbul *a trebui* exprimă „necesitatea". El este întrebuinţat, deci, cu unul din sensurile fundamentale. În a doua frază, el ajută la exprimarea „probabilităţii"[1]. În prima frază îşi păstrează neştirbite proprietăţile gramaticale, realizînd, în consecinţă, toate opoziţiile caracteristice flexiunii verbale (mai puţin cea de persoană, datorită caracterului său impersonal), şi mai ales opoziţia de *timp* şi *mod*, fundamentale pentru capacitatea predicativă a verbului (*cf.* Puşcariu, 1940: 131 şi Guiraud, 1963: 25).

[1] Teodorescu (1966) distinge între caracterul predicativ al verbului *a trebui*, cînd exprimă „necesitatea", şi caracterul său nepredicativ, cînd exprimă „probabilitatea". Considerîndu-l adverb, ca şi V. Guţu, cînd exprimă „probabilitatea", Gh. Constantinescu (1970) vorbeşte de funcţia de predicat adverbial a lui *a trebui* urmat de *că*. Punctul de vedere este greu de împărtăşit, fie şi numai din motivul că sînt neromâneşti construcţiile de tipul *Trebuie că s-a întîmplat ceva.*

În cea de-a doua frază, modificarea conţinutului lexical a atras după sine modificarea proprietăţilor gramaticale, verbul pierzîndu-şi trăsăturile verbale[1]; el nu mai poate intra în opoziţii *de timp, de mod, de număr.* În prima frază, verbul *a trebui* poartă accent sintactic; el poate intra în opoziţii de natură sintactică, pe de o parte, şi, pe de altă parte, guvernează raporturi sintactice. În cea de a doua frază, pierzîndu-şi accentul sintactic, nu mai intră în opoziţii sintactice şi-şi pierde capacitatea de a fi regentul unui element subordonat. Toate aceste caracteristici au consecinţe asupra tipurilor de construcţii sintactice în care poate intra. Exprimînd „necesitatea", *a trebui* se poate construi cu un nume (pronume) sau cu un verb (la conjunctiv, participiu şi, mai rar, supin). Exprimînd „probabilitatea", el se poate construi numai cu un verb la conjunctiv (foarte frecvent, conjunctiv perfect) sau la prezumtiv (construit pe bază de conjunctiv)[2].

Trecerea de la o categorie morfologică sau sintactică la alta, trecerea de la un pol al unei opoziţii morfologice la altul nu trebuie să afecteze cu nimic conţinutul semantic al elementului lingvistic intrat în opoziţie[3]. *O modificare semantică, urmare a unei modificări de natură gramaticală, face dovada că am ieşit din sfera unor relaţii de opoziţie gramaticală şi am trecut în domeniul semantic.* În fraza „*Trebuie să fie bolnav*/ de a ieşit înainte de vreme la pensie", verbul *a trebui* exprimă „probabilitatea". El se foloseşte, în realizarea acestui conţinut semantic, la prezent (foarte rar, la imperfect). Trecerea lui la o altă formă temporală – „*A trebuit* să fie bolnav..." – atrage după sine o modificare semantică esenţială; o dată cu capacitatea flexionară, verbul îşi recapătă conţinutul lexical primar. Pe de altă parte, propoziţia „de a ieşit la pensie înainte de vreme" nu mai este tolerată. Acelaşi fenomen se produce dacă încercăm să opunem construcţiei sintactice afirmative, pe cea negativă: „*Nu trebuie* să fie bolnav/ de...". Revenirea la sensul lexical fundamental este rezultatul recăpătării accentului sintactic. În consecinţă, de fiecare dată verbul redevine predicativ, constituindu-se în regent al unei propoziţii subiective. În planul frazei, deci, se restabileşte un raport sintactic între două verbe-predicat.

Prin urmare, trecerea unui verb, în mod obişnuit predicativ, în categoria semiauxiliarelor nepredicative este însoţită şi condiţionată de:

1) schimbarea conţinutului semantic primar;

2) schimbarea proprietăţilor, urmată de pierderea capacităţii flexionare;

3) pierderea accentului sintactic, urmată de pierderea capacităţii de a intra în opoziţii de natură sintactică şi de a guverna raporturi sintactice.

---

1 Ideea apare mai întîi la V. Guţu (1956: 68): „Exprimînd probabilitatea, *trebuie* are adeseori valoare adverbială, ceea ce explică faptul că îşi păstrează forma de prezent, indiferent de timpul verbului următor". De aici trece la Gh. Constantinescu (1970).

2 Construcţia *Trebuie că e tîrziu* (semiauxiliar plus indicativ) nu e românească. A. Philippide o pune pe seama influenţei germane.

3 Vezi D. Irimia, „Este «se» marcă a reflexivului românesc?" (*supra*).

Limba este un fenomen dinamic, în permanentă evoluţie, într-un continuu proces de abstractizare. Iar în acest proces, fenomenele lingvistice se pot afla, într-un moment oarecare, pe diferite trepte, urmînd ca, mai tîrziu, unele dintre ele să se întîlnească într-o clasă omogenă. Poate mai mult ca oricare fenomen gramatical românesc, semiauxiliarele prezintă trepte diferite în configurarea lor ca o clasă de verbe distincte. La verbul *a trebui* cele trei condiţii s-au întîlnit toate, situîndu-l la un înalt grad de abstractizare, destul de aproape de auxiliarele morfologice. Acelaşi înalt grad de abstractizare îl prezintă verbele *a fi* şi *a avea*. Exprimînd, împreună cu un verb la modul conjunctiv, ideea de *ireal*[1] sau cea de *potenţial*, aceste verbe funcţionează ca semiauxiliare ale modalităţii. Ele şi-au schimbat substanţa semantică şi pe cea gramaticală. Se întrebuinţează, ca semiauxiliare, numai în formă de imperfect, impersonal *a fi* (*Era să cad. Ce era să faci?*), personal, *a avea* (*Aveam să cad. Ce aveam să fac?*). Cînd exprimă irealul, amîndouă verbele, spre deosebire de *a trebui*, admit opoziţia sintactică *afirmativ–negativ*; construcţia negativă este, însă, foarte puţin frecventă.

Mai cu seamă în limba vorbită, ideea de „ireal" se exprimă şi cu ajutorul verbului *a vrea*. Cu o substanţă semantică modificată şi mult slăbită, verbul, pierzîndu-şi capacitatea flexionară, se întrebuinţează ca semiauxiliar modal în formă de perfect compus: *Am vrut să cad...* (construcţia este echivalentă cu *Era să cad* sau *Aveam să cad*). Ca şi *a trebui*, cînd exprimă probabilitatea, niciunul din verbele care exprimă „irealul" sau „potenţialul" nu se poate construi cu un nume (pronume), ci numai cu un verb la conjunctiv sau prezumtiv, cu care nu intră în nici un fel de raport sintactic.

Ca semiauxiliar pentru exprimarea „posibilităţii" (independentă de voinţa subiectului) (*cf.* Teodorescu, 1966: 139) şi „concesiei" (Philippide, 1897: 326), cel mai adesea, verbul *a putea*, schimbîndu-şi conţinutul lexical – de altfel, destul de variat –, nu-şi pierde total capacitatea flexionară. Posibilităţile sale flexionare sînt, totuşi, foarte limitate, oscilînd între indicativ (numai *prezent* şi *imperfect*) şi optativ. Imperfectul, de altfel, are de fiecare dată valoarea unui optativ perfect. Predicativ cînd exprimă „capacitatea", „permisiunea" etc., verbul *a putea* este nepredicativ cînd exprimă „posibilitatea": „*Pot să mă îmbolnăvesc* dacă ies acum în oraş". Plasată în trecut, ideea de „posibilitate" se apropie de cea de „ireal": „*Puteam să mă îmbolnăvesc* de frig ce mi-a fost". Exprimînd „posibilitatea", verbul *a putea* admite forma negativă (în vorbire este, însă, foarte puţin frecventă) dar, pierzîndu-şi accentul sintactic, nu mai regizează raportul de subordonare obişnuit. Cînd exprimă „concesia", nu mai admite nici opoziţia sintactică *afirmativ–negativ*: „*Poţi zidi* o lume-ntreagă, *poţi* s-o

[1] Gh. Dragomirescu (1963: 255) îl consideră pe *a fi* auxiliar al modului *ireal*. Alexandru Philippide (1897: 112) vorbea de *actio-instans trecută*: „Imperfectul lui *sînt* compus cu conjunctivul present arată *actio-instans* pentru trecut: *eram să spun, erai să afli* etc...".

sfarămi... orice-ai spune" (Eminescu). Exprimînd „probabilitatea" sau „aproximaţia", verbul *a putea* se întrebuinţează mai frecvent la imperfect: *„Putea să aibă* vreo 15 ani...", mai rar la optativ: *„Ar putea să aibă..."* şi extrem de puţin frecvent la prezent: *„Poţi să numeri* vreo 18 primăveri...". Ca semiauxiliar al „probabilităţii" şi „aproximaţiei", verbul *a putea* nu admite, în mod obişnuit, opoziţia sintactică *afirmativ–negativ.* Folosirea negaţiei apropie foarte mult verbul de întrebuinţarea sa impersonală, ca verb predicativ: *„Nu putea să aibă* mai mult".

Anulîndu-se raportul dintre cele două verbe, semiauxiliarul *a putea,* spre deosebire de verbul predicativ *a putea,* care se poate construi şi cu pronume (*asta, ceva, nimic, orice* etc.), intră în construcţie numai cu un alt verb, la conjunctiv sau la infinitiv[1].

Dintre verbele de aspect, numai *a sta* şi *a vrea* îşi pierd caracteristicile gramaticale o dată cu modificarea conţinutului lexical fundamental. Ele nu se folosesc decît la prezent şi foarte rar, *a sta,* la imperfect. Ele nu admit opoziţia *afirmativ–negativ.* Nu mai intră, ca regent, în raporturi sintactice şi se construiesc numai cu un verb la conjunctiv (foarte rar, la infinitiv). Celelalte verbe – *a începe, a se apuca, a apuca, a prinde* etc. – se dovedesc, şi din acest punct de vedere, capabile să constituie singure predicatul unei propoziţii. Ele intră în opoziţii morfologice (de timp, mod, număr, persoană) şi în opoziţii sintactice (*afirmativ–negativ*). Ele reprezintă regentul unui verb sau nume (pronume) subordonat.

Unitatea sintactică dintre cele două verbe s-a considerat unitate complexă, în care verbul al doilea are rolul semantic, iar primul, rolul gramatical: auxiliarele de modalitate – se afirmă în *Gramatica Academiei* –„constituie împreună cu alte verbe (la supin, infinitiv sau la conjunctiv, sinonim cu infinitivul) un complex de sens unitar la care participă în mod inegal cele două elemente. Semantic, rolul principal revine formei nominale sau conjunctivului; gramatical, rolul principal revine verbului cu sens modal, care poartă semnele predicativităţii, indică momentul, modalitatea acţiunii şi, de cele mai multe ori, persoana" (GA[2], I: 204).

S-ar părea, deci, că, într-un fel, „semiauxiliarele" s-ar asemăna cu verbele copulative; ele ajută la exprimarea unor categorii gramaticale, pe care verbul al doilea nu le poate exprima... Ideea este prezentă, mai înainte, la Iorgu Iordan: „cînd aceste verbe apar împreună cu un infinitiv sau supin, se vede uşor că predicatul propoziţiei respective este întreaga «perifrază verbală» (pentru motivul de ordin pur formal că infinitivul sau supinul nu poate funcţiona ca predicat şi, prin urmare, ele merg cu verbul predicativ care le precede)" (Iordan, 1954[1]: 564). Iar dacă Iordan înglobează în aceste „perifraze" şi verbe la

[1] Este adevărat că aici ar putea fi vorba de elipsa verbului *a face* (*Pot face orice*), dar această construcţie, chiar eliptică, nu este tolerată de verbul *a putea* cînd exprimă „posibilitatea", „concesia" etc.

conjunctiv, o face apelînd la echivalenţa construcţiilor respective: „*începe să vorbească* este echivalentul semantic desăvîrşit al lui *începe a vorbi*, prin urmare, şi echivalentul lui sintactic, în sensul că prima perifrază verbală constituie, la fel cu sinonima ei, predicatul propoziţiei (în ciuda faptului că constă din două forme verbale, ambele predicative sau personale)" (*ibidem*: 564).

Se desprinde de aici un alt aspect al unităţii sintactice în discuţie: hotărîtoare ar fi forma modală a verbului al doilea. În altă parte am văzut că Iordan apela la ideea nepredicativităţii primului verb, datorită „însemnării" (GA[2], I: 255) lui. Că Iordan avea în vedere concomitent amîndouă aspectele este foarte probabil; punctul de vedere nu este exprimat, însă, cu claritate. Că în această unitate sintactică s-a pus adesea un accent puternic pe forma modală a verbului al doilea, se vede cel mai bine din concesiile pe care le face Gh. Dragomirescu. El respinge considerarea verbelor modale ca mijloace gramaticale de exprimare a modalităţii, dar admite, totuşi, că intră în unităţi sintactice neanalizabile, dacă al doilea verb este un infinitiv: „auxiliarul modal *a putea* rămîne inseparabil la analiza sintactică, atunci cînd este urmat de un infinitiv scurt" (Dragomirescu, 1963: 251) sau un participiu: „Ca regent al unui participiu, verbul *a trebui* este un auxiliar modal inseparabil în analiza sintactică" (*ibidem*: 247). Dar, reamintindu-ne criteriul raportului gramatical, invocat în permanenţă şi cu dreptate de acelaşi cercetător, ne punem întrebarea: Între „*Pot să cînt* orice melodie" şi „*Pot cînta* orice melodie" este vreo deosebire în privinţa raportului gramatical dintre verbul modal şi cel de-al doilea verb (Teodorescu, 1966: 141)?

În ce măsură, prin urmare, caracterul nedisociabil al unităţii sintactice în discuţie stă în legătură cu verbul al doilea? Construcţia cu infinitivul ni se pare a nu pune prea multe probleme. Dacă verbul modal îşi păstrează conţinutul semantic sau, primind un altul, nu-şi anulează posibilităţile flexionare şi capacitatea de a realiza opoziţii sintactice, raportul gramatical dintre el şi infinitiv se păstrează neschimbat, fiind uşor identificabil: *Poţi cînta* – verbul predicat, regent, urmat de un complement direct exprimat prin infinitiv.

În afară de conjunctiv, *a trebui* poate fi urmat de un verb la participiu şi, mai rar, la supin. În construcţie cu conjunctivul, verbul îşi poate păstra sensul fundamental şi capacitatea flexionară în întregime, sau şi le poate pierde pe amîndouă. Urmat de un prezumtiv, verbul are totdeauna sensul de „probabilitate" şi se întrebuinţează numai la prezent, este semiauxiliar, nepredicativ. În construcţie cu un verb la participiu (sau supin) el îşi păstrează întotdeauna sensul de „necesitate", „obligativitate" şi-şi schimbă forma după mod, timp, număr şi persoană. Putem oare disocia construcţia „Tu *trebuieşti bătut*"? Evident că nu. Fie şi numai pentru motivul că există un accent sintactic puternic pe participiu, susţinut de un altul pe verbul *a trebui*. Iar verbul modal nu mai este un impersonal; *tu* este subiectul său. Situaţia este similară cu cea a

verbului *a părea*: „*Îmi pare* că eşti trist", alături de „*Îmi pari trist*". Iar verbul *a părea* este considerat, la un moment dat, de Valeria Guţu, între semiauxiliare.

În asemenea construcţii, *a trebui* se deosebeşte de situaţia de verb-predicat autonom, în primul rînd prin caracterul său personal, apoi – consecinţă imediată – prin topica subiectului. În plus, el intră acum în construcţie cu un verb la participiu. Admiţînd subiect personal în locul din stînga sa (rezervat subiectului în cazul majorităţii verbelor personale), subordonîndu-i-se acestuia din punct de vedere formal, *a trebui* nu mai cere şi nu mai admite în locul din dreapta sa, rezervat subiectului în cazul verbelor impersonale „improprii": *trebuie, îmi place, mi se cuvine* etc.), un nume (pronume), ci numai un verb, la participiu pasiv. Spre deosebire de situaţiile în care exprimă „probabilitatea", verbul *a trebui* şi-a păstrat, în acest tip de construcţii, şi sensul lexical fundamental, şi proprietăţile gramaticale. Funcţional, pare a se apropia de verbele nepredicative copulative (reamintim că Iordan îl alăturase verbului *a deveni*, dar pentru toate întrebuinţările sale, şi nu cu referire specială la acest din urmă caz). El contribuie gramatical şi semantic la exprimarea predicaţiei. Funcţia de actualizare revine în primul rînd participiului dar, pentru a se realiza, acesta reclamă un element verbal pentru exprimarea unor categorii gramaticale esenţiale; şi acesta este *a trebui* care, datorită noii sale funcţii, începe să exprime şi ideea de persoană. De fapt, cele două verbe se cheamă reciproc; aceeaşi interacţiune ca şi între *a deveni* şi un nume.

Cu supinul se construieşte rar *a trebui*. Mai frecvent intră în astfel de construcţii o serie de verbe de aspect: *s-a apucat de citit, a terminat de învăţat* etc. Să observăm, mai întîi, că verbul *a se apuca* se construieşte cu prepoziţia *de* chiar cînd îşi subordonează un nume (pronume): „*Se apucă de orice*, dar nu face nimic". Şi se construieşte cu *de* chiar cînd îşi păstrează sensul lexical fundamental: „*Se apucă de marginea* balconului...". Să mai adăugăm, apoi, că şi alte verbe se construiesc cu supinul: *Rămîne de văzut, Urmează de făcut*... etc., în care construcţii *Gramatica Academiei* vede un supin şi un subiect (GA^2, II: 89).

În descrierea şi interpretarea unor verbe cu un sens modal sau aspectual trebuie să se ţină cont totdeauna de mai mulţi factori care, *toţi*, trebuie coroboraţi:

1. Conţinutul semantic grupează verbele modale şi de aspect în clase lexicale omogene, asemenea verbelor *movendi, sentiendi, dicendi*, caracterizate de anumite particularităţi în comportarea morfologică şi sintactică, dar fără a avea, *prin numai acest fapt*, vreo consecinţă asupra predicativităţii lor.

2. Nu trebuie stabilită o legătură de cauzalitate obligatorie între existenţa unor „unităţi sintactice", mai mult sau mai puţin nedisociabile, şi caracterul predicativ sau nepredicativ al primului verb care intră în asemenea unităţi.

3. Trebuie să se aibă în vedere anumite caracteristici ale structurii gramaticale a limbii care determină prezenţa verbelor modale şi de aspect, *dar nu numai a lor*, în anumite tipuri de construcţii sintactice:

a. Comunitatea subiectului în construcţii „verb plus verb la conjunctiv" este o trăsătură mai generală a limbii române, ca şi reclamarea modului conjunctiv de către o serie de verbe: *cutez, încerc, îndrăznesc, reuşesc* etc., sau locuţiuni: *am parte, îmi dă mîna* etc. Verbele modale *pot, trebuie* etc., sau cele de aspect: *încep, mă apuc, prind* etc., sînt, în acest sens, numai *unele* din *cele multe* care concretizează această caracteristică.

b. În construcţiile cu participiul sau supinul, *mai multe* verbe formează „unităţi sintactice" nedisociabile sau greu disociabile: *se cere citită, se cuvine lăudat, merită văzut, rămîne de aflat* etc. Tipurile acestea de construcţii sintactice sînt semnalate, de altfel, de Iorgu Iordan şi de *Gramatica Academiei*, amîndouă ediţiile: „După anumite verbe, se spune în ultima ediţie a *Gramaticii* (*a trebui, a se cere, a se lăsa, a aştepta, a merita*), participiul, neînsoţit de auxiliar, ţine locul conjugării pasive: *Se lăsase îmbăiat şi pieptănat*" (GA^2, I: 230). Iorgu Iordan interpretează şi din punct de vedere stilistic asemenea construcţii: „Construcţia aceasta pare a prezenta unele avantaje stilistice, care îi explică răspîndirea. În primul rînd, subiectul (de obicei, nume de lucru) căruia i se dă drept predicat o locuţiune verbală reflexivă este asimilat cu o fiinţă, ca în stilul poetic. Afară de asta, legarea directă a participiului de verbul precedent (fără intermediul lui *a fi*) măreşte vigoarea expresiei, cum arată compararea lui *se vrea admirat, se cere examinată* etc. cu *vrea să fie admirat, cere să fie examinată* etc." (Iordan, 1954^1: 420).

Avînd în vedere cele de mai sus, considerăm că, în anumite situaţii, verbele modale se pot afla *între* verbele predicative şi cele nepredicative, la un nivel intermediar de abstractizare, constituindu-se în verbe semiauxiliare nepredicative. Schimbîndu-şi conţinutul lexical şi gramatical, aceste verbe nu mai intră în opoziţii morfologice sau sintactice şi nu mai guvernează raporturi de subordonare. Ele intră în unităţi lingvistice care pot fi numite *perifraze verbale* (termenul apare la Iorgu Iordan, dar cu accepţie lărgită) (*ibidem*: 564). Construcţii similare sînt numite de P. Imbs *perifraze premorfologice* (Imbs, 1960: schema-anexă).

Potrivit cu criteriile enunţate, considerăm semiauxiliare modale, nepredicative, verbele: *a trebui*, cînd exprimă „probabilitatea". Se foloseşte în formă de prezent. Se construieşte cu verbe la modul conjunctiv (adesea, la conjunctiv perfect) sau prezumtiv perfect; *a fi* şi *a avea*, cînd exprimă „irealul" sau „potenţialul". Se întrebuinţează în formă de imperfect. Verbul următor este la conjunctiv prezent; *a vrea*, pentru exprimarea „irealului". Se foloseşte forma de perfect compus şi e urmat de un verb la conjunctiv prezent; *a putea*, cînd exprimă „posibilitatea" (independent de voinţa subiectului), „probabilitatea", „aproximaţia" şi „concesia". Se foloseşte la optativ, dar, mai cu seamă, la prezent indicativ şi imperfect (cu valoare de optativ). Se construieşte cu un verb la conjunctiv prezent sau la infinitiv.

Sînt semiauxiliare de aspect, nepredicative, verbele *a sta* şi *a vrea*, cînd exprimă ideea „a fi pe punctul de a...", intrînd în relaţii de sinonimie cu adverbul *aproape* şi locuţiunea adverbială *cît pe ce*, urmate de un conjunctiv prezent. Se folosesc în formă de prezent indicativ (mai rar, la imperfect). Sînt urmate de un verb la conjunctiv prezent: *Stă să ploaie*; *Vrea să ningă*.

Aceste verbe, modale şi de aspect, cînd sînt semiauxiliare, formează predicatul unei propoziţii împreună cu verbul următor, la conjunctiv, infinitiv sau prezumtiv. Predicatul poate fi numit *predicat verbal*, exprimat printr-o *perifrază verbală*, sau *predicat nominal*, exprimat printr-o *perifrază verbală şi un nume predicativ*: „*Trebuie să fie* bolnav...".

Rolul principal, *semantic* şi *gramatical*, îl are, în aceste *perifraze-predicat*, cel de-al doilea verb. La exprimarea categoriilor predicaţiei participă uneori şi semiauxiliarul (mai cu seamă în cazul verbului *a putea*, dar şi în cazul altor semiauxiliare).

Cînd îşi păstrează conţinutul lexical, capacitatea flexionară şi accentul sintactic, aceleaşi verbe, ca şi altele, de altfel, intră în „unităţi sintactice", cu un al doilea verb, la participiu sau supin, mai mult sau mai puţin disociabile: *Tu trebuieşti bătut*; *El merită lăudat*; *Ea se vrea admirată*; *Rămîne de văzut*; *Avem de făcut* etc. Această „unitate sintactică" poate fi numită *predicat verbal complex* (se poate cuprinde aici şi verbul *a putea*, urmat de un infinitiv, dacă n-a devenit semiauxiliar, cînd determinările verbului la infinitiv, sau pronumele reflexiv trec în faţa verbului modal: *Nu mă pot duce*; *Nu-l pot vedea* etc.). Asemenea predicate s-ar alătura altor părţi de propoziţie complexe: „Oraşul Iaşi este *un oraş vechi*" (nume predicativ complex, în interiorul căruia s-a stabilit un raport de subordonare), „*Nasul rupt* e semn de bună purtare!" (în interiorul subiectului complex există un regent şi un subordonat-atribut), „Ştefan cel Mare, *Domnul Moldovei*, a domnit între 1457 şi 1504" (apoziţia complexă se caracterizează printr-un raport de subordonare atributivă) etc. Aşa cum în interiorul părţilor de propoziţie multiple se stabilesc raporturi de coordonare, în interiorul părţilor de propoziţie complexe se stabilesc raporturi de subordonare. În cazul predicatului complex, aceste raporturi sînt uşor de identificat, uneori (*Mă apuc de citit*: verb urmat de un complement indirect), alteori, mai greu (*Se vrea admirată*).

Anuar de lingvistică şi istorie literară, Iaşi, tomul XXI, 1970, p. 79-96.

PROPOZIŢIA COMPLEXĂ

Definirea relaţiei dintre *subiect* şi *predicat* ca o relaţie de *interdependenţă* poate fi considerată un cîştig definitiv al lingvisticii româneşti. În interpretarea ei rămîn, însă, alte probleme, a căror soluţionare este încă divergentă. Dintre acestea, un interes deosebit, teoretic şi în practica interpretării lingvistice,

prezintă poziţia numelui predicativ şi situaţia enunţurilor sintactice în care acesta are dezvoltare propoziţională.

Două sînt interpretările mai importante în această problemă:

1. „Predicativa" este o propoziţie exterioară „regentei"; ea este o subordonată.

Interpretarea se întîlneşte atît în gramatica tradiţională, cît şi în studiile care cercetează limba din perspective şi cu metode moderne. Deosebirile între cele două perspective, tradiţională şi modernă, intervin mai cu seamă în modul de considerare a „regentului" şi a „subordonatei".

1.a. Din perspectivă tradiţională, *Gramatica Academiei*, de exemplu, consideră predicativa o subordonată care „îndeplineşte funcţiunea de nume predicativ al unei propoziţii regente" (GA^2, II: 271).

1.b. Valeria Guţu-Romalo (1973) şi Gabriela Pană-Dindelegan (1974), din unghiuri de vedere relativ diferite, nu mai condiţionează realizarea funcţiei de predicat de caracterul predicativ al verbului. În consecinţă, numele predicativ şi propoziţia corespunzătoare reprezintă o nouă poziţie sintactică, diferită de predicat (la Valeria Guţu), o variantă a funcţiei sintactice de *atributiv* (la Gabriela Pană).

2. „Predicativa" este componentă a unui întreg sintactic.

În acest sens, Ecaterina Alexandrescu (1967) interpretează regenta predicativei drept *termenul-subiect* împreună cu care predicativa ar forma *o propoziţie-frază*. Sorin Stati (1972) consideră verbul copulativ un „predicat parţial", „predicativei" revenindu-i rolul de întregitor al predicatului. Ecaterina Teodorescu consideră predicatul nominal o parte de propoziţie complexă, în structura căreia, uneori, numele predicativ poate fi exprimat „şi printr-un segment cu *formă* de propoziţie": „Omul este *ce este* (*s.a.*, E.T.)" (Teodorescu, 1979a: 127). Unitatea sintactică astfel formată constituie *o frază simplă*, în opoziţie cu *fraza dezvoltată*, alcătuită din cel puţin două propoziţii: *Nu e soare, dar e bine* (*idem*, 1979b; pentru un nou punct de vedere, să se vadă *idem*, 1982/1983).

Definirea structurilor sintactice de acest tip poate adînci mai mult cunoaşterea mecanismului intern de funcţionare a limbii, dacă se întemeiază pe luarea în consideraţie a funcţiei principale a comunicării lingvistice: *predicaţia*.

Investigarea limbii implică investigarea procesului de desfăşurare a actului lingvistic, care este un act de cunoaştere şi de comunicare a cunoaşterii. Nivelul realizărilor concomitente a celor două coordonate ale actului lingvistic este prin excelenţă cel sintactic. La acest nivel, enunţul lingvistic îşi asumă sensurile morfologice şi lexicale ale termenilor componenţi, pentru a dezvolta, în baza relaţiilor sintactice care îl organizează, un sens global specific, de sinteză, prin care subiectul vorbitor comunică informaţii despre realitatea extralingvistică, precum şi despre raportul dintre el şi realitatea referenţială, aşa cum se reflectă toate acestea în conştiinţa lui.

În acest proces, rolul principal revine *predicației,* funcție esențială a actului lingvistic, prin care enunțul sintactic se impune ca unitate fundamentală a comunicării lingvistice. Prin intermediul predicației se dezvoltă, în actul lingvistic, un raport între conținutul semantic al enunțului și realitatea extralingvistică, așa cum este aceasta reflectată în planul gîndirii. Cînd predicația se realizează prin verbe, enunțul lingvistic se organizează propozițional. Asumîndu-și predicația, verbul dobîndește calitatea de *predicat,* iar această calitate o reclamă, semantic, structural și funcțional, pe cea de *subiect,* pe care verbul-predicat o impune unui nume (pronume etc.) cu care intră în relație de interdependență.

În desfășurarea predicației se produc simultan trei fenomene sintactice:

– verbul se constituie în predicat;

– numele (pronumele etc.) este investit de verbul-predicat cu calitatea de subiect;

– intrarea într-o aceeași sintagmă a verbului-predicat și a numelui-subiect echivalează cu constituirea propoziției, unitate de bază a cunoașterii și comunicării lingvistice.

Constituirea propoziției ca formă concretă, gramaticală, de organizare a enunțurilor lingvistice, își are, așadar, originea în verb. Aceasta, pentru că numai verbul poate dezvolta, prin mutații în semantica sa și prin mobilitatea structurii sale morfematice, o serie de opoziții pe care predicația și, în consecință, comunicarea lingvistică le implică în mod necesar: *modul, timpul, numărul* și *persoana.* „Ceea ce face o propoziție – precizează S. Karcevski – e introducerea unor valori de mod, de timp și de persoană [..., pe care] le numim valori predicative" (*apud* Sextil Pușcariu, 1940: 132).

Indicii de mod și de timp din structura morfematică își au originea în chiar semantica gramaticală a verbului care și-a asumat predicația, ca expresie a raportului dintre enunțul lingvistic și enunțarea lui (protagoniști și cadru situațional – timpul desfășurării actului lingvistic).

Indicii de număr și persoană își au originea în intrarea verbului-predicat în relație sintactică cu un nume (pronume) devenit subiect. Prin aceasta, relația *predicat–subiect* constituie un nucleu predicațional, care se impune ca centru polarizator al celorlalte relații sintactice și totodată ca centru al convergenței sensurilor lexicale și gramaticale în realizarea sensului de ansamblu al enunțului. *Nucleul predicațional* se constituie în felul acesta în marcă a identității de unitate sintactică minimală a propoziției. Altfel spus, propoziția este enunțul sintactic a cărui organizare este dominată (și determinată) de existența unui nucleu predicațional (de natură verbală sau verbal-nominală) și numai a unuia.

Din motive semantice, verbul poate, uneori, să ia asupra sa întreaga sarcină a comunicării, constituindu-se singur în nucleu predicațional, centru al organizării enunțului. Se întîmplă așa cînd verbul-predicat este un impersonal

absolut sau este un verb întrebuinţat astfel: „*Plouă* de trei zile", „*Nu-mi arde* de glumă".

Predominante rămîn, însă, enunţurile în care verbul-predicat îşi asociază un nume (pronume etc.)-subiect în constituirea nucleului predicaţional şi propoziţional, dezvoltînd astfel o structură internă bipolară.

În oricare din cele două tipuri propoziţionale, esenţială pentru comunicare rămîne predicaţia, iar aceasta implică două componente:

– o componentă semantică de natură lexicală (precedentă enunţului);

– o componentă semantică de natură gramaticală (rezultînd din situarea sensurilor lexicale într-o anumită temporalitate, în primul rînd, precum şi în interiorul unor opoziţii categoriale de mod, număr şi persoană).

Componenta semantic-lexicală face posibilă asumarea predicaţiei de către verb.

Componenta semantic-gramaticală face posibilă (şi rezultă din) desfăşurarea predicaţiei.

Absenţa oricăreia dintre cele două componente duce la nerealizarea predicaţiei.

Modul concret de realizare a celor două componente semantice diferă şi determină diferenţierea tipurilor de predicat.

În predicatul *verbal*, verbul conţine în planul său semantic amîndouă componentele: la nivelul rădăcinii (sau temei), componenta semantic-lexicală; la nivelul morfemelor gramaticale, componenta semantic-gramaticală.

În predicatul *nominal* (mai exact, *verbal-nominal* sau *mixt*), componenta semantic-lexicală este conţinută în planul semantic al unui nume (pronume etc.), iar componenta semantic-gramaticală o poartă un verb copulativ. Dintre verbele copulative, cum se ştie, doar unele: *a fi*, *a însemna*, *a constitui* introduc în predicat numai componenta gramaticală; altele: *a deveni*, *a rămîne*, *a părea* etc. participă la predicaţie şi printr-o componentă semantic-lexicală.

Privind lucrurile din această perspectivă, avem rezerve atît faţă de interpretări care consideră numele predicativ ca predicatul propriu-zis al propoziţiei: „Termenul predicativ care avea acelaşi subiect cu verbul a rămas singurul element cu înţeles lexical şi, prin urmare, predicatul propriu-zis al propoziţiei. Verbul golit de înţeles lexical a devenit indice gramatical, copulă între subiect şi numele predicativ" (Diaconescu, 1957: 107), cît şi faţă de interpretări mai noi, care consideră verbul copulativ predicat, iar numele predicativ o funcţie autonomă. Fiecare din aceste interpretări absolutizează una din componentele semantice ale predicaţiei, funcţie care le implică, însă, cu obligativitate, în sincronie, pe amîndouă.

Este adevărat că „definirea numelui predicativ ca poziţie sintactică de tipul complementului etc., deci *detaşată* de predicat, faţă de care rămîne *dependentă*, dar care *nu* mai *e înglobată*" (Guţu-Romalo, 1973: 135) prezintă o

serie de avantaje sub aspectul descrierii formale a enunţului lingvistic în interpretarea limbii ca obiect, dar rămîne fără acoperire în interpretarea limbii ca act lingvistic.

Între complinirile tip complement, atribut etc. şi cea specifică numelui predicativ, deosebirile sînt de esenţă.

1. Relaţia *verb* (*copulativ*) – *nume predicativ* nu poate fi echivalată cu relaţia *verb* (*predicativ*) – *complement direct*, de exemplu, din perspectiva raportului dintre sfera semantică a verbului şi complinirea acestuia pe cale sintactică.

În planul paradigmatic al limbii, semnele lingvistice sînt încărcate, sub aspect semantic, de generalitate. În plan sintagmatic ele intră într-un proces de particularizare, variabil în funcţie de poziţia sintactică pe care o ocupă în enunţ. În actul lingvistic, orice enunţ se situează şi situează semnele componente în interiorul raportului general–particular.

În sintagma „El citeşte o carte", raportul general–particular se desfăşoară dinspre verb; verbul *citeşte* este termenul stabil, iar numele *carte* – termenul *mobil*, cu funcţie particularizatoare: „El *citeşte* o c a r t e / u n z i a r / u n a r t i c o l etc.".

În sintagma „El devine inginer", raportul se desfăşoară dinspre numele *inginer*; el este particularizat prin verbul copulativ: „El e s t e / d e v i n e / r ă m î n e / p a r e etc. inginer".

2. Verbul predicativ, tranzitiv, *cere* un complement direct, în timp ce verbul copulativ *este cerut* de un nume (predicativ).

Nerealizarea relaţiei *verb tranzitiv – complement direct* are implicaţii asupra structurii enunţului şi, prin aceasta, asupra dezvoltării funcţiei de comunicare: „El *devine/ se face* etc. (p r o f e s o r),", „Aceasta *înseamnă* i n t u i ţ i e / s ă n u a i s i m ţ u l r e a l i t ă ţ i i etc.".

Considerată în sine, sintagma *El vede* poate reprezenta un enunţ, chiar dacă sfera semantică a verbului întrebuinţat fără complement prezintă o anumită ambiguitate. În schimb, sintagma *El devine* rămîne, în general, incompatibilă cu statutul de enunţ.

3. Sintagme precum *El devine (ajunge) sărac/ bogat* pot avea în limbă sinonime verbale, de tipul *El sărăceşte/ se îmbogăţeşte*, în a căror sferă semantică se cuprind simultan şi semantica lexicală a verbului *a deveni* şi a adjectivului *sărac/ bogat*, şi semantica gramaticală a verbului copulativ.

Aceste particularităţi de comportare a verbului copulativ din perspectiva actului lingvistic argumentează în sensul interpretării grupului *verb copulativ* + *nume predicativ* ca o unitate sintactică, purtătoare în ansamblul predicaţiei. Grupul intră ca atare, unitar, în relaţie de interdependenţă cu un subiect cu care formează nucleul predicaţional al unei propoziţii.

Sub aspect structural, gramatica tradiţională distinge două tipuri principale de unităţi sintactice:

– *propoziția*: „un grup de cuvinte cu un singur predicat",
– *fraza*: „un grup de cuvinte cu mai multe predicate".

În termenii întrebuinţaţi aici, propoziția, unitate minimală de organizare a limbii la nivel sintactic, este *un enunţ cu un singur nucleu predicaţional*, iar fraza – *un enunţ cu mai multe nuclee predicaţionale.*

Cînd în structura numelui predicativ se cuprinde un verb care conţine în planul lui semantic cele două componente ale predicaţiei, ca în secvenţa „El a ajuns ceea ce au dorit părinţii", enunţul sintactic depăşeşte cadrul propoziţiei fără a-l atinge, însă, pe cel al frazei. În enunţul de mai sus, nucleul predicaţional *au dorit părinţii* atribuie secvenţei *ceea ce au dorit părinţii* caracter de propoziţie. În acelaşi timp, însă, datorită insuficienţei lui semantice, verbul *a ajuns* nu poate realiza singur predicaţia; fiind doar purtător al componentei semantic-gramaticale, el realizează predicaţia în solidaritate cu propoziţia *ceea ce au dorit părinţii*, purtătoare, în ansamblu, a componentei semantic-lexicale a predicaţiei. Împreună cu pronumele *el*, subiect, predicatul nominal cu această dezvoltare constituie un nucleu predicaţional. Un astfel de nucleu se deosebeşte de cele din enunţuri precum *El a ajuns medic*; este *un nucleu complex*, întrucît conţine în structura sa un alt nucleu predicaţional. Cum unitatea de organizare şi de comunicare se realizează la nivelul nucleului principal, cu originea în verbul *a ajuns*, enunţul este *o propoziţie*. Nu este o frază, de vreme ce cele două nuclee se află în raport de înglobare (nucleul derivat *au dorit părinţii* este înglobat în nucleul *El a ajuns ceea ce au dorit părinţii*), şi nu în relaţie internucleară, ca în enunţul *El s-a îmbogăţit pe cînd tu ai sărăcit.*

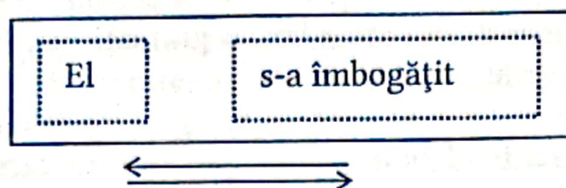
Întrucît se organizează în baza unui singur nucleu predicaţional principal, trebuie considerat tot o propoziţie complexă şi enunţul în alcătuirea căruia subiectul are dezvoltare propoziţională: *Cine se scoală de dimineaţă departe ajunge, Trebuie să plecăm imediat.*

Cînd verbul copulativ se află la o formă verbal-nominală (infinitiv, participiu, gerunziu), unitatea sintactică în care se cuprinde reprezintă *o parte de propoziţie complexă.* Astfel, în enunţul „A fi ceea ce vrei nu e totuna cu a fi ceea ce eşti", secvenţele *a fi ceea ce vrei* şi *a fi ceea ce eşti* sînt *subiect complex* şi, respectiv, *complement indirect complex.* Propoziţiile *ceea ce vrei* şi *ceea ce eşti* nu sînt propoziţii predicative, cum se interpretează în GA[2] (II: 271), interpretare respinsă şi de Stati (1972: 145); ele realizează, în solidaritate cu verbele copulative la infinitiv, funcţiile sintactice de subiect şi complement indirect (în enunţul de mai sus).

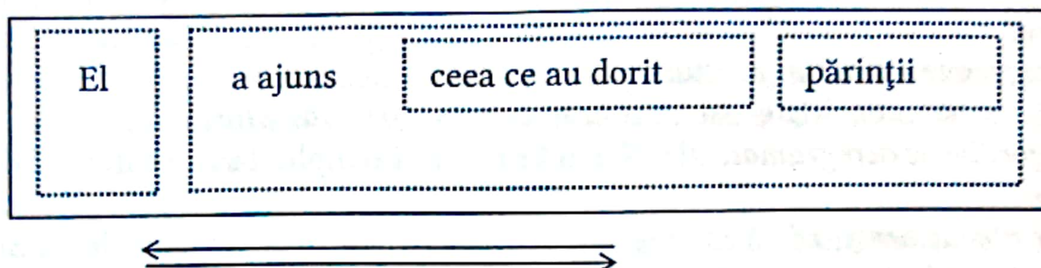
*

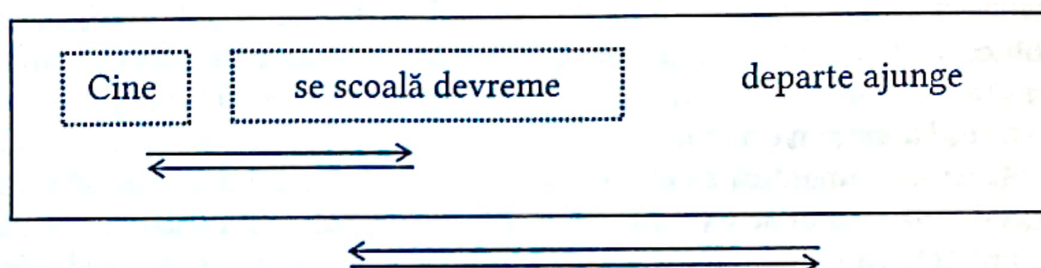
În concluzie, din punctul de vedere al dezvoltării, enunţul sintactic verbal (sau verbal-nominal) prezintă trei tipuri structurale, care pot avea următoarele reprezentări grafice:

– *propoziţia*:

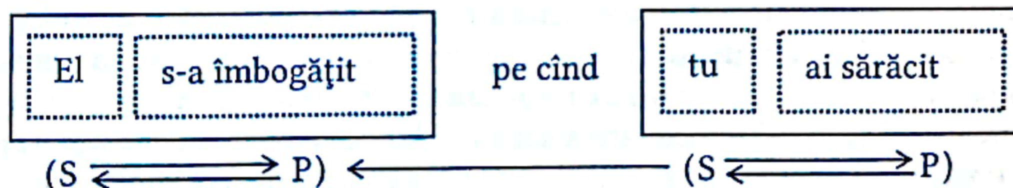

– *propoziţia complexă*:

– *fraza*:

Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi (serie nouă), Secţiunea III, e. Lingvistică, tomul XXVIII/XXIX, 1982/1983, p. 83-86.

DIATEZA DINAMICĂ

Cuvîntul, unitate lingvistică fundamentală, implică în planul său semantic două categorii de sensuri: *lexicale* şi *gramaticale*, precum şi o serie de trăsături semantice *lexico-gramaticale*, cu manifestări diferite în planul expresiei.

Raportul *sens lexical – sens gramatical* corespunde, în linii mari, raportului *substanţă – formă* din gîndirea lui Aristotel. Sensurile gramaticale reprezintă diferite moduri de a fi ale cuvîntului, constant în identitatea lui lexicală (şi lexico-gramaticală). Altfel spus, în întrebuinţarea limbii, cuvîntul prezintă o

invariantă, fixată în planul paradigmatic al limbii prin sensul lexical (modelat în planul sintagmatic al textului de cuvintele vecine), aflat în raporturi de complementaritate cu stratul trăsăturilor semantice lexico-gramaticale, şi mai multe *variante*, prin sensurile gramaticale.

Dezvoltate în planul sintagmatic al textului, sensurile gramaticale îşi au fixată identitatea în planul paradigmatic al limbii prin opoziţiile în care sînt organizate *categoriile gramaticale*, expresie lingvistică a unor categorii extralingvistice, logice sau ontologice.

Interpretarea lingvistică a categoriilor extralingvistice se poate produce în relativă autonomie faţă de reflectarea identităţii obiectului sau într-un raport de interdependenţă cu acesta.

Prima modalitate este proprie *categoriilor gramaticale*, cea de-a doua, *categoriilor lexico-gramaticale*. N u m ă r u l, de exemplu, la substantiv, dezvoltă opoziţia *singular–plural* deopotrivă la nivelul întregii clase şi la nivelul termenilor constituenţi, adică al substantivelor concrete, independent de sensul lor lexical: *codru/codri*, *pădure/păduri*. G e n u l, în schimb, dezvoltă opoziţia *masculin–feminin–neutru* numai la nivelul clasei substantivului; termenii constituenţi se caracterizează, fiecare în parte, printr-o trăsătură semantică lexico-gramaticală stabilă de gen: *codru* este m a s c u l i n, *pădure* este f e m i n i n, *lac* este n e u t r u.

Structura semantică a cuvîntului atinge gradul maxim de complexitate în clasa verbului. Faptul se explică prin aceea că verbul este concomitent nucleu central al actului de comunicare şi al enunţului sintactic – produs al comunicării lingvistice. Verbul se caracterizează printr-o reţea complexă de raporturi între componentele semantice ale *constantei* şi componentele semantice ale *variabilei*, cei doi constituenţi ai structurii morfematice a cuvintelor flexibile. *Constanta*, reprezentată de r ă d ă c i n a sau de t e m a l e x i c a l ă a cuvîntului, este în primul rînd purtătoare a sensului lexical dar, în strînsă legătură cu sensul lexical, se caracterizează şi printr-un fascicul de trăsături semantice lexico-gramaticale, de gradul I ('substantiv', 'verb' etc.) sau de gradul II ('masculin', la substantive, 'tranzitiv' etc., la verbe). Trăsăturile semantice lexico-gramaticale de la nivelul constantei intră în diferite raporturi cu sensurile gramaticale de la nivelul *variabilei* reprezentată de f l e c t i v.

Tocmai acest raport dintre constantă şi variabilă sau, mai exact, modul în care a fost privit a generat marea diversitate a punctelor de vedere manifestate în interpretarea celei mai complexe dintre categoriile gramaticale specifice flexiunii verbului – *diateza*. Deosebirile de vederi privesc deopotrivă statutul diatezei, definirea categoriei şi descrierea paradigmei sale.

În mod obişnuit, diateza se discută la morfologia verbului, chiar dacă cei mai mulţi lingvişti, cu argumente diferite, o consideră categorie sintactică.

Diateza este o categorie sintactică sau este în primul rînd o categorie sintactică, dar nu pentru că se exprimă sintactic, cum ar părea să rezulte din

Iordan, Guțu-Romalo, Niculescu (1967: 192), și nici pentru că opoziția *activ–pasiv* (singura în care se organizează diateza, în interpretarea Gabrielei Pană-Dindelegan) se înscrie într-un raport de transformare (Pană, 1967: 18).

Diateza este o categorie sintactică întrucît conținutul ei categorial se grefează pe un raport sintactic; sensurile de diateză (*activ, pasiv* etc.) își au originea într-o relație de esență sintactică, relație care guvernează concomitent producerea și a altor sensuri gramaticale, de natură funcțional-sintactică: sensurile de 'subiect', 'predicat', 'complement'. Pe de altă parte, cum verbul este nucleul central al actului de comunicare lingvistică și cum, datorită acestui statut, verbul are imanentă în semantica sa relația cu un subiect, diateza este o categorie marcată *deictic*; conținutul ei categorial depinde de situația de comunicare, se constituie la intersecția celor două axe ale actului lingvistic concret: *emițător–receptor — referent–text–limbă.*

În enunțul *Voi l-ați bătut*, verbul *a bate* are un sens lexical constant, o trăsătură lexico-gramaticală de asemeni constantă, 'tranzitivitatea', pre-existentă enunțului și condiționînd realizarea funcției de complement direct de către pronumele *l-*, mai multe sensuri gramaticale categoriale, variabile: 'indicativ', 'perfect compus', 'persoana a II-a', 'plural' și un sens funcțional-sintactic: 'predicat'. Sensul funcțional-sintactic a luat naștere prin intrarea verbului în relație de interdependență cu pronumele *voi*, care a dezvoltat, prin aceeași relație, sensul funcțional-sintactic de 'subiect'. Același sens de 'predicat' caracterizează verbul și în afara realizării concrete a funcției de subiect gramatical, dacă acesta este implicat în desinența verbală, adică la timpuri predicative.

Dar relația *voi* ⇄ *ați bătut* dezvoltă în același timp și alte trăsături semantice la nivelul celor doi constituenți ai nucleului predicațional: *+activ* (*voi*), *+activitate* (*ați bătut*); acțiunea își are autorul ei într-un „obiect" interpretat lingvistic ca subiect gramatical. Trăsătura *+activitate* din planul semantic al verbului-predicat, rezultînd din trăsătura *+activ* din planul semantic al pronumelui-subiect, este confirmată sau (și) întărită de relația de dependență: *l-ați bătut*, în care pronumele *l-* reprezintă lingvistic „obiectul" pasiv al acțiunii verbale; planul său semantic se caracterizează prin trăsătura *+pasiv.*

Prin trăsătura semantică *+activitate*, sintagma *ați bătut* se opune sintagmei *ați fost bătuți*, în care verbul se caracterizează prin trăsătura semantică *+pasivitate*, dezvoltată în interiorul aceluiași tip de relație sintactică, de interdependență *subiect* ⇄ *predicat*, dar în care subiectul gramatical este marcat prin trăsătura semantică *+pasiv*. Trăsătura semantică *+pasivitate* își află confirmarea (sau este întărită) prin intermediul relației de dependență: *ați fost bătuți* ⟵ *el*, în care pronumele *el* reprezintă lingvistic „obiectul" activ (agentul) al acțiunii verbale și se caracterizează, de aceea, prin trăsătura semantică *+activ.*

Sensul de diateză este în primul rînd un sens categorial de esenţă sintactică, dezvoltat în interiorul relaţiei de interdependenţă *subiect* ⇄ *predicat*.

Realitatea extralingvistică interpretată lingvistic prin enunţul *Voi l-aţi bătut* (*pe el*) poate fi exprimată şi printr-un alt enunţ: *El a fost bătut* (*de voi*). Enunţurile sînt sinonime global, dar raportul *subiect* ⇄ *predicat* şi-a modificat coordonatele semantic-gramaticale concrete. O dată cu aceasta s-a modificat şi sensul de diateză. În enunţul *Voi l-aţi bătut*, subiectul fiind caracterizat prin trăsătura semantică +*pasiv*, impune verbului-predicat trăsătura semantică +*pasivitate*.

Opoziţia *activ–pasiv* dintre cele două enunţuri se întemeiază pe deosebirea de perspectivă din interpretarea realităţii extralingvistice în actul lingvistic concret; în primul enunţ, locutorul ia ca punct de plecare, transformînd în subiect, prin verbul-predicat, „obiectul" extralingvistic-autor (agent) al acţiunii verbale, reprezentat lingvistic, în mod explicit, prin pronumele *voi*; în al doilea enunţ, el ia ca punct de plecare „obiectul" extralingvistic care suportă acţiunea exprimată verbal, reprezentat lingvistic prin pronumele *el*. În această deosebire de perspectivă în desfăşurarea relaţiei sintactice se manifestă componenta *deictică* a categoriei gramaticale de diateză.

Diateza este, aşadar, categoria gramaticală prin care se interpretează relaţia dintre raportul semantic *nume* (*pronume*) *A–verb–nume* (*pronume*) *B* şi raportul sintactic în care aceşti termeni sînt înscrişi, *subiect–predicat–complement*, din perspectiva locutorului[1].

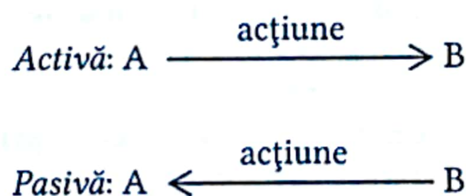
În comunicarea lingvistică, textul se poate dezvolta în trei tipuri de situaţii deictice, două în care locutorul are rol activ în desfăşurarea conţinutului semantic al diatezei şi o a treia, în care sensul de diateză este relativ autonom de locutor.

I. O anumită situaţie referenţială – substrat al raportului semantic *nume A–verb – nume B* poate rămîne aceeaşi, iar locutorul o poate privi din unghiuri

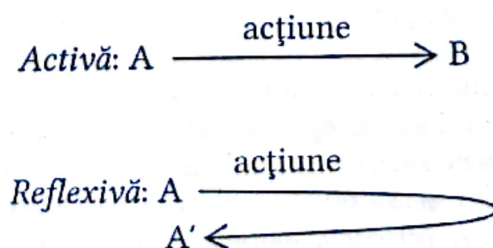
[1] Definiţiile date diatezei pasive au în vedere, în planul conţinutului, sau un raport sintactic „dintre subiect şi complementul direct" (GA[1], I: 243), sau un raport ontologic „dintre acţiune şi autorul ei" (GA[2], I: 208), sau amestecă cele două „realităţi", ontologică şi lingvistică: raportul dintre „acţiune şi subiectul ei gramatical" (Stati, 1958: 43). Între coordonatele cadrului situaţional situează diateza Marina Combiescu (1968), care distinge între *activ, pasiv, reflexiv impersonal* şi *reflexiv dinamic* în funcţie de importanţa arătată de vorbitor autorului sau acţiunii, în desfăşurarea raportului *autor–acţiune*, şi Iordan, Robu (1978: 464), care au în vedere relaţiile dintre poziţiile sintactice (*subiect–verb–complement–obiect*), pe de o parte, şi dintre referinţele lor semantice corespunzătoare (*agent sau destinatar – proces enunţat – pacient sau destinatar*). Al. Graur reţine în definirea diatezei reflectarea în planul semantic al verbului a raportului extralingvistic *subiect–acţiune–obiect*: „Diateza este dispoziţia verbului, marcînd răsfrîngerea acţiunii asupra obiectului, lipsa obiectului, lipsa subiectului, participarea specială a subiectului, identitatea subiectului cu obiectul" (Graur, 1969: 21), dar în descrierea organizării interne a categoriei are în vedere şi raportul sintactic *verb – subiect* şi *verb – complement direct*.

opuse. Luînd ca termen de bază, punct de plecare, „obiectul" A, exprimat lingvistic printr-un substantiv (pronume), subiectul vorbitor elaborează enunţul *Copilul a rupt floarea.* Luînd ca punct de plecare „obiectul" B, exprimat lingvistic prin substantivul „floarea", locutorul interpretează aceeaşi situaţie referenţială prin enunţul *Floarea a fost ruptă de copil.* Conţinutul semantic al diatezei verbului – *activ*, în prima variantă lingvistică, *pasiv*, în cea de-a doua – rezultă din perspectiva din care interpretează subiectul vorbitor desfăşurarea acţiunii verbale.

II. Perspectiva din care priveşte emiţătorul realitatea extralingvistică poate rămîne aceeaşi, dar se produc schimbări în realitatea referenţială: *Dan a chemat copilul/ Dan a fost chemat de copil.* Deosebirea dintre cele două enunţuri este dată de sensul diferit de desfăşurare a acţiunii verbale între cele două limite: *A* (D a n) – *B* (c o p i l). În primul enunţ, acţiunea pleacă de la „obiectul" *A*, interpretat lingvistic printr-un substantiv-subiect gramatical, şi se încheie în „obiectul" *B*, interpretat lingvistic printr-un complement (pasiv). În cel de-al doilea enunţ, acţiunea pleacă de la „obiectul" *B*, interpretat lingvistic printr-un substantiv-complement (activ) şi se încheie în „obiectul" *A*, interpretat lingvistic printr-un substantiv-subiect gramatical (pasiv). Celor două sensuri de desfăşurare le corespund două diateze:

III. Situaţia din planul referenţial nu poate fi privită de locutor din perspective diferite. Schimbările din plan referenţial sînt interpretate în mod obiectiv de subiectul vorbitor, căruia i se impun variante unice de organizare semantic-sintactică a enunţului în funcţie de sensul de desfăşurare a acţiunii. În enunţul *El laudă copilul*, acţiunea pleacă de la „obiectul" *A*, subiectul gramatical *el*, şi se încheie în „obiectul" *B*, complement pasiv, *copilul.* În enunţul *El se laudă*, acţiunea pleacă de la „obiectul" *A*, subiect gramatical, activ, *el*, şi revine tot la *el*, în ipostaza *A'*, substitut al complementului pasiv, *se.* Celor două sensuri de desfăşurare a acţiunii le corespund diatezele *activă* şi *reflexivă*:

În toate cele trei situaţii deictice, conţinutul semantic al diatezei rezultă din specificul înscrierii raportului extralingvistic *autor–acţiune–obiect* în desfăşurarea relaţiei sintactice *subiect–verb–predicat–complement*; sensul (obiectiv) de desfăşurare a acţiunii verbale este subordonat perspectivei (subiective) din care interpretează locutorul raportul *obiect activ* (*agent*)–*acţiune–obiect pasiv* (*pacient*).

Diateza este o categorie *sintactică*, întrucît se întemeiază pe o relaţie sintactică, şi *deictică* totodată, întrucît relaţia sintactică de la baza conţinutului ei semantic este orientată de emiţător[1]. Cele două coordonate ale diatezei se împletesc în permanenţă, dar ponderea coordonatei deictice variază în funcţie de raportul semantic *nume* (*pronume*)-*subiect – nume* (*pronume*)-*obiect*, mediat de verb; este mai accentuată cînd raportul semantic este de neidentitate (*Copilul a rupt florile, Dan a fost chemat de copil*) şi mai redusă, cînd raportul este de identitate (*Copilul se laudă*).

Modul specific de desfăşurare şi împletire a celor două coordonate determină organizarea conţinutului categorial al diatezei în şase termeni corelativi: *activ, pasiv, reflexiv, reciproc, impersonal, dinamic.* Termenii intră în diferite opoziţii bilaterale: *activ/ pasiv, activ/ reflexiv, activ/ dinamic, activ/ impersonal, reflexiv/ reciproc, pasiv/ reflexiv.* Opoziţiile se manifestă, în plan semantic, la nivelul verbului-predicat şi al numelui (pronumelui)-subiect şi, în planul expresiei, la nivelul sintagmei în care se află înscrişi toţi termenii implicaţi în relaţia *subiect–predicat–complement*[2].

1. La *diateza activă* verbul se caracterizează prin trăsătura semantică *+activitate*, iar subiectul prin trăsătura *+activ*. Nonidentităţii $A \neq B$ din desfăşurarea raportului semantic îi corespunde aceeaşi nonidentitate în desfăşurarea raportului sintactic, în planul expresiei, din perspectiva categoriilor gramaticale de număr şi persoană, specifice relaţiei de interdependenţă: *Eu te laud – Eu*: pers. I, sg., *laud*: pers. I, sg., *te*: pers. II, sg.

2. La *diateza pasivă*, verbul se caracterizează prin trăsătura semantică *+pasivitate*, iar substantivul (pronumele)-subiect prin *+pasiv*. Sintagma se

---

1 „La catégorie de voix en français – observa G. Galichet (1963: 93) – consiste à considérer le procès *dans le sens de son déroulement*" (*s. a.*, G.G.).

2 Datorită naturii ei sintactice, diateza se constituie în interiorul unor sintagme formate dintr-un verb şi complinirile sale obligatorii, dintre care unele au un rol morfematic iar altele realizează funcţii sintactice şi concomitent delimitează sensurile categoriale din planul semantic al verbului. În planul expresiei, identitatea termenilor colectivi din interiorul categoriei gramaticale a diatezei se fixează în funcţie de: 1) prezenţa sau absenţa morfemului de diateză, realizat pozitiv (auxiliarul *a fi* sau pronumele reflexiv) şi 2) relaţiile dintre constituenţii sintagmei la nivelul categoriilor de *număr* şi *persoană*, avîndu-se în vedere *toţi termenii necesari* în exprimarea lingvistică a procesului şi a „obiectelor" care-i delimitează desfăşurarea. Vezi, în acest sens, „Este «se» marcă a reflexivului românesc?" (*supra*).

caracterizează prin nonidentitate la nivelul raportului semantic ($A \neq B$), *sintactic* (*subiect/ complement*) şi categorial (*Eu sînt lăudat de tine – Eu, sînt lăudat*: pers. I, sg. / *de tine*: pers. II, sg.).

3. La *diateza reflexivă*, verbul se defineşte prin trăsătura semantică *+reflexivitate*, reprezentînd sinteza trăsăturilor *+activitate* şi *+pasivitate*. Pronumele (substantivul)-subiect se caracterizează prin trăsăturile *+activ* şi *+pasiv* distribuite la cele două ipostaze, de nominativ şi de acuzativ: *El se laudă*. Sintagma se caracterizează prin identitatea absolută, la nivelul raportului semantic ($A = B \rightarrow A = A'$), sintactic (cele două valenţe ale verbului tranzitiv, a subiectului şi a complementului direct, sînt satisfăcute de acelaşi pronume, în nominativ, ca subiect gramatical, şi în acuzativ, ca morfem de diateză)[1] şi categorial (*El se laudă — El, se, laudă*: pers. III, sg.).

4. La *diateza reciprocă*, verbul se caracterizează prin dezvoltarea simultană a trăsăturilor semantice *+activitate* şi *+pasivitate*, care nu se mai suprapun, însă, ci rămîn complementare. Pronumele (substantivul)-subiect prezintă trăsăturile semantice *+activ* şi *+pasiv*, distribuite la subiectul gramatical şi acuzativul pronumelui reflexiv şi concomitent la un alt pronume în acuzativ sau la un alt cuplu *nominativ–acuzativ*, constituit din pronume nedefinite: *Eu mă cert cu tine, Ei se ceartă între ei/ unul cu altul*. Sintagma se caracterizează prin nonidentitate la nivelul raportului semantic ($A \neq B$), sintactic (*subiect/ complement*) şi categorial (*Eu mă cert cu voi – Eu, mă, cert*: pers. I, sg., (cu) *voi*: pers. II, pl.).

5. La *diateza impersonală*, verbul se caracterizează prin trăsăturile semantice *+activitate* şi *+nedeterminare*, rezultînd dintr-un proces de absolutizare, din perspectiva subiectului vorbitor, a acţiunii în planul semantic al verbului-predicat, prin anularea relaţiei de interdependenţă implicată la orice variantă finită din flexiunea verbului. Trăsătura semantică *+nedeterminare* stă în legătură cu trăsătura *+nedeterminat* a pronumelui *se*, care anulează valenţa destinată subiectului din structura semantică a verbului intranzitiv sau a verbului tranzitiv întrebuinţat în mod absolut: *Se trăieşte greu, Se citeşte mult*[2]. Sintagma, constituită numai din morfemul *se* şi *verb*, realizînd împreună funcţia de predicat, rămîne în afara opoziţiei identitate/ neidentitate semantică şi sintactică, iar sub aspect categorial se caracterizează printr-o singură formă, de pers. III, sg.

---

1 Statutul de morfem al pronumelui reflexiv în aceste sintagme este dat tocmai de identitatea *obiect–agent* din planul ontologic, care duce la întreruperea funcţiei sintactice de complement direct a pronumelui din interpretarea lingvistică a acestui raport extralingvistic.

2 Iorgu Iordan (1956: 375) consideră chiar că, în structura acestor verbe, *se* are valoarea unui pronume nedefinit.

Problema diatezei dinamice

Întrebarea privind statutul „dinamicului” este strîns legată de interpretările date diatezei reflexive şi, în general, verbelor însoţite de pronume reflexiv.

Întemeindu-se pe conceperea diferită a planului expresiei în dezvoltarea categoriei gramaticale a diatezei, soluţiile date de lingvişti au fost în general divergente, deşi opiniile extreme aveau în vedere aceeaşi particularitate; caracterul nesubstituibil al pronumelui reflexiv însoţitor al verbului asigură statut de diateză – reflexivă (Graur, 1938; GA[1], I; Trandafir, 1973: 66 ş.u.), reflexivă cu valoare dinamică şi impersonală (GA[2]) sau dinamică (Stati, 1954) – sau, dimpotrivă, scoate aceste verbe în afara categoriei de diateză sau le situează la diateza activă, termen „de referire” (Teodorescu, 1965: 549) pentru pasiv şi reflexiv.

În strînsă legătură cu modul de interpretare a pronumelui reflexiv, ca morfem de diateză sau ca element constitutiv al verbelor pronominale, în modul de discutare a valorii dinamice s-au manifestat în lingvistica românească patru poziţii:

1) verbele dinamice sînt la diateza reflexivă (alături de verbe dezvoltînd alte cinci valori) pentru că sînt însoţite de pronume reflexiv (GA[1]);

2) verbele dinamice sînt la diateza reflexivă (alături de verbele cu valoare impersonală) pentru că pronumele reflexiv nu poate fi înlocuit cu un pronume personal; este morfem de diateză (GA[2]);

3) verbele dinamice sînt verbe pronominale, în afara diatezei sau la diateza activă, întrucît pronumele nu poate fi înlocuit; este un simplu formant lexical (Teodorescu, 1965);

4) verbele dinamice constituie diateza dinamică pentru că pronumele reflexiv nu poate fi înlocuit şi se caracterizează printr-un conţinut semantic specific (Stati, 1954).

Indiferent de poziţia pe care s-au situat, sub aspectul conţinutului, lingviştii au reţinut ca trăsătură definitorie pentru verbele dinamice s u b i e c t i v i t a t e a: subiectul este interesat în desfăşurarea acţiunii, subiectul este „obiectul” de interes special în desfăşurarea procesului de comunicare.

Aşadar, în discutarea valorii dinamice pare să se fi impus atenţiei două trăsături definitorii ale verbelor: în planul expresiei: *obligativitatea pronumelui reflexiv* (care este nesubstituibil), în plan semantic: *subiectivitatea*. Gîndirea de fond a susţinătorilor diferitelor opinii nu poate fi bine cunoscută din materialele publicate întrucît, cu foarte puţine excepţii, se comentează aceleaşi verbe, cel mai adesea *mă tem, mă rog, mă rîd, a-şi uita*.

Luarea în consideraţie a unui număr mai mare de verbe conduce în primul rînd la două constatări:

1) nu toate verbele însoţite de pronume reflexiv sînt subiective (*a se uita*, de exemplu, este obiectiv) şi nu toate verbele pronominale rămîn în afara diatezei reflexive[1].

2) unui număr destul de mare de verbe pronominale le corespund verbele nepronominale.

Mai ales această din urmă constatare impune readucerea în discuţie a problemei verbelor cu valoare dinamică.

Verbele însoţite în mod constant sau în mod obişnuit de pronume reflexiv sînt, de fapt, o clasă neomogenă, atît din punctul de vedere al structurii lor semantice, cît şi sub aspectul gradului de mobilitate a pronumelui reflexiv. În funcţie de poziţia lor în clasa verbului românesc în ansamblu, din aceste două puncte de vedere, ele se grupează în trei subclase:

1) verbe fără pereche nepronominală: *a se căciuli, a se teme, a se sinucide, a se interpătrunde, a-şi aroga* etc.

2) verbe cu pereche nepronominală, dar cu sens lexical deosebit; cele două verbe sînt unităţi lexicale distincte: *a se face* ('a deveni') – *a face*, a *se uita* ('a privi') – *a uita* etc.

3) verbe cărora le corespund verbe fără pronume reflexiv, dar care nu mai pot fi considerate fără rezerve cuvinte distincte: *a se întrista* – *a*(-l) *întrista, a se speria* – *a*(-l) *speria, a-şi aminti* – *a*(-i) *aminti* etc.

Între cele două tipuri de verbe din ultima categorie intervin deosebiri semantice care, însă, nu ating nucleul semantic central, de natură lexicală. Întrebarea este dacă deosebirea dintre aceste verbe se întemeiază pe sensuri gramaticale categoriale, situate la nivelul *variabilei*, asemeni deosebirilor dintre variantele *laudă* (activ)/ *este lăudat* (pasiv) sau *laudă*/ *se laudă* (reflexiv) etc. sau pe trăsături semantice lexico-gramaticale de gradul II (asemeni deosebirilor dintre *român* (substantiv masculin)/ *romancă* (substantiv feminin) sau dintre *a adormi*, verb subiectiv: *A adormit uşor* şi *a adormi*, verb factitiv: *L-am adormit uşor*, trăsături care se situează la nivelul *constantei*.

La nivelul constantei, pe lîngă sensul lexical, verbul se caracterizează printr-o serie de trăsături semantice de gradul II, precum +*subiectiv* (*a dormi*), +*eventiv* (*a îmbătrîni*), +*obiectiv* (*a tăia*), +*factitiv* (*a construi* = *a face*/ *a plăti să i se construiască* o casă)[2] etc.

Trăsăturile semantice lexico-gramaticale pot caracteriza forma primară[3] din cuplul de verbe sau pot caracteriza forme derivate (semantic). În formele

[1] Verbe precum *a se sinucide, a se autoguverna* etc., totdeauna însoţite de pronume reflexiv, sînt la diateza reflexivă.

[2] Unele limbi dispun de indici formali pentru marcarea sensului *factitiv*; *cf.*, în acest sens, Evseev (1974: 102). Vezi în aceeaşi lucrare alte discuţii privind semantica verbului.

[3] Distincţia *variantă primară* – *variantă derivată* este relativă. Se poate reţine, totuşi, ca formă primară, varianta în a cărei structură semantică trăsătura semantică

derivate, trăsăturile semantice lexico-gramaticale pot fi primite sau pot fi pierdute, iar această dinamică este independentă de prezenţa sau absenţa pronumelui reflexiv. *A se întrista*, de exemplu, reprezintă verbul primar şi se caracterizează prin trăsătura semantică +*subiectiv* (manifestată ca 'eventiv'). *A*(-l) *întrista* este un derivat în care trăsătura semantică +*subiectiv* a fost înlocuită cu trăsătura semantică +*factitiv*: *M-ai întristat* înseamnă *Ai făcut să mă întristez*. Verbul *a pierde* se caracterizează prin trăsătura semantică +*obiectiv*, forma derivată *a se pierde* (cu sensul 'a se fîstîci'), prin trăsătura semantică +*subiectiv* (*eventiv*).

Existenţa unui raport de intercondiţionare între prezenţa (sau absenţa) pronumelui reflexiv, pe de o parte, şi existenţa (sau absenţa) unei anumite trăsături semantice lexico-gramaticale în planul semantic al verbului ar determina concluzia că pronumele reflexiv are caracter morfematic. Ideea poate fi acceptată, dar admiţînd totodată şi existenţa unei deosebiri funcţionale faţă de acelaşi pronume reflexiv-morfem al diatezelor reflexivă, reciprocă, pasivă sau impersonală. La aceste diateze, morfemul *se* determină modificări semantice la nivelul *variabilei*, fără a afecta planul semantic al *constantei*: *laudă* (pe cineva)/ *se laudă* (pe sine), *merge*/ *se merge*, *sărută* (pe cineva)/ *se sărută* (între ei). La verbe precum *a se întrista*, modificările cauzate de absenţa pronumelui reflexiv se produc la nivelul constantei, fără a ajunge, însă, să schimbe identitatea cu sine însuşi a verbului, întrebuinţat cu şi fără pronume reflexiv. „Cele două verbe” nu au nici autonomie lexicală (precum *a uita* şi *a se uita*), pentru a fi două cuvinte distincte, nici autonomia sensurilor gramaticale (ca în opoziţia *laudă*/ *se laudă*); verbul pronominal (înscris în clasa verbelor pronominale relative)[1] şi întrebuinţarea sa nepronominală sînt două variante lexico-gramaticale corelative în interiorul categoriei diatezei, dar realizată ca o categorie lexico-gramaticală.

În limba română există un număr însemnat de verbe în al căror plan semantic pronumele reflexiv stă în legătură cu o anumită trăsătură semantică lexico-gramaticală de gradul II:

1)	*a se coborî, a se urca* +*subiectiv*, +*intensiv*	*a coborî, a urca* +*subiectiv*, +*obiectiv*
2)	*a se cuminţi, a se întrista* +*subiectiv* (*eventiv*)	*a*(-l) *cuminţi, a*(-l) *întrista* +*factitiv*
3)	*a-şi aminti* +*subiectiv*, +*obiectiv*	*a*(-i) *aminti* +*factitiv*

lexico-gramaticală este implicată în conţinutul lexical al verbului; *a se întrista* exprimă „acţiuni” subiective, asemeni altor verbe subiective, precum *a exista*, *a respira* etc.

[1] Vezi distincţia verbe pronominale absolute/relative în Irimia (1976: 19-20).

4) *a se speria* *a(-l) speria*
+subiectiv, +pasiv *+factitiv, +activ*

5) *a se folosi, a-și rîde* *a folosi, a rîde (de ceva)*
+subiectiv, +obiectiv *+obiectiv*

Toate verbele luate în considerație prezintă, atunci cînd sînt însoțite de pronume reflexiv, o trăsătură semantică în comun: *subiectivitatea*[1], dar aceasta, pe de o parte, intră în relații diferite cu alte trăsături semantice lexico-gramaticale, pe de alta, dezvoltă relații diferite cu trăsături semantice ale verbului întrebuințat fără pronume.

Verbele din prima subclasă (*a se coborî* etc.) își absolutizează, prin pronumele reflexiv, caracterul *subiectiv*[2], dezvoltînd trăsătura *+intensiv*, care se constituie în marcă stilistică[3].

La verbele din subclasa a doua, *subiectivitatea* este o constantă a variantei primare a verbului, în mod curent întrebuințat ca verb pronominal. Prin întrebuințarea lui fără pronume, trăsătura semantică *+subiectiv* (*eventiv*) este substituită de trăsătura semantică *+obiectiv* (*factitiv*): *L-am cuminţit = L-am făcut să se cuminţească.*

Verbele din subclasa a treia prezintă o trăsătură semantică în comun în ambele variante și cîte o trăsătură semantică distinctivă *+subiectiv*, verbul pronominal (*a-și aminti ceva*), *+factitiv*, verbul nepronominal (*a-i aminti ceva = a-l face să-și amintească* ceva).

Verbele din subclasa a patra se caracterizează, în varianta pronominală, prin însoțirea caracterului lor *subiectiv* de un sens *pasiv*; starea sau acțiunea exprimată prin sensul lor lexical își are originea într-un agent. În varianta nepronominală, o dată cu înlocuirea trăsăturii semantice *+subiectiv* prin *+factitiv* (*s-a speriat/ l-am speriat = l-am făcut să se sperie*), sensul de *pasivitate* este înlocuit cu sensul de *activitate*. Intervenția trăsăturilor semantice *+subiectiv* și *+factitiv* în corelația verb pronominal/ verb nepronominal (*se sperie/ sperie*)

---

[1] Vorbind despre valoarea dinamică a reflexivului, Gh. Trandafir (1973: 71) o denumește *reflexivul dinamic sau subiectiv*.

[2] Verbe precum *a coborî, a urca* etc. se caracterizează, în planul paradigmatic al limbii, prin două trăsături semantice lexico-gramaticale: *+subiectiv*, *+obiectiv*, care se realizează alternativ în planul sintagmatic al textului: *El coboară foarte încet, El coboară mobila.* Prin *se*, trăsătura *+obiectiv* este anulată: *El se coboară foarte încet.* În același mod, pronumele se absolutizează sau fixează caracterul (sau sensul) *impersonal* al unor verbe care pot fi întrebuințate și personal: *se înserează, se înnoptează/ El înnoptează (la mine).*

[3] Trăsătura semantică lexico-gramaticală *+intensiv* dezvoltă marca stilistică *+emfază*. Exprimînd identitatea *obiect-subiect* numai în condițiile apartenenței subiectului la cîmpul semantic *uman*, pronumele *se* poate deveni o modalitate de realizare a personificării, atunci cînd subiectul se realizează printr-un substantiv (pronume) aparținînd altui cîmp semantic: „Tu *te coboară* pe pămînt/ Fii muritor ca mine".

deosebeşte aceste structuri de cele înscrise în corelaţia gramaticală activ/pasiv (*plantează/ se plantează*): *Noi am plantat teii* = *Teii s-au plantat de noi*, dar *S-a speriat de vorbele mele* = *Vorbele mele l-au speriat* (*Vorbele mele l-au făcut să se sperie*).

Verbele din ultima subclasă se disting de celelalte verbe prin două particularităţi:

1) verbul pronominal este o variantă derivată: *a folosi* ⟶ *a se folosi* (de), *a achita* ⟶ *a se achita* (de), *a rîde* (de) ⟶ *a-şi rîde* (de);

2) pe fondul unei trăsături comune +*obiectiv*, trăsătura semantică +*subiectiv*, caracteristică verbului întrebuinţat cu pronume reflexiv, rămîne autonomă faţă de sensul lexical, constituindu-se în sens gramatical, dezvoltat, în consecinţă, la nivelul *variabilei*; prin aceasta, verbul însoţit de pronume iese din categoria verbelor pronominale. Între cele două sintagme (*a îngriji* şi *a se îngriji*) are loc o schimbare de perspectivă a subiectului locutor; se trece de la interesul arătat obiectului: *Maria îngrijeşte copilul* la sublinierea subiectului gramatical: *Maria se îngrijeşte de copil*.

Din această manifestare deosebită a raporturilor semantice dintre variantele verbale luate în discuţie rezultă că *dinamicul* este o categorie în acelaşi timp lexico-gramaticală şi gramaticală. Se înscrie în paradigma diatezei ca termen distinct, prin trăsătura semantică distinctă: *subiectivitatea* şi prin variabilitatea specifică a sintagmei în care intră pronumele reflexiv. Este o categorie lexico-gramaticală la verbele primare (de tipul celor din primele patru subclase), caracterizate prin întrebuinţare curentă pronominală şi printr-o relaţie de solidaritate între sensul lor lexical şi trăsătura semantică lexico-gramaticală *subiectivitate*, dezvoltată la nivelul constantei (*a se coborî*, *a se întrista* etc.). Este o categorie gramaticală (la verbele din ultima categorie) caracterizată prin întrebuinţare curentă nepronominală. Prezenţa pronumelui stă în strînsă legătură cu dezvoltarea sensului gramatical *subiectivitate*, la nivelul variabilei (*a se achita*, *a se îngriji* etc.).

Sintagma dezvoltată de verbe la *diateza dinamică* este alcătuită din trei termeni: *El se coboară*, realizînd două funcţii sintactice (subiect: *el* şi predicat: *se coboară*) sau din patru termeni: *Eu mă îngrijesc de copil*, realizînd trei funcţii sintactice (subiect: *eu*, predicat: *mă îngrijesc*, complement direct: *de copil*). În sintagmele dezvoltate de verbe precum *se sperie*, al patrulea termen poate lipsi: *El se sperie* (*de ceva*, *cineva* etc.). Cînd acest termen se exprimă, realizează funcţia de complement indirect: *El s-a speriat de m i n e*, sau funcţia de circumstanţial de cauză: *El s-a învineţit de f r i g*.

În desfăşurarea raportului semantic, *diateza dinamică* se caracterizează prin reţinerea acţiunii în sfera subiectului sau prin implicarea deosebită, intensă, accentuată, a subiectului în desfăşurarea unei acţiuni sau în „suferirea" unei stări. Pronumele *se* nu mai marchează, ca la diateza reciprocă sau reflexivă, instituirea unei a doua limite în desfăşurarea acţiunii verbale, ci caracterul

subiectiv al conţinutului semantic al verbului, care este, de altfel, cel mai adesea un verb de stare; subiectul vorbitor concentrează actul semiotic în sfera subiectului gramatical, în funcţie de care se interpretează desfăşurarea procesului verbal.

Deosebirile semantice dintre verbele la diateza dinamică, marcate şi de deosebiri de organizare a sintagmei, permit identificarea a trei valori:

1) *dinamic* *o b i e c t i v* (+*obiect* – complement obligatoriu în sintagmă): *se foloseşte, se îngrijeşte, se achită, se plăteşte* *d e* *c e v a*

(A —) → B

2) *dinamic* *s u b i e c t i v: se urcă, se coboară, se înroşeşte, se învecheşte* etc.

← (— A —) →

3) *dinamic* *p a s i v* (corespunde „diatezei medii"): *se sperie, se minunează, se înspăimîntă* (*de ceva* = agent, cauză)

(A ←) — B

În planul expresiei, *diateza dinamică se distinge de:*

– *diateza activă*, prin prezenţa în sintagmă a pronumelui reflexiv-morfem *se*: *El îngrijeşte (cuminţeşte) copilul/ El se îngrijeşte de copil* (*El se cuminţeşte*);

– *diateza pasivă* cu *se*; la nivelul celui de-al patrulea termen, care nu admite prepoziţia compusă *de către*: Florile se îngrijesc *de către* grădinar/ Grădinarul se îngrijeşte *de flori*;

– *diateza reflexivă*, la nivelul celui de-al patrulea termen, care nu admite prepoziţia-morfem pe: El se îngrijeşte *pe sine*/ El se îngrijeşte *de sine*;

– *diateza reciprocă*, la nivelul celui de-al patrulea termen, care nu admite structura dezvoltată *unul cu (pe) altul* sau prepoziţiile *cu, între*: Ei se îngrijesc *u n u l* *p e* *a l t u l*/Ei se îngrijesc *d e* *a l ţ i i*;

– *diateza impersonală*, prin prezenţa termenului subiect care poate fi substantiv sau pronume, cu paradigma personală completă: Pe aici *se coboară* mai uşor/ *Eu mă cobor* pe aici.

Collegium, Iaşi, nr. 1, 1985, p. 16-27.

COORDONAREA OPOZITIVĂ

Raportul de coordonare realizat, în limba română contemporană, prin conjuncţia *ci* este considerat în *Gramatica limbii române*, editată de Academia R.S. România, ca şi în celelalte gramatici sau studii consacrate relaţiilor sintactice, raport de *coordonare adversativă*, asemeni raportului realizat prin conjuncţiile *dar, iar, însă*.

În discutarea planului semantic al acestui raport se subliniază cel mai frecvent existenţa unei *opoziţii* între termenii implicaţi în raport, opoziţie care

nu duce, însă, la excluderea unuia dintre ei, aşa cum se întîmplă în coordonarea disjunctivă (GA[2], II: 248).

În acelaşi timp, însă, se vorbeşte de dezvoltarea a diferite grade de intensitate în desfăşurarea opoziţiei dintre unităţile sintactice coordonate corespunzător diferitelor conjuncţii. Avînd în vedere aceste deosebiri de intensitate, unele gramatici ajung, totuşi, să admită şi că, uneori, raportul dintre cele două unităţi este de excludere: „Conjuncţiile adversative exprimă opoziţia în diferite grade; cea mai slabă ca expresie a relaţiei adversative este *iar* [...]. Nuanţa cea mai puternică, pînă la excludere, o exprimă conjuncţia *ci* după o unitate negativă: *nu învaţă, ci leneveşte*" (Iordan, Robu, 1978: 526). Fără să facă referiri la situaţiile speciale, pe care le va fi avînd în vedere, C. Dimitriu afirmă, în acelaşi sens: „*Uneori* (*s. n.*, D. I.), conjuncţiile considerate adversative apar între unităţi sintactice la care conţinutul uneia exclude conţinutul celeilalte" (Dimitriu, 1979: 370). Exemplul dat („Nu din gură, ci din carte" Eminescu) permite aprecierea că C. Dimitriu are în vedere acelaşi context sintactic prezentat de Iorgu Iordan şi Vladimir Robu. În nici una dintre lucrări, însă, restricţia, invocată la *Morfologie*, nu mai este luată în consideraţie la capitolul *Sintaxă*, în discutarea raporturilor sintactice de coordonare.

În descrierea raportului adversativ, în lucrarea semnată de Iorgu Iordan şi Vladimir Robu se pune în lumină o trăsătură semantică absentă din alte interpretări preocupate de stabilirea identităţii specifice a acestei relaţii sintactice, *simultaneitatea* conţinuturilor semantice exprimate prin cei doi termeni: „Coordonarea adversativă opune unităţi propoziţionale al căror sens poate fi considerat *concomitent* (*s. n.*, D. I.)" (Iordan, Robu, 1978: 684).

Organizarea sintactică a unui text îşi are originea în convergenţa, în diferite grade, a trei perspective, complementare, care guvernează desfăşurarea comunicării şi cunoaşterii lingvistice:

a) *ontologică*, a „reprezentării" experienţei de viaţă constituită la un moment dat în „obiect" de comunicare, individuală în actul lingvistic concret, dar fără a se sustrage generalităţii în procesul de cunoaştere;

b) *logică*, a interpretării, la nivelul gîndirii, a acestei experienţe de viaţă, situată în sfera generalului, la un grad maxim de abstractizare;

c) *lingvistică*, a subordonării „reprezentării" ontologice şi interpretării logice faţă de specificul dezvoltării discursive, înscrisă într-un sistem lingvistic dat, în care individualul şi generalul coexistă într-o dinamică proprie limbii ca sistem semiotic distinct şi unei limbi anumite totodată.

Considerînd organizarea în ordine lingvistică înscrisă într-un proces de reflectare, fie şi numai relativă, a organizării în ordine logică (caracterizată printr-un cvasi-izomorfism cu organizarea în ordine ontologică)[1], vom observa că cele două trăsături semantice, *exclusivitatea* şi *concomitanţa*, atribuite

[1] Ideea se situează la baza concepţiei despre semnificaţie a lui B. Russel (*cf.* Russel, 1969).

raportului de coordonare adversativă, considerat global, sînt incompatibile; doi termeni cu sensuri opuse, contradictorii sub aspect logic, nu pot fi considerați concomitent, întrucît însușirile lor din lumea obiectelor cu care se află în raport de referențialitate nu pot caracteriza un același obiect într-o aceeași unitate de timp. Însușirile de *tînăr* și *bătrîn*, de exemplu, sînt opuse reciproc (corespund, deci, raportului de contradictorietate), dar nu pot caracteriza concomitent un obiect dat; prin urmare, un enunț precum „Nu este tînăr, ci bătrîn" implică excluderea din prezentul obiectului caracterizat însușirea de *tînăr*.

Se pot aduce în replică enunțuri precum „E tînăr, dar înțelept", în care termenii ar fi, sub aspect semantic, și opuși, și prezenți concomitent. E de observat, însă, că termenii *tînăr* și *înțelept* nu se află într-un raport de opoziție directă, reciprocă, obiectivă; în consecință, sub aspect logic nu se înscriu într-o relație de contradictorietate, și nici într-una de contrarietate, rămîn, adică, în afara unor asemenea raporturi. Cele două însușiri nu sînt de regulă asociate, dintr-un anumit punct de vedere sînt chiar incompatibile, dar opoziția dintre ele are o natură subiectivă, întemeiată pe experiența cunoașterii umane, se circumscriu, adică, regulii verosimilului (nu opoziției adevăr–fals), *credibilității*, în termenii lui Em. Vasiliu (1978: 251). Experiența cunoașterii înglobată în limbă nu recunoaște ca proprie coexistența în aceeași unitate de timp și spațiu a trăsăturilor *tinerețe* și *înțelepciune*. Așadar, divergente din perspectiva situației generale, curente, aceasta fiind reținută de limbă în planul ei paradigmatic, cele două însușiri se pot asocia numai în situații de excepție; în planul sintagmatic al textului se propune, în acest caz, prin raportul adversativ, un raport de compatibilitate, care domină ideea de incompatibilitate, dar nu o înlătură din planul semantic al relației sintactice: „E tînăr, dar înțelept", nu „E tînăr și înțelept".

Pentru moment am reține de aici o deosebire pe care o considerăm de esență între relațiile sintactice construite și marcate prin cele două conjuncții coordonatoare, *ci* și *dar*:

1) unitățile coordonate prin *dar* exprimă prin conținutul lor lexical (în enunțuri cu dezvoltare propozițională) sau semantic global (în enunțuri cu dezvoltare tip frază) nu realități opuse mutual, în mod obiectiv, ci realități incompatibile subiectiv, din perspectiva viziunii despre lume a protagoniștilor actului comunicării lingvistice sau a viziunii încorporate în limbă, dar care coexistă în simultaneitate: „N-a citit romanul, dar vorbește cu dezinvoltură despre el". Uneori, termenii nu sînt nici opuși semantic, nici incompatibili, dar sînt opuși sintactic întrucît coexistența lor în simultaneitate contrazice sau deviază de la „normal" (etic, psihic, fizic etc.): „A știut totul de la început, dar a tăcut", „Vede, dar nu aude" etc.;

2) unitățile coordonate prin *ci* exprimă, prin planul lor semantic, „realități" opuse în mod obiectiv, dar care, tocmai datorită acestei contradictorietăți sau numai contrarietăți, nu pot coexista: „Nu este tînăr, ci bătrîn".

Înscriind discuţia în plan exclusiv sau prin excelenţă lingvistic, identitatea diferită a relaţiilor sintactice construite şi marcate prin cele două conjuncţii se relevă în chiar mecanismul de funcţionare a limbii ca proces în actul lingvistic concret.

Sub aspect lexical, identitatea celor două variante ale relaţiei de coordonare, coordonarea *adversativă*, realizată prin conjuncţia *dar*, şi coordonarea pe care am numit-o, în *Structura gramaticală a limbii române. Sintaxa* [Irimia, 1983], *opozitivă*, prin conjuncţia *ci*, se relevă din perspectiva raporturilor semantice dintre termenii implicaţi în relaţia sintactică.

Relaţia de coordonare *opozitivă* se desfăşoară între termeni înscrişi în acelaşi cîmp (sau micro-cîmp) lexical: „Nu-*i frumos, ci urît*", „Nu-*i albastru, ci negru*", „Nu *e de aici, ci de acolo*". Enunţuri în care termeni aparţinînd la cîmpuri lexicale diferite să se amestece şi să se înscrie într-o relaţie de coordonare opozitivă nu sînt reperabile: „*Nu-i albastru, ci de aici", „*Nu e frumos, ci negru", „*Nu e aici, ci urît".

Relaţia de coordonare *adversativă* nu cunoaşte asemenea restricţii sau, în orice caz, restricţiile nu au caracter absolut: „Nu e albastru (cum mi-am dorit eu), dar e frumos", „Nu e de aici, dar e frumos". Să se observe că în fiecare din aceste ultime enunţuri se subînţelege o anumită viziune, mai mult sau mai puţin subiectivă, asupra lumii (asupra frumosului, de exemplu).

Termenii intraţi în coordonarea *opozitivă* se pot afla înscrişi, în planul paradigmatic al limbii, în relaţii de opoziţie bilaterală sau multilaterală: „Nu *vine, ci pleacă*", „*Nu e* luni, *ci* vineri", „*Nu e* alb, *ci* galben". Cînd termenii sînt înscrişi în relaţii paradigmatice de opoziţie bilaterală, ei sînt, cel mai adesea, *antonimi* în organizarea vocabularului limbii. În aceste situaţii, relaţia de coordonare *opozitivă* explicitează, desfăşurînd sintactic, în plan sintagmatic, o relaţie semantic-lexicală de antonimie din planul paradigmatic al limbii: *băiat – fată ⟶ Nu e băiat, ci e fată; bătrîn – tînăr ⟶ Nu e bătrîn, ci e tînăr, cinstit – necinstit ⟶ Nu e cinstit, e necinstit.* Faptul acesta face ca enunţurile conţinînd o relaţie de coordonare opozitivă în care sînt înscrişi termeni antonimi să se caracterizeze prin redundanţă: „Nu e băiat, ci fată". Relaţia opozitivă este semantic necesară numai dacă termenii implicaţi, chiar antonimi din punct de vedere lingvistic, nu sînt şi *contradictorii* sub aspect logic, ci doar *contrarii*: „Nu este tînăr, ci bătrîn"; termenul al doilea al relaţiei putea fi un intermediar: „Nu este tînăr, ci între două vîrste".

Termenii înscrişi în relaţia de coordonare *adversativă* (realizată, adică, prin conjuncţia *dar*) sînt, în mod obiectiv incompatibili sub raportul semantic de antonimie; un enunţ precum „*Nu e veche, dar e nouă" nu este posibil. Dependentă de coordonatele actului de comunicare lingvistică, relaţia de coordonare adversativă se poate stabili între unităţi sintactice realizate prin termeni antonimi, dacă se explicitează divergenţa perspectivelor pragmatice: „E bun pentru mine, dar rău pentru tine", sau dacă se iese din sincronizarea în

timp: „E bun duminică, dar rău în cursul săptămînii", sau dacă nu se înscrie pe aceeaşi dimensiune spaţială: „E bun pe dinafară, dar e rău pe dinăuntru".

Spre deosebire de coordonarea *opozitivă*, relaţia de coordonare *adversativă* asociază termeni aparţinînd la cîmpuri (sau micro-cîmpuri) lexicale diferite, între care nu se pot stabili raporturi lexicale de opoziţie obiective tocmai pentru că ele aparţin unor cîmpuri lexicale diferite. Aşadar, sînt posibile enunţuri precum „E înalt, dar slab", „Sînt mulţi, dar proşti", „E mic, dar isteţ", dar nu şi enunţuri în care aceiaşi termeni să intre în relaţii de coordonare opozitivă: „*Nu e înalt, ci slab", „*Nu sînt mulţi, ci proşti", „*Nu e mic, ci isteţ".

Termenii înscrişi în relaţia de coordonare opozitivă se pot afla, în planul paradigmatic al limbii, nu numai în opoziţii de tip lexical, ci pot fi şi termenii corelativi ai unei opoziţii categoriale: „El nu e *un student* foarte bun, ci *studentul* foarte bun", „În casă nu e *frig*, ci e *foarte frig*", „El nu *a lovit*, ci *a fost lovit*" ş.a.m.d.

Coordonarea adversativă nu se realizează de regulă între termenii corelativi ai unei categorii gramaticale: „*În casă nu e frig, dar e foarte frig". Fac excepţie categoriile gramaticale caracterizate prin subiectivitate: „Nu a mers, dar *ar fi mers* şi el cu mine", sau cele modelate subiectiv: „El a lovit, dar a *şi* fost lovit", precum şi categoria gramaticală a timpului: „N-a venit încă, dar *va veni* cu siguranţă".

La nivel sintactic, principala distincţie dintre cele două variante ale relaţiei de coordonare este asigurată de aspectul totdeauna negativ al uneia din cele două unităţi implicate. Cel mai adesea are formă negativă primul termen al relaţiei[1]: „Nu mi s-a urît mie cu binele, ci de tine-i rău" (Eminescu, *Făt-Frumos din lacrimă*), „La ce simţirea crudă a stinsului noroc/ Să nu se sting-asemeni, ci-n veci să stea pe loc?" (Eminescu, *Despărţire*). Cînd aspectul negativ caracterizează cel de-al doilea termen, relaţia sintactică de coordonare opozitivă se realizează prin conjuncţia *şi*: „Mihai a fost de serviciu, *şi* nu Andrei" sau prin juxtapunere: „Mihai a fost de serviciu, nu Andrei".

În dezvoltarea coordonării adversative, aspectul negativ poate caracteriza pe oricare din cei doi termeni, pe amîndoi, sau poate să nu caracterizeze pe nici unul, în funcţie de planul semantic al enunţului: „Nu învaţă, dar ştie", „Învaţă, dar nu ştie", „Învaţă uşor, dar uită repede", „Nu învaţă nimic, dar nu-şi face griji".

În ansamblul relaţiilor de coordonare, coordonarea adversativă se grupează cu relaţia de coordonare *copulativă*: coordonarea adversativă este o alternativă la coordonarea copulativă. Opţiunea pentru una din cele două variante este determinată subiectiv. Între enunţurile „Mihai e înalt şi slab", pe de o parte, şi „E înalt, dar slab", pe de alta, deosebirea nu-şi are rădăcina în planul

---

[1] Cînd această condiţie sintactică nu este realizată, *ci* funcţionează, în sensul unor etape anterioare din evoluţia limbii române literare, ca mijloc de exprimare a coordonării adversative: „Cu vecinicia sînt legat,/ Ci voi să mă deslege" (Eminescu, *Luceafărul*).

obiectiv al limbii, pentru că nu ar avea acoperire în planul ontologic, ci în concepţia despre lumea extralingvistică a emiţătorului. Cele două însuşiri sînt asociate, coexistă în structura unui anumit obiect din lumea realului, dar subiectul vorbitor le poate considera în continuitate, asociate, deci, sau în discontinuitate, divergente, în funcţie de modul de a considera el lumea.

Prin această opţiune, enunţul poate reflecta concepţia vorbitorului despre frumos: „E înalt, dar e slab", o anumită concepţie, morală, socială, politică, ideologică etc.: „E inteligent, corect, dar prea independent".

Opţiunea pentru coordonarea adversativă sau pentru coordonarea copulativă poate depinde de cadrul situaţional: „Este inteligentă, cultă, receptivă şi frumoasă", „Este înalt, frumos, dar impertinent; nu-l putem accepta", „Este înalt, frumos şi impertinent; exact ce ne trebuie".

Coordonarea *opozitivă* se grupează, în schimb, cu coordonarea *disjunctivă*; coordonarea *opozitivă* este expresia *realizării* excluderii unuia din termenii situaţi doar într-o perspectivă-teren de alegere, mai mult sau mai puţin imperativă, în coordonarea disjunctivă: „A venit Mircea sau Mihai, nu-mi amintesc bine"/„N-a venit Mircea, ci Mihai". În amîndouă tipurile de enunţuri, *excluderea* e trăsătura definitorie (rezultat al alegerii în coordonarea disjunctivă[1], al negării sau infirmării în coordonarea opozitivă).

Cînd componentele logică şi ontologică, interdependente în „substratul" planului semantic al textului, sînt dominate de componenta lingvistică, o anumită realitate extralingvistică se poate exprima sintatic fie printr-o relaţie de coordonare, fie printr-o relaţie de subordonare.

Din această perspectivă, coordonarea adversativă corespunde relaţiei de dependenţă care generează funcţia de circumstanţial concesiv[2]: „Citeşte mult, dar nu reţine nimic". În planul semantic al coordonării adversative, termenul al doilea introduce o discontinuitate semantică, ceea ce, în procesul de comunicare lingvistică, îşi are originea, din perspectiva emiţătorului, în ceea ce s-ar putea numi *aşteptare frustrată*. Ideea a fost exprimată de G. Ivănescu, într-un pasaj din *Cursul de sintaxă* predat studenţilor ieşeni în anul universitar 1947/1948. Luînd în atenţie negativele judecăţilor şi frazelor categorice şi ipotetice, în legătură cu raportul logic de implicare, lingvistul ieşean le identifică pe acestea

---

1 Cînd legea alegerii nu intervine, conjuncţia disjunctivă *sau* funcţionează ca expresie sintactică a unei coordonări copulative: „Şi în farmecul vieţii,/ Nu ştiam că-i tot aceea/ De te razimi de o umbră/ *Sau* de crezi ce-a zis femeia" (Eminescu, *Pe aceeaşi ulicioară...*).

2 „Sensurile implicate în definiţia raportului adversativ (aşa cum a fost interpretată aici) – observa Em. Vasiliu (1978: 251) – sînt identice cu sensurile implicate (mult mai clar...) în definiţia raportului concesiv" şi mai departe: „Deosebirea dintre raportul adversativ şi cel concesiv este numai de ordin sintactic (adversativele sînt propoziţii *coordonate*, în timp ce propoziţia concesivă este *subordonată* unei regente)" (*cf.* şi Irimia, 1983: 31-32).

cu frazele în care există circumstanţiale concesive: „Goblot [...] n-a arătat că astfel de judecăţi şi de fraze (= negativele judecăţilor şi frazelor categorice şi ipotetice; *n.n.*, D.I.) se identifică cu frazele în care avem aşa-numitele propoziţii secundare concesive" (Ivănescu, 1948: 112 bis). Cum, însă, negativele acestor judecăţi înseamnă tocmai absenţa implicării (deci, *a nu este b*), G. Ivănescu consideră că denumirea de propoziţii secundare nu este întemeiată şi crede că enunţurile conţinînd astfel de propoziţii ar trebui numite *opozitive*: „De fapt, în astfel de fraze nu avem nici o concesie şi, de aceea, greşit sînt numite astfel (adică, propoziţii secundare concesive). Ba, avînd în vedere că prin astfel de fraze se exprimă chiar neimplicarea unui fapt care ar trebui totuşi să fie implicat de altul, astfel de fraze ar trebui numite opozitive" (*ibidem*: 112 bis).

Din aceeaşi perspectivă, a dominării componentelor logică şi ontologică, coordonarea realizată prin conjuncţia *ci* este o alternativă sintactică, printr-un raport de cvasi-sinonimie, la relaţia de dependenţă care generează funcţia sintactică de *circumstanţial opoziţional*: „Nu învaţă, ci doarme/În loc să înveţe, el doarme". Enunţurile dezvoltă un grad ridicat de sinonimie cînd în amîndouă s-ar putea presupune, relativ asemănător ca în frazele cu subordonate concesive sau cu coordonare adversativă, o stare de aşteptare frustrată: „În loc să înveţe (cum era de aşteptat), el doarme/Nu învaţă (cum era de aşteptat), ci doarme". Dar această trăsătură semantică, circumscrisă interferenţei logice, definitorie pentru circumstanţialul opoziţional, nu mai intervine în frazele în care coordonarea opozitivă exprimă numai o opoziţie între cele două posibilităţi luate în consideraţie: „Nu vine, ci pleacă", „Nu e marţi, ci miercuri", „Nu e înalt, ci chiar scund".

În coordonarea realizată prin conjuncţia *dar*, ideea de opoziţie este, de fapt, absentă[1] sau, în orice caz, ea implică depăşirea textului prin înscrierea lui într-o perspectivă cultural-cognitivă, în care inferenţa logică este obligatorie. O frază precum „A învăţat mult, dar n-a luat examenul" nu este doar expresia lingvistică a unei realităţi extralingvistice imediate (= *i-mediate*), pentru că, de fapt, opoziţia nu se stabileşte între cei doi termeni ai coordonării („A învăţat mult şi n-a luat examenul") ci, dincolo de text şi de realitatea imediată, între termenul al doilea şi un alt termen (sau un alt conţinut semantic) neexprimat, dar presupus şi, de aceea, introdus în *decodificarea* mesajului: „n-a luat examenul" *vs.* „a luat examenul". Aşadar, coordonarea adversativă (realizată prin conjuncţiile *dar*, *iar*, *însă*) asociază unităţi sintactice divergente subiectiv (din perspectiva protagoniştilor actului lingvistic) care, prin faptul coprezenţei lor, introduc discontinuitate în planul semantic al relaţiei sintactice.

Expresie lingvistică a unei opoziţii în mod curent corespunzînd, în continuitate, unei opoziţii (bilaterale sau multilaterale) din planul paradigmatic al limbii, coordonarea realizată prin conjuncţia *ci* se distinge prin chiar planul

[1] Vezi, în acest sens, Vasiliu (1978: 250).

ei semantic de coordonare *adversativă* (prin *dar, iar, însă*), în care a fost încadrată de gramatici. Asociind unităţi sintactice *opuse, coordonarea opozitivă* reflectă şi prin termenul care o denumeşte atît specificul planului ei semantic, cît şi funcţionarea ca variantă alternativă la relaţia de dependenţă de la baza circumstanţialului opoziţional.

Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi (serie nouă),
Omagiu lui G. Ivănescu,
Secţiunea III (Ştiinţe sociale), e. Lingvistică, 1987, p. 41-46.

ADJECTIVE POSESIVE SAU PRONUME PERSONALE ÎN GENITIV?

S-a impus în gramatica românească ideea că, la persoanele I şi a II-a, pronumele personal nu are formă de genitiv. „În locul acestor forme – se spune în GA[2] (I: 137) – se întrebuinţează pronumele sau adjectivul posesiv". Afirmaţia, devenită loc comun, se regăseşte, aproape în aceiaşi termeni, la Iorgu Iordan, în *Limba română contemporană* (1953). Luînd în discuţie prepoziţiile cu recţiune genitivală, A. Philippide considera că, la genitiv, în locul pronumelui personal se foloseşte pronumele posesiv: „Cînd enunţul însoţit de prepoziţie este un pronume personal [...] pe lîngă prepoziţiile care cer cazul 2 (= genitiv-dativ; *n.n.*, D.I.), pronumele personal este reprezentat prin cel posesiv care se acordă cu prepoziţiile [...] *în contra mea, ta, sa, în dosul meu, tău, său*" (Philippide, 1897: 254).

Pe aceeaşi linie, a excluderii cazului genitiv din flexiunea pronumelor personale de persoana I şi a II-a, se vorbeşte de un *dativ posesiv* atunci cînd formele neaccentuate *-mi, -ţi* dezvoltă sensul propriu cazului genitiv, 'posesia', cu variantele sale semantice: 'apartenenţa', 'dependenţa' etc.

Unele lucrări mai noi propun o reconsiderare a problemei genitivului pronumelui personal sau chiar trec la reinterpretarea formelor. Astfel, M. Manoliu, pe baza analizei distribuţionale, ajunge la concluzia că posesivele *meu, tău* etc. „se comportă ca forme accentuate de genitiv ale pronumelor personale" (Manoliu, 1967: 290). În acelaşi sens, Barbu B. Berceanu consideră că adjectivul posesiv este genitivul pronumelui personal, un genitiv dezvoltat (Berceanu, 1971: 130). În interpretarea lui Iorgu Iordan şi Vladimir Robu, posesivul completează poziţia defectivă a paradigmei pronumelui personal (Iordan, Robu, 1978: 413). În aceeaşi interpretare, formele neaccentuate ale pronumelui personal, atunci cînd au poziţie adnominală şi funcţionează ca determinante ale numelor cu care intră în sintagmă, ar trebui considerate forme ale cazului genitiv. Rămîne, însă, neclară poziţia acestei ultime lucrări în legătură cu pronumele autonome *îmi, îţi*, „aflate în sintagmă cu verbul" (Iordan, Robu, 1978: 413), pronume care determină în mod frecvent numele: „De cîte ori *îţi* întîlnesc din

întîmplare trupul, nu-l/ bănuiesc, nedumerit mă-ncurc şi cred că-i/ sufletul" (Blaga, 1966: 69).

Caracterul sistemic al limbii şi al funcţionării sale în actul lingvistic concret impune ca problema statutului morfologic al formelor *meu, tău, său*, pe de o parte, şi al formelor *mi, ţi, i* (şi al variantelor *îmi, îţi, îi*), la care trebuie adăugate şi formele reflexivului: *şi, îşi*, să fie discutată:

1) în legătură cu semantica şi sintaxa genitivului;
2) în legătură cu semantica pronumelui;
3) în legătură cu recţiunea prepoziţională.

*

Sub aspect *semantic*, genitivul este cazul raportului (şi al sensului) de *posesie* (cu diferite variante, determinate de conţinutul lexical al termenilor implicaţi în relaţia sintactică de dependenţă: 'apartenenţă', 'dependenţă socială', 'înrudire' etc. Aşadar, ideea de *posesie* este conţinutul semantic de tip gramatical (sau un component de bază al acestui conţinut semantic), adică planul semantic al relaţiei sintactice genitivale, indiferent de conţinutul semantic lexical al termenilor intraţi în relaţie: c a r t e a *profesorului*/c a r t e a *lui*/p ă d u r e a *ţăranilor* etc.

Ideea de *posesie* reprezintă, în acelaşi timp, şi conţinutul semantic specific al pronumelui posesiv, indiferent de cazul acestuia. Într-o frază precum „Ia-ţi înapoi ce e *al tău* şi lasă-i lui ceea ce e *al său*", pronumele *al tău* şi *al său* stau în nominativ. În enunţul „Pe *al tău* l-am luat, iar pe *al său* l-am lăsat acolo", aceleaşi pronume stau în cazul acuzativ. În amîndouă enunţurile, cele două pronume conţin ideea de posesie. Pronumele posesive exprimă, tocmai prin *planul lor semantic*, un raport de posesie în care sînt implicaţi protagoniştii actului lingvistic sau componente ale „obiectului" comunicării. Raportul este explicit, cu exprimarea substantivală a „obiectului" posesiunii raportat, prin intermediul posesivului *meu*, de exemplu, la locutor, sau implicit, cînd pronumele posesiv compus substituie, printr-un proces de pronominalizare, un substantiv exprimat anterior: „Vreau să mă-nec de dulcea-nvăpăiere/A celui suflet ce pe *al meu* ştie" (Eminescu, 1939: 200).

Ca şi pronumele posesiv, pronumele personal este marcat semantic de raportarea la protagonişti, dar el exprimă numai un raport de *identitate* între obiectul comunicării şi protagoniştii actului lingvistic.

Distincţia semantică dintre pronumele personale şi pronumele posesive s-ar situa în opoziţia *identitate neutră* (sau pur şi simplu) vs *identitate* + *posesiune*; pronumele personal identifică doar obiectul cu unul din protagoniştii comunicării: *Eu* = *obiect* = *vorbitor*; pronumele posesiv introduce totodată obiectul într-un raport de posesie (apartenenţă etc.) cu protagoniştii: c a i e t u l *meu* = caietul care aparţine, care este posedat de *locutor*; c a i e t u l *tău* = caietul care este posedat de *interlocutor*.

Cum şi genitivul exprimă ideea de posesiune, s-ar părea că *meu* din sintagme nominale (caietul *meu*) ar putea fi considerat genitiv al pronumelui personal, aşa cum interpretează Barbu B. Berceanu. Numai că se opune unei asemenea interpretări statutul adjectival al acestei forme care se acordă în gen, număr şi caz cu substantivul regent; aşa încît, dacă substantivul regent este la genitiv, termenul *meu* trece în mod obligatoriu la genitiv, dar numai pentru că substantivul stă în acest caz: coperta caietului *meu*. Că este aşa o demonstrează sintagmele cu substantiv feminin la singular; aici, fiind vorba de feminin, substantivul, adjectivul şi, deci, şi posesivul dezvoltă forme distincte pentru genitiv şi nominativ: cartea *mea/ coperta* cărţii *mele*. Rezultă de aici că *meu*, *tău* etc. din sintagme substantivale cu subordonare nominală nemediată de tipul 'caietul *meu*' aparţin clasei *pronumelor posesive*; sensul de posesie din aceste sintagme este o *constantă*, definitorie, a pronumelui. Fiind întrebuinţate adjectival în asemenea sintagme, pronumele se situează, în funcţie de cazul regentului, în toate cazurile, păstrîndu-şi, indiferent la această variabilitate, sensul de 'posesie': cartea *mea*, cărţii *mele*. Aşadar, pronumele posesive (cu întrebuinţare adjectivală) *meu*, *tău* se caracterizează prin *invariabilitate lexico-semantică* şi *variabilitate morfologică* (în plan semantic şi în planul expresiei).

Rămîn, în schimb, invariabile sub aspect morfologic, indiferent de cazul regentului, pronumele personale la persoana a III-a: cartea *lui*/cărţii *lui* şi formele neaccentuate de la persoanele I şi a II-a: viaţa-*mi*/vieţi-*mi*: „Şi în farmecul vieţi-*mi*/ Nu ştiam că-i tot aceea/ De te razimi pe o umbră/ Sau de crezi ce-a zis femeia" (*ibidem*: 113), „În van mai caut lumea-*mi* în obositul creier" (*ibidem*: 71).

Sensul de posesie este imanent genitivului adnominal în structuri neprepoziţionale. Marcînd relaţii sintactice diverse, prepoziţiile cu recţiune genitivală vor determina dezvoltarea altor sensuri, cu originea în aceste alte relaţii sintactice şi în planul semantic al unor prepoziţii (locuţiuni prepoziţionale), mai concret, datorită legăturii semantice cu adverbe corespunzătoare, din care provin (*în jur–în jurul*): „S-a plimbat *în jurul* parcului" – dimensiunea *spaţială* a desfăşurării acţiunii verbale; „A plecat *înaintea* morţii bătrînului" – circumstanţă *temporală* ş.a.m.d.

Prepoziţiile (locuţiunile prepoziţionale) cu recţiune genitivală impun tuturor termenilor intraţi ca determinanţi în relaţia sintactică pe care o desfăşoară să se situeze în cazul genitiv: asupra *casei*, asupra *Mariei*, asupra *acestuia*, asupra *căruia/ cărora*, asupra *amîndurora* etc. Se înscriu în aceeaşi sferă de acţiune a recţiunii prepoziţionale şi pronumele personale de persoana a III-a: asupra *lui/ei*. Acestei *legi sintactice* nu i se pot sustrage nici pronumele de persoana I şi a II-a: asupra *mea*, asupra *ta*; *mea*, *ta* sînt în genitiv, ca şi *casei*, *Mariei*, *acestei*, *lui*.

Variabilitatea din interiorul categoriei gramaticale a cazului înseamnă, sub aspect semantic, adăugarea sensurilor gramaticale la constanta semantică de tip lexical sau lexico-gramatical a termenului flexionat. Pronumele demonstrativ *acesta*, de exemplu, își păstrează sensul de 'în spațiul sau în timpul locutorului', indiferent de cazul în care se situează sau de statutul său pronominal sau adjectival: acest tînăr/*acestui* tînăr/pe *acest* tînăr (*acestuia, pe acesta* etc.).

A considera termenii *meu, tău*, din sintagme prepoziționale de tipul în jurul *meu*, în fața *mea*, în jurul *tău*, pronume (adjective) posesive înseamnă a trece peste două principii de funcționare a limbii:

1. Un regim prepozițional specific are valabilitate generală; deci, dacă *Mariei* sau *ei* din sintagma 'în fața *Mariei*', 'în fața *ei*' reprezintă genitivul substantivului *Maria* și, respectiv, al pronumelui personal *ea*, termenii *mea, ta* din sintagmele 'în fața *mea*', 'în fața *ta*' nu pot sta decît în genitiv, sînt, deci, forme de genitiv a pronumelor personale *eu, tu*;

2. Un sens gramatical nu poate duce la modificarea constantei semantic-lexicale a termenilor intrați într-o anumită opoziție categorială; față de singularul student, varianta morfologică studenți are diferit doar sensul gramatical de 'pluralitate'; sensul lexical rămîne nemodificat, cum nemodificat rămîne sensul lexical al aceluiași substantiv la genitiv: viața de azi a studentului. Nu se comportă în mod diferit nici pronumele; acesta își păstrează constanta semantică lexico-gramaticală, indiferent de variabilitatea sensului concret lexical în actualizarea lui în funcție de situația de comunicare și indiferent de sensul gramatical categorial; pronumele demonstrativ *acesta* păstrează sensul de 'apropiat de locutor' și în interiorul opoziției de *număr*: *acesta/ aceștia*, de *gen*: *acesta/ aceasta* sau de *caz*: *acesta/ acestuia*, inclusiv în sintagme cu prepoziții: cu *acesta* (acuzativ), datorită *acestuia* (dativ), împotriva *acestuia* (genitiv).

În sintagmă cu prepozițiile genitivului, termenii *meu, tău* prezintă ca trăsătură semantică lexico-gramaticală *identitatea* cu protagoniștii comunicării, din acest punct de vedere, general, al poziției în actul lingvistic – locutor sau interlocutor. Dacă termenii în discuție ar aparține clasei pronumelui posesiv, ei ar trebui să-și păstreze sensul de *posesie*, de identificare a protagoniștilor cu posesorul din dezvoltarea unui raport de posesiune. Cum, în asemenea sintagme, *meu, tău* etc. se caracterizează numai prin sensul lexico-gramatical de 'identitate' (cu locutorul sau interlocutorul), aceste pronume trebuie înscrise, și din acest punct de vedere, în paradigma pronumelui personal.

În concluzie, termenii *meu, tău* etc., interpretați de gramatica tradițională ca adjective posesive, indiferent de contextul în care apar, aparțin, de fapt, la două subclase diferite de pronume: *pronume posesive* și *pronume personale*.

În flexiunea pronumelui românesc, considerat în ansamblul clasei, se manifestă, deci, omonimia pronume *personal în genitiv – pronume posesiv*

(întrebuinţat adjectival), în diferite cazuri, cu excepţia genitiv-dativului feminin (care are forme proprii: *mele, tale*): în jurul *meu* – prietenul *meu*, în faţa *mea* – faţa *mea*. Anularea omonimiei se realizează la nivel sintactic: sînt pronume posesive termenii intraţi direct în relaţie de dependenţă cu substantive: cartea *mea*; sînt pronume personale cînd relaţia cu regentul (nominal sau verbal) se realizează prin intermediul prepoziţiilor cu recţiune genitivală: în faţa *mea*, împotriva *mea*.

În baza acestor două principii – valabilitatea generală a recţiunii prepoziţionale şi constanţa planului semantic lexical sau lexico-gramatical în orice întrebuinţare sintactică a unităţilor lexicale – trebuie considerate tot în cazul genitiv şi formele neaccentuate, definite în mod curent ca *dativ posesiv*: „În juru-*mi* ceaţa creşte rînduri-rînduri" (*ibidem*: 119), „Ce frumoasă, ce nebună/ E albastra-*mi* dulce floare" (*ibidem*: 55), „Cu farmecul luminii reci/ Gîndirile străbate-*mi*!" (*ibidem*: 179).

Aceleaşi principii guvernează şi întrebuinţarea sintactică a pronumelui reflexiv. În consecinţă, în paradigma lui cazuală trebuie incluse şi forme pentru cazul genitiv.

Pronumele reflexiv se situează în cazul genitiv în aceleaşi condiţii sintactice în care prezintă forme de genitiv pronumele personal:

– cînd este impus de prepoziţii (locuţiuni prepoziţionale) cu recţiune genitivală: asupra *sa*, în jurul *său*, în juru-*şi* etc.

– cînd intră într-o relaţie sintactică atributivă cu un substantiv direct: „În van mai caut l u m e a-*mi* în obositul creier" (*ibidem*: 71), „Cerul s t e l e l e-*şi* arată, solii dulci ai dulcii linişti"(*ibidem*: 103) sau indirect: „Deasupra-mi teiul sfînt să-*şi* scuture c r e a n g a" (*ibidem*: 223), „Un vis ce *îşi* moaie a r i p a-n amar,/ Astfel ai trecut de al lumii otar" (*ibidem*: 37).

În flexiunea pronumelui reflexiv, cazul genitiv exprimă identitatea subiect-obiect (proprie pronumelui reflexiv) în interiorul unui raport de posesiune (propriu cazului genitiv), care determină, în plan sintactic, suprapunerea *subiect–atribut, posesor al obiectului acţiunii verbale*: „Peste vîrfuri trece lună/ Codru-*şi* bate f r u n z a lin" (*ibidem*: 206).

Cînd este impus de prepoziţii (locuţiuni prepoziţionale) care cer cazul genitiv, pronumele reflexiv circumscrie locutorului, interlocutorului sau obiectului (personal, marcat, adică, de trăsătura semantică +*uman*) comunicării diferite coordonate ale actului lingvistic sau ale planului semantic al textului: „Prin această atitudine am acţionat, de fapt, *împotriva mea*", „Şi-a adunat *în jurul său* numai parveniţi şi impostori".

Forma de persoana a III-a este omonimă cu pronumele posesiv întrebuinţat adjectival. Se distinge de acesta, ca şi pronumele personal de genitiv sintagmatic: termenul *său* este pronume reflexiv dacă este impus de prepoziţii (locuţiuni prepoziţionale) cu recţiune genitivală: în jurul *său*/ prietenul *său*.

La plural, genitivul reflexiv este omonim şi cu genitivul pronumelui personal. Distincţia rămîne implicită în plan semantic şi se realizează în plan sintactic, indirect, la nivelul pronumelui-subiect gramatical. Identitatea semantică *subiect–obiect–circumstanţă* marchează pronumele reflexiv: „*Ei* au construit *în jurul* l o r un zid de nepătruns".

Aceeaşi distincţie caracterizează şi raportul dintre *personal* (neutru) şi *reflexiv*, la persoanele I şi a II-a, singular sau plural: „*Eu* am săpat *în jurul* m e u un şanţ" (reflexiv) vs „*El* a săpat *în jurul* m e u un şanţ". Distincţia ar trebui să caracterizeze şi întrebuinţarea formelor de persoana a III-a singular: „*El* a săpat *în jurul* s ă u un şanţ (*El* = *său*; *său* = pronume reflexiv)"/ „El a săpat în jurul l u i un şanţ" (*El* = *lui*; *lui* = pronume personal).

Anularea frecventă a acestei distincţii în planul vorbirii (în comunicarea orală sau în scris) duce la enunţuri ambigue. Astfel, în enunţul „El a analizat opera *sa* poetică", ar trebui să înţelegem că poetul-critic şi-a analizat propria creaţie. Dar un asemenea enunţ vrea să comunice cel mai adesea altceva: „El (criticul) a analizat creaţia poetului", adică „*El* a analizat creaţia *lui*" (a altcuiva, şi nu „*El* a analizat creaţia *sa*").

Aşadar, din perspectivă semantico-sintactică, trebuie distins între *cartea* l u i: substantiv + pronume personal în cazul genitiv/ *cartea* s a: substantiv + pronume posesiv întrebuinţat adjectival/ *El (ea, ei) mişcă în jurul* l u i: verb + pronume personal în genitiv/ *El* se mişcă *în jurul* s ă u: verb + pronume reflexiv în genitiv.

Din această perspectivă impusă de exigenţele coerenţei şi consecvenţei teoretice în interpretarea mecanismului de funcţionare a unei limbi şi în descrierea structurii ei gramaticale, sistemul cazual al pronumelui personal se dovedeşte mai unitar, atît în interiorul paradigmei proprii, desfăşurată în interiorul categoriei gramaticale de persoană, cît şi în raport cu substantivul (şi cu pronumele nepersonale):

PRONUMELE PERSONAL						
	Persoana I		Persoana a II-a		Persoana a III-a	
	Singular	Plural	Singular	Plural	Singular	Plural
N.	*eu*	*noi*	*tu*	*voi*	*el, ea*	*ei, ele*
G.	*meu/mea* *-mi*	*nostru/noastră* *-ne*	*tău/ta* *-ţi*	*vostru/voastră* *-vă*	*lui, ei* *-i*	*lor* *-le*
D.	*mie* *îmi, mi*	*nouă* *ne*	*ţie* *îţi, ţi*	*vouă* *vă, vi*	*lui, ei* *îi, i*	*lor* *le, li*
Ac.	(pe) *mine* *mă*	(pe) *noi* *ne*	(pe) *tine* *te*	(pe) *voi* *vă*	(pe) *el, ea* *îl, o*	(pe) *ei, ele* *îi, le*
V			*tu!*	*voi!*		

PRONUMELE REFLEXIV						
	Persoana I		Persoana a II-a		Persoana a III-a	
	Singular	Plural	Singular	Plural	Singular	Plural
G.	*meu/mea* *mi, îmi*	*nostru/noastră* *ne*	*tău/ta* *ţi/îţi*	*vostru/voastră* *vă*	*său/sa* *şi, îşi*	*lor* *le*
D.	*mie* *îmi, mi*	*nouă* *ne, ni*	*ţie* *îţi, ţi*	*vouă* *vă, vi*	*sie, sieşi* *îşi, şi*	*lor* *îşi, şi*
Ac.	(pe) *mine* *mă*	(pe) *noi* *ne*	(pe) *tine* *te*	(pe) *voi* *vă*	(pe) *sine* *se*	*se*

Collegium, Iaşi, nr. 2, 1988, p. 131-136.

FUNCŢII SINTACTICE REALIZATE PRIN CONSTITUENŢI MULTIPLI

Oricîte strădanii s-au depus şi oricîte strădanii s-ar depune pentru eliminarea sensului din limbă sau din descrierea limbii, acesta (sensul) revine în prim-plan, condiţionînd în cele din urmă orice interpretare, bineînţeles dacă cercetătorul nu se grăbeşte să treacă peste însăşi esenţa limbii. Că sensul este încorporat în cuvînt încă înainte de construirea textului în actul concret al comunicării sau că el se constituie (sau numai se reconstituie) în timpul desfăşurării actului lingvistic rămîne în esenţă o problemă, de vreme ce toţi vorbitorii unui aceluiaşi idiom operează cu aceleaşi structuri semnificante pentru transmiterea aceloraşi sensuri. Nu interesează în discuţia de aici caracterul relativ al acestui raport de solidaritate *structură verbală – mesaj* (*semantic*) în funcţionarea unui text şi nici distincţia *semn–semnificaţie*. Definitorie şi funcţională rămîne numai natura relaţională a sensului, generarea lui în interiorul raportului *cuvînt–obiect*.

Interpretarea fenomenului lingvistic, chiar în specificitatea lui, nu este asigurată de eliminarea sensului, ci de introducerea raportului de generare a sensului, *cuvînt–obiect*, în spaţiul care îi este propriu, cel al cîmpului semiotic, al comunicării interumane. Şi aceasta tocmai pentru că, prin cuvînt, de exemplu, noi nu numim lumea, ci cunoaşterea noastră despre lume, iar cunoaşterea depăşeşte sau, în orice caz, nu este echivalentă cu ceea ce ar putea fi obiectivitatea lumii. În cuvînt în primul rînd (chiar considerat ca unitate lexicală) se află tezaurizată deopotrivă obiectivitatea lumii şi subiectivitatea inerentă cunoaşterii acesteia.

Această sferă semantică a cuvîntului, semn lingvistic central în funcţionarea limbii, determină la nivel sintactic desfăşurarea cu un grad ridicat de complexitate, atît a structurii verbale a textului, produs în procesul de comunicare, cît şi a planului său semantic, într-un relativ izomorfism.

Chiar admiţînd că structura sintactică a unui text îşi are specificul său (impus, pe de o parte, de poziţia paradigmatică a elementelor componente, pe de alta, de înscrierea lor în desfăşurarea sintagmatică a enunţului), nu se poate ignora/nega că, fie ea cît de infidelă, aceasta (structura sintactică a textului) reflectă în măsură însemnată procesul de trecere în ordine lingvistică a unui „real" de natură extralingvistică, real implicînd un raport tensionat *ontologic–logic*.

Restrîngînd discuţia la minimum necesar, vom observa că în funcţionarea textului lingvistic ca mijloc şi ca produs al actului de comunicare intervin două straturi semantice principale: un strat preexistent comunicării, dezvoltat de planul semantic al termenilor lexicali (ca unităţi lexicale, componente ale sistemului lexical al limbii) din care textul se constituie, şi un alt strat, generat de însăşi desfăşurarea textului, în structura sa internă şi în raporturile externe, cu protagoniştii şi cu coordonatele actului lingvistic (cînd unităţile lexicale funcţionează în interiorul sistemului gramatical al limbii). Cele două straturi au natură diferită; primul este reprezentat de sensuri concrete, lexicale, aflate în solidaritate cu trăsături semantice (lexico-gramaticale) abstracte; cel de-al doilea este reprezentat de diferite categorii de sensuri abstracte.

Într-un enunţ precum *Fetiţa a rupt o floare de tei*, termenul *a rupt* se înscrie în primul strat semantic cu sensul lexical-concret 'a rupe' şi, în legătură solidară cu acesta, cu trăsătura semantică *+tranzitivitate*. În cel de-al doilea strat, termenul dezvoltă sensul abstract 'predicat', un sens funcţional, în legătură solidară de interdependenţă cu sensurile categoriale, de asemenea abstracte, de 'perfect compus', 'persoana a III-a', 'singular'.

Cele două straturi determină, în complementaritate, structura sintactică a textului. Teoria golurilor din concepţia sintactică a lui K. Bühler, preluată la noi de Sextil Puşcariu (1940: 149 ş.u.) şi trecută, de fapt, în teoria valenţelor din sintaxa modernă, îşi află temeiul tocmai în această organizare a planului semantic al termenilor ca unităţi lexicale mai întîi, într-un timp precedent actului de comunicare, şi ca unităţi constitutive ale textului apoi, în procesul de comunicare lingvistică.

Element central în desfăşurarea discursului lingvistic, verbul conţine în sine, în solidaritatea sens-expresie, direcţiile principale de organizare sintactică a textului, în strînsă legătură cu „golurile" din planul său semantic, în care îşi au originea valenţele lui combinatorii şi care guvernează instituirea şi desfăşurarea cîmpului sintactic pe care îl deschide.

Împlinirea pe cale sintactică a golurilor semantice este cerută de preexistenţa unui tot evenimenţial, însemnînd reflectarea lingvistică a realului ca tot; pînă la împlinirea golului semantic, realul este cunoscut doar parţial.

În interiorul acestui raport *real extralingvistic–sens–structură sintactică*, fundamental în orice act de comunicare autentică, se desfăşoară dinamica funcţiei sintactice; aceasta îşi are originea într-o relaţie sintactică, dar relaţia

sintactică este condiţionată în primul rînd de planul semantic al unităţilor lexicale, aşa încît funcţiile sintactice se constituie într-un mijloc de împlinire a cîmpului semantico-sintactic deschis şi guvernat de verb, pentru a putea interpreta lingvistic în mod corespunzător un tot evenimenţial, atunci cînd limba nu dispune de mijloace lexicale pentru exprimarea unui tot semantic, sau ca mijloc paralel cu acesta. Verbul *a cînta*, de exemplu, îşi acoperă cel de-al doilea gol din planul său semantic prin realizarea funcţiei sintactice de complement direct: *El cîntă o doină/ o horă*. În paralel, însă, limba română dispune şi de verbe care concentrează în planul lor semantic atît conţinutul verbal lexical 'a cînta', cît şi conţinutul lexical al complementului direct 'doină', 'horă': *a cînta + o doină* ⟶ *a doini, a cînta + hore* ⟶ *a hori* etc.

Împlinirea cîmpului semantico-sintactic deschis de verb (ca şi de altă unitate lexico-gramaticală, adjectivul, de exemplu) este asigurată de satisfacerea valenţelor combinatorii ale acestuia prin dezvoltarea funcţiei sintactice ca atare. Realizarea concretă a funcţiei este indiferentă; structural, aceasta poate cunoaşte orice desfăşurare, iar semantic se supune doar exigenţelor compatibilităţii; în vorbirea curentă, putem spune *Teiului din faţa ferestrei i-au crescut ramuri tinere*, dar nu putem spune **Cristinei i-au crescut două ramuri tinere*.

Gramaticile şi studiile de gramatică mai conservatoare operează în continuare cu cele două nivele de organizare a textului: sintaxa propoziţiei şi sintaxa frazei. Interpretarea structurii sintactice din perspectivă funcţională ar impune, însă, depăşirea acestei modalităţi de considerare a textului. Pentru înţelegerea şi descrierea mai exactă a funcţionării textului lingvistic este necesar ca pe primul plan să treacă *funcţia*, ca realitate semantico-sintactică, de tip abstract. Realizarea concretă a funcţiei ia forma constituentului. Termenul *constituent* prezintă avantajul că poate acoperi toate tipurile structurale în care se realizează funcţiile sintactice, înlocuind astfel sintagma *parte de propoziţie*, nepotrivită din punctul de vedere al exigenţelor terminologiei ştiinţifice, şi care obscurizează în măsură însemnată esenţa organizării sintactice a textului.

Dintre diferitele tipuri structurale în care se pot realiza funcţiile sintactice, *constituentul multiplu* ridică o serie de probleme specifice, rezolvate diferit, chiar divergent, în sintaxa românească.

O primă problemă: Ce dezvoltări poate avea constituentul multiplu? (sau, în termenii gramaticii tradiţionale: la ce nivel sintactic, propoziţie sau frază, se poate vorbi de *constituent multiplu*?). Gramaticile şi studiile de gramatică (chiar dintre cele mai recente) vorbesc de constituent multiplu (cu termenul de *parte de propoziţie*) numai la nivelul propoziţiei. Dar dominarea organizării sintactice a textului de către *funcţie* impune identificarea constituenţilor multipli şi la nivelul frazei, adică identificarea unor constituenţi în structura cărora intră termeni propoziţionali. Într-un enunţ precum *Cel ce a realizat decorurile şi cel ce s-a ocupat de lumini sînt studenţi la Arhitectură*, subiectul predicatului *sînt studenţi* este un constituent multiplu format din două propoziţii subiective;

deci, propoziția regentă, în interpretare tradițională, *sînt studenți la Arhitectură* nu este determinată de două propoziții subiective, ci de un subiect multiplu constituit din două propoziții în raport de coordonare copulativă. Dacă operăm cu conceptul de *constituent complex*, același enunț se interpretează, în totalitate, ca o propoziție complexă[1], în structura căreia nucleul predicațional este format din predicatul *sînt studenți* și subiectul multiplu, format din doi termeni cu dezvoltare propozițională: *Cel ce a realizat decorurile și cel ce s-a ocupat de lumini.*

A doua problemă: Ce funcții sintactice se pot realiza prin constituenți multipli? Întrebuințînd termenul de *părți de propoziție* pentru realizarea concretă a funcțiilor sintactice, *Gramatica Academiei* consideră că toate părțile de propoziție pot fi și multiple, cu excepția predicatului: „Poate fi multiplă orice parte de propoziție cu excepția predicatului. Coordonarea între două predicate este o coordonare între două propoziții diferite, chiar dacă subiectul sau un complement sînt aceleași" (GA², II: 85). Se admite, totodată, însă, că numele predicativ poate fi multiplu, dacă în enunț există un singur verb copulativ (GA²). Vom observa, pentru moment, că această problemă, simplă la nivelul propoziției, este deosebit de complexă la nivelul frazei. La acest din urmă nivel, și planul semantic (prin conștientizarea raportului cu realul), și planul sintactic obligă la interpretări nuanțate. Un enunț precum *Cine știe toate acestea și tace este la fel de vinovat ca și cei care te obligă la tăcere* comportă o interpretare deosebită față de enunțul *Cel ce muncește și cel ce vorbește au de la o vreme, în cel mai bun caz, același tratament.* Deosebirea de interpretare este cerută de deosebirea de comportament a verbului-predicat din „regentele" celor două enunțuri. Alte gramatici nu pun această problemă sau n-o fac în mod explicit. În *Gramatica* sa, C. Dimitriu (1982: 128 ș.u.) restrînge tipul multiplu (vorbind, însă, în linie tradițională, de părți de propoziție) la subiect și nume predicativ. Vom observa însă că, din punct de vedere funcțional, nu este nici o deosebire între modul de satisfacere a valenței de nominativ a verbului și modul de satisfacere a valenței de acuzativ. Într-un anunț ca *Andrei și Ioana au adus sania și schiurile sus*, verbul-predicat își satisface cele două valențe combinatorii, împlinind cîmpul semantico-sintactic pe care l-a deschis, prin subiectul multiplu *Andrei și Ioana*, valența de nominativ, și prin complementul multiplu *sania și schiurile*, valența de acuzativ. Așa cum valența de nominativ este satisfăcută, *o singură dată*, de *un singur subiect*, realizat prin grupul solidar, semantic și sintactic, *Andrei și Ioana* (care poate fi pronominalizat prin nominativul *ei*), tot așa valența de acuzativ este satisfăcută, *o singură dată*, de către *un singur complement direct*, realizat prin grupul, de asemenea solidar semantic și sintactic, *sania și schiurile* (pronominalizabil prin acuzativul *le*): *Ei (Andrei și Ioana) le (sania și schiurile) au adus sus.* Printr-o transformare de

[1] Pentru conceptul de 'propoziție complexă', vezi „Propoziția complexă" (*supra*), precum și Irimia (1983: 44 ș.u.).

diateză, cei doi constituenţi sintactici devin *complement de agent multiplu* (subiectul) şi *subiect multiplu* (complementul direct): *Sania şi schiurile au fost aduse sus de Andrei şi Ioana.*

A treia problemă: Care sînt condiţiile şi mărcile realizării unei funcţii sintactice prin constituenţi multipli? Pentru discuţia noastră ne oprim în mod special la funcţia de subiect; mărcile sintactice specifice acestui tip structural sînt cu deosebire clare în desfăşurarea relaţiei de interdependenţă. Concluziile se pot generaliza, apoi, prin extrapolare, la celelalte funcţii sintactice.

Poziţia *Gramaticii Academiei* este relativ ambiguă. Pe de o parte, înscrierea mai multor termeni într-un raport sintactic de coordonare, oricare ar fi acesta sub raport semantic, este condiţia fundamentală a existenţei unei părţi de propoziţie multiple: „Părţile de propoziţie de acelaşi fel (cu aceeaşi funcţie sintactică) coordonate între ele se numesc multiple" (GA^2, II: 85). Pe de altă parte, se reţine deosebirea de comportare a verbului-predicat în funcţie de tipul raportului de coordonare în care se află înscrişi termenii subiectului, dar nu se trag de aici concluzii lămuritoare. Din comentarea enunţurilor cu raport de coordonare la nivelul subiectului, ar putea rezulta că *acordul în plural* al verbului-predicat ar fi o marcă a statutului de *subiect multiplu*: „Cînd subiectul e format din mai mulţi termeni care se află în raport de coordonare copulativă (subiect multiplu), predicatul se pune la plural" (*ibidem*: 108) şi mai departe: „Acordul cu pluralul dovedeşte că în această situaţie (referirea se face la enunţul: *Iaca vin şi Făt-Frumos cu Sfîntul Petru...*) avem de-a face cu un subiect multiplu" (*ibidem*: 108). Ar fi fost de aşteptat, după acest comentariu, ca pentru situaţiile în care verbul predicat rămîne la singular, chiar dacă pe poziţia subiectului se află mai mulţi termeni coordonaţi (printr-un alt raport de coordonare), să nu se mai vorbească de subiect multiplu. Formularea cu termenul *subiect* întrebuinţat la singular nu pare să reflecte o asemenea interpretare: „Cînd subiectul este format din mai mulţi termeni care se află în raport de coordonare disjunctivă, predicatul se pune tot la singular" (*ibidem*: 107). Dincolo de această perspectivă normativă nu se trece.

Nici în alte lucrări de gramatică poziţiile nu sînt mai clare, atunci cînd iau în atenţie astfel de structuri. Fără să întîrzie prea mult asupra problemei, C. Dimitriu (1982: 128 ş.u.) „rezolvă" ambiguitatea din *Gramatica Academiei* considerînd fără nici o discriminare orice tip de coordonare (în interiorul subiectului şi numelui predicativ, singurele admise la acest tip structural) semnul existenţei unui subiect multiplu, de exemplu. Această extindere a tipului de parte de propoziţie multiplă la toate variantele raportului de coordonare (cu originea, probabil, în reducerea principiilor *necesar* şi *suficient* la al doilea: *este suficient ca...*), sau nu are acoperire în limba reală, sau rezultă din trecerea cu uşurinţă, printr-o procedare oarecum mecanică, peste restricţiile impuse, de exemplu, de grupul subiect verbului-predicat.

Ni se pare fără acoperire în limba reală subiectul multiplu organizat printr-o relaţie de coordonare concluzivă. Exemplul construit de autor: „Dacă prietenia este un sentiment nobil iar duşmănia un sentiment vulgar, înseamnă că *prietenia*, deci *nu duşmănia* îl înnobilează pe om (*s.a.*, C.D.)" (*ibidem*: 132) cere mai degrabă altă interpretare: între termenii *prietenia* şi *nu duşmănia* relaţia este de apoziţie, nu de coordonare concluzivă; argumentează în acest sens caracterul coreferenţial al celor doi termeni, de fapt sinonimi.

Nu par reperabile în limba română nici subiecte multiple caracterizate prin coordonare adversativă realizată prin conjuncţiile *dar, iar, însă*. Sînt, în schimb, posibile sintagme coordonate prin conjuncţia *ci* în poziţia subiect, conjuncţie considerată în mod curent tot marcă a coordonării adversative, dar care realizează, de fapt, un alt tip de coordonare, coordonarea opozitivă[1]: *Nu Mircea, ci Mihai a făcut desenul.* Întrebarea este, însă, dacă acestea mai sînt nişte autentice subiecte multiple. De vreme ce verbul-predicat reacţionează altfel (rămîne la singular) doar în enunţuri cu grupul subiectului caracterizat prin coordonare copulativă, înseamnă că sintagma organizată prin coordonare opozitivă (sau prin coordonare disjunctivă) impune o altă interpretare.

Deosebirea *copulativ–disjunctiv* în organizarea părţilor de propoziţie multiple este avută în vedere de Laura Vasiliu (1961), Iordan, Robu (1978: 585-586), Al. Graur (1970) şi, dintr-o altă perspectivă, de G. Gruiţă (1981: 87 ş.u.). Articolul lui Al. Graur nu aduce clarificări în sensul discuţiei noastre, cu toate că autorul se interesează de mai multe categorii de situaţii în care verbul-predicat reacţionează în mod diferit în realizarea acordului cu subiectul. Nu aduc clarificări întrucît păstrează, de fapt, ambiguitatea din *Gramatica Academiei*, care vorbeşte frecvent de subiecte coordonate (deci, la plural), chiar cînd termenii subiectului (care este *un singur subiect*, multiplu) sînt coordonaţi copulativ, şi de *subiectul* (la singular), cînd termenii de pe poziţia subiect sînt coordonaţi disjunctiv. Al. Graur vorbeşte şi în titlu („Acordul predicatului cu două subiecte"), şi în cuprinsul articolului de *predicat cu două subiecte* pentru toate situaţiile: „Sîntem voioşi şi tu şi eu", „Merge Ion ori Ioana". În plus, criteriul acordului nu este luat în consideraţie; autorul declară că nu este interesat de corectitudinea enunţului: „Menţionez că nu voi face deosebire între faptele considerate corecte şi cele care nu se bucură de aprobarea manualelor normative" (Graur, 1970: 91). Dar pentru identitatea de subiect multiplu a sintagmei de pe poziţia subiect din structura unui enunţ tocmai *acordul* prezintă importanţă.

Laura Vasiliu introduce pentru situaţiile de realizare a aceleiaşi funcţii sintactice prin mai mulţi termeni în raport de coordonare termenul *plurimembru*. Ea vorbeşte de părţi de propoziţie plurimembre, dintre care unele sînt părţi de propoziţie multiple, iar altele – aserţiunea este uşor derutantă – mai multe

[1] Vezi D. Irimia, „Coordonarea opozitivă" (*supra*); Irimia (1983: 238 ş.u.).

părţi de propoziţie: „Vom considera *mai multe* (*s. a.*, L.V.) părţile de propoziţie plurimembre care [...] se comportă la fel ca atunci cînd sînt monomembre" (Vasiliu, 1961: 91). Distincţia dintre părţile de propoziţie (plurimembre) *multiple* şi aceste *mai multe* părţi de propoziţie este dată de trăsăturile formale pe care le impune verbul-predicat: părţile de propoziţie multiple impun forma de *plural*, cealaltă categorie, forma de *singular*. Termenul *plurimembru* este folosit şi de G. Gruiţă, dar fără această distincţie, necesară în esenţa ei şi cu acoperire în structura sintactică a textului.

Vladimir Robu şi Iorgu Iordan vorbesc de trei variante: *plurimembru multiplu* (sintagma este cvasipleonastică), *plurimembru multiplu grupat* (adică, *cf.* Laura Vasiliu, un subiect multiplu format din mai multe subiecte multiple: *Tata şi mama, fratele şi sora au plecat la avion*) şi *plurimembru disjunctiv* (un inventar de selecţie dat), tipul din urmă impunînd verbului predicat forma de singular.

*

Ce au în comun situaţiile sintactice luate în discuţie? În toate enunţurile este vorba de o aceeaşi funcţie sintactică, funcţia de subiect, de exemplu: „*Ion şi Ioana* au plecat la film", „*Ion ori Ioana* a luat cartea". Dar nu în toate situaţiile termenii coordonaţi realizează în mod solidar, în omogeneitate, funcţia de subiect; în plan evenimenţial, nu în toate situaţiile este vorba de coparticipanţi la acţiune. Sub aspect logico-semantic, nu în toate situaţiile se afirmă sau se neagă implicarea subiect-predicat.

Reflectă lingvistic o situaţie de coparticipare evenimenţială şi se înscriu într-un act de afirmare sau negare a implicării subiect-predicat grupurile organizate prin coordonare copulativă. Asociaţi printr-o asemenea relaţie sintactică, termenii reprezintă împreună o pluralitate şi realizează ca atare *un subiect multiplu*. Grupul se opune subiectului simplu marcat de trăsătura *pluralitate* prin caracterul său analitic: *Ion şi Ioana* înseamnă *ei*, *prietenii mei*, *fraţii mei* etc., *mama şi tata* înseamnă *părinţii mei* ş.a.m.d.

În consecinţă, în structura sintactică a textului, subiectul *multiplu* cere *verbului-predicat* să stea la plural (*Ion şi Ioana au plecat la film*) şi poate fi pronominalizat printr-un nominativ plural: *ei*, *toţi*, *amîndoi*, *aceştia* etc. Cînd este vorba de complement multiplu, acesta poate fi reluat sau anticipat prin pronume personal în formă de plural: *I-am văzut la film pe Ion şi Ioana*.

Prezintă aceeaşi situaţie termenii coordonaţi adversativ (prin *dar*, *însă*), dar nu în organizarea subiectului, ci în structura unui nume predicativ: *Este înalt, dar slab*; în planul realului coexistă (coparticipă) două trăsături ale aceluiaşi „obiect". Acestea pot fi reflectate lingvistic în mod neutru, prin coordonare copulativă (*Este înalt şi slab*), sau prin prisma unei anumite atitudini a subiectului vorbitor, prin coordonare adversativă (în esenţa ei, o variantă subiectivă a coordonării copulative): *Este înalt, dar slab*.

Față de structurile organizate prin coordonare copulativă, reprezentînd realizarea funcției de subiect multiplu, cele organizate prin coordonare disjunctivă prezintă deosebiri de esență, *sintactice* și *semantice*, acestea din urmă reflectînd deosebiri *referențiale*.

Sintactic, marca distinctivă a subiectului multiplu este situarea verbului-predicat la *plural*; subiectul impune verbului-predicat pluralul întrucît corespunde unei pluralități semantice, iar în interiorul raportului limbă–lume unei pluralități referențiale: *Ion și Ioana* (= *ei/ amîndoi*) *sînt prietenii mei.*

În enunțuri cu grupul-subiect organizat prin coordonare disjunctivă, este vorba doar de o paradigmă stînd, semantic, sub semnul opțiunii, o desfășurare paradigmatică în planul sintagmatic al textului, corespunzînd selecției în plan referențial; coexistența nu este posibilă: *Copilul este băiat sau fată, înalt sau scund* etc. În plan sintactic, verbului-predicat termenii i se impun ca entități autonome; în consecință, lipsind ideea de pluralitate, verbul rămîne la singular: *Ion sau Ioana vor pleca după bilete.*

Pe aceeași poziție se situează și grupurile organizate prin coordonare opozitivă, cu deosebirea că aici selecția s-a operat deja; subiectul vorbitor fixează, de exemplu, prin aceste structuri, identitatea exactă a „subiectului" din lumea realului: *Nu Mihai, ci Cristina știe unde este dealul cu schit.* În consecință, verbul-predicat rămîne la singular.

Convergența celor trei criterii: *sintactic*, *semantic* și *referențial* impune concluzia că structurile organizate prin coorodonare disjunctivă sau opozitivă nu reprezintă *subiecte* (sau alte funcții sintactice) *multiple*, ci realizarea multiplă a aceleiași funcții: „Ș-apoi cine știe de este mai bine/ *A fi sau a nu fi...*".

Vom vorbi, deci, alături de *subiectul* (*complementul* etc.) *multiplu*, de *dubla* (*multipla*) *realizare* a funcției de subiect (complement etc.). Aceste tipuri de dublă realizare a subiectului, de exemplu, prin coordonare (disjunctivă și opozitivă) se alătură altor modalități de organizare a enunțului prin dubla realizare a unor funcții sintactice: reluare sau anticipare (*I-am văzut pe colegii tăi*), relație de apoziție (*A venit Mihai, prietenul tău*), structură de corectare semantică (*A venit Mihai, adică Ion...*) ș.a.

În același timp, aceeași convergență a celor trei criterii impune interpretarea diferențiată a structurilor organizate prin coordonare copulativă. Reflectînd o anumită realitate semantică, în strînsă dependență de lumea extralingvistică, însăși marca sintactică distinctivă – *opoziția de număr* în care se înscrie verbul-predicat – semnalează existența unor realități sintactice distincte. Statutul de subiect multiplu, de exemplu, al unui grup sintactic organizat prin coordonare copulativă, este condiționat și de non-identitatea referențială a termenilor componenți. Cînd acești termeni sînt deosebiți semantic dar coreferențiali, nu mai este vorba de un subiect multiplu, ci de multipla realizare a funcției de subiect, prin diferite ipostaze ale aceluiași referent. De aceea, verbul-predicat rămîne la singular; este aceasta o structură specifică unei

categorii de texte de mică publicitate: *Familia anunţă că bunul nostru tată şi bunic ne-a părăsit...*

În legătură cu problema funcţiilor sintactice care se pot realiza prin constituenţi multipli, observam mai sus că enunţurile *Cine ştie toate acestea şi tace este la fel de vinovat ca şi cel care te obligă la tăcere* şi *Cel ce munceşte şi cel ce vorbeşte au de la o vreme, în cel mai bun caz, acelaşi tratament* impun interpretări diferite. Determină această deosebire de interpretare însăşi structura lor sintactică, prin comportamentul deosebit al verbului „regent" (de fapt, al verbului-predicat din structura nucleului predicaţional[1]). Verbul rămîne la singular în primul enunţ, dar trece la plural în enunţul al doilea. În primul enunţ, predicatul *este la fel de vinovat* caracterizează un singur subiect, corespunzător unui singur „obiect" din lumea realului, nu unei pluralităţi desfăşurate sintactic în mod analitic; prin pluralitate se caracterizează numai însuşirile, dinamice, ale subiectului (*ştie* şi *tace*). În cel de-al doilea enunţ, „subiectivele" au subiecte sintactice proprii, corespunzînd la „obiecte" distincte din lumea realului; se caracterizează prin pluralitate. Situaţia semantico-sintactică diferită ne determină să identificăm în primul enunţ subiectul realizat propoziţional *Cine ştie toate acestea şi tace*, organizat în structura sa internă într-un predicat multiplu (*ştie şi tace*) în relaţie de interdependenţă cu un subiect simplu (*cel ce*), iar în cel de-al doilea, un subiect multiplu (*Cel ce munceşte şi cel ce vorbeşte*) în relaţie de interdependenţă cu predicatul *au (acelaşi tratament)*. În primul enunţ nominalizarea se face printr-un nominativ la singular (*acela*), în cel de-al doilea, cu un nominativ plural (*aceia*).

În acelaşi sens, vom identifica predicate multiple în enunţurile cu acelaşi subiect, acelaşi nume predicativ, dar cu verbe copulative diferite; în enunţul *Andrei a fost şi a rămas om cinstit*, subiectul *Andrei* intră în relaţie de interdependenţă cu predicatul multiplu *a fost şi a rămas om cinstit.* Susţine această interpretare structura sintactică de la nivelul frazei, prin reacţia verbului-predicat al nucleului predicaţional la categoria gramaticală a numărului. În enunţul *Cine a fost şi a rămas om cinstit are satisfacţii greu de înţeles pentru ceilalţi*, subiectul *Cine a fost şi a rămas om cinstit*, avînd în structura sa un predicat multiplu (*a fost şi a rămas om cinstit*), intră în relaţie de interdependenţă cu verbul-predicat la singular *are + satisfacţii*, realizînd nucleul predicaţional al propoziţiei complexe reprezentată de enunţ. În schimb, în enunţul *Cine a fost victimă de la început şi cine a devenit victimă pe parcurs au avut pînă la urmă aceeaşi soartă*, subiectul multiplu, format din doi termeni propoziţionali, fiecare cu predicatul său intern, *Cine a fost victimă... şi cine a devenit victimă...*, intră în relaţie de interdependenţă cu verbul-predicat la plural *au + soartă*, realizînd nucleul predicaţional al propoziţiei complexe care este enunţul în toată desfăşurarea lui.

---

[1] Vezi Irimia, 1983: 85 ş.u.

Aşadar, reacţia diferită a verbului-predicat din „regentă" în interiorul opoziţiei categoriale de număr, în funcţie de situaţiile semantice şi referenţiale diferite, impune concluzia că, în desfăşurarea relaţiei de interdependenţă în structura unor propoziţii complexe (la nivelul frazei, în interpretarea tradiţională), se poate realiza prin constituenţi multipli şi funcţia de predicat.

Collegium, Iaşi, nr. 4, 1988, p. 128-136.

GRAMATICA LIMBII ROMÂNE,
ÎNTRE RĂSPUNSURI ŞI ÎNTREBĂRI

O *Gramatică* elaborată sub egida Academiei a fost aşteptată cu un interes special, şi de lumea ştiinţifică, şi de lumea implicată în învăţămînt, oricare ar fi poziţiile care s-ar manifesta în legătură cu rolul pe care aceasta ar trebui sau ar putea să-l aibă, sub diverse aspecte, astăzi, în comparaţie cu perioada anterioară.

În cele peste patru decenii de la ultima ediţie a *Gramaticii*, realizată de un colectiv de specialişti, între care eminenta lingvistă Mioara Avram, s-au ridicat numeroase întrebări şi s-au dat numeroase răspunsuri în legătură cu aspecte esenţiale ale interpretării structurii gramaticale a limbii române. Prezenta *Gramatică* vine cu răspunsurile ei, în funcţie de schimbările intervenite şi de „dialogul" pe care colectivul care a elaborat-o l-a avut cu diverse puncte de vedere exprimate în timp.

În *Prefaţa* la volumul I se face referire la două categorii de schimbări intervenite de la ultima ediţie: schimbări „la nivelul limbii ca atare" şi schimbări sub aspect teoretic şi metodologic în interiorul ştiinţelor limbii.

De schimbări semnificative în structura gramaticală a limbii române este greu să putem vorbi. Poate doar de manifestări specifice – cu aspect negativ, din păcate – în întrebuinţarea limbii române literare, sub aspect lexical în primul rînd, sintactic şi stilistic.

Schimbări, însă, în ştiinţa limbii în ultima jumătate de secol sau în perioada anterioară s-au produs şi parte din acestea se reflectă deopotrivă în structurarea *Gramaticii* şi în interpretarea fenomenelor lingvistice.

Ar putea surprinde, înainte de toate, abandonarea organizării curente în *Morfologie* şi *Sintaxă*. Chiar dacă poate genera dificultăţi de diferite naturi în cunoaşterea ipostazelor diferite din care se constituie o categorie lingvistică, organizarea reflectă foarte bine perspectiva în care a fost înscrisă interpretarea: din interiorul limbii, în funcţie de cunoaştere şi comunicare. Cele două volume – I, intitulat *Cuvîntul*, şi II, intitulat *Enunţul* – corespund celor două unităţi fundamentale ale limbii în cele două ipostaze funcţionale: funcţia *denominativă* şi funcţia *predicaţională*. Din interpretarea desfăşurată în cele două volume rezultă în mod clar natura complexă a *cuvîntului*, determinată de apartenenţa

sa concomitent la sistemul lexical şi la sistemul gramatical al limbii. Actul de comunicare – perspectivă în care este înscrisă interpretarea – înseamnă dezvoltarea unui raport între *cuvînt* (unitate lexicală, precedentă actului vorbirii, prin care limba dă nume şi identitate lumii) şi coordonate ale comunicării, impuse de *predicaţie* – proces de actualizare: *timpul, spaţiul* etc., interpretate acestea, în funcţie de protagoniştii actului lingvistic, prin sensuri gramaticale corespunzătoare, pe care cuvîntul lexical şi le adaugă, prin integrarea în *enunţ*, relevîndu-şi astfel structura sa binară.

Sensurile gramaticale avute în vedere în primul volum corespund *Morfologiei* din modul tradiţional/curent de interpretare a structurii gramaticale, fie că vorbim de părţi de vorbire sau clase lexico-gramaticale (binevenită această percepere şi interpretare), fie că vorbim de categorii gramaticale (*gen, număr, timp, persoană* etc.). Denumirea de *clase lexico-gramaticale* pentru *părţile de vorbire* lasă să se subînţeleagă că este imposibilă instituirea unui sens lexical printr-un cuvînt fără primirea unei identităţi gramaticale (de *substantiv, verb* etc.: *cîntec, a cînta* etc.).

În interpretarea categoriilor gramaticale proprii diferitelor clase lexico-gramaticale se ia în consideraţie specificul funcţionării lor. În felul acesta este îndreptăţită identificarea categoriei *determinării* la *Substantiv*, cu morfem specific *articolul*, justificată înlocuirea sintagmei *grade de comparaţie*, la *Adjectiv* şi *Adverb*, cu termenul corespunzător conţinutului semantic categorial *grade de intensitate*. La *Verb*, se discută, în sfîrşit, categoria *aspectului, timpul* este descris – prin organizare – ca o categorie principală, prezentînd diferite variante modale, iar „modurile” nepredicative, excluse dintre moduri, sînt interpretate ca „forme verbale nepersonale”; potrivit conţinutului lor semantic puteau fi numite *forme verbal-nominale. Aspectul* ridică, fără îndoială, multe întrebări, observăm aici doar că era numaidecît necesară distincţia *aspect subiectiv* (***Stă** să ningă, citeam*/***Am** citit*)/*aspect obiectiv* (*Î n c e p e să ningă*), distincţie care ar fi determinat alte interpretări şi în descrierea predicaţiei tocmai în temeiul raportului *enunţ–enunţare*.

Conţinutul categorial a impus o nouă interpretare a *categoriei diatezei*, mai apropiată de realitatea limbii. Recunoaşterea caracterului sintactic al diatezei ar fi putut, însă, determina extinderea sferei termenilor opoziţiei de diateză şi la sensurile *reflexiv* (obiectiv), *reciproc* şi *dinamic*.

În volumul al II-lea, *Enunţul, Gramatica* vine cu noutăţi care vor putea genera discuţii de lungă durată, unele deja existente în lingvistica românească, în legătură cu structuri sintactice care reflectă mai cu seamă modul de înţelegere a *predicaţiei* şi *predicatului*. Din scurtul capitol consacrat *enunţului* în general, este importantă recunoaşterea existenţei unei *relaţii de apoziţie*, iar între enunţuri, existenţa *enunţurilor imperative*. E de revăzut însă identitatea *enunţului exclamativ*; şi prin definiţie, şi prin ilustrare acesta pare să fie confundat cu varianta exclamativă a enunţului asertiv.

Din capitolul *Organizarea structural-ierarhică*, reţinem ca extrem de importantă, din perspectiva funcţionării limbii în actul de comunicare, abandonarea organizării tradiţionale pe două nivele: *Sintaxa propoziţiei*, *Sintaxa frazei*, aşezîndu-se cu toată îndreptăţirea în centrul interpretării *funcţia sintactică*, a cărei *realizare* (binevenită şi înlocuirea termenului *exprimare* prin *realizare*) poate fi deopotrivă o unitate lexicală (*Harnicul departe ajunge*) sau o unitate sintactică – o propoziţie (*Cine se scoală de dimineaţă departe ajunge*).

În ceea ce priveşte modul de generare a funcţiilor sintactice şi conţinutul lor semantic, *Gramatica* se impune printr-o atenţie specială acordată raportului semantică-sintaxă (morfo-sintaxă). În felul acesta se distinge funcţia de *circumstanţial* de cea de *complement*, în categoria *complementelor* se recunosc mai multe variante, dintre care unele – complementul secundar, complementul posesiv – ridică, însă, semne de întrebare.

Fără îndoială, cea mai complexă în descrierea structurii sintactice a unei limbi rămîne problema *Predicatului*. Interpretarea acestei funcţii sintactice stă în strînsă legătură cu modul de înţelegere a *predicaţiei*, a raportului *enunţ–enunţare*, a semanticii diferitelor categorii de verbe.

Prezenta *Gramatică* recurge la o soluţie care ar părea să armonizeze sau să treacă într-un plan secundar diversele puncte de vedere privind, între altele, existenţa sau nu a verbelor copulative sau a semiauxiliarelor, precum şi statutul *predicatului nominal* din interpretarea tradiţională. Nu este locul aici să ne adîncim în discutarea problemei. Vom observa doar, mai întîi, că interpretarea se înscrie într-o perspectivă în care se situează pe poziţii de autonomie – fie şi numai demonstrativ – ceea ce face parte integrantă din funcţia de *predicat*, în condiţiile în care *predicatul* este o cale de realizare a *predicaţiei* (alta fiind *intonaţia*), care implică o componentă semantică de natură lexicală şi o componentă semantică de natură gramaticală. *Predicatul* este propriu *enunţării* şi se constituie în centru de structurare a *enunţului* verbal (în opoziţie cu enunţul nominal). Prima categorie de predicat identificată în noua ediţie a *Gramaticii* – *predicatul semantic* reprezintă, de fapt, componenta semantic-lexicală, predicatul enunţiativ – are adăugată şi „trăsătura *predicativităţii*", adică, am spune, componenta semantic-gramaticală, două componente, obligatorii, în asumarea predicaţiei, dar realizate în mod diferit: *sintetic* (predicatul *verbal*), *analitic* (predicatul *nominal*). *Predicativitatea* este o trăsătură intrinsecă, prin excelenţă, verbului şi înseamnă capacitatea virtuală, pe care o are această clasă lexico-gramaticală, de a-şi asuma *predicaţia*. Această capacitate constă, din perspectivă pragmatică, în capacitatea de a înscrie un sens lexical preexistent între coordonatele actului de comunicare: timp şi persoana, în primul rînd (*A cînta – cînt-asem*). Cînd componenta semantic-lexicală este reprezentată de un termen care nu are această capacitate (adjectivul, substantivul etc.), componenta semantic-gramaticală este reprezentată de un verb copulativ (*Am fost cîntăreţ*).

Operînd cu conceptul de „morfeme ale predicativităţii", *Gramatica* distinge între predicatele enunţării: *predicate simple* şi *predicate complexe*. Întrebări ridică mai cu seamă cea de a doua categorie, în care intră structuri foarte variate şi, am spune, cu identităţi distincte, care nu pot fi eludate/ignorate într-o interpretare care acordă importanţă dimensiunii semantice a enunţului. Diversitatea este dată de natura „operatorilor verbali de predicativitate": *modal, aspectual, copulativ, pasiv.*

Structurile cu *operator copulativ* conduc la considerarea *numelui predicativ* o funcţie sintactică autonomă, „cerută de un verb copulativ". Fără a intra în miezul problemei, vom sublinia doar că *numele predicativ*, ca *predicat semantic*, *cere* morfemele predicaţiei, şi nu *este cerut*; verbul copulativ *a fi*, interpretat exact ca omonim al verbului predicativ *a fi*, are, în structura predicatului complex (nominal/analitic), rolul flectivului din structura predicatului simplu (verbal/sintetic): *El este/era student – El studenţ-eşte/ea.* Structurile cu *operator pasiv* reprezintă, de fapt, predicate simple cu verb la diateza pasivă.

Operatorii aspectuali sau de mod cer alte aprofundări şi nuanţări, în legătură cu deosebirile semantice şi morfologice care impun interpretări distincte tocmai în interiorul raportului *enunţ–enunţare*. Într-un enunţ precum *T r e b u i e să fi pierdut trenul*, verbul *a trebui*, modalizator, semiauxiliar, nepredicativ, deci, face parte integrantă din *predicat*, ca expresie a proiectării enunţării asupra enunţului, în interpretarea lingvistică a realităţii extraverbale, în timp ce într-un enunţ precum *T r e b u i e să fie la gară la ora 5:00*, verbul *a trebui*, predicativ, numeşte o exigenţă care face parte din realitatea supusă verbalizării şi *poate forma singur predicat*. De altfel, în primul enunţ, rolul de a desfăşura opoziţiile gramaticale implicate în predicaţie îl are verbul al doilea, semiauxiliarul *a trebui* rămîne invariabil: *T r e b u i e să fie bolnav/ T r e b u i e să fi fost bolnav.* Verbul predicativ (şi predicat) din enunţul al doilea are flexiune completă: *A t r e b u i t/t r e b u i e/v a t r e b u i să fiu la gară...*

Noua ediţie a *Gramaticii Academiei* va putea ridica numeroase întrebări mai ales din perspectiva raportării la ea a învăţămîntului gimnazial şi liceal. În plan ştiinţific, însă, dincolo de toate aspectele, unele contradictorii, prezente în chiar interiorul ei, în interpretarea dată structurii gramaticale a limbii române contemporane, şi de toate întrebările pe care le va ridica, reprezintă o realizare de excepţie, prin multiplele perspective din care este descrisă limba română în ipostaza de sistem şi totodată în actul concret al comunicării. Este un rezultat de excepţie al unui colectiv de cercetare bine condus de lingviste eminente, precum Valeria Guţu-Romalo şi Gabriela Pană Dindelegan.

Cultura, Fundaţia Culturală Română, nr. 24 (76), iunie 2006, p. 16-17.

DESPRE CREATIVITATE ÎN LIMBĂ

Creativitatea este una din coordonatele esenţiale ale raportului dintre subiectul vorbitor şi limba în care el se exprimă. Este imanentă funcţionării limbii. Se desfăşoară, subconştient, în orice moment şi la fiecare vorbitor, doar că în grade diferite. Stă în legătură cu factori multipli, unii obiectivi, alţii subiectivi, dintre care cu deosebire activi sînt trei: 1) necesitatea unei permanente adaptări a limbii la cerinţele comunicării, din perspectiva aspiraţiei de a reduce mereu mai mult asimetria dintre ritmul de dezvoltare a realităţii obiective şi de evoluţie a cunoaşterii, prin gîndire, pe de o parte, şi ritmul, mai lent, în care evoluează limba, pe de alta, 2) tendinţele interne ale limbii spre consolidarea sistemului său, prin regularizarea structurii, 3) caracterul particular al întrebuinţării limbii de către vorbitor, în funcţie şi de diferitele circumstanţe ale comunicării.

Ultimii doi factori, mai ales, implică păstrarea unui măcar relativ echilibru între subiect şi obiect, care depinde, înainte de toate, de simţul lingvistic al vorbitorului sau al celui care scrie şi de înţelegerea exactă a tendinţelor interne ale limbii, considerată în toată complexitatea ei ca sistem de infinite relaţii între planul expresiei şi cel semantic şi în structura fiecăruia din planuri.

Sfărîmarea acestui echilibru duce la transformarea creativităţii, dintr-o coordonată implicită derivînd din înseşi natura şi funcţiile limbii, într-o activitate expresă, conştientă, voluntară a vorbitorului în tentativele sale de a-şi reliefa în primul rînd propria-i originalitate stilistică. Primul factor – principiul punerii de acord a limbii cu noi stadii în evoluţia societăţii, a lumii obiective în ansamblu şi a gîndirii – se constituie, atunci, într-un simplu pretext.

Fie că este vorba sau nu de căutarea cu orice preţ a unei originalităţi – nu de idei şi nici stilistică, de fapt, ci pur şi simplu lingvistică: a spune altfel de cum spune „toată lumea" –, dezvoltarea contradicţiei între tendinţele interne reale ale limbii şi manifestarea „spiritului creator" în întrebuinţarea ei îşi are originea în ignorarea unor dimensiuni fundamentale ale limbii: caracterul profund sistematic, dar nu mecanicist, specificul naţional, estetica expresiei.

Ne vom referi, în cele ce urmează, la cîteva fenomene lexicale, mereu mai agresiv-prezente în pagini de ziare şi reviste, în comunicări orale, în emisiuni radiofonice sau în dezbateri televizate. Aparent, acestea se înscriu în sensul unor tendinţe interne ale limbii dar, în realitate, contrazic sau funcţionarea sistemului de relaţii semantice de la nivelul vocabularului, sau dimensiunea estetică a expresiei lingvistice, sau spiritul specific limbii române.

Sufixul lexical *-(i, a)bil* determină în structura internă a semnificaţiei cuvintelor pe care le creează dezvoltarea componentei semantice de 'posibilitate'; propoziţia „Poezia este, de fapt, *intraductibilă*" înseamnă „Poezia *nu poate*

fi, de fapt, *tradusă*". El exclude, de aceea, întrebuinţarea concomitentă şi a verbului *a putea*. Enunţuri precum „Nimic nu poate fi descifrabil aici", relativ frecvente, sînt pleonastice şi trebuie categoric evitate şi respinse. Din combinarea lui cu un alt sufix, *-(i, ă)tate*, se ajunge la structuri lexicale hibride, care îngreuiază curgerea frazei, o urîţesc stilistic: „Indicele de *promovabilitate* la examene a crescut", introduce confuzii în plan semantic: „a crescut gradul de *adresabilitate* a populaţiei în aceste zone". Concentrarea expresiei este în mod real o tendinţă permanentă a procesului de comunicare lingvistică, dar nu rămîne (sau nu trebuie să rămînă) niciodată indiferentă la acţiunea altor principii ale funcţionării limbii: claritatea dezvoltării sensurilor, armonia estetică a frazei etc.

Există în limba română o serie de perechi de termeni substantiv-verb, de tipul *limită – a limita*, *luptă – a lupta*, *notă – a nota*. După modelul acestora, originare, s-au construit altele, prin formarea de noi verbe de la substantive: *normă – a norma*, *lumină – a lumina*, *noapte – a înnopta*, *seară – a însera* ş.a.m.d. Limba română, ca şi alte limbi romanice, de altfel, se caracterizează, în direcţia aceasta, printr-o mare disponibilitate creatoare. Printr-o mare disponibilitate, dar nu şi printr-o anarhică libertate de convertire în verb a oricărui substantiv. Limitele sînt impuse şi aici de aceleaşi condiţii fundamentale: să nu se încalce legile interne ale vocabularului, estetica şi specificul limbii.

Verbul *a panorama*, format de la substantivul *panoramă*, contrazice în primul rînd expresivitatea estetică a limbii: „Ei [reporterii TV] sublimează tocmai focarul de spaimă, *panoramînd*, peste clădirile distruse, speranţa...". Dar, peste această degradare a esteticii frazei, nu rămîne nealterat nici planul ei semantic. Lăsăm la o parte faptul că *se panoramează* pe fondul unei tragedii, care ar fi implicat mai degrabă multă discreţie şi tăcere, atribute ale durerii. Verbul îşi contrazice propria-i semantică: obiectul acestei *panoramări* este *speranţa*. Aşadar, *speranţa* poate fi (este) *panoramată* de reporterii TV...

De la o vreme, expoziţiile noastre de pictură, grafică sau sculptură nu se mai organizează, ci se *vernisează*. Verbul pleacă, se înţelege, de la substantivul *vernisaj*. Dar *vernisaj* nu înseamnă „organizare", ci „inaugurare", adică momentul (ziua, ora) inaugurării: „La vernisaj va fi prezent şi pictorul...". Verbul, derivat regresiv, este frecvent întrebuinţat în sinonimie cu *inaugurare*, dar tot la fel de frecvent dezvoltă sens durativ: „în cinstea fruntaşilor în întrecerea socialistă *s-a vernisat* o expoziţie a Filialei ieşene a U.A.P.". Se ignoră, prin aceasta, o dimensiune esenţială a termenului de bază, anulîndu-se opoziţia semantică *durativ–momentan*. Întrebuinţarea verbului cu sensul de „inaugurare" provoacă omonimia cu termenul tehnic *a vernisa*, care înseamnă: a acoperi un tablou în ulei cu un strat de vernis, pentru a proteja culorile şi a le da strălucire. Toate aceste consecinţe impun întrebuinţarea mai vechiului *organizare* pentru sensul *durativ* şi *vernisaj* sau *inaugurare* pentru sensul *incoativ*.

Încă de mai multă vreme decît *vernisarea* expozițiilor de arte plastice, revistele, ziarele, poeziile, romanele etc. nu se mai citesc; ele *se lecturează*. Punctul de plecare îl constituie substantivul *lectură*. Pornind de aici, conform unei legi semantice, verbul *a lectura* ar trebui să însemne „a face lectură", dar aceasta ar trimite spre înțelesuri mai degrabă școlare sau de petrecere a timpului liber, în timp ce inovatorii lingvistici vor să comunice altceva, mult mai profund, sub aspectul activității intelectuale: studierea atentă a unei opere literare, de exemplu, pentru interpretarea ei critică: „Din *lecturarea* ultimului roman al lui C. Țoiu...", „*Am lecturat* cartea prin interpretarea dată de...". Pe lîngă caracterul neromânesc al termenului, verbul creează confuzii semantice. Corespondentul *a citi*, cu frecvență absolută în limba vorbită, trebuie repus în drepturile sale și în limbajul criticii literare, de mai mică sau mai amplă respirație, chiar dacă e folosit de mai multe sute de ani... E și mai frumos ca sonoritate, în toate formele flexiunii sale. E și mai bogat sub aspect semantic.

Multe fenomene lingvistice ca cele semnalate mai sus cunosc azi o largă circulație, ceea ce ar putea să pună de la început sub semnul zădărniciei comentariile și opoziția noastră. Le-am făcut, totuși, cu convingerea că, fără ca limba să depindă de voința noastră, ceva tot se poate face, întru apărarea spiritului ei celui mai profund și că merită să fie făcut.

Rolul cel mai activ în îndreptarea „creativității" lingvistice într-un sens contrar tendințelor și structurii interne reale specifice limbii române l-a avut presa. Tot presei trebuie să-i revină, firesc, rolul de a scutura limba de tot ce-i hibrid.

Convorbiri literare, nr. 9 (93), 1977, p. 16.

CUVÎNTUL ȘI SENSURILE LUI

Este știut că vocabularul reprezintă sectorul cel mai mobil al limbii. El urmează, chiar dacă de la distanță, evoluția societății, dezvoltarea culturii ei materiale și spirituale. Îi este caracteristică o neîntreruptă mișcare interioară. O serie de termeni trec în vocabularul pasiv. Se creează termeni noi. Se împrumută alții din limbi de circulație. Numeroși termeni cunosc variate mutații semantice.

Acest permanent dinamism asigură limbii o la fel de permanentă adaptare la nevoile comunicării, care sînt mereu altele, provocînd totodată impresia unei depline libertăți, atît în ceea ce privește întrebuințarea elementelor care compun sistemul lexical al limbii, cît și în privința introducerii de cuvinte noi.

Este adevărat că nivelului lexical nu-i este specifică rigiditatea normelor sistemului gramatical al limbii literare, sau ale celui fonetic, dar nu-i mai puțin adevărat nici că vocabularul își are legile sale, mai elastice, e drept, dar și cu acțiune de mai mare subtilitate și finețe. Tocmai acest caracter discret impune

celui care întrebuinţează limba o mai mare atenţie atît în selectarea termenilor pe care îi foloseşte într-un anumit enunţ, cît şi în combinarea lor.

Într-un anume sens, selectarea lor este, de fapt, determinată de combinare, sau mai exact de posibilităţile lor combinatorii, iar acestea din urmă derivă din structura semantică a cuvîntului. Cuvintele sînt, în general, polisemantice, dar aceasta nu înseamnă că oricare din sensurile lor, *virtuale*, se pot manifesta, *real*, în oricare din întrebuinţările lor în enunţuri sintactice. Cuvintele sînt înscrise aproape toate în serii de sinonime. Aceasta nu înseamnă, însă, că orice cuvînt poate apărea în contextele celuilalt. Verbul *a înfăptui*, de exemplu, care înseamnă „a duce la capăt", „a îndeplini", „a transpune în fapt", nu-l poate înlocui oricînd pe *a face*, din cauza aspectului său perfectiv; experienţele *nu se înfăptuiesc*: „Această experienţă *se înfăptuieşte* în vederea definirii şi pronosticării...", ele *se fac*; substantivul *experienţă* se poate combina doar cu verbe durative: *a face*, *a efectua*, *a realiza* etc. Pe de altă parte, verbul *a înfăptui* intră în relaţie numai cu complemente directe (eventual convertite în subiecte) nedefinite şi, prin aceasta, mai abstracte: *ceva*, *nimic*, *tot*: „am înfăptuit *ceva*".

Fenomenul acesta complex al desfăşurării relaţiilor discrete dintre sinonime l-a surprins în puţine cuvinte, dintr-o perspectivă semiotică extrem de modernă, aproape structuralistă, Eminescu: „Acuma ivindu-se lîngă o vorbă veche şi oarecum nesuficientă [un] sinonim care să împlinească nesuficienţele, vorba veche pierde din cercul însemnătăţii sale ceva, sau nu pierde nimic? Asta e întrebarea. Eu susţin că pierde. Vorba primitivă pierde din terenul său tocmai pe-atîta pe cît a coprins sinonimul său. Presupunem că *a* a coprins întinderea *x*, dar *b* coprinde în acelaş spaţiu întinderea *y*, – atunci faptul întinderei lui *b* împlinit, nu-i rămîne lui *a* decît întinderea *x-y*" (Eminescu, 1981: 248-249). Eminescu sesizează aici un principiu semantic esenţial: în relaţiile dintre două sau mai multe sinonime se constituie zone de suprapunere şi zone specifice, de specializare. Iar funcţionarea acestui principiu are o importanţă deosebită în mecanismul intern al limbii, atît pentru desfăşurarea exactă a comunicării lingvistice, cît şi pentru îmbogăţirea registrului semantic şi stilistic al unei limbi. Bogăţia unei limbi nu e dată de termenii cu sferă semantică identică, cum nu rezultă nici din omonimie. Bogăţia unei limbi – ideea se află din nou în însemnările lui Eminescu – este dezvoltată de mulţimea sinonimelor care, dincolo de suprapunere semantică, îşi desfăşoară fiecare sensurile sale specifice.

Ignorîndu-se acest principiu semantic fundamental, în stilul publicistic (presă, radio, televiziune) mai ales, dar nu numai aici, se manifestă în ultima vreme o tendinţă de desfiinţare totală a zonelor semantice specifice unor termeni, cel mai adesea neologici, care intră în relaţii de sinonimie cu o serie de alţi termeni. Aşa, de exemplu, *a demara* nu mai exprimă doar începutul mişcării unor autovehicule: „Maşina *a demarat* cu greu" sau pornirea într-o întrecere sportivă. Acum *a demara* tinde să înlocuiască româneseul *a începe*. În felul acesta pot *demara*, adică îşi pot începe activitatea, colective de lucru, colective

școlare etc.: „Cum *a demarat* colectivul în noul an?", pot *demara* localitățile (!): „Numeroase localități *au demarat* bine în această privință...", poate *demara* o operă literară: „Opera lui Mihai Sadoveanu urmează *să demareze* în 1980" sau orice altceva.

În aceeași concurență cu verbul românesc incoativ *a începe*, prea banalizat probabil pentru cei însetați de nou sau aflați în căutarea originalității stilistice, intră și verbul *a debuta*, devenit aproape o obsesie în acești ultimi ani. Ca și substantivul *debut*, verbul nu mai exprimă doar începutul unei activități spirituale, circumscrisă unei persoane umane și care se produce într-adevăr o singură dată în viață, ca într-o frază precum „Eminescu *a debutat* în 1866 în paginile revistei *Familia*". Acum *debutează* orice: un spectacol (chiar dacă e reluat de mai multe ori pe săptămînă), o campanie electorală sau una agricolă, o reuniune politică: „Această reuniune ar putea *debuta* la începutul lunii mai...", o partidă de șah, o etapă în istoria culturii: „Renașterea *debutase* prin a fi mai întîi o formă exterioară...", o poezie sau un articol: „Articolul lui D.P. *debutează* cu o afirmație...", un meci de fotbal sau un telejurnal de seară etc.

Și încă o obsesie: verbul *a realiza*, care tinde să-l uzurpe semantic pe *a înțelege*: de multă vreme, spusele cuiva nu mai sînt *înțelese*, cum nu mai sînt *înțelese* nici semnificațiile mai profunde ale unei replici, nici aluziile, nici alte abstracțiuni: acestea toate *se realizează* (!): „De-abia într-un tîrziu *am realizat* ce-a vrut să spună...", „*Nu realizez* deloc sensul poeziei", „Acum *realizezi* la ce făcea aluzie amicul?", ...

Ne aflăm încă o dată în situația de a ne întreba: se poate face ceva împotriva uzului, chiar cînd acesta este în eroare? Formele mai sus semnalate tind să se generalizeze, ca o boală molipsitoare (și incurabilă?). Are sens să ne împotrivim? Ca și altădată, vom spune că da. Are sens. Pentru că specializarea semantică a termenilor, diferențierea de nuanțe trebuie apărată. Se apără în felul acesta varietatea și elasticitatea vocabularului, condiție esențială a expresivității sale.

Convorbiri literare, nr. 3 (99), 1978, p. 4, 15.

O PROBLEMĂ DE GRAMATICĂ

Nu este specificul acestei rubrici („Cronica limbii") să întîrzie asupra erorilor de limbă determinate de cauze extralingvistice individuale: ignoranța sau agramatismul celui care scrie sau vorbește, graba cu care este redactat un material, insuficienta aplecare asupra definitivării textului etc. Nu vrem să spunem că aceste erori ar fi scuzabile sau tolerabile, ci doar că interesul nostru se îndreaptă înainte de toate spre fenomene generale și care reflectă sau par să reflecte o serie de tendințe cu implicații variate de ordin cultural, social, stilistic, lingvistic etc.

De această dată vom lua, totuşi, în discuţie o problemă concretă de gramatică şi oarecum limitată: întrebuinţarea în presa noastră a articolului posesiv-genitival: *al, a, ai, ale*. Problema are, de fapt, numai la prima vedere caracter limitat; pentru că, în realitate, ea este de interes general, prin multitudinea aspectelor pe care le prezintă acest articol şi prin dificultăţile folosirii sale, unele subiective, altele obiective, unele ţinînd de o exprimare corectă, altele de armonia frazei.

Dificultăţile subiective îşi au izvorul în necunoaşterea exactă a naturii şi funcţiei acestui articol specific limbii române şi, în consecinţă, a comportamentului său sintactic. În flexiunea nominală el este (concomitent sau alternativ) un determinativ morfologic al substantivului regent unui genitiv: „un coleg *al* prietenului meu" şi un înlocuitor al lui: „Încercarea lui de a pleca şi *a* colegului său de a-l urma...". În oricare din situaţii, formele sale de gen şi număr depind de substantivul regent, cu care *trebuie să se acorde*. Cum relaţia cu regentul este de multe ori ignorată sau pierdută pe drum şi rău restabilită, acordul în gen şi număr devine un joc arbitrar: „Este cazul, de pildă, *a* modernizării liniei de plantare...", „pentru ridicarea standardului de viaţă *al* sătenilor, *al* orizontului lor de cunoaştere..." (deci: standardul orizontului de cunoaştere...?). Pe de altă parte, din cauza omonimiei genitivului cu dativul şi a ignorării naturii sale pronominale, de înlocuitor, într-un fenomen de reluare sintactică, articolul ajunge să preceadă substantive în cazul dativ: „Sînt temeiuri care au creat drum liber iniţiativei şi creaţiei tehnice, *a* muncii neobosite...".

Dificultăţile obiective derivă din natura complexă a regentului unui genitiv şi din modul de realizare a relaţiei genitivului cu regentul său. Iar acestea pot avea consecinţe însemnate atît pentru sensul frazei, cît şi pentru organizarea ei expresiv-stilistică.

În cazul unor sintagme, precum *condiţiile de formare, formele de manifestare, nivelul de viaţă* (*cultură* etc.), se oscilează adesea în stabilirea unui acord, cînd cu primul substantiv: *condiţiile de formare ale personalităţii*, cînd cu cel de-al doilea: *condiţiile de formare a personalităţii*. Identificarea regentului real este, în asemenea cazuri, esenţială pentru dezvoltarea înţelesului frazelor. Acesta este substantivul de provenienţă verbală: *formare, manifestare* etc., pentru primele sintagme, întrucît relaţia semantică şi sintactică este hotărîtă de caracterul său dinamic: *manifestare a libertăţii* (libertatea se manifestă): *condiţiile de manifestare a libertăţii, formare a personalităţii* (personalitatea se formează): *condiţiile de formare a personalităţii*, dar este primul substantiv în sintagme ca *nivelul de viaţă, cultură* etc., *condiţiile de viaţă, dezvoltare* etc., cu o mai accentuată solidaritate internă, dominată de primul substantiv; deci: *nivelul de cultură al celor mai mulţi dintre ei, condiţiile de viaţă ale omului primitiv* etc.

În întrebuinţarea sintagmei *comisia* (*comisiile, echipele*) *de control*, acordul articolului genitival se realizează, în publicistica noastră, aproape exclusiv cu substantivul ultim, control: *comisia* (*comisiile, echipele*) *de control al oamenilor*

muncii. Se înţelege că aceste comisii controlează activitatea oamenilor muncii, dar semnificaţia de adîncime a sintagmei stă în legătură cu un alt aspect, de primă importanţă social-politică; este vorba de faptul că echipele în discuţie *sînt constituite* din oameni ai muncii, care sînt investiţi cu dreptul de a controla orice activitate. Iar limba trebuie să reflecte această realitate; deci, nu „comisii de control *al* oamenilor muncii...", ci „comisii muncitoreşti de control" sau „comisii (echipe) de control muncitoresc".

Întrebări deosebite ridică enunţurile lingvistice în care articolul reia printr-o singură formă două sau mai multe substantive aflate în raport de coordonare copulativă. Lăsînd la o parte frecventele dezacorduri („dispozitive pentru testare şi reglaj *a* radioreceptoarelor"), care se înmulţesc în asemenea condiţii, vom observa că intervine aici un conflict între corectitudinea (mai degrabă aparentă) a stabilirii acordului şi eleganţa stilistică a frazei.

Prin aceasta, ideile comunicate devin clare, expresia lor elegantă, fraza înscriindu-se organic în specificul gramatical şi stilistic al limbii literare naţionale.

Convorbiri literare, nr. 4 (101), 1978, p. 11.

ÎNTRE TENDINŢĂ ŞI MODĂ LINGVISTICĂ

Una dintre particularităţile limbii române actuale este tendinţa spre o exprimare tot mai sintetică. În comunicarea orală şi în cea scrisă deopotrivă (în aceasta din urmă ocupînd un loc prim publicistica) se aspiră spre transmiterea unui volum mare de informaţii printr-un număr redus de termeni. Acţionează, de fapt, aici, o lege lingvistică mai generală, cea a economiei limbii, aflată într-o strînsă relaţie cu principiul efortului minim de memorie şi de energie articulatorie.

Între mijloacele prin care se concretizează această tentativă de condensare a unui conţinut bogat de informaţii în enunţuri lingvistice de dimensiuni cît mai reduse posibil, un loc privilegiat ocupă derivarea; prin diferite sufixe şi prefixe se creează în permanenţă noi cuvinte, foarte încărcate semantic. Preponderenţă deosebită are derivarea prin sufixe.

Fenomenul nu e nou şi reprezintă o formă de manifestare a caracterului de sistem deschis al limbii. El dezvoltă, însă, două aspecte, dintre care unul e pozitiv, altul negativ. Aspectul pozitiv este asigurat de caracterul intern al tendinţei, reflectînd o necesitate organică a acesteia, înscrisă într-un proces niciodată încheiat de modelare şi elasticizare a expresiei lingvistice şi de nuanţare a sensurilor. Aspectul negativ derivă din transformarea tendinţei în modă. În absenţa unui simţ lingvistic real şi din ignorarea unor legi interne ale limbii, din ignorarea mai ales a acţiunii discrete a funcţiei poetice a acesteia, fenomenul devine în mod frecvent exterior şi chiar contrar spiritului limbii.

Dintre sufixele neologice, unele cu circulaţie mai ridicată pe la mijlocul secolului trecut dar abandonate ulterior de limba literară, se extinde acum din nou sufixul adverbial de origine italiană *-mente: totalmente, finalmente, raramente, necesarmente* etc., termeni care vin de atîtea ori să înlocuiască locuţiuni româneşti mai expresive, chiar dacă neeconomice. De ce să nu preferăm, de exemplu, adverbului *finalmente* din propoziţia: „patetismul devine lăcrimos, adică *finalmente* indecent...", locuţiunea românească, mai exactă în conţinut semantic şi mai expresivă *în cele din urmă*? În limbă, ca şi în alte domenii ale activităţii spirituale, principiul economiei nu poate acţiona fără pierderi, nu de puţine ori esenţiale. Cît priveşte sufixul pentru superlativ *-isim*, de aceeaşi origine italiană, folosirea lui în limba română pare să introducă o uşoară nuanţă ironică, pe care fără îndoială că autorul frazei n-a avut-o în vedere: „Să deducem de aici că l-ar fi putut suspecta pe *inteligentisimul* Zarifopol ca lipsit de inteligenţă..."; chiar dacă ar fi vorba numai de această impresie (dar nu e numai aceasta), şi tot ar trebui să i se prefere adverbul *foarte*.

Un mai vechi sufix, *-ian*, a servit şi serveşte în continuare la crearea unor adjective de la nume proprii, precum *eminescian, arghezian, sadovenian* etc. Extinderea lui, însă, la alte substantive şi, mai ales, la sintagme substantivale, în construcţii precum *perioada postvasilesciană, opera camilpetresciană, romeojulietan* (!) – „se ştie că există două feluri de dragoste: modelul *romeojulietan...*" – sau chiar *blagian, haşdeian*, demonstrează absenţa acelui simţ lingvistic şi estetic totodată, prin care vorbitorul sau publicistul sau criticul literar ar trebui să ştie a-şi impune nişte limite creativităţii sale, limite care ţin de o estetică interioară a limbii.

Acelaşi simţ lingvistic ar trebui să orienteze construirea de noi cuvinte prin intermediul sufixului adjectival *-esc* sau cu ajutorul sufixului substantival, creator de substantive abstracte, *-itate*. Din această perspectivă, precum şi din motive semantice, sînt posibili termeni ca *studenţesc, muncitoresc* etc., dar nu *şantieresc* („deşi este un bun cunoscător al mediului *şantieresc...*") şi cu atît mai puţin *învăţătoresc*: „intervenţii în presă cu prilejul conferinţelor *învăţătoreşti* ale «Astrei»", sau barbarismul *estradesc*: „încearcă să pigmenteze o acţiune cu vădită tentă *estradistică*"; sînt posibili termeni ca *obiectivitate, creativitate* etc., dar sînt mai degrabă hibrizi şi adesea confuz interpretaţi *funcţionalitate, inerţialitate* şi, mai ales, *cotidianitate, profunditate* („formă discutabilă ca oricare alta [...], din care a dispărut *profunditatea* filosofiei") sau alţii.

Cînd absenţa simţului lingvistic şi estetic se îmbină cu ignorarea funcţiilor semantice ale sufixelor sau prefixelor şi a relaţiilor semantice dintre componentele cuvîntului sau dintre cuvinte, se ajunge la exprimări pleonastice sau obscure sub aspectul înţelesului. Este ca şi inutil să mai atragem atenţia asupra pleonasmelor atît de frecvent provocate de sufixul *re*: *revine din nou, mai reciteşte-o o dată* etc. Mai discrete dar nu mai puţin frecvente sînt

pleonasmele determinate de sufixul *-abil/ -ibil*. Semnificaţia virtuală a acestui sufix este aceeaşi cu unul din sensurile („posibilitate") verbului modal *a putea*. În consecinţă, prezenţa verbului *a putea* nu mai este justificată în aceleaşi sintagme cu adjectivate derivate prin sufixul modal în discuţie: „Lucrarea aceasta mai poate fi *perfectibilă*".

Neînţelegerea exactă a semanticii tuturor componentelor cuvîntului, începînd uneori chiar cu rădăcina, fie din partea celui care „creează", fie din partea celui care receptează enunţul lingvistic sau deformează înţelesul general al frazei sau îl obscurizează: „tăria în faţa loviturilor soartei, dezvăluind dimensiunile *inconfortabile* ale sufletului omenesc", „Caracterul plural, *indecidabil* deplin al diferitelor modele cosmogonice actuale", „avocat din oficiu al unui tată *defendabil*, dar pe alte căi".

Fiind vorba de o tendinţă accentuată a limbii române actuale, cu rădăcini în specificul de sistem deschis al limbii (şi care poate fi întîlnită în toate limbile flexionare moderne), problema derivării prin sufixe şi prefixe este deosebit de amplă şi de complexă; noi am vrut să subliniem, însă, doar un aspect al ei, din perspectiva atitudinii faţă de limbă: necesitatea de a dezvolta acest procedeu în sensul spiritului intern al limbii şi de a evita orice alunecare într-un fenomen de simplă modă lingvistică, dăunător deopotrivă procesului de comunicare şi expresivităţii limbii naţionale.

Convorbiri literare, 7 (103), 1978, p. 10.

DERIVAREA LEXICALĂ ÎNTRE POSIBIL ŞI NECESAR

Limba are caracter dinamic şi deschis. Dinamismul ei îşi are originea şi se manifestă într-o serie de antinomii care se intersectează în funcţionarea sa ca mijloc de comunicare în interiorul comunităţii socio-lingvistice care o vorbeşte: social–individual, obiectiv–subiectiv, exactitate semantică – originalitate stilistică, automatism – creativitate, stabilitate – mobilitate etc.

Dinamismul limbii asigură desfăşurarea unui raport permanent între exigenţele comunicării lingvistice, mereu variabile, în funcţie de mutaţiile care intervin în viaţa materială şi spirituală a societăţii, şi posibilităţile sale interne, ceea ce implică o adaptare neîntreruptă a limbii la cerinţele comunicării. Prin această dinamică internă, limba cuprinde în orice moment al funcţionării şi evoluţiei sale trei straturi: un strat de bază, care-i asigură stabilitatea şi unitatea, stratul elementelor permanente, relativ indiferente la mutaţiile din realitatea extralingvistică, un strat al elementelor lingvistice care intră într-o zonă pasivă şi stratul elementelor noi.

Starea de la un moment dat a limbii se defineşte, funcţional, prin capacitatea acesteia de a asigura condiţii optime comunicării în orice domeniu de activitate umană şi, structural, prin raportul dintre cele trei straturi lingvistice.

Cine şi-ar propune să descrie starea de azi a limbii române, pe de o parte, ar putea cu greu depăşi nivelul unor consideraţii generale şi care ar privi mai ales limba literară, iar, pe de alta, ar întîmpina dificultăţi în a situa cu exactitate un fenomen între manifestările unor tendinţe lingvistice sau în categoria greşelilor de limbă.

Aşa, de exemplu, o parte din verbele de conjugarea a II-a, cu sufixul *-ea* la infinitiv: *a apărea, a dispărea, a-i plăcea* etc., sînt tot mai frecvent conjugate (la infinitiv, optativ, viitor) la fel cu verbele de conjugarea a III-a, cu sufixul infinitivului *-e*: *nu poate apare nimic nou, mi-ar place, nu vor dispare niciodată* etc. Fenomenul poate fi considerat o tendinţă a limbii române actuale şi este foarte posibil ca aceste verbe să se fixeze cu timpul la conjugarea a III-a. Aceasta s-ar putea întîmpla cu atît mai mult cu cît deosebirile dintre cele două clase de verbe în cursul flexiunii sînt minime. În plus, conjugarea a II-a este foarte slabă sub aspect numeric. Să ajungem, de aici, la concluzia că ar fi posibilă dispariţia în întregime a acestei clase de conjugare? Perspectiva aceasta e puţin probabilă: verbe precum *a avea, a-l durea, a vedea, a revedea, a prevedea* etc. îi asigură identitatea specifică şi existenţa. Oricum ar fi, în stadiul actual, formele cu *-e* la infinitiv: *a apare, a-i place* contrazic normele limbii literare şi trebuie evitate. Şi tot aşa trebuie respinsă tendinţa de înlocuire a numeralului ordinal cu numeralul cardinal în sintagme precum *anul II, secolul XVI* etc. Corecte sînt formele *anul al II-lea, secolul al XVI-lea.*

O descriere cuprinzătoare a configuraţiei generale a limbii ca instrument al comunicării cotidiene s-ar putea realiza numai printr-o cercetare temeinică a exprimării lingvistice a diferitelor categorii de vorbitori, categorii socio-culturale şi de vîrstă. Cercetarea ar fi cu deosebire interesantă în această perioadă de masivă deplasare în diferite forme a populaţiei către oraşe, unele dintre ele devenite mari şi eterogene aglomerări urbane.

În absenţa şi în aşteptarea unei asemenea cercetări, care, de altfel, ar implica o permanentă actualizare, consideraţiile noastre se vor opri asupra unor fenomene lingvistice care, prin frecvenţa lor, s-ar putea constitui în semne ale unor direcţii de dezvoltare a limbii sau în semnale de alarmă privind devierea de la funcţionarea sau evoluţia specifică a acesteia.

Principalele premise pe care se vor întemeia aceste aprecieri rămîn cele de totdeauna:

– raţiunea unui enunţ lingvistic este de a fi purtător al unui conţinut semantic;

– limba este, alături de artă, în cel mai înalt grad expresie a specificului naţional;

– dezvoltarea limbii (şi a exprimării lingvistice) stă într-o relaţie de strînsă interdependenţă cu dezvoltarea culturii materiale şi, mai ales, spirituale a unui popor.

Chiar şi numai „o repede ochire" asupra întrebuinţării limbii române, mai ales în stilul publicistic (scris sau vorbit), reţine, între altele, două tendinţe contrarii (sau, adesea, aparent contrarii):

– un anumit automatism în construirea frazelor;

– o extindere peste limitele specificului limbii române a creativităţii lingvistice, ceea ce echivalează adesea cu transformarea creativităţii în automatism.

Riscul cel mare al primei direcţii, cu originea într-un conformism nu numai lingvistic, este desemantizarea, golirea de conţinut a enunţului lingvistic. Se comunică în fraze gata făcute, construite din sintagme obligatorii sau considerate astfel, ceea ce provoacă o întrerupere a raportului semantic, adică a raportului dintre textul lingvistic şi realitatea extralingvistică.

Riscul celei de-a doua direcţii stă în depersonalizarea limbii, în anularea expresivităţii sale şi, foarte frecvent, în abolirea conţinutului semantic. Se înscriu aici mai multe creaţii lexicale, prin sufixare, expresie a unor tendinţe spre exprimare sintetică, dar şi spre originalitate stilistică cu orice preţ. Să ne oprim, pentru moment, la formarea de noi verbe prin sufixul *-a* sau *-iza*. Fenomenul se înscrie într-unul din mijloacele specifice limbii române de îmbogăţire a vocabularului. Extinderea sa automată, însă, poate intra şi intră adesea în contradicţie cu acţiunea unor principii de funcţionare a limbii (estetic, semantic, stilistic) sau chiar cu cadrul de funcţionare a derivării. Judecate astfel, creaţii precum *a lectura*, *a biografiza* („autorul insistă mult în *biografizarea* nuanţată a acestui personaj"), *a concluziona* (foarte frecvent), *a infama* („*Infamează* cu mînie satirică spionajul domestic..."), *a indigeniza* („*Vom indigeniza* manipulatorul pentru camera TV"), *a panoramiza*, *a pitoresciza*, *a sumariza* („o operă dramatică... *sumarizînd* lucrări scurte şi întinse") etc. trebuie considerate în categoria barbarismelor şi respinse. Şi pentru ca atitudinea noastră să nu pară purism subiectiv, să ne oprim asupra unora din aceşti termeni. Verbul *a concluziona*, de exemplu, nu are justificare în limba română actuală, întrucît în lexicul românesc nu există termenul *concluziune*, singurul care ar putea justifica noua formă. Locuţiunea *a trage concluzii* (*concluzia*) sau verbul *a încheia* pot comunica foarte bine ceea ce ar urma să transmită neîndreptăţitul *a concluziona*. Verbul *a sumariza* îşi are punctul de plecare în substantivul *sumar*, care s-a impus în conştiinţa vorbitorului de limba română cu sensul de „tablă de materii". *A sumariza* ar trebui să însemne, aşadar, *a face (redacta) tabla de materii* sau *cuprinsul* unei cărţi, ceea ce nu a fost în intenţia criticului dramatic care a evitat termenul vechi românesc *a conţine* sau *a fi constituit* sau altele („o operă dramatică, în deplinul înţeles al cuvîntului, alcătuită, constituită, însumînd etc. «din» lucrări scurte şi întinse").

Cronica, Iaşi, anul XVIII, nr. 17 (870), 1983, p. 6.

TOT DESPRE DERIVAREA LEXICALĂ ŞI LIMITELE EI

Între afixele lexicale de mare productivitate în întrebuinţarea limbii române, pe lîngă sufixele verbale *-a* (sau *-iza*), creatoare uneori de cele mai neaşteptate barbarisme (pentru care motiv nici nu depăşesc, cel mai adesea, în conjugare, timpul perfect compus: *a translat,* dar nu *translez,* sau formele de participiu şi gerunziu: *anturat, intervievaţi, pirandellizînd* etc.), în ultima vreme mai reţin în mod deosebit atenţia subiectului vorbitor dispus la inovaţii lingvistice cu orice preţ sufixele nominale *-(i, ă)tate, -(i, a)bil* şi formatul *-log(ie).*

Înscriindu-se în tendinţa tot mai accentuată a vorbitorilor spre exprimare sintetică, formarea de noi cuvinte prin aceste sufixe se subordonează, din păcate, prea adesea acţiunii legii efortului minim sau aspiraţiei spre originalitate stilistică. Numai că, în asemenea cazuri, ceea ce se cîştigă sau pare a se cîştiga în direcţia concentrării exprimării se pierde în alte direcţii, la fel de importante sau, cel puţin uneori, chiar mai importante pentru comunicarea lingvistică: *claritatea* şi *expresivitatea.*

Sufixul *-itate* creează abstracte nominale precum *creativitate, predicativitate* etc.; o anumită caracteristică a realităţii extralingvistice este exprimată substantival (şi ca formă, şi ca sens). Astfel, termenul *creativitate* desemnează „însuşirea de a fi creator", capacitatea creatoare, a unui poet, om de ştiinţă, popor etc. Cu acest sens îl foloseşte D. Caracostea în titlul unui studiu prin care se adînceşte în investigarea procesului de creaţie eminescian, „Creativitatea eminesciană". *Predicativitate* înseamnă „însuşirea, capacitatea" unui verb de a realiza funcţia de predicat într-o propoziţie.

Caracterul abstract al cuvintelor nou create face proprie întrebuinţarea acestui sufix mai cu seamă în formarea terminologiei ştiinţifice sau, în orice caz, în stilul ştiinţific. Aceasta nu înseamnă însă că ar trebui respinse în mod automat din comunicarea cotidiană cuvintele formate astfel, ci doar că, în terminologia ştiinţifică, ele pot să fie în multe cazuri inevitabile, în timp ce în comunicarea uzuală ar putea fi – şi sînt adesea – nepotrivite. Oricum, extinderea folosirii sufixului ar trebui să se producă numai cu respectarea exigenţelor impuse de principiile clarităţii şi expresivităţii limbii, adică exact ceea ce se uită prea frecvent în limba română actuală. Un termen precum *directitate* contrazice flagrant expresivitatea limbii şi în sine, şi prin contextul foarte eterogen sub aspect stilistic în care este întrebuinţat de un cronicar literar prea grăbit: „citeşte cu un sentiment de surpriză plăcută, stîrnit (!) de prospeţimea şi *directitatea* afectivă a versului său lipsit de orice afectare". Un alt termen hibrid, *potenţialitate,* intră în contradicţie cu principiul clarităţii datorită formei sale, caracterizată printr-o aglomerare de sufixe care nu se articulează din punct de vedere semantic: „Originalitatea cărţii constă [...] în explorarea stării de

potențialitate a relațiilor duale care își găsește la nivel stilistic o expresie adecvată". Pentru cacofonia pe care o conține în structura sa, substantivului de origine franceză *eficacitate* trebuie să i se prefere definitiv sinonimul său *eficiență*. Pentru aceleași motive, adjectivul *eficace* trebuie abandonat în favoarea sinonimului *eficient*.

*

Sufixul *-(a, i)bil* intră în alcătuirea unor cuvinte românești de origine latină sau de origine franceză (acestea din urmă, adaptate la limba română prin modelul limbii latine): *credibil, perceptibil, preferabil, traductibil* etc. El introduce în cuvintele în care se cuprinde sensul de „posibilitate"; *demonstrabil*, de exemplu, înseamnă „care poate fi demonstrat". Vorbitorul limbii române sesizează cu multă ușurință structura acestor cuvinte, pe care le analizează în morfemele componente și, prin analogie cu termenii aflați în circulație, creează alții, posibili, ca sistem. Unii ar putea exista în latină sau în formă franceză, dar creația subiectului vorbitor poate fi independentă. Teoretic, din perspectiva sistemului, „ansamblu de libertăți" (Coseriu, 1971b: 82), toți termenii astfel creați sînt posibili, dar care sînt, totuși, limitele extinderii fenomenului în actul lingvistic concret? Acestea sînt mai degrabă implicite și sînt cel mai adesea fixate de simțul lingvistic al subiectului vorbitor (care creează termenii sau care îi preia), circumscris sau nu principiilor de funcționare a limbii, amintite mai sus, pe fondul atitudinii față de specificul limbii române, din perspectiva dimensiunii sale estetice.

Creșterea frecvenței sufixului în limba română actuală, mai ales în publicistică, este, pe de o parte, o consecință a recurgerii abuzive la împrumuturi din limba franceză, iar pe de alta, expresie a funcționării legii minimului efort, care echivalează în mod frecvent cu instaurarea automatismului la baza desfășurării actului lingvistic, prin origine și esență un act de creație.

Sufixul intră în structura unor neologisme de origine franceză a căror prezență nu-și află adesea explicația decît într-o anumită orientare a publicistului, nu departe de snobism. Așa, de exemplu, considerăm că, neavînd un punct de plecare în limba română, neavînd și neputînd determina constituirea unei familii în care să se înscrie, fiind nejustificați semantic (în raport cu termenii sau cu expresiile sinonime din limba română), creații lingvistice precum *pardonabil* („nu mai vorbim de umor, ci de umori pe deplin explicabile și *pardonabile*"), *indimenticabil* („poetul divulgîndu-se a fi un molatec derviș, gurmand al limbajului echivoc, de o savoare *indimenticabilă*" – termenul poartă, de altfel, cu sine, conotațiile ironice cu care l-a încărcat I. L. Caragiale), *decelabil* sau *nedecelabil* („Există totuși un ceva care nu a funcționat nici în cazul lor, un ceva *nedecelabil* în cazurile..."), *indelebil* („Un semn *indelebil* în peisaj; monumentul întemeietorului Patrick") etc. nu-și află justificarea în limba română și trebuie respinse.

Anulînd prin automatism caracterul conştient al întrebuinţării limbii, şi, în consecinţă, ignorînd raportul dintre expresia lingvistică a unui termen sau a unui enunţ şi conţinutul semantic al acestora, subiectul vorbitor (în sens general) ajunge cu uşurinţă la exprimări pleonastice; el sesizează prezenţa sufixului, dar pierde din vedere sensul pe care acesta îl introduce în planul semantic al termenului din care face parte.

Cînd cele două sufixe (*-abil* şi *-itate*) se întîlnesc în structura aceluiaşi cuvînt, caracterul hibrid al termenului nou creat atinge gradul maxim: „Au fost fixate zonele de *favorabilitate* pentru cultura muşeţelului".

*

Prin limba franceză au pătruns în limba română, din neogreacă, mai mulţi termeni în alcătuirea cărora intră formanţii *-logie* (din grecescul *logia*) şi *-log* (din tema *logo-*, cu originea în cuvîntul autonom *logos*).

Printr-un proces de extensiune semantică, formantul *-logie* introduce în planul semantic al cuvîntului din alcătuirea căruia face parte sensul de „studiu ştiinţific"; *geologie*, de exemplu, înseamnă „studiul ştiinţific al scoarţei pămîntului". Termenii în care se cuprinde formantul *-log* ca sufix desemnează pe cel care întreprinde studii ştiinţifice într-un anumit domeniu al cunoaşterii: *geolog*, *biolog*, *muzicolog* etc. O situaţie aparte prezintă termenii *filologie* şi *filolog*; în structura lor, formanţii *-logie* şi, respectiv, *-log* sînt componente de bază. Prin mutaţii semantice, de la sensul de „iubire pentru cuvînt", *filologie* a ajuns să însemne „studiul ştiinţific al cuvîntului scris, al culturii realizate prin cuvîntul scris".

Alături de această categorie de termeni, care definesc în cele mai multe din limbile europene moderne diferite ştiinţe, pe terenul limbii române se extinde fenomenul formării de noi cuvinte cu punct de plecare în substantive proprii, nume de personalităţi, mai ales din domeniul artelor.

Sub aspect semantic, fenomenul determină întrebarea dacă se poate vorbi de o ştiinţă autonomă, *eminescologia*, de exemplu, în raport cu ştiinţa generală a literaturii, încît termenul să aibă îndreptăţire. Justificarea poate fi, însă, aflată în sensul mai restrîns al termenilor din această categorie: „studiul ştiinţific al operei lui Eminescu" etc. Dar, oricum am considera lucrurile sub aspect semantic, sub aspectul expresiei, cei mai mulţi termeni creaţi astfel: *crengolog*, *crengologie*, *caragialeologie*, *porumbescologie* ş.a. sînt incompatibili, prin structura lor fonetică, cu expresivitatea estetică a limbii române. Dacă am avea în vedere şi numai acest aspect sau dificultăţile foarte mari de pronunţare, în comunicarea orală, şi tot ar fi suficient pentru a respinge asemenea „creaţii" care contrazic armonia limbii.

Cronica, Iaşi, Anul XVII, nr. 30 (913), 1983, p. 6, 8.

PARALELISME LEXICALE

Pe diferite căi, limba dezvoltă neîncetat, în procesul activ de comunicare lingvistică, serii de termeni paraleli, care prezintă în structura lor aceeaşi rădăcină, deosebindu-se doar prin sufixe. Aşa sînt, de exemplu, *educativ* şi *educaţional, realist* şi *realistic, executare* şi *execuţie* etc.

Lăsînd la o parte termeni precum *realistic, naturalistic* etc., formaţii mai degrabă hibride, fenomenul, un gen particular de sinonimie lexicală, îşi are originea în aspiraţia celui care întrebuinţează limba spre o mereu mai fină nuanţare a sferei semantice a cuvintelor şi construcţiilor, pentru o mai precisă desfăşurare a înţelesurilor pe care acesta vrea să le dea mesajului ce-l are de comunicat. Astfel, adjectivul, mai vechi, *educativ* a venit în limba română cu sensurile din franceză: (1) – ceea ce ţine de sistemul de educaţie („mijloace *educative*"), (2) – ceea ce are (sau trebuie să aibă) ca rezultat educarea individului („rol *educativ*..."). Mai noul *educaţional*, format după modelul altor adjective, *informaţional*, de exemplu, ar urma să distingă între un sens „moral", ca în sintagma „rolul *educativ* al jocului...", şi un altul, „instituţional": „lărgirea gamei de mijloace *educaţionale*...". Din perspectiva diferenţelor semantice care există sau se dezvoltă între ei, termenii paraleli, ca şi alţi termeni sinonimi, de altfel, nu pot apărea unul în locul celuilalt fără a altera, într-o măsură mai mică sau mai mare, înţelesul general al frazei. Este aceasta o lege semantică, discretă dar precisă în acţiunea ei, care, ignorîndu-se caracterul complex al limbii, este de mai multe ori încălcată decît respectată. Ceea ce surprinde în mod deosebit e faptul că cel mai frecvent rămîne nesesizată tocmai distincţia semantică cel mai bine conturată în limba română, între altele şi pentru că e cea mai veche distincţie dintre substantive provenind din infinitivul lung al verbelor: *construire, executare, invadare* etc. şi substantive constituite în baza sufixului *-ie* (*-ţie*): *construcţie, execuţie, invazie* etc.

În aceste serii paralele, deosebirea semantică dintre cei doi termeni se înscrie în interiorul opoziţiei *dinamic – static*, specifică (chiar dacă relativ) opoziţiei *verb – substantiv*. Substantivele conţinînd în structura lor sufixul *-ie* (sau *-ţie*) situează „obiectul" definit lingvistic într-o perspectivă statică, atemporală: *execuţie, construcţie* etc.: „Această *construcţie* s-a ridicat în numai doi ani". Infinitivele lungi, chiar devenind substantive, nu-şi abandonează însă complet, din sfera semanticii lor interne, caracterul dinamic şi temporal (sau, mai exact, aspectual, fiind vorba, de fapt, de *durată*) al perspectivei din care este interpretată realitatea obiectivă. Termenul *construire*, de exemplu, indică o acţiune desfăşurîndu-se în durată, fie că s-a încheiat: „*Construirea* podului a impus deplasarea unor mari fonduri...", fie că se situează în prezent, în viitor sau într-un prezent permanent: „*Construirea* unui pod implică...". Ignorarea acestei diferenţieri duce

la generalizarea formei cu sufixul *-ie* (*-ţie*), întrebuinţată eronat atît în presa cotidiană, cît şi în materialele de specialitate: „Constructorul va începe *execuţia* cuvelor...", „Paralel cu *execuţia* unor construcţii care vor îmbogăţi [...] fondul locativ al municipiului Iaşi...", „Au întrerupt canalul de aducţiune cu prilejul *execuţiei* unui dig...", „Studenţii din anul I de la Facultatea de mecanică (I.P.I.) lucrează la *execuţia* unei pompe de presiune...", „la *construcţia* localului acesteia şi-au adus şi ei din plin contribuţia...", „Pe agenda anului 1978 se înscriu *construcţia* unei grădiniţe cu 100 de locuri...", „constituirea unei cosmologii pe baza fizicii newtoniene şi *reconstrucţia* actuală a ideii de univers...", „Doresc numai ca ardoarea lui să se exerseze într-o mai vizibilă *adecvaţie* cu fondul ideatic din care el decurge...", „pentru a pregăti astfel *invazia* Nordului...". Frecvenţa masivă a substantivelor cu sufixul *-ie* în structura expresiei ar putea duce la concluzia că asistăm la afirmarea unei tendinţe a limbii române actuale, aceea de a încărca aceste substantive şi cu trăsătura semantică „dinamism", specifică substantivelor postverbale. Chiar dacă ar fi aşa, „tendinţa" nu este internă limbii, ci i *se impune* acesteia din afară, ca o eroare a uzului, rezultînd din ignoranţă şi, mai exact, din nerespectarea unor legi lingvistice care privesc tocmai bogăţia expresivă a limbii; menţinerea (şi amplificarea) registrului semantic şi stilistic al unei limbi stă în strînsă legătură cu menţinerea (şi amplificarea) diferenţierilor din planul expresiei.

Aşadar, „Pe agenda anului 1978 se înscrie *construirea* unei grădiniţe...", pentru că ea *urmează a se construi în anul indicat*, şi nu „*construcţia* unei grădiniţe...", de vreme ce aceasta, *construcţia-grădiniţă* (adică localul grădiniţei), nu există încă. Şi, tot aşa, studenţii ieşeni „lucrează la *executarea* unei pompe de presiune", şi nu „la *execuţia* ei", ceea ce ar trebui să însemne cu totul altceva decît a vrut să comunice autorul propoziţiei. De fapt, în toate aceste cazuri, numai simţul lingvistic al receptorului, al celui care citeşte şi *corectează* conştient sau subconştient enunţul primit, restabileşte sensul exact al frazei. Dar loviturile permanente date limbii nu ar putea duce oare la anihilarea acestui simţ lingvistic şi la receptor?

Convorbiri literare, nr. 9 (105), oct. 1978, p. 11.

RAPORTUL REGIONAL – LITERAR

Raportul regional – literar se constituie într-o dominantă a dinamicii interne a limbii din momentul în care aceasta, asumîndu-şi şi funcţia de instrument al culturii naţionale, dezvoltă o variantă nouă, relativ distinctă de limbajul uzual, varianta literară, numită, în ultima vreme mai ales, şi *limbă de cultură*.

Raportul, permanent, dar variabil în timp, se desfăşoară în strînsă legătură cu un alt raport, de interdependenţă, între dezvoltarea limbii şi dezvoltarea civilizaţiei spirituale a unui popor. „Limba, alegerea şi cursivitatea espresiunei

în espunerea vorbită sau scrisă e un element esențial, ba chiar un criteriu al culturei", observa Eminescu (1981: 552) într-o însemnare-manuscris, continuîndu-și tot acolo ideea și ridicînd-o de la nivel individual la nivelul unei colectivități: „Maturitatea culturii publice a spiritului poporal se manifestă cu deosebire în limba sa" (*ibidem*: 552-553), idee prezentă și într-un articol publicat în *Federațiunea*, în 1870: „Măsurariul civilizațiunei unui popor în ziua de azi e o limbă sonoră și aptă de a exprima prin sunete noțiuni, prin șir și accent logic cugete, prin accent etic sentimente" (*idem*, 1980: 93).

Procesul de dezvoltare și desăvîrșire a limbii române literare a fost (și este) concomitent un proces de unificare a structurii interne (mai ales la nivel fonetic și morfologic) și de amplificare și diversificare a registrului său stilistic.

Sub cel dintîi aspect, procesul implică desfășurarea unui raport, mai ales de confruntare, între categorii de elemente și structuri lingvistice cu caracter regional și categorii care își pierd acest statut prin înscrierea lor în sfera limbii literare, care se dezvoltă ca o variantă supradialectală.

Cum se știe, factori subiectivi și obiectivi au făcut ca structura internă a variantei literare a limbii naționale să se dezvolte ca o rezultantă a convergenței, în grade diferite, a tuturor graiurilor românești din interiorul dialectului daco-român.

Mecanismul intern care a guvernat procesul de selecție a elementelor lingvistice din diferite graiuri pentru înscrierea lor în sfera limbii literare este foarte complex și nu pe de-a-ntregul descriptibil. În orice caz, în desfășurarea lui, trebuie admis, între altele, rolul foarte important avut, pe de o parte, de existența unei dimensiuni estetice a limbii, pe de alta, de dezvoltarea conștiinței caracterului sistematic al limbii. Acești doi factori, de esență, impulsionează și orientează deopotrivă dezvoltarea expresivității estetice a limbii și regularizarea ei ca sistem, limba literară tinzînd să devină imaginea cea mai fidelă a sistemului limbii și varianta cea mai armonioasă a actualizării acestuia în vorbire. Primul factor ar putea explica, de exemplu, de ce limba literară, ale cărei norme fonetice s-au modelat mai ales după sistemul graiului muntenesc, a respins structuri fonetice de tipul *dă, pă, p-acolo, d-acilea, pîntre* etc. Cel de-al doilea factor trebuie să fi stat, de exemplu, la baza respingerii caracterului invariabil (specific graiului moldovenesc și unor graiuri din Transilvania) al articolului posesiv-genitival (*a meu, a mea* etc.), în favoarea formelor diferențiate după gen și număr (*al meu, a mea, ai mei* etc.). În același timp, din același motiv, a fost respins dezacordul subiect–predicat (*Ei* *e s t e* *deștepți*...), prezent pînă astăzi în graiul muntenesc.

Prin dezvoltarea normelor unice, dintre care mai rigide sînt cele fonetice și cele morfologice, s-a deschis un proces de eliminare din structura limbii de cultură a elementelor regionale, care și-au păstrat adică însemnele apartenenței la un anumit grai.

Teoretic, procesul, de lungă durată, s-a încheiat (la aceste două nivele, pentru că, în sintaxă şi mai ales în lexic, raportul nu mai este totdeauna antinomic). Practic, însă, în întrebuinţarea concretă a limbii literare, elementul regional este încă relativ frecvent.

Evident că impunerea absolută a normelor limbii literare nu este posibilă şi nici nu ar fi necesară. Limba literară este, prin origine şi prin funcţii, şi trebuie să rămînă, doar o variantă solemnă a limbii naţionale, întrebuinţată în situaţii specifice de comunicare. Ea va merge în permanenţă în paralel cu limba uzuală, influenţînd-o, dar fără să-i anuleze vreodată identitatea. În acest sens, noul DOOM [=DOOM[1]] procedează în spiritul funcţionării limbii, „autorizînd" mai multe variante ale aceluiaşi termen, cel mai adesea cu îndreptăţire.

Cînd, însă, natura situaţiei de comunicare implică înscrierea textului lingvistic în sfera de cuprindere a limbii de cultură, normele acesteia trebuie respectate fără rezerve. Este adevărat că normele limbii literare sînt în general convenţionale dar, la nivelul de dezvoltare pe care l-a atins limba română azi şi datorită gradului de cunoaştere ştiinţifică a mecanismului ei de funcţionare, caracterul acestor norme este în mare măsură obiectiv. Raportul regional–literar rămîne în complementaritate numai în stilul beletristic, unde elementele regionale primesc motivări de natură estetică. În alte stiluri, însă, raportul e de antinomie. Forme precum *loje*, *plaje*, *eria* (pentru imperfectul verbului *a fi*), foarte frecvente mai ales la emisiunile de radio şi televiziune, introduc note discordante în structura frazei, chiar sub aspectul expresivităţii limbii.

Publicistul recurge uneori la regionalisme dintr-o înţelegere naivă a raportului cu cititorul; el foloseşte termeni din universul lingvistic familiar acestuia fără a acorda atenţie nici specificului semantic al termenilor, nici exigenţelor coerenţei stilistice. Termenii *a căra* şi *ogradă*, de exemplu, subminează tocmai prin caracterul lor familiar unitatea stilistică a unor fraze, altfel formulate în varianta literară a limbii române: „la bazele volante *a fost cărată* extrem de puţină recoltă...", „sacii de sămînţă au fost depozitaţi afară, în *ograda* fermei legumicole".

Diverse forme regionale, de pronunţare sau de conjugare, intră în opoziţie cu caracterul sistematic al limbii. Aşa sînt, de exemplu, substantivul *prevedere* şi verbul *a ploua*. Se extinde tot mai mult în ultimul timp pronunţarea primului termen cu accentul pe silaba a doua: *prevéderi*, *prevéderile*. Prin aceasta, substantivul în discuţie este scos din familia de cuvinte care îşi are originea în rădăcina verbului primar *a vedea*; substantivele *vedére*, *întrevedére*, *revedére* au accentul dinamic pe silaba *de*. Caracterul sistematic al limbii impune, aşadar, accentuarea substantivului *prevedere* în acelaşi fel, adică *prevedére*. Acest mod de accentuare, specific limbii române, este fixat, de altfel, şi de ultimul DOOM.

Conjunctivul prezent al verbului *a ploua* oscilează în mod frecvent între două forme: *să plouă* şi *să ploaie*. *Dicţionarul...* reţine doar prima formă, care este astfel investită cu caracterul de formă literară. Compararea flexiunii

verbului *a ploua*, însă, cu flexiunea generală a verbului românesc contrazice această opţiune. Între indicativul şi conjunctivul prezent, la persoana a III-a singular, funcţionează o alternare de desinenţe: verbele care exprimă persoana a III-a singular prin desinenţa *-ă* la indicativ, primesc desinenţa *-e* la conjunctiv (*cîntă/ să cînte, veghează/ să vegheze*), verbele care primesc desinenţa *-e* la indicativ, au desinenţa *-ă* la conjunctiv (*tace/ să tacă, vine/ să vină*). Se sustrag acestei legi lingvistice verbele neregulate, unele verbe defective (*a se oua*) şi, din motive fonetice, verbele care au rădăcina terminată în *i* semivocalic (*scrie/ să scrie, se apropie/ să se apropie*). Rezultă de aici că, dintre cele două variante de conjunctiv prezent ale verbului *a ploua, să ploaie* şi *să plouă*, trebuie să primească statut de formă literară şi să fie întrebuinţată ca atare varianta *să ploaie*, adică varianta care se integrează în sistemul flexiunii verbale româneşti.

Cronica, Iaşi, Anul XVIII, nr. 41 (924), 1983, p. 6.

ŞCOALA ŞI LIMBA

Este în afara oricărei îndoieli că şcoala are un rol primordial în formarea personalităţii umane. Acest rol a devenit şi devine mereu mai însemnat în condiţiile vieţii contemporane, cînd amîndoi părinţii se află prinşi mai multe ore din zi într-un domeniu de activitate care-i reţine în afara familiei.

Dintre toate treptele de învăţămînt, funcţia formativă cea mai complexă o are de îndeplinit şcoala generală şi mai ales cei dintîi patru ani, cînd paşii copilului spre cunoaştere şi formare au un îndrumător instituţionalizat unic – *învăţătorul*. Aşadar, în esenţă, rolul cel mai activ în această primă deschidere a copilului spre lume şi cunoaştere revine învăţătorului care, psihologic vorbind, mediază discret trecerea de la un cerc social închis (familia), la unul mereu mai deschis (colegi, prieteni, profesori etc.). Tot el mediază, apoi, şi tot discret, trecerea de la perceperea lumii din jur la explicarea ei, de la stabilirea de contacte, prin limbă, la comunicarea de gînduri, sentimente, informaţii, descoperiri etc., cînd limbajul devine, dintr-un instrument de exprimare a stărilor afective sau de voinţă, un element esenţial pentru interpretarea lumii, element fundamental în formarea şi exprimarea totodată a ideilor, în exprimarea şi dezvoltarea gîndirii.

În mod deosebit ne interesează acum această din urmă coordonată a rolului şcolii, în general, al învăţătorului, în special, în formarea unor deprinderi de vorbire românească, frumoasă şi corectă, în stare să exprime clar şi coerent idei care să se înlănţuie – se înţelege, în funcţie şi de particularităţile vîrstei – în mod logic.

Avînd în vedere tocmai vîrsta elevului şi, strîns legat de aceasta, ce reprezintă pentru el învăţătorul, considerăm că modul în care acesta, învăţătorul, se exprimă este deopotrivă de important atît pentru receptarea şi înţelegerea

cunoştinţelor transmise, cît şi pentru formarea deprinderilor de vorbire (şi de comportare, am zice) şi, implicit, a gîndirii elevului. Iar dacă, în ceea ce priveşte cunoştinţele, timpul ar putea corecta unele anomalii, ar putea umple goluri etc., în privinţa exprimării, a formării caracterului şi a dezvoltării gîndirii, primii ani de şcoală au, în general, un rol hotărîtor şi ireversibil.

Iată de ce am considerat că un semnal de alarmă tras şi de la această rubrică ar putea să nu fie chiar inutil. Punctul de plecare al observaţiilor noastre îl constituie un examen de definitivat pentru învăţători. Examenul ne-a prilejuit o serie de amare constatări dintre care unele, cele mai multe, privesc modul de exprimare, atît oral, cît şi în scris.

Nu ne vom opri în cele ce urmează la dezacord, cu o frecvenţă (în probele scrise!) de-a dreptul alarmantă: „*Aceste lecturi trezeşte* în sufletul cititorului...", „De asemeni *este descrisă* cu deosebită măiestrie *ocupaţiile* flăcăilor, precum şi *neuitatele hore*...", şi nici la introduceri plate, vorbind despre o accentuată imaturitate interpretativă şi stilistică: „De asemenea un loc important în *Amintiri* este şi prezentarea părinţilor: Tudor (!), tatăl...". Ne vom referi la fenomene sintactice care par să reflecte o anulare totală a funcţiei limbii de formulare şi exprimare a gîndirii.

Cum se ştie, una dintre caracteristicile limbii este *linearitatea* expresiei care, într-o comunicare ştiinţifică, ar trebui să corespundă unei linearităţi (de alt gen, se înţelege, şi mai puţin rigidă) din plan semantic, între nişte coordonate logice, impuse de trecerea de la cunoscut la necunoscut, de la cauză la efect, de la general la particular (sau de la particular la general), de la eveniment la consecinţele lui etc. Această structură din plan semantic trece în planul expresiei în desfăşurarea unor raporturi sintactice: coordonare, subordonare, apoziţie, precis definite, delimitate şi orientate prin variate instrumente de relaţie, într-o ordine numai aparent liberă.

Pentru mai mulţi dintre învăţătorii prezenţi la examenul amintit, construirea raporturilor sintactice, a celor de subordonare mai ales, înlănţuirea lor în unităţi sintactice superioare creează dificultăţi de nedepăşit. Refugiul este căutat, cel mai adesea, în adverbul relativ *cum*, care poate introduce orice tip de subordonată, în enunţuri lingvistice de-a dreptul infantile: „Un alt moment din *Amintiri* este *cum a furat* cireşele mătuşii Mărioara, *cum a furat* pupăza din tei...", în pronumele relativ *care*, în întrebuinţarea căruia se ignoră cu seninătate interacţiunea dintre funcţia lui sintactică în subordonată şi rolul său de element de relaţie în frază: „Prin citirea tuturor creaţiilor copiii îşi însuşesc unele modele de comportare civilizată şi *care* le trezim interesul pentru citirea lecturilor...", şi în construcţii gerunziale: „În operă este prezentată (!) felul cum a intrat în clasa I *fiind descrisă* figura sa *arătînd* că era «băiat ruşinos şi fricos»", „Prin felul de a reda faptele, evenimentele şi întîmplările prezentate în operă, citind *Amintiri din copilărie*, umorul este dominant în această operă". Întrebuinţarea abuzivă a acestora din urmă coboară expresia într-o totală

banalitate stilistică. Lipsa unei corespondențe, apoi, exacte cu planul semantic, fără acoperire în planul unor raporturi logice (care nu reușesc să se închege), aglomerarea lor în enunț, într-o ordine mai degrabă arbitrară, obscurizează înțelesul frazei (dacă va fi avut vreunul...), reflectă o absolută imaturitate de gîndire: „el nu este de părere că feciorul său Nică să meargă să învețe carte văzînd pe acei care au mers și unii dintre ei degeaba", „Vînătorul reprezintă omul cu dragoste de semenii săi, de aceea eliberează pe fetiță și pe bunică, punînd capăt acestor oameni răi (!), prin omorîrea lupului care este personificat dîndu-i însușiri omenești", „s-a înnoptat, dar cînd s-a întîlnit cu lupul și întrebînd-o unde pleacă ea neștiind ce-o să facă lupul i-a spus unde merge" etc.

Cu toate aceste refugii, în care se adună speranța salvării, dar care, în cele din urmă, dezvăluie tot atîtea mijloace prin care limba se răzbună, modul de construire a frazelor demonstrează o totală ruptură a raportului dintre limbă și gîndire: „Ne duce cu imaginația într-o pădure unde trăia capra cu cei trei iezi ai săi, avînd o casă, dar reiese din poveste că nu avea gard, capra fiind fără soț a făcut și ea ce a putut. Știm că nu avea gard din poveste cînd lupul a ascultat la colțul casei și a auzit perfect tot ceea ce le-a spus capra iezilor și a putut fiind foarte aproape să învețe și cîntecul", „Lupul dușmanul caprei, a animalelor chiar și a omului dacă este prea flămînd, ascultînd la colțul casei ca un hoț, după ce pleacă capra...".

Componente și planuri semantice diverse se amestecă, se răstoarnă, se încalecă într-o incoerență greu de imaginat chiar și pentru creatorii cei mai exersați în sintaxa absurdului. Autorii acestor enunțuri par să trăiască o mare spaimă, aceea de a nu uita cumva ceva din ceea ce au (sau e) de spus, de adus la suprafață, în indiferent ce ordine, din adîncurile memoriei sau ale „creației": evenimente de narat, personaje de caracterizat, opinii personale de formulat, învățăminte de desprins pentru „copii" etc. Toate acestea asaltează atunci, într-un timp limitat („pe nerăsuflate", pentru că nimic nu trebuie uitat!), spațiul, și el limitat, al frazei, sfărîmînd nu limitele enunțului lingvistic, ci enunțul însuși: „Lupul auzind că are glasul prea gros și vrînd cu orce (!) preț să mănînce iezii se duce și-și ascute limba, lucru care nu se poate în realitate, dar făcînd analogie cu pregătirile preventive pe care le face orce (!) criminal și hoț cînd pleacă pentru a face rău cuiva. A doua oară iedul cel mare dă drumul la ușă, ceilalți se ascund pe unde pot cel mic se ascunde în hornul sobei, deci era și isteț nu numai că era cuminte, cel mijlociu se ascunde sub covată și cel mare după ce că era obraznic, neascultător, orgolios, neatent era și mai puțin isteț ca ceilalți se ascunde după ușă fiind ușor de găsit. Așa s-a și întîmplat, a fost mîncat primul, apoi cel mijlociu care i-a spus lupului să-i fie de bine fiindu-i naș, deci erau și cumetri cu capra, ne dăm seama că din nou scriitorul a tratat și obiceiurile care se respectă și la animale ca și la oameni".

Se înțelege că situații ca cele de mai sus caracterizează un număr relativ redus de învățători, dar aceasta e o foarte palidă consolare. Pentru că, în orice

caz, rămîne gîndul că în diverse puncte nişte clase de elevi au neşansa (prin ce joc al hazardului?) să nu le fie uşurat drumul cunoaşterii de prezenţa unui îndrumător care să le impună frumuseţea limbii prin propria lor vorbire, care să le orienteze dezvoltarea gîndirii, prin modelul unei gîndiri proprii, coerente, organizate, exprimată cu claritate, care să le releve în limbaj spaţiul miraculos în care (şi prin care) lumea din jur se reflectă şi se descoperă, se lasă cucerită şi recreată, prin care el, elevul, se poate ridica la cunoaştere şi creaţie.

Convorbiri literare, nr. 12 (96), 1977, p. 18.

LIMBA, PRESA, RADIO-TELEVIZIUNEA

Limba este un fenomen într-o neîntreruptă dinamică. Este primită, învăţată şi mereu recreată. Este expresie a umanităţii şi naţionalităţii noastre. A unui anumit timp şi a unei istorii. Cînd o întrebuinţăm ne descoperim prinşi între libertate şi constrîngeri. Constrîngerile impun factori diverşi, impliciţi: funcţia însăşi, comunicarea, contextul, social şi cultural, şi expliciţi: gramatici şi îndreptare de fonetică normative. Libertatea ne-o luăm fiecare din noi. În funcţie de ce? Şi pînă unde?

Rolul lingvistului este destul de dificil şi de delicat totodată în indicarea limitelor libertăţii pe care şi-o poate lua vorbitorul în folosirea limbii. Este dificil şi riscant. Pentru că atitudinea lui poate fi subiectivă. Pentru că, în limbă, concepte precum *corect*, *frumos* sînt mai labile ca în altă parte. Pentru că limba, în evoluţia ei, poate să infirme norme pe care el încearcă să le recomande la un moment dat. Pentru că uzul se dovedeşte întotdeauna suveran. Învinge şi în erori. Istoria limbilor o demonstrează. Întîlnim azi frecvent forme precum *va apare* şi *va dispare*, în loc de *va apărea*, *va dispărea*, cum ar reclama apartenenţa acestor verbe în clasa de conjugare a celor cu sufixul *-ea* la infinitiv, precum *a părea*. Înseamnă această întrebuinţare o eroare sau reflectă o tendinţă a acestor verbe de schimbare a clasei de conjugare? Noi susţinem că este o eroare, dar întrebuinţarea lor eronată tinde mereu mai mult să se generalizeze. Ca şi întrebuinţarea fără prepoziţia *pe* a relativului *care*, complement direct în subordonata pe care o introduce: „Filmul care l-am văzut aseară a fost excepţional". Poate lingvistul să frîneze astfel de tendinţe? Noi credem că *trebuie*... Chiar dacă evoluţia ulterioară a limbii ar putea infirma indicaţiile lingvistului, el trebuie să-şi asume riscul. Pentru că libertatea de a folosi limba nu este de puţine ori dusă prea departe; din nerespect pentru limba însăşi, din necunoaşterea unor dimensiuni care ţin de natura ei spirituală şi de funcţiile ei esenţiale: de formulare şi exprimare a gîndirii, de comunicare etc.

Şi atunci intervenţia lingvistului se impune. Ea trebuie să se sprijine, însă, pe pătrunderea cît mai profundă a mecanismului limbii în general, a specificului unei limbi naţionale, pe cunoaşterea foarte diverşilor factori implicaţi,

într-un anumit timp, loc, context, în desfăşurarea acestei fundamentale forme de manifestare şi de permanentă re-creare a spiritului uman.

*

Dintre factorii cu rol deosebit de însemnat în promovarea unei limbi literare corecte, frumoase şi expresive, presa şi radioteleviziunea au, fără îndoială, după şcoală, influenţa cea mai activă.

Este adevărat că cititorul caută în paginile ziarului pe care îl cumpără în fiecare dimineaţă, în primul rînd, informaţii. Şi tot informaţiile îl interesează în rîndul întîi pe ascultătorul emisiunilor de radio sau pe cel care urmăreşte seară de seară programele micului ecran. Orice informaţie, însă, orice emisiune radiofonică, orice program de televiziune, într-un cuvînt, orice material scris sau transmis pe calea undelor se realizează în enunţuri lingvistice. Şi cum aceste instituţii culturale au cea mai largă difuziune în spaţiul unei comunităţi naţionale, structurile de limbă pe care le pun în circulaţie: cuvinte, expresii, forme gramaticale, propoziţii, fraze, au cele mai mari şanse să se impună. Să mai adăugăm că, nu de puţine ori, ziarul sau radioul sau televiziunea sînt considerate ca autoritate în privinţa modalităţii de exprimare.

Această situaţie particulară a presei şi radioteleviziunii obligă, în consecinţă, la o atenţie maximă în folosirea limbii. Nu numai în sensul respectării normelor gramaticale, dar şi în realizarea unei exprimări clare, armonioase, creatoare.

Respectul faţă de limbă, faţă de cititor, faţă de sine trebuie să determine o atitudine în exprimare. Activă, nu în sensul unor intervenţii exterioare, pseudo-creatoare şi pseudo-inovatoare, ci activă în sensul unei meditaţii profunde în întrebuinţarea cuvintelor şi formelor, în construirea frazelor. Ideea că limba are o structură internă complexă, nu chiar uşor de sesizat la suprafaţă, trebuie să ne preocupe în permanenţă pe toţi. Ca şi conştiinţa că, fiind limba o activitate umană superioară, ce adună cu discreţie în organizarea şi-n esenţa ei milenii de istorie, cultură şi înţelepciune, întrebuinţarea ei trebuie să stea sub semnul sacrului.

În termeni lingvistici, a comunica prin limbă înseamnă a gîndi cele două procese esenţiale, alegerea cuvintelor şi îmbinarea lor, într-o niciodată uitată şi strînsă legătură cu claritatea şi exactitatea mesajului, cu frumuseţea stilistică a expresiei.

Fenomen spiritual într-o neîntreruptă evoluţie spre desăvîrşire, limba se confruntă în permanenţă cu numeroase probleme izvorînd mai ales din relaţia în care se află cu dezvoltarea societăţii. Între acestea, problema neologismului este poate cea mai complexă, cel puţin din punctul de vedere al întrebărilor pe care le provoacă: este sau nu necesar? Introducerea unui termen nou este de multe ori necesară, dar, în paginile ziarelor noastre, este încă de mai multe ori sau un artificiu stilistic, sau o soluţie comodă, pentru cine nu vrea să sondeze

virtuţile interne ale limbii naţionale. Preţiozitatea stilului se conjugă în mod frecvent cu dorinţa de originalitate, dar nu de idei, ci una confundată cu procesul de creare sau de introducere de cuvinte noi, de obicei barbarisme ca formă sau sub aspect semantic şi foarte frecvent confuze. Consecinţele sînt totdeauna contrare celor dorite de reporter: neaderenţa termenului la conţinutul frazei, nearmonizarea lui cu termenii vecini, distanţarea cititorului sau ascultătorului. Un material publicat într-un ziar de largă circulaţie sau transmis pe calea undelor nu poate face nici într-un caz abstracţie nici de realităţile pe care le reflectă şi nici de cui îi este destinat. Primarul unei comune este mai degrabă *înţelept* şi mai puţin *sagace*, aşa cum citim într-un reportaj: „Primarul cel dintotdeauna, *sagace* şi lipsit de astîmpăr...". Conţinutul semantic al neologismului permite de multe ori cu greu dezvoltarea sensului pe care l-ar dori publicistul. Verbul *a disemina*, de exemplu, este un termen tehnic, care la origine înseamnă „a răspîndi" spaţial: seminţe, fructe, trupe, moarte etc. Este sinonim cu *a împrăştia*. Prin această sinonimie doar poate ajunge, în formă reflexivă, la înţelesul de „risipire, dispariţie". Acest drum complicat, însă, cititorul comun, căruia i se adresează în primul rînd ziarul, îl străbate mai greu. Dar, la drept vorbind, nici verbul însuşi nu-l străbate, aşa încît o îmbinare precum *entuziasmul se diseminează* e doar un artificiu sonor al reporterului preocupat mai mult de punerea în lumină a propriei „originalităţi", decît de exprimarea cu claritate a unor idei. Iată enunţul în care un sinonim românesc, *a scădea* sau *a se stinge* sau altul, ar fi fost foarte potrivit acolo unde neologismul *a se disemina* este *artificial*, *confuz* şi *creator de confuzie*: „Entuziasmul gazetarului dornic să afle... ce face ca satul Răducăneni să se afle în pragul devenirii urbane, pare *să se disemineze...*". Neaderînd la specificul limbii, destui termeni neologici rămîn, de fapt, nişte barbarisme. Aşa e verbul *a aserta*: „Cititorii nu vor trebui să aştepte pînă în 1994, după cum *asertează* autorul notei", cu punct de plecare în substantivul *aserţiune*. Verbul *a afirma* era probabil prea banal pentru autorul cronicii şi nu l-ar fi reprezentat ca personalitate. Ca şi altele: şcoala de *inventică*; în vizitarea muzeelor Iaşiului, iubitorii de literatură vor beneficia de *ghidajul* unui specialist; note originale *intruvabile* etc., etc.

Nu ni se pare de prisos să amintim că gînditori precum Titu Maiorescu sau Mihai Eminescu, ca să numim doi dintre maeştrii desăvîrşiţi ai limbii din secolul trecut, secol mult frămîntat de problema neologismelor, au afirmat cu claritate oportunitatea introducerii termenilor neologici cînd aceştia nu aveau un corespondent în limba română sau cînd erau mai bogaţi sub aspect semantic, dar şi gratuitatea introducerii lor, cînd acest corespondent limba îl avea deja, chiar sub forma unei expresii, prin structură mai bogată semantic: „A primi în locul unei vorbe româneşti bune – observa Eminescu – una latină care să-nsemneze tot aceeaşi nu ni se pare consult – a primi un sinonim care, însemnînd aceeaşi, înseamnă totuşi altceva, o altă nuanţă a înţelesului, asta

înseamnează a-şi înavuţi, a-şi înnobila limba. O espresiune pentru *mai multe* înţelesuri e mizerie, *mai multe* espresiuni pentru *un* înţeles e copilărie, mai multe espresiuni însă pentru mai multe înţelesuri, deşi sinonime, e adevărată avuţie a limbei. Şi această avuţie o recomand cu deosebire inovatorilor noştri" (Eminescu, 1981: 249). Recomandarea rămîne extrem de actuală şi în sensul ei vom reveni, într-un număr următor, asupra problemelor promovate de vocabularul presei.

Convorbiri literare, nr. 8 (92), 1977, p. 13.

LIMBA ŞI RELAŢIILE SOCIALE

Prin limbă comunicăm şi ne comunicăm pe noi înşine; ne exprimăm prin limbă, conştient sau inconştient, modul nostru de a privi lumea, între altele, atitudinea noastră faţă de semeni, reprezentaţi de cel (cei) căruia (cărora) ne adresăm la un moment dat sau în permanenţă, în prezenţa lui (lor) fizică, concretă, individualizată, dar şi în absenţa lui (lor), echivalentă cu o prezenţă generalizată.

Asupra acestui din urmă aspect am vrea să facem cîteva observaţii. Prin limbă, o dată cu comunicarea unor informaţii, se exprimă şi se reflectă relaţii interumane, sociale şi de civilizaţie. Fenomenul, care se înscrie în sfera stilistică a limbii, este de vaste dimensiuni. Noi, însă, ne vom opri la cîteva elemente doar, sensul finalităţii pe care am pus-o la baza acestei rubrici – nu urmărim doar să înregistrăm nişte fapte de limbă, ci să şi provocăm o mai aprofundată meditaţie, fie asupra acestui miracol care este limbajul uman, fie asupra atitudinii pe care trebuie s-o avem faţă de el.

Aspectul cel mai delicat al exprimării lingvistice a relaţiilor sociale îl constituie întrebuinţarea limbii ca mijloc pentru determinarea unui anumit comportament din partea destinatarului unui mesaj. Prilejuri pentru a intra lingvistic într-o asemenea relaţie cu un interlocutor neindividualizat sînt numeroase: întruniri de un fel sau altul, afişe, tăbliţe cu recomandări, interdicţii, avertismente, plantate în locuri, localuri şi instituţii publice, rubrici particulare în pagini de ziare sau la radio-televiziune etc.

Cine urmăreşte textul lingvistic al celor mai multe din „dialogurile" cu publicul, mai sus enunţate, sesizează cu destulă uşurinţă o caracteristică semantică definitorie pentru toate: sînt, în general, *imperative*. E ceva dincolo de ele care *interzice*, *obligă*, *permite* etc. E ceva care pare să rămînă în afara acestor obligaţii şi interdicţii, în care nu se lasă implicat.

Dacă exprimările impersonale de tipul *Fumatul interzis!*, *A nu se staţiona aici!* etc., chiar dacă nu-l implică explicit pe cel care le-a formulat, nici nu-l exclud, cele concepute la persoana a II-a plural, în schimb, propun gîndului o situaţie de excludere a alcătuitorului lor: *Nu călcaţi iarba! Nu rupeţi florile!* etc.

Este adevărat că, nu de puţine ori, excluderea de la interdicţie se dovedeşte şi reală, dar nu aceasta ne interesează aici. Din punct de vedere psihologic, o exprimare care să implice fără excepţie pe toţi, nu numai că e mai elegantă (sub aspect moral), dar poate fi şi mai eficientă; această formulare ar reclama persoana I plural a verbului: *Să nu rupem florile! Să protejăm spaţiile verzi!* Fiind noi toţi implicaţi în recomandare, ni se dezvoltă mai mult conştiinţa apartinerii la aceeaşi comunitate, cu poziţii egale, şi ne simţim încărcaţi de aceeaşi responsabilitate. Construcţiile prezintă în acelaşi timp şi avantajul anulării durităţii, de ordin, a imperativului.

Întrebuinţarea pluralului persoanei I ne solidarizează într-o aceeaşi comunitate de preocupări şi în desfăşurarea unor dezbateri – sociale, politice, ştiinţifice etc. Secvenţa care „oferă" pauză: „După ultima lucrare *vă vom da* o pauză de 15 minute" sau secvenţa care rupe comunitatea: „*Veţi lua* o pauză de 15 minute" introduc, fiecare, distincţii de cele mai multe ori ireale. De fapt, cel care conduce lucrările unei întruniri, politice sau ştiinţifice, este membrul aceleiaşi comunităţi, este egalul celorlalţi. El trebuie să reflecte această situaţie şi prin modul în care îşi construieşte frazele: „*Vom lua* o pauză de...".

Prin dezvoltarea de raporturi de sinonimie între multe dintre componentele sale, ca şi prin polisemia acestora, limba oferă ample posibilităţi de selecţie. Alegerea o face vorbitorul, în funcţie de preferinţele sale, determinate de propria-i personalitate sau în funcţie de condiţiile în care se desfăşoară comunicarea. Între aceste condiţii, luarea în considerare a destinatarului, cel căruia propoziţia sau fraza îi este adresată, are (sau trebuie să aibă) un rol însemnat. Intervin situaţii în care, cel puţin din motive psihologice, organizarea enunţului trebuie să evite în mod hotărît ideea obligativităţii sau a interdicţiilor. Aşa, de exemplu, cînd se comunică limitele temporale între care se poate trece prin faţa unui catafalc, depus în aula unei instituţii publice, o frază precum „Accesul publicului *este permis* între orele...", întîlnită uneori la *Mica publicitate – decese*, este mai mult decît indecentă, tocmai datorită durităţii lexicale a verbului *a permite* şi gramaticale a diatezei pasive. Sau un alt exemplu. Pe uşile unor cabinete medicale, în policlinici sau în spitale, unele inscripţii impun bolnavului o serie de obligaţii: „Bolnavul *este obligat* să aibă asupra sa...". De fapt, nu e vorba de *o obligaţie*, ci de *o necesitate* de ordin strict administrativ. Verbul *a trebui*: „Bolnavul *trebuie* să aibă..." sau forma de viitor a verbului principal sub raportul comunicării, *a avea*: „Bolnavii *vor avea* asupra lor...", ar comunica aceeaşi idee şi ar face-o într-un spirit afectiv-uman, excluzînd distincţia dintre cineva care *este obligat* şi altcineva, care *impune obligaţii*.

Aşadar, în întrebuinţarea limbii, pentru a intra în contact intelectual cu semenii noştri, este necesar să respectăm nu numai normele gramaticale, pentru a comunica exact, dar şi pe cele stilistice, pentru a comunica uman.

Convorbiri literare, nr. 11 (95), 1977, p. 13.

III. ORTOGRAFIA

ORTOGRAFIA LIMBII ROMÂNE. TRECUT, PREZENT, VIITOR
– DISCUŢII –

Dacă trebuie să reţinem pentru discuţia noastră ceea ce este mai important din istoria ortografiei româneşti, aşa cum s-a conturat din comunicările prezentate, ar fi tocmai această perspectivă: de cîte ori a apărut problema ortografică, s-a pus întrebarea: *De ce?* De ce etimologism? De ce fonetism? ş.a.m.d. Deci, ar trebui să ne punem aici, acum, aceeaşi întrebare: *De ce?* De ce discutăm astăzi despre ortografie? De ce se propune înlocuirea lui *î* cu *â*, de exemplu? Există un *de ce*, există nişte factori atît de importanţi care să fi determinat sau care să determine aceste schimbări de ortografie? Şi oare se va fi ales momentul cel mai potrivit pentru schimbări, chiar dacă, să spunem, acestea ar avea la bază un motiv cu adevărat ortografic?

Pe de altă parte, se iveşte un alt tip de întrebare, avînd în vedere textul pus în circulaţie de conducerea Academiei: nu cumva procedăm şi acum aşa cum am procedat mai totdeauna – generalizăm o anumită situaţie? Nu cumva, prin extrapolare, supunem unei aceleiaşi interpretări situaţii care, în realitate, i se sustrag şi care ar impune o considerare de fond aparte? Care este această situaţie? Foarte multe aspecte, de un tip sau altul, erau situate în trecutul imediat într-o anumită „ramă". Era o obişnuinţă ca, atunci cînd comunicam cîte ceva – nu discut acum cine şi dacă ne-am supus acestei obişnuinţe –, era o obişnuinţă să se introducă nişte citate sau să se înceapă cu nişte citate; se construia astfel o ramă ideologică sau de altă natură pentru studiul, articolul, comunicarea prezentată etc. În atenţia noastră se află acum o ortografie, un sistem de norme ortografice, a cărui punere în circulaţie – aş spune – nu s-a sustras acestei „înrămări"; s-a considerat, într-un cuvînt introductiv, că apariţia lucrării lui Stalin, „Marxismul şi problemele lingvisticii", ar repune în discuţie problema ortografiei.

S-a reţinut de aici în materialul pus în circulaţie acum de Academia Română că această ortografie, pe care o avem noi astăzi în vigoare, s-ar datora intervenţiei unor elemente, să le spunem, extralingvistice, extraortografice, extraştiinţifice. În consecinţă, sîntem chemaţi să atacăm ortografia în vigoare pentru că există această ramă, ramă care ar susţine, ar legitima un sistem ortografic cu alte mijloace, cu alte scopuri, cu alte pricini decît cele care îi sînt proprii şi care stau toate în legătură cu specificul limbii române şi cu principii ale transpunerii unei limbi în scris.

Cred că întrebarea noastră de acum ar trebui să fie dacă, după ce am dat rama la o parte, ortografia din 1953 se dovedeşte a fi sau nu rezultatul unei istorii a ortografiei româneşti, adică al unei istorii a constituirii sistemului de norme ortografice pentru limba română. Altfel spus, dacă, fără această ramă,

nu cumva am putea constata că normele la care s-a ajuns sînt, de fapt, rezultatul eforturilor unor lingviști care s-au bătut, începînd, cum ni s-a precizat aici, mi se pare foarte clar, cu direcția etimologică, temperate apoi în dezvoltarea raporturilor ei cu fonetismul, care s-au bătut, deci, pentru o ortografie cît mai simplă și mai rațională.

Ortografia pe care o avem noi astăzi, prin urmare, trebuie supusă unor întrebări din acest punct de vedere, dacă mi se permite. Ea este rezultatul unor intervenții exterioare, extraortografice, extralingvistice, extraștiințifice, sau este rezultatul unei istorii, al unei evoluții a gîndirii asupra ortografiei românești? Aceasta ar fi prima întrebare, mai mult retorică, am spune. De fapt, chiar retorică.

A doua întrebare este dacă astăzi aceste modificări – chiar dacă ar exista o întemeiere pentru schimbări, deși nu spun că ar exista –, dacă nu cumva aceste modificări ar putea produce mai mult consecințe negative decît pozitive. Întrebare tot retorică.

Pe de o parte, starea în care ne aflăm noi, în România, nu este dintre cele mai fericite din nici un punct de vedere, și am introduce – trebuie să recunoaștem – o bătaie de cap în plus. Pe de altă parte, ceea ce mi se pare încă mai important, noi ar trebui să avem în vedere că astăzi încercăm să realizăm acea unitate românească, pierdută, cu teritorii, regiuni locuite de români, vremelnic situate în alte state, români care de-abia au trecut – unii, cei din Basarabia – sau de-abia încearcă – alții, cei din Bucovina – să treacă la alfabetul latin și care și-au asumat ortografia românească în vigoare, cu eforturi de diferite naturi. Și nu am aici în vedere eforturile materiale, care țin de tipar, cărți, reviste ș.a.m.d., ci eforturi de altă natură, morală, psihică, să spunem, obiectivă; pentru că s-au produs deja destule atacuri în lupta dusă de intelectualii din Basarabia pentru impunerea limbii române ca limbă de stat, limbă de cultură, deci, a alfabetului latin, atacuri uneori foarte dure privitoare la limba română. Neîntemeiate, este adevărat, dar s-au produs. Cineva a întrebat în Parlamentul Moldovei: „Dar ce terminologie oferă limba românească?" și a răspuns imediat: „Limba română nu are terminologie științifică" (!). Și a continuat același parlamentar în limba rusă: „Limba română pe care o doriți nu are terminologie științifică. Ce o să faceți? Există terminologie în limba rusă, de care vă puteți servi". Deci, acum va putea apărea o altă întrebare, tot retorică, și mai ales tot încărcată de răutate: „Dar nu vedeți că limba română nu are stabilitatea scrisului nici după atîta vreme? Nu credeți că astăzi hotărîți scrierea cu *â* și peste doi ani s-ar putea să vină altcineva să vă propună altă scriere?".

Și se mai ivește o întrebare, de altă natură: dacă sîntem aici mai mulți filologi, și dacă lumea se uită către filologi măcar atunci cînd se întreabă cine este chemat să schimbe starea de azi a lumii (mă refer la starea de criză în care se află omenirea), foarte mulți dau același răspuns, răspuns exact, spun eu, pentru că, totuși, domeniului umanist îi revine acest rol: artele, literatura vor

trebui pînă la urmă să se impună asupra tehnicului și să ne scoată din criză, dacă îmi permiteți, eu așa cred; științele umaniste și domeniul umanist în general trebuie să-și recapete poziția pierdută. Sau uzurpată. Atunci, ca să revin, tot către filologi se uită lumea și cînd se discută probleme specifice – cum este aceasta, pe care o discutăm acum. Problema ortografiei, problemele limbii, ale raportului dintre limbă, ortografie, cultură sînt înainte de toate problemele filologilor.

În Academie, ați observat, se repetă azi istoria din perioada interbelică. Cînd filologii și-au spus punctul de vedere în problema ortografiei, ei au reușit să dea cîștig de cauză forței argumentului; aș spune, deci, *argumentului*, nu filologului... Ar fi cazul ca acum să nu mai facem aceeași greșeală și să recunoaștem că, dacă argumentul trebuie să primeze, atunci trebuie să se dea prioritate filologilor, specialiștilor; iar ei să-și desfășoare argumentele în Academie, dar și în alte contexte, ca în cel de acum. Să-și desfășoare argumentele și să fie ascultați.

Și dacă ei înșiși, filologii, vor ajunge pînă la urmă, pe bază de argumente bine cîntărite, pro și contra, la anumite concluzii, oricare ar fi acestea, plenul Academiei ar trebui *să se supună* și *să impună* aceste concluzii. Să mi se ierte punctul acesta de vedere, dar cred că numai astfel se poate proceda într-o cultură matură, modernă și numai astfel s-ar cîștiga cu adevărat.

Un ultim aspect vreau să mai relev, pentru că este un aspect care se repetă cam des în societatea noastră românească: prea luăm de multe ori lucrurile de la capăt. Mie mi se părea că, în esența ei, chestiunea ortografiei limbii române este rezolvată și că astăzi sînt alte probleme, mult mai grave, în cultura românească, decît să ne întrebăm ce este cu *â*. Dar, dacă tot ne întrebăm, eu cred că nu avem motive reale, nici științifice, nici raționale, nici sentimentale, nici de orice altă natură să schimbăm reglementările în vigoare în această problemă.

Ortografia limbii române. Trecut, prezent, viitor,
Iași, Institutul European, 1992, p. 64-67.

DESPRE ORTOGRAFIA LIMBII ROMÂNE FĂRĂ PATIMĂ (ȘI FĂRĂ IDEOLOGIE ȘI FĂRĂ POLITICĂ)

Cu Eminescu

Raportul prezentat în Adunarea Generală a Academiei Române, miercuri, 17 februarie a.c. [1993], în legătură cu introducerea unor modificări în ortografia limbii române își caută adăpost în nume importante din cultura românească. „Cu Hasdeu, Maiorescu, Pușcariu și Rosetti" – stă scris cu semne tipografice

autoritare la începutul textului publicat în revista *Academica*, 4/1993 (Drăgănescu, 1993: 16).

Preluînd numai tipul de sintagmă, ne vom întemeia, în primul rînd, pe Mihai Eminescu, adică „vom merge" cu Eminescu, mai exact cu două principii fundamentale ale gîndirii sale despre fiinţa omului în lume:

1. „Adevărul e stăpînul nostru, nu noi stăpînii adevărului" (Ms. 2275B – Eminescu, 1981: 87);

2. „Nu noi sîntem stăpînii limbei, ci limba e stăpîna noastră" (Ms. 2275B – *ibidem*: 241).

Vom merge totodată şi cu savanţii invocaţi, chiar dacă nu ne vom referi direct la ei, dar „vom merge" şi cu alţi savanţi: A. Philippide, G. Pascu, G. Ivănescu, Éd. Bourciez, A. Lombard etc.

La vedere vom merge mai des cu Maiorescu, şi pentru că rolul său a fost fundamental în istoria ortografiei limbii române, în sensul impunerii principiului fonetic (fonematic) în confruntarea cu principiul etimologic, dar şi pentru că (sau mai ales pentru că) „Raportul" repune în funcţie pentru Titu Maiorescu „patul lui Procust".

În loc de *Introducere*

Scrisul este un sistem secund de reprezentare a sistemului limbii, a cărui natură autentică este orală, sonoră (Saussure). Cînd îşi aşază la bază principiul fonologic, ortografia unei limbi este o modalitate, relativă şi convenţională, de reprezentare în scris, infidelă, a sistemului şi structurii *fonematice* (nu *fonetice*) în strînsă legătură cu lexicul şi gramatica ei.

Adevărul limbii române şi ortografia ei

Ca limbă romanică, alfabetul de tip latin prin care este reprezentată în scris este singurul corespunzător firii limbii române, care-i asigură şi-i reflectă caracterul de limbă neolatină. Dar, tot aşa cum limba română nu se confundă cu limba latină, nici alfabetul românesc nu se suprapune total cu alfabetul latin.

Despre adevărul limbii (în fonetică: sunetul î)

Sunetul *î* nu-şi are originea în vreo limbă slavă şi cu atît mai puţin în limba rusă. Au demonstrat-o la vreme, cu argumente, lingvişti români şi străini. Titu Maiorescu admitea chiar ipoteza că acest sunet ar fi putut exista în latina populară: „Mai probabil pare a fi că ъ [= *ă*] şi *î* au existat în limba latină vulgară" (Maiorescu, 1966: 237).

Despre adevărul ortografiei (în reprezentarea grafică a sunetului î)

Istoria ortografiei româneşti a stat în strînsă legătură în primul rînd cu istoria şi caracterul limbii, dar în acelaşi timp şi cu natura şi funcţia scrisului.

Caracterul romanic al limbii române a impus în mod absolut reprezentarea ei în scris prin alfabetul latin, dar nu şi modul de semnalare a originii latine la nivelul unităţilor de limbă – morfematice sau lexicale – considerate individual, şi nici la nivelul unităţilor fonematice.

În acest sens, principiul *intelectual* înseamnă în gîndirea lui Maiorescu luarea în considerare a fonetismului sub aspect fonologic, concomitent cu principiul *logic*, care este, în esența lui, de tip funcțional: „Criteriul alfabetului este dar acesta: litere numai pentru atîtea sonuri cîte sunt neapărat trebuincioase spre deosebirea înțelesului cuvintelor, adică a radicalelor și a formelor flecționare!" (*ibidem*: 257).

Nu altfel va fi gîndit Eminescu problema ortografiei, de vreme ce, într-o notiță-manuscris, lăsa această însemnare: „Legile fonologice ale limbei române și ortografia care rezultă din ele" (Ms. 2266 – Eminescu, 1981: 255).

În legătură cu ceea ce s-ar putea numi principiul minimului de efort pentru maximun de eficiență funcțională în ortografie, Titu Maiorescu își expune foarte clar conținutul principiului intelectual: „Prin urmare, timpul ce mi-l ocupă simpla vedere a scrisoarei și amintirea deosebitelor regule gramaticale pentru cetirea ei este un timp pierdut. Litera nu are altă treabă decît să mă conducă pe cît se poate de iute afară din sine spre auz și înțeles și este vederat că în proporția în care mă va ocupa litera ca semn văzut, în aceeași proporție îmi voi fi întîrziat mai mult scopul scrierii, adecă înțelegerea, și ideea comunicată prin scris se va afla mai împiedicată și mai înlănțuită în elementul străin firii sale, în care a strămutat-o trebuința de sensibilitate a oamenilor" (Maiorescu, 1966: 265).

În același sens se va exprima, în ședința Academiei Române din 31 mai 1929, filosoful C. Rădulescu-Motru, fost președinte al Academiei Române: „În psihologie e fapt stabilit că limba nu e o haină, ci un instrument care trebuie să funcționeze automat. Sub acest raport, limba care folosește pentru același sunet două notații se complică pe sine inutil. Pronunțarea sunetului *î* e sigură (nu e ca în cazul diftongilor *ie*, *ea*); *a-l scrie cînd î, cînd â e deci inutil* (*s.n.*, D.I.). Românii fiind un popor tînăr, cari au nevoie de a progresa repede, trebuie să se folosească în scriere de un instrument simplu și ușor" (AAR, 1929: 233-234).

Cu o argumentare similară își motivează A. Scriban, în prefața la cunoscutul său *Dicționaru limbii românești*, întrebuințarea unui singur semn: litera *î* pentru sunetul *î*: „Litera *â* (pe care Academia o susține numai pentru că *Român* vine din *Roman*) e tot una cu *î* și încurcă învățarea limbii românești. Principiu științific e «un sunet, o literă»" (Scriban, 1939: 51).

Deci, care din cele două semne grafice (*î*/ *â*) are mai multă îndreptățire din punct de vedere științific, adică al raportului dintre sistemul de norme ortografice și sistemul limbii reale, pentru reprezentarea sunetului (tip) *î*?

1. Din perspectiva principiului *fonetic*/ *fonologic*, în strînsă legătură cu exigențele simplității ortografiei și reducerii distanței dintre realitatea fonetică și realitatea grafică (la nivelul raportului sistem fonetic – sistem alfabetic), litera *î* este mai în măsură să evoce o anume apropiere între sunetul tip *î* și sunetul tip *i* („înrudirea sunetului «*i* posterior» (*ɨ*) cu sunetul «*i* anterior» (*i*)" – Alf Lombard (1992: 539); „Litera *î* reprezintă un sunet care e la mijloc între *i* și *u* cu

care se confundă, că se zice indiferent *stric* şi (în nordul Moldovei) *strîc, sîmbure* şi *sumbure* şi alte multe...” – A. Scriban (1939: 51); „*î* [...] este o vocală mediană [...] între *u* şi *i*”[1] – Éd. Bourciez (1967: 549). Însăşi transcripţia fonetică recurge la o variantă grafică a literei *i* - *ɨ* (Lombard, 1992; Vasiliu, 1968: 124-126).

2. Din perspectiva principiului *caracterului sistemic al limbii şi al reprezentării acesteia în scris*, litera *î* asigură corespondenţa perfectă între unitatea sonoră şi unitatea grafică în spaţiul gramatical: la verbele de conjugarea a V-a, în -*î*: *coborî – coborînd – coborîm – coborît – coborîsem – coborîi* (imperfectul provoacă discontinuitate – şi sonoră şi grafică – la toate verbele: *coboram*) şi în spaţiul lexical: *a coborî – coborîş*; *a urî – urît* (adj.), *urîtul* (subst.) – *urîţenie – urîcios* etc.

Întrebuinţarea literelor *â*/ *î* în condiţiile propuse de Academie în 1993 ar anula această corespondenţă pentru verbele de conjugarea a V-a (în flexiune) şi derivatele lor (*a urî – urând; a urî – urât – urâţenie*) şi ar crea impresia falsă a existenţei unei asemenea corespondenţe la verbele de conjugarea I (*a cînta – cântând – cântam, cântasem* etc.).

Pentru această din urmă situaţie, domnul P. Boerescu află, într-un text de susţinere a propunerii Academiei, motivarea literei *â* într-un principiu morfologic maiorescian (Boerescu, 1993: 23)! În realitate, Titu Maiorescu îndreptăţea în studiul invocat alfabetul latin în raport cu alfabetul chirilic; numai prin folosirea de litere latine, cu semne diacritice pentru sonurile specifice limbii române *ă, ş, ţ*, se evidenţiază vizual legături mascate de alfabetul chirilic: *fac, facere, făcut*; *carte, cărţi, cărţii*: „Alfabetul cel nou ne-o arată îndată; nu avem decît să vedem literele *cărţii* pentru a înţelege că ele sunt o declinare a substantivului *carte*. Alfabetul slavon, din contră, ne încurcă reminiscenţa” (Maiorescu, 1966: 270-271). Surprinde totodată că domnul Boerescu nu ia în consideraţie, pe baza aceluiaşi principiu, unitatea *hotărî – hotărând, izvorî – izvorând*, numai pentru că era asigurată de litera *î*?

Acolo unde, datorită contextului, intervine alternanţa fonetică *î*/ *i*, scrierea cu *î* păstrează mai bine conştiinţa raportului cu morfemul de bază: *tînăr – tineri – tinereţe – a întineri*; *a vinde – vînzare – vînzător*; *cuvînt – cuvinte*; *sfînt – sfinţi – sfinţenie – a sfinţi – a consfinţi* şi, prin aceasta, conştiinţa unităţii semantice.

Întrebuinţarea literei *â* ar reflecta în foarte puţine situaţii această legătură. În acelaşi articol, domnul P. Boerescu dă un singur exemplu: „Vrancea–vrâncean etc.” (Boerescu, 1993: 23), trecînd şi de această dată „unitatea grafică în derivare” asigurată de litera *î*, extrem de frecventă, şi pe care litera *â* ar anula-o; *a se chiorî – chiorâş*; *a amărî – amărât*; *a hotărî – hotărâre*; *sfânt – a sfinţi* etc.

În structura dicţionarelor (monolingve, bilingve etc.), aceeaşi literă *î* păstrează termenii din aceeaşi familie de cuvinte în imediată apropiere: *a vinde –*

[1] „*Î* [...] est une voyelle moyenne [...] intermédiaire entre *u* et *i*.”

vînzare – vînzător; litera *â* ar situa la distanțe foarte mari termenii înrudiți: *vânzător – a vinde*; *coborâș – a coborî*; *urât – a urî* etc.

La nivelul limbii naționale, litera *î* întărește conștiința unității limbii române, atunci cînd se realizează în scris variantele ei cultă și populară: *simt – sîmt*; *singur – sîngur*; *ține – țîne*; *stinge – stînge* („Putut-au oare atîta dor/ În noapte *să se stîngă*,/ Cînd valurile de izvor/ N-au încetat să plîngă?").

3. Din perspectiva principiului *etimologic* (respins/invocat de „Proiect", „Hotărîre", texte de susținere, în funcție de cotiturile „demonstrației"), litera *â*, întrebuințată în condițiile propuse, ar conduce la o dublă încălcare a acestui principiu:

– în interiorul cuvîntului, ar evoca un *a* latin originar (*a* + *n* > *ân*), în *pâine, câine* etc., dar ar obscuriza etimologia lui *râu* (< *rivus, rius*), *a râde* (< *ridere*) etc.

– la început de cuvînt, cînd cedează locul „nedreptului" *î*, se obscurizează și evoluția *a* + *n* > *în* (*ân*): *angelus* > *înger*.

Ca să nu mai invocăm termeni de alte origini.

În schimb, întrebuințarea generalizată a literei *î*:

a) reprezintă sunetul *î* indiferent de origine: *cînta* (< *cantare*), *a rîde* (< *ridere*), *vînt* (< *ventus*), *fîntînă* (< *fontana*), *adînc* (< *aduncus*);

b) reflectă, într-o serie de structuri, continuitatea latină – română în sensul *i* + *n* > *î* (*n*/ *m*); iar, în acest caz, o face în mod absolut, indiferent de poziția în structura cuvîntului și de natura acestuia (primar sau derivat); *în* (< *in*), *rîpă* (< *ripa*), *începe, reîncepe*.

c) corespunde și unui sunet *î* de origine strict românească (un „zero" latin, spune Alf Lombard): *î* protetic în structura unor forme pronominale (*îmi* < *î* + *mi(h)i*); *î* vocală de susținere silabică a unor structuri consonantice de natură onomatopeică (*zvîrr!, fîșș!*) – de aici verbe precum *a fîșîi, a zvîrli, a vîjîi* etc.); *î* – sufix al infinitivului unor verbe postsubstantivale: *izvor, a izvorî* etc.).

4. Din perspectiva principiului „străinătății" (occidental-romanice), italienii, francezii, spaniolii ar fi nedumeriți – se susține – că, datorită întrebuințării literei *î*, nu l-ar regăsi în cuvintele *pîine, cîine*, pe *a* originar, cunoscut din propriile limbi: *pane, pain, cane, chien* (formă tot fără *a*-ul originar!). E greu, însă, de înțeles de ce ar rămîne aceiași italieni etc. insensibili în fața unor forme cu *â* care nu le mai permit să recunoască pe *i*, de exemplu, din limbile lor și din latină: *a râde – rire, ridere* și pe care îl regăsesc cînd se recurge la litera *î*: *a rîde*? Și de ce nu s-ar supăra aceiași italieni, spanioli, francezi etc. cînd litera *î* marchează, la început de cuvînt, un *a* originar: *înger* (*angelus – angelo, ange*). Specialiștii de renume, însă, nu sînt deranjați de forme precum *pîine, cîine*; cunoscutul romanist Éd. Bourciez, de exemplu, după ce fixează identitatea vocalei *î* și semnalează modul în care aceasta se scrie: „Le vocalisme roumain se distingue actuellement de celui des autres langues romans littéraires par la

présence d'un *î* (souvent écrit *â*) qu'on appelle *î* guttural" (Bourciez, 1967: 549), recurge cu consecvenţă la litera *î* (*lînă, blînd, cîmp, pîne, cîne, cînt* etc.).

5. Dimensiunea estetică nu poate fi exclusă din scrierea literelor, izolate sau în structuri diferite, dar este dependentă în mod esenţial de subiectivitatea celor care recurg la scris (producînd sau citind texte). În condiţiile întrebuinţării neutre a scrisului, e greu de înţeles, însă:

– de ce grupul *îi* ar fi „de o urîţenie flagrantă", cum îl caracterizează „Raportul", în *cîine, mîine, pîine* şi n-ar fi la fel de urît în structura pronumelui *îi;*

– de ce grupul *îi* ar fi mai urît decît grupul *ii,* ca să ne referim la o literă apropiată ca desen, cu aceeaşi „siluetă", să spunem, în raport cu mai plinul *â*: *poezii, ființă, știință, mîine, mîngîi* etc.;

– de ce litera *î* ar putea determina imaginea unui cîmp de sîrmă ghimpată – în viziunea d-lui Nae Georgescu, citat în „Raport": „Imaginaţi-vă un cîmp cu semne diacritice deasupra: pare un cîmp de sîrmă ghimpată!" (Drăgănescu, 1993: 19) – de vreme ce şi *î* din *a* se scrie tot cu semn diacritic: *â*?!

6. Invocarea principiului *tradiţiei* pentru îndreptăţirea redării sunetului *î* prin litera *â* a fost posibilă numai prin reducerea istoriei ortografiei româneşti la momentul normelor votate în mai 1932, iar această reducţie pare a fi fost înscrisă în schema unor sofisme de acest tip:

a. Puterea totalitară i-a luat ţăranului român, după instaurare, dreptul de proprietate asupra pămîntului, de care dispunea înainte de război.

Răsturnarea puterii totalitare, în 1989, i-a redat ţăranului român dreptul de proprietate şi chiar proprietatea asupra pămîntului.

b. După instalarea puterii totalitare s-au introdus modificări în sistemul de norme ortografice ale limbii române. Puterea totalitară i-a luat atunci literei *â* dreptul de a reprezenta în scris (*alături de litera î*) sunetul *î* şi, prin aceasta, dreptul de a reflecta latinitatea limbii române şi romanitatea poporului român şi a împuternicit semnul *î* să vizualizeze (peste tot) acest sunet, pentru că această literă ar fi avut *în ea însăşi* capacitatea de a ascunde romanitatea limbii şi poporului român!

Deci, răsturnarea puterii totalitare trebuie să restituie literei *â* drepturile uzurpate limbii şi poporului român – latinitatea!

În realitate, singura dimensiune şi totodată marcă autentică a instituirii unei tradiţii în ortografia românească este *alfabetul latin*, care înlătura definitiv, în 1860, tradiţia scrierii limbii române cu alfabetul chirilic, impropriu naturii sale de limbă romanică.

„Propunerea" şi „Hotărîrea" Academiei Române din 1993 nu pot invoca reluarea unei tradiţii privind redarea sunetului *î* prin litera *â* din cel puţin două motive:

b1. Două decenii, din 1932 pînă în 1953, reprezintă o durată prea scurtă pentru instituirea unei tradiţii;

b2. Nici înainte, nici după 1932, scrierea cu litera *î* nu a fost abandonată. Personalităţi cu rol fundamental în dezvoltarea culturii româneşti, chiar dintre cele numite în „Raport" (Titu Maiorescu, S. Puşcariu, Al. Rosetti), nu au renunţat niciodată la folosirea unui singur semn, litera *î* (A. Philippide, G. Ivănescu), sau au oscilat între literele *î* şi *â* de la o etapă la alta sau chiar într-o aceeaşi etapă (între expunerea teoretică şi întrebuinţarea concretă în scris), cu diferite motivări. Un exemplu: în „Proiectul de ortografie" din 1904, prezentat de Titu Maiorescu, litera *â* trebuia să păstreze natura velară a consoanelor *c* şi *g*; de aceea, în aceste contexte fonetice, nu se va folosi litera *î*: „Sonul *î* se scrie cu *î*, însă acolo unde este imediat precedat de consoanele *c* şi *g* se scrie cu *â*" (Maiorescu, 1966: 329).

Un grad mai ridicat de continuitate, chiar dacă nu absolută pentru a se putea vorbi de o tradiţie, prezintă doar întrebuinţarea literei *â* în structura termenilor formînd familia cuvîntului *român*, pentru a marca romanitatea poporului român (prin continuitatea *Roma* – *roman*(*us*) – *român*) sau identitatea sa naţional-statală: „Pe lîngă aceasta propunem, ca excepţie importantă – preciza Titu Maiorescu în acelaşi „Proiect" din 1904 – scrierea lui *î* prin *â* în cuvîntul *român* şi derivatele lui: *România, românism* etc. Cu acest mod de scriere s-a identificat românimea de la renaşterea ei modernă încoace, el este introdus în oficialitatea regatului nostru independent pe toate monedele, pe toate inscripţiile, pe toate peceţile" (*ibidem*: 329). Chiar cînd, în 1908, va fi în favoarea extinderii literei *â*: „Însuşi semnul *î* propus în loc de *â* seamănă prea mult cu *i* şi la vedere se confundă uşor cu el. Pentru începutul cuvintelor, aceasta nu are inconvenient, dar în mijlocul lor le dă un aer străin. *Când, cântare, mână* fac impresie firească unui român cult, dar *cînd, cîntare, mînă* apar multora prea eterogene" (*idem*: 11), poziţia lui Titu Maiorescu rămîne poziţia intelectualului autentic, cu înţelepciunea relativizării (*fac impresia, apar*) şi cu deschidere spre alte soluţii: „Fie că în viitor s-ar adopta *i* scurt şi s-ar introduce *î* şi în corpul cuvintelor, fie că ar rămîne scrierea acestor semne aşa cum e stabilită astăzi de Academie, deosebirea, redusă numai la atîta, este prea mică pentru a stînjeni unificarea definitivă a ortografiei române" (*ibidem*: 11).

Într-un articol, foarte încărcat, de susţinere a „Hotărîrii" Academiei din 1993, domnul Gh. Mihăilă, invocat în „Raport", apreciază: „Deosebit de preţioase metodologic ni se par concluziile de bun simţ şi respect al tradiţiei pe care le formula în încheiere [Titu Maiorescu]..." (Mihăilă, 1977: 20), dar nu citează fraza de mai sus, *adevărata încheiere a textului maiorescian*. Fără îndoială, din lipsă de spaţiu...

*

Adevărul la care avem de regulă acces este un adevăr relativ. Inclusiv adevărul ştiinţific.

Etica cercetării adevărului, în schimb, inclusiv a celui ştiinţific, nu poate fi relativă; ea este incompatibilă cu excomunicări, discriminări, elipse, amestec de planuri. Etica cercetării ştiinţifice şi comunicării rezultatelor ei cere şi cumpănire, şi cumpănă. Etica cercetării ştiinţifice trebuie să fie absolută.

*

Limba de lemn. Variante?/ Continuitate? Ce s-a întîmplat în 1953?

Ortografia din 1953 a generalizat scrierea sunetului *î* cu un singur semn grafic – litera *î*, indiferent de origine şi de poziţie în structura cuvîntului. În scrisul românesc nu era o noutate. Lingvişti mai severi cu criteriile extra-ştiinţifice folosiseră în toată perioada interbelică sau în toată prima jumătate a secolului al XX-lea numai litera *î*: A. Philippide, G. Ivănescu etc. Alţi lingvişti exceptau numai familia termenului *român*. În 1916, G. Pascu publica la Bucureşti, Viena şi Leipzig „Sufixele româneşti", studiu fundamental în acest domeniu, premiat de Academia Română în 1915; litera *î* era folosită aici deopotrivă în rădăcina şi în sufixele din structura cuvintelor, indiferent de origine. Acelaşi unic semn grafic în *Dictionnaire Étymologique Macédo-roumain*, tipărit în 1925; volumul I înregistra elementele latine şi romanice. În 1938, acelaşi savant, situat de puterea totalitară printre legionari, edita la Imprimeria Naţională din Bucureşti *Amintiri* de Ion Creangă, recurgînd tot numai la litera *î*. Esteticianul Mihail Dragomirescu foloseşte, în volumul *Critică*, publicat în 1927, la Editura Casei Şcoalelor, peste tot litera *î*.

Tot printre intelectualii anticomunişti, chiar legionari, fusese situat A. Scriban. În cunoscutul său *Dicţionar al limbii româneşti*, una din cele mai bune opere lexicografice, excepta de la redarea prin *î* a sunetului *î* doar familia cuvîntului *român*. În 1943, Eugen Lovinescu tipăreşte la Casa Şcoalelor monografia *Titu Maiorescu şi contemporanii săi*, folosind litera *â* în aceleaşi condiţii.

Din altă perspectivă, Societatea Profesorilor de Limba Română din Bucureşti publică, în 1940, în *Buletinul Societăţii*, un „Proiect de Ortoepie şi Ortografie Românească" în care se susţine ideea generalizării literei *î*.

Deci, scurtînd, norma din 1953 ducea pînă la capăt un proces de simplificare a ortografiei care străbătuse mai multe etape, după introducerea oficială, în 1860, a alfabetului latin, şi *legifera* această simplificare.

Numai că sistemul de norme ortografice propus în 1953 a fost încadrat, „ca să treacă", într-o ramă ideologizantă în care cuvinte cu sensuri agresive, violente (se vorbea nu de generalizarea literei *î*, ci de *suprimarea* semnului *â*) se împleteau cu enunţuri encomiastice, demagogice, în care centrală era invocarea „genialului Stalin". Rama, foarte încărcată demagogic şi ideologizant, a făcut ca adevărul, fie şi relativ, să fie acoperit; dar adevărul, chiar sufocat, rămîne adevăr: limba trebuie să aibă „norme bine fixate, unice pentru toţi cei care o vorbesc" şi o scriu. „Ortografia trebuie să fie simplă la români" – spune A.

Scriban în „Introducerea" la *Dicționarul* său. La fel se exprimase în 1929 C. Rădulescu-Motru. La fel susțin toți marii lingviști români și străini (între ei A. Philippide, A. Meillet, R. Lepsius, Alf Lombard).

Rama, însă, din 1953 începuse a se construi încă din 1948 sau chiar mai înainte și va tinde încet, dar sigur și agresiv, să pretindă a deveni însuși tabloul în orice domeniu al vieții spirituale românești. Începea atunci *procesul de transformare a limbii române în limbă de lemn.* Aceasta, nu ortografia, a fost „lovitura puterii totalitare dată limbii și culturii române în 1953" de care se vorbește în „Raportul" din 17 februarie 1993. Se dovedea acum, mai mult ca oricînd, că cel mai important și mai eficace mijloc de impunere a minciunii și de ticăloșire prin minciună a omului poate fi (sau este) limba. Din spațiu de constituire și exprimare a identității reale a omului, de ființă umană și națională totodată, limba, transformată în instrument politic, prin ideologizare și demagogie, devine spațiu de trădare a propriei esențe și a esenței ființei umane; începea, prin aceasta, și cea mai gravă criză a societății românești – criza morală.

Limba de lemn în Academia Română, astăzi

Ce s-a întîmplat, între altele, la Academia Română după 1990, *acum în deplină libertate*?

Între noi primiri (foarte selective, și în categoria „activi", și în categoria „post-mortem") și excluderi (și mai selective: numai categoria „post-mortem"), s-a trecut la „procesul" legiferării din 1953 a ortografiei române, „fără a cărei înlăturare nu poate fi vorba de încheierea bazelor necesare renașterii Academiei Române și, prin ea, de revenire a culturii române la matca ei firească" (Drăgănescu, 1993: 18).

Sonoritatea acestei fraze, în perfect acord cu modalitățile în care s-a propus și urmărit discutarea „în deplină libertate" a unor schimbări în ortografia limbii române, reflectă nu numai neputința conducerii Academiei de a se elibera de o *anumită* mentalitate, ci și *vrerea* de a susține această mentalitate. Structuri lingvistice și structuri stilistice din textul „Proiectului" de modificare a ortografiei, din textul „Hotărîrii" care propunea organizarea de dezbateri în această problemă, din „Raport", din texte elaborate de d-nii Pârvu Boerescu și Nae Georgescu probează că limba de lemn este la ea acasă în Academie, că aici „imperiul frazei" nu s-a dezintegrat.

Și atunci...

Conducerea Academiei poate vorbi în numele tuturor categoriilor socio-profesionale, culturale etc., în numele poporului român: „Limba română este opera poporului român și a oamenilor săi de cultură, din biserică și din literatură și din știință" (*ibidem*: 17).

A nu se înțelege: 1) că aceste categorii (oameni de cultură etc.) nu ar fi și ele poporul român; 2) că limba română nu ar fi și opera oamenilor din învățămînt (de toate gradele), din presă!

Nu tot în numele poporului român se vorbea şi în 1953? Şi mereu după aceea... „Nimeni şi nici un grup de specialitate – se spune în continuare – fie el şi din domeniul lingvistic, nu poate s-o transforme de unul singur sau s-o menţină în tipare care nu i se potrivesc", „Limba nu este a lingviştilor", „Academia nu a delegat pînă în prezent lingviştilor drepturi depline şi suverane asupra limbii române literare..." („Raport").

Idei foarte adevărate, numai că se amestecă planurile: ortografia unei limbi nu e însăşi limba, iar a studia limba nu înseamnă *a o lua în posesie.* Să fie vorba numai de excluderea sau minimalizarea rolului lingviştilor? Ar fi şi aceasta o modalitate *cunoscută.* Pentru că a fost practicată mulţi ani. Oricum, Titu Maiorescu („Cu Maiorescu..." începe textul „Raportului" [Drăgănescu, 1993]) gîndea altfel. În studiul „Direcţia nouă în poezia şi proza română" (1872), după ce observa cu ironie: „Este obicei cunoscut al guvernelor noastre de a se ocupa de lucruri de prisos, neîngrijind de cele trebuincioase", Titu Maiorescu respinge pretenţiile unui Consiliu de pe lîngă Ministerul Instrucţiunii Publice (în frunte cu însuşi ministrul) de a impune un sistem de norme ortografice *fără consultarea lingviştilor şi împotriva punctului de vedere al lingviştilor*: „Cine sunt aceşti domni? Domnul Christache Tell e general, domnul Orescu arhitect, domnul Aaron istoric, domnul Zalomit profesor de filosofie (pentru a nu zice filosof), d. Marin fizic şi d. Petrescu matematic. Nici unul din domniile lor nu este limbist. Dar atunci de unde îşi aroagă dreptul de a impune opiniile d-lor nemistuite asupra scrierii şi limbei ca regule obligatorii şcoalelor române? Cum! Generalul Tell, arhitectul Orescu, fizicul Marin şi ceilalţi vor să ordone filologilor Laurian, Massim, Circa, Burlă, Lambrior etc., profesori specialişti în această materie, ca să-şi părăsească scrierea lor de păn-acum şi să primească pe aceea a Consiliului permanent? Nemţii au un proverb de batjocură: cui i-a dat Dumnezeu un post, i-a dat şi mintea trebuincioasă pentru el. Nu cumva domnii din Consiliu au luat acest proverb în serios?" (Maiorescu, 1966: 125).

Nici Sextil Puşcariu nu gîndea altfel: „Dacă Academia ar primi deciziile filologice, ar da prestigiul necesar unui sistem ortografic care este rezultatul unor discuţii îndelungate între cei mai competenţi cercetători ai limbei noastre şi, în acelaşi timp, rezultatul unor înţelepte concesiuni reciproce" (din „Proiectul de reformă a ortografiei române", votat la 6 feb. 1932 de Academia Română, şi în care se excepta de la redarea sunetului *î* cu litera *î* numai familia cuvîntului *român.* Regula scrierii cu două litere a sunetului *î* se va fixa într-o şedinţă ulterioară a Academiei Române, în mai 1932, după ce filologii au fost rugaţi „să facă concesii sentimentului naţional").

Dar atitudinea faţă de lingvişti poartă şi alte mărci, încă mai evidente, ale unei binecunoscute mentalităţi. Aceasta se întemeiază pe principiul: Cine nu-i cu noi, cine are altă părere decît noi, e împotriva noastră, sau, în termenii limbii de lemn: Cine are altă părere este dogmatic. „Este simptomatică împrejurarea – citează în «Raport» purtătorul de cuvînt şi temei teoretic şi ideologic,

domnul Boerescu P. – că Academia Română a fost nevoită să reia problema literei *â împotriva dorinței Institutului de Lingvistică* și că cercetarea adevărului științific este efectuată de oameni cu o pregătire diversă, din afara acestui for specializat. *Nu poate fi o mai bună dovadă de dogmatism și de imobilism în planul științei decît aceasta*". Nu răsună în această frază ecoul unei fraze din 1953: „Din pricina acestei deficiențe a lingviștilor români și a fostei Academii Române, s-a pierdut un prilej foarte potrivit de a se realiza reforma ortografică înainte de a fi început etc., etc." (frază citată și în „Proiectul" Academiei Române, 1991)?

În afara domnilor P. Boerescu și Nae Georgescu, mai este „demn de remarcat" în „Raport" și domnul Gh. Constantinescu-Dobridor, pentru două amendamente aduse noului proiect. Dar, pentru că lingvistul citat nu îmbrățișează în întregime propunerile conducerii Academiei, „Raportul" comentează: „Iată un exemplu de revenire la raționalitatea ortografiei limbii române, chiar dacă *autorul nu se poate desprinde complet de î-ul din 1952*" (*s.n.*, D.I.). Nu se află și în această frază un ecou întîrziat din textul de motivare al ortografiei din 1953: „Secția de știința limbii, literatură și arte a Academiei R.S.R. a întocmit un proiect de reformă care, deși conține unele propuneri binevenite de modificare a regulilor ortografice stabilite de fosta Academie Română în anul 1932, totuși *păstra încă prea multe din inconsecvențele vechii ortografii*"? (*s.n.*, D.I.).

Există o continuitate în susținerea și întrebuințarea literei *î* ca unic semn grafic pentru sunetul *î* între marii lingviști din perioada interbelică și reforma din 1953? E o coincidență ciudată – va spune domnul P. Boerescu – între caracterul nefundat al acestor teorii și (bineînțeles!) caracterul „neștiințific" al reformei ortografice din 1953: „Părerile nefundate ale acestor lingviști însemnați ca A. Lambrior, H. Tiktin, A. Philippide sau Ov. Densusianu în legătură cu litera *î* din *i*, care, pe bună dreptate, n-au putut convinge și n-au avut succes nici în 1881, nici în 1904 și nici în 1932, au fost îmbrățișate cu bucurie în anul 1953" (în *Dilema*, 1993, nr. 9, p. 10). Ca să rămînem sub semnul adevărului trebuie să precizăm: în 1904, în „Raportul" prezentat de Titu Maiorescu, sunetul *î* trebuia să fie scris cu litera *â* numai în două cazuri: cînd urma lui *c* și *g* și în familia cuvîntului *român* (*cf.* Maiorescu, 1966: 329). În 1932, S. Pușcariu propunea un proiect de ortografie cu litera *î* generalizată.

Dar procedura „Raportului" în cazul T. Maiorescu este încă mai subordonată acelei *anumite* mentalități. Este inexactă afirmația că: „Maiorescu pentru sunetul *â/î* (să fie două variante sonore?) propune scrierea numai prin *â*". În studiul „Despre scrierea limbei române" (1866), pe care se întemeiază în acest sens „Raportul", Titu Maiorescu contestă existența fonologică a sonului *î*, fie pentru că în realitatea fonetică (sonoră) ar fi vorba de un *ă*, fie pentru că pronunția ar putea fi eludată ca nespecifică limbii române, fie cu alte motivări. Titu Maiorescu trimite, în acest sens, la Petru Maior: „«Românii din Dacia lui Aurelian nu întrebuințează niciodată sonul *î*, ci numai ъ (= *ă*), ei nu zic *mîni* ca

românii din Dacia veche, ci *mъni*; şi uşor s-ar putea dezvăţa şi românii din Dacia veche de acest son (?). Atîta cel puţin este sigur, că mulţi, deşi îl pronunţă, nu-l scriu niciodată, ci întrebuinţează totdeauna litera ъ şi pentru *î* [...]. Îmi aduc chiar aminte că am auzit în copilăria mea vorbind oameni bătrîni din a căror gură nu se auzea niciodată *î*»" (Maiorescu, 1966: 259).

Comparaţiile pe care le face apoi Titu Maiorescu cu limba germană (*st*, *sp* citite *şt*, *şp*) şi cu limba franceză fac destul de clară poziţia lui în această problemă: „pentru *pronunţare* (*s. a.*, T.M.) nazalul constituie o particularitate esenţială a limbii franceze, dar de scris nimeni nu-l scrie. Ei bine, sonul *î* este aproape în aceeaşi situaţie la români" (*ibidem*: 259).

Cine a dorit schimbarea ortografiei?

La 31 ianuarie 1991, conducerea Academiei Române propune în Adunarea Generală (şi pune în circulaţie) un „Proiect" („Asupra unor îndreptări ale ortografiei limbii române") în care, după o parte introductivă, se intră în subiect: „De aceea, propunem următoarele: [...] 2) Adunarea Generală a Academiei Române propune *dezbaterea* (*s. n.*, D.I.) revenirii lui *â* din *a* şi păstrarea lui *î* din *i*, în condiţiile regulilor ortografice elaborate de Sextil Puşcariu".

Înainte de a face această propunere, preşedintele Academiei, domnul acad. ing. dr. M. Drăgănescu, a vrut să cunoască păreri ale diferitelor categorii socio-profesionale, culturale, cu două discriminări doar: *vîrsta* (uşor de aflat) şi *cultura* (mai greu...): „De cîtva timp întreb colegi, membri ai Academiei, oameni de cultură, de ştiinţă, lingvişti, muncitori care au vîrsta necesară sau cultura necesară pentru a aprecia diferenţa dintre *â* şi *î*" (întrucîtva derutantă întrebare: ce diferenţă trebuie apreciată, din ce punct de vedere?). Un maliţios ar putea întreba: dar de ce lipseşte din această înşiruire categoria *ţărani*? Pentru că *ţăranii* nu ar avea cultura necesară? Pentru că ei nu ar fi poporul român (că doar limba română e a poporului...)? Sau ca fraza să nu semene întru totul cu fraze bine cunoscute, dintr-o altă epocă? Cu atît mai mult cu cît în acelaşi alineat mai apar termeni obligatorii, ideea revenirii la *â* „fiind primită cu plăcere şi interes, ca să nu spun chiar cu entuziasm".

Modelul Maiorescu a fost puţin diferit – dacă nu chiar opus. Raportor al „Secţiunii literare în chestia ortografică" (în cazul ortografiei din 1904), savantul (cu care „merge" conducerea Academiei Române în 1991-1993!) motivează în faţa Adunării Generale:

„Mişcarea semnalată prin ortografia Academiei de la 1880 s-a accentuat de atunci încoace în sensul unui fonetism din ce în ce mai pronunţat, şi concesiunile etimologice făcute mai înainte din motive de oportunitate, spre a pregăti adoptarea generală a unei scrieri definitive, nu mai par necesare în timpul de faţă.

Majoritatea ziarelor şi a revistelor române de astăzi sunt scrise curat foneticeşte, fără nici un etimologism, şi – ceea ce este cu desăvîrşire important – cerinţele mai tuturor profesorilor de limba română de la şcoalele secundare

din ţară reclamă aceeaşi simplificare a scrierii. Dovadă, adresa conferinţei lor oficiale de la 25 mai 1903, înaintată Academiei Române. Dacă mai adăugăm că profesorii celor trei catedre de filologie şi literatură română de la universităţile din Bucureşti şi Iaşi, d-nii A. Philippide, Ovid Densusianu şi I. Bianu, se arată în scrierile lor adepţi ai fonetismului curat şi-l introduc astfel la viitorii învăţători ai limbii române, ne pare de la sine indicată direcţiunea în care se cuvine să facem acum modificările ortografiei noastre" (Maiorescu, 1966: 327).

Cu gravitate s-ar impune, totodată, o altă întrebare: Dar membri ai Academiei de ştiinţe, lingvişti, scriitori, oameni de cultură etc., de la Chişinău, Cernăuţi, au fost întrebaţi? *Căci limba română este a întreg poporului român!*

Ciudat este – ar putea spune conducerea Academiei Române, dacă nu o va fi şi spus deja – că aceleaşi categorii care solicitau, în 1903-1904, să se revină la scrierea cu *î*, acum, în 1992-1993, se opun revenirii la *â*. Aceste categorii au luat în serios punctul 2 din propunerile Adunării Generale din 31 ianuarie 1991 şi au trecut la dezbateri.

S-au întîlnit mai întîi la Iaşi profesori din învăţămîntul de toate gradele, lingvişti, oameni de cultură, scriitori, ziarişti, inspectori şcolari, din Iaşi, Bucureşti, Chişinău, Cernăuţi. De la Chişinău a venit chiar ministrul Ştiinţei şi Învăţămîntului, distinsul intelectual, profesorul Nicolae Mătcaş, care trebuie să fi ştiind foarte bine ce probleme ridica schimbarea ortografiei în Republica Moldova, în nordul Bucovinei şi în sudul Basarabiei acum, după ce abia s-a trecut din nou, în aceste ţinuturi vitregite de istorie, la scrierea cu alfabet românesc pe baza normelor ortografice *în vigoare*. Dezbaterile dorite au ţinut la Iaşi două zile. S-a argumentat neîndreptăţirea propunerilor de schimbare a ortografiei limbii române. S-a elaborat şi o „Moţiune" în acest sens. La fel au privit lucrurile şi aceleaşi categorii din Craiova, Cluj şi Timişoara. Lingvişti, oameni de cultură, profesori din Chişinău au adresat chiar un „Apel" Academiei Române din Bucureşti să nu treacă la aceste modificări. Un apel similar a adresat Academiei Române şi Conferinţa Naţională a Societăţii de Ştiinţe Filologice din iunie 1991. Nici o tulburare în hotărîrea „nestrămutată" a conducerii Academiei Române de a schimba ortografia.

Nici chiar opinia străinătăţii nu mai contează, dacă este alta decît cea dorită. De aceea, raportul „nu merge şi cu Alf Lombard" – mare romanist contemporan şi foarte bun cunoscător al limbii, cu studii substanţiale (*Le verbe roumain*, de exemplu) în acest sens, chiar dacă a fost solicitat de însăşi conducerea Academiei să-şi spună părerea:

„Academia Română – scrie savantul suedez în articolul „Despre folosirea literelor *â* şi *î*" – a dorit să cunoască şi părerea unui observator din străinătate. Mi-a făcut onoarea să mă roage să mă pronunţ asupra chestiunii respective" (Lombard, 1992: 531).

După o cercetare extrem de serioasă, concisă, obiectivă, neutră, romanistul Alf Lombard conchide înţelept:

„Pare că nu ne putem apropia de scop mai mult decît au putut reformatorii din 1935 şi 1965. Primii au generalizat folosirea literei *î*; cei din 1965 au introdus cu tact o rezervă de caracter tradiţionalist. Eu personal votez, în concluzie, pentru *status-quo*" (*ibidem*: 540).

Qui prodest?

„Academia Română are datoria să scoată din limba română un cap de pod străin" – se spune în „Raport" (Drăgănescu, 1993: 18) şi e hotărîtă ca „printr-un act de cea mai mare importanţă naţională", împotriva „scientismului îngust" al lingviştilor şi filologilor, pentru a înlătura „aberaţia, rătăcirea şi nebunia care s-au petrecut în 1953", să readucă pe *â* la locul lui în limba română, pentru a respecta gîndirea celor mai mari lingvişti din secolul trecut şi din acest secol, pentru a satisface intelectualitatea românească, intelectualitate care se simte solidară din punct de vedere cultural, în primul rînd cu cultura occidentală, în special latină...".

Chiar aşa răsunătoare, frazele tot lasă loc unor întrebări sau chiar le determină:

1) Ce mai rămîne din lingvistica românească dacă-i excomunicăm pe A. Philippide, G. Ivănescu, G. Pascu, Ov. Densusianu?

2) Ce mai rămîne din complexitatea şi forţa personalităţii intelectuale a lui Titu Maiorescu, S. Puşcariu, Al. Rosetti, dacă sterilizăm arderea lor lăuntrică prin răstălmăcire şi prin mistificarea opiniilor şi atitudinilor în diferite momente ale vieţii lor în mod autentic ştiinţifice?

3) Dar chiar n-a observat Academia Română înainte de Adunarea Generală din 17 februarie a.c. [1993] că intelectualitatea românească, tocmai pentru că se simte solidară cu orice mare cultură, face eforturi să nu mai intre în capcanele în care a fost tîrîtă şi care i se întind mereu? Sau – în concepţia Academiei – intelectualitatea trebuie în continuare „să-şi recunoască" doar cuvîntul din discursurile „reprezentanţilor" săi, chiar dacă aceştia, sau nu i l-au ascultat, sau i l-au respins? Lingviştii (neintelectuali fiind!) „ar trebui să se adapteze – citim în «Raport» – cerinţelor pe care intelectualii ţării le prezintă prin vocile şi votul membrilor Academiei, şi care ţin seama, în măsura cuvenită, şi de lingvişti".

Nu e bine cunoscut un asemenea model (şablon) de frază?

„Cîtă diferenţă faţă de discuţia liberă care a avut loc în şedinţa Academiei Române din 31 mai 1929!" – se exclamă în textul „Proiectului" din 1991. Într-adevăr, în acel an şi în următorii, academicienii nelingvişti le cereau lingviştilor să facă unele concesii de la criteriul ştiinţific al unui singur semn grafic pentru sunetul-tip *î* „în favoarea sentimentelor noastre adînci" (I. Nistor). C. Rădulescu-Motru cerea excepţii de la regulă pentru substantive proprii scrise prin tradiţie cu *â* şi pentru familia cuvîntului *român*. Două excepţii credea necesare Titu Maiorescu în 1904, ş.a.m.d.

Altfel spus, în 1929-1932 se alternau argumente raţionale cu argumente emoţionale, se căutau compromisuri, se făceau concesii, excepţii.

În 1991-1993, în schimb, se vorbeşte de „apologeţi ai scrierii cu *î*". Nu aminteşte această sintagmă de altele: „apologeţi ai capitalismului", „apologeţi ai unei ideologii reacţionare" etc.?

Prin revenirea la semnul *â* s-ar reda limbii române latinitatea şi demnitatea!...

Să observăm din nou:

1) latinitatea este esenţa limbii române *reale, limba orală;*

2) transpunerea în scris îi susţine şi-i evidenţiază latinitatea prin alfabetul de tip latin în ansamblu. Nici una din litere, însă, nu poartă în sine mai mult decît altele capacitatea de a asigura limbii acest caracter; şi *a*, şi *i* sînt litere latine; şi *â*, şi *î* sînt litere româneşti pe temeiul alfabetului latin.

La întrebările adresate unor colegi etc., domnul acad. ing. dr. M. Drăgănescu primeşte răspunsuri care ar trebui să nedumerească: „cuvintele cele mai supărătoare care le vin în minte sînt *pîine* şi *cîine*, apoi altele...". De ce nu i-ar fi supărat pe aceiaşi colegi etc. *pămînt* sau *mormînt*, sau *rîu* sau *fîntînă* sau *surîs*? Numai pentru că sunetul *î* din structura acestor termeni nu provenea dintr-un *a*? Dar de ce nu i-ar fi supărat cuvîntul *înger* (< *angelus*)?

A. Scriban (cel neiubit de puterea totalitară) conchidea, în aceeaşi *Introducere* la *Dicţionarul limbii româneşti*: „Dacă natura a făcut din latinu *anima* românescu *inimă*, «crima» e tot aşa de mare ca şi cînd scriu *Romîn* în loc de *Român*, latineşte *Romanus*".

De fapt, pe fondul unei permanente (involuntare?) confundări a limbii reale cu scrierea ei, raportarea la continuitatea latină-română este subordonată tot unei anumite, binecunoscute, mentalităţi: supralicitarea unor puncte sensibile, dar numai atît cît cere contextul imediat, limitat, al „democraţiei" demonstraţiei. De aici, trecerea de la privirea arogantă aruncată asupra lingviştilor, cînd aceştia află îndreptăţire, *chiar etimologică* (!), şi literei *î*: „Lingviştii (numai unii – îl ponderează domnul M. Drăgănescu pe domnul Nae Georgescu, garantul adevărului ştiinţific) *fac tapaj* (*s.n.*, D.I.) de principiul etimologic în scrierea limbii române..." (Drăgănescu, 1993: 19). *Pe cine întristează latinitatea scrierii româneşti* îşi intitulează incisiv-retoric, în direcţia opusă, a sensibilizării sub semnul raportului latină–română, domnul Boerescu un articol într-un alt moment al „dezbaterilor libere"!

Demnitatea limbii române?

Textele academice oficiale din anii 1991-1993 – „Proiect", „Hotărîre", „Raport" – reflectă coexistenţa paşnică la nivelul conducerii Academiei a celor două stări ale limbii române de care vorbea Eminescu, referindu-se la întrebuinţarea ei de politicienii demagogi – *cenuşăreasă* şi *imperiu al frazei.*

Demnitatea, într-adevăr pierdută şi încă negăsită, a limbii române nu poate fi redată decît prin:

– abandonarea, cu orice sacrificiu, a acelei *anumite mentalităţi*, concomitent cu respingerea stării de limbă de lemn;

– refacerea unităţii limbii române ca limbă modernă de cultură peste hotare statale vremelnice; dacă Prutul nu a redevenit încă fluviu interior în geografia firească a României, măcar să nu devină graniţă între două variante ale limbii române (vorbite sau scrise);

– aducerea în sfera vieţii ştiinţifice culturale româneşti, prin *traducere* (!) şi tipărire neîntîrziată, a operei integrale a celor mai de seamă reprezentanţi ai lingvisticii româneşti care, din cauza puterii totalitare, nu au putut contribui din România la dezvoltarea lingvisticii mondiale. Este semnificativ cazul marelui lingvist român Eugen Coşeriu, tradus în Japonia, de exemplu, dar nepublicat în propria-i limbă şi ţară.

În loc de încheiere

Dacă (> *întrucît*):

– la propunerea conducerii Academiei, din 1991, de a se discuta, în anii 1992-1993, necesitatea schimbării ortografiei limbii române, *au răspuns negativ* facultăţile de litere, institutele de lingvistică, Societatea de Ştiinţe Filologice din România, specialişti teoreticieni, oameni de cultură din Bucureşti, Iaşi, Cluj, Timişoara, Craiova, Cernăuţi, Chişinău, profesori de limba şi literatura română etc., cu argumente teoretice, practice, economice etc.,

– după votarea „Hotărîrii" în Adunarea Generală a Academiei Române din 17 februarie 1993, *au protestat* facultăţile de filologie, institutele de lingvistică, lingvişti şi oameni de cultură etc., *se impune, aproape de la sine*, ca domnul Preşedinte al Academiei Române, acad. dr. ing. Mihai Drăgănescu,

– să facă un prim pas: *să se lase încercat de îndoială*

– şi să facă apoi al doilea pas: să convoace Adunarea Generală a Academiei Române, cu un singur punct pe ordinea de zi: „Discutarea necesităţii şi oportunităţii modificării ortografiei limbii române", cu luarea în considerare a argumentelor ştiinţifice prezentate de o Comisie special constituită, în care să fie reprezentate toate centrele universitare ale ţării, precum şi universităţile din Chişinău şi Cernăuţi.

Ar fi semnul cel mai vizibil că Academia Română *are capacitatea de „a se despărţi" de o mentalitate care i-a distrus în mod programat identitatea.*

Cronica, Iaşi, Anul XXVIII, nr. 8 (1364), 1993, p. 13, 15 şi
nr. 9 (1365), 1993, p. 12-13.

DE CE SCRIU ŞI SUSŢIN SCRIEREA CU *Î* DIN *I*?

Despre motivarea ştiinţifică a ortografierii sunetului *î* prin litera *i* am scris în mai multe rînduri, începînd cu un articol mai amplu, „Despre ortografia limbii române fără patimă (şi fără ideologie şi fără politică)" în revista *Cronica*,

1993, nr. 8-9, şi terminînd cu o exprimare mai sintetică – „Cuvîntul autorului” – într-o introducere *sui-generis* la *Gramatica limbii române*, publicată la Editura Polirom din Iaşi (1997, 2000).

Revin acum, provocat de o intervenţie a domnului Alex. Ştefănescu, „De ce scriu cu *â* din *a*”, în revista *România literară*, nr. 38 din 2002, întrucît m-a surprins să citesc sub semnătura sa argumente pe care le consideram proprii altor „apărători” ai ultimei „reforme” ortografice care – cum bine se ştie – nu a trecut dincolo de înlocuirea literei *î* cu litera *â*, ceea ce corespunde întru totul „esenţei” numeroaselor „reforme” produse după 1990 în societatea românească.

Deci, de ce scriu şi susţin scrierea cu *î* din *i*?

1. Mai întîi, din motive ştiinţifice: ortografia limbii române literare se întemeiază pe principiul fonetic, ceea ce înseamnă o singură literă pentru un acelaşi sunet.

2. Apoi, pentru modul în care „reforma” a fost impusă, prin respingerea arogantă a punctului de vedere al lingviştilor, români şi străini, al profesorilor de *Limba şi literatura română* din învăţămîntul universitar şi liceal şi prin mistificarea adevărului privind istoria ortografiei limbii române.

Acest al doilea motiv m-a determinat să intervin, acum, întrucît văd reluate aceleaşi „argumente”.

S-ar putea reţine, cel mult, din intervenţia lui Alex. Ştefănescu regretul că intelectualii români nu au trecut la scrierea „cu *â* din *a*, pentru a demonstra că se situează într-un raport de continuitate cu perioada interbelică”. Ar fi fost aceasta, într-un anume sens, o poziţie similară cu cea din 1932, cînd, după ce, în februarie, Academia Română votase „Proiectul Puşcariu” de reformă a ortografiei limbii române, în care se excepta de la redarea sunetului *î* prin litera *î* doar familia cuvîntului *român*, în mai s-a reintrodus *â*, după ce filologii fuseseră rugaţi să accepte a face „concesii sentimentului naţional” şi să voteze „în favoarea sentimentelor noastre adînci”. Dar lucrul acesta nu era posibil în 1992, în condiţiile în care modul de a impune „noua” ortografie purta, de la început, mărcile rămînerii în interiorul mentalităţii comuniste, abia aceasta îndreptăţind aprecierea care are, în mod cu totul nejustificat, o altă direcţie în comentariul lui Alex. Ştefănescu: „Ne-am îndrăgostit se pare de lanţurile noastre. Ni le-am desfăcut cu un fel de părere de rău, iar câteva verigi le mai păstrăm şi azi, intrate adânc în carne”.

Preşedintele Academiei Române, domnul acad. M. Drăgănescu, imediat după 1990, ca şi cum aceasta ar fi fost prima urgenţă, luînd iniţitiva schimbării ortografiei (adică a înlocuirii lui *î* cu *â*, şi nimic altceva!), atrăgea, cu severitate, atenţia că limba nu este a lingviştilor, ci a întregului popor român şi, în consecinţă, a pus întrebări poporului: „De cîtva timp întreb colegi, membri ai Academiei Române, oameni de cultură, lingvişti, muncitori care au vîrsta necesară sau cultura necesară pentru a aprecia diferenţa dintre *â* şi *î*”. Evident, ţăranii lipseau de la acest sondaj, pentru că „nu au cultura necesară” (!), dar nu

ştim de ce lipseau profesorii, învăţătorii. Şi nu ştim de ce nu au fost întrebaţi academicieni, lingvişti, scriitori etc. din Republica Moldova, din regiunea Cernăuţi, că doar şi românii de aici fac parte din poporul român, sau nu? Şi nu ştim de ce au mai fost întrebaţi lingvişti dacă răspunsul lor trebuia oricum respins. Ceea ce s-a şi întîmplat, fără nici o ezitare. La Iaşi, propunerea de a se organiza dezbateri în această problemă a fost luată în serios şi Facultatea de Litere, Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Societatea de Ştiinţe Filologice, Inspectoratul Judeţean, profesorii, învăţătorii s-au adunat, chiar în incinta filialei ieşene a Academiei Române şi în chiar după-amiaza deschiderii „Zilelor Academice", cu convingerea că iniţiatorul propunerii va dori să fie prezent şi să intervină. Convingerea s-a dovedit neîntemeiată; Preşedintele nu a participat, cu toate că se afla în incinta instituţiei chiar în timp ce avea loc dezbaterea. Discuţiile de la Iaşi s-au publicat apoi într-o carte, au urmat Apeluri şi Moţiuni ale Congresului al V-lea al Filologilor Români, ale Conferinţei Naţionale de Filologie „Limba română – azi" (mai multe ediţii anuale), avînd între semnătari savanţi de renume: Eugen Coşeriu, Mioara Avram etc., Apelul oamenilor de ştiinţă, academicieni, profesori universitari (între ei Silviu Berejan, Anatol Ciobanu etc.), scriitori, alte categorii de intelectuali din Republica Moldova, prin care se solicita un lucru simplu: *constituirea unei comisii de specialişti care să elaboreze într-un timp raţional un „Proiect de reformă a ortografiei limbii române"*. Nici o consideraţie, nici un răspuns. S-a cerut părerea unor lingvişti străini. Scrie lingvistul suedez Alf Lombard, foarte bun cunoscător al limbii române: „Academia Română a dorit să cunoască şi părerea unui observator din străinătate. Mi-a făcut onoarea să mă roage să mă pronunţ asupra chestiunii respective [...]. Pare că nu ne putem apropia de scop mult mai mult decît au putut reformatorii din 1953 şi 1965. Primii au generalizat folosirea literei *î*, cei din 1965 au introdus cu tact o rezervă de caracter tradiţional. Eu personal votez, în concluzie, pentru *statu-quo*" (Lombard, 1992: 531, 540). Nu a avut ecou nici acest punct de vedere. Să fie aceasta „demnitatea" de care vorbeşte domnul Alex. Ştefănescu: „Academia Română a salvat situaţia, ne-a obligat să fim *demni*"?

Argumentele pentru respingerea vechii ortografii?

În „Raportul" de susţinere a „noii" ortografii, prezentat în 1992, Academia Română considera că avea „datoria să scoată din limba română un cap de pod străin", introdus de ocupant şi de puterea comunistă. „Este stalinistă ortografia din 1953", s-a repetat în mai multe rînduri şi ni se spune acum din nou. Două lucruri sînt adevărate: 1) ortografia din 1953-1956 s-a instituit *în timpul* regimului comunist; 2) sistemul ortografic a fost precedat de o „ramă"– introducere encomiastic-stalinistă. Atît. Pentru că, altfel, *întemeierea acestei ortografii avea caracter ştiinţific.* Este adevărat că ortografia unei limbi este în bună măsură convenţională, dar nu este arbitrară şi nu este chiar independentă de structura fonetică a unei limbi. În acest sens, cea mai importantă reformă în istoria ortografiei limbii române s-a produs o dată cu înlocuirea alfabetului chirilic cu

cel latin, una din reformele extrem de importante din vremea domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Iar alfabetul latin a trebuit să fie adaptat, pe de o parte, caracterului latin al limbii române (al cărui *nerv esenţial* stă în sistemul, gramatical, lexical şi chiar fonologic, nu în scrierea ei şi, de aceea, nu poate fi scos nici cu penseta, nici cu alte instrumente mai sofisticate!), pe de alta, principiului fonetic, impus de caracterul preponderent oral al limbii şi culturii române. Iar, în acest sens, spun savanţii români şi străini, litera *î* e mai aproape de realitatea fonetică a lui *i* (vezi Alf Lombard, August Scriban, Em. Vasiliu ş.a.).

Dacă vrem să păstrăm metafora „capului de pod" sau sintagma „loviturii date limbii şi culturii române" (cum se scrie în acelaşi „Raport"), atunci trebuie să avem în vedere două lovituri, *acestea*, extrem de grave: 1) *transformarea limbii române în limbă de lemn*, împotriva creativităţii şi, deci, a libertăţii profunde a fiinţei umane; 2) *atacarea unităţii şi identităţii specifice a limbii, culturii şi poporului român*, prin construirea tezei aberante a existenţei unei limbi moldoveneşti distinctă de limba română, cu consecinţe foarte grave derivînd de aici: ideea, tot aberantă, privind existenţa a două popoare diferite. Cît efort s-a făcut pentru înlăturarea acestui real cap de pod? Ce ajutor au primit cei care au făcut eforturi în acest sens?

Revenind pe terenul strict lingvistic, oricîte eforturi s-au făcut şi se mai pot face, e greu de înţeles de ce este mai latinesc *â* din *a* decît *î* din *i*, de vreme ce amîndouă sînt semne româneşti, prin care se exprimă grafic sunete latineşti: *a, i, e, o, u*? Au subliniat-o lingvişti şi oameni de seamă din cultura noastră, scriitori, critici literari care au scris şi după reforma din 1932 cu *î* din *i*, nu din nonconformism, ci din respect pentru o anumită întemeiere ştiinţifică: A. Philippide, G. Ibrăileanu, G. Pascu, E. Lovinescu etc. Între aceştia şi August Scriban, neiubit de regimul comunist, care publică, în 1941, unul din cele mai importante dicţionare ale limbii române, recurgînd peste tot la litera *î* şi exprimîndu-şi foarte ferm punctul de vedere în „Introducere", că ortografia trebuie să fie simplă la români, mergînd cu interpretarea şi dincolo de problema ortografierii semnului *î*: „dacă natura a făcut din latinu *anima* românescu *inimă*, «crima» e tot aşa de mare ca şi cînd scriu *Romîn* în loc de *Român*, latineşte *Romanus*" (Scriban, 1939: 51). Aceeaşi idee este exprimată de alţi lingvişti, români şi străini: A. Philippide, R. Lepsius, Alf Lombard. Giorgio Pascu, alt mare lingvist român, şi el neiubit de puterea proletară, care recurgea la litera *î* în lucrările sale – *Sufixele româneşti, Dictionnaire Etymologique Macédo-roumain*, fundamentale pentru lingvistica românească – edita, în 1938, *Amintiri* de Ion Creangă, „clasic al literaturii române", folosind tot numai litera *î* din *i*. În legătură şi cu acest sunet, însuşi Titu Maiorescu reţinea ca fundamentală exigenţa simplităţii: „Criteriul alfabetului este dar acesta: litere numai pentru atîtea sonuri cîte sunt neapărat trebuincioase spre deosebirea înţelesului cuvintelor... Litera nu are altă treabă decît să mă conducă pe cît se poate de iute afară de sine spre auz şi înţeles" („Despre scrierea limbii române"). Fără îndoială că în

același sens trebuia interpretată și o însemnare-manuscris a lui Eminescu: „Legile fonologice ale limbei române și ortografia care rezultă din ele" (Ms. 2266 – Eminescu, 1981: 255). Exigența va fi statuată riguros în principiu de A. Philippide: „Culmea adaptării între scris și limbă stă în aceea că pentru fiecare element simbolizat să ai cîte un simbol" (Philippide, 1984: 180).

Cît privește posibilitatea pe care o are un străin, evident, din lumea romanică occidentală, de a recunoaște cu ușurință termeni precum *cîmp*, scris *câmp*, sau *pîine*, scris *pâine* (recunoaștere „obscurizată" de scrierea lor cu *î* din *i*), oare nu ar trebui să ne îngrijoreze imposibilitatea lui de a recunoaște corespondentul în propria limbă pentru termeni precum *rîs* și *surîs*, cînd sînt ortografiați *râs*, *surâs*, sau *înger*, ortografiat cu *î* din *i*, deși provine din latinescul *a*, păstrat în aceste limbi: *ange, angelo, angel*, precum și în engleză, limbă de și mai largă circulație: *angel*?

„În sfârșit, scriu cu *â* din *a* – încheie Alex. Ștefănescu – pentru că așa scriau înainte de instaurarea comunismului aproape toți clasicii noștri de la care am învățat limba română... Dacă Eminescu scria «Veronica dragă, îți sărut mâinile», cum să scriu eu *mîinile*?".

Cam hazardată sintagma „așa scriau clasicii înainte de..."! Pe clasici noi i-am citit în pagină tipărită, iar cărțile lor au circulat și mai circulă încă înscrise în sisteme ortografice diferite. În orice caz, nici unul din clasici nu a scris în ortografia de după 1932. Cine ar vrea să vadă, de exemplu, cum scria Eminescu, ar trebui să meargă la manuscrise și aici ar vedea că sunetul *î* avea aproape tot atîtea variante cîte vocale latinești îi stătuseră la bază. Cîteva exemple numai în interiorul relației *a – i/ â – î*. Eminescu scrie: „Zilele trec aurie și orele *surîd*", „O, cum Rafael creat-a pe Madona dumnezee/ Cu diadema-i de stele, cu *surîsul* blînd, vergin". Respectîndu-l pe Eminescu, Perpessicius tipărește în volumul II, al variantelor la Antume: „Sta *zîmbind* de amintirea-i" (Eminescu, 1943: 310), „Numai c-o singură *zîmbire*".

Dar dacă venim la scrisorile poetului, invocate de Alex. Ștefănescu, alte întrebări se impun: dacă Eminescu i se adresează Veronicăi: „Draga, dulcea și ăngereasca [ângereasca] mea Cuță" (p. 120), de ce nu ne deranjează să scriem „Draga, dulcea și îngereasca mea Cuță" (p. 119)? Numai pentru că așa s-a tipărit în volumul *Dulcea mea Doamnă/ Eminul meu iubit* [Zarifopol-Illias, 2000])? Și din aceleași motive nu scriem: „Veronică scumpă... tu fin și palid chip de ănger/ ânger" (Zarifopol-Illias, 2000: 89), ci „chip de înger" (*ibidem*: 85), și nu ne deranjează, nu scriem „un urît și un pustiu în sufletul meu", așa cum scrie Eminescu (*ibidem*: 410), ci „un urât și un pustiu în sufletul meu" (*ibidem*: 406), nu „urît de el" (*ibidem*: 95), ci „urât de el". Dar, dacă în același volum se respectă ortografia lui Eminescu, cum ar trebui să scriem: *mâță* sau *mîță*: „Te sărut de mii de ori, dulce mîță ce ești, mî-ță" (*ibidem*: 397, 395)? Dar *scrînciob*, scris astfel de Eminescu, pentru că așa se intitula cotidianul „redijat" de

Caragiale, alt clasic al limbii şi literaturii române: „alături cu *Timpul* s-a mai dat vent unui alt ziar, *Scrînciobul*, devenit cotidian şi redijat de Caragiali"?

Şi o ultimă întrebare: cînd ar trebui să-şi considere intelectualul român salvată demnitatea, cînd îi respectă într-adevăr pe clasici (scriitori, lingvişti, filologi, filosofi), în spiritul şi foarte adesea şi în litera lor, şi cînd încearcă să stea aproape de adevărul ştiinţific, sau cînd îşi însuşeşte limba de lemn în care se construiesc fraze precum: „Limba este opera poporului român şi a oamenilor săi de cultură, din biserică şi din literatură şi din ştiinţă", „Academia nu a delegat pînă în prezent lingviştilor drepturi depline şi suverane asupra limbii române literare", „Limba nu este a lingviştilor" (acad. M. Drăgănescu), „Prin renunţarea la *â* din *a* se extrage cu penseta nervul latin al limbii române" (Alex. Ştefănescu).

România literară, nr. 49/11-17 dec. 2002, p. 20-21.

IV. LIMBA ROMÂNĂ ŞI BASARABIA

OARE CHIAR NU SE POATE FĂRĂ MINCIUNĂ?

S-ar părea că minciuna, îndelung practicată timp de jumătate de veac, acceptată, cocoloşită de unii, suportată, mai greu sau mai uşor, cu umilinţă de cei mai mulţi, rămîne şi azi în prim-plan, îşi caută chiar un loc cît mai în faţă, şi este în mod frecvent agresivă. Cînd nu devine calomnie – şi cît de des devine, totuşi, calomnie! –, se constituie în instrument, o armă foarte la îndemînă. Şi pentru că e uşor de construit, uşor de mînuit, cînd nu-ţi faci scrupule de nici un fel, şi pentru că prinde repede la cititor, ascultător, telespectator, într-o vreme în care căutarea adevărului a devenit un prea mare lux.

În decembrie 1989, fraza cea mai încărcată, pe care o rosteam cu toţii cu o bucurie în sfîrşit plină şi adevărată, era *Sîntem liberi!* Dar, *a fi liber* înseamnă în primul rînd *a ieşi de sub imperiul minciunii: nici n-o accepţi, nici n-o foloseşti*...

Între 4 şi 6 iulie 1991 s-a desfăşurat la Timişoara cel de-al IV-lea Congres al filologilor români, organizat de Societatea de Ştiinţe Filologice din România. Se reînnoda astfel firul unei manifestări ştiinţifice, importantă pentru dezvoltarea filologiei româneşti, iniţiată în 1925 de Ovid Densusianu, fir întrerupt, după al III-lea Congres, organizat în 1927 la Cernăuţi. Era de aşteptat ca, fie şi numai pentru acest motiv, presa românească să-i acorde mai multă atenţie. Nu au lipsit, este adevărat, ecourile dar, din păcate, scos din planul vieţii ştiinţifice, în comentariile pe marginea lucrărilor sale, Congresul a devenit „o bună ocazie", o altă „bună ocazie" pentru diferite atacuri, mascate sau deschise, în alt plan.

A fost mai întîi un comentariu al reporterului Ion Medoia, „O sărbătoare a limbii române, dar şi o decepţie...", publicat în *România liberă* din 13 iulie. De ce decepţie? Pentru că, scrie comentatorul negru pe alb: „în documentul final se vorbeşte din nou despre limba română şi cea moldovenească".

Înclinăm să credem că domnul Medoia nu a fost în sală în seara zilei de 5 iulie, cînd s-a dat citire „Rezoluţiei" Congresului, şi nici nu a cunoscut pe alte căi acest „document final" invocat. Pentru că, oricum ar fi, raţional vorbind, poţi admite că cineva, distrat la un moment dat, nu a auzit o frază *rostită*, chiar importantă, că a putut sări peste o frază dintr-un document scris, dar pare ceva mai greu, am spune chiar imposibil, să auzi ceea ce nimeni nu rosteşte, să citeşti ceea ce nimeni nu a scris. Pe scurt, afirmaţia domnul Medoia este pură (impură?) invenţie.

S-ar fi putut observa, eventual, că nu există în acest document final o frază declarativă de tipul *Limba moldovenească este tot limba română*. Ar fi fost necesară o asemenea frază? Am considerat şi consider în continuare că nu. Problema identităţii unice a limbii române, indiferent unde ar fi vorbită, în România, Basarabia, Bucovina de Nord, Transcarpatia etc., este de multă vreme

şi definitiv rezolvată, iar în „basna" existenţei a două limbi romanice în această parte a Europei: limba română şi limba moldovenească, azi nu mai crede nimeni. Că „basna" mai este povestită din motive politice este un alt aspect al problemei, care trebuie rezolvat în alt plan.

De altfel, şi lucrul acesta este cel mai important şi putea fi reţinut de domnul I. M., punctul 7 din „Rezoluţie" are în vedere esenţa problemei limbii române vorbită în Basarabia – starea jalnică în care aceasta a fost adusă de o politică urmărind cu tenacitate deznaţionalizarea – afirmînd totodată foarte clar identitatea ei cu limba română: „Congresul împuterniceşte Societatea de Ştiinţe Filologice să folosească toate mijloacele pentru ca limba română, *una şi aceeaşi în România, Republica Moldova, Bucovina de Nord şi alte regiuni cu populaţie românească, să cunoască o dezvoltare unitară, în măsură să asigure amplificarea tuturor funcţiilor sale, în condiţii fireşti*".

Preluîndu-l pe domnul I. Medoia, prof. Al. Niculescu îngroaşă, într-un articol din *Jurnalul literar*, nr. 25-26, „Sine ira e studio – Domnul Ion Coteanu", neadevărul pînă la mistificare: „Aflăm acum, după ce am scris acest articol şi după ce a avut loc reuniunea filologică de la Timişoara, că «filologii români» (ghilimelele aparţin prof. Al. Niculescu) nu au acceptat propunerea unui participant din Basarabia (profesorul Ciobanu) de a se recunoaşte limbii vorbite în provincia românească de peste Prut, caracterul de limba română [...]. Ceea ce este şi mai grav este faptul că ezitările încercate de domnul Ion Coteanu au fost întărite, la tribună, şi de sfetnicii d-sale, filologii români".

Nu, domnule prof. Al. Niculescu, filologii români (fără ghilimele) din România, Basarabia, Bucovina de Nord, Iugoslavia, toţi cîţi au participat la acest Congres, nu au refuzat să recunoască „limbii vorbite în provincia românească de peste Prut caracterul de limbă română". Şi n-ar fi putut să facă aceasta filologii români, pentru că nu puteau să-şi renege propria identitate. Fiecare dintre noi, filolog sau nu, aparţinem, prin întregul fiinţei noastre, limbii în spaţiul căreia ne-am născut, noi şi cei care ne-au născut pe noi, şi cei dinaintea lor ş.a.m.d., iar spaţiul acestei limbi, în cazul nostru, *limba română*, nu este delimitat, pentru că nu poate fi delimitat de graniţe, vreri sau chiar dictate politice. Filologii români, cîţi se aflau în sală în seara zilei de 5 iulie, din România, Basarabia, Bucovina de Nord, Voivodina etc., au aprobat, cu aplauze chiar (cer scuze cititorului pentru această referire) fraza citată mai sus ca punct 7 în „Rezoluţia" Congresului. Lingvişti de prestigiu (Mioara Avram, Flora Şuteu ş.a.), de la tribună, cum spuneţi dumneavoastră, sau după aceea, în discuţii personale, au apreciat că fraza exprimă clar şi ferm şi academic ideea identităţii şi unităţii limbii române, oriunde ar locui cei care o vorbesc ca limbă maternă, limbă de comunicare, limbă de cultură. Fraza este aproape identică cu fraza prin care distinsul profesor Anatol Ciobanu de la Chişinău arăta, într-un interviu luat de domnul I. Medoia şi publicat în *România liberă* din 25 şi 28 iulie, ce aştepta d-sa de la Congres: „După părerea mea, Congresul trebuia să se

pronunțe ferm că există o singură limbă română, pe care o vorbesc și cei din România de azi și cei din Basarabia și cei din Bucovina de Nord și de pretutindeni".

Calomnioase sînt și aprecierile dumneavoastră, domnule prof. Al. Niculescu, privind atitudinea manifestată în legătură cu emigranții români: „Înțelegem astfel și intervențiile în care, cu distanță disprețuitoare se vorbea în reuniune despre «emigranții», «fugiții», «cei răi»!".

Nu știm cui a servit (sau cui a trebuit să servească) neadevărul d-lui I. Medoia; știm cui servește mistificarea domnului Al. Niculescu, dar mai știm și altceva. Neadevărul pus în circulație de domnul I. Medoia și îngroșat de domnul profesor Al. Niculescu nu servește cauza minunaților intelectuali, adevărați intelectuali, din Basarabia, pe care emigrația românească filologică i-ar fi putut ajuta mai mult din Italia, Franța etc., decît am putut-o face noi în țară. Iar cauza lor era, de fapt, cauza limbii române, deci a tuturor românilor.

Cronica, Iași, Anul XXVI, nr. 25, 1991, p. 2.

O REVISTĂ *LIMBA ROMÂNĂ* LA CHIȘINĂU

Numită, pentru că nu se putea altfel, „nu era voie", timp de o jumătate de secol, fie limba *noastră*, fie limba *maternă*, fie, pentru că „era voie", și mai mult încă, pentru că așa trebuia numită, *limba moldovenească*, limba română, în sfîrșit, din 1989, din nou limbă de stat în spațiul dintre Prut și Nistru, își caută drumul spre sine și prin apărarea dreptului la numele ei cel adevărat, adică *LIMBA ROMÂNĂ*, numele identității sale specifice între celelalte limbi romanice, unica limbă neolatină de tip oriental în toate regiunile locuite de români, „de la Nistru pîn' la Tisa".

În acest proces de recîștigare a propriei identități și demnități ale limbii, în interiorul unui proces mai amplu de renaștere națională în Basarabia și Nordul Bucovinei, pe care apărarea limbii îl orientează, de fapt, în mod decisiv, după ce manualele școlare de *Limbă moldovenească* au început să fie înlocuite cu manuale de *Limbă română*, gîndite și publicate la Chișinău, iată de curînd și revista, depășită sub toate aspectele, *Limba noastră* a trebuit să lase loc unei noi reviste, mai potrivită – și ca titlu, și ca problematică, și ca desfășurare de idei – cu vremea și cu adevărul științific: *LIMBA ROMÂNĂ*, editată de Ministerul Științei și al Învățămîntului al Republicii Moldova și Societatea *Limba noastră cea română*.

„S-au bătut" cu îndîrjire, dar și cu încredere, pentru acest alt pas în procesul de redeșteptare națională, aceiași intelectuali luminați (amintind de întemeietorii Școlii Ardelene) care au avut rolul principal în repunerea limbii române în drepturile ei firești de limbă de stat și cultură, concomitent cu reintroducerea alfabetului său propriu, cel latin, autori, totodată, de studii și

cărţi fundamentale pentru apărarea, cultivarea şi dezvoltarea limbii române, atîta vreme supusă unei agresivităţi bine dirijate. Între aceşti intelectuali, scriitori, ziarişti, profesori, unii – Ion Dumeniuc, Alexandru Bantoş, Nicolae Mătcaş, Anatol Ciobanu, Ion Ciocanu, Valentin Mîndicanu, Nicolae Dabija, Grigore Vieru – au intrat să lucreze direct „la facerea" revistei şi la publicarea ei o dată la trei luni.

Primul număr îşi face explicit „Programul" prin „Cuvîntul înainte", adresat cititorilor: *obiectivele*: „obiectivele şi finalităţile pentru care am militat fără preget ani şi decenii în şir", „cu concursul energic şi concret al specialiştilor şi al marelui public vom putea stopa cu adevărat procesul degradării limbii, vom ieşi odată şi odată din infernul lingvistic ai cărui captivi mai sîntem, vom depăşi perimatele dogme de sorginte imperativ-bolşevică privind etnogeneza, limba şi cultura poporului"; *destinatarii*: profesori şi învăţători, studenţi, elevi, toţi vorbitorii „acestui grai fără seamăn"; *profilul*: studiul limbii, literaturii, metodica studierii limbii şi literaturii române în şcolile de toate gradele.

Conţinutul acestui număr se înscrie în mod exemplar în perspectivele deschise de „Program" începîndu-se cu începutul, cu răspunsul, adică, la întrebarea: *Cine sîntem?* Identitatea naţională, una şi aceeaşi, a basarabenilor şi bucovinenilor cu a tuturor românilor, este argumentată în mod inteligent cu dovezi, neştiute poate într-adevăr şi fără vină de cei mai mulţi români din această parte, aruncate uitării sau ignorării de cei cărora le-ar fi subminat „adevărul necesar". Cum rolul principal în această marcare a identităţii îl are limba, argumentele de această natură predomină. În salutul său, adresat revistei, acad. R.A. Budagov respinge încă o dată ideea aberantă a existenţei unei „limbi moldoveneşti", distinctă de limba română: „Cînd spun «adevăr ştiinţific», mă gîndesc în primul rînd la unitatea limbii pe care o vorbesc muntenii, moldovenii, bucovinenii, oltenii, bănăţenii etc. – limba română. Acest adevăr *sine qua non* a fost călcat în picioare pînă nu de mult de promotorii stalinismului, care, în pofida adevărului, au inventat teoria celor două limbi est-romanice diferite: limba română şi cea moldovenească". O suită de titluri de cărţi vechi româneşti, fundamentale, scrise de Varlaam, Gr. Ureche, Dosoftei, Miron Costin etc., precum şi fragmente din aceste scrieri reflectă vechimea şi adîncimea conştiinţei unităţii întru *românie* la români. Aceeaşi idee a unităţii de limbă, cultură şi neam stă în centrul studiilor semnate de I. Conţescu, „De ce moldovenii sînt români", P. Balmuş, „Dovezi de românism în Moldova", sau motivează reproducerea „Discursului" ţinut de Mihail Kogălniceanu la Congresul de la Berlin din 1878, cînd s-a discutat soarta Basarabiei (însoţit de studiul lui R. Dragnea, „Influenţa lui M. Kogălniceanu în cultura românească"), reproducerea unor scrisori ale poetului Alexei Mateevici, în articolul lui I. Nuţă, „Al. Mateevici şi limba română", precum şi republicarea unor poezii de B.P. Hasdeu, Negruzzi, G. Sion, Coşbuc.

Pe aceeaşi idee îşi construieşte studiul său incisiv C. Tănase, „Intelectualii şi limba maternă": „Dacă înstrăinarea s-a făcut prin limbă – şi tocmai prin limbă s-a făcut – regăsirea de sine a multora tot prin limbă trebuie să se facă. Renunţarea la mitul despre *limba moldovenească şi poporul moldovenesc* şi acceptarea religiei adevărate – *limba română şi poporul român* – nu pot fi realizate numai prin lozinci".

Despre starea de azi a limbii române în Basarabia, despre cauzele degradării ei, despre complexitatea problemelor ridicate de exigenţele dezvoltării ei fireşti deopotrivă ca limbă modernă de cultură şi de comunicare scriu, concentrat, cu accente amare sau ironice, cu indignare sau cu o relativă detaşare impersonală, Leo Bordeianu, „Şansele supravieţuirii", C. Tănase, „Intelectualii şi limba maternă", A. Silvestru, „Victime ale bilingvismului: copiii complexaţi". Probleme speciale de întrebuinţare în scris a limbii române sînt adîncite de Anatol Ciobanu, „Normele de punctuaţie în vigoare", şi Mioara Avram, „K sau C, Ch, Ck sau Q?", iar Albina Dumbrăveanu, „Noi şi numele noastre", Irina Condrea, „Exprimarea pleonastică", A. Palii, A. Gromov etc. urmăresc diferite aspecte ale cultivării limbii.

Studii semnate de Mihai Drăgan, „Actualitatea lui Eminescu", Mihai Cimpoi, „Eminescu, homo folcloricus", Petru Ursache, „Doina eminesciană – expresie a mentalului românesc", privesc din unghiuri diferite opera eminesciană, Ana Bantoş, „Sînt ca un cer printre brazi..." şi Veronica Bîtcă, „Registrul epic al poetei", readuc în atenţie notele specifice ale lirismului poetei Magda Isanos, la 75 de ani de la naştere, iar Eliza Botezatu oferă şcolii o propunere de analiză a poemului lui Nicolae Labiş, *Moartea căprioarei*, punînd totodată la dispoziţia elevilor şi profesorilor textul în întregime.

Bine gîndită sub aspectul conţinutului şi al dispunerii în volum a materialelor, cu o inteligentă punere în pagină şi organizare tipografică de ansamblu, primul număr al excelentei reviste *LIMBA ROMÂNĂ* demonstrează claritatea şi fermitatea concepţiei colectivului şi colegiului de redacţie care întrunesc specialişti din Chişinău, Cernăuţi, Iaşi, Bucureşti şi Kiev. Vînt bun acestei noi corăbii, pe ape nu chiar liniştite!

Cronica, nr. 24, anul XXVI, Iaşi, 1991, p. 2.

[CUVINTE DE SALUT LA DESCHIDEREA CELUI DE-AL IV-LEA CONGRES AL FILOLOGILOR ROMÂNI]

Stimaţi colegi,

Am bucuria să fiu prezent la această importantă manifestare ştiinţifică a filologilor români – cel de-al IV-lea Congres – prin care se reia, după mai bine de o jumătate de secol, firul unor întîlniri deosebit de fructuoase pentru

dezvoltarea ştiinţei româneşti, a filologiei în general, precum şi, în strînsă legătură cu aceasta, a învăţămîntului umanist.

Iniţiat într-o perioadă de renaştere naţională – după realizarea statului naţional român în 1918 –, iată, Congresul Filologilor se reia într-o altă perioadă de renaştere, naţională şi socială deopotrivă. Şi este din nou, ca şi în 1925, ca şi în 1927, cînd firul s-a întrerupt, un Congres al întregii românimi, al limbii române, altfel spus, una şi aceeaşi limbă romanică în România şi în Republica Moldova, în regiunea Cernăuţi şi în Transcarpatia, în alte regiuni ale Ucrainei, în regiuni din Iugoslavia şi Ungaria, precum şi în alte regiuni ale Europei unde este vorbită ca limbă maternă de o populaţie care, apărîndu-şi prin limbă propria identitate, şi-a construit viaţa, în condiţii diferite, uneori extrem de vitrege pentru însăşi supravieţuirea limbii şi a vorbitorilor ei ca etnie specifică, pe teritoriul în care s-a format.

Un congres, aşadar, care ne readuce pe toţi (de la Bucureşti, Iaşi, Cernăuţi, Chişinău, Cluj, Timişoara, Craiova etc.) în această sală acum, apoi în aceleaşi săli în care să ne regăsim noi şi limba noastră, în care să regăsim în limba românească sensul cel mai adînc al identităţii noastre specifice între celelalte popoare şi care limbă – *limba română* – se numeşte aşa, înainte de toate, pentru că este vorbită de unul şi acelaşi popor, indiferent între graniţele cărui stat şi-au dus şi-şi duc românii existenţa. Limba română, deci, peste tot, şi nu limba moldovenească, aşa cum încă se mai încrînceneză unii a o numi, evident, din motive extralingvistice, în Republica Moldova sau în unele locuri din Ucraina, chiar şi după ce teza existenţei unei limbi moldoveneşti, distinctă de limba română, şi-a dovedit falsitatea, nu numai pentru orice lingvist serios, dar şi pentru oricine este dispus să-şi conştientizeze raportul cu limba.

Congresele au rolul de a împinge mai departe dezvoltarea ştiinţei într-un domeniu al cunoaşterii umane, dar mai au şi rolul de a unifica, a aduce la un loc forţe din diferite părţi la realizarea acestui progres al ştiinţei. Şi poate tocmai pentru a sublinia rolul diferitelor şcoli la dezvoltarea filologiei româneşti, Universitatea din Timişoara ne-a întîmpinat încă de la intrare cu o bogată expoziţie de carte filologică românească, reamintindu-ne că la dezvoltarea acestei ştiinţe în România şi în plan european au contribuit deopotrivă savanţi din Bucureşti şi Iaşi, din Cluj şi, mai recent, din Timişoara şi Craiova: Ov. Densusianu şi A. Philippide, S. Puşcariu şi V. Bogrea, G. Pascu şi Al. Rosetti, Iosif Popovici şi Th. Simenschy, G. Ivănescu ş.a.

Vin la Timişoara de la Iaşi şi trăiesc o emoţie deosebită. Cu mulţi ani în urmă ajungea la Timişoara unul din cei mai mari lingvişti contemporani, profesorul G. Ivănescu. Cînd am fost ultima dată la Timişoara, lingvistul Ivănescu era profesor aici. Viaţa şi activitatea sa au avut o desfăşurare aparte, reprezentînd, de fapt, o a doua cale de realizare a unităţii de gîndire sau de şcoală, am spune, într-un domeniu al ştiinţei. Vicisitudinile vieţii, cu nedreptăţi împărţite cu multă dărnicie în ultimele decenii, l-au împins pe profesorul

G Ivănescu să ia drumul pribegirii de la Iaşi (excomunicat de „savanţii" anilor '50) la Bucureşti, de la Bucureşti la Timişoara, de la Timişoara la Craiova şi apoi din nou la matcă, la Iaşi. Cu o încredere rară în om şi în ştiinţă, profesorul G. Ivănescu a găsit înlăuntrul fiinţei sale forţe în măsură să transforme răul în bine, şi pe unde a trecut a lăsat urme decisive; a întemeiat reviste, şcoli lingvistice şi direcţii noi şi, mai ales, ne-a făcut pe toţi să ne simţim ai aceleiaşi şcoli, şcoala filologică sau şcoala lingvistică românească, oferindu-ne şi căile prin care să-i putem apăra şi adînci identitatea specifică între celelalte şcoli lingvistice din ştiinţa contemporană. Cu această stare de spirit aduc la acest congres salutul filologilor şi lingviştilor ieşeni.

Dar Timişoara, filologii timişoreni au mai aflat şi o altă cale pentru a orienta desfăşurarea lucrărilor congresului. Ei au aşezat, în această sală, în faţa noastră, portretul lui Eminescu. Sînt sigur că au făcut-o pentru a ne reaminti una din ideile centrale ale gîndirii sale: „Nu noi sîntem stăpînii limbei, ci limba e stăpîna noastră" (Eminescu, 1981: 241). Ea e stăpîna noastră. Noi, slujitorii ei.

Cu aceste gînduri, urez dezbateri fructuoase în sălile de lucru ale Congresului.

Buletinul Societăţii de Ştiinţe Filologice,
Bucureşti, 1991-1992, p. 18-20.

LUPTA CONTINUĂ[1]

În faţa adevărurilor axiomatice, singura atitudine normală este (sau ar trebui să fie) cunoaşterea, recunoaşterea şi afirmarea lor. Imanente realităţii obiective, ele nu se mai cer demonstrate, iar punerea lor sub semnul întrebării vădeşte ignoranţă sau lipsă de maturitate. Sau altceva, cu mult mai grav.

---

[1] Reluarea în numărul 7-8 din 2009 al revistei *Limba Română* din Chişinău a acestui articol – care avea să fie şi ultimul text publicat de profesorul Dumitru Irimia – este precedată de un *motto*, însoţit de două note:

> „*Vom fi liberi în măsura în care liberă va fi limba şi istoria noastră, în măsura în care vom şti să le apărăm împotriva timpurilor atît de potrivnice nouă* (Grigore Vieru).

Pentru Grigore Vieru condiţia esenţială a fiinţei umane – libertatea – este libertatea fiinţei. Libertatea limbii unui popor este consubstanţială libertăţii istoriei acelui popor. Cu această gîndire s-a integrat Grigore Vieru, cu toată fiinţa sa, în lupta pentru apărarea identităţii şi unităţii limbii şi neamului românesc.

Reluăm, aici, ca omagiu adus poetului care şi-a asumat destinul neamului românesc cu o exemplară devoţiune, articolul «Lupta continuă», publicat în revista *Dacia literară*, nr. 21 din 1996" (*n. edit.*).

Că românii, oriunde s-ar afla ei şi oricum s-ar numi sau ar fi numiţi, ca oameni ai locului: munteni, moldoveni, maramureşeni, basarabeni, bucovineni, ardeleni sau altfel, vorbesc una şi aceeaşi limbă, *limba română*, descendentă din latina populară, *e un asemenea adevăr axiomatic*. Cunoscut mai întîi intuitiv, din lăuntrul limbii, de peste un mileniu, de vorbitorii înşişi, care se recunosc prin limba română ca aparţinînd aceluiaşi neam, acest adevăr se va impune în mod cu totul firesc ca adevăr obiectiv călătorilor străini, oameni de cultură, din Italia mai ales (Roma şi Veneţia), intraţi în contact direct, în primele secole ale mileniului nostru, cu locuitorii acestor meleaguri şi cu limba lor.

Conştiinţa romanităţii şi unităţii limbii şi poporului care o vorbeşte s-a aşezat apoi în centrul „lucrării" mai multor generaţii de cărturari români, traducătorii cărţilor religioase şi cronicarii umanişti mai întîi: „Rumânii cîţi să află lăcuitori la Ţara Ungurească şi la Ardeal şi la Maramoroşu, de la un loc sîntu cu moldovénii şi toţi de la Râm să trag" (Ureche, 1958 [1647]: 93), „Şi iel [Traian] au discălicat neamul, seminţiia care trăieşte pănă acum în Moldova şi în Ţara Muntenească şi cît norod ieste în Ardeal cu acestŭ nume: *român*" (*s.n.*, D.I.) (Costin, 1958 [1691]: 265), „Aşa şi neamul acesta, de carele scriem, al ţărîlor acestora, numele vechiŭ şi mai direptŭ ieste rumân, adică râmlean, de la Roma" (*ibidem*: 268).

Toţi aceşti cărturari aveau în acelaşi timp şi conştiinţa deosebirilor de vorbire, de la o provincie la alta, deosebiri de asemenea fireşti, care se manifestă, însă, în spaţiul unei aceleiaşi identităţi lingvistice şi viziuni specifice asupra lumii.

Începea acum procesul de dezvoltare a limbii române ca limbă de cultură, aceeaşi pentru toţi românii din toate provinciile hotărnicite de istoria în mod frecvent agresivă cu fiinţa naţională a românilor.

Unitatea naturală a limbii române vorbite, ca spaţiu al dezvoltării fiinţei naţionale româneşti, se releva mai bine şi se întărea definitiv prin unitatea ei ca limbă literară, instrument al culturii naţionale, de asemeni spaţiu al dezvoltării fiinţei naţionale.

Sub acest semn îşi ocupă limba română locul de drept, mai întîi, între limbile textului sacru, începînd cu tipăriturile lui Coresi: *Tetraevangheliarul românesc* (1561), *Psaltirea românească*, *Liturghierul românesc* (1570) ş.a. Cu aceeaşi înţelegere îşi intitulează Varlaam *Carte românească de învăţătură* Cazania din 1643, plecată de la Iaşi şi ajunsă în cele mai îndepărtate regiuni locuite de români – Transilvania, Maramureş, Bucovina, Basarabia, Muntenia etc. Şi tot aşa, *Psaltirea* lui Dosoftei este „pre versuri scrisă în limba românească la Iaşi în 1673".

Aceeaşi înţelegere stă la baza cărţilor juridice; *Pravila lui Vasile Lupu*, de la 1646, se intitulează *Carte românească de învăţătură*. În acelaşi sens îşi asumă publicistul rolul de modernizare a limbii de cultură din perspectiva unităţii limbii, poporului şi spiritualităţii româneşti, concepţie reflectată şi în titlurile

publicațiilor: *Curierul românesc* (I. Heliade Rădulescu, București), *Albina românească*, *Alăuta românească* (Gh. Asachi, Iași). Știința limbii, lingvistica romanică, în primul rînd, a fixat și din această perspectivă, a maximei rigori, adevărul unității limbii române, de pe toate meleagurile, ca limbă romanică specifică, de tip oriental. Ceea ce a surprins pe lingviștii romaniști, români și străini, a fost *marea unitate a limbii române*: „În general, dialectul daco-român [...] se caracterizează printr-o unitate relativ mare. Pe cînd napolitanul nu pricepe pe venețian, nici bavarezul pe hamburghez [...], românul din Banat și cel din Basarabia se înțeleg ușor, deosebirile între graiurile lor fiind mai mult lexicale" (Pușcariu, 1940: 217) și *păstrarea în timp a caracterului ei romanic*. Limba română – o insulă de romanitate într-o mare slavă – în termenii lui Al. Philippide, este singura limbă neolatină care a rezistat într-un context lingvistic străin naturii sale: limbi slave, ugrofinice, în raport cu limbile romanice occidentale care se învecinau între ele sau și între ele. Cealaltă limbă romanică, de tip oriental, limba dalmată, avea să fie înghițită pînă la sfîrșitul secolului trecut de marea limbilor slave.

Cele două dimensiuni ale specificității limbii române: păstrarea caracterului romanic și marea ei unitate sînt, de fapt, interdependente; s-au susținut în timp în mod reciproc. Din poziția specială pe care a avut-o limba română, ca și la alte popoare, e adevărat, dar într-o mai mare măsură, limba română a păstrat, întărit și adîncit, împotriva agresivității istoriei, conștiința identității naționale și, de aceea, apărarea ei a fost în permanență un mod fundamental de apărare a ființei naționale. Altfel spus, agresivitatea istoriei împotriva acestui „mare și nefericit popor" (Eminescu), în loc să ducă la destrămarea lingvistică și națională a românilor, a întărit unitatea poporului și unitatea limbii sub semnul romanității. În felul acesta, limba română a devenit principal adăpost al ființei naționale.

Aceasta este și perspectiva în care își înscrie Mihail Kogălniceanu *Cursul de istorie națională*, deschis la Academia Mihăileană în 1843: „Eu privesc ca patria mea toată acea întindere de loc unde se vorbește limba română și ca istorie națională – istoria Moldovei întregi înainte de sfîșierea ei, a României și a fraților din Transilvania".

Și tot acesta este sensul de adîncime al gîndirii lui Eminescu despre raportul de consubstanțialitate *limbă – ființă națională*, în dimensiunile obiectivă și subiectivă deopotrivă: „Ceea ce voiesc românii să aibă e libertatea spiritului și conștiinței lor în deplinul înțeles al cuvîntului. Și, fiindcă spirit și limbă sînt aproape identice iar limba și naționalitatea asemenea, se vede ușor că românul se vrea pe sine, își vrea naționalitatea, dar aceasta o vrea pe deplin [...]. Dacă în limbă nu s-ar reflecta chiar caracterul unui popor, dacă el n-ar zice oarecum prin ea: «așa voiesc să fiu eu și nu altfel», oare s-ar fi născut atîtea limbi pre pămînt? Prin urmare, fapul că noi românii, cîți ne aflăm pe pămînt, vorbim o singură limbă, «una singură» ca nealte popoare, și aceasta în oceane

de popoare străine ce ne încongiură, e dovadă destulă că aşa voim să fim noi, nu altfel" (Eminescu, 1970: 213).

Unitatea limbii române, nu supradialectală, ci interdialectală, este înţeleasă de Eminescu din lăuntrul ei, din acel spaţiu sacru în care istorie – spirit – limbă sînt una. Din această perspectivă atrage poetul atenţia politicienilor că termenul *patrie* îşi are punctul de plecare în *pater* şi, de aceea, iubirea, *sans phrase*, a patriei implică iubirea de trecutul ei istoric, şi corelează, în *Scrisoarea III*, într-o interdependenţă absolută, dimensiunea geografică şi dimensiunea istorică în conceptul *moşie-ţară*: „N-avem oşti, dară iubirea de *moşie* e un zid/ Care nu se-nfiorează de-a ta faimă, Baiazid", „Rămîneţi în umbră sfîntă, Basarabi şi voi, Muşatini,/ Descălecători de *ţară*, dătători de legi şi datini,/ Ce cu plugul şi cu spada aţi întins *moşia* voastră/ De la munte pîn' la mare şi la Dunărea albastră".

Ducînd mai departe raportul semantic dintre *moşie* (în strînsă legătură cu *moşi – strămoşi, strămoşesc*) şi *ţară*, să observăm că termenul *ţară*, continuator al latinescului *terra*, dar dezvoltînd, în mod sistematic, numai în limba română acest sens, prin familia lexicală pe care o condiţionează, prin planul său semantic şi prin relaţiile semantice dintre termenii *ţară, la ţară, ţăran, ţarină, ţărnă/ ţărînă*, de la suprafaţă, dar mai ales de adîncime, reflectă o viziune românească, indiferent de variaţiile dialectale de pronunţare, şi asigură unitatea în spaţiul şi timpul profan (*ţară, Ţara Românească, Ţara Moldovei, Ţara Haţegului* etc., *la ţară, ţăran*) şi unitatea din spaţiul şi timpul sacru (*ţărînă*).

Cînd istoria, agresivă şi nedreaptă, a rupt această unitate, limba română dezvoltă sau actualizează o altă dimensiune a sacrului, o dată cu sensul de *Ţară–patria mamă*. Acest sens este foarte frecvent astăzi în întrebuinţarea limbii române în Basarabia şi în nordul Bucovinei.

*

Acest adevăr, axiomatic, al unităţii limbii române şi al unicităţii ei ca limbă romanică orientală vie a fost nu *infirmat*, ci *izgonit* doar de factorul politic, atunci cînd acesta a aşezat la baza acţiunilor sale un principiu imoral în sensul cel mai grav prin însăşi natura sa: supunerea adevărului ştiinţific (aici, istorico-lingvistic) interesului politic, care în esenţă era deznaţionalizarea românilor din Basarabia. De pe această „platformă", cu o abilă şi vicleană operaţie, în sfera terminologiei dar şi a conţinutului de adevăr pe care acesta îl reflectă, sintagma *grai moldovenesc*, acoperind o realitate obiectivă – variantă dialectală a limbii române – a putut deveni *limba moldovenească*. Operaţia a implicat două „intervenţii": conţinutul conceptual al termenului *grai* a fost ridicat la sensul de limbă, iar determinantului *moldovenesc* i s-a modificat sfera de întindere, care cuprinde, în realitatea structurii dialectale specifice, numai o parte din Basarabia şi totodată alte regiuni locuite de românii din România actualelor graniţe.

Operaţia s-a făcut mai întîi în 1812, după prima ocupare a Basarabiei de către Imperiul ţarist, printr-un joc politic marcat de ticăloşie. Sintagma este folosită în *Regulamentul* de organizare administrativă a Basarabiei. În 1828 este abandonată, o dată cu impunerea limbii ruse ca limbă oficială. Va fi reintrodusă în circulaţie în 1924, pe teritoriul artificialei R.A.S.S. Moldoveneşti, în Transnistria, cu intenţii politice foarte clare, şi imediate, şi de perspectivă. Altă direcţie, pe fondul aceloraşi intenţii politice, dar cu o altă strategie, a determinat introducerea, între anii 1932-1938, a sintagmei *limba şi literatura română* în aceeaşi Republică autonomă – terminologie interzisă în 1938. În 1940, cînd se va constitui, o dată cu cea de-a treia răpire a Basarabiei (a doua avusese loc la 1878), în urma pactului Molotov-Ribbentrop, R.S.S. Moldovenească – visată de Lenin şi realizată de Stalin – se va impune, pe acest teritoriu, din nou ca termen oficial, singurul *legal, limba moldovenească*. Şi aşa va rămîne pînă în 1989, cu toate că, în anul 1951, la raportul prezentat la prima Conferinţă ştiinţifică asupra limbii, academicianul sovietic Shishmarev a susţinut cu toată claritatea şi fermitatea existenţa unei unităţi depline a limbii române literare din România şi din R.S.S. Moldovenească.

În 1989 se părea că această imixtiune a factorului politic în înţelegerea şi denumirea limbii române vorbite în Moldova ex-sovietică în conformitate cu adevărul lingvistic şi istoric înceta.

Din păcate, factorul politic avea să-şi schimbe peste foarte puţină vreme atitudinea faţă de adevărul ştiinţific, dînd naştere la ceea ce a început a fi numit „războiul limbilor" mai întîi, războiul glotonimic, ulterior.

Sintagma „războiul limbilor" acoperă două realităţi interdependente, la fel de grave, chiar dacă sub aspecte diferite.

Un prim aspect caracterizează situaţia din Transnistria, unde atacurile sînt tot mai tenace împotriva scrierii cu alfabet latin, împotriva întrebuinţării limbii române, chiar împotriva fiinţei româneşti.

Şi este război adevărat – război absurd – între o administraţie nerecunoscută la Chişinău, nerecunoscută de nici un alt stat, o administraţie a unei formaţiuni statale inexistente pentru lumea civilizată şi fără nici o îndreptăţire şi o populaţie – populaţia autohtonă, românească – a cărei îndreptăţire se află în însăşi esenţa şi istoria fiinţei ei naţionale.

Şi în acest război, inegal şi imoral, profesori şi elevi sînt daţi afară din şcoli, la Tighina, la Tiraspol, în alte localităţi, pentru că nu vor să renunţe la propria limbă, adică la propria identitate naţională. Iar Ilie Ilaşcu este condamnat la moarte pentru că a făcut din afirmarea şi apărarea identităţii şi unităţii naţionale a românilor însăşi esenţa vieţii sale.

Dintr-o altă perspectivă, a raportului dintre vorbirea moldovenească, numită *limbă moldovenească* în documente oficiale şi în Constituţie, şi limba română, războiul, la fel de absurd, este artificial şi pare doar terminologic sau

vrea să fie prezentat ca atare; dar, oricum ar fi, poate avea consecinţe foarte grave, şi imediate, şi de perspectivă.

Motivările, explicite sau numai implicite, prin care se încearcă a se argumenta sintagma nejustificată *limbă moldovenească* sînt în întregime false, întrucît nu au acoperire în realitatea lingvistică şi istorică şi întrucît deturnează sensul firesc al raportului *glotonim–etnonim*.

În plan terminologic: să se numească *limbă moldovenească,* deoarece tînărul stat, „suveran şi independent", se numeşte Republica Moldova. Dar se numeşte limba germană la Viena limba austriacă? Se numeşte portugheza limbă braziliană, spaniola limba argentiniană?

În planul realităţii etno-lingvistice: să se numească *limbă moldovenească,* pentru că poporul „tînărului stat" este poporul moldovean, frate, este adevărat, cu poporul român, dar altul, alt popor, cu o altă identitate naţională decît poporul român!...

E de observat aici că guvernatorii ţarişti ai Basarabiei ocupate, savanţii ruşi şi chiar savanţii sovietici autentici s-au ferit să nege unitatea etnică şi unitatea lingvistică a poporului român din Basarabia (ocupată), Bucovina (inclusiv partea ocupată, mai întîi de Imperiul austriac apoi de Imperiul sovietic şi rămasă încă ocupată) şi România.

„Basarabenii sînt români [...], în limba ce o vorbesc predomină elementul latin" (viceguvernatorul F.F. Wiegel – 1823-1826); „După naţionalitate, românii sînt cei care deţin majoritatea numerică în Basarabia" (istoricul rus P.N. Batiuşkov, 1892); „În prezent românii trăiesc în România regală, în Basarabia rusească, într-o bună parte a Bucovinei, într-o parte a Transilvaniei, în Macedonia, Istria şi Dalmaţia. Toţi românii, care sînt împărţiţi, teritorial şi politic, de trei state, constituie sub aspectul limbii un tot întreg" (F.A. Brockhaus şi I.A. Efron, 1894).

Savantul rus N.N. Durnovo (1876-1937) îşi aminteşte de o întîmplare la o şcoală într-un sat de pe malul Nistrului, iar amintirea sa subliniază tocmai raportul dintre limbă şi esenţa fiinţei naţionale a românilor:

„Acest băieţaş a făcut să ni se descopere nişte legi fireşti ale limbii române populare, ne-a deschis o ferestruică de etnografie şi folclor românesc. El avea în căpşorul lui o întreagă lume naţională, lume pe care noi n-o cunoşteam, lume în care limba lui de copil era atît de frumoasă şi care avea să dispară din Basarabia din vina noastră...

Atunci am înţeles eu păcatul acela imens care se face în Rusia privind pe românul basarabean.

Am studiat geografia şi istoria acestei ţări şi am ajuns la convingerile mele de astăzi. Acum cînd îmi amintesc de băieţelul acela, mă aşez la masă şi scriu pentru a mia şi una oară că Basarabia trebuie să fie românească" (*apud Literatura şi arta,* 15 septembrie 1994).

În aceeaşi lungă perioadă de ocupaţie ţaristă se traduc şi se editează cărţi „în româneşte": în 1816, apare la Chişinău *Carte de rugăciuni*, tipărită „în româneşte în exarhiceasca tipografie a Basarabiei pentru bisericile şi preoţii moldoveni", în 1819 se editează la Sankt-Petersburg *Noul şi Vechiul Testament*, în „tălmăcire românească", iar în 1827, o *Gramatică rusască şi românească*.

A impune sau a încerca a impune cu mijloace politice sintagma *limbă moldovenească* pentru a determina (în contra sensului firesc al raportului) naşterea în conştiinţa subiectului vorbitor a ideii că el ar aparţine unui alt popor, cu o altă fiinţă naţională, înseamnă a ignora principala şi cea mai adevărată lecţie a istoriei: agresivitatea factorului politic a desfăcut şi a făcut imperii, a desfăcut şi a făcut state, pentru că statele, numai statele au contururi, numite graniţe, frontiere, care pot fi trasate la o masă oarecare, într-un loc oarecare, în nişte condiţii oarecare, în mod arbitrar, prin ticăloşie, prin trădare, prin violenţă, prin dictatură, prin mancurtizare. Popoarele, însă, nu pot fi făcute sau desfăcute. „Conturul" popoarelor se află chiar în lăuntrul fiinţei lor, nu „trasat", ci dezvoltat, adîncit, de istoria, de cultura şi de limba lor.

Pe scurt, sintagma *limba moldovenească* nu-şi are raţiunea de a fi întrebuinţată din trei motive fundamentale:

1) nu corespunde adevărului ştiinţific (istoric, lingvistic, etnolingvistic); nu există o limbă moldovenească, ci există un specific moldovenesc, un specific bănăţean, un specific maramureşean, un specific muntenesc de întrebuinţare populară a limbii române, singura limbă romanică de tip oriental care a dezvoltat cele trei variante funcţionale: limbaj popular, limbă literară, limbaj poetic;

2) poartă în sine amprenta istoriei întrebuinţării ei de imperialismul ţarist mai întîi, de cel comunist mai apoi, precum şi componentele acelei întrebuinţări: minciună, ticăloşie, dictatură, mancurtizare;

3) deschide o prăpastie între limba şi cultura aceluiaşi neam; este un nonsens să vorbeşti despre Eminescu, Creangă, Sadoveanu, ca expresia cea mai profundă a specificităţii naţionale a „moldovenilor" şi, în acelaşi timp, să constaţi că ei au construit această specificitate în limba română.

Însuşi poetul Al. Mateevici, al cărui poem *Limba noastră* a devenit, după 1992, imnul naţional al Republicii Moldova, participant la Mărăşeşti, în războiul pentru independenţa şi unitatea *tuturor* românilor, îşi citeşte poemul în deschiderea Cursurilor pentru învăţătorii din Basarabia, în 1917, ca expresie artistică a ideii centrale pe care o aşază la baza Conferinţei sale: „Da, sîntem moldoveni, fii ai vechei Moldove, însă facem parte din marele trup al românismului aşezat prin România, Bucovina şi Transilvania. Fraţii noştri din Bucovina, Transilvania şi Macedonia îşi zic români. Aşa trebuie să facem şi noi [...]! N-avem două limbi şi două literaturi, ci numai una, aceeaşi cu cea de peste Prut. Aceasta să se ştie din capul locului, ca să nu mai vorbim degeaba", „Trebuie să ştim de unde ne tragem, altfel sîntem nişte nenorociţi rătăciţi. Trebuie să ştim că sîntem români, strănepoţi de-ai romanilor, şi fraţi cu italienii,

francezii, spaniolii şi portughezii. Aceasta trebuie să le-o spunem şi copiilor şi tuturor celor neluminaţi. Să-i luminăm pe toţi cu lumina dreaptă" (Mateevici, 1993: 463-464).

Pe aceeaşi poziţie şi-a apărat condiţia de Templu al Ştiinţei şi Adevărului Academia de Ştiinţe din Chişinău, care s-a întrunit *la cererea* Parlamentului Republicii Moldova şi, după o dezbatere cu curaj şi demnitate, dă publicităţii răspunsul privind istoria şi folosirea glotonimului *limbă moldovenească,* în care se afirmă cu claritate: „În Republica Moldova se poate vorbi despre graiul moldav [...], dar nu se poate vorbi despre o «limbă» moldovenească literară, scrisă, de cultură. Limba literară (şi în primul rînd cea scrisă), utilizată în ultimele decenii în Republica Moldova, ca şi cea în care au scris toţi înaintaşii noştri, este limba română", şi solicită: „Convingerea noastră este, de aceea, că art. 13 din Constituţie trebuie să fie revăzut în conformitate cu adevărul ştiinţific, urmînd a fi formulat în felul următor:

«Limba de stat (oficială) a Republicii Moldova este *limba română*»".

S-a alăturat Academia Română, în temeiul aceleiaşi idei: Templu al ştiinţei fiind, are şi dreptul, şi datoria de a apăra identitatea şi unitatea limbii române, în care principal scop a şi fost întemeiată în secolul trecut.

Congresul al IV-lea (Timişoara, 1991), Congresul al V-lea al Filologilor Români (Iaşi–Chişinău, 1994), precum şi cele patru ediţii anuale ale Conferinţei Naţionale de Filologie „Limba română azi", organizate la Iaşi şi Chişinău, au afirmat, în dezbateri şi prin rezoluţii finale, imperativul respectării adevărului ştiinţific, pe care intelectualii Basarabiei (Nicolae Mătcaş, doctor *honoris causa* al Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, Ion Dumeniuc, Anatol Ciobanu, Ion Buga, Silviu Berejan, Ion Ungureanu, Mihai Cimpoi, Valentin Mîndicanu, Grigore Vieru, Dumitru Matcovschi, Nicolae Dabija şi mulţi alţii) l-au aşezat la baza procesului de Renaştere Naţională din Basarabia.

La iniţiativa preşedintelui Mircea Snegur, în zilele de 20-21 iulie 1995 se organizează în Parlament Conferinţa ştiinţifică „Limba română este numele corect al limbii noastre", la care adevărul, singurul adevăr, axiomatic, este încă o dată apărat din toate unghiurile de lingvişti din Republica Moldova (între ei: acad. S. Berejan, acad. H. Corbu, acad. N. Corlăţeanu, acad. A. Ciobanu, prof. I. Buga etc.), dar şi din Rusia (R. Piotrovski: „Trebuie să terminăm în modul cel mai urgent cu discuţia inutilă, dacă există sau nu limba moldovenească literară. Este clar că limba de stat literară în Republica Moldova este limba română") şi din Ucraina (acad. St. Semcinski: „Consider extrem de oportună propunerea d-lui Preşedinte Mircea Snegur privind revizuirea art. 13 al Constituţiei Republicii Moldova şi stabilirea denumirii tradiţionale a limbii moldovenilor – *limba română*").

A venit apoi rîndul tinerilor: studenţi, elevi şi profesorii lor au ieşit în stradă şi au rămas multe săptămîni în grevă, pentru apărarea adevărului istoric:

Limba română este numele corect al limbii noastre. Istoria poporului/ neamului românesc este istoria noastră.

Spre uimirea lumii occidentale: grevă pentru un adevăr ştiinţific! Spre renaşterea speranţei...

A urmat apoi iniţiativa legislativă a preşedintelui Mircea Snegur: Parlamentul să regîndească formularea art. 13 din Constituţie şi a art. 118 pentru ca Legea fundamentală a Statului să reflecte (şi să respecte) adevărul. Prin aceasta Constituţia s-ar fi pus de acord şi cu Declaraţia de suveranitate naţional-statală a Marii Adunări Naţionale de la Chişinău, din 27 august 1989, precum şi cu Legea privind instituirea limbii române ca limbă de stat, votată de Parlamentul Republicii Moldova la 31 august 1989. La Congresul al V-lea al Filologilor Români, organizat la Iaşi şi Chişinău, între 4-9 iunie 1994, profesorul Eugen Coşeriu, unul din cei mai mari lingvişti ai secolului, doctor *honoris causa* a peste 15 universităţi din lumea întreagă (inclusiv din România şi din Republica Moldova), membru de onoare al Academiei Române şi al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, originar din Basarabia, şi-a încheiat Raportul principal, „Latinitatea orientală", cu o frază gravă, în măsură să cutremure conştiinţe: *„A promova sub orice formă o limbă moldovenească deosebită de limba română este, din punct de vedere strict lingvistic, ori o greşeală naivă, ori o fraudă ştiinţifică; din punct de vedere istoric şi practic, e o absurditate şi o utopie; şi, din punct de vedere politic, e o anulare a identităţii etnice şi culturale a unui popor şi, deci, un act de genocid etnico-cultural*".

Cu această idee, gravă, a susţinut savantul umanist „Apelul" adresat de Congres Parlamentului Republicii Moldova: *„S-a întrebat, se pare, cineva şi la Congresul al V-lea al Filologilor Români, dacă noi, filologii şi lingviştii care ne ocupăm cu limba română în toate formele ei, deci, şi cu graiul moldovenesc ca atare, avem dreptul să impunem Parlamentului unui stat independent numele pe care trebuie să-l dea limbii acestui stat. Într-adevăr, nu avem dreptul; avem datoria. Nu, se înţelege, să-i «impunem» ceva, ci să-i arătăm care este adevărul ştiinţific şi istoric şi să-l avertizăm cu privire la orice uneltire împotriva acestui adevăr, ca nu cumva să facă o greşeală care ar putea avea urmări extrem de grave. Cine, cu bună ştiinţă, nu protestează şi permite să se facă o asemenea greşeală, se face şi el vinovat, ba chiar mai vinovat decît cel care comite greşeala din neştiinţă. Tocmai dacă respectăm acest Parlament, sîntem datori să-l considerăm de bună credinţă, doritor de a respecta identitatea etnică şi culturală a populaţiilor minoritare conlocuitoare; şi avem datoria să-l ferim de riscul de a se acoperi de ridicol şi de ocară în faţa istoriei*".

Şi totuşi, Parlamentul Republicii Moldova a votat, la 9 februarie 1996, împotriva adevărului ştiinţific!

Că interesul politic a triumfat din nou nu e de mirare. Uimitor şi deosebit de grav este că s-ar putea cu greu da răspuns la o altă întrebare care ar avea această formulare: *Dacă Parlamentul unei ţări nu are încredere în Academia de*

Ştiinţe a acelei ţări, în institutele de învăţămînt ale acelei ţări (universităţi, licee), în tineretul acelei ţări, în adevărul ştiinţei europene, în sacralitatea adevărului, în ce are încredere acest „corp de aleşi ai poporului"?

Încrederea noastră?

Destinul fiinţei naţionale româneşti nu poate fi dependent de efemere jocuri politice şi deturnări ale istoriei. Bătălia pentru apărarea şi împlinirea lui se va relua ori de cîte ori agresivitatea factorului politic o va impune, ori de cîte ori o va impune esenţa însăşi a adevărului, fixată definitiv de Mihai Eminescu în două ipostaze consubstanţiale: *„Adevărul e stăpînul nostru, nu noi stăpînii adevărului"* (Ms. 2275B – Eminescu, 1981: 87), *„Nu noi sîntem stăpînii limbei, ci limba e stăpîna noastră"* (Ms. 2275B – Eminescu, 1981: 241).

Dacia literară, Iaşi, Anul VII (serie nouă), nr. 21 (2/1996), p. 4-8;
Limba română, Chişinău, 7-8, 2009, p. 17-25.

SCURTĂ ÎNTOARCERE ÎN TIMP...

Bătălia pentru *recunoaşterea* adevărului istoric: în Republica Moldova şi în România se vorbeşte una şi aceeaşi limbă – *limba română*, spaţiu al formării şi expresiei identităţii unuia şi aceluiaşi popor – *poporul român*, intră în legalitate în perioada „dezgheţului" gorbaciovist. Scriitorii (D. Matcovschi, V. Mîndicanu, Gr. Vieru, Leonida Lari, I. Hadîrcă şi alţii) trag cei dintîi, de-acum *la vedere*, semnalul de alarmă asupra stării în care se afla limba naţională din cauza restrîngerii sferei ei de funcţionare.

În acest context, s-a impus apariţia Hotărîrii 210, *Cu privire la îmbunătăţirea studierii limbii moldoveneşti în republică*, adoptată de C.C. al P.C.M. şi Consiliul de Miniştri al R.S.S.M. la 26 mai 1987 şi s-a constituit Comisia interdepartamentală a Prezidiului Sovietului Suprem al R.S.S.M. pentru studierea istoriei şi problemelor dezvoltării limbii moldoveneşti; între membrii Comisiei, alături de scriitori, se aflau şi importanţi lingvişti, profesorii universitari N. Mătcaş, Ion Dumeniuc, care au dat substanţă unei Hotărîri ce rămînea înscrisă într-un spaţiu nezdruncinat în mod esenţial de deschiderea Gorbaciov.

„Hotărîrea – spunea N. Mătcaş – n-a reflectat nici pe departe starea tragică a limbii noastre. Limba moldovenească, vorbită în temei la piaţă şi în bucătărie, căci în altă parte n-are loc, se află într-un hal fără de hal, este un erzaţ sau surogat, căruia nici calificativul de «ţărănesc» («ţaranschi iazîc»), pe care i-l atribuie denigrator unii necunoscători, nu i se potriveşte deloc. Avem de-a face cu un sadir moldo-rus ca şi frangleza (adică franceza) din Canada. Iar hotărîrea, în loc să sune alarma, constată pe un ton calm, obişnuit pentru sute de alte hotărîri, că «în modul de organizare a învăţării limbii moldoveneşti în republică există neajunsuri, lacune, rezerve nefolosite». Multe persoane, mai

ales din rîndul populației orășenești, posedă slab limba maternă. Învățarea limbii moldovenești la instituțiile de învățămînt nu se face «la nivelul cuvenit». Iată așa. De parcă «tiraspolizarea» ar avea loc undeva în Patagonia, de parcă numai într-un oarecare institut agricol, în care învățarea limbii moldovenești se desfășoară pe larg, «există unele lacune»".

Se adresează Comisiei, direct sau prin presă – scrisori deschise, apeluri – intelectuali, studenți, elevi, „reprezentanții obștimii" etc., care, toate, în toate direcțiile, „formulează cîteva probleme cheie și principale, hotărîtoare pentru politica și strategia lingvistică de mai departe și pentru funcționarea largă, liberă și sănătatea fizică și morală, normală a limbii moldovenești, și anume:

1) recunoașterea identității dintre cele două popoare – român și moldovenesc;

2) recunoașterea identității limbii moldovenești cu româna;

3) revenirea la alfabetul latin, care este cel mai adecvat pentru structura fonetică și gramaticală a limbii moldovenești;

4) recunoașterea limbii moldovenești prin decret constituțional ca limbă de stat;

5) repunerea limbii moldovenești în funcțiile necesare pentru existența ei normală și dezvoltarea ei în continuare".

O parte din aspectele acestei extraordinare bătălii din primii ani, cei mai încărcați, ai procesului de renaștere națională, sînt reflectate în volumul publicat, în 1990, la Chișinău, de către I. Dumeniuc și N. Mătcaș, *Coloana infinită a graiului matern. File din marea bătălie pentru limbă.*

Dar cît se putea cuprinde într-o carte dintr-un proces, de multe ori extrem de tensionat, care trebuia să schimbe radical condiția limbii române vorbite în Basarabia și să readucă în drepturi firești identitatea și demnitatea limbii, națiunii și spiritualității românești, supusă agresivității țarismului feudal, țarismului comunist și mancurtismului?...

Și procesul a fost un timp în mod real proces de Renaștere națională; la 31 august 1990 *limba română*, numită încă moldovenească, este proclamată *limbă de stat*, iar *alfabetul latin*, expresia ei firească în scris.

Părea, în acei ani extraordinari, că omul este în stare să ia în stăpînire vremile...

Dar n-a trecut mult și omul a intrat din nou sub vremi...

Pentru a nu lăsa să intre în uitare poziții de exemplară înălțime morală care s-au aflat în intimă legătură cu procesul de renaștere națională din Basarabia, readucem în atenție cîteva momente de început ale acestui proces. Această „întoarcere în timp" (într-un timp care pare din ce în ce mai îndepărtat) se impune cu atît mai mult cu cît acum cînd, împotriva adevărului obiectiv, științific (istoric și lingvistic) și, încă mai grav, împotriva *afirmării, cunoașterii* și *recunoașterii lui*, Parlamentul Republicii Moldova a respins, la 9 februarie 1996, *din motive exclusiv politice*, inițiativa legislativă a președintelui Mircea

Snegur pentru ca art. 13 din Constituţie să fie formulat în spiritul adevărului (reafirmat de savanţi în chiar incinta Parlamentului, la Conferinţa ştiinţifică *Limba română este numele corect al limbii noastre* – 20-21 iulie 1995): „În Republica Moldova limba oficială este limba română", iar un membru al aceluiaşi parlament, Ilie Ilaşcu, îşi poartă într-o celulă povara condamnării la moarte, pentru a fi susţinut cu curaj şi demnitate identitatea românească a propriei fiinţe şi a fiinţei naţionale din care face parte.

Dacia literară, Iaşi, Anul VII (serie nouă), nr. 21, 2/1996, p. 11-12, sub pseudonimul Andrei Cumpănă.

O LIMBĂ MATERNĂ – UN ALFABET[1]

Joi, 19 octombrie 1988, Ion Buga, doctor în ştiinţe istorice, profesor la Universitatea din Chişinău, tipăreşte în Învăţămîntul public *articolul-apel „O limbă maternă – un alfabet", adresat deopotrivă cititorilor şi Comisiei interdepartamentale a Prezidiului Sovietului Suprem pentru studierea istoriei şi problemelor dezvoltării limbii moldoveneşti. Reproducem în cea mai mare parte textul articolului* [D.I.].

„Scrisoarea deschisă", publicată în *Învăţămîntul public* din 17 septembrie 1988 şi reprodusă în *Literatura şi arta* la 22 septembrie, constată just situaţia catastrofală în care a ajuns limba maternă a moldovenilor. Totodată, această scrisoare, precum şi Mişcarea democratică întru susţinerea restructurării şi Cenaclul literar „Alexei Mateevici", este o manifestare a dialecticii şi pluralismului de opinii în condiţiile publicităţii, este un exemplu de înaltă responsabilitate civică din partea semnatarilor, din partea redactorilor şi a colegilor de redacţie ai gazetelor menţionate. În acest context, adresez ambelor redacţii acest material-ecou.

În primul rînd, stimată comisie şi dragă cititorule, socot necesar să accentuez în mod deosebit că astăzi, cînd partidul cere şi stimulează oficial exprimarea adevărului deplin, e necesar de a numi deschis şi clar adevăratul obiect al discuţiei. Socot că este greşit de a reduce esenţa realităţii din republică numai la destinul limbii materne. Esenţa problemei, după părerea mea, este soarta de azi a poporului moldovenesc şi se referă la perspectivele inexistenţei sau dispariţiei lui ca şi comunitate etnică romanică de pe teritoriul U.R.S.S.

....

Bilingvismul unilateral şi deformat (mai drept zis – semilingvismul) din R.S.S.M. este o realitate tristă şi alarmantă pentru moldoveni. Limba lor maternă este lipsită de posibilitatea de a-şi îndeplini din plin funcţiile sale în

[1] Vezi *supra*, „Notă asupra ediţiei".

diferite sfere ale vieţii de stat, sociale şi culturale. Din această cauză, moldovenii sînt lipsiţi de posibilitatea reală de a poseda şi folosi limba maternă în toată bogăţia ei. Ca rezultat, moldovenii posedă şi folosesc doar un procent foarte redus din volumul fondului lexical al limbii materne literare...

Se ştie că timp îndelungat în şcolile profesionale-tehnice, în şcolile medii de specialitate şi în şcolile superioare din R.S.S.M. predarea a avut loc, în temei, numai în limba rusă şi cu lipsa de dicţionare şi manuale în limba maternă. Iată de ce absolvenţii lor, specialiştii de azi din economia naţională a R.S.S.M. nu posedă aproape de fel terminologia tehnico-ştiinţifică de specialitate în limba maternă şi vorbesc o limbă anacronică, fără a fi vinovaţi în principiu, deşi ignoranţa nu este un argument. Ţăranii moldoveni în vîrstă, fără prea multă carte, cunosc bine toate denumirile florei şi faunei din jur (plante, animale, păsări, peşti, insecte), ale uneltelor agricole în limba maternă. Agronomii, zootehnicienii, inginerii, medicii, învăţătorii, economiştii şi alţi specialişti cu studii medii şi superioare nu cunosc terminologia în limba maternă. Oare aceasta nu e ridicol?... Ba da. E şi ridicol, e şi de plîns atunci cînd ţăranii şi copiii aud mereu de la conducătorii şi specialiştii gospodăriilor agricole că „la zasîdanaia pravleniei s-o ieşit voproase vajnice: despre uborca de toamnă şi despre otcormul cu boltuşcă a porcilor..." sau de la ingineri şi mecanizatori: „a zapravlit maşina cu gorincie, o zăvodit motorul, o velincit certvertaia scorosti şi la povorot s-o gluşît...".

Astfel, în condiţiile bilingvismului unilateral şi deformant, specialiştii cu diplome de studii medii şi superioare devin pentru băştinaşi izvor de incultură lexicală şi incorectitudini grave de exprimare.

Din cauza semilingvismului, populaţia moldovenească e sortită la o stagnare intelectuală şi chiar la o stagnare în activitatea social-utilă, fiindcă nu poate concura în lupta vieţii în condiţiile progresului tehnico-ştiinţific modern. Cunoscutul savant filolog din Leningrad, R.G. Piotrovski, constată cu regret o zguduitoare realitate: „Mi-i oarecum ruşine, dar trebuie să vă informez că astăzi specialiştii din alte republici unionale în domeniul limbilor romanice sînt cu mult mai puternici decît cei din Moldova, singura republică din Uniune care vorbeşte o limbă... romanică" (*Nistru*, 1988, nr. 9, p. 125).

....

În Moldova, unde densitatea populaţiei este cea mai mare dintre toate republicile unionale (124,2 oameni la 1 km^2), s-a stimulat şi se stimulează migraţia abundentă din alte republici care au teritorii imense şi o densitate incomparabil mai mică (U.R.S.S. – 12,5; R.S.F.S.R. – 8,4;...). Are loc migraţia în Moldova nu numai de cadre de înaltă calificare, dar pînă şi de paznici de cîni-lup...

Un exemplu proaspăt este construcţia uzinei de microcalculatoare din Chişinău, care va nimici cca 1000 ha de soluri cernoziomice. Aici, ca şi la alte uzine de pînă acum, vor sosi din alte părţi mii de lucrători calificaţi care vor

primi imediat apartamente ş.a. Autohtonii, fără specialităţi tehnice moderne, nu vor putea concura cu protejaţii calificaţi şi vor continua să rămînă oameni de calitatea a doua, buni doar pentru treburi la ferme, construcţii şi la prăşitul sfeclei pe aiurea.

Socot binevenită şi susţin hotărît propunerea scriitoarei Leonida Lari de a organiza o Comisie guvernamentală care să cerceteze problema şi să oprească imigraţia şi migraţia dăunătoare pentru micul popor moldav.

La „înflorirea" semilingvismului şi semigîndirii băştinaşilor din R.S.S.M. contribuie în modul cel mai activ instituţiile preşcolare mixte şi şcolile mixte. Ele, după părerea mea, trebuie să fie desfiinţate imediat, pentru a salva intelectual sănătatea şi sufletul generaţiilor tinere. E necesar să fie respectate cu stricteţă şi la noi hotărîrile ONU despre care săptămînalul *Liternaturnaia gazeta* din 21 septembrie 1988 relatează: „Există programe speciale ale UNESCO pe care, de altfel, le-am adoptat şi noi, şi în care este fixat că învăţămîntul primar este bine să se desfăşoare în limba maternă a copilului".

E cazul să accentuăm că actuala situaţie a semilingvismului şi a manifestărilor de asimilare evidentă a moldovenilor îşi are rădăcini adînci în trecutul istoric, în politica ţaristă de colonizare şi asimilare forţată a minorităţilor naţionale, precum şi în deformările staliniste ale politicii leniniste în domeniul relaţiilor naţionale. Conducerea republicii şi savanţii ar trebui să studieze obiectiv, profund şi multilateral aceste spaţii albe ale istoriei poporului şi meleagului moldav.

În această ordine de idei, socot că, o dată cu revenirea la alfabetul latin şi la conferirea limbii literare materne a statutului de limbă de stat a R.S.S. Moldoveneşti, e necesar un complex întreg de măsuri. În condiţiile restructurării, cînd partidul apelează direct la demontarea concepţiei staliniste a socialismului, ce a dus la deformarea lui, şi la restabilirea completamente a concepţiei leniniste a socialismului, consider că această măsură eficientă de lichidare a degradării lingvistice şi stagnării spirituale, de curmare a asimilării şi de preîntîmpinare a dispariţiei poporului moldovenesc ca unitate etnică romanică de pe teritoriul U.R.S.S. trebuie să fie refuzul deplin şi dezrădăcinarea categorică a concepţiei stalinist-bodiuliste: „Două naţiuni – două limbi materne – două alfabete", pentru populaţia autohtonă de pe teritoriul R.S.S.M. şi cel al R.S. România. Pe timpuri, întru elaborarea şi apărarea acestei concepţii s-au scris multe lucrări ştiinţifice, monografii, au fost susţinute teze de candidaţi şi de doctori în ştiinţe filologice şi istorice, iar autorii au posturi solide, titluri, grade şi bani grei...

Această concepţie, greşită din punct de vedere teoretic şi dăunătoare din punct de vedere practic, a dus la represarea, surghiunirea şi pribegia multor personalităţi de vază progresiste şi oameni simpli, care se ridicau împotriva absurdităţii ei şi luau apărarea adevărului obiectiv şi al intereselor naţionale ale moldovenilor.

În perioada de pînă la război, apariția acestor „concepții" putea fi oarecum explicată (zic explicată, însă nu și îndreptățită) prin existența celor două sisteme diferite (socialismul și capitalismul) pe pămînturile strămoșești ale acestui popor dezmembrat de către soarta istorică vitregă. Esența și consecințele teoriei vulgare „două limbi, două alfabete" sînt profund redate de către R.G. Piotrovski (Leningrad) în articolul „Limba maternă și alfabetul" din revista *Nistru*, 1988, nr. 9 ș.u.

Astăzi, această concepție este un anacronism politic dăunător. Autorii și apărătorii acestei concepții, ce are o esență tendențioasă bine camuflată, au speculat pe timpuri în mod chibzuit incompetența maselor și lipsa în trecut a informației științifice obiective, suficiente în această problemă. Ei se bazau și se bazează, în temei, pe unele deosebiri dialectale neesențiale din limba populară vorbită și pe denumirile diferite ale părților componente ale populației acestei comunități etnice romanice, conform denumirilor geografice ale teritoriilor de trai strămoșești (moldoveni, basarabeni, bucovineni, munteni, transilvăneni, olteni, bănățeni ș.a.). În procesul istoric, precum se știe, această populație de origine daco-geto-romană s-a consolidat într-un singur popor cu denumirea comună generală – *poporul român.*

Într-adevăr, în trecutul istoric și în prezent sînt cunoscute numeroase cazuri cînd o parte sau grupuri din populația unui popor, care s-a consolidat de mult, continuă să-și determine naționalitatea după localitatea unde trăiește, dar de aici nu rezultă că acești oamnei alcătuiesc o altă națiune [...]. Rușii din toate republicile unionale, care sînt state socialiste suverane, conform Constituției U.R.S.S., sînt părți componente ale națiunii ruse. Sau poate că s-au mai format și alte 14 națiuni ruse, concomitent cu națiunea rusă din R.S.F.S.R.? E ceva absurd [...].

Limba spaniolă, care are și numeroase dialecte, este vorbită ca limbă de stat și scrisă cu alfabet latin de cca 200 milioane de oameni din 20 de țări ale lumii, inclusiv Spania, și în aproape toate țările din America Latină (Argentina, Mexicul, Columbia, Cuba, Nicaragua ș.a.). Însă nimeni n-a ajuns să afirme și să susțină absurditatea că în aceste state spaniola ar alcătui limbi diferite și să le dea denumiri geografice: limba argentiniană, limba mexicană, cubaneză ș.a.m.d.

Poporul vietnamez, fiind dezmembrat un anumit timp de către forțe imperialiste, nu a încetat să fie un singur popor cu o singură limbă maternă chiar și în anii de luptă pentru eliberarea și reunirea patriei. Azi în R.D. Vietnam poporul vietnamez reunit alcătuiește o singură limbă maternă – limba vietnameză, și nimeni nu pune la îndoială acest adevăr.

Considerăm că se poate opina [...] că și moldovenii din U.R.S.S. și românii din R.S.R. sînt părți componente ale unei singure națiuni socialiste, care locuiește pe teritoriul a două state socialiste suverane vecine. Această populație are aceeași limbă maternă, aceeași cultură națională, aceeași origine și apartenență

etnică istoriceşte constituită în acelaşi spaţiu de timp şi areal de trai, are acelaşi sistem social (socialismul)...

Acest popor, dezmembrat în trecutul său istoric din cauza multor împrejurări politice, a ţinut mereu strînse legături între părţile sale componente, luptînd activ împotriva jugului naţional străin şi a celui social. Despre legăturile sale strînse şi continue ne dovedeşte faptul că acest popor în şirul secolelor şi-a creat o adevărată literatură maternă şi unică, o cultură naţională unică (muzica populară, folclorul, teatrul popular, cîntecele, dansurile, obiceiurile, costumul naţional ş.a.).

La constituirea limbii literare materne şi-au adus aportul toate părţile componente ale acestei comunităţi etnice prin intermediul clasicilor comuni: Dimitrie Cantemir, Gh. Asachi, B.P. Hasdeu, Vasile Alecsandri, Mihai Eminescu, Ion Creangă, Alecu Russo, M. Kogălniceanu, I.L. Caragiale, I. Slavici, G. Coşbuc, M. Sadoveanu, L. Rebreanu, O. Goga, T. Arghezi ş.a.

Clasicii noştri comuni, recunoscuţi de ştiinţa filologică universală, şi-au scris operele lor într-o singură limbă maternă, pe care ei o numeau *limba română*, folosind *alfabetul latin* [...].

Fondatorii, discipolii şi apărătorii concepţiei „două limbi moderne, două alfabete" au lovit mereu şi continuă să lovească necruţător (direct şi indirect) în toţi cei care se pronunţă pentru adevărul obiectiv cu privire la o singură limbă literară maternă (limba română) şi alfabetul latin pentru exprimarea ei grafică a [...].

Arhivele păstrează destule documente despre poziţia tendenţioasă şi agresivă a birocraţilor incompetenţi din anii cultului stalinist şi ai stagnării faţă de limba maternă a moldovenilor şi moştenirea lor culturală [...]. La începutul anilor '60, la C.C. al P.C.M. a sosit o scrisoare colectivă a unor savanţi romanişti cu renume mondial din Moscova. În scrisoare se argumenta în mod ştiinţific originea latină şi identitatea limbii materne a populaţiei băştinaşe din R.S.S.M şi R.S.R. Însă, la plenara C.C. al P.C.M., veterinarul Ivan Bodiul, apreciind conţinutul acestei scrisori, a declarat: „Dacă vom recunoaşte comunitatea de limbă şi de cultură a moldovenilor şi românilor, atunci ce va mai rămîne din naţiunea moldovenească?".

Din cauza concepţiei absurde şi a poziţiei ostile a birocraţilor mancurţi au suferit şi suferă nu numai oamenii vîrstnici. Are loc deformarea conştiinţei social-politice şi naţionale a copiilor şi tineretului, a tuturor celor slab informaţi şi puţin familiarizaţi cu adevărul obiectiv deplin. Suferă pînă şi monumentele de istorie şi cultură ale poporului şi meleagului moldav. Un exemplu proaspăt şi zguduitor de manifestare a barbarismului, izvorît din concepţia sumbră „două limbi, două alfabete", este nimicirea inscripţiei cu alfabet latin de pe postamentul monumentului lui A.S. Puşkin din parcul cu acelaşi nume din Chişinău: „Cu lira nordică,/ dînd glas pustietăţii/ am rătăcit aici.../ 1820, 1821, 1822, 1823" [...].

Într-o noapte au fost nimicite clopotnițele mănăstirii Căpriana, ale catedralelor din Chișinău și Bălți, care supraviețuiseră în timpul războiului și care aveau inscripția: „Monument de arhitectură. Ocrotit de stat". Ce poate fi mai sfidător, mai ridicol? [...]

Ce se întîmplă la noi, oameni buni?... Se nimicesc monumente ale istoriei și culturii poporului nostru, se pîngăresc cimitirele strămoșilor noștri, se nimicește memoria istorică a poporului moldav... Nu e bine, oameni buni!... Să oprim mîna criminală ridicată asupra istoriei, naturii, limbii și culturii noastre! Cred că a venit timpul să fie trase la răspundere penală, să fie judecate în mod public persoanele care au ordonat să se distrugă monumentele de istorie și cultură din R.S.S.M. [...].

Iată de ce apelez la Comisie, ca ea să studieze și să recunoască, să spună și să apere adevărul obiectiv deplin în problemă și, totodată, să adopte măsuri urgente și energice pentru a apăra ecologia spirituală, pentru a stîrpi cît mai operativ concepția mancurtistă „două națiuni, două limbi materne, două alfabete" [...].

A venit timpul, socot eu, de a unifica denumirea limbii noastre materne, dîndu-i denumirea precum o numeau clasicii – *limba română*. Și să revenim la *alfabetul latin*, pe care l-au folosit clasicii la scrierea operelor lor [...]. Alfabetul latin permite a reda optim pronunțarea fonetică și a oglindi întocmai etimologia cuvintelor limbii noastre materne de origine latină. El va ușura accesul moldovenilor la tezaurul culturilor romanice înrudite [...].

Încă ceva. Sper că argumentele au convins cititorul de justețea concluziilor expuse aici, deci, precum ne îndeamnă timpul de astăzi, trebuie să trecem la poziția activă de apărare a adevărului, de însușire profundă și folosire corectă a limbii materne, la participarea constructivă și energică în procesul restructurării gorbacioviste. Dacă însă, unii cetățeni, poate chiar și membri ai Comisiei, încă stau la îndoială, lucru lesne de explicat după atîția ani de frică și despotism stalinist și stagnare, apoi înainte de a lua o hotărîre negativă, cu atît mai mult o poziție agresivă, e absolut necesar, cred eu, ca, mai întîi și mai întîi, fiecare să se sfătuie cu conștiința sa, pentru ca mai apoi să nu aibă remușcări, să nu scape marea șansă istorică... ce ni se oferă astăzi. „Nimeni nu este vinovat că s-a născut rob, scria Lenin, dar robul care nu numai că nu tinde la libertatea sa proprie, ci se mai apucă să justifice robia și s-o sulimenească (denumind, de exemplu, prăbușirea Poloniei, Ucrainei ș.a.m.d. «apărarea patriei velicorușilor»), un asemenea rob este un slugoi și un bădăran, care stîrnește un sentiment legitim de indignare, dispreț și ură" (vol. 26, p. 119).

A sosit ora deșteptării!

I. Buga

Dacia literară, Iași, Anul VII (serie nouă), nr. 21 (2/1996), p. 12-14.

ADEVĂRURI AXIOMATICE PUSE ÎN DISCUŢIE...[1]

La 24 octombrie 1988, prof. D.E. Şemeakov, şeful Catedrei de istorie a P.C.U.S. a Universităţii de Stat „V.I. Lenin" din Chişinău, convoacă o şedinţă specială pentru discutarea articolului publicat de prof. I. Buga – membru al catedrei.

Reproducem – după Tineretul Moldovei *(30 X 1988) şi* Învăţămîntul public *(2 XI 1988) – cîteva dintre opiniile exprimate de membri ai catedrei, atunci, în 1988, în măsură să determine pe cititorul de astăzi (inclusiv sau mai ales din România) – prea repede şi prea grav blazat în ceea ce priveşte problemele vieţii spirituale din Basarabia, care sînt în aceeaşi măsură şi problemele României, întrucît este vorba, în esenţă, de apărarea unităţii şi identităţii naţiunii române şi a limbii române – să pătrundă starea de spirit în care se manifestă înălţimea morală a intelectualilor din Basarabia.* (D.I.)

Voci din sală:
– Acum vom discuta articolul ori personalitatea autorului?
D.E. Şemeakov: Evident, vom vorbi despre articol şi nu despre autor.
– Vom discuta ori vom condamna?
D.E. Şemeakov: Pînă la urmă, poate chiar vom lăuda articolul.
....

N. Lalu: Şedinţa de azi a catedrei noastre e într-un fel cam neobişnuită. La ora actuală, cînd mugurii noului apar şi la noi, cînd restructurarea prinde noi puteri, ne vedem nevoiţi să discutăm articolul profesorului I. Buga.

C. Solomon: Luaţi notă, vă rog. Cîte materiale bătăioase am citit noi de Arbatov, Laţis, Afanasiev...; le-a discutat oare cineva la şedinţe speciale creaţiile? Nu-mi vine să cred. Dar în cazul nostru, dacă cineva nu e de acord cu dr. Buga, n-are decît să ia cuvîntul în acelaşi ziar. Adevărul, în urma polemicii constructive, va avea doar de cîştigat.

S. Guţul: Articolul lui I.I. Buga prezintă un anumit interes. El e scris de un cărturar, într-un stil artistico-publicistic. Şi tema e actuală. De ea se interesează toţi oamenii muncii din ţara noastră şi din republică [...]. Tovarăşul Buga manifestă un viu interes faţă de soarta de azi a poporului moldovenesc, faţă de limbă şi se adresează conducerii republicii, Comisiei interdepartamentale, pentru ca acestea să fie rezolvate. Dar uitaţi-vă ce se întîmplă: eu le spun studenţilor una, I. Buga le spune cu totul altceva.

Voce din sală: – Trebuie să spunem adevărul, numai adevărul!
....

[1] Vezi *supra*, „Notă asupra ediţiei".

Dumneavoastră scrieţi, Ivan Ivanovici, şi repetaţi: „restructurarea gorbaciovistă". Această expresie este deseori folosită în presa burgheză. De fapt, şi unele ziare ale noastre o utilizează. Mie mi se pare că dumneavoastră, ca istoric marxist, trebuie să specificaţi care congres, care plenară a pus începutul restructurării. Lucrurilor trebuie să le zicem pe nume. Nu m-am aşteptat la aşa ceva din partea dumneavoastră. Şi mai scrieţi dumneavoastră că acest articol va contribui la întărirea prieteniei dintre popoare. M-aş mira să se întîmple aşa ceva, dacă va fi introdus acest alfabet latin. Ba mai mult, aţi scris că alfabetul latin le va permite moldovenilor accesul la literatura romană (sic! – romanică), dar cum rămîne cu cea slavă; şi, a ce miroase în general aceasta? Eu, de fapt, cred că Ivan Ivanovici ar fi trebuit să se consulte cu cineva înainte de a scrie acest material, să zicem cu cineva din membrii catedrei sau de la comitetul de partid. Chipurile, iată tovarăşi ce cred eu. Iar acum totul e publicat...

N. Brînzilă: Ce să mai vorbim, tovarăşi; articolul e solid. Noi vorbim de două limbi utilizate de popoare care trăiesc pe teritoriul R.S.S. Moldoveneşti, de egalitatea lor. În realitate, pare-mi-se, e cu totul altceva. Eu lucrez la Universitate deja de treizeci de ani şi pot afirma cu toată responsabilitatea că limba moldovenească, pînă nu de mult, o foloseam doar la seminare şi mai ales la recreaţii în coridoare...

Pe de altă parte, cînd stai să te gîndeşti, sînt oameni care au venit la noi de patruzeci de ani să ne deie o mînă de ajutor, pentru care fapt le mulţămim din suflet, dar limba noastră, să vezi, n-o vorbesc. De aceea, eu socot că i-a venit totuşi şi ei vremea (susţin ideea colegului Buga) să devină limbă de stat.

....

V. Usanov: Îmi vine greu să mă refer la problemele limbii, întrucît de naţionalitate sînt rus. Dar la articol în general mă voi referi. L-am citit atent. Materialul e interesant. Numai că, dacă aş fi acoperit dinainte cu palma numele autorului, niciodată nu m-aş fi gîndit că l-a scris Ivan Ivanovici. Îl cunosc de aproape un sfert de veac. E un om liniştit, niciodată nu se enervează, într-un cuvînt, e un adevărat pedagog. Dar iată, am citit articolul lui şi pe cel al lui Mătcaş. Şi... prea tare zgîrie ele urechea. Sînt scrise tăios. Se utilizează nişte expresii intolerabile, aspre [...].

Voi spune cîteva cuvinte despre alfabetul latin şi cel chirilic. Iaca, eu trăiesc în Moldova de patruzeci şi cinci de ani. Iar dumneavoastră îmi spuneţi acum că moldovenii nu sînt moldoveni, ci români; iar limba moldovenească nu e moldovenească, ci română. După cît cunosc eu istoria Moldovei, trăitorii acestui meleag au vorbit limba moldovenească o mie de ani, iar România ca stat s-a format ceva mai mult de o sută de ani în urmă. Dar de ce să nu le spunem noi lor să se numească naţie moldovenească şi să aibă nu limba română, ci limba moldovenească? În concluzie, vreau să mai spun ceva despre „ora deşteptării". Parcă ar fi vorba de un adevărat manifest. Dumneavoastră vă adresaţi

conştiinţei celor din comisie. Păi, cum se poate? Şi limba vi-i feroce..., iată, aceasta e părerea mea.

A. Bujoreanu: Pe mine, de asemenea, mă frămîntă problemele puse în discuţie de autor... De ce să ne mire articolul unui savant istoric? Oare mai bine era atunci cînd citeam poveşti despre echitate şi bunăstare? Pe noi, savanţii, o să ne înghită indiferenţa... Au semnat 250 colhoznici din Olăneşti „Scrisoarea deschisă" către Comisia interdepartamentală – foarte bine, iar noi tăcem în continuare.

Dar ce e cu discuţia de azi?...

Mie îmi pare că multora dintre noi le lipsesc astăzi argumentele serioase şi de aceea încearcă să-l intimideze pe autor. Nu e partinic, tovarăşi. Articolul eu îl susţin şi îi sînt recunoscător profesorului Buga pentru curajul său de a pune problema în mod obiectiv, ştiinţific.

P. Andrieş: [...] Deci, consider că articolul prof. Buga este primul pas pe calea renaşterii în lumea oamenilor de ştiinţă, primul pe drumul reinstaurării adevărului istoric, bazat pe principiile leniniste, ale politicii naţionale, ale partidului, principii încălcate în mod grosolan în timpul cultului stalinist al personalităţii şi cel al stagnării.

În multe privinţe, situaţia este într-adevăr deplorabilă. Judecaţi şi singuri. Noi avem 131 studenţi la o mie de locuitori, pe cînd R.S.F.S.R. – 218 studenţi iar în planul unional, la aceeaşi mie de locuitori, revin 189 studenţi. Dar în ce stare a ajuns limba noastră?...

Vorbindu-se despre Moldova, se afirmă (în cele mai diverse contexte) că pe această palmă de pămînt locuiesc peste o sută de naţii şi naţionalităţi. Nu e adevărat. În Moldova există o singură naţie, cea moldovenească. Mai există şi cîteva minorităţi naţionale, cum ar fi găgăuzii, bulgarii, evreii. În rest, putem vorbi doar despre nişte reprezentanţi ai altor popoare. E timpul să le spunem lucrurilor pe nume.

....

A. Groza: Problemele discutate de noi astăzi se reduc la trei momente: recunoaşterea identităţii limbii române şi a celei moldoveneşti, decretarea limbii materne ca limbă de stat şi introducerea alfabetului latin. La toate acestea, după părerea mea, trebuie să se deie un răspuns pozitiv, pentru că nimeni mai bine decît noi nu cunoaşte situaţia reală creată în toate tipurile de instituţii de învăţămînt, dar mai cu samă în şcolile de cultură generală şi grădiniţele de copii.

D.E. Şemeakov: De cînd lucrez la şcoala superioară, încă nu am condus asemenea şedinţă. N-aş vrea să mă refer prea mult la problemele limbii. Ele nu ţin de competenţa mea. Atît doar pot spune că consideraţiile prof. Buga sînt obiective. El pune just problema. Socot că în multe privinţe tovarăşul Buga pur şi simplu nu are dreptate, iar limba articolului e prea categorică. Multe lucruri

ar fi putut să fie spuse cu totul altfel. Argumentele de multe ori nu sînt convingătoare și de aici articolul are numai de suferit.

După cinci ore de dezbateri, în care fraze noi, tăioase, nervoase sau echilibrate, încărcate de sens, ale unei limbi și ale unor oameni care păreau să-și redescopere vocația și curajul adevărului, se încrucișau sau numai alternau cu frazele limbii de lemn – instrument la unii, povară la alții, membrii catedrei au adoptat, cu majoritate de voturi, o hotărîre în spiritul respectării adevărului: „Catedra de istorie a P.C.U.S. consideră că articolul «O limbă maternă, un alfabet», semnat de profesorul Buga I.I., e scris pe o temă actuală, în spiritul restructurării, iar problemele ridicate merită să fie examinate în cadrul Comisiei interdepartamentale a Prezidiului Sovietului Suprem al R.S.S. Moldovenești pentru studierea istoriei și problemelor dezvoltării limbii moldovenești".

*

În aceeași perioadă, ziaristul Ion Berlinschi publică (la 2 XI 1988) un lung interviu cu prof. N. Mătcaș, secretar al Comisiei interdepartamentale; în centrul interviului, aceleași probleme ale identității și stării limbii române vorbită în Basarabia; reproducem o parte, semnificativă sub unele aspecte, din acest interviu, după volumul Coloana infinită a graiului matern.

I. Berlinschi: Trebuie să înțelegem că statutul de limbă oficială sau de stat i-ar oferi limbii moldovenești posibilitatea de a funcționa nestingherit în toate sferele de activitate și de a se dezvolta în mod firesc sub influența factorilor intra- și numai apoi a celor extra-lingvistici?

N. Mătcaș: Desigur. În aceasta rezidă forța și vitalitatea unei limbi naturale.

I.B.: Nicolae Gheorghievici, intuim cu toții comunitatea cronicarilor, clasicilor, identitatea limbii literare de la noi și a celei din R.S.R., dar...

N.M.: ...le numim, totuși, „limba moldovenească" și „limba română"?

I.B.: Da, asta voiam să remarc.

N.M.: Vezi dumneata, terminologia diferită ne-a jucat festa întotdeauna și ne-a pus adesea în situații confuze. Vorba e că pe parcursul istoriei această descendentă a limbii latine de la nordul Dunării a fost numită în fel și chip: română, daco-română, moldo-valahă, moldo-română, română. Cei care s-au născut între hotarele istorice ale bătrînei Moldove (cronicarii, clasicii) i-au spus ba limbă moldovenească, ba limbă română, ceilalți – numai română, toți însă avînd conștiința că la nivel literar e vorba de una și aceeași limbă. Unirea Principatelor dunărene (1859) le-a întărit nu numai conștiința identității lingvistice, ci și a celei etnice. În Basarabia, însă, anexată în 1812 la Rusia, accentul a fost pus pe etnonimul „moldovenesc" și pe glotonimul „limba moldovenească". Tradiția denominării continuă și astăzi și, de fapt, numai ea și alfabetul creează iluzia optică și fonică a unor idiomuri diferite. Căci nu poate fi

atestată nici o structură sonoră sau gramaticală diferită. Deoarece ar fi absurd să-ţi imaginezi un dicţionar moldo-român, cum ar fi ridicol să susţii că Eminescu, de exemplu, în calitate de scriitor român ar fi scris în limba română, iar în calitate de scriitor moldovean – în limba moldovenească...

La Conferinţa unională de la Chişinău, care a avut loc în 1972, în problema tipologiei asemănărilor şi deosebirilor dintre limbile înrudite apropiat, raportul colectiv al savanţilor moldoveni constata o realitate de fapt – identitatea substanţei şi structurii celor „două limbi". Cît priveşte deosebirile legate de grafie, ortografie şi, parţial, de ortoepie, acestea, după cum ştiu prea bine specialiştii, nu-s determinante la conferirea statutului de limbă de sine stătătoare. Însă cei patru savanţi din republică, ba şi unii din ţară, ulterior au fost constrînşi să renunţe la propriile lor convingeri, să muşamalizeze adevărul, căci, în materialele conferinţei apărute la mulţi ani după aceea, li se atribuie cu totul alte concepţii. Forţele acestea misterioase, care luptă contra adevărului, mai sînt încă destul de puternice şi în prezent.

I.B.: Vreţi să spuneţi că nu numai confuzia terminologică, ci şi o politică măiestrit ghidată de distrugere a conştiinţei de comunitate de neam şi limbă a dus la convingerea de azi a unora că nu avem nimic cu poporul român şi cu limba lui?

N.M.: Nu voiam să spun, dar întrucît insişti... Ştiţi cînd au început să fie editate operele alese ale clasicilor moldo-români de la noi? Numai după moartea „conducătorului tuturor popoarelor". Ştiţi cine i-a făcut pe moldovenii din Moldova de peste Prut români, iar pe cei de dincoace de Prut, altă naţiune – moldoveni? Istoricii de la noi. Ştiţi cine a promovat ani de-a rîndul (ba o mai promovează şi azi) „teoria celor două limbi"? Noi, lingviştii. Mai bine zis, cenzorul din noi – frica. Laşitatea ne-a făcut să ne călcăm pe conştiinţă, să susţinem un neadevăr sau, în cel mai bun caz, să tăcem. Chiar azi, în plină publicitate, vorbesc mai mult scriitorii, ziariştii, savanţii din domeniul ştiinţelor exacte. Ştiinţa lingvistică, în mare, stătea în expectativă. Ghiaţa a fost spartă la recenta „masă rotundă" a lingviştilor de la noi cu specialiştii de vază din ţară, cînd s-a recunoscut că există o singură limbă.

I.B.: Dacă-i o limbă, ar trebui să fie şi un alfabet? Sau problema alfabetului face parte din categoria tabuurilor?

N.M.: Nu-i pentru nimeni un mare secret că, pînă nu demult, şi ea, această ultimă redută, făcea parte din temele interzise. Ce tămbălău se mai produsese în lumea spiritelor, a politicienilor de la noi, cînd, la unul din congresele scriitorilor, un Emilian Bucov sau altcineva făcuse aluzie la o eventuală revenire la alfabetul latin... Iar astăzi problema o pune nu unul, ci mai toţi scriitorii, şi ea îşi află un ecou din ce în ce mai larg în public.

I.B.: Sînt şi adepţi şi adversari?

N.M.: În public s-au pronunţat mai mulţi adepţi ai alfabetului latin. Argumentele de ordin strict lingvistic sînt în favoarea lui: el redă în modul cel

mai adecvat specificul structurii fonologice a limbii române grație faptului că a fost creat special pentru sistemul fonologic latin. Tot așa cum, în plan lingvistic, alfabetul chirilic este potrivit pentru sistemele fonologice ale limbilor slave. Aici alfabetele nu se contrapun, nu sînt defăimate, nu li se caută virtuți sau cusururi. Ce bine ar fi dacă o problemă de limbă ar fi rezolvată de lingviști. Și dacă s-ar reieși din criterii strict lingvistice...

Argumentele de ordin extralingvistic pot fi găsite și pentru unul, și pentru altul, și pentru un al treilea. Chiar și pentru scrierea ieroglifică chineză.

Dacia literară, Iași, Anul VII (serie nouă), nr. 21 (2/1996), p. 12-17.

DICȚIONARUL MOLDOVENESC-ROMÂNESC – UN AVORTON ÎNTRE INEPȚIE ȘI TICĂLOȘIE

Volumul intitulat de V. Stati *Dicționar moldovenesc-românesc* nu este o eroare științifică pe care să o combați cu argumente din domeniu, ci *este o inepție* față de care poziția cea mai normală ar fi ignorarea ei. Volumul este o *aberație tipărită*, în care sînt aduse la un loc, într-o confuzie totală, un pseudo-dicționar român–român (prin relații de sinonimie între termeni din varianta moldovenească a limbii române și termeni din limba română de cultură, sau numai între termeni din graiul moldovenesc), un pseudo-dicționar explicativ al termenilor moldovenești (cum se și intitulează, de altfel, volumul, în descrierea CIP, pentru care s-a obținut ISBN-ul – *Dicționar moldovenesc explicativ*, ceea ce lasă loc pentru ipoteza unei escrocherii tolerate!), un inventar de termeni vechi românești, rusești sau invenții proprii, unele cu totul bizare (ieșiți din uz de multă vreme sau neintrați niciodată în circulație).

Acest monument de aberații este, în mod evident, o inepție programată a fi încă un instrument în slujba unei politici românofobe care confundă cu bună știință conceptul de stat cu conceptul de popor. Poporul român este unul singur, cu aceleași rădăcini, cu aceeași identitate spirituală fixată definitiv în/prin limba și cultura lui într-o unitate pe care organizarea statală nu a ignorat-o în Evul mediu și pe care nu a putut și nu o poate distruge în timpurile moderne, indiferent de forța și ticăloșia agresiunii manipulatorilor istoriei, constructori de state artificiale, îndreptată împotriva romanității Basarabiei, începînd cu anul 1812 și intensificîndu-se după 1944. Există azi două state românești: România și Republica Moldova, dar există *un singur popor român*, care vorbește una și aceeași limbă: *limba română*, în care și-a construit și și-a apărat ființa națională.

Dacă intervenim pe marginea acestui monument de prostie și bizarerie, o facem tocmai pentru a denunța ticăloșia prin care se manipulează adevărul științific, în partea introductivă, intitulată, în limbaj administrativ, „Expunere

de motive", scrisă în limba română, dar într-o combinaţie în care varianta limbii de lemn face casă bună cu un stil grosier, subcultural, de periferie urbană.

Total incompetent în probleme elementare de lingvistică, în general, şi de lexicografie, în special, V. Stati dovedeşte, în schimb, în cele cîteva pagini introductive, că stăpîneşte foarte bine ştiinţa manipulării cititorului inocent. Cu un dispreţ total faţă de ştiinţă, el trece la mistificarea adevărului istoric pentru exacerbarea unui orgoliu primitiv. Cu aceste două arme, lupta pentru afirmarea unităţii şi identităţii românilor, dusă de cărturarii români în toate cele trei provincii istorice, strînşi în jurul „Daciei literare" de la Iaşi, devine, în interpretarea falsificatorului V. Stati, cu o mişcare propriei lumii circului, expresie a moldovenismului! Autorul mizează pe necunoaşterea „Programului" acestei foarte importante reviste pentru dezvoltarea culturii româneşti moderne, clar exprimat în „Introducţie" de Mihail Kogălniceanu: „O foaie dar, carea părăsind politica, s-ar îndeletnici numai cu *literatura naţională*, o foaie, carea, făcînd abnegaţie de loc, ar fi numai o *foaie românească* şi, prin urmare, s-ar îndeletnici cu producţii *româneşti*, fie din orice parte a Daciei, numai să fie bune [...]. O asemenea foaie ne vom sili ca să fie «Dacia literară» [...], foaia noastră va fi un repertoriu general a *literaturei româneşti*, în carele, ca într-o oglindă, se vor vedea scriitori moldoveni, munteni, ardeleni, bănăţeni, bucovineni...", şi trece, în acelaşi mod fraudulos, sub tăcere fraza semnificativă, rostită de întemeietorul revistei la deschiderea *Cursului de istorie naţională* de la Academia Mihăileană, în 1843: „Eu privesc ca patria mea toată acea întindere de loc unde se vorbeşte limba română şi ca istorie naţională – istoria Moldovei întregi înainte de sfîşierea ei, a României şi a fraţilor din Transilvania".

Nu altfel scriau cronicarii moldoveni, pe care îi invocă V. Stati, mistificîndu-le gîndirea: „Românii cîţi se află lăcuitori la Ţara Ungurească şi la Ardeal şi la Maramoroşu de la un locu sîntu cu moldovenii şi toţi de la Râm se trag" (Grigore Ureche), „Că acestu nume *moldovan* ieste de pre apa Moldovei [...], iară acela care este vechiul nume stă întemeiat şi înrădăcinat: *rumân.* Cum vedem că, măcar că răspundem acuma moldoveni, iară nu întrebăm: «Ştii moldoveneşte?», ce «Ştii *româneşte*, adecă *râmleşte*?»" (Miron Costin).

Tot aşa au gîndit scriitorii şi traducătorii de cărţi bisericeşti: îi numim tot numai pe cei din Moldova. Varlaam publică la Iaşi *Carte românească de învăţătură*, Dosoftei tipăreşte la Iaşi *Psăltire*, tradusă de el „pre limbă românească", Gh. Asachi scoate la Iaşi *Albina românească*, căreia îi adaugă un supliment literar pe care îl numeşte *Alăuta românească*.

Scriitorii pe care îi cheamă V. Stati, în „Expunere de motive", ca avocaţi ai moldovenismului şi din care citează în pseudo-dicţionarul său: Costache Negruzzi, Vasile Alecsandri, Ion Ghica, Mihai Eminescu, Ion Creangă, sînt în realitate *intemeietorii literaturii române clasice*. Îi continuă, îmbogăţind literatura în limba română, Hogaş, Sadoveanu, Labiş, Mateevici, Druţă şi mulţi alţii. Am numit tot numai scriitori din Moldova, invocaţi şi citaţi de V. Stati. Toţi

aceşti scriitori sînt intraţi în conştiinţa poporului român şi reprezintă, în/prin întregul literaturii române, parte fundamentală a identităţii spirituale româneşti în orizontul culturii universale. Ei au fost aduşi de V. Stati să justifice teza aberantă a moldovenismului, cu aceeaşi parşivă călcare în picioare a realităţii operei lor şi gîndirii lor.

„Ceea ce voiesc românii să aibă – scria Eminescu în 1876 – e libertatea spiritului şi conştiinţei lor în adevăratul înţeles al cuvîntului. Şi fiindcă spirit şi limbă sînt aproape identice iar limba şi naţionalitatea asemenea, se vede uşor că românul se vrea pe sine, îşi vrea naţionalitatea, dar aceasta o vrea pe deplin [...]. Prin urmare, faptul că noi românii, cîţi ne aflăm pe pămînt, vorbim o singură limbă, «una singură» ca nealte popoare, şi aceasta în oceane de popoare străine ce ne încongiură, e dovadă destulă că aşa voim să fim noi, nu altfel" (Eminescu, 1970: 213).

Peste doi ani Eminescu avea să denunţe, în paginile ziarului *Timpul*, în articole de sigură documentare şi cu o exemplară forţă stilistică, încălcarea grosolană a dreptului istoric al românilor asupra Basarabiei.

În preajma împlinirii procesului de (re)unire într-un singur stat a românilor din cele trei provincii istorice, un alt mare poet român, Alecu Mateevici, şi el adus în apărare, în mod fraudulos, de V. Stati, avea să pronunţe răspicat, la Conferinţa învăţătorilor din Chişinău: „Da, sîntem moldoveni, fii ai vechii Moldove, însă facem parte din marele popor român, aşezat în România, Transilvania, Bucovina... N-avem două limbi şi două popoare, ci numai una, aceeaşi ca peste Prut. Aceasta să se ştie din capul locului, ca să nu mai vorbim degeaba" (Mateevici, 1993: 464). Cu aceeaşi ocazie, poetul avea să citească frumosul poem *Limba noastră*, închinat limbii române, astăzi imnul de stat al Republicii Moldova. Să nu ştie oare toate acestea Vasile Stati? Dacă nu le ştie e grav: este imoral să vorbeşti despre ceea ce nu ştii. Dacă le ştie e şi mai grav: e crimă împotriva adevărului.

Nici lingviştii nu au scăpat mistificărilor, referinţele sînt însă puţine şi nesemnificative. Semnificativ este, în schimb, faptul că a fost evitat savantul Eugen Coşeriu, unul din cei mai mari lingvişti ai secolului al XX-lea, născut în Basarabia, student la Iaşi. Nu-i cunoaşte V. Stati opera? Nici nu i-a ascultat conferinţele rostite la Chişinău în aceşti din urmă ani? Vom reproduce aici numai poziţia sa în falsa problemă a limbii moldoveneşti: „A promova sub orice formă o limbă moldovenească deosebită de limba română este, din punct de vedere strict lingvistic, ori o greşeală naivă, ori o fraudă ştiinţifică; din punct de vedere istoric şi practic e o absurditate şi o utopie, din punct de vedere politic e o anulare a identităţii etnice şi culturale a unui popor şi, deci, un act de genocid etnico-cultural". Din această perspectivă, unde îşi înscrie avortonul său domnul Vasile Stati?

Contrafort (Chişinău), anul X, nr. 10-11 (108-109), oct./nov. 2003, p. 12.

EUGEN COŞERIU: APĂRĂTOR AL UNITĂŢII ŞI IDENTITĂŢII LIMBII ŞI CULTURII ROMÂNEŞTI

Întîlnirea cu opera lingvistului Eugen Coşeriu este hotărîtoare pentru cine vrea să pătrundă esenţa raportului dintre om şi limbajul său, dar rămîne indirectă şi, de aceea, oarecum neutră.

Întîlnirea cu profesorul Eugen Coşeriu exprimîndu-şi ideile în amfiteatre de toate zilele, în aule solemne sau în condiţii neformale este fascinantă. M-am bucurat de o asemenea şansă în mai multe rînduri în aceşti ultimi zece ani, între două extreme, aş spune: pentru prima oară, în 1992, în Aula „Mihai Eminescu" a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, cu ocazia decernării titlului de doctor *honoris causa*, şi, pentru ultima oară, în 2001, în Aula Magna – străjuită, la intrare, de două reprezentări, una în marmură, alta în frescă, ale stolnicului Constantin Cantacuzino – a Universităţii din Padova, care îl înscria pe savantul român între personalităţile ştiinţei mondiale cărora li se recunoscuse de-a lungul mai multor secole, în acelaşi spaţiu, cea mai înaltă poziţie.

Între aceste două întîlniri, altele, mai apropiate, în amfiteatrele Facultăţii de Litere, în săli de conferinţe, la Iaşi, Cluj, Suceava, Constanţa sau dincolo de Prut, la Chişinău, Cernăuţi. Cîteva din acestea din urmă aveau să-mi releve straturi profunde, bine apărate, din personalitatea lui Eugen Coşeriu, om şi savant, ipostaze de nedespărţit. Au fost prilejuri de a-i cunoaşte extraordinara disponibilitate în a împleti sau alterna fermitatea argumentării cu ascuţimea verbului sau cu umanitatea discursului.

În primăvara lui '92, intervenţia profesorului la Conferinţa Internaţională consacrată problemelor studierii Limbii şi Literaturii Române în şcoala românească din regiunea Cernăuţi, scurtă, fermă, cu o impecabilă logică a argumentării, a demonstrat caracterul exclusiv politic al „tezei", în întregime falsă, a existenţei unei limbi moldoveneşti, distinctă de limba română. La sfîrşitul conferinţei, reprezentantul puterii centrale, împrumutînd ceva din fermitatea profesorului, a rostit, cu stilul imperativ al omului politic: „De azi înainte să nu mai aud pe nimeni susţinînd această nerozie a existenţei unei limbi moldoveneşti. În Ucraina există o minoritate românească care vorbeşte limba română, ca şi românii din Basarabia şi din Republica Moldova".

Un an mai tîrziu, în şedinţa solemnă a Consiliului Municipal, cu ocazia decernării titlului de cetăţean de onoare al municipiului Chişinău, profesorul Eugen Coşeriu avea să răspundă, încărcat de emoţie, celor care îi mulţumiseră pentru a fi făcut cunoscute lumii şi a fi apărat „existenţa, specificul şi geniul poporului român": „Nu trebuie să-mi mulţumiţi mie. Mulţumirile vi se cuvin dumneavoastră tuturor, celor care aţi rămas aici. Eu, după cîţiva ani de dificultăţi, mi-am croit drum în toată libertatea şi m-am dezvoltat ca om de ştiinţă în

toată libertatea şi mi-am apărat fiinţa umană în toată libertatea. Dumneavoastră, intelectualii, Valentin Mândicanu, Mihai Cimpoi, Ion Dumeniuc, Grigore Vieru, ţăranul român din Basarabia, Anatol Ciobanu, Silviu Berejan, poetul D. Matcovschi, profesorul de la catedră, aţi apărat, vreme de peste 50 de ani, fiinţa limbii române, fiinţa noastră naţională, cu toată cizma rusească pe grumaz".

În 1994, în şedinţa solemnă de la Chişinău a Congresului al V-lea al Filologilor Români, început la Iaşi, la 6 iunie, profesorul Coşeriu avea să susţină, într-un context politic marcat din nou de antiromânism, o conferinţă foarte clară, din punct de vedere ştiinţific, extrem de severă în denunţatea falsificării în scopuri politice a adevărului lingvistic şi istoric privind identitatea şi unitatea limbii şi poporului român, din România şi Republica Moldova, din regiunea Cernăuţi şi Ţinutul Herţei: „A promova sub orice formă o limbă moldovenească deosebită de limba română este, din punct de vedere strict lingvistic, ori o greşeală naivă, ori o fraudă ştiinţifică, din punct de vedere istoric şi practic e o absurditate şi o utopie; iar din punct de vedere politic, e o anulare a identităţii etnice şi culturale a unui popor şi, deci, un genocid etnico-cultural". Conferinţa savantului avea să fie ascultată în direct, datorită unor oameni extraordinari de la Radioteleviziunea Republicii Moldova, spre uimirea şi bucuria milioanelor de români care refuzau să accepte că procesul de renaştere naţională poate fi suspendat.

Limba română, nr. 10/2002, Chişinău, p. 10-11.

IDENTITATEA NAŢIONALĂ ÎNTRE LIMBĂ ŞI LITERATURĂ

Eugen Coşeriu, pornind de la Platon, care opunea, în *Sofistul*, „*logosul* – expresia cu adevăr", „*logosul*[*ui*] fără adevăr sau neadevărat sau fals", înscrie între principiile pe care se întemeiază sau ar trebui să se întemeieze cercetarea lingvistică principiul obiectivităţii limbajului: „să spui lucrurile aşa cum sînt" (Coşeriu, 1991-1992: 11). Principiul, aşezat la baza interpretării limbilor, poate fi avut în vedere şi în studierea modului de percepere prin limbă a Lumii.

În interpretarea limbilor, prima întrebare este cea a identităţii lor. În discuţia de aici avem în vedere diverse aspecte ale problemei identităţii limbii române ca marcă a identităţii naţionale. Stabilirea sau recunoaşterea identităţii unei limbi implică luarea în consideraţie, în primul rînd, a unei serii de elemente care ţin de istoria ei şi de raportul dintre istoria limbii şi istoria poporului care o vorbeşte. În acelaşi timp, însă, nu se poate ignora că identitatea limbilor stă şi în modul în care acestea interpretează lumea. Se impune, de aceea, a recunoaşte existenţa unei *identităţi lingvistice*, să spunem, din prima perspectivă, şi a unei *identităţi stilistice*, din cea de-a doua. Identitatea lingvistică îşi are originea în raportul *limbă–popor–istorie*, identitatea stilistică, în

raportul *limbă–popor–lume*, raporturi, fără îndoială, interdependente, dar care se dezvoltă fiecare în mod specific. Primul raport este guvernat de Eul istoric, al poporului, cel de-al doilea de Eul profund, transistoric.

În baza principiului *obiectivităţii limbajului*, problema identităţii, în amîndouă perspectivele, implică modul în care se instituie raportul dintre nume şi realitatea denumită, inclusiv dintre nume şi realitatea limbii. În acest sens, denumirea limbii – prima marcă de identitate – trebuie să îşi fixeze locul în logosul adevărat.

În prima perspectivă, a identităţii *lingvistice*, o oricît de fugară întoarcere în timp relevă cum Basarabia (reprezentată astăzi, dar numai în parte, de Republica Moldova) s-a aflat de la 1812 încoace, anul primei smulgeri din componenţa Moldovei istorice, deci, vreme de aproape două secole, prinsă într-o neîncetată şi neîncheiată bătălie în două sensuri opuse: pe de o parte, de apărare şi afirmare a identităţii originare, româneşti, care îşi are temeiul în însăşi natura şi istoria poporului care o locuieşte, pe de alta, de negare a acestei identităţi, avînd nu temei, ci cauză în intervenţia factorului politic şi constituindu-se în scop prin intervenţia factorului politic.

Nu întîmplător istoria „bătăliei" dintre apărarea şi negarea identităţii reale a lumii Basarabiei a avut ca prim şi principal obiectiv limba, în denumire: *limba moldovenească*, şi nu *limba română*, în funcţionalitate, în structuri şi nivel de dezvoltare; ceea ce era *grai* a fost considerat şi numit *limbă*, concomitent cu reducerea funcţiilor principale şi cu desfăşurarea unui proces de accentuare a regionalităţii şi de deromânizare prin rusificare, în primul rînd ortografică şi lexicală, în parte şi sintactică.

Marcă a identităţii naţionale, limba se constituie în principal adăpost de apărare a fiinţei unui popor, dezvoltînd şi asigurînd conştiinţa identităţii lui naţionale în unitatea şi esenţa lui spirituală, în care îşi află, de altfel, originea. „Cine zice un popor zice mult – scrie Eminescu – oamenii vin la un semnal dat în limba naţională, îşi direg deodată şi spontan forţele lor colective într-o singură direcţie de mişcare. Acel signal are proprietatea de-a trezi în fiecare individ punctul lui central de gravitaţie, sufletul lui şi de a-l asocia mulţimii" (Eminescu, 1981: 369).

Că limba vorbită de populaţia autohtonă în Republica Moldova, încă majoritar, este una şi aceeaşi cu limba vorbită în România, în regiunea Cernăuţi (altă componentă a Moldovei istorice) şi în alte teritorii vecine locuite de românii băştinaşi este limba română, singura limbă romanică din Romania orientală în stare de funcţionare, şi că aceste populaţii sînt parte din poporul român e de multă vreme o axiomă. Nu numai a lingvisticii româneşti, ci şi a lingvisticii romanice şi a lingvisticii generale. Iar axiomele nu se demonstrează. Din păcate, însă, nu de puţine ori, adevărurile axiomatice ajung a fi ignorate sau încălcate. În acest caz se impune reîntemeierea lor prin reafirmarea principiilor care le susţin. De aceea, reamintim aici, din această perspectivă, cîteva

din elementele şi momentele semnificative privind avatarurile denumirii limbii şi poporului care o vorbeşte pe teritoriul romanităţii.

Umaniştii români au făcut din scrierile lor expresia conştiinţei romanităţii poporului şi latinităţii limbii – „Cea mai strălucită dovadă a acestui popor, de unde se trage, este limba lui care este adevărată latină, stricată, ca şi italiana" (Costin, 1958 [1677]: 212) –, recurgînd la termenul *român/ rumân*, pus în legătură, cum bine se ştie, cu numele capitalei Imperiului. Cronicarii moldoveni întrebuinţează, în paralel, şi termenul *moldovean*, stabilind încă de la început două perspective:

– una areală: *moldovean/ moldovenesc*;
– una genealogică: *român/ românesc*

şi subliniind, tot de la început, unitatea tuturor românilor, asigurată, în primul rînd, de originea lor comună, indiferent de regiunile în care i-a împrăştiat istoria: „Rumânii cîţi să află lăcuitori la Ţara Ungurească şi la Ardeal şi la Maramoroşu, de la un loc sîntu cu moldovénii şi toţi de la Râm să trag" (Ureche, 1958 [1647]: 93), „Aşa şi neamul acesta, de carele scriem, al ţărîlor acestora, numele vechiŭ şi mai direptŭ ieste rumân, adică râmlean, de la Roma" (Costin, 1958 [1691]: 268).

Această dublă perspectivă, pe care se întemeiază de fapt sinonimia la care recurge Miron Costin – „Despre limba moldovenească sau rumânească" (*idem*, 1958 [1677]: 212) –, este exprimată în mod foarte clar de cronicar, care stabileşte şi etimologia termenului *moldovean*: „Că acestŭ nume, moldovan, ieste de pre apa Moldovei, după al doilea discălicatul aceştii ţări de Dragoşŭ Vodă. Şi muntěnilor, ori de pe munte, muntean, ori de pe Olt, olteani, şi că léşii aşa le zic, molteani [...]. Iară acela carele ieste vechiŭ nume stă întemeiat şi înrădăcinat: rumân. Cum vedem că, măcară că ne răspundem acuma moldovéni, iară nu întrebăm: «ştii moldovenéşte?», ce «ştii românéşte, adecă râmlenéşte»?" (*idem*, 1958 [1691]: 269).

Textele sacre, fie tipărite în Ţara Românească, fie tipărite în Moldova sau Transilvania, recurgeau la acelaşi termen, supradialectal, sau, mai exact, interdialectal: Coresi, *Tetraevangheliarul românesc* (1561), *Psaltirea românească*, *Liturghierul românesc* (1570), Varlaam, *Carte românească de învăţătură* (1643), etc. În 1673, Dosoftei tipăreşte la Iaşi *Psăltire a svântului proroc Daniel pre limbă românească*.

La începutul secolului al XIX-lea, intră cu rol esenţial în procesul de modernizare a societăţii româneşti, în general, a dimensiunii ei culturale în special, publicistica, prin titlu, în aceeaşi perspectivă a unităţii limbii, poporului şi spiritualităţii naţionale: *Curierul românesc*, *Albina românească*, *Alăuta românească*.

Termenul *românesc*, prin această întrebuinţare, cu un tip de motivare la cronicari, cu o altă motivare, implicită, în structura ei internă şi ca funcţionare în textele sacre şi în cele juridice (*Pravila* publicată la Iaşi, în 1643, din iniţiativa

lui Vasile Lupu, se intitulează *Carte românească de învăţătură de la pravilele împăratului* [...] şi este „tălmăcită din limba ilenească *pre limba românească*") susţine aproape de la sine unul din atributele definitorii ale identităţii limbii române – unitatea ei, spre deosebire de celelalte limbi romanice, specific reflectat de limba română ca sistem, în primul rînd, în întrebuinţarea ei teritorială, precum şi în registru funcţional. Ideea este argumentată deopotrivă de romanişti, străini şi români, de oameni de cultură, de creatori de/în limbă, precum Mihai Eminescu. Unitatea limbii române corespunde unităţii neamului românesc, chiar aşa dezbinat de istorie sau neînstare a se opune neunirii. E aceasta ideea centrală pe care îşi va întemeia Mihail Kogălniceanu *Cursul de istorie naţională*, deschis în 1843, la Academia Mihăileană din Iaşi: „Eu privesc ca patria mea toată acea întindere de loc unde se vorbeşte limba română şi ca istorie naţională – istoria Moldovei întregi înainte de sfîşierea ei, a României şi a fraţilor din Transilvania".

În contradicţie cu realitatea lingvistică şi istorică, şi cu adevărul ştiinţific, la începutul secolului al XIX-lea se pune în circulaţie, în Basarabia, sintagma „limbă moldovenească". Tema existenţei unei limbi moldoveneşti în această provincie românească, distinctă de limba română, a fost de la început şi a rămas pînă astăzi, dincolo de schimbările intervenite în încercările de motivare, o „teză" politică.

Cu o abilă şi vicleană operaţie în sfera terminologiei, în primul rînd, dar şi a realităţii idiomatice numite lingvistic, sintagma *grai moldovenesc*, care acoperă o realitate obiectivă, areală, a putut deveni *limbă moldovenească*, inventată să „corespundă" unei realităţi subiective, mai exact, unei irealităţi. Operaţia a implicat două intervenţii: o realitate obiectivă, *graiul* (aspectul moldovenesc al limbii române) a fost denumită cu un termen acoperind alt conţinut conceptual – *limbă*, iar determinantului *moldovenesc* i s-a redus aria de întindere proprie în structura dialectală a limbii române: graiul nordic moldovenesc se întinde, de fapt, pînă în Transilvania şi în Maramureş.

Operaţia s-a făcut, mai întîi, în 1812, după prima anexare a Basarabiei de către Imperiul ţarist, sintagma fiind folosită în *Regulamentul* de organizare a Basarabiei. În 1828 avea să fie abandonată numai întrucît se va impune limba rusă ca limbă oficială obligatorie.

După reîntoarcerea Basarabiei la trunchiul originar, prin Unirea din 1918, sintagma va fi repusă în circulaţie, în 1924, pe teritoriul artificialei R.A.S.S. Moldoveneşti, înfiinţată în Transnistria, cu intenţii politice foarte clare, şi imediate, şi de perspectivă. În anul 1940, cînd se va constitui, o dată cu cea de-a treia răpire a Basarabiei, acum de către imperiul comunist, în urma pactului Molotov-Ribbentrop, R.S.S. Moldova, sintagma va fi impusă în această „ţară" ca termen oficial, singurul admis prin lege.

Împotriva despicării aberante în plan politic, dublată de încercarea „acoperirii" în perspectivă ştiinţifică a unităţii limbii şi poporului român, despicare

nerecunoscută în diferite moduri în mod consecvent, chiar pe teritoriul Basarabiei aflate sub ocupaţie sau în Rusia (astfel, în 1816, se publică la Chişinău o *Carte de rugăciuni*, tipărită „în româneşte în exhariceasca tipografie a Basarabiei pentru bisericile şi preoţii moldoveni", în 1827 o *Gramatică rusască şi românească*, în 1865 *Cursul primitiv de limbă română*, elaborat de Ioan Doncev; în 1819 se editează la Sankt Petersburg *Noul şi Vechiul Testament*, „în tălmăcire românească" etc.) se va pronunţa în mod răspicat, cu o exactă înţelegere a celor două nivele, din care unul (cel genealogic – *românitatea*) îl înglobează pe celălalt (cel areal – *moldovenitatea*), Alecu Mateevici, în 1917, la Conferinţa de deschidere a cursurilor pentru învăţătorii din Basarabia: „Da, sîntem moldoveni, fii ai vechei Moldove, însă facem parte din marele trup al românismului, aşezat în România, Bucovina şi Transilvania [...]. N-avem două limbi şi două literaturi, ci numai una, aceeaşi ca peste Prut. Aceasta să se ştie din capul locului, ca să nu mai vorbim degeaba", „Trebuie să ştim de unde ne tragem, altfel sîntem nişte nenorociţi rătăciţi. Trebuie să ştim că sîntem români, strănepoţi de-ai românilor şi fraţi cu italienii, francezii, spaniolii şi portughezii. Aceasta trebuie să le-o spunem şi copiilor şi tuturor celor nelămuriţi. Să-i luminăm pe toţi cu lumina dreaptă" (Mateevici, 1993: 463, 464).

Aceeaşi poziţie va fi exprimată, în termeni încă mai radicali şi mai imperativi, într-un alt timp, un timp ce părea favorabil reinstituirii unui adevăr axiomatic, de un mare lingvist sovietic, R. Piotrovski, la Conferinţa ştiinţifică „Limba română este numele corect al limbii noastre", organizat în Parlamentul Moldovei, la 20-21 iulie 1992: „Trebuie să terminăm în modul cel mai urgent cu discuţia inutilă dacă există sau nu limba moldovenească literară. Este clar că limba de stat literară în Republica Moldova este limba română", şi de savantul Eugen Coşeriu, în raportul „Latinitatea orientală", susţinut la Congresul al V-lea al Filologilor Români, Iaşi–Chişinău, 4-9 iunie 1994: „A promova sub orice formă o limbă moldovenească deosebită de limba română este, din punct de vedere strict lingvistic, ori o greşeală naivă, ori o fraudă ştiinţifică; din punct de vedere istoric şi practic, e o absurditate şi o utopie; şi, din punct de vedere politic, e o anulare a identităţii etnice şi culturale a unui popor, şi, deci, un act de genocid etnico-cultural".

*

În cea de-a doua perspectivă, a identităţii *stilistice* a limbii, expresie a raportului dintre Eul naţional şi Lume, principiul obiectivităţii limbajului înseamnă modul în care este percepută şi numită în/prin limbă Lumea. În interiorul raportului *om–limbă–lume*, fiinţa umană se află înscrisă în acelaşi timp în două relaţii: a) cu lumea obiectelor şi fiinţa Lumii, b) cu lumea cuvintelor şi fiinţa limbii.

În desfăşurarea corelaţiei, tensionată, între cele două raporturi: *om–Lume, om–limbă*, complementare, ia naştere identitatea de profunzime a

limbilor, care devine marcă de specificitate a viziunii asupra Lumii, a modului de *a fi în Lume*, proprii unei naţiuni. Punct de vedere asupra Lumii, limba o semantizează şi-i dă în acest proces de semantizare o anumită identitate, primind ea însăşi, limba, prin aceasta o anumită identitate, care reflectă – ca marcă distinctivă – identitatea poporului care o vorbeşte. Prin aceasta, procesul însuşi de dezvoltare a fiinţei umane este orientat, începînd din etapa deprinderii vorbirii în copilărie, de raportul dintre limbă şi spiritualitatea naţională. „Copilul – scrie Eminescu – nu învaţă numai a vorbi corect, el învaţă a gîndi şi a simţi româneşte" (Eminescu, 1970: 214).

Acest raport dintre limbă şi esenţa fiinţei naţionale a românilor, supusă agresiunii ruseşti în Basarabia, i se impune în mod cu totul firesc savantului rus N.N. Durnovo (1876-1937), care îşi aminteşte de o întîmplare petrecută într-o şcoală dintr-un sat de pe malul Nistrului: „Acest băieţaş a făcut să ni se descopere nişte legi fireşti ale limbii române populare, ne-a deschis o ferestruică de etnografie şi folclor românesc. El avea în căpşorul lui o întreagă lume naţională, lume pe care noi n-o cunoşteam, lume care în limba lui de copil era atît de frumoasă şi care avea să dispară din Basarabia din vina noastră... Atunci am înţeles eu păcatul acela imens care se face în Rusia privind pe românul basarabean. Am studiat geografia şi istoria acestei ţări şi am ajuns la convingerile mele de astăzi. Acum, cînd îmi amintesc de băieţelul acela, mă aşez la masă şi scriu pentru a mia şi una oară că Basarabia trebuie să fie românească" (*apud Literatura şi arta*, 15 sept. 1994).

Raportul dintre fiinţa umană în general, fiinţa unui popor, şi limbă este trăit cel mai intens şi interpretat din perspectiva cea mai de adîncime de creatorii de/în limbă, care se instituie, pe acest temei, în conştiinţa morală a unei naţiuni. În această direcţie se înscrie gîndirea lui Eminescu: „Ceea ce voiesc românii să aibă e libertatea spiritului şi conştiinţei lor în adevăratul înţeles al cuvîntului. Şi fiindcă spirit şi limbă sînt aproape identice, iar limba şi naţionalitatea asemenea, se vede uşor că românul se vrea pe sine, îşi vrea naţionalitatea, dar aceasta o vrea pe deplin [...]. Şi într-adevăr, dacă în limbă nu s-ar reflecta chiar caracterul unui popor, dacă el n-ar zice oarecum prin ea: «aşa voiesc să fiu eu şi nu altfel», oare s-ar fi născut atîtea limbi pre pămînt? Prin urmare, simplul fapt că noi românii, cîţi ne aflăm pe pămînt, vorbim o singură limbă, «una singură» ca nealte popoare, şi aceasta în oceane de popoare străine, ce ne încongiură, e dovadă destulă că aşa voim să fim noi, şi nu altfel" (Eminescu, 1970: 213).

În discutarea raportului *limbă–naţiune* a devenit aproape un loc comun afirmaţia că în limbă se reflectă istoria unui popor şi specificul lui naţional. A rămas, însă, preponderentă interpretarea ce a privilegiat direcţia genealogistă sau etimologistă, care reflectă într-adevăr momente, situaţii din istoria unui popor, dar nu şi identitatea profundă, spirituală, a unei naţiuni. Această interpretare restrictivă se poate depăşi numai prin recunoaşterea unei corelaţii

obiectiv–subiectiv în dinamica internă a lexicului, mai ales. Mai complex decît se interpretează de obicei este planul semantic al cuvîntului în structura căruia imaginarul creează stări de tensiune, tocmai pentru că se dezvoltă în moduri diferite cele două coordonate ale raportului *om–limbă–lume*:

– coordonata *obiectivă*; obiectul (lumea) se impune şi determină semnificatul cuvintelor, şi aceasta totodată, prin intermediul limbii ca sistem;

– coordonata *subiectivă*, subiectul (Eul naţional, în discuţie aici) determină semnificaţia cu care este încărcat cuvîntul în interpretarea realităţii extraverbale.

Coordonata *obiectivă* predomină în interpretarea raportului dintre limba română şi istoria neamului românesc, în sensul dezvoltat, de exemplu, de latinescul *ponte(m)*, devenit *punte*: 'pod îngust', expresie a reprezentării unei realităţi precum cea din interpretarea lui Sextil Puşcariu: „în munţii în care trăiau strămoşii noştri nu curgeau ape mari, peste care se durau poduri, ci pîraie sălbatice, pe care le treceai pe cîte un copac răsturnat de pe un ţărm pe altul, *puntea*" (Puşcariu, 1940: 162).

Şi tot aşa (prin raportul dintre istoria poporului şi reprezentarea obiectivă a lumii imediate) se poate explica, din punct de vedere semantic, termenul *cărare* – 'potecă, drum îngust', din latinescul *carraria*. Pentru 'drum de care', limba română va primi, mai întîi, termenul de origine greacă *drum*, apoi neologismul italian *stradă*.

Cînd predomină cea de-a doua coordonată, Eul naţional – în discuţia de aici – determină în mod semnificativ sfera semantică a cuvîntului, dincolo de istoria imediată, dintr-o perspectivă în care fiinţa umană se află înscrisă într-un raport de cunoaştere sau chiar într-o relaţie de comunicare de profunzime cu Fiinţa Lumii, dezvoltînd dimensiunea sacră/mitică/poetică, în interpretarea ei prin limbă. Modul de percepere a Firii, de trăire a raportului cu Fiinţa Lumii trece în semantica lexicală a cuvîntului (a cărei organizare interioară poate fi privită în termeni bipolari: *sacru–profan, fenomenal–esenţial, etic–estetic, interioritate–exterioritate, descriptiv–metaforic* etc.), înscrisă, totodată, în desfăşurarea unor opoziţii categoriale lexico-gramaticale, cum sînt cele avute în vedere de gramatici ca *părţi de vorbire* (*verb–substantiv*) sau cum sînt cele de *gen* (*masculin–feminin*). Semnificaţia lexicală şi semnificaţia gramaticală (sau lexico-gramaticală) orientează în varii moduri dezvoltarea şi manifestarea *a fi*-ului profund, spiritual, al fiinţei naţionale. Imaginarul din planul semantic al cuvîntului depăşeşte, prin aceasta, raportul cu lumea imediatului şi se aşază în stratul de adîncime, ascuns, al cuvîntului, care se constituie în memorie a limbii, manifestată în cultura orală originară sau actualizată, activată, în creaţii estetice individuale, în poezie şi literatură cu deosebire, dar şi în celelalte arte.

Semantica gramaticală (lexico-gramaticală) reflectă modul specific de a fi în Lume şi de intrare în comunicare cu Lumea, de exemplu, la un prim nivel, prin opţiunea între exprimări verbale sau substantivale, prin opţiunea între

verbul de relaţie *a avea* şi verbul de stare *a fi*. Semantica structurilor întemeiate pe verbul *a avea* corespunde unui raport de detaşare între fiinţa umană şi Fire, chiar între om şi propriile lui stări, care sînt în felul acesta obiectivate, „luate în posesie/în stăpînire". Semantica structurilor întemeiate pe verbul *a fi* reflectă un raport de solidaritate între fiinţa umană şi Lume; stările sînt un mod de integrare, prin dezvoltarea unui raport intim cu Lumea; fiinţa îşi trăieşte stările ca parte din Lume. Între limbile romanice, limba română se caracterizează prin acest din urmă specific: *mi-e dor, mi-e drag/ dragă, mi-e teamă, mi-e somn, mi-e sete* etc., faţă de *ho nostalgia, ho paura, ho sete, ho fame* etc., în italiană, *j'ai faim, j'ai soif, j'ai peur* etc., în limba franceză (o interpretare amplă, din diverse perspective a corelaţiei *a fi – a avea* dă Erich Fromm, în cartea *To Have or To Be*, 1976/ *Avere o Essere*, Mondadori, Milano, 1977).

Modul specific de percepere a lumii într-o altă perspectivă a semanticii lexico-gramaticale este reflectat de opţiunea în interiorul categoriei genului, categorie semantică, la substantiv. Astfel, corelaţia *masculin–feminin* în limba rusă orientează – observă Roman Jakobson – dezvoltarea specifică, în cultura orală, a unor superstiţii: „Superstiţia după care un cuţit căzut anunţă un oaspete-bărbat (*un invité*) la masă, iar o furculiţă căzută, un oaspete-femeie (*une invitée*) este determinată de genul masculin al lui *nož* ('cuţit') şi de genul feminin al lui *vilka* ('furculiţă') în limba rusă"[1] (Jakobson, 1963: 85). În aceeaşi interpretare, corelaţia *masculin–feminin* a determinat reprezentarea *zilei* ca amant al *nopţii*, în imaginarul poeziei în limbile slave, în care *ziua* este denumită prin substantivul masculin iar *noaptea*, prin substantiv feminin.

Într-o intervenţie anterioară în legătură cu raportul între limbă şi cultură (*Despre semantica unor termeni româneşti în comparaţie cu termenii corespondenţi din limba italiană*, vezi *supra*), am considerat exemplară pentru suveranitatea limbii întemeierea ansamblului sculptural realizat de Michelangelo în Cappella Medici din Florenţa, pe opoziţia masculin–feminin în reprezentarea temporalităţii. Aceeaşi dependenţă a imaginarului estetic de imaginarul lingvistic, ascuns, reflectă *Saliera di Francesco I* (*Solniţa lui Francesco I*), capodoperă a lui Benvenuto Cellini, întemeiată, fără îndoială, după modelul lui Michelangelo, pe corelaţia *masculin–feminin* în perceperea unităţilor temporale fundamentale. În structura bijuteriei sale, Cellini reprezintă sculptural scurgerea timpului în două serii de patru nişe – într-o realizare de „bazorelief" a ovalului solniţei, „în care – face descrierea Cellini însuşi, în scrierea sa autobiografică *Vita di Benvenuto Cellini*[2] – reprezentasem *Primăvara, Vara* [figuri

---

[1] „La superstition répandue en Russie, d'après laquelle un couteau tombé présage un invité et une fourchette tombé une invitée, est déterminée par le genre masculin de *nož* ('couteau') et le genre feminin de *vilka* ('fourchette') en russe."

[2] În realitate este vorba despre o altă operă (Cellini, 1857), în cea menţionată descrierea este diferită: „ed avava un poco di goletta nella qualle io avevo compartito quattro figure d'oro, fatte di più che mezzo rilievo: in queste si era figurato la Notte,

feminine pentru realități numite prin substantive feminine: *Primavera, Estate*], *Toamna* și *Iarna* [*l'Autunno et il Verno* – figuri masculine corespunzînd unor substantive de genul masculin], în celelalte patru erau reprezentate *Aurora* [de genul feminin], *Ziua* [de genul masculin: *il Giorno*], *Amurgul* [masculin: *il Crepuscolo*] și *Noaptea* [feminin: *la Notte*]"[1]. Toată această reprezentare sculpturală a curgerii timpului, în cele două forme de manifestare: momentele zilei și anotimpurile, caracterizată printr-o corespondență perfectă între imaginarul lingvistic și imaginarul mitico-estetic, este dominată de reprezentarea în aur a cuplului mitologic, și acesta întruchipat sculptural în temeiul aceluiași principiu al corelației *masculin–feminin*, propriu imaginarului lingvistic: *Marea* (*il Mare*, în limba italiană, de genul masculin) – *Pămîntul* (*la Terra*, substantiv de genul feminin, în italiană), prin figura lui Neptun și a unei frumoase tinere[2].

Din aceeași perspectivă, corelația *masculin–feminin* a făcut posibilă în imaginarul poetic eminescian originea mitico-simbolică a Luceafărului din ipostaze ale firii numite în limba română prin substantive masculine și feminine: *Cerul* (masculin, ca *singularia tantum*) – *Marea*: „Iar *cerul* este tatăl meu/Și mumă-mea e *marea*", *Soarele–Noaptea*: „Și *soarele* e tatăl meu/Iar mumă-mea e *noaptea*".

Semnificația lexicală reflectă, printr-un strat de adîncime al planului semantic al cuvîntului, ceea ce este perceput dincolo de stratul de suprafață, fenomenal, al lumii, interpretat prin stratul de suprafață convențional/convenționalizat al limbii.

Despre viziunea asupra lumii „adăpostită" în stratul de adîncime al planului semantic al cuvîntului vorbesc, între alții, de exemplu, în limba română termeni precum *cuvînt, frumos, a ierta* și, într-un alt mod, *masă* etc., argumentând, prin corespondența limbă – cultură originar orală – artă, pe care o „guvernează", gîndirea eminesciană despre caracterul național al unui popor: „în universul intelectual și moral al fiecăruia trebuie să existe poluri, idei dominante, împrejurul axei cărora să se opereze mișcarea celorlalte gîndiri. Aceste idei sînt vertebrele caracterului individual și, cînd ele aparțin unui

---

il Giorno, il Crepuscolo e l'Aurora. Ancora v'era quattro altre figure della medesima grandezza, fatte per i quattro Venti principali" (*idem*, 1940: 338) [„avînd o scobitură pe care o împodobisem cu patru figurine de aur, lucrate în semirelief și înfățișînd Noaptea, Ziua, Apusul și Răsăritul. Se mai aflau încă alte patru figurine, de aceeași mărime, înfățișînd cele patru vînturi principale" (*idem*, 1964: 88)] (*n. edit.*).

1 „Nelle quale avevo figurato la Primavera, la State, lo Autunno et il Verno; nelle alltre quattro si era figurato l'Aurora, il Giorno, Crepuscolo e la Notte" (*idem*, 1857: 97).

2 În edițiile mai vechi ale tratatelor de orfevrărie și sculptură – începînd cu cea din timpul vieții, apărută în 1568, precum și cele anterioare celei din 1857, citată mai sus – descrierea solniței conține un detaliu în plus despre figura feminină a cuplului mitologic: „Componevasi l'inventione della detta Saliera principalmente di due Figure, una intesa per Nettunno Dio del Mare, l'altra per Berecintia Dea della Terra" (*idem*, 1568: 23r; cf. și *idem*, 1731: 55) (*n. edit.*).

popor întreg, ele constituie caracterul naţional. Însă aceste idei dominante nu sînt invenţiuni *a priori*, nu sînt culese de prin gazete franţuzeşti şi parastisite ca marfă nouă pe malurile Dîmboviţei. Ele cată să răsară din elemente statornice ca şi dînsele, din natura pămîntului de sub picioare, a cerului de deasupra, a statornicilor datini şi gîndiri ale rasei naţionale de-mprejur. Aceste idei se moştenesc în bunul simţ comun al poporului, în aptitudini şi înclinări de caracter pe cari le lasă părinţii din părinţi strănepoţilor lor" (Eminescu, 1985b: 112).

Prin existenţa în planul său semantic a trăsăturii semantice *+sacru*, într-un raport de corespondenţă limbă – cultură (în sensul de cultură originară), verbul românesc *a ierta* conservă/dezvoltă un conţinut semantic semnificativ pentru dimensiunea spirituală a fiinţei umane. Sensul originar al termenului latinesc din care provine, *libertare* – „eliberare din condiţia/starea de sclavie", cunoaşte o importantă mutaţie semantică, concomitent cu trecerea într-un plan secund(-ar) al dimensiunii sociale a omului, în favoarea dimensiunii lui spirituale: *a ierta de datorii, a elibera pe cineva de o anumită dificultate, greutate materială sau morală*, act prin care se eliberează şi cel care iartă şi se reinstituie starea de „împăcare", de „armonie": cine iartă eliberează şi se eliberează. Tocmai prin aceasta, noua dezvoltare semantică atinge stratul cel mai profund al fiinţei umane, *+sacralitate*. De aceea, verbul *a ierta* este singurul îndreptăţit în contexte în care se intră, într-un fel sau altul, într-o temporalitate sacră, cu care este incompatibil neologismul *a (se) scuza*, căruia îi este proprie temporalitatea profană, în care se află înscris omul prin dimensiunea socială. În momentul care precede plecarea din această lume, cel care stă să moară „îşi cere iertare" de la toţi, pentru păcatele/relele făcute, cunoscute sau necunoscute: „Iartă-mă!/ Iertaţi-mă!". Primind iertarea, fiinţa umană se simte liberă şi se poate înscrie cu seninătate pe ultimul său drum, care e un drum sacru. În acelaşi timp, omul care „iartă" se simte şi el liber. Acelaşi verb guvernează expresiile care încheie funcţiunea religioasă rostită de preot şi reluată de toţi ceilalţi: „Dumnezeu să-l ierte!". La aceleaşi expresii recurgem şi în momentele în care aflăm de moartea cuiva, apropiat sau nu, cunoscut sau necunoscut.

Dintr-o altă perspectivă, este semnificativă pentru definirea modului românesc de a fi în lume semantica termenilor în antiteză *frumos – urît*, în cele trei ipostaze: termen descriptiv, denominativ şi conceptual.

Spre deosebire de alte limbi romanice, termenul *urît*, descriptiv şi, de aici, conceptual, este la origine participiul verbului *a urî* (lat. *horresco*, **horrire*). În planul semantic al termenului *urît* se poate identifica această concepţie: urîtul uman îşi află/are originea în sentimentul de ură. Fenomenul, dincolo de conceptualizarea care se sprijină pe o relativă consubstanţialitate etic – estetic, se poate recunoaşte în realitatea imediată; nu e greu de observat că, spre deosebire de frumuseţea chipului fiinţei umane încărcate de iubire, omul devine *urît* şi sub aspect fizic (expresia feţei, a vorbirii, a privirii, a mersului), cînd este

dominat de ură. Şi aceasta se întîmplă, fără îndoială, tocmai pentru că, în aceste situaţii, *urîtul, urîţenia* vin dinlăuntru. Cele două dimensiuni, etică şi estetică, guvernează în complementaritate şi planul semantic al termenului *urît* (adjectiv sau adverb), desprins din raportul său cu verbul a *urî*: *a se purta urît, a vorbi urît.*

Antonimul termenului *urît*, pentru exprimarea *frumosului* conceptual şi a *frumuseţii*, continuă în limba română latinescul *formosus*, descendenţă care se întîlneşte şi în spaniolă, *hermoso*, aici, însă, alături de sinonimul *bello*, şi fiindu-i proprie o sferă semantică restrînsă (îi lipseşte ipostaza conceptuală). În structura planului semantic al termenului românesc *frumos* (adjectiv şi substantiv) se întîlneşte, în primul rînd, raportul de consubstanţialitate *etic–estetic*, mai ales în exprimarea modului de a fi în lume. Punctul de plecare în limba latină a fost substantivul *forma*; derivativul *formosus*, deci, pune accentul pe principiul *formei*, care, în gîndirea antică, stătea în strînsă corelaţie cu legile armoniei. „*Formosus* latin – interpreta Nicolae Iorga – nu reprezintă decît forma întreagă, forma deplină, forma armonioasă" (Iorga, 1977 [1940]: 8).

În consideraţiile sale, Iorga identifica în termenul românesc „un cuvînt integral" şi dădea această interpretare tocmai din perspectiva raportului *etic–estetic* în viziune populară, în interiorul căreia „moralitatea nu este decît o frumuseţe şi frumuseţea nu este, de fapt, decît o moralitate" (*ibidem*: 9).

Dincolo de diversele moduri de a se manifesta în uzul comun al limbii, consubstanţialitatea *etic–estetic*, în sfera termenului conceptual, este în mod specific relevantă în cultura populară română; numele personajului principal al basmului – *Făt-Frumos* – întruchipează principiul *Binelui* în confruntare cu principiul *Răului*, reprezentat de personaje ale căror nume stau în legătură cu un imaginar al urîtului: *Spînul, Muma-Pădurii* etc. Trăsătura cu încărcătură etică în planul semantic al substantivului compus este întărită de primul component, *făt*, care semnifică, din această perspectivă, *inocenţa, puritatea*: *Făt-Frumos.*

Considerate împreună, trăsăturile semantice ale componentelor numelui *Făt-Frumos*, în corelaţie cu modul său de a fi şi a acţiona în lumea semantică a basmului, relevă şi o a treia dimensiune: *adevărul*. Se impune, astfel, în procesul de semantizare a onomasticii şi a lumii basmului, o consubstanţialitate a trei ipostaze: *bine–frumos–adevăr*, corespunzător principiului Kalokagathon din filosofia elină, principiu care, în moduri diferite, este ignorat o dată cu semantica „uitată" a limbilor în întrebuinţarea lor modernă. Fără îndoială, în corespondenţă cu dispariţia armoniei înseşi în modul de a fi în Lume şi de a trăi raportul cu fiinţa Lumii.

Termenul *masă* în limba română poartă în conţinutul său semantic cele două direcţii principale care au condiţionat evoluţia semantică de la termenul latinesc *mensa*, conservînd, în stratul de adîncime, în memoria limbii, trăsătura semantică +*sacru*:

1) folosirea mesei-altar în contextul unui ritual sacrificial, precreştin;

2) apropierea fonetică, facilitată de asimilarea consoanei *-n-* (*mensa–mesa*) de termenul *missa*, semnificînd „funcţie religioasă", necontinuat de limba română, prezent, însă, cu acest sens, în limba italiană, de exemplu, *messa*, şi în celelalte limbi romanice occidentale.

Limba română a păstrat primul termen, *mensa*, conservînd/dezvoltînd şi o trăsătură semică originară, datorată contextului ritualic. În corelaţia, fundamentală pentru structurarea planului semantic al cuvintelor, *om – limbă – lume*, trăsătura semantică *+sacralitate* a putut fi întărită în baza coexistenţei celor două sensuri ale cuvîntului: *masă*, semnificînd obiectul *masă*, şi *masă*, semnificînd „a mînca", pe un anumit fond cultural: obiceiul în familia/comunitatea ţăranului român de a se aduna/a se afla împreună în jurul mesei în momente speciale, cînd se ieşea din timpul profan (cînd se mînca unde se întîmpla, cel mai frecvent pe cîmp) şi se intra într-un timp sacru (sărbători religioase: Crăciunul, Paştele, duminica etc.), sărbători în diferite etape/momente semnificative din viaţa omului (botez, nuntă, moarte etc.); a fi împreună la aceeaşi masă era un moment sacru într-un timp sacru.

În raport cu această „sacralitate" – trăsătură ascunsă, uitată în stratul profund al termenului *masă* –, sculptorul român Constantin Brâncuşi a putut să situeze *Masa tăcerii*, în poziţia punct de plecare, în complexul sculptural-urbanistic de la Tîrgu Jiu al cărui sens fundamental, în structura de triptic: *Masa tăcerii – Poarta sărutului – Coloana infinitului*, este tocmai un drum iniţiatic pentru transcenderea timpului şi spaţiului din lumea contingentului. Sintagma, apoi, în întregul ei, *Masa tăcerii*, adînceşte, prin termenul *tăcere*, sugestia de adîncire în stratul de adîncime al Eului fiinţei umane. Termenul latinesc *mensa* a fost introdus în limba italiană ulterior, ca neologism, în acest din urmă timp, cînd, în legătură cu un anumit fenomen social, a intrat în folosinţă, în situaţii în care identitatea profundă a fiinţei umane este, în realitate, anihilată: *mensa*, spaţiul unde se mănîncă în colectivitate, pentru a satisface mai uşor o cerinţă exclusiv biologică.

Fenomen similar cu cel propriu limbii române, unde neologismul *convenţie* se caracterizează prin trăsătura semică *+sacralitate*, în raport cu substantivul *cuvînt*, termen originar, este continuator al termenului latinesc *conventu(m/s)*, purtînd trăsătura semantică *+sacralitate*.

*

Întemeiate pe cuvînt, literatura şi poezia ocupă între arte o poziţie aparte în dezvoltarea identităţii şi a conştiinţei identităţii naţionale. „Comoara şi puterea limbistică – scrie Eminescu – feliul stilului şi a expresiunii la un popor reflectă şi se manifestează în *literatura sa naţională* [...]. E vădit cum că elementul moral şi estetic al culturii îşi are izvorul său cel principal în literatura naţională [...]. Fiecare literatură naţională formează focarul spiritul[ui] naţional,

unde concurg toate razele din toate direcţiunile vieţii spirituale, ea arată nivelul vieţii publice spirituale" (Eminescu, 1970: 22-23).

Literatura este cel de-al doilea pol al identităţii naţionale, prin dublul statut al limbii, întemeietoare a lumii semantice de tip estetic:

– marcă a identităţii *lingvistice*,
– marcă a identităţii *stilistice.*

Marca identităţii *lingvistice* este relativă, marca identităţii *stilistice* este absolută. Prima depinde de varii condiţii istorice, cea de-a doua, de imaginarul întemeiat pe raportul dintre propria viziune a creatorului, viziunea pe care i-o impune lumea de sensuri pe care o creează şi viziunea asupra Lumii conservată în semantica limbii. Cele două ipostaze se suprapun cînd creatorul îşi întemeiază opera în limba în care el însuşi s-a format ca fiinţă culturală şi ca fiinţă poetică. Creaţia sa stă atunci cel mai aproape de fiinţa interioară a limbii, expresie a specificităţii fiinţei naţionale. În acest sens, este de-a dreptul aberantă teza existenţei a două literaturi, română şi moldovenească, pe fondul tezei, fără acoperire în realitate, a existenţei a două limbi: română şi moldovenească, cu consecinţe de-a dreptul ridicole, precum definirea lui Eminescu drept clasic al literaturilor română şi moldovenească. „N-avem două limbi şi două literaturi – îşi încheia intervenţia la cursurile pentru învăţătorii din Basarabia din 1917 Alecu Mateevici –, ci numai una, aceeaşi cu cea de peste Prut. Aceasta să se ştie din capul locului, ca să nu mai vorbim degeaba" (Mateevici, 1993: 464).

Atît în prefaţa ediţiei din 1883: „Eminescu a fost înzestrat cu darul de a întrupa adînca sa simţire şi cele mai înalte gînduri într-o frumuseţe de forme, subt al cărui farmec limba română pare a primi o nouă viaţă", cît şi în studiul „Eminescu şi poeziile lui", publicat în 1889, Titu Maiorescu se situează în perspectiva raportului limbă-poezie: „Pe cît se poate omeneşte prevedea, literatura poetică română va începe secolul al 20-lea sub auspiciile geniului lui şi forma limbei naţionale, care şi-a găsit în poetul Eminescu cea mai frumoasă înfăptuire pînă astăzi, va fi punctul de plecare pentru toată dezvoltarea viitoare a veşmîntului cugetării româneşti" (Maiorescu, 1966: 475).

Este în această apreciere o înţelegere profundă a rolului lui Eminescu în dezvoltarea limbii române, ca limbă a gîndirii şi simţirii româneşti. Trebuie să fim de acord că limba română pe care o vorbim astăzi poartă amprenta creativităţii eminesciene, nu numai ca limbă de cultură, ci chiar ca limbă naţională, în sensul „revivificării" stratului semantic de adîncime, prin creaţia poetică în primul rînd. Aceasta chiar dacă nu e mai puţin adevărat că şi această recuperare a semanticii originare a fost împinsă în memoria limbii.

Dacă am parafraza aprecierile lui Tudor Vianu în legătură cu poemul *Luceafărul*: „Dacă soarta ar voi ca în noianul vremurilor viitoare întreaga operă poetică a lui Eminescu să se piardă, după cum lucrul s-a întîmplat cu atîtea opere ale Antichităţii, şi numai *Luceafărul* să se păstreze, strănepoţii noştri ar

putea culege din ea imaginea esenţială a poetului" (Vianu, 1938: 119), am putea considera că, în cazul dispariţiei tuturor scrierilor în limba română, cu excepţia creaţiei poetice a lui Eminescu, am putea afla în ea elementele care îi fixează identitatea şi prin care să se poată recunoaşte un mod specific românesc de a fi în lume şi un punct de vedere specific în perceperea Lumii.

În poemul *Luceafărul*, de exemplu, dezvoltarea sensului fundamental: *condiţia tragică a fiinţei umane ajunsă la conştiinţa incompatibilităţii între lumea contingentului, fenomenală, şi lumea transcendentului, a Absolutului* îşi află resursele în actualizarea unor opoziţii semantice din structura de adîncime a limbii, prin care sînt percepute dimensiuni esenţiale: *temporalitatea, comunicarea* etc. În procesul de recuperare poetică a semanticii uitate a limbii, corelaţii precum *vorbă – cuvînt, vreme – timp,* de sinonimie, la nivelul de suprafaţă al limbii, se constituie în relaţii de antonimie în limbajul poetic eminescian.

În punctul cosmic 0, centru al naşterii lumilor, unde ajunge Luceafărul în călătoria sa iniţiatică, concomitent, în interiorul universului creat şi mereu creîndu-se şi în interiorul Eului său, forme spaţiale nu există, iar *vremea,* temporalitatea fundamentală, nu reuşeşte să ia fiinţă: „Căci unde-ajunge nu-i hotar,/Nici ochi spre a cunoaşte/Şi *vremea*-ncearcă în zadar/Din goluri a se naşte". Din dialogul cu Demiurgul (voce din „adîncul" Lumii), în Hyperion se dezvoltă conştiinţa apartenenţei la „eternul" Lumii, se află, deci, în afara Timpului, în absolut: „Noi nu avem nici *timp,* nici loc/Şi nu cunoaştem moarte...".

Opoziţia *fenomenal – esenţial, contingent – transcendent,* care tensionează întreg universul semantic al creaţiei eminesciene, dominat de întrebările condiţiei fiinţei umane faţă cu fiinţa Lumii, îşi află, între altele, întemeierea în opoziţia lingvistică, reinstituită: *vreme – timp: vreme (a fi în vreme)* este atributul lumii contingentului: „*Vreme* trece, *vreme* vine", *timpul,* atributul Lumii în absolut, în care se integrează (sau aspiră să se integreze) şi fiinţa umană, prin intrarea în ritmul cosmic: „*Timpul* care bate-n stele/Bate pulsul şi în tine".

Intrarea în Ritmul cosmic stă în legătură cu intrarea în comunicare cu fiinţa Lumii, o dată cu perceperea esenţei Firii dincolo de stratul de suprafaţă. Corelaţia *vorbă – cuvînt* activează în Eminescu opoziţii din stratul de adîncime al limbii: *fenomenal – esenţial, aparent – real, efemer – absolut.* În „dialogul" cu Luceafărul, fata de împărat nu poate recurge decît la termenul *vorbă,* propriu lumii contingentului: „Nu caut *vorbe* pe ales,/ Nici ştiu cum aş începe". Sinonimul-antonim *cuvînt,* propriu lumii transcendentului, fixează identitatea lui Hyperion în discursul Demiurgului: „Cere-mi *cuvîntul* meu dintîi/ Să-ţi dau înţelepciune?", *vorba,* cu atributul *+profan,* este lipsită de substanţă sau mincinoasă: „O, teatru de păpuşe... zvon de *vorbe* omeneşti", în publicistica eminesciană, alături de *frază,* marcă distinctă a demagogiei: „Negustoria de *vorbe* şi prăvălia de principii" (Eminescu, 1938-1939, IV: 15). *Cuvîntul,* caracterizat prin *+sacru,* are forţă întemeietoare: „Unde vei găsi *cuvîntul*/Ce exprimă adevărul?".

Situată creaţia (ontică şi poetică) sub semnul sacrului, termenul *icoană* dezvoltă, ca semn poetic definitoriu pentru lumea semantică eminesciană, un raport de consubstanţialitate *estetic–sacru*. Poezia, situată sub semnul sacrului prin metafora *înger*: „Ce e poezia? *Înger* palid cu priviri curate...", îşi construieşte propria lume prin *icoane*: „Voluptos joc de *icoane*...". În acelaşi sens, poetul vizionar, care trece dincolo de stratul de suprafaţă al Lumii, înscris în profan, percepe sacralitatea din stratul ei de adîncime: „Ochiul vostru vedea-n lume de *icoane* un palat".

Limba şi literatura română în spaţiul etnocultural dacoromânesc şi în diaspora,
Iaşi, Editura Trinitas, 2003, Academia Română,
Institutul de Filologie Română „A. Philippide", p. 47-60.

IDENTITATEA ŞI UNITATEA ROMÂNILOR ÎN DOUĂ OGLINZI: MIHAI EMINESCU ŞI ALEXEI MATEEVICI

Mihai Eminescu şi Alexei Mateevici se înscriu în două momente istorice diferite, dar care intră într-o anumită continuitate în desfăşurarea avatarurilor prin care a avut şi are încă a trece unitatea românilor. Aceasta a impus modalităţi de implicare în curgerea evenimentelor istorice, care corespund peste timp, şi datorită „realităţii" istoriei fenomenale, dar şi datorită întemeierii, în esenţă, pe acelaşi fond de gîndire: identitatea naţională îşi are rădăcinile într-un plan profund, în relaţie intimă cu unitatea naţională, cel al dimensiunii spirituale a fiinţei istorice a omului, iar marca fundamentală a acestei identităţi de adîncime este *limba*: „spirit şi limbă sînt aproape identice, iar limba şi naţionalitatea asemenea", scrie Eminescu în *Curierul de Iaşi*, numărul 125 din anul 1876 (Eminescu, 1970: 213).

Această întemeiere conceptuală – există o identitate naţională, semn şi condiţie a unităţii imanente, dincolo de neunirea politică a românilor – se reflectă în mod specific în cele două oglinzi, ca să păstrăm metafora din titlu, în strînsă legătură cu spaţiul şi timpul în care Eminescu şi Mateevici se implică în curgerea evenimentelor, în mod direct, prin publicistică şi prin creaţia poetică.

Unul din momentele cele mai semnificative în implicarea directă a lui Eminescu într-un proces de afirmare a identităţii naţionale în strînsă legătură cu imperativul unităţii, semnificativ şi prin modul de gîndire a raportului dintre fiinţa umană şi istorie, îl reprezintă organizarea serbării de la Putna, 1870-1871.

Relevant, în acest sens, pentru gîndirea şi modul lui Eminescu de a se implica este că, în acelaşi an 1870, publică în revista *Familia*, nr. 3, „Repertoriul nostru teatral", iar în *Albina*, nr. 3, „O scriere critică".

În intervenţia din revista *Familia*, care anunţă deja spiritul polemic al publicistului – „Un domn colaborator al *Familiei* a spus d. e. cum că lucrul ce ni

trebuie înaintea tuturora este un loc din care să ni şoptească geniul naţional. Să ni şoptească geniul naţional! Bine!... Dar ce? Pentru ca să şoptească, trebuie înainte de toate să aibă ce şopti" (Eminescu, 1970: 143) – şi claritatea punctelor de vedere, el face o radiografie exactă şi severă a teatrului românesc (dramaturgie şi spectacol), subliniind imperativul dezvoltării teatrului naţional în cele două componente: repertoriul – sufletul teatrului, care ar trebui să cuprindă texte dramatice originale (mai ales) în care esteticul şi eticul să se afle în raport de complementaritate, şi actorii – corpul teatrului.

În articolul din *Albina* – reacţie severă, substanţială, riguros întemeiată, rafinat ironică, la broşura lui Dimitrie Petrino, „Puţine cuvinte despre coruperea limbii române în Bucovina" (Cernăuţi, 1869) –, studentul Eminescu, fără a îndreptăţi, în perspectiva lingvistică, erorile lui Aron Pumnul, situează în prim-plan concepţia profesorului privind funcţia limbii de marcă a identităţii naţionale, precum şi încrederea lui în creativitatea internă a limbii române: „Mi se va spune, poate, că părerea lui Pumnul nu e bună [...], aceea însă stă că, *cronistice* [*s.a.*, M.E.], e dreaptă şi scuzată" (Eminescu, 1970: 126). Din această perspectivă, a raportului dintre limbă şi identitatea naţională: „*ei* nu au schimosit, ci au deşteptat la viaţă limba română şi cu ea simţul naţional" (*ibidem*: 126), apără studentul Eminescu rolul pe care şi l-a asumat profesorul bucovinean în procesul de deşteptare naţională a românilor: „Persoana asupra căreia aveţi bunătatea a face aluziuni, atît de delicate, Domnul meu, a încetat de mult de-a mai fi numai o persoană simplă. Nu mai e muritorul slab, muritorul plin de defecte pămînteşti, nelimpezit încă de eterul opiniei publice; nu! el e personificarea unui principiu, sufletul – nemuritor neapărat – care a dat consistenţă şi conştiinţă naţională maselor şi a făcut din ele o naţiune" (*ibidem*: 129).

Cu această concepţie despre raportul fiinţă umană – istorie şi despre imperativul implicării în istorie, Eminescu trece, ca secretar în Comitetul studenţilor români de la Viena, la organizarea serbării de la Putna, propunînd desfăşurarea cu acest prilej şi a primului Congres al studenţilor români. „Apelul" adresat în acest scop studenţilor din Bucureşti, Iaşi, Cluj, Sibiu, Torino, Budapesta, Cernăuţi, Paris, Viena, Berlin, Blaj etc., tipărit, în ianuarie 1871, în ziarul *Traian* al lui B. P. Hasdeu şi în alte publicaţii, poartă amprenta lui Eminescu: „Acea serbare, deşi va avea caracter religios prin omogenitatea de naţionalitate şi limbă a acelor ce vor serba-o şi prin împrejurarea că se va ţine lîngă mormîntul lui Ştefan cel Mare, nimeni nu va putea opri ca ea să aibă, afară de cel religios şi un caracter naţional [...]. Serbarea trebuie să devină şi purtătoarea unei idei [...]. Să facem ca o cugetare, una singură, să treacă prin toate faptele, să pătrundă toată viaţa noastră naţională. Să fim conştiuţi de situaţiunea noastră faţă cu lumea, de datoriile către ea şi către noi înşine. În trecut ni s-a *impus* o istorie, în viitor să ne-o facem noi" (Eminescu, 1980: 443). Ideea va fi accentuată în „Notiţa" publicată în *Convorbiri literare*, la 15

septembrie 1870, semnată de Mihai Eminescu cu inițiala *E.*, în care se explică și cauzele amînării manifestării (în condițiile izbucnirii războiului franco-german), și scopul organizării ei: „dacă esteriorul acestei festivități are să fie de un caracter istoric și religios, interiorul ei – dacă junimea va fi dispusă pentru aceasta – are să cuprindă germenii unei dezvoltări organice, pe care spiritele bune o voiesc din toată inima" (*ibidem*: 98), pentru a fi apoi înscrisă într-o perspectivă încă mai profundă (a raportului dintre ființa umană ca ființă istorică și ființa Lumii în dimensiunea ei sacră), în scrisoarea deschisă adresată, în paginile ziarului *Românul*, la 15 august 1871, lui Dumitru Brătianu: „Dacă, însă, serbarea s-ar întîmpla într-adevăr ca să aibă acea însemnătate istorică pe care i-o doriți dumneavoastră, dacă ea ar trebui să însemne piatra de hotar ce desparte pe planul istoriei un trecut nefericit de un viitor frumos, atunci trebuie să constatăm tocmai noi, aranjatorii serbării, cum că meritul acesta, eroismul acestei idei, nu ni se cuvine nouă. Dacă o generațiune poate avea un merit e acela de a fi un credincios aginte al istoriei, de a purta sarcinile impuse cu necesitate de locul pe care-l ocupă în lănțuirea timpilor. Și istoria lumii cugetă – deși încet, însă sigur și just: istoria omenirii e desfășurarea cugetării lui Dumnezeu. Numai espresiunea esterioară, numai formularea cugetării și a faptei constituiesc meritul individului ori al generațiunii, ideea internă a amîndurora e latentă în timp, e rezultatul unui lanț întreg de cauze, rezultatul ce atîrnă mult mai puțin de voința celor prezenți decît de a celor trecuți [...]. Dacă serbarea întru memoria lui Ștefan va avea însemnătate, aceea va fi o dovadă mai mult cum că ea a fost cuprinsă în sufletul poporului românesc și s-a realizat pentru c-a trebuit să se realizeze" (*ibidem*: 99). Scrisoarea, semnată de Mihai Eminescu și Dan Pamfil, răspundea aprecierilor foarte favorabile ale lui D. Brătianu din articolul amplu, „Serbarea de la Putna", publicat în *Românul* din 23 iulie 1871, unde se interpreta manifestarea ca „un act cu atît mai însemnat, cu atît mai fecund, cu cît făptuitorii lui sînt cei ce singuri posed secretul viitorului" (*ibidem*: 535).

Complementaritatea între dimensiunea religioasă a serbării de la Putna și dimensiunea ei națională, pe fondul înscrierii istoriei fenomenale într-un raport intim cu sacrul, este perspectiva din care este perceput voievodul tutelar al românității, Ștefan cel Mare: „Crist a învins cu litera de aur a adevărului și a iubirei, Ștefan cu spada cea de flăcări a dreptului" (*ibidem*: 443); ea este așezată sub semnul *libertății*, atribut esențial al ființei umane, ca umanitate și ca ființă națională, întrunirea românilor: „Fraților, am proiectat a serba cu toții ziua acelei sînte care-a conceput în sînul ei vergin tot ce lumea a visat mai mare, tot ce abnegațiunea a legiuit mai nobil, tot ce pune pe om alături cu omul: Libertatea!".

Centrală în gîndirea acțiunilor organizate direct în evenimențial, complementaritatea *sacru–național* se constituie într-o constantă a publicisticii lui Eminescu – reacție promptă la agresiunile împotriva unității și identității naționale și, în reflexul acestei reacții, în creația poetică, trecînd în imaginarul eminescian în trei semne definitorii, prin încărcătura semantică a fiecăruia și

prin relaţiile de profunzime care se dezvoltă între ele: *Ştefan cel Mare, coroană, a mîntui.* Este exemplar în această direcţie poemul *Doină*, considerat în sine şi în/prin relaţiile în care intră cu textele publicistice, dezvoltînd acelaşi nucleu semantic.

Exclus o vreme din ediţii şi din manuale, ignorat/uitat în exegeze (sau exclus din exegeze, precum în versiunea românească a cărţilor lui Alain Guillermou, *Geneza interioară a poeziilor lui Eminescu*, publicată în 1977 la Editura Junimea din Iaşi), din perspectiva internaţionalismului proletar timp de o jumătate de veac, denunţat în vremea din urmă pentru „accese de xenofobie", deduse prin izolarea arbitrară din organicitatea întregului a două versuri: „Cine-au îndrăgit străinii/Mînca-i-ar inima cînii!", poemul *Doină* este în esenţa lui expresia anulării de către poet a condiţiei fiinţei istorice a românilor din perspectiva armonizării fiinţei umane cu fiinţa Lumii în dimensiunea ei sacră. Poemul trebuie citit, sub acest aspect, într-un raport special cu semantica verbului *a mîntui* – care, în planul paradigmatic al limbajului poetic eminescian, are aduse la un loc trei direcţii de semnificare: 1) salvarea fiinţei umane prin intervenţie divină: „Crăiasă alegîndu-te,/Îngenunchem rugîndu-te/-Înalţă-ne, ne *mîntuie*/Din valul ce ne bîntuie" (*Rugăciune*); 2) salvarea fiinţei istorice a neamului românesc, prin intervenţia lui Ştefan cel Mare: „Ştefane, Maria Ta,/Tu la Putna nu mai sta,/Las' arhimandritului/Toată grija schitului./Lasă grija sfinţilor/În sama părinţilor,/Clopotele să le tragă/Ziua-ntreagă, noaptea-ntreagă,/Doar s-a-ndura Dumnezeu/ca *să-ţi mîntui* neamul tău" (*Doină*); 3) salvarea fiinţei prin creaţie: „De-al meu propriu cînt mistuit mă *mîntui*" (variantă la *Odă în metru antic*) – şi cu aforismul rămas între manuscrise: „Eu e Dumnezeu. Naţiunea mea e lumea. Cum fără eu nu e Dumnezeu, astfel fără naţiunea mea nu e lume" (Eminescu, 1981: 78). Este semnificativ-relevantă în acest sens trecerea – în diacronia poemului – de la persoana a II-a a invocării voievodului Ştefan cel Mare: „Ştefan, Ştefan, Domn viteaz,/Cum de nu mai vii *tu* azi/De la Nistru pîn' la Tisa/Tot românul plînge-*ţi*-s-a/Că nu mai poate răzbate/De-atîta străinătate" (Eminescu, 1944: 12-13), la persoana I: „De la Nistru pîn' la Tisa/Tot românul plînge-*mi*-s-a" (*ibidem*: 4, 11), „De la Nistru pîn' la Tisa/Tot românul plînsu-*mi*-s-a" (*ibidem*: 8, 15, 17, 19).

Poemul *Doină* este pus în mod curent în legătură cu anexarea Basarabiei de către Rusia ţaristă, prin Congresul de la Berlin din 1878. Poemul se află într-adevăr, aşa cum notează Perpessicius, în continuarea marşului *La arme!* (*ibidem*: 4), legat direct de această a doua răpire a Basarabiei:

„Auzi, departe strigă slabii
Şi asupriţii către noi,
E glasul blîndei Basarabii,
Ajunsă-n ziua de apoi.
Şi sora noastră cea mezină,
Gemînd sub cnutul de calmuc,

Legată-n lanțuri a ei mînă,
De ștreang ținînd-o, ei o duc.
Murit-au, poate numai doarme
Ș-așteaptă moartea de la cîni,
La arme, la arme, dar, români!"

E adevărat că realizarea și definitivarea *Doinei* stă în legătură cu cedarea Basarabiei (act împotriva căruia Eminescu scrie în această perioadă, în *Timpul*, septembrie 1878, ciclul „Basarabia"), dar înlăuntrul ființei lui, umană și poetică în solidaritate, poemul are rădăcini mai vechi – detrunchierea Bucovinei. La un secol de la asasinarea lui Grigorie Ghica-Voievod pentru a fi protestat împotriva anexării Bucovinei de către Imperiul Austro-Ungar, Eminescu denunță vînzarea Bucovinei în *Curierul de Iași* din 30 septembrie 1877, într-un articol cu chenar negru, intitulat de editorul Ion Scurtu „Răpirea Bucovinei" (1905), în care introduce și un grup de versuri ce au originea într-o doină populară:

„Și e plină de străini,
Ca iarba de mărăcini;
Și e plină de dușmani,
Ca rîul de bolovani.
Iar mila străinului
E ca umbra spinului:
Cînd vrei ca să te umbrești,
Mai tare te dogorești".

În comentariile lui D. Vatamaniuc, versurile din acest articol reproduc o parte din poezia *Cîntecul străinătății*[1]. Fără a intra în miezul problemei, observăm doar că nu poate fi vorba de o „reproducere"; poetul introduce modificări semnificative, care îndepărtează versurile eminesciene de însăși categoria doinei/cîntecului de înstrăinare tradițional – expresie a sentimentului trăit de tînărul român plecat printre străini, în armata imperială:

„Că *mîncatu-s* de străini
Ca iarba de boi bătrîni
Și *mîncatu-s* de dușmani
Ca iarba de bolovani"

(*idem*, 1963: 172-173),

pentru a instaura o altă direcție de semnificare – starea de înstrăinare, de insecuritate, în propria țară, amenințată de invazia străină. Tocmai prin direcția de semnificație determinată de această modificare, versurile se cuvin așezate ca

[1] Versurile populare sînt reproduse din poezia *Cîntecul străinătății*, care se păstrează în Ms. 2262, 123 (Eminescu, 1963: 566).

punct de plecare pentru *Doina* tipărită în 1883, poem definitivat pentru „serbarea guvernamentală” (în termenii lui Eminescu), prilejuită de dezvelirea statuii lui Ştefan cel Mare la Iaşi. Direcţia acestei mutaţii semantice trece în acest poem în sintagma *neagra străinătate*, în care *străinătate* semnifică, diferit de limba română istorică, străinul/străinătatea din lăuntru, ocupantul, duşmanul: „Zboară păsările toate/De neagra *străinătate*”. În publicistică, în schimb, sensul este cel din limba comună; cedarea Basarabiei este pusă sub semnul agresiunii *negrei străinătăţi* din afară: „Cu toate că o *străinătate neagră* (*s.n.*, D.I.) şi neînduratoare, barbară şi robită şi-a întins ghearele asupra unei părţi din ţara noastră, camerele actuale au autorizat, neautorizate ele înşile, cedarea provinciei, fără a crede de cuviinţă de a consulta poporul” (*idem*, 1989: 134), „deci Basarabia s-a dus de unde nu se va mai întoarce, în surul *negrei străinătăţi*” (*ibidem*: 133).

Continuitatea *răpirea Bucovinei – răpirea Basarabiei*, reflectată de diacronia poemului *Doină*, este întărită de un alt raport menit a sugera tocmai organicitatea internă a curgerii istoriei unui neam, prin aducerea în procesul de semnificare a articolului din *Curierul de Iaşi* a coroanei voievodale, care îşi activează semantica simbolică în sensul raportului sacru-naţional. În descrierea făcută de un călugăr de la Mănăstirea Putna portretului lui Ştefan cel Mare, înaintea „întunecării” lui, în noaptea asasinării la Iaşi a domnitorului Grigorie Ghica-Voievod, atenţia este focalizată asupra *coroanei*, care nu rămîne un simplu element inerent unui portret voievodal, ci se constituie în motiv încărcat semnificativ, prin „structura” coroanei, fără acoperire în realitatea istorică şi, apoi, prin reiterarea ei într-un articol consacrat tot lui Grigorie Ghica-Voievod, publicat în *Timpul*, patru ani mai tîrziu, în 1881. Aici orientarea atenţiei spre coroană se face *ex abrupto*, aparent fără legătură cu textul:

> „Aşa se trăia pe la anul 1520.
> Dar să privim coroana, căci de ea va fi vorba poate” (*idem*, 1985a: 106).

Articolul, intitulat de editori „Geniul neamului românesc”, dezvoltă, prin motivul basmului *Tinereţe fără bătrîneţe*[1], ideea existenţei unei identităţi de profunzime care a dominat în materialele privitoare la serbarea de la Putna, iar *coroana* vine să înscrie, prin simbolistica sa, această dimensiune profundă, în complementaritatea naţional-sacru; coroana semnifică tocmai transcenderea istoriei fenomenale, unind dimensiunea exponenţial-istorică a fiinţei umane cu dimensiunea divinului; „coroana *marchează* – se interpretează în *Dicţionarul de simboluri* publicat de Jean Chevalier şi Alain Gheerbrant – caracterul transcendent al unei împliniri. Forma ei circulară indică perfecţiunea şi participarea la natura cerească al cărei simbol este cercul” (Chevalier, Gheerbrant, 1995: 371).

---

[1] „Într-una din legendele noastre naţionale e una (în colecţia Ispirescu) de străveche origine desigur şi de o mare adîncime. Un om primeşte de la ursite privilegiul vieţii fără de moarte şi tinereţii fără de îmbătrînire” (Eminescu, 1985a: 105).

În imaginea coroanei lui Ştefan regăsim figurată în mod explicit complementaritatea dintre fiinţa istorică – reprezentată de strămoşi şi sceptre – şi fiinţa divină – reprezentată de Dumnezeu, Duhul Sfînt şi Cruce:

„Dar să privim coroana, căci de ea va fi vorba, poate.
Ea este acoperită cu pietre scumpe şi mărgăritare [...], sub cruce în email Duhul Sfînt, sub Duhul Sfînt, tot în email, Dumnezeu Tatăl, cu dreapta binecuvîntînd, în stînga ţinînd globul pămîntului. În rînd cu Dumnezeu Tatăl, de jur împrejur, chipurile strămoşilor şi între ei mici sceptre; sub aceste chipuri, un rînd de heruvimi (capete şi aripi) şi sub acest rînd pietre scumpe mari formînd marginea demprejurul coroanei" (Eminescu, 1985a: 106).

Figura lui Ştefan cel Mare va fi apoi înscrisă, în contextul poemului *Doina*, sub acelaşi semn al situării în raport cu divinitatea, prin sintagma *lumină din lumină*, în articolul consacrat de Eminescu dezvelirii statuii de la Iaşi, în 1883: „Tu, ale cărui raze ajung pînă la noi ca şi acelea ale unui soare ce de mult s-a stins, dar a cărui lumină călătoreşte încă mii de ani prin univers după stingerea lui; tu, care, însuţi nemuritor, ai crezut în nemurire şi, *lumină din lumină*, ai crezut în Dumnezeul luminii..." (*idem*, 1985b: 317).

Adevărul istoric, situat în perspectiva sacrului, întrucît istoria fenomenală, evenimenţială, este supusă întrebărilor sau determinărilor organicităţii ei interne, îşi află corespondent şi susţinere în adevărul limbii, de asemeni situat sub semnul sacrului, prin constituirea ei în spaţiul identităţii naţionale. Limba ca templu sacru, ca sanctuar, este, în acest sens, imaginea cea mai semnificativă în/pentru definirea (perceperea) raportului dintre fiinţa umană şi fiinţa Lumii: „Nu noi sîntem stăpînii limbei, ci limba e stăpîna noastră. Precum într-un sanctuar reconstituim piatră cu piatră tot ce-a fost înainte – nu după fantezia sau inspiraţia noastră momentană, ci după ideea în genere şi în amănunte care-a predomint la zidirea sanctuarului – astfel trebuie să ne purtăm cu limba noastră românească. Nu orice inspiraţie întîmplătoare e un cuvînt de-a ne atinge de această gingaşă şi frumoasă zidire, în care poate că unele cuvinte aparţin unei arhitecturi vechi, dar ideea ei generală este floarea sufletului etnic al românimii" (Ms. 2275B – Eminescu, 1981: 241).

Din această perspectivă apără adevărul istoric, într-un alt timp, Al. Mateevici, poetul basarabean despre care G. Călinescu, în *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, avea să scrie: „Ar fi fost un mare poet dacă trăia", apropiindu-l de Eminescu din perspectiva raportului cu creaţia populară: „Numai Eminescu a mai ştiut să scoată atîta mireasmă din ritmurile populare: În Bugeac la Căuşeni/Dorm strămoşii moldoveni,/Numai pietre de mormînt/Mai păstrează-al lor cuvînt [...]/Botna seacă dă în şes/Şi se pierde-n stuhul des/Şi nu-i spune nimănui/Ce-a mai fost pe-aici şi nu-i" (Călinescu, 1941: 855).

Identitatea specifică şi unitatea adăpostite în stratul de adîncime al limbii române – numită în Basarabia, şi în timpul ţarismului, şi în timpul comunismului şi, din păcate şi astăzi, limba moldovenească – este temeiul pe care se poate declanşa procesul de Renaştere naţională, raportat de poetul-preot la Renaşterea naţională a tuturor românilor în secolul al XIX-lea: „limba noastră, nu numai vorbită prin bordeiele sătuleţelor basarabene, ci de-acum şi scrisă prin cărţi, prin gazetă, trebuie mult să ne îmbărbăteze" (Mateevici, 1993: 434-435). Limba română devine, la începutul veacului al XX-lea, marcat de mişcări revoluţionar-democratice în Imperiul ţarist, mijloc de emancipare naţională: „Tiparul naţional ne va ajuta foarte mult la apărarea drepturilor noastre în timpul alegerilor" şi condiţie inerentă dezvoltării culturii naţionale printr-un raport de reciprocitate: „Însă dacă limba naţională are aşa însămnătate în faţa alegerilor viitoare, apoi cu atît mai mult trebuie să lucrăm noi la înălţarea ei, la răspîndirea culturei (învăţăturei, luminărei) noastre şi să ne folosim de ea pe cît se poate de larg [...], să ţinem minte că noi, mulţămită culturei naţionale *putem vieţui* ca un popor înaintat" (*ibidem*: 435).

Dominanta personalităţii lui Al. Mateevici este, în acest alt timp istoric, aceeaşi trăire, proprie lui Eminescu, cu toată fiinţa, a destinului fiinţei naţionale româneşti, ameninţată în identitatea sa specifică. Concepţia şi-o formează încă din vremea studiilor la Kiev, cînd este interesat deopotrivă de studiul limbii naţionale şi de studiul culturii populare: „M-a atras întotdeauna cu o putere deosebită folclorul românilor noştri, datinile, poveştile strămoşeşti, frumoasele legende şi cîntece poporane". Ca student, se angajează în realizarea unei lucrări de licenţă în acest sens: *Elemente religioase ale folclorului românesc*; se adresează lui Ion Bianu, pentru a obţine cărţile de care avea trebuinţă: „Sînt român din Basarabia, «studenţesc» la Academie [...]. Mă aflu în anul al III-lea, în ajunul tezei de licenţă [...]. M-a atras întotdeauna cu o putere deosebită folclorul românilor noştri, datinile, poveştile strămoşeşti, frumoasele legende şi cîntece poporane [...]. Dar nevoia cea mai mare mi-a fost că n-am avut cărţi trebuincioase spre călăuză [...]. Cele mai necesare cărţi sînt operele lui Marian, Şăineanu, Gaster şi alţi folclorişti..." (*ibidem*: 468-469).

Al. Mateevici, împreună cu un grup de studenţi români din Basarabia, întemeiază Societatea cultural-naţională „Deşteptarea", care îşi propune să lupte pentru introducerea limbii române în şcoală.

Prin publicistică şi prin creaţia poetică originală, de mică întindere, se înscrie în acelaşi proces de deşteptare socială şi naţională. Sînt exemplare, prin tensiunea lor lirică, expresie de autentică poezie, poemele, într-un anumit sens complementare, *Basarabenilor* şi *Limba noastră*. În creaţia poetică şi în publicistică predomină, în mod semnificativ, mai ales termenii *deşteptare*, *sculare*, *înviere*, alături de sintagma *învierea naţională*: „moldovenii trebuie să se deştepte, să muncească mult la *învierea* lor *naţională*"; este nucleul semantic emblematic prin frecvenţa termenilor şi prin instituirea unei continuităţi între activităţile

(implicarea directă) în social, prin publicistică şi prin creaţia poetică: „Soarta noastră e în mîinile noastre şi, numai avînd privirile întotdeauna îndreptate la deşteptare, ne vom deştepta [...]. Să ne sculăm, dar, din somnul nostru, cum s-au sculat acum mai mult de un veac fraţii noştri de peste Prut" (*ibidem*: 434).

Raportarea la declanşarea procesului de renaştere naţională în ţările române este susţinută în creaţia poetică printr-o continuitate cvasi-simbolică între poemul lui Andrei Mureşanu, *Un răsunet*, devenit Imnul naţional al României, şi poemul *Limba noastră* a lui Mateevici, astăzi Imnul de stat al Republicii Moldova, adus să înlocuiască Imnul României, adoptat în prima etapă a noului proces de redeşteptare naţională, după 1990. Într-un anume sens, în interiorul literaturii române, *Limba noastră*, poemul din 1917 al lui Al. Mateevici, se poate considera complementar poemului din 1848 al lui Mureşanu. Spaţiul de întîlnire a celor două poeme-manifest (în două momente esenţiale din istoria românilor: 1848, la Andrei Mureşanu, şi 1918, anul Unirii tuturor românilor, pe care Al. Mateevici, poetul-preot plecat la Mărăşeşti, în războiul pentru întregirea neamului, care murea în 1917, nu-l va mai apuca) este imperativul deşteptării din somnul cel de moarte: a neamului românesc – „Deşteaptă-te, române, din somnul cel de moarte/În care te-adînciră barbarii de tirani" – la Andrei Mureşanu; a limbii române, condiţie a existenţei şi a identităţii naţionale a neamului românesc din Basarabia, la Al. Mateevici – „Limba noastră-i foc ce arde/Într-un neam ce fără veste/S-a trezit din somn de moarte/Ca viteazul din poveste...".

Dintr-o altă perspectivă, departe de a fi doar „o nouă serie de definiţii ale limbii române cu imagini de mare poezie" (Călinescu, 1941: 856), poemul *Limba română* intră cu scrierile lui Eminescu într-o subtilă continuitate de percepere a raportului dintre limba română şi fiinţa umană: „poporul, vorbitorul de căpetenie şi păstrătorul limbei" (Eminescu, 1970: 218) – „Limba noastră-i graiul pîinii,/Cînd de vînt se mişcă vara;/În rostirea ei bătrînii/Cu sudori sfinţit-au ţara [...]/Limba noastră-i limbă sfîntă,/Limba vechilor cazanii,/Care-o plîng şi care-o cîntă/Pe la vatra lor ţăranii" (Mateevici); limba – tezaur şi adăpost al fiinţei româneşti culturale şi afective: „În limba sa numai i se lipesc de suflet preceptele bătrîneşti, istoria părinţilor săi, bucuriile şi durerile semenilor săi" (Eminescu, 1970: 213) – „Limba noastră-i numai cîntec/Doina dorurilor noastre [...]/Limba noastră îi aleasă/Să ridice slava-n ceruri,/Să ne spuie-n hram ş-acasă/Veşnicele adevăruri" (Mateevici); biserica şi cărţile bisericeşti au avut rol fundamental în dezvoltarea limbii române ca limbă de cultură şi în sacralizarea ei: „biserica au creat limba literară, au sfinţit-o, au ridicat-o la rangul unei limbi hieratice şi de stat" (Eminescu, 1970: 216) – „Limba noastră-i limbă sfîntă,/Limba vechilor cazanii" (Mateevici).

Renaşterea, trezirea limbii înseamnă trezirea identităţii naţionale şi, prin aceasta, redescoperirea spaţiului şi forţei de apărare a acestei identităţi, principal

semn al unităţii naţionale (argument fundamental în procesul de Renaştere naţională redeschis încă o dată, după 1990): „Limba noastră-i foc ce arde/Într-un neam ce fără veste/S-a trezit din somn de moarte [...].//Înviaţi-vă dar graiul/ Ruginit de multă vreme,/Ştergeţi slinul, mucegaiul/ Al uitării-n care geme".

Înţelegînd limba ca expresie de adîncime a identităţii naţionale, Eminescu sublinia corespondenţa perfectă dintre unitatea limbii („Există multe indicii atît în numirile localităţilor şi rîurilor, precum şi în alte împrejurări, care denotă o unitate a neamului românesc [...]. În adevăr, pe cînd găsim în Ţara Românească Argeşul, găsim tocmai în Nordul Daciei un pîrîu numit Argestrul, care se varsă din stînga în Bistriţa, rîu ce izvorăşte din Maramureş. Pe cînd în Ţara Românească aflăm Cîmpu-lungul ca ţinut şi descălecătoare, aflăm în Bucovina în creierul munţilor un Cîmpu-lung tot ca ţinut şi descălecătoare" – Eminescu, 1970: 214-215) şi unitatea şi identitatea specifică a românilor: „Şi într-adevăr, dacă în limbă nu s-ar reflecta chiar caracterul unui popor, dacă el n-ar zice oarecum prin ea: «Aşa voiesc să fiu eu şi nu altfel», oare s-ar fi născut atîtea limbi pre pămînt? Prin urmare, simplul fapt că noi românii vorbim o singură limbă, «una singură» ca nealte popoare, şi aceasta în oceane de popoare străine ce ne încongiură, e dovadă destulă că aşa voim noi să fim, nu altfel" (*ibidem*: 213).

În 1917, la primul Congres al învăţătorilor moldoveni din Basarabia, unde a şi citit poemul *Limba noastră*, Mateevici aşeza, în mod explicit, aceeaşi idee la baza unităţii românilor: „N-avem două limbi şi două literaturi, ci numai una, aceeaşi cu cea de peste Prut. Aceasta să se ştie din capul locului, ca să nu mai vorbim degeaba [...]. Noi trebuie să ajungem de la limba noastră proastă de astăzi numaidecît la limba literară românească" (Mateevici, 1993: 464).

Reflectată în cele două oglinzi într-o continuitate semnificativă de gîndire şi de situare a omului în curgerea istoriei, identitatea spirituală a fiinţei româneşti se impune şi astăzi ca principal argument pentru unitatea românilor, cu care se află într-un raport de consubstanţialitate.

Limba Română, Chişinău, nr. 6-10/2003, p. 138-144;
Unitatea limbii române. Cu privire specială la Basarabia şi Bucovina,
Ed. Academiei, Bucureşti, 2004, p. 89-101;
Limba română, adevărata mea patrie. Antologie filologică,
Editura Litera Internaţional, Bucureşti-Chişinău, 2005, p. 652-665.

UNITATEA LIMBII ŞI LITERATURII ROMÂNILOR

Înscriem cuvîntul nostru în ceea ce poate fi considerat un raport de continuitate *Andrei Mureşanu – Mihai Eminescu – Alexei Mateevici*, ce se întemeiază pe cîmpul semantic al termenului *deşteptare*, cu încărcătura metaforică din stratul de adîncime, în care esenţială este deschiderea spre dezvoltarea conştiinţei naţionale. Prin intrarea în relaţie cu sintagma metaforică *somnul*

(cel) de moarte, termenul, întrebuințat în variantă verbală, *a se deștepta* (cu sinonimul *a se trezi*), introduce în aceeași direcție de semnificare – *declanșarea procesului de Renaștere națională* – poemul lui A. Mureșanu, *Un răsunet*, devenit, după revoluția din 1989, Imnul național al României, pentru o vreme și al Republicii Moldova, și poemul lui Al. Mateevici *Limba noastră*, actualul Imn național al Republicii Moldova. Spațiul de întîlnire a semnificației celor două creații poetice, complementare în esența lor, poeme generate de două momente esențiale din istoria românilor: 1848, anul revoluțiilor europene de eliberare socială și națională, la Andrei Mureșanu, 1918, anul Marii Uniri, la Mateevici, este imperativul descoperirii/redescoperirii, afirmării și apărării identității naționale a tuturor românilor: *„Deșteaptă-te, române, din somnul cel de moarte*/ În care te-adînciră barbarii de tirani" (A. Mureșanu), prin apărarea limbii, condiție a existenței și a identității naționale a neamului românesc din Basarabia: „Limba noastră-i foc ce arde/ Într-un neam ce fără veste/ *S-a trezit din somn de moarte*/ Ca viteazul din poveste" (Al. Mateevici).

Prin același termen, *deșteptare*, A. Mureșanu intră ca ființă istorică – poetul pașoptist – în creația eminesciană, pentru a trece în ipostaza mitică – poetul orfic –, asumîndu-și, prin aceste două ipostaze, întrebările esențiale ale ființei umane, în raport cu determinările sale istorice și în raport cu ființa Lumii. Prin imaginea poetului orfic, complementară încă din *Epigonii* imaginii poetului revoluționar, „profet al luminii": *„Mureșan* scutură lanțul cu-a lui voce ruginită,/ Rumpe coarde de aramă cu o mînă amorțită,/ Cheamă piatra să învie *ca și miticul poet*,/ Smulge munților durerea, brazilor destinul spune,/ Și bogat în sărăcia-i ca un astru el apune,/ *Preot deșteptării noastre*, semnelor vremii profet" – imagine definitorie pentru poezia și poetica eminesciană –, creativitatea se relevă a fi calea principală de salvare a ființei umane în general și/sau a ființei umane în ipostaza ei istorică, de popor. Această a doua ipostază, în prima variantă a poemului dramatic *Mureșanu* (din cele trei, dezvoltate între 1869 și 1876), expresia concretă a eliberării ființei creatoare, tensionată de întrebări privind destinul poporului român, se regăsește în poemul *Un răsunet/ Deșteaptă-te, române*. Încrezător în destinul neamului, în confruntare cu ipostaza agresivă a istoriei: „De-aceea nu am teamă de-a ta amenințare:/ Prezentul e o clipă și viitoru-i lung,/ Căci brațu-ți nu ajunge la cele viitoare,/ La viața națiuni-mi aripele-ți n-ajung" (*Mureșanu*), poetul își asumă misiunea deșteptării conștiinței naționale: „Ceea ce n-a trăit încă nu poate fi al tău – / De-acum *cînt deșteptare* și glasu-ți nu-l cred eu". Cu înțelegerea din *Geniu pustiu*: „Poeții, filozofii unei națiuni presupun în cîntec și cuget înălțimile cerului și le comunică națiunilor" (Eminescu, 1977: 180), prin deschiderea tensionată a propriei ființe, în aspirația spre perceperea armoniei muzicii sferelor: „În ocean de flăcări gîndirea mea se scaldă/ Și sufletu-mi se-mbată de-o primăvară caldă./ Și-un cîntec trece dulce prin visele-mi de jar,/ Cum vîntul trece-n freamăt prin codrii de stejar.../ Să cînt cum leul rage... Să cînt!... Zdrobită

liră!/ Din coardele-n rugină o dată-ncă respiră/ Un cîntec de-o sublimă senină disperare,/ Precum respiră raze întunecata mare./ O dată încă-n viaţă să mă-nec în lumină,/ *Să caut armonia a sferelor senină/* În inima-mi zdrobită... ş-apoi să mor... să mor" (*Mureşanu*), Poetul trece cîntecul fiinţei sacre a Lumii în cîntecul propriu – deschidere spre salvare a fiinţei neamului: „Muzica melodramiză, încet, aria lui *Deşteaptă-te, române* – El o declamă-ncet şi expresiv".

În interiorul complementarităţii celor două poeme, în temeiul raportului *popor–limbă*, luăm ca punct de plecare în desfăşurarea perspectivei continuităţii Andrei Mureşanu – Mihai Eminescu – Al. Mateevici un fragment dintr-un articol publicat de Eminescu, în anul 1876, în *Curierul de Iaşi*: „Dacă în limbă nu s-ar reflecta chiar caracterul unui popor, dacă el n-ar zice oarecum prin ea: «Aşa voiesc să fiu eu şi nu altfel», oare s-ar mai fi născut atîtea limbi pre pămînt? Prin urmare, simplul fapt că noi Românii, cîţi ne aflăm pe pămînt, vorbim *o singură limbă, «una singură»* (*s.n.*, D.I.) ca nealte popoare, şi aceasta în oceane de popoare străine care ne încongiură, e dovadă destulă că aşa voim să fim noi, nu altfel" (*idem*, 1970: 213). Fragmentul este semnificativ prin reunirea într-o relaţie foarte strînsă a două atribute ale limbii, în raport cu poporul care o vorbeşte, relevate de Eminescu în repetate rînduri, prezente şi în scrierile lui Mateevici. Un atribut caracterizează limba în general, este, adică, o caracteristică proprie oricărei limbi: în limbă se construieşte, se manifestă si se apără specificul unui popor: „Spirit şi limbă sînt aproape identice, iar limba şi naţionalitatea asemenea" (*ibidem*: 213). Al doilea atribut este caracterul specific al limbii române în comparaţie cu celelalte limbi romanice, de exemplu: limba este semn şi adăpost al *unităţii tuturor românilor*, indiferent pe unde îi va fi aşezat sau pe unde îi va fi împrăştiat istoria.

În *Sofistul*, Platon stabilea o opoziţie între „logosul, expresia cu adevăr, [care] spune lucrurile aşa cum sînt", şi „logosul fără adevăr sau neadevărat sau fals, [care] spune lucrurile cum nu sînt sau cum sînt numai parţial, numai uneori, numai dintr-un anumit punct de vedere" (Coşeriu, 1991-1992: 11-12). Plecînd de la concepţia filosofului grec, Eugeniu Coşeriu înscrie între principiile pe care ar trebui să se întemeieze cercetarea lingvistică principiul obiectivităţii: „Să spui lucrurile aşa cum sînt" (*ibidem*: 11). Dacă trecem principiul obiectivităţii din domeniul ştiinţei, al lingvisticii, în discuţia de aici, în funcţionarea însăşi a limbii, în procesul de verbalizare a lumii extralingvistice, întrebarea adevărului priveşte raportul dintre lume şi limbă, raport care poartă amprenta implicării în diferite moduri a fiinţei umane. Pentru Platon, în *Cratylos*, semnele prin care omul numeşte lumea sînt motivate, pentru Aristotel – nu. În *Biblie*, raportul dintre limbă şi lume este motivat mai întîi prin însăşi funcţia întemeietoare a Cuvîntului divin, apoi, în aceeaşi carte, *Facerea*, în identificarea şi exprimarea esenţei fiinţelor Lumii, prin numele date lor de Adam. Numai că, în timp, limba originară, numită şi *limbă adamică*, s-a degradat prin trecerea ei în limbile istorice – interpretează Lucian Blaga, în eseul

„Cuvintele originare". În limbile istorice însă, în aceeaşi interpretare, mai există cuvinte a căror funcţie esenţială poate fi revelată şi reactivată de „poeţi şi sfinţi şi gînditori, cari ştiu să aleagă, din limba seminţiei lor, cuvintele de vraje și de putere, cari mai răsfrîng sau mai îngînă limba lui Dumnezeu" (Blaga 1972: 223). Aceste cuvinte, redescoperite de poeţi sau care aşteaptă a fi redescoperite, constituind nuclee lexicale esenţiale, diferite de la o limbă la alta, păstrează în stratul de adîncime al planului lor semantic deschiderea spre sacralitatea fiinţei Lumii şi manifestarea modului specific unui popor de a se aşeza în lume. Pe fondul întîlnirii perspectivelor *mitică*, *filosofică* şi *ştiinţifică*, în mod diferit coroborate, în interpretarea specificului limbilor – marcă a identităţii profunde a popoarelor, însuşi principiul obiectivităţii ne determină să recunoaştem că, în devenirea şi în complexitatea funcţionării lor, limbile se caracterizează prin coexistenţa ambelor atribute: *motivarea* şi *nemotivarea* semnelor lingvistice, datorită intersectării raportului *expresie – sens*, cu raportul *om – lume – limbă*, în desfăşurarea specifică a istoriei poporului şi a limbii. Prin această intersectare, variabilă de la o limbă la alta, sensul cuvintelor, unităţi fundamentale prin care limba numeşte lumea, este rezultatul unei tensiuni între „cum *este* lumea" şi „cum *este percepută* lumea". Prin această tensiune, sensul se întemeiază pe raportul dintre imaginea „obiectivă" sau relativ obiectivă a lumii şi perceperea ei subiectivă. Imaginea obiectivă poate reflecta aspecte semnificative din istoria poporului, trecîndu-le în semantica lexicală (sau lexico-gramaticală) a cuvîntului. Imaginea subiectivă reflectă modul de a fi în lume al aceluiaşi popor în complementaritatea semantic-stilistică din conţinutul lexical al cuvîntului, complementaritate pe care limbile, în funcţia lor de comunicare, o adăpostesc, uitată, în stratul de adîncime, de unde este recuperată de Poet, de creator în general.

În modul prin care imaginea trece în sens sau condiţionează sensul în desfăşurarea raportului *om – limbă – lume*, limbile îşi dezvoltă propria identitate, dincolo de un trunchi identitar de bază, la diferite nivele (romanic/indoeuropean), prin complementaritatea a două coordonate în procesul de semantizare: a) obiectivă şi b) subiectivă.

a) Coordonata obiectivă reflectă raportul omului cu lumea imediată, cu dimensiunile ei perceptibile, măsurabile, cu lumea fenomenală. Fără să poată fi ignorată concepţia lui Eugen Coşeriu, confirmată de semantica lexicală şi gramaticală a limbilor: „Nu trebuie să uităm că nu limba este determinată de realitate, ci, dimpotrivă, realitatea este concepută prin intermediul limbii" (Coşeriu, 2004: 249), se poate observa totuşi că limbile păstrează, în stratul profund, mai aproape de etapa lor de constituire ca limbi cu identitate proprie, şi amprenta desfăşurării în sens invers a raportului cu realitatea. La acest nivel, în dezvoltarea coordonatei obiective, imaginea prin care este percepută lumea (obiectul concret) se impune şi determină semnificaţia cuvintelor, care se poate apoi stabiliza sau reorganiza în interiorul limbii ca sistem, impunîndu-se în etape ulterioare vorbitorului ca mod de organizare a realităţii.

În contextul concret al consideraţiilor noastre, care este cel al romanităţii limbii române, indiferent unde ar fi aceasta vorbită, termenul *punte*, de exemplu, are aceeaşi origine cu termenul *ponte*, din limba italiană, sau cu *pont*, din limba franceză: latinescul *ponte(m)*, dar numai în limba română substantivul dezvoltă sensul de 'pod *îngust*'. Explicaţia – pe care o împărtăşim – este aflată de Sextil Puşcariu în caracteristicile spaţiului în care trăia, din motive istorice, populaţia care avea să devină poporul român, în perioada trecerii latinei în română: „În munţii în care trăiau strămoşii noştri nu curgeau ape mari, peste care se durau poduri, ci pîraie sălbatice, pe care le treceai pe cîte un copac răsturnat de pe un ţărm pe altul, *puntea*" (Puşcariu, 1940: 162). Imaginea prin care a fost percepută realitatea a impus, aşadar, sensul de 'pod îngust', sens întărit apoi, în organizarea sistemică a lexicului limbii române, de termenul de origine slavă *pod*. În acelaşi mod a fost explicată semantica termenului *cărare*, cu originea în latinescul *carraria*, semnificînd la romani 'drum pentru care', acestuia alăturîndu-i-se în timp, pentru exprimarea sensului de limbă latină, termenul *drum* (din greacă) şi *stradă* (din italiană).

Dezvoltarea raportului *imagine – sens* din limba istorică a putut fi fructificată, apoi, atît în cultura orală, cît şi în creaţia cultă. Astfel, implicînd în *îngustime* trăsătura semantică „dificultate", termenul *punte* a putut intra în structura proverbului: *Fă-te frate cu dracul pînă treci puntea.* În creaţia lui Eminescu, *îngustimea cărării* încarcă de poeticitate imaginarul mitic al iubirii: „Vin cu mine, rătăceşte/ Pe *cărări* cu cotituri,/ Unde noaptea se trezeşte/ Glasul vechilor păduri.// Printre crengi scînteie stele,/ Farmec dînd *cărării* strîmte,/ Şi afară doar de ele/ Nime-n lume nu ne simte", sau imaginarul dinamicii cosmice: „De atunci şi pînă astăzi colonii de lumi pierdute/Vin din sure văi de chaos pe *cărări* necunoscute" şi dimensionează în mod specific imaginarul satiric: „Iar *cărările* vieţii fiind grele şi înguste,/ Ei încearcă să le treacă prin protecţie de fuste".

b) Cea de-a doua coordonată, subiectivă, reflectă modul specific fiinţei umane – în interpretarea de aici a ipostazei Eului naţional – de a percepe, de a gîndi, de a-şi imagina esenţa şi dinamica Lumii, de a intra în comunicare cu fiinţa Lumii, prin dimensiunile ei esenţiale, dincolo de ipostaza vizibilă, fenomenală. Specificitatea se lasă identificată din aceleaşi perspective: a comparaţiei între limbi (limba română între limbile romanice, în primul rînd) şi a relaţiilor semantice în care semnele lingvistice se află integrate în sistemul limbii. În configurarea planului semantic al termenilor înscrişi sau numai priviţi din aceste perspective, se pot releva opoziţii precum *sacru – profan*, *etic – estetic*, *fenomenal – esenţial* etc., opoziţii care pot deveni funcţional-poetice în creaţia literară sau în creaţia artistică în general. Păstrează, de exemplu, în stratul de adîncime al planului lor semantic, trăsătura „sacralitate" termeni fundamentali, precum *cuvînt* (expresie metonimică pentru *limbă*) – în interiorul raportului dintre om şi limbaj, în perceperea Lumii, *a ierta* – în situarea fiinţei umane faţă cu moartea şi cu Divinitatea, şi *masă* – în trăirea raportului

omului cu familia.

1) Termenul *cuvînt* provine, ca şi urmaşii din celelalte limbi romanice, din latinescul *conventu(s/m)*, care avea două direcţii semantice: a) „locul de întîlnire a primilor creştini” şi b) „înţelegerea, deci, mijlocul de înţelegere a acestora, limba, dialogul”. Limbile romanice occidentale au continuat prima direcţie de semnificare: it. *convento*, fr. *couvent* (*mînăstire/ schit*), limba română a păstrat cea de-a doua direcţie, indiciu al situării limbii sub semnul sacrului. Confirmă această înţelegere sensul expresiilor prin care *onoarea* fiinţei umane (adică *sacralitatea* ei) stă în respectarea *cuvîntului*: *ai cuvîntul meu, om de cuvînt, te cred pe cuvînt, a-şi ţine cuvîntul* etc. A se observa că traducătorii textelor religioase, oameni culţi şi cu o exactă înţelegere a esenţei limbii, au recurs întotdeauna la termenul *cuvînt*, în traducerea *Evangheliei după Ioan*, de exemplu: „La început a fost *Cuvîntul* şi *Cuvîntul* era la Dumnezeu şi Dumnezeu era *Cuvîntul*”, şi nu la sinonimul *vorbă*, termen care, prin componenta semantic-stilistică, stă şi situează în profan, în efemer. Şi aici putem afla argumentul principal în expresii fixe: *vorbe în vînt, a duce cu vorba, din vorbă în vorbă*.

Opoziţia *sacru – profan*, păstrată în stratul de adîncime al limbajului popular dar uitată de limba de comunicare neutră, în varianta ei literară, să spunem, unde termenii sînt sinonimi, este revelată de poeţi şi filosofi. Lucian Blaga, de exemplu, îşi intitulează eseul invocat mai sus „Cuvintele originare”. La Eminescu, termenii *cuvînt* şi *vorbă* dezvoltă, în poemul *Luceafărul*, o relaţie de antonimie, în desfăşurarea opoziţiei dintre lumea fenomenală, a contingentului, căreia îi aparţine fata de împărat: „Nu caut *vorbe* pe ales,/Nici ştiu cum aş începe –/Deşi vorbeşti pe înţeles/Eu nu te pot pricepe”, şi lumea esenţială, a transcendentului, căreia îi aparţin Hyperion şi Demiurgul: „Iar tu, Hyperion, rămîi,/ Oriunde ai apune,/Cere-mi *cuvîntul* meu de-ntîi,/Să-ţi dau înţelepciune”. Cu această încărcătură de *sacralitate*, *cuvîntul* semnifică limbajul dimensiunii sacre a lumii: „Căci buni şi răi trăiesc în tine,/ *Cuvîntul tău* e calea lor –/De-a lor abateri li-i ruşine,/Căci tu eşti ţinta tuturor” (*E-mpărţită omenirea...*), „Căci vrăjit de mult e lacul/De-un *cuvînt al sfintei Miercuri* [...]//Căci vrăjiţi sînt trandafirii/De-un *cuvînt al sfintei Vineri*” (*Crăiasa din poveşti*), a iubirii: „O, şopteşte-mi – zice dînsul – tu cu ochii plini d-eres/Dulci *cuvinte* ne-nţelese, însă pline de-nţeles” (*Călin (File din poveste)*), „Dispar şi ceruri şi pămînt/Şi pieptul tău se bate,/Şi totu-atîrnă de-*un cuvînt*/Şoptit pe jumătate” (*Ce e amorul?*), a creativităţii prin limbaj poetic a funcţiei întemeietoare: „O, vino iar! *Cuvinte* dulci inspiră-mi,/Privirea ta asupra mea se plece,/Sub raza ei mă lasă a petrece/Şi cînturi nouă zmulge tu din liră-mi”, „Ah, ce-i *cuvîntul*, ce-i coloare, sunet,/Marmura ce-i pentru ce noi simţim?” (*Îmbătrînit e sufletul din mine...*), „Unde vei găsi *cuvîntul*/Ce exprimă adevărul?” (*Criticilor mei*). Ieşind din sinonimia cu termenul *cuvînt*, substantivul *vorbă* situează, prin dezvoltarea unei relaţii de antonimie, limbajul şi fiinţa umană în efemer, prin absenţa substanţei autentice: „O, teatru de păpuşe... zvon de *vorbe*

omeneşti,/Povestesc ca papagalii mii de glume şi poveşti/Fără ca să le priceapă..." (*Scrisoarea IV*), „După care ea atrage vreun june curtezan/Care intră ca actorii cu păsciorul mărunţel/Lăsînd val de mirodenii şi de *vorbe* după el,/[...]/Şi cînd dama cochetează cu privirile-i galante,/Împărţind ale ei *vorbe* între-un crai bătrîn şi-un fante,/Nu-i minune..." (*Scrisoarea V*).

Prin suspendarea raportului autentic *lume–limbă*, termenul *vorbă* se alătură termenilor *frază* şi *palavre* în semnificarea demagogiei – treapta cea mai de jos a situării în profan – în interiorul ipostazei satirice a limbajului poetic eminescian: „Au de patrie, virtute, nu vorbeşte liberalul,/De ai crede că viaţa-i e curată ca cristalul?/Nici visezi că înainte-ţi stă un stîlp de cafenele/Ce îşi rîde de-aste *vorbe* îngînîndu-le pe ele,/[...]/Cînd vedeam că toţi aceia care *vorbe mari* aruncă/Numai banul îl vînează şi cîştigul fără muncă,/Azi cînd *fraza lustruită* nu ne poate înşela,/Astăzi alţii sînt de vină, domnii mei, nu este-aşa?" (*Scrisoarea III*) şi a stilului publicistic: „Negustoria de *vorbe* şi prăvălia de principii sînt cele mai rele din toate", „a îmbăta o naţie [...] cu *vorbe late* şi cu apă rece", „bal mascat de panglicari şi de negustori de *vorbe*", „capital de *palavre*", „zgomot de moară de *palavre*" ş.a.m.d.

2) Verbul românesc *a ierta* provine din latinescul *libertare*, cu sensul de „a elibera pe cineva din condiţia de sclavie", acordîndu-i statutul de *libert*, categorie socială care avea, în societatea romană, toate drepturile unei fiinţe libere. Verbul, păstrat numai în limba română, cunoaşte, este adevărat, şi o aşezare în profan: *a ierta pe cineva de datorii sau de un neajuns provocat în social*, cînd intră în sinonimie cu neologismul *a scuza*. Subliniem însă că acest din urmă termen nu-şi are locul în contextele în care verbul *a ierta* implică dimensiunea sacrului, în traducerea rugăciunii *Tatăl nostru*, de exemplu („Şi ne *iartă* nouă greşalele noastre, Precum şi noi *iertăm* greşiţilor noştri") sau în replica dată la aflarea morţii cuiva: „Dumnezeu *să*-l *ierte*!". Fapt definitoriu pentru raportul dintre limbă şi manifestările de cultură profundă, în contextul în care fiinţa umană stă să plece dincolo, omul *îşi cere iertare*, înainte de plecare, de la toţi, şi dă tuturor *iertarea* lui, pentru diverse păcate, cunoscute sau necunoscute, pentru că numai aşa, *primind şi dînd iertarea*, omul se simte liber şi îşi poate începe, senin, împăcat cu sine, călătoria din urmă, călătorie sacră. Au fost situaţii, în lumea satului, cînd cel care se afla pe patul de moarte nu a putut părăsi această lume pînă cînd nu a venit la căpătîiul lui, de departe, o rudă de la care a primit şi căreia i-a dat *iertarea*.

Cu înţelegerea exactă a trăirii profunde de către fiinţa umană a raportului cu dimensiunea sacră a lumii, cu Dumnezeu, Panait Istrati introduce în lumea românească reîntemeiată semantic în povestirea *Moş Anghel* un personaj care, mărturisindu-şi vina, *îşi cere iertare în absolut*, şi nu suspendarea pedepsei, pe care o ştie meritată din plin:

„În clipa asta, un cojan se rupse din mulţime, se aruncă la picioarele sale, îi înlănţui genunchii şi strigă:

– Anghel!... Anghel!... *iartă-mă*: eu am dat foc caselor tale... Fă-ţi dreptate... Da' *iartă-mă*-ntîi!... [...]

– *Iartă-mă*!... Şi omoară-mă! Aruncă-mă-n temniţă!" (Istrati, 1995: 39).

3) Dintr-o altă perspectivă, recunoaştem trăsătura +*sacru*, în planul semantic al substantivului *masă*, păstrat în limba română, spre deosebire de alte limbi romanice (italiana, franceza), ca urmaş al latinescului *mensa*. Evoluţia semantică a termenului latinesc trebuie să fi fost orientată de doi principali factori: a) folosirea unei anume *mese*, numită *mensa*, în contextul unui ritual sacrificial şi b) apropierea fonetică, facilitată de asimilarea consonantică (*mensa*–*mesa*), de termenul *missa*, semnificînd „funcţie religioasă", care a devenit în limbile romanice occidentale *messa*, cu sensul de „liturghie". Sacralitatea termenului românesc *masă*, continuator al latinescului *mensa*–*mesa* (*measă*–*masă*), este relevantă în perspectivă culturală prin stratul profund al planului său semantic, în întîlnirea sensului de *masă-obiect* cu sensul de *a mînca la masă*: ţăranul român *se strîngea în jurul mesei cu familia numai în timp sacru*: duminica, de sărbători, la nuntă, la botez, la înmormîntare. În restul timpului, *timp profan*, ţăranul mînca acolo unde îşi lucra pămîntul, sau la pădure, sau în altă parte, şi peste tot în mod individual, nu „în familie". În limba italiană, care are, pentru sensul de *masă-obiect*, termenul *tavolo*/ *tavola* (din lat. *tabula*) se întîlneşte şi termenul *mensa*, ca neologism însă, introdus în secolul al XX-lea, probabil, pentru a numi cantina şi masa servită la cantină (*la mensa dei ferrovieri*/ *degli studenti*), adică exterior familiei şi în afara opoziţiei temporale *sacru*–*profan*. Cînd e folosit, mai rar, în context sacru, în biserică, limba italiană recurge la sintagma *mensa dell'altare*.

Fără îndoială că sculptorul Constantin Brâncuşi, profund cunoscător al culturii populare româneşti (în care îşi au originea creaţii precum *Pasărea măiastră*, *Cocoşul*, *Coloana infinitului*, *Cuminţenia pămîntului* ş.a.) a aşezat *Masa tăcerii* la începutul complexului structural-urbanistic de la Tîrgu Jiu – care descrie un drum al iniţierii fiinţei umane spre sacru: *Masa tăcerii* – *Poarta sărutului* – *Coloana infinitului*, întemeindu-se şi pe această semantică „ascunsă" a termenului, de unde imaginea a putut, apoi, trece şi dezvolta sensuri specifice în poezia lui Dumitru Matcovschi: „La *Masa tăcerii* divine/În faţa cuvîntului drept/Se luptă poetul cu sine/Un mare nebun înţelept" sau la Ion Hadârcă: „Într-o bună zi/La *Masa tăcerii* s-au aşezat:/Coloana infinitului,/Începutul lumii,/Rugăciunea, Somnul, Himera,/Lauda ochilor, Cuminţenia pămîntului", sau la alţi creatori români.

Raporturi semantice specifice fiinţei româneşti dezvoltă şi alţi termeni, dintre care pe unii i-am invocat sau chiar interpretat în altă parte: *luceafăr*, *candelă*, *lumînare*, *privighetoare*, *a fi*, în expresii numind coordonate esenţiale ale trăirilor fiinţei umane: *mi-e dor*, *mi-e drag*, *mi-e teamă*, *mi-e foame*, *mi-e sete* (în opoziţie cu *a avea*, întrebuinţat în limbile romanice occidentale: *ho paura*, *fame*, *sete*; *j'ai peur*, *soif* etc.), cuvîntul *frumos* (adjectiv, adverb şi substantiv-concept

estetic) şi relaţia cu *urît* (cu originea în verbul *a urî*), *casă*, *căsătorie*, *a (se) căsători*, *femeie* etc. Subliniem doar că în stratul de adîncime al semanticii limbii române, în strînsă legătură cu cultura originar orală, se află răspunsuri la întrebări privind identitatea specifică, cea adevărată, a poporului român. Iar în acest mod de *a percepe* Lumea şi de *a fi* în Lume *se recunosc românii toţi*, din România, Republica Moldova, din Cernăuţi şi din alte regiuni ale Ucrainei, precum şi de aiurea.

*

Identitatea din stratul de adîncime – temei pentru *unitatea şi originalitatea limbii ca stil*, expresie a Eului naţional (K. Vossler vorbea de *limbile naţionale ca stiluri*) – se află în mod firesc într-un raport de consubstanţialitate cu *unitatea spaţială* şi cu *unitatea şi unicitatea istorică şi structurală*.

Peste diferitele categorii de hotare, limba română, spre deosebire de celelalte limbi romanice (italiana, franceza, spaniola etc.), nu prezintă diferenţe dialectale semnificative: „În general, dialectul daco-român – scrie Sextil Puşcariu, întemeietorul dialectologiei româneşti – se caracterizează printr-o unitate relativ mare. Pe cînd napolitanul nu pricepe pe veneţian, nici bavarezul pe hamburghez, nici chiar germanul din Dorna pe cel de la Bistriţa, românul din Banat şi cel din Basarabia se înţeleg uşor, deosebirile între graiurile lor fiind mai mult lexicale" (Puşcariu, 1940: 217).

În ceea ce se înţelege prin limbă ca sistem de sisteme: sistemul gramatical, sistemul lexical şi sistemul fonetic, limba română este astăzi (după ce dalmata a încetat să mai fie folosită) singura limbă romanică de tip oriental, cu trei ipostaze rămase la nivel de dialect (*aromâna*, *istro-română*, *megleno-româna*) şi cu dialectul *dacoromân* dezvoltat în limba română contemporană, limbă de comunicare şi limbă literară.

Interpretînd limba în complexitatea ei istorică şi funcţională, Eugen Coşeriu – alături de Saussure, cel mai mare lingvist al secolului al XX-lea – identifică unitatea limbii române la toate trei nivelele:

– ca *limbă istorică*: „Se înţelege, pentru mine, lucrul cel mai important, cel puţin afectiv, este relaţia dintre limba română din restul României şi limba română vorbită dincolo de Prut. Ce putem spune? Că, *la nivelul istoric, este exact aceeaşi limbă*";

– ca *limbă comună*, în procesul de comunicare lingvistică: „Dacă noi considerăm acest lucru la nivelul limbii comune, la nivelul acelei limbi care se vorbeşte de către cei care au fost la şcoală, în biserică, ş.a.m.d., ce putem spune este că *au aceeaşi limbă comună de peste tot* [...], *ca peste tot în România*";

– ca *limbă exemplară*: „Deci, cînd vedem cum scrie Vieru sau Dabija, sau, în proză, Beşleagă, de dincolo de Nistru, sau în proza lingvistică, ştiinţifică, muzicală, un Anatol Ciobanu, vedem că *ei scriu exact aceeaşi limbă, şi se înţelege că ei au conceput exemplaritatea ca o exemplaritate pentru toată comunitatea de*

limbă română, nu numai pentru ei, pentru regiunea aceasta numită Republica Moldova" (Coşeriu, 1994c: 188-189).

*

Din această dublă perspectivă, a sacralităţii din stratul de adîncime al unui nucleu al lexicului românesc – esenţial pentru definirea fiinţei umane faţă cu fiinţa Lumii – şi a unităţii limbii române, viziunea lui Al. Mateevici este foarte aproape de concepţia eminesciană şi reprezintă o altă ipostază a apropierii dintre cei doi creatori, alături de raportul dintre creaţia lor poetică şi creaţia populară, ipostază relevată de G. Călinescu în *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*: „Alexei Mateevici, basarabean din Buceag, mort ca preot militar în 1917 (luase parte la luptele de la Mărăşeşti), ar fi fost un mare poet dacă trăia. Numai Eminescu a mai ştiut să scoată atîta mireasmă din ritmurile populare: «În Bugeac la Căuşeni/Dorm strămoşii moldoveni,/Numai pietre de mormînt/Mai păstrează-al lor cuvînt»" (Călinescu, 1941: 855-856).

Asemeni lui Eminescu, Mateevici îşi asumă cu aceeaşi intensitate şi totală dăruire a fiinţei destinul neamului românesc, ameninţat cu pierderea identităţii naţionale în spaţiul Basarabiei (despre a cărei anexare la Rusia imperială, în 1812 şi în 1878, Eminescu a scris în ziarul *Timpul* articole şi cicluri de articole cu rigoarea absolută a documentului şi cu forţa stilistică impusă de exigenţa respectării adevărului istoric).

În condiţiile agresivităţii istoriei, apărarea şi dezvoltarea identităţii spirituale este principala cale a apărării neamului: „Să ţinem minte – scrie Mateevici – că [...] mulţămită culturei naţionale, *putem vieţui* ca un popor înaintat" (Mateevici, 1993: 435). Identitatea specifică şi unitatea, adăpostite în stratul de adîncime al limbii române, reprezintă temeiul pe care se poate declanşa, în Basarabia, procesul de renaştere naţională, raportat de poetul-preot la procesul de dezvoltare a conştiinţei naţionale a tuturor românilor în secolul al XIX-lea: „Soarta noastră e în mîinile noastre şi numai avînd privirile întotdeauna îndreptate la *deşteptare, ne vom deştepta. Să ne sculăm*, dar, din *somnul* nostru, cum *s-au sculat* (*s.n.*, D.I.) acum mai mult de un veac fraţii noştri de peste Prut" (*ibidem*: 434). Nu-i greu de identificat, în acest scurt fragment, termenul/termenii prin care Mateevici intră în continuitate cu Andrei Mureşanu din poezia *Un răsunet*: „*Deşteaptă-te*, române, din *somnul* cel de moarte" şi din poemul lui Eminescu *Epigonii*: „Preot *deşteptării* noastre, semnelor vremii profet". Cu acelaşi termen (căruia îi stau alături, în scrierile sale, publicistice şi poetice, alte sinonime: *a se trezi, a se scula, înviere/ înviere naţională*) va numi Mateevici Societatea cultural-naţională „Deşteptarea", pe care o întemeiază împreună cu alţi studenţi basarabeni, avînd ca scop principal apărarea locului limbii române în şcoală.

În corespondenţă cu gîndirea exprimată în publicistică, poemul lui Mateevici *Limba noastră*, expresie poetică a concepţiei sale despre raportul

dintre limba română şi identitatea fiinţei naţionale, intră în mod firesc într-o relaţie de comunicare peste timp cu scrieri eminesciene în care central este acelaşi raport.

În semantica poetică a versurilor din poemul lui Mateevici „Limba noastră-i graiul pîinii,/ Cînd de vînt se mişcă vara;/ În *rostirea* ei bătrînii/ Cu sudori *sfinţit-au ţara*” (*Limba noastră*) se poate recunoaşte concepţia eminesciană despre sacralitatea limbii. „Limba veche şi-nţeleaptă” (*Scrisoarea II*) îşi are apărată esenţa de „vorbitorul de căpetenie”, poporul, iar esenţa ei este revelată de imaginea *sanctuarului*, din fragmentul cunoscut, rămas între manuscrise: „Nu noi sîntem stăpînii limbei, ci limba e stăpîna noastră. Precum într-un *sanctuar* reconstituim piatră cu piatră tot ce-a fost înainte [...], după ideea în genere şi în amănunte, care-a predomnit la zidirea *sanctuarului*, astfel trebuie să ne purtăm cu limba noastră românească” (Eminescu, 1981: 241), precum şi în situarea sub semnul muzicii, cu invocarea rolului muzicii lui Palestrina în trăirea raportului Fiinţei umane cu Divinitatea (într-un articol din *Timpul* – 1 mai 1882 [*idem*, 1985b: 112-113]): „Fie cineva ateu şi păgîn, cînd va auzi muzică de Palestrina, sentimentul întunecos, neconştient al creştinătăţii îl va pătrunde şi păgînul sau ateul va fi pe cît ţine impresia muzicii creştin pîn-în adîncimile sufletului. Şi *limba strămoşească e o muzică*” (*s. n.*, D.I.).

Pe acest fond al sacralităţii, în aceleaşi versuri se revelă unitatea ei, expresie a unităţii originare a românilor, întărită de rolul cărţilor sacre, în/prin dezvoltarea ipostazei de limbă de cultură: „Limba noastră-i *limbă sfîntă,/ Limba vechilor cazanii*/ Care-o plîng şi care-o cîntă/ Pe la vatra lor ţăranii”. Ideea o exprimă anterior Eminescu, respingînd recursul la neologisme „netrebnice”, în stilul publicistic şi în limbajul politic: „Bietul Varlaam, Mitropolitul Moldovei şi al Sucevei, care în înţelegere cu Domnii de atunci şi c-un sinod general al bisericei noastre au întemeiat acea admirabilă unitate, care-a făcut ca *limba noastră să fie aceeaşi, una şi nedespărţită, în palat, în colibă şi-n toată românimea* (*s. n.*, D.I.), şi-ar face cruce creştinul auzind o păsărească pe care poporul, *vorbitorul de căpetenie şi păstrătorul limbei* (*s. n.*, D.I.), n-o mai înţelege” (Eminescu, 1970: 218), „biserica au creat limba literară, au sfinţit-o, au ridicat-o la rangul unei limbi hieratice şi de stat. Din acel moment, *trăsătura de unitate a devenit şi a rămas limba şi naţionalitatea*, pe cînd înainte românul înclina a confunda naţionalitatea cu religia” (*ibidem*: 216).

Limba este tezaur şi adăpost al fiinţei româneşti istorice, culturale, afective. Versurile din poemul lui Mateevici: „Limba noastră-i numai cîntec,/ Doina dorurilor noastre/[...]// Limba noastră îi aleasă/ Să ridice slava-n ceruri,/ Să ne spuie-n hram ş-acasă/ Veşnicele adevăruri” se pot raporta la interpretarea dată de Eminescu rolului limbii în formarea fiinţei umane: „Şi chiar dacă o limbă n-ar avea dezvoltarea necesară pentru abstracţiunile supreme ale minţii omeneşti, nici una nu e lipsită de expresia concretă a simţirei şi numai în limba sa omul îşi pricepe inima pe deplin [...]. Limba românească [...] este totodată

organul prin care neamul moştenește avutul intelectual și istoric al strămoșilor lui. Copilul nu învață numai a vorbi corect, el învață a gîndi și a simți românește [...]. În limba sa numai i se lipesc de suflet preceptele bătrînești, istoria părinților săi, bucuriile și durerile semenilor săi" (*ibidem*: 213-214).

Al. Mateevici scrie poemul *Limba noastră* în 1917, cu foarte puțină vreme înainte de moarte, și îl citește, la întoarcerea de pe frontul de la Mărășești, la deschiderea *Cursurilor pentru învățătorii moldoveni.* Cu același prilej poetul-preot, învățător al neamului, formulează în mod explicit ideea unității limbii și literaturii românilor: „N-avem două limbi și două literaturi, ci numai una, aceeași cu cea de peste Prut. Aceasta să se știe din capul locului, ca să nu mai vorbim degeaba [...]. Noi trebuie să ajungem de la limba noastră proastă de astăzi numaidecît la limba literară românească" (Mateevici, 1993: 464), componentă fundamentală a unității românilor ca popor, consfințită politic prin marea Unire din 1918, moment auroral în care și-au revelat și fructificat consubstanțialitatea nivelele istoric, lingvistic și cultural.

Limba română, Chișinău, nr. 1-2/2008, p. 14-27
(răspuns la *Laudatio*, la Universitatea de Stat
a Republicii Moldova, sept. 2007).

SUB SEMNUL LIMBII ROMÂNE

Nu am avut norocul să-l întîlnesc pe Grigore Vieru și să-i fiu în preajmă cît aș fi dorit, dar întîlnirile noastre, atîtea cîte au fost, au stat totdeauna sub semnul Limbii Române. Acum, cînd mă uit în urmă, aș fi înclinat să spun că așa trebuia să se întîmple, și nu altfel. M-am apropiat de poezia lui Grigore Vieru prin poemul *În limba ta*, pe care l-am citit înainte de a trece Prutul și înainte de a-l fi cunoscut pe omul Grigore Vieru. Peste mai mulți ani, aveam să trăiesc bucuria de a reciti poemul, în deschiderea numărului 1-2 din 2008 al revistei *Limba Română* din Chișinău. Era tipărită, cu titlul *Autograf*, fotocopia manuscrisului, intitulat acum *În aceeași limbă*, cu semnătura poetului. Era acesta un autograf purtînd, ca atîtea din gesturile lui, semnul marii deschideri a ființei lui Grigore Vieru spre celălalt. În ce mă privește, *Autograful* de acum se adăuga unei dedicații-autograf*, din 1997, pe volumul intitulat semnificativ *Acum și în veac*, autograf prin care am înțeles, ca și atunci cînd îl auzeam rostit de poet, cît de adînc este sensul termenului *frate* în exprimarea lui. Ultima noastră întîlnire, apoi, a fost să fie la Casa Limbii Române din Chișinău, la aniversarea lui Nichita Stănescu. Înainte de a intra în miezul comunicării mele despre raportul Mihai Eminescu – Nichita Stănescu, am invocat un moment în care

* „Fratelui Dumitru, pe care îl știu de 2000 de ani, și tot de 2000 de ani mi-e drag, Gr. Vieru, Iași, 27 noiembrie, '97" (*n. red.* revistei *Limba Română*).

Grigore Vieru stabilea, între real şi imaginar, o relaţie foarte strînsă Nichita Stănescu – Mihai Eminescu – Limba Română – unitatea şi identitatea românilor de pe cele două maluri ale Prutului: „Fac parte din cea mai dramatică generaţie de români basarabeni. O generaţie care a absolvit şcoala medie fără să-l cunoască pe Eminescu, dacă vă puteţi imagina aşa ceva. Eminescu în anii '50 era ferit de ochii noştri. Un prieten de-al meu şi un coleg de suferinţă obţinuse în studenţie o ediţie veche cu opera politică a lui Eminescu şi îi era frică să o citească la cămin, pentru că putea fi denunţat de turnători. Se aşeza în ultima bancă, cea mai veche şi mai putredă, punea cartea în bancă şi citea prin crăpătura băncii – banca avea o mare crăpătură, intra mîna prin ea: astfel l-am citit noi pe Eminescu – prin crăpătura băncii. Eminescu a fost pentru mine şi pentru generaţia mea primul manual de limba română, primul meu manual de istorie a românilor.

Eu am trecut Prutul foarte tîrziu. Dacă unii au visat să ajungă în cosmos şi au şi ajuns în cosmos, eu viaţa întreagă am visat să trec Prutul. Am reuşit abia în '73. Îmi amintesc că poetul Nichita Stănescu nu mai ştia cum să mă bucure şi într-un miez de noapte mi-a spus: «Hai, Grigore, să îţi arăt casa în care Eminescu a citit pentru prima oară *Luceafărul* – casa lui Titu Maiorescu». «Hai, Nichita!» Şi am mers; ne-am oprit în faţa unui gard înalt. Eu am încercat să mă uit şi atunci Nichita, care în anii '70 era înalt ca un brad şi frumos, şi voinic, m-a luat în braţe şi m-a ridicat pe umeri şi m-a întrebat: «Vezi casa, Grigore?», «O văd, Nichita!». Nu era nici o casă, nimic – aflasem mai tîrziu că acea casă fusese demolată prin anii '50. Practic, ea exista doar în imaginaţia lui Nichita şi în imaginaţia mea. Astfel, de pe umerii lui Nichita, am văzut casa în care Eminescu a citit pentru prima oară *Luceafărul*, iar de pe umerii lui Eminescu am văzut Ţara.

Prin Eminescu, noi, românii din Basarabia, am visat şi visăm, noi prin Eminescu am luptat şi luptăm şi am obţinut mari izbînzi pentru scrisul latin şi limba română. Prin Eminescu unii dintre noi ne ispăşim păcatele. Eminescu pentru noi este starea care ne păstrează".

L-am simţit pe Grigore Vieru, care stătea în dreapta mea, fremătînd de emoţie; retrăia, fără îndoială, starea fiinţei lui din timpul întîlnirii cu Nichita Stănescu, cu care stare va fi invocat acel timp în lumea lui Eminescu, la Ipoteşti, în anul 2000 [în 15 ianuarie].

Am recunoscut în această rostire a lui Grigore Vieru ceea ce mi s-a părut că exprimă chipul său, ochii mai ales, adînci, strălucind a bucurie, întunecîndu-se din timp în timp... Şi am mai recunoscut în cuvîntul atît de încărcat de sens al poetului termenii săi de referinţă în asumarea bătăliei pentru apărarea identităţii şi unităţii românilor: *Limba română* şi *Mihai Eminescu*. Limba română ne-a dat fundamentul identităţii naţionale, care, implicit, este şi europeană. Eminescu ne-a dezvoltat conştiinţa acestei identităţi şi a integrat identitatea românească în orizontul culturii umanităţii. Poemul lui Grigore

Vieru *În limba ta* rezonează peste timp cu concepţia lui Eminescu despre raportul dintre fiinţa umană şi limba în care se formează: „Limba românească [...] este [...] organul prin care neamul moşteneşte avutul intelectual şi istoric al strămoşilor lui. Copilul nu învaţă numai a vorbi corect, el învaţă a gîndi şi a simţi româneşte" (Eminescu, 1970: 213-214).

Cu această înţelegere şi cu asumarea imperativelor din poemul lui Mateevici, *Limba noastră*: „Limba noastră-i foc ce arde/Într-un neam ce fără veste/S-a trezit din somn de moarte,/Ca viteazul din poveste [...].//Înviaţi-vă, dar, graiul/Ruginit de multă vreme,/Ştergeţi slinul, mucegaiul/Al uitării-n care geme", poetul Grigore Vieru a intrat în bătălia culturală şi social-politică pentru revenirea la scrierea cu alfabet latin, pentru respingerea tezei politice, în contradicţie cu adevărul istoric şi lingvistic, a existenţei unei limbi moldoveneşti distinctă de limba română, pentru afirmarea constituţională a limbii române ca limbă oficială în Republica Moldova. Recunoaşterea adevărului istoric privind unitatea limbii şi a poporului român echivalează în concepţia lui Grigore Vieru cu recuperarea libertăţii fiinţei: „Vom fi liberi în măsura în care liberă va fi limba şi istoria noastră, în măsura în care vom şti să le apărăm împotriva timpurilor atît de potrivnice nouă".

Cu această concepţie s-a integrat Grigore Vieru în elita intelectualităţii din Basarabia, care a apărat, în diferite moduri, în vremi grele, identitatea românească, apărîndu-i limba şi cultura. Ion Hadîrcă, Nicolae Dabija, Ion Vatamanu, Dumitru Matcovschi, Valentin Mândicanu, Valeriu Matei, Ion Ungureanu, Ion Dumeniuc, Nicolae Mătcaş, Anatol Ciobanu, Silviu Berejan, Mihai Cimpoi şi atît de mulţi alţii, în total acord cu poporul care a făcut neîncăpătoare Piaţa Marii Adunări Naţionale din Chişinău în acei ani de după 1989, cînd părea că omul iese de sub stăpînirea vremurilor. A rămas pe aceeaşi poziţie Grigore Vieru, îndurerat de multe, dar încrezător şi ferm în apărarea visului, în vremi recente, într-altfel grele. Nu a abandonat o singură clipă bătălia pentru apărarea identităţii româneşti, nici visul reunirii românilor. Stau mărturie creaţia lui poetică: „Este o nebunie să încerci/Să dai la o parte Limba Română,/Ca să vezi pe Eminescu –/Eminescu este chiar Limba Română.//Este o nebunie să încerci/Să dai la o parte Prutul/Ca să ajungi mai repede în Ţară – /Ţara este chiar Prutul", publicistica: „În momentele de răscruce a dat dovadă de mult curaj şi demnitate Academia noastră. Citām Declaraţia ei: «Adunarea Generală Anuală (din 28.02.1996 – *s.n.*, D.I.) a Academiei de Ştiinţe a Moldovei confirmă opinia ştiinţifică argumentată a specialiştilor filologi din republică şi de peste hotare (aprobată prin Hotărîrea Prezidiului A.Ş.M. din 9.09.1994) potrivit căreia denumirea corectă a limbii de stat (oficiale) a Republicii Moldova este Limba Română». Sărut mîna tuturor academicienilor şi specialiştilor filologi care au semnat o asemenea declaraţie. Ea îmi adînceşte mîndria că fac parte şi eu din neamul care vorbeşte şi scrie româneşte", acţiuni temerare în vremuri potrivnice.

Poezia lui Grigore Vieru, de largă circulaţie în Republica Moldova încă din anii '60, ajunge a fi cunoscută şi în România prin inteligenţa, curajul şi atenţia arătată de directorii unor edituri de prestigiu, care o tipăresc: *Steaua de vineri*, 1978, la Editura Junimea din Iaşi (Mircea Radu Iacoban, care a reuşit să pună pentru prima dată în circulaţie poezia lui Grigore Vieru în alfabet românesc, în România şi în Republica Moldova), *Izvorul şi clipa*, 1981, la Editura Albatros din Bucureşti (Mircea Sântimbreanu), în colecţia „Cele mai frumoase poezii", *Rădăcina de foc*, în 1988, la Editura Univers, Bucureşti (Romul Munteanu), *Constelaţia lirei* (o antologie în care cititorii din România au putut cunoaşte, fie şi numai prin cîteva creaţii, poezia lui Grigore Vieru, Vasile Leviţchi, Dumitru Matcovschi, Liviu Damian, Nicolae Dabija, Anatol Codru, Emilian Galaicu-Păun şi alţii), în 1987, la Editura Cartea Românească (Ioan Alexandru) şi prin prestigiul scriitorilor care o prefaţează: Nichita Stănescu, Marin Sorescu, Ioan Alexandru. După 1989 vor urma alte volume şi, mai cu seamă, recunoaşterea valorii poeziei sale şi a rolului esenţial pe care poetul l-a avut în redeşteptarea conştiinţei naţionale; în anul 1990 este primit membru de onoare al Academiei Române. „Grigore Vieru are un destin impresionant în ciuda simplităţii aparente a versului de o mare accesibilitate şi a temelor generale, nu foarte numeroase – avea să spună, în *Laudatio*, Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Dar el se numără printre acei poeţi a căror fiinţă se face ecoul tuturor, printre acei *poeta vates* de felul lui Goga, pentru care mesajul poeziei are, în virtutea rădăcinilor vii, atribute mesianice."

În toamna anului 2008 se tipăreşte la Iaşi, la Princeps Edit, volumul *Taina care mă apără*, ediţie realizată de poetul însuşi împreună cu Daniel Corbu. Volumul se deschide printr-un cuvînt al poetului, intitulat *Cartea vieţii mele*, şi se încheie cu *Epitaf pentru mine însumi*: „Sînt iarbă. Mai simplu nu pot fi. Grigore Vieru", iar pe coperta a IV-a are în reproducere facsimilată poezia *Legămînt*, expresie a legăturii intime cu poezia eminesciană. Toate aceste elemente, care străjuiesc conţinutul volumului, concentrează într-un chip aparte esenţa poeziei lui Grigore Vieru şi adîncimea raportului său cu limba română şi cu poezia românească, prin Eminescu. Ar fi momentul ca visul de reunificare a românilor să se împlinească măcar prin integrarea în panorama literaturii şi culturii române a tuturor creaţiilor spirituale semnificative realizate în Basarabia şi în Nordul Bucovinei. Să ne asumăm sensul adînc al frazei rostite de Mateevici în preajma momentului astral al Marii Uniri din 1918 a tuturor românilor: „N-avem două limbi şi două literaturi, ci numai una, aceeaşi cu cea de peste Prut", cu o necesară modificare, impusă de realităţile de astăzi: „N-avem două limbi şi două literaturi, ci numai una, aceeaşi pe ambele maluri ale Prutului".

Limba Română, Chişinău, nr. 1-4/2009, p. 125-128.

V. OAMENI ŞI CĂRŢI

O VIAŢĂ ÎNCHINATĂ ŞTIINŢEI LIMBII. INTERVIU CU PROFESORUL G. IVĂNESCU, LA 70 DE ANI

Născut la 2 noiembrie 1912, în satul Vutcani, azi judeţul Vaslui, profesorul G. Ivănescu a împlinit 70 de ani. O viaţă bogată, de studiu neîntrerupt şi cercetare împătimită, dedicată dezvoltării ştiinţei şi culturii româneşti.

Drumul profesorului Ivănescu spre afirmare ca una din marile personalităţi ale lingvisticii româneşti şi europene începe la Iaşi şi se împlineşte la Iaşi, după ce a trebuit să depăşească perioade defavorabile şi după un mare ocol prin ţară, cu consecinţe însemnate pentru învăţămîntul şi lingvistica românească.

După şcoala primară făcută în satul natal şi după cursurile liceale urmate la Bîrlad, la Liceul „Gheorghe Roşca-Codreanu", în toamna anului 1930 G. Ivănescu se înscrie la Facultatea de litere şi filosofie a universităţii ieşene, secţiile de Filologie română şi Filologie clasică. Aici îi are profesori pe Alexandru Philippide, G. Ibrăileanu, Ilie Bărbulescu, G. Pascu, O. Botez, Ilie Minea, I.M. Marinescu şi Cezar Papacostea.

După obţinerea licenţei în Litere şi filosofie, în 1933, G. Ivănescu pleacă la Paris (1934-1935) şi Roma (1935-1937), unde studiul în biblioteci şi contactele, la cursuri şi seminarii, şi personale, cu mari lingvişti ai vremii – Vendryes, M. Roques, G. Bertoni, Formichi – îi vor consolida concepţia lingvistică şi-i vor adînci cunoaşterea limbilor indoeuropene, clasice şi moderne.

Colaborează, încă din 1934, şi apoi, după revenirea în ţară, cu profesorul Iorgu Iordan, ca asistent universitar şi la redacţia *Buletinului Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide"*.

În 1945, G. Ivănescu obţine doctoratul în filologie cu teza *Probleme capitale ale vechii române literare* (tipărită la Iaşi în 1948). În 1948 devine titularul cursului de *Limba română şi dialectele ei*, pe care îl predă pînă în 1952, cînd este nevoit să părăsească învăţămîntul. Rămîne în Iaşi, cercetător la Institutul de Istorie şi Filologie al Academiei R.P.R. pînă în anul 1956, cînd se transferă la Bucureşti ca secretar ştiinţific al „Comisiei pentru formarea limbii române şi a poporului român", de pe lîngă Academia R.P.R. Revine la Iaşi abia în 1971, profesor de lingvistică indoeuropeană şi românească la Facultatea de filologie. Între timp a funcţionat ca profesor de Filologie romanică la Universitatea din Timişoara (1962-1969) şi director al Centrului de istorie, filologie şi folclor din Craiova.

În anul 1965, profesorul G. Ivănescu este ales membru corespondent al Academiei R.S. România.

Concomitent cu o remarcabilă activitate didactică, profesorul G. Ivănescu a fost şi este o prezenţă permanentă în dezvoltarea ştiinţei româneşti şi europene prin studii fundamentale de lingvistică generală, lingvistică indoeuropeană,

lingvistică românească, stilistică, istorie şi teorie literară, folclor şi etnografie etc. A reprezentat în mod strălucit lingvistica românească prin rapoarte şi comunicări ştiinţifice la congrese internaţionale organizate la Bucureşti, Sofia, Québec, Montreal, Bologna, Florenţa etc.

A dat culturii româneşti cea mai completă *Istorie a limbii române* (Iaşi 1980) şi, pornind de la un manuscris al profesorului Th. Simenschy, o *Gramatică comparată a limbilor indoeuropene*, printre puţinele în Europa.

Aducătoare de nu mici neajunsuri pentru activitatea sa didactică şi ştiinţifică, peregrinările prin ţară ale profesorului G. Ivănescu au jucat, însă, un rol însemnat în impunerea unei anumite direcţii în lingvistica românească. Pe unde a trecut, profesorul Ivănescu a lăsat urme definitive. La Timişoara a creat şi condus un colectiv de tineri lingvişti care duce mai departe concepţia şi metodele sale de investigare ştiinţifică, a întemeiat şi condus *Analele ştiinţifice* ale universităţii de aici. La Craiova a iniţiat şi condus două principale reviste, *Historica* şi *Philologica*. Revenit la Iaşi, a consolidat direcţiile unei şcoli lingvistice specifice, cu rădăcini în cursurile şi lucrările lui A. Philippide şi Iorgu Iordan, care situează în centrul atenţiei raportul dintre limbă şi cei care o vorbesc.

Continuator al şcolii lui Alexandru Philippide, G. Ivănescu a devenit el însuşi creator de şcoală, cu puncte ferme mai ales în Iaşi, Timişoara şi Craiova, dar şi la Bucureşti şi Cluj, contribuind în mod esenţial la constituirea unui profil specific al lingvisticii româneşti.

Cu o activitate ştiinţifică extrem de bogată şi cuprinzînd aproape toate domeniile cercetării lingvistice precum şi alte domenii de cercetare în sfera ştiinţelor umaniste, ceea ce a determinat alăturarea numelui său de cel al enciclopedistului Hasdeu, profesorul G. Ivănescu are în continuare mari proiecte. Împlinirea acestora va ridica şi mai mult prestigiul şcolii româneşti de lingvistică pe plan european.

*

D. Irimia: V-aţi impus de mai multă vreme, tovarăşe profesor, ca unul din marii noştri lingvişti. Ultimele cărţi pe care le-aţi tipărit, *Istoria limbii române* şi, împreună cu Th. Simenschy, *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, vă situează definitiv între personalităţile de seamă ale ştiinţei româneşti şi europene. Privind în urmă cu satisfacţia şi seninătatea împlinirilor majore, aţi putea identifica momentul sau factorii care au decis destinul dumneavoastră ştiinţific?

G. Ivănescu: În viaţa mea sînt mai multe momente hotărîtoare în ceea ce priveşte cariera ştiinţifică, dar orientarea către lingvistică îşi are începuturile în anul 1928, cînd s-a introdus studiul limbii greceşti în liceu. Am învăţat atunci elementele limbii greceşti după un manual de Iuliu Valaori. Prietenia cu un student în filologia clasică, din Bîrlad, viitorul profesor secundar Luciliu Pîrvu,

mi-a prilejuit cunoaşterea unor cărţi de filologie clasică şi de lingvistică indoeuropeană. Am citit atunci pasaje din cartea lui Valaori, *Elemente de lingvistică indoeuropeană* (Bucureşti, 1924), am răsfoit *Dicţionarul latin etimologic* al lui Ernout şi Alfred Meillet, am studiat greaca, iar în vacanţa spre clasa a şaptea am tradus vreo zece pagini din Herodot. În aceeaşi vacanţă am studiat amănunţit şi cartea lui Vasile Pârvan, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman* (Bucureşti, 1911), care unea istoria antică cu lingvistica. Eram îndrăgostit de pe atunci de lumea antică greco-romană şi credeam că voi deveni un filolog clasic. Îmi căzuseră în mînă şi cîteva numere ale revistei *Orfeus şi Favonius*. Dar voiam să mă ocup şi de evul mediu românesc şi am început să învăţ slava medievală (aşa-zisa medio-bulgară) dintr-o carte a lui Al. Ştefulescu, *Mînăstirea Tismana*. Cînd eram în clasa a şaptea a liceului am comandat, printr-o librărie din Bîrlad, *Gramatica slavei vechi* a lui Leskien (în germană), *Le langage*, de Vendryes şi alte cîteva cărţi pe care am început să le citesc. Gramatica lui Leskien mă introducea în lingvistica indoeuropeană. Am citit atunci şi lingvistică românească, dar nu credeam că voi deveni un specialist în această materie. De Philippide aflasem în clasa a şasea a liceului, cînd am citit şi cîteva pagini din *Principii de istorie a limbii*, prea dificilă pentru mine atunci. Voiam să mă înscriu la secţia de filologie clasică a Universităţii din Bucureşti, unde studiase şi fusese profesor Vasile Pârvan, pentru care aveam un adevărat cult şi chiar credeam că voi deveni istoric al antichităţii. Dar Petru Constantinescu-Iaşi, pe care l-am avut profesor la Liceul „Gheorghe Roşca-Codreanu" din Bîrlad şi care acum era profesor la Facultatea de teologie a Universităţii din Iaşi, facultate care îşi avea sediul la Chişinău, i-a comunicat cumnatului său, Giorgio Pascu, că eu eram interesat de lingvistică. Aflase aceasta dintr-o scrisoare pe care i-o adresasem prin aprilie 1930 şi în care îi vorbeam de două articole de lingvistică pe care le pregăteam atunci: „Cînd au acceptat românii alfabetul chirilic" şi „Originea sufixului românesc *-re*". Pascu i-a cerut să-mi comunice să mă înscriu la Universitatea din Iaşi, unde m-am şi înscris în toamna anului 1930. Aici am început să urmez cursurile secţiei de filologie română şi ale secţiei de filologie clasică. Citeam multă lingvistică chiar din anul întîi al Universităţii, mai ales lingvistică indoeuropeană. Aşa că, pe la sfîrşitul anului 1930, credeam că voi deveni un indoeuropenist. Dar cursurile şi teoriile lui Philippide m-au captivat total, încît am început să consider ca viitoarea specialitate a mea şi lingvistica românească. Am mai urmat cursurile secţiei de filologie clasică în 1931-1932, pentru a renunţa la ele cînd am trecut în anul al treilea. Dar un moment hotărîtor în cariera mea a fost şi faptul că în 1934, cînd eram licenţiat de un an de zile, am fost recomandat de profesorul Iordan, pe care l-am audiat numai în anul al treilea, pentru o bursă de studii la Paris (unde am şi plecat în decembrie 1934), precum şi faptul că profesorul Iorgu Iordan m-a numit asistent universitar în vara anului 1935.

D.I.: V-aţi întîlnit, în timpul studiilor din ţară şi din străinătate, cu personalităţi remarcabile ale culturii şi ştiinţei româneşti şi europene. Care dintre acestea au avut rolul hotărîtor în formarea concepţiei dumneavoastră despre ştiinţă şi cultură, despre cercetarea limbii?

G.I.: În ţară Philippide şi Ibrăileanu, pe care i-am audiat, mi-au dat o concepţie deterministă, naturalistă despre ştiinţele spiritului (ştiinţele sociale), iar Iorgu Iordan, prin cursul său de *Introducere în lingvistica romanică. Evoluţia şi starea actuală a lingvisticii romanice*, tipărit în 1932, mi-a atras atenţia asupra concepţiei idealiste despre ştiinţele spiritului, în care domina Meillet, care orbise cu puţin mai înainte şi nu mai venea la cursuri, dar operele lui mi-au servit drept îndreptar în lingvistica indoeuropeană şi generală. El a devenit pentru mine un model pe care, mai mult sau mai puţin, mai clar sau mai puţin clar, am voit să-l realizez eu însumi. În Italia (1935-1937) am audiat cursurile lui Giulio Bertoni, cu care am avut şi mai multe discuţii despre principiile limbii, acasă la el. Cu informaţia mea deterministă de la Iaşi şi Paris nu-l puteam înţelege dar, după ce, tot în Italia, am citit lucrările filosofilor Benedetto Croce şi Giovanni Gentile, care m-au introdus în filosofia lui Hegel, am înţeles că în ştiinţele sociale este just şi punctul de vedere al lui Bertoni, care era şi acela al profesorului Iordan, şi am făcut o sinteză între cele două orientări, sinteză care n-a fost dată publicităţii decît în 1972; mă refer la articolul meu „Storia delle parlate popolari e storia delle lingue popolari", în *Philologica*, Craiova, 1972. Am considerat anume că spiritul, societatea, umanitatea au două forme fundamentale, una populară, care, în domeniul limbilor, se manifestă prin limbile (graiurile) populare, alta cultă, care se manifestă prin limbile de cultură, adică limbile literare. Am căutat să învăţ şi ca idei şi ca metodă de la toate şcolile şi curentele lingvistice, dar am respins cu hotărîre ceea ce mi s-a părut eronat.

D.I.: Ştiu că pregătiţi, împreună cu Carmen Pamfil, o ediţie *Alexandru Philippide*. Credeţi că, dacă opera lingvistului român ar fi fost cunoscută la vreme în Europa, ar fi ea putut influenţa dezvoltarea lingvisticii contemporane?

G.I.: Sînt ferm convins că da. Însă numai dacă unii lingvişti români sau străini – ar fi putut-o face unii din cei aflaţi în străinătate – ar fi dus o adevărată campanie de susţinere a doctrinei lingvistice a lui Philippide, ar fi scris despre înnoirea pe care o poate aduce lingvisticii concepţia învăţatului român. Rar de tot un sistem de idei a creat numai prin el însuşi o nouă direcţie în ştiinţă. Un curent nou este imprimat ştiinţei de o echipă de cercetători. Şcoala lingvistică din Praga a început nu cu un singur om ci cu cel puţin patru oameni care militau pentru structuralism şi fonologie. Lupta pentru impunerea tezelor lingvistice ale lui Philippide ar fi fost, însă, grea, pentru că structuraliştii, care au cîştigat după 1928 conştiinţele europene şi americane, aveau o doctrină aproape mereu opusă.

D.I.: Ce consecinţe credeţi că va avea pentru lingvistica actuală publicarea ediţiei Philippide?

G.I.: Cursul de istorie a limbii române făcut la Universitatea din Iaşi şi pe care Philippide nu l-a publicat ar fi putut pătrunde adînc în intelectualitatea română, fiind oarecum elementar şi totuşi extrem de interesant. *Dicţionarul limbii române I (A–C)*, rămas în manuscris, ar fi putut interesa mult publicul românesc. Erudiţia de care dă dovadă mereu Philippide în aceste opere ca şi multele idei noi ar fi putut să exercite asupra publicului cult românesc o influenţă cam la fel cu aceea pe care a exercitat-o Hasdeu la vremea sa. Această influenţă s-ar putea exercita măcar în viitorul apropiat. Alte opere ale lui Philippide, de asemenea inedite, puse la dispoziţia noastră de doamna Philippide, soţia poetului Al. A. Philippide, vor putea juca abia acum un rol în dezvoltarea culturii române.

D.I.: În tratatul dumneavoastră de *Istorie a limbii române* realizaţi o aplicare ştiinţifică, nedogmatică, a principiilor filosofiei marxiste. Aţi putea preciza momentul întîlnirii cu marxismul şi rolul pe care această întîlnire l-a avut în formarea concepţiei dumneavoastră despre limbă?

G.I.: Am cunoscut materialismul istoric de pe cînd eram student, dar foarte superficial. Am început să aprofundez marxismul după 1944. Dar adevărata înţelegere a doctrinei marxiste am avut-o în 1947-1948 şi mai ales 1949-1950, cînd am redactat primele lucrări de lingvistică marxistă, nepublicate nici pînă azi. Pe vremea aceea, în U.R.S.S. se credea că lingvistica marxistă a fost creată de N.J. Marr, un mare învăţat, care, însă, s-a lăsat furat de cele mai neştiinţifice concepţii. Am respins de pe atunci gravele sale erori, acceptate ca inovaţii ştiinţifice revoluţionare de către elevii săi, în special de I.I. Neşcianinov, şi am creat o lingvistică ştiinţifică lipsită de mai toate aceste erori, pe care şi azi o accept. Am expus-o întîia oară în broşura *Istoria limbii române în lumina materialismului lingvistic*, Iaşi, 1950, apoi în mai multe articole, şi am reluat-o, cu puţinele corectări necesare, în *Istoria limbii române*. Articolele de lingvistică ale lui Stalin, care respingeau total concepţia lui Marr, mi-au permis să-mi precizez unele amănunte ale acestei concepţii.

D.I.: Despre *Istoria limbii române* aţi vorbit mult şi în detalii semnificative într-un interviu, dens în idei, cu M. Ungheanu, în *Luceafărul*. Eu v-aş ruga să-i fixaţi locul între celelalte lucrări similare din cultura franceză, italiană, spaniolă sau din alte culturi.

G.I.: *Istoria limbii române* elaborată de mine se deosebeşte de toate istoriile limbilor publicate pînă astăzi la noi şi mai ales în străinătate prin concepţia generală despre felul cum trebuie realizată o istorie a unei limbi. Întrucît eu tratez istoria unei limbi deosebind multe epoci în dezvoltarea sa – în cadrul dezvoltării românei am distins nouă epoci, inclusiv cea a latinei populare –, nu mai fac descrieri ale limbii din diferite etape, ci înregistrez numai schimbările lingvistice din fiecare în parte. Considerînd apoi că limbile de cultură (numite de obicei literare) au o dezvoltare aparte, deosebită de cea a graiurilor poporului, am tratat separat aceste două realităţi lingvistice, începînd

cu epoca în care se creează o limbă literară. Conform principiului meu, împrumutat de la Philippide, că schimbările fonetice nu sînt spirituale, ci se explică prin conformaţia organelor articulatorii şi prin dispoziţiile articulatorii înnăscute în om, am putut spune că evoluţia fonetică a limbii este o istorie a naturii în om, că, deci, pînă în secolul al XVIII-lea, istoria limbii este şi o istorie a unor fapte naturale, greu de detectat, şi că numai începînd din secolul al XVIII-lea istoria limbii române este exclusiv istoria spiritului. Nu toate istoriile limbilor tratează şi valorile artistice ale limbii. Eu am făcut şi aceasta şi am distins trei stiluri fundamentale artistice: cel normal sau neutru, cel înalt (distins, susţinut) şi cel vulgar, care poate fi şi ironic sau satiric. În general, istoriile limbilor publicate pînă astăzi sînt sau prea schematice, sau prea dezvoltate; ba unii lingvişti, ca Giacomo Devoto, cred chiar că istoria limbii nu trebuie să cuprindă toate schimbările lingvistice. Istoria limbii române pe care am alcătuit-o se situează la mijloc între cele două tipuri de istorii. Desigur, modul meu de a face istoria unei limbi nu e radical deosebit de cele vechi.

D.I.: Cu mulţi ani în urmă, cînd aţi revenit în Iaşi, eraţi convins că lingvistica românească trebuie şi poate să joace un rol important în impunerea unei direcţii noi în lingvistica europeană, readucînd-o la esenţa ei umană. Care ar putea să fie, mai exact, această direcţie?

G.I.: Am gîndit nu numai în 1971, dar deja din deceniul al patrulea, că lingvistica românească trebuie să încerce să joace un rol important în dezvoltarea lingvisticii mondiale. Aveam, de altfel, exemplul Cehoslovaciei care, e drept, cu ajutorul lui Troubetzkoy şi Jakobson, a jucat un rol important în dezvoltarea lingvisticii universale. De ce românii n-ar fi putut juca şi ei un rol tot atît de însemnat? De altfel, cînd eram student în anul al treilea, profesorul Iordan, într-o conferinţă despre lingvistica românească, a făcut constatarea că noi nu avem încă o şcoală de lingvistică generală, care să fi influenţat lingvistica din alte ţări, şi îşi exprima dorinţa ca ea să apară. Consider că lingvistica actuală este deficitară în ce priveşte explicarea limbii prin om şi că lingvistica românească, plecînd mai ales de la Hasdeu, Philippide şi Densusianu, poate aduce din nou lingvistica mondială pe făgaşul cel drept. Şi desigur că prin lucrarea mea, *Istoria limbii române*, care se inspiră mai ales din operele acestor trei lingvişti, am căutat să aduc un serviciu pe această linie lingvisticii mondiale. Dar transformarea lingvisticii mondiale în acest sens va rămîne o simplă dorinţă dacă lucrările lui Philippide şi lucrarea mea nu vor apărea în traducere într-o limbă străină şi dacă alţi lingvişti nu-şi vor însuşi acest program de lucru şi nu vor munci pentru el.

D.I.: Cînd vă gîndeaţi la această „revoluţie” necesară în lingvistica actuală eraţi stăpînit de o stare de entuziasm care se observă imediat. Dezvoltarea ulterioară a lingvisticii româneşti a răspuns pozitiv încrederii şi entuziasmului dumneavoastră de atunci?

G.I.: N-am crezut niciodată că voi reuşi să realizez singur această „revoluţie" în lingvistică. Eram conştient că ea nu se putea realiza fără o echipă de cercetători şi fără una de traducători care să se dedice acestei munci. Am voit să creez o publicaţie de fonologie în limbi străine deja înainte de război, dar de unde să fi putut lua fondurile, cînd atunci se trăia aşa de greu? Au venit apoi anii războiului şi anii de după război, tot aşa de grei, cînd problema existenţei prima. Apoi au apărut alte dificultăţi. După 1962, cînd am fost numit profesor la Universitatea din Timişoara, o serie de tineri care terminaseră facultatea pînă atunci sau care au terminat-o după aceea, ca elevi ai mei, erau prea angajaţi în munca de asimilare a întregii lingvistici române sau a unor părţi din ea ca să mă poată urma, dar cei mai mulţi dintre ei mi-au acceptat ideile după plecarea mea de acolo (1969) şi mai ales după revenirea mea în Iaşi (1971), aşa că astăzi ei, ca şi unii din elevii mei ieşeni, de pînă în 1952 şi de după 1971, constituie o echipă (ieşeană şi timişoreană) care tinde către o modificare a lingvisticii române actuale. Această echipă s-a întărit în convingerea că trebuie să vină o schimbare după apariţia *Istoriei limbii române*. Mă refer la Vasile Arvinte, Şt. Giosu şi Al. Andriescu, la Ecaterina Teodorescu, la Ionel Stan, Vasile Frăţilă, V. Ţîra, Maria Sitaru şi D. Craşoveanu de la Timişoara, la Ileana Oancea, de la aceeaşi universitate, care a redactat un curs de romanistică foarte înnoitor, plecînd de la ideile mele de lingvistică generală, la Carmen Pamfil şi Cristina Florescu, de la Universitatea din Iaşi, şi la Ioan Oprea, care mi-a fost elev. Dar tocmai acum posibilităţile de publicare s-au împuţinat. Cu aceşti cercetători şi cu alţii se va putea face o revoluţie cel puţin în lingvistica românească, şi nu numai în problemele stricte pe care le pune limba română, dar şi în problemele lingvisticii generale.

D.I.: Care sînt, după părerea dumneavoastră, principalele obstacole pe care le are de înfruntat lingvistul tînăr sau tînărul care şi-ar propune, ca şi dumneavoastră, să devină lingvist?

G.I.: Faptul că nu se învaţă mai mult limbile clasice în şcoala generală şi în liceu, deci faptul că se începe specializarea (mai ales în ştiinţele tehnice) înainte de 18 ani, apoi faptul că licenţa în filologie nu-ţi mai dă posibilitatea de a ocupa un post de asistent în învăţămîntul universitar sau de cercetător într-un institut de lingvistică. Trebuie să se înţeleagă o dată că institutele de cercetare – şi nu numai cele lingvistice – trebuie să crească mereu în ce priveşte numărul cercetătorilor, mai exact să absoarbă în fiecare an pe toţi absolvenţii facultăţilor de filologie care au aptitudini pentru munca ştiinţifică. Cred că nu-i întîmplător faptul că, de cînd s-a renunţat la recrutarea absolvenţilor facultăţilor de filologie ca asistenţi şi ca cercetători, vin la aceste facultăţi cei mai slabi studenţi. Excepţiile sînt foarte puţine, chiar dacă onorabile.

D.I.: Aţi publicat o *Gramatică comparată a limbilor indoeuropene*, rezultată din completările aduse unui text lăsat de profesorul Simenschy. Cartea este o contribuţie esenţială la cunoaşterea limbilor indoeuropene. Dată fiind poziţia

extrem de precară a limbilor clasice (latina, greaca) în învăţămîntul românesc, precum şi cunoaşterea extrem de limitată a limbii sanscrite şi a altor limbi vechi, credeţi că cercetarea indoeuropenistică are la noi perspective de dezvoltare şi continuare?

G.I.: În condiţiile actuale – şi ele s-au creat, cred, cam de pe la 1950 – lingvistica indoeuropeană nu se mai poate dezvolta în România decît la Bucureşti, unde există o catedră de filologie clasică şi unde se predă gramatica comparată a limbilor indoeuropene. Desfiinţarea secţiilor de filologie clasică la Universitatea din Iaşi şi Cluj-Napoca, imediat după 1950, a avut efecte catastrofale pentru dezvoltarea lingvisticii indoeuropene din România. Specialişti ca Th. Simenschy sau I.I. Russu s-au format la Iaşi şi la Cluj-Napoca pentru că exista o secţie de filologie clasică la universităţile din aceste oraşe. Cred că şi fără a se învăţa latina şi greaca în licee se poate ajunge la formarea de indoeuropenişti, dar numai dacă vom avea secţie de filologie clasică în universităţi. Socot absolut necesară – şi nu numai pentru formarea de noi indoeuropenişti – crearea unor asemenea secţii la Universităţile din Iaşi şi Cluj-Napoca, unde bibliotecile cuprind aproape tot ce era esenţial în literatura de specialitate de pînă la 1943, cînd faza finală a războiului a dus la întreruperea relaţiilor ştiinţifice dintre ţările europene. Acest fond de cărţi nu trebuie lăsat în părăsire. El trebuie îmbogăţit în continuare.

Trebuie să renunţăm la sistemul de a planifica numărul profesorilor în învăţămîntul general şi liceal şi al cercetătorilor în domeniul filologiei. Pe lîngă gravele nedreptăţi care se pot face la examenele de admitere în facultate, trebuie să înţelegem că Universitatea nu e numai o „fabrică" de profesori pentru şcolile de cultură generală şi licee, ci şi o „fabrică" a ştiinţei, şi că o secţie a facultăţii trebuie să existe indiferent de numărul studenţilor (aşa cum stau lucrurile la universităţile din străinătate). La Facultatea de filologie – poate şi la altele – trebuie să se poată înscrie toţi cei care doresc, dacă dispun de o diplomă de absolvire a liceului. Cei incapabili de a-şi asuma specialitatea se vor elimina de la sine prin examene. Iar încadrarea în muncă se va putea face pentru toţi cei care au absolvit facultatea, conform cu posibilităţile şi meritele lor. Vom cuprinde în universităţi şi institute de cercetare numai pe cei care realmente pot face ştiinţă. În asemenea condiţii va prospera şi lingvistica indoeuropeană la noi. Şi nu numai ea, dar şi întreaga cultură românească. Trebuie să recunoaştem, însă, că, în domeniul filologiei, de circa zece ani stăm pe loc în recrutarea tineretului capabil de muncă de cercetare. Elemente extrem de dotate rămîn în afara acestei activităţi.

D.I.: Au apărut în ultima vreme multe articole prin care se repun în circulaţie idei mai vechi, parte din ele în mare măsură fanteziste, în legătură cu raportul dintre română şi latină, şi mai ales dintre limba dacilor şi latină. Poziţia dumneavoastră în această problemă reiese cu claritate din *Istoria limbii române* şi din alte studii. Totuşi, nu credeţi că ar trebui să se ia atitudine

împotriva acestor texte publiciste care pot avea un anumit credit la cititorul neavizat?

G.I.: N-ar fi nevoie să se ia atitudine faţă de aceste idei dacă ele n-ar fi însuşite şi sprijinite de unii oameni care nu se pricep deloc la lingvistică sau îşi imaginează că oamenii de ştiinţă pot să fie atît de obtuzi încît să nu vadă adevărurile mari în domeniul istoriei şi lingvisticii. Desigur, cartea lui Densusianu, *Dacia preistorică*, e frumoasă, dar numai frumoasă... Şi dacă ea vădeşte o erudiţie impresionantă, este, însă, şi o construcţie absolut arbitrară de idei. Metoda autorului este aproape în totul fantezistă. Poate cineva crede că rom. *călăraşi* este descendentul latinescului *celeres*? Şi poate cineva crede că nişte poveşti şi legende româneşti, ca aceea despre Ostrea, pot fi invocate pentru a face istoria lui Set şi a lui Osiris şi a imperiului lor, cum face O. Densusianu? De altfel, Set şi Osiris au fost zei şi nu stăpînitori ai unor imperii. Şi poate admite cineva că *Cerus magnus* al latinilor este cerul românesc etc.? Avem a face cu o metodă care seamănă cu aceea a lui N.J. Marr, distrugătorul lingvisticii sovietice pe o perioadă de douăzeci de ani. E foarte firesc să ne întrebăm cum de s-au romanizat dacii în 165 de ani. Dar, dacă ne gîndim că Dacia n-a rămas izolată de Imperiu după 271, că populaţii antice din Bulgaria de la nord de Balcani şi Serbia au fost romanizate şi ele, că stau şi ele la baza poporului român şi că factorii romanizării au acţionat mereu şi asupra Daciei, pînă la 602-649, cînd slavii ocupă partea de nord a Peninsulei Balcanice, că nu toţi dacii din Dacia s-au romanizat pînă la 271, că mulţi au putut vorbi dacica pînă la 602 şi chiar după aceea, vom înţelege că impunerea latinei în Dacia nu e un miracol, ci un fapt normal. Că dacii vorbeau o limbă care semăna foarte bine cu latina? Nu se poate o erezie mai mare în veacurile al XIX-lea şi al XX-lea, cînd ştiinţa istorică şi lingvistică, caracterizate printr-o metodă riguroasă, au stabilit cu totul altceva. Cei care cred că dacica era egală cu latina uită că, la distanţa care despărţea pe daci de latini, nu era posibilă identitatea de limbă. Un asemenea miracol nu s-a petrecut nicăieri şi nu se va petrece niciodată. Şi latina şi dacica sînt dezvoltări independente ale unor dialecte indoeuropene deosebite, dar dialecte, nu limbi. Cum au putut deveni aceste dialecte deosebite, unul *centum*, altul *satem*, limbi identice? Dacă ar fi numai această deosebire: latina are *c*, *g*, iar dacica *s*, *z* sau chiar *ţ*, *dz*, în locul sunetelor originare *k* şi *g* (*k* şi *g* sanscriţi) şi vom conclude imediat că avem a face cu două limbi deosebite. Dar se pot explica numirile dacice şi cuvintele dacice, cîte ne-au păstrat scriitorii antici, prin material lingvistic latin? Sînt latine numele *dacus* şi *geta*, este latin numele lui Decebal, al lui Burebista, al lui Deceneu, al lui Zamolxis etc.? Astăzi se pot identifica şi cuvinte româneşti de origine dacică. Şi ele se deosebesc total de cele latineşti. Am arătat cu alt prilej că rom. *arţar* şi *ghiară* (**glară*) trebuie considerate ca fiind de origine dacică. Ele seamănă foarte bine cu germ. *A(l)horn* 'arţar' şi *Kralle* 'ghiară', ceea ce nu înseamnă că dacica era identică cu germanica. Toate aceste cuvinte pleacă de la indoeuropenele primitive

**alkor(n)*, **arkor*, respectiv **gradha*. Germanica a plecat de la varianta **alkorn*, dacica de la **arkor*, iar latinescul *acer* 'arţar', de la un **akar*. Germanica a transformat, conform legilor sale fonetice, pe **îalkorn* în *alhorn*, pe cînd dacica a transformat, ca limbă satem, pe *k* în *s*. Tot aşa, germanica a transformat pe **gradha* în **krala*, pe cînd dacica a păstrat pe *g* ca atare. Lingvistica indoeuropeană, total necunoscută celor care îşi permit să exprime aceste idei greşite despre limba dacică, se opune net acestor păreri. Şi se opune de acum un secol. Am să spun ceea ce trebuie spus în legătură cu aceasta: este regretabil că se mai găsesc azi în România oameni care să susţină asemenea aberaţii. În stadiul de astăzi al culturii române – şi acest stadiu este atins deja din epoca lui Hasdeu şi a lui Maiorescu şi a lui Odobescu – nu se mai poate admite călcarea legilor elementare ale unei ştiinţe ca lingvistica (românească şi indoeuropeană). Şi ca să nu se mai întîmple acest lucru de azi încolo, este bine ca cei care nu se pricep într-o materie să ia hotărîrea de a nu se mai amesteca în ea. Prizonierii cărţii lui N. Densusianu în lingvistică să caute să se informeze mai amănunţit dacă vor să-şi lămurească problema, dar să renunţe la a mai da nişte elucubraţii drept doctrina pe care trebuie s-o urmăm cu toţii. N. Densusianu îşi are meritele lui, dar în această privinţă s-a înşelat amarnic.

D.I.: În încheiere, v-aş cere îngăduinţa să vă adresez două întrebări mai speciale: Din tot ce aţi realizat pe tărîmul ştiinţei şi învăţămîntului românesc, ce consideraţi că vă reprezintă cel mai mult şi vă justifică pe deplin existenţa şi destinul? Din proiectele încă nerealizate, pe care aţi vrea să le duceţi numaidecît la îndeplinire?

G.I.: La prima întrebare: o nouă concepţie, şi mai justă decît cele vechi, în lingvistica generală, concepţie formată mai ales sub influenţa lui Philippide; o nouă viziune în istoria limbii române şi în istoria limbilor indoeuropene şi, dacă voi apuca să public şi cursul de lingvistică romanică, prezentat la Timişoara între 1962 şi 1969, şi în domeniul limbilor romanice; descoperirea terminologiei filosofice româneşti din epoca veche (o lucrare pe această temă, redactată între 1952 şi 1955, n-a putut fi publicată încă). La a doua întrebare: definitivarea şi publicarea *Tratatului de lingvistică generală* şi a *Istoriei lingvisticii generale*, ca şi a *Istoriei lingvisticii româneşti după 1880*; o a doua ediţie, îmbunătăţită, a *Gramaticii comparate a limbilor indoeuropene*, care, din neglijenţa editurii, a apărut cu prea multe greşeli de dactilografie şi de tipar.

Cronica, Iaşi, Anul XVII, nr. 48 (878), 1982, p. 1, 4-5.

G. IVĂNESCU – CREATOR DE ŞCOALĂ ÎN LINGVISTICA ROMÂNEASCĂ

Să ştii şi să afli în tine forţa de a transforma un factor potrivnic în condiţie a opusului său – aceasta este lecţia de înţelepciune a omului de ştiinţă G. Ivănescu.

Timp de peste trei decenii din cei 75 de ani de viaţă (1912-1987), învăţatul ieşean a avut de înfruntat vicisitudini ale istoriei „acestui nefericit popor", răutatea şi violenţa oamenilor, agresivitatea unei boli neiertătoare. Le-a înfruntat pe toate cu o forţă şi o etică exemplară. Şi le-a învins: stă dovadă opera sa, chiar neterminată.

După studii strălucite în filologia clasică şi modernă, la Facultatea de Istorie şi Filosofie a Universităţii ieşene, între 1930-1933, avînd printre profesori personalităţi de seamă ale ştiinţei şi culturii româneşti (A. Philippide, G. Ibrăileanu, I.M. Marinescu, Ilie Minea, Iorgu Iordan ş.a.), urmate imediat de o perioadă de specializare (1934-1937), la Paris şi Roma, unde s-a întîlnit cu alţi mari lingvişti (Vendryes, M. Roques, G. Bertoni, C. Formichi), profesorul Ivănescu părea să aibă în faţă drum deschis pentru consolidarea şi impunerea lingvisticii româneşti, pe linia lui A. Philippide, în spaţiul lingvisticii europene. În 1945 îşi trece doctoratul în filologie, cu teza *Probleme capitale ale vechii române literare*, publicată la Iaşi în 1947, dezvoltînd o concepţie originală cu privire la istoria limbii române ca limbă de cultură. În 1948 devenea profesor titular la catedra „Limba română şi dialectele ei" de la aceeaşi facultate. Dezvoltă acum în mod original ideile profesorului său A. Philippide privind istoria limbii române, îşi consolidează teoria privind limba română literară şi formulează primele sale puncte de vedere, reluate şi adîncite mai tîrziu, despre raportul limbă – gîndire, prin cursul, litografiat, *Sintaxa limbii române*.

Dar a venit anul 1952, cînd valul epurărilor l-a prins şi pe incomodul savant pentru care adevărul ştiinţific nu accepta să se lase umilit de „adevărul suprem" al ideologiei politicienilor.

După patru ani de muncă la fel de pasionată în cercetare, la Institutul de Istorie şi Filologie din Iaşi, profesorul Ivănescu este chemat secretar ştiinţific al „Comisiei pentru formarea limbii române şi a poporului român", de pe lîngă Academie. Începea acum un drum în care omul Ivănescu, hărţuit în toate chipurile, lăsa tot mai mult loc omului de ştiinţă. Iar profesorul (în 1962 revenea la catedră, ca profesor de Lingvistică romanică, la Timişoara) şi lingvistul şi omul de cultură Ivănescu lăsa, peste tot pe unde îl duceau vînturile, urme adînci şi definitive: Bucureşti – Timişoara – Craiova; a consolidat şi a deschis direcţii noi în ştiinţa limbii, a întemeiat reviste (*Analele Ştiinţifice ale Universităţii din Timişoara*, *Philologica*, la Craiova) şi şcoli lingvistice.

După 15 ani de peregrinare prin ţară, ani în care încrederea în om, în ştiinţă şi în convingerea că lingvistica românească are forţe pentru dezvoltarea unei noi direcţii în ştiinţa contemporană a limbii, G. Ivănescu revine la Iaşi, profesor de lingvistică indoeuropeană. Cu acelaşi entuziasm cu care îşi începuse cariera universitară cu un sfert de veac în urmă şi întemeiase apoi şcoli la Timişoara şi Craiova, cu aceeaşi putere de dăruire, profesorul trece la refacerea continuităţii şcolii lingvistice ieşene şi la consolidarea profilului ei distinct în lingvistica românească şi în lingvistica europeană.

Baza o asigură concepţia pe care se întemeiază lucrările sale, opere fundamentale ale culturii româneşti, *Istoria limbii române* (Iaşi, 1980), cea mai complexă cercetare de acest gen în cultura europeană (la apariţia ei, Iorgu Iordan avea să exclame, într-o recenzie: „În sfîrşit, *habemus papam!*"), *Gramatica limbilor indoeuropene* – dezvoltînd în mod substanţial un manuscris al profesorului ieşean Th. Simenschy, prima lucrare din cultura românească în acest domeniu al lingvisticii (Bucureşti, 1981) – şi diferite studii programatice, precum „Syntaxe, sémantique, pragmatique" (Iaşi 1985), „Stilistică, lingvistică, poetică şi alte ştiinţe sociale" (Iaşi, 1986). În centrul acestei concepţii este readus, pe linia lui A. Philippide (a cărui operă începuse să o reediteze, împreună cu dr. Carmen Pamfil, în 1984) şi asemenea unui alt mare lingvist român, Eugen Coşeriu, omul. „Limba – îşi formulează G. Ivănescu teza centrală privind istoria limbii – se schimbă înainte de toate, pentru că se schimbă omul fizic, psihic şi spiritual".

Această direcţie, impusă de însăşi esenţa umană a limbii, pe care savantul ieşean o numea *lingvistică antropologică*, poate reprezenta fără îndoială marca distinctivă a lingvisticii româneşti.

Dacia literară, Iaşi, Anul IV (serie nouă), nr. 8 (1/1993), p. 4.

G. IVĂNESCU

Cînd vorbim despre personalităţi proeminente ale ştiinţei şi culturii, uităm aproape întotdeauna ipostaza lor umană. Uitare motivată, s-ar putea spune, dacă întîmplările fiinţei umane ar rămîne nesemnificative pentru construcţia ştiinţifică înălţată în timpul curgerii lor. G. Ivănescu este o personalitate exemplară deopotrivă pentru rolul fundamental pe care l-a avut în dezvoltarea lingvisticii româneşti şi pentru forţa cu care a ştiut să înfrunte, să domine şi chiar să transforme factori potrivnici din întîmplările vieţii în opusul lor.

În 1980, savantul tipărea la Editura Junimea din Iaşi *Istoria limbii române*. În recenzia asupra acestei opere monumentale, Iorgu Iordan avea să afirme: „În sfîrşit, *habemus papam!*". Cea mai complexă interpretare a istoriei unei limbi în lingvistica românească şi europeană fusese definitivată pe fondul unei bătălii

cu agresivitatea unei boli, pe care medicii o declarau de la început pierdută. Dar aceasta – boala – a fost adversarul cel mai leal.

Absolvent, în 1933, al Facultății de Litere și Filosofie (secțiile Filologie modernă și Filologie clasică) a Universității ieșene – unde are ca profesori reprezentanți străluciți ai științei și învățămîntului românesc: A. Philippide, G. Ibrăileanu, Iorgu Iordan, Giorgio Pascu, I.M. Marinescu, Ilie Minea și alții –, după stagii de specializare, la Paris (1934-1935) și la Roma (1935-1937), G. Ivănescu începe la Iași punerea în act a principalului său proiect științific: consolidarea și impunerea școlii românești de lingvistică, pe linia deschisă de A. Philippide, „unul din marii lingviști ai lumii". În 1945 își trece doctoratul în filologie cu lucrarea *Probleme capitale ale vechii române literare* (412 p.), întemeiată pe o concepție originală privind istoria limbii române ca limbă de cultură, iar în 1948 devine profesor titular la Catedra de Limba română și dialectele ei.

A venit, însă, anul 1952, cînd savantul incomod a trebuit înlăturat de la catedră. Se dădea acum o mare lovitură școlii ieșene de lingvistică. Profesorul își începea peregrinările prin țară, transformînd, însă, răul în bine; hărțuirea omului Ivănescu avea să aibă ca urmare așezarea concepției savantului la baza școlilor lingvistice pe care le întemeiază, la Timișoara (din 1962, profesor de Lingvistică romanică), la Craiova (între 1969-1971, director al Centrului de Istorie, Filologie și Folclor), precum și influențarea școlilor de la București și Cluj.

Rolul său în dezvoltarea lingvisticii românești va fi recunoscut, parțial, în 1965, cînd este ales membru corespondent al Academiei.

Revenit la Iași, în 1971, profesor de lingvistică indoeuropeană și lingvistică românească, studiilor esențiale publicate în diferite reviste de specialitate („Le temps, l'aspect et la durée de l'action dans les langues indoeuropéennes", „Gramatica și logica", „Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie", „Syntaxe, sémantique, pragmatique", „Stilistică, lingvistică, poetică și alte științe sociale" etc.), G. Ivănescu le adaugă două opere fundamentale pentru lingvistica europeană: *Istoria limbii române* (Iași, 1980) și *Gramatica limbilor indoeuropene* (București, 1981) – o dezvoltare semnificativă a unui manuscris rămas de la profesorul Theofil Simenschy, completat cu numeroase capitole noi și cu un amplu „Istoric al lingvisticii indoeuropene de la origini pînă azi" – și trece, împreună cu dr. Carmen Pamfil, la editarea operei lui Alexandru Philippide.

Erudit, spirit enciclopedic, G. Ivănescu a făcut din știință rațiunea existenței sale, trecînd cu superioritate peste nedreptăți. Spirit umanist, el a așezat în centrul concepției sale, asemeni unui alt mare lingvist plecat de la Iași, Eugen Coșeriu, ființa umană. În studiul istoric al limbii, completează și dezvoltă teoria lui Philippide, în strînsă legătură cu natura duală a limbii (materială și spirituală): „Limba se schimbă înainte de toate pentru că se schimbă omul fizic, psihic și spiritual". În studiile de stilistică și poetică, se întemeiază pe ideea că valorile estetice își au originea în aspirația permanentă a omului spre frumos.

Continuator al lui A. Philippide, G. Ivănescu se impune ca un creator de şcoală în lingvistica românească în aceeaşi perspectivă în care Eugen Coşeriu este creator de şcoală în lingvistica secolului al XX-lea. Savantul ieşean o numea *lingvistică antropologică*.

Ziarul de Iaşi, 15 mai 2004, nr. 113, p. 6.

UN MARE LINGVIST CONTEMPORAN: EUGEN COŞERIU

În ştiinţa contemporană a limbii, opera lui Eugen Coşeriu este un spaţiu, într-un anumit sens privilegiat, în care se întîlnesc şi se modelează aspecte diferite, contradictorii chiar înainte de a fi intrat în acest spaţiu, întrebări şi răspunsuri, sau numai întrebări, privind probleme fundamentale ale lingvisticii ca ştiinţă, ale limbii ca obiect de cercetare al acestei ştiinţe. Toate, întrebări şi răspunsuri, dezvăluie o concepţie lingvistică bine distinctă, foarte deschisă, poate cea mai apropiată de însăşi esenţa limbii, pe linia lui W. von Humboldt şi cu numeroase corespondenţe în gîndirea altui mare lingvist român, profesorul G. Ivănescu. În această concepţie, limba este considerată în globalitatea ei şi, din această perspectivă, este privită în permanenţă în raport cu omul, cel care a creat-o, creîndu-se pe sine şi recreînd lumea în spaţiul ei, cel care o dezvoltă dezvoltîndu-se.

Germenii acestei concepţii se pot recunoaşte chiar în primele sale articole lingvistice, publicate încă în vremea studenţiei, la Iaşi mai întîi („Limbă şi folclor din Basarabia", în *Revista critică*, Iaşi, 1940; „Materialul lingvistic basarabean", *Arhiva*, Iaşi, 1940), apoi în Italia („La lingua di Ion Barbu", Milano, 1949; „Il «fonema implicito» in romeno", Milano, 1948), dar se vor dezvolta în mod riguros ştiinţific mai ales între anii 1951-1963, cînd este profesor de lingvistică generală şi indo-europeană şi director al Institutului de Lingvistică de pe lîngă Universitatea din Montevideo.

Dezvoltarea lingvisticii moderne îşi are, într-un fel sau altul, punctul de plecare în Sausssure. Dicotomiile savantului genevez: *langue – parole, sincronie – diacronie, formă – substanţă, expresie – conţinut* s-au constituit într-o condiţie *sine qua non* a oricărei abordări de teorie a limbii, determinînd, de altfel, principalele direcţii teoretice şi metodologice în lingvistica postsaussuriană, reprezentate de Bloomfield, Troubetzkoy, Hjelmslev.

Intrînd de la început în dialog cu Ferdinand de Saussure, E. Coşeriu va dezvolta o teorie care nu se lasă închisă în niciuna din direcţiile lingvisticii contemporane, tocmai prin viziunea integratoare asupra raportului *limbaj – om – limbă – realitate.* În concepţia sa, lingvistul român se delimitează deopotrivă de Saussure şi de şcolile lingvistice care-şi au originea în el prin reinterpretarea, radicală, a dicotomiilor saussuriene, a fiecăreia în parte şi a raportului dintre ele, coroborînd, de fapt, perspectiva structuralistă cu perspectiva

istoricistă, pe care structuralismul o respinsese. În acest sens, nucleul concepţiei sale lingvistice se maturizează şi se impune atenţiei lingviştilor în perioada uruguaiană, cînd publică mai multe studii definitorii între care „Sistema, norma y habla" (1952), „Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje" (1954), „Logicismo y antilogicismo en la gramatica" (1956), „Sincronia, diacronia e historia" (1958), reluate, dintr-o perspectivă marcat filosofică, în studiul „Der Mensch und seine Sprache" [„Omul şi limbajul său"] (Tübingen, 1968).

Primul studiu, fundamental pentru înţelegerea exactă a naturii limbii, reinterpretează dicotomia *langue – parole* din concepţia lui Saussure care, fără să ignore dinamica acestui raport, situa, totuşi, într-o autonomie prea accentuată, cele două ipostaze ale limbii, simplificate prea mult prin cele două concepte, ceea ce releva sau numai determina o viziune mai degrabă statică, închisă, asupra limbii. Este adevărat că această simplificare era impusă de contextul în care era situată însăşi corelaţia *langue – parole* de către Saussure, delimitarea obiectului de cercetare al ştiinţei şi identificarea categoriilor fundamentale ale lingvisticii, dar E. Coşeriu restructurează nu numai teoria limbii, ci şi teoria lingvisticii, pornind chiar de la obiectul de cercetare al acesteia: limba nu este un „obiect" static; ea este, tot timpul şi în fiecare moment al ei, sistem de semne, act lingvistic şi text-produs al activităţii lingvistice, într-o dinamică permanentă, în dublu sens, pe fondul inter-relaţiei *individual – social*. *Parole* (*vorbirea*) din concepţia suassuriană exprimă aspectul individual al limbii, dar subiectul vorbitor e parte dintr-o *anumită* colectivitate. În acelaşi timp, fiecare act lingvistic se desfăşoară într-o *anumită* situaţie de comunicare, care poate fi concomitent şi atipică. Apartenenţa subiectului vorbitor la o anumită colectivitate îi impune acestuia un anumit model în „actualizarea" limbii. Această înţelegere îl conduce pe E. Coşeriu la o concepţie tricotomică asupra limbii; între *langue* şi *parole* se află *norma*, ipostază (între concret şi abstract) care orientează, „modelează" punerea în act, în procesul de comunicare, trecerea în *parole* a limbii-*sistem*.

În dezvoltarea acestei interpretări tricotomice (prezentă şi la Hjelmslev şi la ieşeanul A. Philippide, dar fără o desfăşurare specifică şi riguroasă), E. Coşeriu se întemeiază pe două idei care îi străbat întreaga concepţie:

1) limba este *enérgeia*, nu *ergon*, teză fundamentală pentru teoria comunicării: „Limbajul este... nu aplicare, ci generare de semnificate...", limbajul nu este un simplu sistem de semne materiale pentru semnificate preexistente;

2) subiectul vorbitor desfăşoară în procesul de comunicare o activitate creatoare, sistemul limbii i se oferă subiectului vorbitor ca „un ansamblu de libertăţi" (Coseriu, 1971b: 82), de „drumuri deschise".

În esenţa ei, dinamica limbilor, în sincronie şi în diacronie, strîns interdependente, este orientată de libertatea şi creativitatea subiectului vorbitor, fără excluderea, însă, a unei anumite autonomii a limbii. În legătură cu această autonomie, E. Coşeriu îşi reinterpretează dintr-o altă perspectivă, a lingvisticii

generale şi comparate, tricotomia *sistem–normă–vorbire* în *tip–sistem–normă*. Fiecare limbă are un specific istoriceşte determinat, dar se înscrie totodată şi într-un sistem tipologic, aşa încît fiecare limbă se poate constitui într-o cheie pentru toate celelalte. Limba funcţionează şi evoluează în interiorul raportului *sistem–normă–limbă*, cu rolul activ al subiectului vorbitor, dar ea îşi urmează şi „destinul" înscris în structura ei internă tipologică. Înscris într-un anumit tip lingvistic, sistemul limbii naturale rămîne un sistem deschis pentru subiectul vorbitor şi într-o mişcare permanentă; conceptul de *enérgeia* (din filosofia aristotelică şi din filosofia lui Humboldt asupra limbii) acoperă, la Coşeriu, deopotrivă şi actul lingvistic concret, şi această dinamică internă a sistemului: „Limbajul natural – care este fundamentul însuşi al istoricităţii omului – e constituit din semne instabile care se modifică în actul vorbirii, modificînd la rîndul lor sistemul din care fac parte şi spun totdeauna ceva nou...".

Studiul „Formă şi substanţă în sunetele limbajului" reinterpretează dicotomiile *formă–substanţă* şi *expresie–conţinut* de pe o poziţie de aceeaşi natură, a unei dinamici specifice limbii în interiorul raportului universal *conţinut–formă*; E. Coşeriu respinge absolutizarea primului termen, ca în şcoala glosematică sau în gîndirea lui Bloomfield, şi afirmă, în locul opoziţiei *fonologie–fonetică*, cu o argumentaţie pornind dinlăuntrul limbii, ideea unui raport de condiţionare a dimensiunii fonologice de fonetica limbii. Situînd raportul *expresie–conţinut* în interiorul procesului de semnificare, E. Coşeriu deschide drum prin acest studiu şi prin altele ulterioare unei teorii moderne a semnificării, în care privirea lingvistului stă într-un raport de interdependenţă cu conştiinţa subiectului vorbitor; din această perspectivă, „obiectivităţii" semnificatului E. Coşeriu îi preferă conceptul de „intersubiectivitate". Pe acest drum, mai ales în studiul „Logicism şi antilogicism în gramatică", dar şi în altele, E. Coşeriu aduce clarificări, multe definitive, pe de o parte, în interpretarea raporturilor *semnificare–denotare, semantic–ontologic, realitate gîndită–realitate naturală* etc., pe de alta, în problema universaliilor lingvistice („Les universaux linguistiques", 1974; „Gramatica, semantica, universales", 1978) şi a raportului dintre specificitatea unei limbi şi universalitatea funcţională a limbajului uman. Acceptînd ideea lui Vendryes că „limbile reprezintă utilizarea practică a procedeelor limbajului", E. Coşeriu respinge ideea unei universalităţi a procedeelor: „Categoriile lingvistice au universalitate conceptuală şi nu generalitate istorică".

Caracterul istoric al limbilor determină o organizare specifică a raportului conţinut–formă, în actul semnificării, adică tocmai a sistemului său semantic. Prin studiul „Pentru o semantică diacronică structurală", 1963, în încercarea de a găsi drum spre identificarea specificului acestui sistem semantic, E. Coşeriu realizează prima tentativă riguroasă ştiinţifică de aplicare la studiul semantic al unei limbi şi al unui grup de limbi a principiilor lingvisticii funcţionale aplicate în fonologie.

Nu lipsesc din opera lui Coşeriu studiile de lingvistică aplicată, circumscrise cele mai multe domeniului limbilor romanice, dar el s-a manifestat cu preponderenţă în lingvistica teoretică, impunîndu-se ca unul din cei mai mari lingvişti contemporani. Nota distinctivă i-o asigură împletirea a două principii, interdependente, în filosofia sa asupra limbajului: 1) *suveranitatea limbii* asupra lumii: „Nu trebuie să uităm că nu limba determină realitatea, ci dimpotrivă, realitatea este concepută prin intermediul limbii" („Logicism şi antilogicism în gramatică"), 2) *libertatea subiectului vorbitor*: „Limbajul este pentru noi o activitate liberă. El ţine, deci, de însăşi esenţa omului, întrucît numai omul poate acţiona în mod liber".

Cronica, Iaşi, Anul XXVI, nr. 24, 1991, p. 13.

EVOCARE EUGENIU COŞERIU
- ANCHETĂ -

Dumitru Irimia
Prof. dr., Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi

1. *Ce înseamnă pentru dumneavoastră* omul *Eugeniu Coşeriu şi* opera *lui? În ce împrejurări l-aţi cunoscut pe celebrul savant şi ce episod (episoade) al (ale) relaţiei dumneavoastră cu el aţi putea evoca?*

Am avut norocul să mă aflu în preajma profesorului Eugeniu Coşeriu imediat după 1990. Consiliul Facultăţii de Litere şi Senatul Universităţii au îmbrăţişat propunerea pe care am făcut-o ca Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" să reia tradiţia academică de decernare a titlului de doctor *honoris causa*, iar începutul să fie făcut cu unul din cei mai mari lingvişti ai lumii. Au urmat convorbiri telefonice, apoi o scrisoare cu mare încărcătură emoţională: „Ştirea cu doctoratul *honoris causa* m-a bucurat nespus şi mă bucură încă [...], e mai presus de toate celelalte tocmai pentru că e la Iaşi. Eu am umblat pe la multe universităţi celebre, învăţînd ce se putea ori predînd ce puteam, dar totuşi Universitatea din Iaşi, prima mea universitate [...], a rămas într-un fel tot timpul universitatea *mea*" (*subl.* E.C.).

În primii ani de după 1989, cînd părea că omul se eliberase de sub vremi, s-au succedat întîlniri foarte încărcate, şi sub aspect ştiinţific, şi sub aspect uman, în amfiteatre universitare şi aule academice, la Iaşi, Chişinău, Cernăuţi, Cluj sau în aceeaşi maşină, pe drumuri cu altă încărcătură, peste graniţele artificiale, spre Chişinău şi Cernăuţi. Toate, prilejuri pentru a trece dincolo de aparenţa severităţii uriaşului Coşeriu, şi ca savant, şi ca persoană fizică, şi a ajunge acolo unde umanistul îşi apăra cu străşnicie o extrem de rar întîlnită adîncime de umanitate, acolo unde am surprins în mai multe rînduri trăirea dramatică a stării de neunire a românilor. Destinul Basarabiei era rană

nevindecată în ființa profundă a savantului român cu recunoaștere internațională.

Dintre multele momente în care am avut privilegiul să mă aflu în preajma profesorului, reamintesc și aici, pentru încărcătura de sens care, cu trecerea timpului, pare să se adîncească tot mai mult, momentul decernării titlului de „Cetățean de onoare al Municipiului Chișinău". Mai mulți dintre cei care au vorbit atunci, în sala de consiliu a Primăriei, între aceștia într-un mod cu totul semnificativ Valentin Mândicanu, i-au mulțumit pentru a fi făcut cunoscute lumii întregi geniul poporului român, specificul limbii și culturii lui. Savantul s-a ridicat și a răspuns cu glasul încărcat de emoție: „Mulțumirile vi se cuvin dumneavoastră, tuturor. Eu, după cîțiva ani în care m-am confruntat cu unele dificultăți, mi-am croit drum în toată libertatea, și m-am dezvoltat ca om de știință în toată libertatea. Dumneavoastră, în schimb, intelectualii basarabeni, Valentin Mândicanu, fratele Ion Dumeniuc, Mihai Cimpoi, Anatol Ciobanu, Nicolae Mătcaș, Grigore Vieru, Silviu Berejan, poetul Dumitru Matcovschi, țăranul din Basarabia, profesorul de la catedră, învățătorul, preotul, ați apărat vreme de peste 50 de ani ființa limbii române, ființa noastră națională, în pofida cizmei rusești care vă apăsa grumazul".

De opera lui E. Coșeriu m-am apropiat, mai întîi, în anii '70, prin volumul *Teoria del linguaggio e linguistica generale*, tipărit la Bari, în 1971, apoi, în anii '90, cînd am și tradus, din creația științifică, *Omul și limbajul* și, din creația artistică, mai multe schițe din volumul *La stagione delle piogge*. Am înțeles în acești ani că tocmai coexistența celor două ipostaze ale creativității sale au fost fără îndoială hotărîtoare pentru Eugeniu Coșeriu în situarea concepției despre limbă pe terenul filosofiei culturii. Principala răsturnare pe care o produce savantul român în gîndirea limbii față de lingvistica lui Saussure este plecarea de la ipostaza *parole* (în termenii din interpretarea dicotomică saussuriană: *langue – parole*), și nu de la ipostaza *langue*. Accentul pus pe realitatea *vorbirii* (în interpretarea tricotomică a funcționării limbii: *sistem – normă – vorbire*) a avut drept consecință readucerea în prim-plan – în sensul concepției lui Humboldt – a raportului originar dintre *ființa umană* și *limbă*, limba pe care omul a creat-o, creîndu-se pe sine. Iar gîndirea acestui raport a trebuit să producă modificări și în modul de a înțelege *limba-sistem*, diferit de concepția lui Saussure despre *langue*: nu doar un domeniu al memoriei, un „dicționar" într-un număr nedeterminat de exemplare, cunoscut în diferite grade de către vorbitori, ci un *sistem* – „ansamblu de posibilități [...], de libertăți, admițînd realizări infinite", în spatele cărora se află tot atîtea modalități prin care ființa umană se așază în lume, percepe lumea sau intră în comunicare cu ființa lumii. Acesta este principalul drum deschis de Eugeniu Coșeriu, prin cele două studii teoretice fundamentale, în esența lor complementare, „Sistema, norma y habla" (1952) și „Sincronia, diacronia e historia" (1958), fundamentat în continuare, din alte unghiuri, prin „Teoria del lenguaje y linguistica general" (1963), „El hombre y

su lenguaje" (1977), prin studii de semantică etc. Pe acest drum s-a putut revela rolul esenţial pe care l-a avut limba pentru fiinţa umană în asigurarea condiţiei de fiinţă liberă, prin dezvoltarea creativităţii. Prin această înţelegere, opera lui Coşeriu iese din marginile restrînse ale lingvisticii – ştiinţă a limbii, deschizîndu-se filosofiei limbajului într-un raport de consubstanţialitate cu filosofia culturii.

2. *Se poate vorbi despre un „model Coşeriu" – uman, intelectual, profesional – valabil pentru comunitatea ştiinţifică de azi? Care ar fi caracteristicile esenţiale ale acestui model?*

Există, fără îndoială, un „model Coşeriu", chiar dacă în societatea de astăzi pare să nu-şi mai afle locul nici conceptul clasic de model, nici specificul procesului de „modelare".

Sub aspect *uman*, modelul Coşeriu înseamnă capacitatea de a-ţi apăra umanitatea, deopotrivă, şi în pofida obstacolelor cu care ai a te confrunta, şi în pofida „succesului" şi a recunoaşterii valorilor pe care le pui în circulaţie.

Sub aspect *intelectual*, să nu încetezi niciodată să-ţi pui întrebări, să ajungi în timp la certitudini, dar să nu încetezi niciodată să ai îndoieli.

Sub aspect *profesional*, să-ţi înscrii cercetarea şi cunoaşterea fenomenului în sistem, cu respectarea esenţei specifice a acestuia, nu prin obligarea fenomenului/obiectului să se supună la un construct mental. Libertatea de viziune asupra fenomenului/obiectului supus cercetării/cunoaşterii încetează/„se pleacă" în faţa dreptului fenomenului/ „obiectului" la propria esenţă. În raporturile cu studenţii, doctoranzii, să-i orientezi cu o fermitate discretă, dezvoltînd în ei măcar sentimentul, dacă nu chiar şi convingerea, coparticipării la actul de cunoaştere.

3. *Cum a fost şi cum este receptată, în opinia dumneavoastră, opera lui Eugeniu Coşeriu în România şi Basarabia şi care credeţi că va fi posteritatea acesteia?*

Puţin cunoscută înainte de 1989, opera lui Eugeniu Coşeriu a intrat în ultimii 13 ani în atenţia lumii ştiinţifice din România şi din Basarabia, concomitent cu prezenţa profesorului în amfiteatre studenţeşti la Iaşi, Cluj, Chişinău, Bălţi, la Congrese, Colocvii şi Conferinţe internaţionale, unele dedicate personalităţii savantului, ocazii cu care s-au şi publicat volume cu textul prelegerilor/conferinţelor susţinute (*Prelegeri şi conferinţe*, Iaşi, 1994), volume omagiale (*Omul şi limbajul său*, Iaşi, 1992; *Un lingvist pentru secolul XXI*, Bălţi, 2002). Au început să apară traduceri din scrierile sale: *Lingvistica din perspectivă spaţială şi antropologică* (Chişinău, 1994), *Limba română în faţa Occidentului* (Cluj, 1994), *Introducere în lingvistică* (Cluj, 1995), *Sincronie, diacronie şi istorie* (Bucureşti, 1997), *Lecţii de lingvistică generală* (Chişinău, 2000), *Anotimpul ploilor. Povestiri şi glume* (Cluj, 1992). S-au tipărit în reviste de specialitate

studii despre concepţia sa lingvistică. O lucrare mai specială realizează lingvistul Nicolae Saramandu, care a publicat, la Bucureşti, în 1992, sub titlul *Lingvistica integrală*, un amplu interviu (180 de pagini), extrem de dens, cu Eugeniu Coşeriu, în care se fixează principalele coordonate ale gîndirii savantului român. Pe acest fond au început să se manifeste primele semne de formare a unei direcţii coşeriene în ştiinţa românească. „Cercul de lingvistică integrală" de la Cluj, întemeiat şi condus cu entuziasm şi competenţă de profesorul Mircea Borcilă de la Facultatea de Litere a Universităţii „Babeş-Bolyai", are contribuţia cea mai semnificativă în această direcţie, alăturînd lingvistica românească şcolilor coşeriene din Germania, S.U.A., Franţa, Italia, de mai lungă tradiţie. Dar posteritatea operei lui Coşeriu depinde, înainte de toate, de cunoaşterea ei directă, iar prima condiţie pentru cunoaşterea ei profundă şi pentru integrarea autentică a gîndirii coşeriene în ştiinţa românească, din România şi din Republica Moldova, este, fără îndoială, traducerea operei sale în limba română. Datorită vastităţii şi realizării ei în diverse limbi, se impune constituirea de colective de traducători, buni cunoscători ai limbilor germană, spaniolă, franceză, italiană, engleză, care să dispună totodată şi de o competenţă semnificativă în teoria limbii şi filosofia culturii, cărora să li se adauge cunoscători ai limbilor clasice, greacă şi latină.

Mutînd discuţia într-o altă perspectivă, aş spune că ştiinţele umaniste îşi vor putea recupera esenţa originară, renascentistă, să spunem, asumîndu-şi concepţia lui Eugeniu Coşeriu privind raportul dintre fiinţa umană şi limbă, cu accentul pus, fără încetare, pe relaţia de consubstanţialitate *creativitate–libertate*.

4. *Cum comentaţi paradoxul că Basarabia, cea care l-a dat lumii pe Eugeniu Coşeriu, unul din marii lingvişti ai contemporaneităţii, nu-şi poate găsi identitatea naţională şi încă nu s-a hotărît ce limbă vorbeşte: româna sau „moldoveneasca"? De ce oare opinia ştiinţifică, chiar şi atunci cînd emană din partea unei personalităţi de renume mondial, are un statut atît de ingrat în Republica Moldova?*

În ce mă priveşte, nu aş interpreta ce se întîmplă în Basarabia prin formula „nu-şi poate regăsi identitatea naţională". Consider că este mai corect să vorbim de „nerecunoaşterea", voită, de către factorul politic, a identităţii naţionale în interiorul naţiunii române. Interesul politic (susţinut, din păcate, uneori şi de falşi oameni de ştiinţă) nu se împiedică nici de adevărul ştiinţific, chiar cu caracter axiomatic, cum este cel al existenţei unei singure limbi romanice de tip oriental – limba română, nici de autoritatea ştiinţifică a celui care argumentează întemeierea unui adevăr, oricîtă recunoaştere ar avea acesta, şi chiar şi atunci cînd această recunoaştere vine şi de la Puterea politică. Cum este cazul lui Eugeniu Coşeriu.

Instanţele ştiinţifice din Republica Moldova: Academia, Universitatea şi-au spus cuvîntul fără şovăire, şi din proprie iniţiativă, şi cînd au fost soli-

citate în mod expres de Instituţia politică: *Limba vorbită în Republica Moldova este limba română, una şi aceeaşi vorbită în România, în nordul Bucovinei şi în alte părţi, iar populaţia autohtonă din Republica Moldova este parte componentă a poporului român*, parte constituită, în acest moment al istoriei, într-un stat independent de România.

Creatorii de valori artistice, poeţi, prozatori, dramaturgi, sînt conştienţi toţi că îşi întemeiază lumea operei lor în limba română, aceeaşi în care au creat Alecsandri, Eminescu, I.L. Caragiale, Mateevici, L. Blaga ş.a.

Vorbitorul comun ştie că vorbeşte limba română, chiar şi atunci cînd spune „care la noi se numeşte limbă moldovenească".

Şi oamenii politici care promovează teza falsă a existenţei unei „limbi moldoveneşti" ştiu foarte bine că rostesc sau scriu acest *neadevăr* în limba română. Abia acesta este paradoxul.

Contrafort, Anul X-XI (108-109),
octombrie-noiembrie 2003, Supliment, p. 16.

ÎNTRE DOUĂ SCRISORI

După un an de studenţie la Facultatea de litere a Universităţii ieşene, tînărul Eugen Coşeriu – născut la 27 iulie 1921, la Mihăileni–Bălţi (România) – pleacă la studii, ca bursier al statului român, în Italia, la Roma, Padova şi Milano. Tot aici îşi dă doctoratul în Litere (Roma, 1944) şi doctoratul în filosofie (Milano, 1949). În acest timp, scrie şi traduce literatură, face cronică plastică în *Corriere Lombardo* şi *L'Europeo*, scrie, mai rar, studii de lingvistică şi stilistică („La lingua di Ion Barbu"). Munceşte enorm, adîncind şi amplificînd totodată ceea ce acumulase, cu împătimire, în vremea studenţiei, îşi dezvoltă o concepţie clară despre lume şi despre ştiinţă, cultură, face proiecte de viitor, conştient de forţa sa intelectuală şi de imperativul unor schimbări radicale în România şi în lume. Într-un prezent încă derutant, viitorul nu se lasă, însă, uşor determinabil. În această stare, Eugen Coşeriu încearcă să reia legătura cu lumea ştiinţifică românească, scriind la 8 mai 1947, de la Milano, celui „mai apropiat şi de încredere" dintre ieşeni, profesorul G. Ivănescu, cu care, ca student, avea îndelungi şi repetate discuţii.

După 45 de ani, Eugen Coşeriu trimite spre Iaşi o scrisoare de la Tübingen, unde, din 1963, era profesor de lingvistică generală şi lingvistică romanică după ce, timp de 12 ani, fusese profesor în acelaşi domeniu la Universitatea din Montevideo.

Se pregăteşte să vină la Iaşi, unde a început, de fapt, drumul său în lumea ştiinţei, pentru a i se înmîna diploma de doctor *honoris causa* al Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi.

Între cele două scrisori – cîtă istorie! Şi într-o parte a lumii, partea spre care au plecat cele două scrisori, ce cumplită eroare a istoriei!

Prima scrisoare pleca într-un moment în care lumea, abia ieşită din cel mai distrugător dintre războaiele omului, îşi căuta, derutată, dar încrezătoare, drumul pierdut. O parte a lumii, însă, era „ajutată" („dacă nu vrei, te obligăm!..."), după ce fusese în diferite părţi şi în diferite feluri sfîrtecată, să găsească „drum nou", drum sigur spre anularea fiinţei umane, prin anularea sacralităţii sale lăuntrice.

A doua scrisoare soseşte la Iaşi într-un timp nu mai puţin derutant, într-o Românie – incredibil – în continuare sfîrtecată (deşi sfîrtecătorul a murit!...), într-o lume abia ieşită din cel mai cumplit război dus împotriva umanităţii fiinţei omului, o lume neînstare încă să se regăsească pe sine, să-şi regăsească sacralitatea pierdută.

Şi în această curgere a vremii, destinul a doi oameni de excepţie, în raport, primul – Eugen Coşeriu – cu istoria, în confruntare, al doilea – G. Ivănescu – cu eroarea istoriei, destin construit, primul, *dincolo* de ţară, trăit şi apărat, celălalt, *dincoace* de ţară, adică dincolo şi dincoace de guvernanţii ţării; pentru că, într-un fel sau altul, guvernarea (şi profitorii guvernării) nu l-au vrut nici pe unul, nici pe celălalt. Dar şi unul, şi celălalt au înţeles că destinul lor este strîns legat de destinul culturii umanităţii în general şi al spiritualităţii româneşti în special.

Aşa se face că îndepărtarea de ţara geografică n-a reuşit să-l înstrăineze pe primul, iar limbile în care a trebuit să-şi construiască destinul, limbi de circulaţie (spaniolă, germană, italiană, franceză), i-au dat posibilitatea să ducă mai departe gîndirea românească despre esenţa omului şi să impună *Teoria Coşeriu, Teoria românului Eugen Coşeriu* în ştiinţa contemporană a limbii.

Destinul intelectual al profesorului Eugen Coşeriu părea, în anii primei scrisori, a ezita între România, Italia şi America, dintr-un punct de vedere, între ştiinţă şi literatură, din altă perspectivă.

Cea de-a doua scrisoare vine la Iaşi după patru decenii din momentul în care opţiunea se va fi produs. Cu consecinţe extrem de importante pentru ştiinţa limbii.

După ce funcţionase ca lector de *Limba română* la Universitatea din Milano (1947-1950), Eugen Coşeriu pleacă la Universitatea din Montevideo ca profesor de *Lingvistică generală, Lingvistică indoeuropeană, Lingvistică romanică*. Aici la Montevideo va publica, în limba spaniolă, principalele lucrări în care îşi va dezvolta concepţia lingvistică: „Sistema, norma y habla" (1952), „Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje" (1954), „Logicismo y antilogicismo en la gramatica" (1956), „Sincronia, diacronia e historia" (1958). În 1963 revine în Europa, profesor de *Filologie*.

Ce s-a întîmplat cu scriitorul? „Povestirile şi fanteziile" pe care le publicase în *Corriere Lombardo* şi în *L'Europeo* între 1946 şi 1950 ar părea că se

retrag din drumul lingvistului, într-o insulă uitată, revăzută din cînd în cînd și redescoperită, „pentru rude, prieteni și colegi", în 1988, printr-un volum de redusă întindere, publicat la Tübingen, sub titlul *La stagione delle piogge* (*Anotimpul ploilor*). În scrisoarea către profesorul G. Ivănescu, „povestirile și fanteziile" din subtitlu devin „racconti e scherzi" (povestiri și glume), dar *glume* cu sensul din limba italiană, adunînd în același „loc semantic" și starea, la un prim nivel, de voioșie, și starea, la un nivel de adîncime, de gravitate în fața lumii. Un volum care reflectă un scriitor modern ca structură stilistică și poetică, neliniștit și neliniștitor, și, deci, tot modern, ca viziune și lume semantică. Un univers marcat de o stare de gravitate și stranietate, dominat de întrebări privind identitatea ființei umane, raportul ființei umane cu lumea (cosmică și socială), raportul cu timpul, dramatismul imposibilității apărării purității ființei umane.

Pe cel de-al doilea – profesorul G. Ivănescu – eroarea istoriei n-a reușit să-l înfrîngă, iar dacă limba în care și-a scris opera – limbă de restrînsă circulație – nu i-a permis să participe direct la mișcarea lingvisticii europene, în țara sa a dus mai departe gîndirea românească despre esența umană a limbii, întemeind școli la Timișoara și Craiova, dezvoltînd în continuare școala lingvistică de la Iași, lăsîndu-și amprenta distinctă la școala de la Cluj și la cea de la București.

Dar paranteza istoriei s-a închis iar omul – ființă liberă prin limbaj – și-a reamintit, la acest sfîrșit de secol și de mileniu, de sine, de esența sa și încearcă acum să ia în stăpînire vremile. Și Universitatea ieșeană l-a chemat acasă, după 50 de ani, pe domnul profesor Eugen Coșeriu. L-a chemat acasă, nu ca să-i dea adăpost, ci ca să-i exprime recunoștința pentru a fi readus Domnia-sa lingvistica *acasă*, adică alături de ființa umană care a creat limbajul, creîndu-se pe sine. L-a chemat *acasă* pe ilustrul om de știință pentru a se simți onorată onorînd pe unul din exponenții cei mai de seamă ai spiritualității românești. Iar „fiul risipitor – va spune eminentul savant – se întoarce ca fiu adunător".

Corriere Lombardo

Milano, 8 mai 1947

Iubite domnule Ivănescu,

Nu mai știu cîți ani sînt de cînd nu ți-am mai scris, trei sau poate patru. Cine știe che (sic!) vei fi crezînd despre mine. Totuși nu m'am pierdut în vîltoarea războiului și am încă pe umeri capul, destul de sănătos, cu care gîndesc mai mult, mai bine și mai solid decît pe vremea scurtei mele studenții ieșene. După atîția ani trăiți și nu petrecuți în Occident, am un orizont limpede și un discernămînt sever al valorilor pe care pe atunci nu-l aveam. Am învățat

multe lucruri, multe limbi (vreo douăzeci, adică toate limbile romanice, slave şi germanice), am pătruns multe altele, dela acte pînă la filosofie şi la matematică şi am un mod al meu de a fi, de a interpreta şi de a scri. De mă voiu întoarce în ţară, ceea ce cred că nu se va întîmpla curînd, am de gînd să încep o vastă mişcare culturală, spre a răsturna mulţi coloşi cu picioarele de lut şi spre a da românilor o viziune exactă asupra multor fapte. Aş avea multe idei, pe care, însă, cine ştie de le voiu putea realiza. Înainte de a pleca în străinătate, m'am pus rău cu multă lume meschină care ţine minte mai curînd excesele temperamentale decît meritele autentice. Aş fi vrut să reiau legătura cu mulţi, dar la urmă mi s-a părut că numai dumitale îţi pot vorbi cu încredere şi sinceritate ca odinioară. De mult pusesem gînd să-i scriu şi lui Iordan, la Moscova, de aproape doi ani, numai că, lăsător cum sînt, fiind moldovean, am tot amînat dela o zi pe alta şi nici pînă acum nu m-am hotărît. În neliniştea acestor vremi, de altfel, gîndurile vin şi se duc, se fac planuri azi de întoarcere în ţară şi mîni de rămînere pe loc şi de plecare în America. Între timp anii trec şi alţii mi-o iau înainte, oameni fără structură intelectuală văd că devin lectori, profesori, publică lucrări infame şi traduceri pline de greşeli, trăiesc bine şi fără griji şi lumea-i preţuieşte şi le ţine hangul. Vorbesc de românii care se află în Italia, rătăciţi toţi sau aproape toţi într'o mizerie morală şi intelectuală nemaipomenită şi cu care eu, fireşte, nu întreţin nici o legătură.

Dar văd că vorba m-a dus departe, şi eu voiam să-ţi spun cîte ceva despre mine. Marea carieră ştiinţifică şi literară care mi s'ar fi deschis, fără îndoială, dacă rămîneam în ţară ori dacă mă întorceam la vreme, o văd îndepărtîndu-se tot mai mult de la calea pe care soarta se pare că mi-a hotărît-o. Trebuie să ştii că de trei ani sînt căsătorit şi am un copil de doi. Am deci o familie de întreţinut şi de asta a trebuit să-mi caut o meserie statornică: sînt ziarist şi critic de artă aici la Milano şi destul de preţuit de mulţi prieteni şi cunoscuţi, scriitori, ziarişti şi artişti. Scriu din cînd în cînd povestiri şi fantezii pe care le public în ziar sau prin reviste şi care iarăşi sînt preţuite. Ţi-aş putea trimite din ele dacă te interesează. La toamnă am de gînd să mă prezint la un mare concurs literar cu un roman. Tot în toamnă am de gînd să adun în volum o seamă de articole de artă şi de portrete de artişti italieni contemporani. În puţină vreme, mi-am făcut, într-un mediu străin şi nu de tot primitor, ceeace se chiamă „o poziţie", iar faptul nu mă măguleşte peste măsură, pentrucă în schimb a trebuit să muncesc din greu şi să renunţ aproape cu totul la activitatea de studiu atît de roditoare în anii cînd trăiam din bursă. Abia de-mi rămîn cîteva minute pe zi pentru a citi două-trei pagini, mai ales că viaţa e grea şi familia implică multe lucruri: casă, mobile, aşezămînt. De frecventat bibliotecile, nici vorbă, n'am timp; citesc ce pot acasă şi nu pot mult, pentrucă, din cele aproape patru mii de cărţi pe care le adunasem, multe le-am pierdut cu războiul. S'ar putea deci întîmpla să-mi încheiu zilele pe-aici ca ziarist şi scriitor italian. (De altfel de mult vorbesc şi scriu italieneşte mai bine decît româneşte şi nu e exclus ca

chiar în scrisoarea de faţă să afli multe stîngăcii de limbă românească). Cum ziceam, stau şi mă gîndesc şi nu ştiu pe ce drum o voiu apuca mîni. Să mă întorc în ţară? Aş face-o numai dacă aş şti că mi se oferă o situaţie decentă şi serioasă. Avînd familie n'aş putea înfrunta un viitor nesigur, nici accepta un post de asistent ori de lector. Tot mă gîndesc să cer aici o catedră de slavistică dar, din lipsă de timp, încă nu m'am hotărît şi cine ştie de mă voiu hotărî. Să cer un post de ataşat cultural ori de presă ca atîţia alţii care cu cultura şi cu presa n'au avut de a face în viaţa lor? Aş putea, dacă nu în Italia, să cer un post în vreo ţară slavă sau germanică, mai cu seamă că nu cred să fie multă lume în România care să ştie limbile pe care le cunosc eu şi să aibă cunoştinţele pe care le am eu despre ţări, literaturi şi popoare. Dar nu mă încumet, neavînd prieteni şi nici măcar cunoscuţi în diplomaţie şi printre autorităţile româneşti de aici şi din ţară. La Roma aud c'a fost numit ataşat de presă un coleg al meu de universitate (dar cu vreo doi ani în urma mea), om fără nici o pregătire. Un orizont oarecum calm mi se deschisese acum trei ani, cînd, prin intervenţia ministrului Suediei, fusesem numit membru la Şcoala română din Roma. Dar mîncăii dela legaţie mă dădură afară în două săptămîni cu intrigării politice, cu toate că-mi venise şi numirea telegrafică dela Bucureşti. Acuma şcoala e plină de oameni mai mult tîmpi şi fără rost, unii dintre care şi-au sfîrşit studiile cu ruşine pe aici. Eu doctoratul în litere l-am trecut cu laudă la Roma, în vremuri grele, cu o teză despre influenţele vechii franceze şi italiene în poezia epică populară a slavilor meridionali. Am terminat de doi ani şi filosofia (acum mă ocup mai mult de filosofie), dar doctoratul încă nu mi l-am dat; îl voiu da poate anul acesta cu o teză despre evoluţia ideilor estetice în România, pe care o am în pregătire. Între timp am tradus în italieneşte o culegere de nuvele din opt limbi, o antologie de nuvele româneşti, romanul *Uvar* al lui Sadoveanu, un roman rusesc – toate tipărite sau sub tipar –, o antologie a poeziei croate moderne care ar fi trebuit să se tipărească în România încă prin '43, o antologie de nuvele bulgare şi o antologie a poeziei suedeze, pe care le am în manuscris, opera filosofică a lui Blaga (a ieşit pînă acum un volum) şi cele două piese ale lui Ciprian. Acum am de lucru traducerea unui roman american şi o gramatică descriptivă şi normativă a limbii române literare scrise şi vorbite, bună pentru italieni, dar şi pentru români, un studiu asupra filosofiei lui Blaga, un studiu asupra limbii lui Barbu şi altele.

Am ajuns la încheierea scrisorii vorbind numai despre mine şi abia de-mi mai rămîne spaţiu să te întreb în fugă ce mai faci, cum trăieşti, cum te mai împaci cu lumea, cu viaţa şi cu ştiinţa. E adevărat, cum mi s'a spus, că ţi s'a dat în sfîrşit o catedră la Universitate? Tare mi-ar plăcea să fie adevărat. Răspunde-mi curînd şi nu din fugă şi iartă-mi scrisoarea asta cam pripită şi rău închegată de reluare de legătură. Ce mai face Pasăre? Multă voe bună dumitale şi tuturor celor cumsecade.

Eugeniu Coşeriu

Iubite domnule Irimia,

Ştirea cu doctoratul *honoris causa* m-a bucurat nespus şi mă bucură încă, deşi aceste titluri, care, de o seamă de vreme încoace, îmi plouă de peste tot, au început să fie aproape o rutină. Cel de la Iaşi e al doisprezecelea. Dar, pentru mine, e mai presus de toate celelalte tocmai pentru că e de la Iaşi. Eu am umblat pe la multe universităţi celebre, învăţînd ce se putea ori predînd ce puteam, dar totuşi Universitatea din Iaşi, prima mea universitate, deşi am studiat acolo numai un an, a rămas într-un fel tot timpul universitatea *mea*. Ori, poate, eu am rămas tot timpul studentul de un an de la Iaşi, acel student sărac, jerpelit şi rupt în coate, dar cu mari năzuinţi, care, în 1939, venit „din fundul Basarabiei", cum se zicea pe atunci, şi ca un ţăran ce se afla, se apropia cu sfială de templul ştiinţei şi de atîţia maeştri care, pentru el, urmau să rămînă toţi mari şi neasemuiţi.

Tocmai de aceea vă sînt recunoscător dumneavoastră şi tuturor colegilor – care, cînd s-a putut, şi-au adus aminte de mine şi au hotărît că se cuvenea să-mi facă şi mie, înstrăinatului, un locşor în tagma lor şi să mă facă din nou ieşean. Păcat numai că s-a putut atît de tîrziu şi că atîtea universităţi străine le-au luat-o înainte. Dar ce să facem? Nu e omul peste vremi.

Eugen Coşeriu

Cronica, Anul XXVII, nr. 9, 1992, p. 6.

MATTEO BARTOLI. TORINO: SCRISORI DIN ROMÂNIA

Pentru români, ultima conflagraţie mondială nu a însemnat doar sfîrtecarea teritorială a ţării lor, ci şi întreruperea unui drum, care le era propriu, aflat în 1918, al sincronizării cu statele civilizate ale Europei, sub toate aspectele, o rupere de ritm, cu consecinţe extrem de grave pentru evoluţia ulterioară a fiinţei româneşti, individuale şi naţionale deopotrivă.

Mai ales după constituirea statului naţional român, în 1918, în graniţele fireşti, printr-o corespondenţă aproape perfectă între unitatea istoriei, unitatea lingvistică şi spirituală, unitatea administrativ-statală, românii dezvoltă în ei, concomitent cu conştiinţa naţională, şi conştiinţa apartenenţei la Europa. La fel cum, în principalele capitale şi oraşe de cultură ale Europei, românii erau români şi totodată la fel de europeni ca şi italienii, francezii etc., a fi de o parte şi de alta, adică şi în conştiinţa românilor, şi în conştiinţa ţărilor Europei, românii erau europeni înainte de toate prin apartenenţa la lumea romanică, prin limbă, prin istorie şi prin mod de a gîndi.

În acest context şi sub semnul acestei stări, nimic mai firesc decît dezvoltarea culturii, ştiinţei, învăţămîntului şi conştiinţei apartenenţei la aceeaşi lume a culturii, ştiinţei, învăţămîntului european. Confirmarea şi accentuarea acestei

conştiinţe: întîlniri şi reîntîlniri ale oamenilor de ştiinţă români cu oameni de ştiinţă europeni la conferinţe, congrese, în aulele universităţilor, raporturi de prietenie, raporturi de colaborare la aceleaşi reviste, din România sau din celelalte ţări europene şi de dincolo de Europa, participarea la cercetări în comun.

Vorbesc în acest sens, de exemplu, două scrisori, pe care le reproducem aici, dintr-un fond epistolar descoperit de noi (D. Irimia) în Italia, reprezentînd corespondenţa unor oameni de ştiinţă români (S. Puşcariu, N. Cartojan, Sever Pop, Ion Diaconu, Iosif Popovici etc.) cu un mare lingvist italian, Matteo Bartoli, mulţi ani profesor la Universitatea din Torino, unde discută în mod curent cu studenţii, la cursuri şi seminarii, despre limba română, în comparaţie cu celelalte limbi romanice. O scrisoare este expediată de la Cluj, de lingvistul Sextil Puşcariu, cealaltă de la Bucureşti, de istoricul culturii şi literaturii române, Nicolae Cartojan.

Sextil Puşcariu (1877-1948), profesor, înainte de 1918, la Universitatea din Cernăuţi, membru din 1914 al Academiei Române, luptător activ pentru Unire, între altele, prin ziarul *Glasul Bucovinei*, pe care îl întemeiază la 22 octombrie 1912 şi îl conduce pînă la 1919, şi, ca membru al Consiliului Naţional Român din Bucovina, înfiinţează în 1920 „Muzeul limbii române” de la Cluj şi revista *Dacoromania*. Este iniţiatorul *Atlasului lingvistic român* şi unul dintre cei mai importanţi cercetători ai dialectului istro-român; publică trei volume de *Studii istro-române*. Pe acest teren al dialectologiei ia naştere şi se dezvoltă prietenia şi colaborarea îndelungată cu omul de ştiinţă piemontez, cunoscut în istoria lingvisticii romanice prin *teoria ariilor laterale* în interpretarea asemănărilor şi deosebirilor dintre limbile romanice, a individualităţii lor specifice (perspectivă din care S. Puşcariu discută cîteva fenomene lingvistice în scrisoarea pe care o reproducem), precum şi prin studiile consacrate limbii dalmate (vegliote), cea de-a doua limbă din Romania orientală (alături de limba română), dispărută ca limbă de comunicare la sfîrşitul secolului al XIX-lea.

Sextil Puşcariu l-a cunoscut pe Matteo Bartoli la Sibiu, unde era concentrat cu un regiment al armatei austro-ungare în preajma primului război mondial, pe vremea cînd acesta îşi elabora lucrarea asupra limbii dalmate. S. Puşcariu îşi aminteşte de această întîlnire, de alte momente şi de diferite aspecte ale raporturilor cu savantul torinez în cele două volume memorialistice, *Călător pe două veacuri*, 1968 şi *Memorii*, 1978, amîndouă îngrijite de Magdalena Vulpe, nepoata lingvistului român:

„L-am cunoscut după felul cum umbla cu nasturii neîncheiaţi la tunică şi împiedicîndu-se de sabia lui de «acţesist de manutanţă», concentrat la un regiment din Transilvania. După nume şi scrieri îl cunoşteam demult. Ne-am împrietenit de la întîia oară cînd ne văzurăm pe strada Cisnădiei.

Pe atunci Bartoli era funcţionar la Biblioteca imperială din Viena şi pregătea marea sa lucrare despre limba veche dalmată. În insula Veglia avusese

norocul să cunoască pe ultimul vegliot care mai ştia cîteva cuvinte şi fraze în această limbă. Pe cînd Udina Burbur – căci aşa se numea – era mic, în ostrovul în care copilărise mai vorbeau unii oameni graiul dalmat. Părinţii lui îl întrebuinţau cu deosebire cînd voiau să nu fie înţeleşi de copii. Micul Udina era curios să ştie ce vorbiseră părinţii şi fugea la bunică-sa şi o întreba ce însemnau cuvintele ce le auzise. Astfel el îşi aducea aminte de limba secretă a părinţilor săi şi după ce nimeni în Veglia n-o mai ştia. Din norocire, Bartoli a cules tot acest preţios material înainte ca un accident din mina în care lucra să pună capăt vieţii ultimului vegliot, numai cu cîţiva ani înainte de a-l întîlni eu pe Bartoli la Sibiu. De la întîia întîlnire cu el, am rămas în contact neîntrerupt prin scrierile noastre pe care ni le trimeteam regulat. Pe cît ne-a fost posibil, ne şi întîlneam din timp în timp şi după ce părăsise Viena şi se stabilise la Strasbourg ca lector de italieneşte pe lîngă profesorul Gaber. Mai tîrziu ajunse profesor la Universitatea din Torino. Acolo era înconjurat întotdeauna de studenţi români. Verile le petrecea la Quinto, încîntătoarea staţiune balneară de la malul mării, în apropiere de Genova. Acolo l-am vizitat, precum m-a cercetat şi el la Cluj, unde a fost numit doctor *honoris causa.* Decoraţia pe care o va primi de la guvernul român, în loc să o poarte la gît, şi-o prinse la piept. Deşi era sensibil pentru dovada de recunoştiinţă ce i se făcuse prin acest ordin, el n-a întrebat pe nimeni cum trebuia să-l poarte, ci l-a pus la inimă. Pe la congrese de lingvişti, la şedinţele unei comisii de biografi şi la comisiunea de zece a lingviştilor internaţionali din care făceam amîndoi parte ne întîlneam adesea în anii din urmă şi totdeauna ne bucuram să fim împreună cîteva zile la Paris, la Haga sau în alte oraşe europene.

Tema favorită a discuţiilor noastre erau atlasele lingvistice şi geografia lingvistică.".

Aceste discuţii au dus la proiecte de colaborare, mai ales în legătură cu studierea dialectului istro-român: „Cînd am avut la Viena ocazia să adun nişte texte istro-române şi am făcut planul să public nişte studii asupra acestui dialect, Bartoli, care de asemenea studiase acest dialect, îndată s-a învoit să colaboreze la această lucrare. Deşi n-am ajuns să realizăm decît în parte şi mult mai tîrziu gîndul nostru, el mi-a pus la dispoziţie un material preţios adunat de el în Istria, de unde era şi el de naştere.

Valurile războiului din urmă vor fi acoperit pe puţinii supravieţuitori ai neamului nostru din acele părţi. Cu atît mai preţioase sînt relicvele graiului lor culese de cel care a salvat şi rămăşiţele graiului vegliot.

Nicolae Cartojan (1883-1944), membru al Academiei Române (1941), doctor *honoris causa* al Universităţii din Padova (1942), venea la întîlnirea cu Matteo Bartoli dintr-o altă perspectivă, nu îndepărtată de studiul graiului, dar diferită: cultura populară. Între 1929-1938 el publică în două volume monografia *Cărţile populare în literatura românească*, rămasă pînă astăzi lucrare fundamentală pentru cunoaşterea destinului unor cărţi populare de largă circu-

laţie în Europa, în cultura românească, prin cunoaşterea modului de receptare a acestor cărţi în funcţie de specificul spiritualităţii româneşti; între acestea se află şi *Fiore di virtù*: în esenţa ei o culegere de istorii morale, realizată, se pare, în secolul al XIII-lea, de călugărul italian Tommaso Gozzadini; lucrarea este tipărită la Veneţia în secolul al XV-lea, de unde se răspîndeşte în toate ţările Europei (*cf. Dicţionarul literaturii române de la origini pînă în prezent*, Iaşi, 1979).

Se traduce destul de repede şi în româneşte (după unii comentatori chiar din italiană, în 1480, de postelnicul Gherman Valahul), se tipăreşte în 1700, la Snagov, de către Antim Ivireanul (care o traduce din limba greacă), cu titlul *Floarea darurilor, carte foarte frumoasă şi de folos fieştecăruia creştin, carele va vrea să se împodobească pre sine cu bunătăţi.*

Nicolae Cartojan o comentează într-un studiu dens, „«Fiore di virtù» în literatura română", publicat în 1928 în *Memoriile secţiunii literare*, Seria III, Tomul IV, *Memorii* editate de Academia Română.

În 1938 va face unele consideraţii pe marginea destinului eroului popular Bertoldo, din *Commedia dell'arte*, în spaţiul culturii româneşti: „O dramă populară italiană a lui Giulio Cesare Croce", despre Sinan Paşa şi vitejiile românilor (în *Omagiu fraţilor Alexandru şi Ion Lapedatu*).

Bucureşti, 28 septembrie 1942
Enăchiţă Văcărescu 17 bis

Mult stimate şi iubite domnule coleg,

Dumitale îţi scriu în limba în care ne-ai vorbit cînd ne-am cunoscut întîiaşi dată. Îţi mai aduci aminte? Era la primul congres al filologilor de la Praga. Mă aflam într-un grup cu colegii mei din ţară, cînd dumneata, auzind vorbă românească, te-ai apropiat de noi, ai pus mîinile pe umerii mei şi ne-ai adresat cuvintele „ce mai faceţi, fraţilor?". Deşi au trecut ani de atunci, totuşi scena îmi este vie în amintire, după cum tot atît de vii îmi sînt şi delicioasele ceasuri pe care le-am petrecut apoi împreună în casa prietenei noastre comune, distinsa doamnă Jindra Hušcová. Numele dumitale îmi era de altfel de mult cunoscut din primii ani ai studiilor mele universitare, cînd citisem fundamentala d-tale operă în care reconstitui din documente şi graiul ultimului supravieţuitor de pe insula Veglia dispăruta limbă dalmatică, care făcea legătura între italiană şi română.

Înţelegi acum, scumpe domnule Bartoli, cîte amintiri frumoase şi cîtă plăcere mi-au făcut rîndurile dumitale trimise prin distinsa dumitale elevă, domnişoara Borelli, precum şi preţioasele dumitale studii.

Prin amabilitatea domnişoarei Borelli, care se întoarce pentru cîteva săptămîni în patrie, îţi trimit şi eu ultimele mele îndeletniciri. Regret că volu-

mul din istoria literaturii române vechi nu este încă gata. Mai este de tipărit o coală. Dar îndată ce va fi tipărit voi căuta prilejul să-l primeşti.

Soţia mea te roagă să transmiţi doamnei Bartoli omagiile ei, iar eu te rog să primeşti salutările şi expresiunea sentimentelor mele de distinsă prietenie.

N. Cartojan

Cluj, 30.X.39
Elisabeta 23

Dragă Bartoli,

Îţi mulţămesc pentru extrasele trimise. Le-am şi utilizat în cartea pe care o voi da în scurt timp la tipar: vol. I din *Limba română*, lucrare de sinteză. Văd că pentru *area maggiore*, în care eu cred mai puţin, aduci în extrasul german exemple numeroase. Aş putea să aduc, din l[imba] română, cel puţin tot atîtea exemple, din care se vede că inovaţia slavă ocupă o arie mai mare decît cuvîntul latin. Cît pentru *circus* şi *circulus*, dacă Aromânii zic *ţarclu* însemnează că Peninsula Balcanică aparţinea ariei mijlocii, pe cînd Dacia (*cerc*) era laterală. Regret că nu ne-am întîlnit la Bruxel, ca să stăm de vorbă şi să împrospătăm amintiri scumpe. Oare vom mai ajunge să ne întîlnim pe la congrese? Serra[1] ne părăseşte în curînd şi înţeleg că e fericit să se întoarcă în patrie.

Cu veche amiciţie,
al tău Sextil Puşcariu

Dacia literară, Iaşi, Anul V (serie nouă), nr. 14 (3/1994), p. 31-32.

UN ALT MOD DE A FACE ISTORIA UNEI LIMBI

Acest alt mod de a privi istoria limbii unui popor îl propune şi îl afirmă, pentru limba italiană, în mod practic, pentru oricare altă limbă, din punct de vedere teoretic, lingvistul italian Giacomo Devoto, prin cartea *Il linguaggio d'Italia. Storia e strutture linguistiche italiane dalla preistoria ai nostri giorni*, apărută într-o a doua ediţie cu puţin înaintea morţii sale.

G. Devoto rămîne unul din extrem de puţinii lingvişti umanişti – în sensul plin al cuvîntului – din secolul nostru. Scrierile sale istorico-lingvistice –

---

[1] Este vorba despre Giandomenico Serra, profesor de limba şi literatura italiană la Universitatea din Cluj între anii 1925-1939, recomandat de însuşi Bartoli lui Puşcariu pentru acest curs (vezi şi Mariana Istrate, „Un prieten al românilor: Giandomenico Serra. Perioada Clujeană", în *Dacoromania*, III-IV, 1998-1999, p. 155-157 (*n. edit.*).

Storia della lingua di Roma, I fondamenti della storia linguistica, Profilo di storia linguistica italiana – sînt străbătute toate de ideea că limba este, mai înainte de orice, o instituţie umană, cauză şi esenţă a naturii umane, iar istoria limbii este (trebuie să fie) un aspect al istoriei omului. Evident că, teoretic, nimeni nu pune la îndoială esenţa umană a limbii şi nici esenţa lingvistică a omului, dar cîţi dintre lingvişti lasă măcar să transpară din opera lor acest adevăr?

Ultima carte a lingvistului italian, de o structură singulară, reeditată după numai cîteva luni de la apariţie (Milano, 1974), este pe de-a-ntregul construită din perspectiva acestei concepţii. Concepţia, nu lingvistică doar, dar şi istorică, social-istorică, şi-o exprimă cu claritate umanistul italian în cele cîteva rînduri constituind „Nota introductivă": „Dacă nu se explică şi nici nu se retrăiesc experienţele lingvistice, nu se face istoria nici a Italiei şi nici a altei naţiuni".

Privind istoria Italiei prin prisma limbii, cartea urmăreşte cu atenţie şi expune cu claritate evoluţia ansamblului de variate „coduri" care au permis în toate epocile şi de la o epocă la alta transmiterea de mesaje în interiorul unei comunităţi social-lingvistice. În această evoluţie, care este multimilenară, s-au alternat, în amîndouă planurile: social-istoric şi lingvistic, faze de unitate cu faze de varietate, faze lente cu faze tumultuoase.

De o concentraţie maximă, cartea lui Devoto, care-şi situează întreaga demonstraţie într-o largă şi profundă perspectivă semiotică, pleacă de la primele mărturii ale prezenţei omului pe pămîntul peninsulei şi insulelor italice şi merge pînă în viitor, rămîne, adică, deschisă, printr-un capitol final de perspective ale evoluţiei limbii italiene. În cele cinci părţi ale cărţii („De la origini pînă la 500 î.e.n.", „Latinitatea: 500 î.e.n.–500 e.n.", „Evul Mediu: 500–1200", „Epoca modernă: 1200–1850", „Italia unită: de la 1850 înainte"), care grupează 50 de articole, autorul discută, mai puţin extins unele, mai extins altele, dar cu aceeaşi densitate de idei, şase alternative principale din istoria lingvistic-umană a Italiei:

– relicve şi forme anterioare primului mileniu al erei;

– începuturile unei tradiţii lingvistice continuată de la fundarea Romei înainte;

– involuţie şi fragmentare în Evul Mediu;

– o nouă înălţare spre unificare, limitată la Italia.

Din simpla enumerare a perioadelor delimitate şi definite de Devoto se evidenţiază un aspect central al viziunii sale istorico-lingvistice: procesul evoluţiei limbii este discontinuu, nu lipsit de coborîşuri, aşa cum se întîmplă, de altfel, şi în alte aspecte ale activităţilor umane.

O extindere în timp şi spaţiu de felul acesta, într-o lucrare unică, prin structura ei, dezvăluie în Devoto un savant multiplu, cu preocupări variate, circumscriindu-se însă toate unui ax central: paleolingvistică, lingvistică preindoeuropeană şi mediteraneană, indoeuropeană şi latină, italianistică, antropologie şi semiologie, arheologie şi epigrafie etc., etc.

Antropologia şi arheologia, în spaţiul unei logici şi filosofii umane, de o deosebită inteligenţă şi profunditate, i-au deschis drum şi i-au oferit elemente pentru interpretarea perioadelor celor mai vechi. Pe urmele lui *homo sapiens*, G. Devoto îşi începe excursul său de la primele „suspectări" de existenţă a unui proces de comunicare umană, din vremea deplasărilor de populaţii, în epoca post-glacială. Paleolingvistica, lingvistica preindoeuropeană şi mediteraneană, lingvistica indoeuropeană, în spaţiul cercetărilor etimologice şi toponimice, îi permit lingvistului italian să-şi clădească o solidă demonstraţie privind stratificarea lingvistică, începînd cu un cel mai vechi strat – mediteranean, trecînd prin straturile preindoeuropean (etrusc, în primul rînd), indoeuropean şi protolatin, pînă la epoca latinităţii, apoi trecerea – prin criza latinităţii – la italienitate.

Italienistica, istoria culturii şi artei cuvîntului, istoria poporului italian fac din Devoto unul din cei mai originali interpreţi ai limbii italiene, în diversele ei avataruri, determinate de atîţia şi de atît de diverşi factori: primele manifestări, diferitele limbi literare: siciliană, toscană, bologneză, tradiţii literare dialectale, limbă literară şi dialecte, limba literară şi scriitorii: Dante, Petrarca, Leonardo, Cellini, Ariosto, Manzoni etc., Accademia della Crusca, Milano şi limba literară, unitate politică şi consecinţe, limba literară şi literatura modernă etc., etc.

Il linguaggio d'Italia se afirmă ca o operă cu totul singulară în cîmpul lingvisticii ca şi în cel al istoriei, înălţată din perspectiva macroistoriei, de unde trăsăturile fundamentale şi permanente se instaurează suverane peste cele de detaliu, fără a le înghiţi, şi de unde omul se dezvăluie mai complex, într-adevăr creator de istorie, şi nu sclav al istoriei, iar cuvîntul, instrument fundamental prin care el, omul, îşi *construieşte*, nu-şi *spune*, doar, istoria. Spirit cu desăvîrşire ştiinţific, gînditor profund umanist, într-o vreme în care totul se tehnicizează – cum observa cu amărăciune lingvistul –, Giacomo Devoto lasă prin moartea sa un gol imens în lingvistica italiană.

Cronica, Iaşi, Anul X, nr. 33 (498), 1975, p. 8.

****MÉTHODES DE LA GRAMMAIRE, TRADITION ET NOUVEAUTÉ*, PARIS, SOCIÉTÉ D'ÉDITION „LES BELLES LETTRES", 1966, 196 p.

Că structuralismul, ca metodă de cercetare a limbii, şi-a cîştigat un loc ce nu mai poate fi contestat, e un fapt cert. Dar este la fel de adevărat că a fost de acum depăşită o anumită fază – poate criză – în dezvoltarea lingvisticii, cînd structuralismul se voia singura metodă ştiinţifică în stare să dea răspunsuri exacte şi ultime la întrebările lingvisticii în general, ale gramaticii, în special.

Nu s-ar putea afirma cu toată certitudinea că acum ar fi rezolvată aşa-numita criză a lingvisticii, numai că, pe parcursul celor cîtorva decenii de luptă – uneori foarte acută – între metodele tradiţionale ale gramaticii şi noua metodă structurală, diferitele şcoli lingvistice au căpătat, prin maturizare, mai

multă înţelepciune şi, în consecinţă, toleranţă. Sub acest semn s-au întîlnit la Liège, în 1964, la un colocviu de lingvistică, reprezentanţi ai celor două orientări de seamă în lingvistica actuală. Materialele acestui colocviu formează substanţa cărţii *Méthodes de la grammaire*, publicată la Paris în anul 1966. De aici şi caracterul său eterogen. Întreaga structură a cărţii e determinată de dorinţa alcătuitorilor ei de a prezenta cît mai fidel lucrările colocviului. În acest sens, cartea cuprinde nu numai comunicările susţinute, dar şi discuţiile purtate pe marginea fiecărei comunicări în parte, aşa încît problemele – dezbătute polemic – se clarifică.

Caracterul eterogen al lucrării este dat de existenţa mai multor puncte de vedere – de multe ori, net opuse – în prezentarea unor aceloraşi probleme, ca şi de specificul de conţinut al comunicărilor: unele, cu caracter teoretic general, cum ar fi cea susţinută de Robert-Léon Wagner, „Gramatică–Analiză–Semnificaţie", sau cea a lui Holger Sten, „Gramaticii ştiinţifici şi ceilalţi", sau, mai ales, comunicarea lui Andreas Blinkenberg, „Reflexii epistemologice asupra divergenţelor metodelor gramaticii"; altele, cu caracter teoretic particular, cu referire strictă la un fenomen gramatical anumit. Dintre acestea din urmă se detaşează lucrarea lui Jörgen Schmitt Jensen: „Sintaxemele, «fonemele» sintaxei". În concepţia lui Jensen, *sintaxemul* este unitatea sintactică minimală, de rangul *fonemului*, în fonologie, corespunzător *morfemului*, în morfologie, *lexemului*, în lexic (pentru A.-J. Greimas, 1966, unitatea minimală a lexicului este *semul*). În demonstrarea concepţiei sale, autorul dezvoltă interesanta idee a „locurilor" sintactice, care, de fapt, trebuie apropiată de teoria lui K. Bühler, în legătură cu golurile, reluată, la noi, de S. Puşcariu, care vorbeşte de vidul semantic al verbelor. De fapt, şi pentru Jensen, „locurile" se stabilesc sau există numai în raport cu verbul. De un ridicat nivel ştiinţific şi deosebit de interesantă este lucrarea lui B. Pottier – „Mecanismele presupuse ale trecerii categoriilor limbii în sintaxa vorbirii". B. Pottier dezvoltă concepţia enunţului sub forma unei secvenţe de elemente, ca împlinire a unei structuri în arbore. Fiecare element condiţionează apariţia celui următor. Concepţia lingvistului francez se fundamentează pe ideea că ceea ce se petrece la nivelul vorbirii (limbajului) este deja condiţionat de nivelul limbii, prin definiţie. Privind – în acest sens – exclusivist relaţia „limbă–vorbire", autorul pare să excludă posibilitatea inovaţiilor în limbă. În defintiv, „limbajul" este latura dinamică care duce la evoluţia limbii, chiar la crearea sistemului, tocmai prin posibilitatea de a avea iniţiativa. Bineînţeles, nu-i mai puţin adevărat că „limbajul" este în acelaşi timp realizarea în procesul comunicării a potenţelor „limbii". „Limbajul" (*discours*), deci, trebuie privit ca o realitate complexă, iar unitatea „limbă-limbaj", dialectic.

Substanţială este lucrarea lui A. Martinet – „Autonomia sintaxei". Preocupat de problema raporturilor dintre elementele sintactice (problema *funcţiilor*, deci), autorul face o descriere a tipurilor de *moneme* (*autonome, funcţionale, dependente*), pentru a distinge, apoi, un al treilea mijloc de marcare

a raporturilor sintactice ce se stabilesc între elementele unui enunţ (alături de *moneme funcţionale* şi de *ordinea monemelor*): specializarea unor moneme „în rolul de indicator al funcţiei vecinilor imediaţi" (p. 55). Aceşti indicatori specifici asigură autonomia sintactică a sintagmelor. Uneori, datorită ordinii momenelor şi specializării lor semantice, aceşti indicatori pot lipsi. Astfel, nu se spune *temps* mardi, *agent* fermière, *action* vente, *objet* oeuf, *lieu* marché, ci „*Le* mardi, *le* fermière vend ses oeufs *au* marché". Monemele funcţionale servesc la indicarea funcţiilor vecinilor şi le conferă o autonomie sintactică asemănătoare monemelor autohtone. A. Philippide susţinea o idee asemănătoare, vorbind despre absenţa unor indici speciali pentru indicarea „părţilor de vorbire": „În româneşte *omul* se vede că-i substantiv şi *cel bun* se vede că-i adjectiv după articolul de care sînt însoţiţi, iar *oricui* îşi arată lămurit prin terminaţie firea sa de pronume" (Philippide, 1894: 110-111). Alte comunicări dezbat probleme cu sfere foarte restrînse. Aşa este lucrarea lui K. Togeby, „Pronumele relativ-interogativ şi conjuncţiile de subordonare". Togeby, pornind de la formă, printr-o descriere structurală amănunţită la diferite nivele – morfologic, morfo-sintactic, ordinea cuvintelor, modal, negaţie etc.; nivele cam eterogene –, consideră că, în limba franceză, pronumele relative, conjuncţiile subordonatoare *où*, *dont*, adverbe de tipul *comme*, *quand*, *combien* trebuie cuprinse într-o aceeaşi categorie, a pronumelor interogativ-relative, ca forme flexionare ale acestora. Demonstraţia este riguroasă şi, în general, convingătoare în ce priveşte pronumele şi adverbele întrebuinţate conjuncţional, dar nu reiese din materialul prezentat cum ar trebui interpretate aceste elemente întrebuinţate pronominal sau adverbial, cu o sferă semantică deplină, deci.

Dominată de cercetări sincronice, metoda structuralistă îşi caută utilitatea, prin lucrarea Mariei von Hoorenbeck şi a lui Guy De Poerck, „Metode de studiere a sintaxei celor mai vechi texte franceze", în cercetarea diacronică. De altfel, în ultima vreme sînt tot mai numeroase studiile care îşi propun o cercetare structurală diacronică.

Comunicarea lui A. Henry, „Lingvistica structurală şi estetica literară", încearcă, şi în mare parte reuşeşte, chiar dacă rămîne mai mult la suprafaţa fenomenului artistic, o aplicare a structuralismului la cercetarea estetică. Lingvistul se opreşte la proza lui Rimbaud, *Copilărie*. Cercetarea structuralistă a fenomenului poetic s-a dovedit în ultima vreme o necesitate pentru descrierea şi interpretarea mai cu seamă a limbajului poetic.

Din lucrările teoretice se desprinde caracterul lor polemic; autorii polemizează în legătură cu importanţa structuralismului în gramatică sau cu necesitatea continuării liniei tradiţionale. Amîndouă comunicările de teorie mai generală se situează pe poziţiile tradiţionalismului, subliniind, însă, şi aspectele pozitive ale structuralismului; printre acestea, ordinea, mai ales, pe care o stabileşte în amalgamul faptelor de limbă, pe care le cuprinde şi le descrie, în sisteme, pe baza structurii interne a limbii. Structuralismul, afirmă R.L.

Wagner, aduce mai cu seamă inovaţii de nomenclatură; asupra unora dintre aceste inovaţii autorul îşi exprimă dezaprobarea. Contrazicîndu-se, R.L. Wagner este obligat să aprecieze, totuşi, că dincolo de noua nomenclatură, analiza structurală defineşte mai precis şi mai exact clase şi categorii din gramaticile tradiţionale. Acelaşi Wagner obiectează, cu dreptate, structuraliştilor prea multul „mentalism", încît fundamentul structural pare uneori a fi mai degrabă unul subiectiv. „Gîndirea pe care o ating – afirmă R.L. Wagner – este cea pe care propria lor inteligenţă o descoperă în sintaxă" (p. 74).

Caracterul prea „mentalist" al structuralismului este luat în discuţie şi de H. Sten, care apreciază gramaticile tradiţionale pentru faptul de a porni mereu de la exemple, de la limba vie, deci. Sten merge mai departe, în apărarea gramaticii tradiţionale, respingînd ideea că opoziţia între gramatica structurală şi cele nestructurale s-ar cuprinde între coordonatele opoziţionale „ştiinţific – neştiinţific". Aprecierile lui H. Sten asupra structuralismului sînt făcute de pe poziţia unor profesori de gramatică. Numai că gramatica trebuie să-şi creeze un fundament teoretic solid din care apoi să derive tratarea practică a diverselor probleme, la diferite nivele, iar nu să se confunde cu o gramatică şcolară. Orice ştiinţă, după o perioadă mai mult sau mai puţin îndelungată de acumulare de material faptic, trebuie să treacă la generalizări, la crearea de sisteme, la evidenţierea de principii. Este poate aceasta faza în care a intrat acum ştiinţa gramaticii.

R.L. Wagner acuză structuralismul de prea mult formalism, de ignorarea faptului că limba este „semnificaţie". Substanţa limbii – în cercetarea structuralistă – cedează prea mult, uneori total, în favoarea formei. Autorul atrage atenţia, cu dreptate, asupra faptului că gramaticul trebuie să aibă în vedere şi „să îmbrăţişeze cîmpul semanticii profunde fără de care nici un sistem nu are raţiunea de a fi" (p. 74).

Structuraliştilor le scapă de prea multe ori natura, destinaţia, eficienţa limbii. Obiecţia este justă, dacă ne gîndim mai ales la anumite ramuri ale structuralismului şi la o perioadă mai veche din istoria sa, şi este importantă pentru că încearcă să readucă în prim-plan semantica. Ideea va fi reluată şi susţinută şi de un structuralist; B. Pottier subliniază, în „Les mécanismes...", că orice sintaxă este semantică. De altfel, alungată o vreme din cercetările de lingvistică, semantica îşi cîştigă din nou terenul pierdut, fiind, în ultimul timp, în atenţia unor lingvişti de seamă: E. Coşeriu, A.-J. Greimas, St. Ullmann etc.

Între lucrările teoretice, cea mai importantă ni se pare a fi comunicarea lui A. Blinkenberg, care caută o bază filosofică a lingvisticii, un ansamblu de principii elementare, pe fundalul căruia să se dezvolte o metodă de cercetare sau alta. Respingînd ideea că orice ştiinţă trebuie să fie generală, Blinkenberg consideră, pe drept cuvînt, că „orice ştiinţă trebuie *să tindă* spre general" (p. 23, *s.n.*, D.I.). Autorul apreciază ca un progres al lingvisticii cercetarea faptelor de limbă prin prisma şi din perspectiva cuprinderii lor în *structuri* şi *sisteme*.

Aceasta, în baza principiului că orice ştiinţă reduce diversitatea la identitate prin încadrarea faptelor particulare în totalitate.

Stabilind locul lingvisticii între celelalte ştiinţe umane, autorul îi precizează particularităţile specifice. Reliefează mai ales faptul că lingvistul îşi cunoaşte dinainte „subiectul" de cercetare; există o identitate „subiect–obiect". Printr-o cercetare atentă a limbii, pe baza unei înţelegeri filosofice, autorul atrage atenţia asupra unor principii care trebuie luate în consideraţie de lingvist, oricare ar fi metoda practicată:

– e necesară o cunoaştere prealabilă intimă a subiectului. În acest sens, în cazul ştiinţei limbii, funcţia lingvistului-subiect ne dă un plan de referinţă constant pentru cercetările noastre. Totdeauna o practică şi o conştiinţă lingvistică preced ştiinţa limbii;

– această cunoaştere a limbii nu exclude necesitatea unei documentări serioase;

– ca orice ştiinţă, şi cea a gramaticii implică definirea faptelor luate în discuţie. Se impune crearea unei *gramatici a gramaticii*;

– limba este o realitate sincronică şi diacronică în acelaşi timp;

– „parole" şi „langue" trebuie privite ca o aceeaşi unitate dinamică. Această dinamică se manifestă şi în „echilibrul variabil între greutatea *existentului* deja şi a *noului*" (p. 32). De altfel, acesta este un principiu nu îndeajuns subliniat şi ignorat în aproape toate lucrările de lingvistică, mai vechi sau mai noi. Se interpretează faptele ca *un dat*, uitîndu-se că limba este un proces în continuă evoluţie şi că, dacă unele fenomene lingvistice s-au stabilizat – relativ – şi şi-au conturat esenţa, altele sînt abia în curs de căutare a acestei individualităţi.

Între structuralişti şi tradiţionalişti, autorul propune o înţelegere (ideea apare şi la noi, la G. Ivănescu, într-un articol publicat în *Cronica*, în 1966, şi la Iorgu Iordan, la lucrările Congresului al XI-lea de Lingvistică Romanică, Bucureşti, 1969). Nu trebuie să existe o alegere între „a studia limba prin contactul direct cu realitatea" şi „a o studia deductiv". Dialectica recunoaşte că ştiinţa este în acelaşi timp contact cu realitatea şi referire la raţiune. Baza necesară progresului ştiinţei se află într-o dublă acţiune de abstractizare şi concretizare, între coordonatele unei unităţi abstract-concrete. Această dialectică o recomandă Blinkenberg în studiul limbii. Un fapt izolat este tot atît de iraţional ca o idee solipsistă. Trebuie formalizată, prin abstractizare şi generalizare, experienţa şi concretizată ideea generală. În această dialectică vede autorul interesantului studiu descoperirea şi evidenţierea interdependenţei dintre *funcţionare* şi *funcţie*, *structuralizare* şi *structură*, caracter *dinamic* şi *static*.

Prin materialul său, cum observă P. Imbs la discuţii, Blinkenberg face efortul de a constitui o lingvistică integrală; nu este vorba de o încercare doar de a împăca cele două concepţii.

Punînd faţă în faţă structuralismul şi tradiţionalismul, *Méthodes de la grammaire* reliefează ideea că structuralismul şi metodele gramaticii tradiţio-

nale trebuie să coexiste, această coexistenţă implicînd, însă, o interpătrundere a celor două direcţii, fiecare din cele două orientări modelînd-o pe cealaltă. Procesul este în curs de desfăşurare, acum după şase ani de la colocviul de la Liège.

Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi (serie nouă), Secţiunea III (Ştiinţe sociale), e. *Lingvistică*, tomul XVI, 1970, p. 144-147.

A.-J. GREIMAS, *SÉMANTIQUE STRUCTURALE*, PARIS, LAROUSSE, 1966, 262 p.

Prin *Sémantique structurale*, A.-J. Greimas, alături de E. Coşeriu, St. Ullmann, P. Guiraud şi alţii, readuce în sfera cercetărilor de lingvistică preocupările de semantică. Lucrarea, organizată pe baze structuraliste, este, în acest sens, o eficientă argumentare în sprijinul ideii importanţei laturii semantice a faptului lingvistic.

După ce atrage, cu dreptate, atenţia asupra neglijării nejustificate de către lingvistica structurală a problemelor de semantică, autorul se angajează pe drumul, puţin bătut, al trasării principalelor coordonate ale unei semantici structurale. Interpretînd în primul capitol – „Condiţiile unei semantici ştiinţifice" – distincţia saussuriană *signifiant/ signifié*, în interiorul limbii, dar şi la nivelul raportului dintre om şi lumea din jur, şi stabilind o serie de clase de semnificanţi, foarte diverşi (de ordin vizual, auditiv, tactil), Greimas află scopul semanticii în „reunirea mijloacelor necesare şi suficiente în vederea descrierii unei limbi naturale oarecare, considerată ca un ansamblu semnificant" (p. 13). Iar, pentru că în interiorul aceluiaşi ansamblu semnificant pot coexista mai multe nivele de semnificaţie, lingvistul francez cere semanticianului să distingă mai întîi între: 1) *un limbaj-obiect*, cel care reprezintă obiectul studiului semantic, şi 2) *un metalimbaj*, cel în care sînt dispuse instrumentele lingvistice ale cercetării semantice. Acest metalimbaj, însă, la nivelul conceptelor, definiţiilor, este unul descriptiv. De aceea, condiţia principală a unei semantici ştiinţifice este văzută în luarea în consideraţie a celor trei „limbaje", de fapt, nivele ierarhice ale metalimbajului: a) *descriptiv*, b) *metodologic*, c) *epistemologic*.

O dată precizat obiectul şi principiile unei semantici ştiinţifice, autorul, înţelegînd limba ca un asamblaj de structuri de semnificaţie, începe, cu capitolul II („Structura elementară a semnificaţiei"), analiza acesteia din urmă. Reluînd ideea lui Hjelmslev în legătură cu cele două laturi ale conţinutului – *formă şi substanţă* –, Greimas porneşte la delimitarea unităţilor semnificative minimale la cele două nivele ale limbajului: *semiologic* şi *semantic*, văzute ca două ansambluri arhitecturale ale conţintului, în interiorul universului semantic realizat prin corelaţia dintre universul imanent şi cel manifestat al semnificaţiei.

Definind *axul semantic* drept numitorul comun a doi termeni, fondul pe care se degajă articulaţiile semnificaţiei, iar *substanţa*, ca un ansamblu de axe

semantice, autorul reia şi susţine ideea *structurii* ca modalitate de existenţă a *semnificaţiei*. Semnificaţia se caracterizează prin relaţia dintre două *seme*. *Semul* este unitatea minimală din planul semnificatului, aşa cum *femul* este unitatea minimală în planul semnificantului. *Semul* este, de fapt, un element constitutiv al termenului-obiect, numit *lexem*. La rîndul său, *lexemul* reprezintă o constelaţie de sensuri, dispuse într-o reţea de relaţii hipotactice şi hipertactice. Relaţia dintre *seme* conţine în mod obligatoriu un *nucleu semantic* (sau *sem nuclear*), care se prezintă ca un minim semic permanent, ca o invariantă, şi mai multe *claseme*, seme contextuale, variante semice. Combinarea *nucleului semic* cu *semele contextuale* provoacă, în planul vorbirii, efectele de sens numite *sememe*. Acestea sînt asimilabile substanţei conţinutului.

După ce precizează, în capitolele III („Limbă şi vorbire"), IV („Semnificaţia manifestată"), V („Nivelul semiologic"), VI („Izotopia discursului"), termenii de lucru: *ax semantic, clasem, lexem, sem, semem*, A.-J. Greimas reia în capitolul VII („Organizarea universului semantic") distincţia dintre universul imanent şi cel manifestat al semnificaţiei, pentru a se opri asupra celui din urmă, a cărui descriere o face pe baza recunoaşterii celor două dimensiuni ale conţinutului: a) una *cosmologică* şi b) alta, *noologică*, ca şi pe baza necesităţii divizării universului semantic în *micro-universuri*.

În baza divizibilităţii universului manifestat în două clase: 1) a unităţilor discrete, 2) a unităţilor integrate, prin raportare la categoria de *totalitate*, sememul primeşte o nouă înţelegere. Semnele sînt clasificate acum în: 1) *actanţi* (cînd definesc unităţi discrete) şi 2) *predicate* (cînd definesc unităţi integrate). Unirea unui predicat cu cel puţin un actant dă naştere *mesajului*.

Începînd cu capitolul VIII („Descrierea semnificaţiei"), apoi, în capitolul IX („Procedee de descriere"), autorul, după ce făcuse o foarte succintă analiză structurii semantice a limbii franceze, cu aplicabilitate la oricare alta din limbile de acelaşi tip, trece la expunerea principiilor analizei mesajelor, în înţelesul şi structura prezentate anterior, cu ajutorul următoarelor operaţii: 1) inventarierea mesajelor şi clasificarea lor în: a) mesaje *funcţionale*, b) mesaje *calificative*, 2) inventarierea funcţiunilor, 3) reducerea lor prin cuplări la categoriile funcţionale, iar, prin omologare, 4) obţinerea de straturi funcţionale. Actanţii reprezintă fascicole de funcţii. Prin structurarea paradigmatică a inventarului de actanţi, se obţin *modele de actanţi*, iar modelul actanţial este una din posibilităţile principale de organizare a universului semantic. Rămîne, deci, sarcina fundamentală a semanticianului descoperirea şi descrierea modelelor de acţiuni.

Capitolul X („Reflecţii asupra modelelor actanţiale") şi capitolul XI („În căutarea modelelor de transformare") cuprind o transpunere a principiilor, formulate mai sus, în analiza creaţiei literare, autorul pornind de la cercetarea lui V. Propp, *Morfologia basmului popular rus*, dar slujindu-se în cercetare şi de alte structuri literare (se fac referiri la structura dramei şi a unor compoziţii de

ocazie), pentru ca în ultimul capitol („Un model de descriere") lingvistul francez să dea o analiză proprie a structurii universului semantic al operei lui G. Bernanos.

Cu o informaţie bogată, cu o înţelegere profundă şi subtilă a fenomenului lingvistic, Greimas face din cercetarea sa o lucrare deosebit de utilă celui care studiază sintaxa, lexicul unei limbi sau particularităţile stilistice ale unei opere literare, ale unui scriitor, cu condiţia ca cercetătorii structurii stilistice a unei creaţii literare să depăşească stadiul oarecum arid şi prea ecuaţional al scoaterii în evidenţă a opoziţiilor, a actanţilor, a modelelor actanţiale. Creaţia literară mai este şi altceva...

Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi (serie nouă), Secţiunea III (Ştiinţe sociale), e. Lingvistică, tomul XVII, 1971, p. 140-141.

EMIL PETROVICI, *STUDII DE DIALECTOLOGIE ŞI TOPONIMIE*, BUCUREŞTI, EDITURA ACADEMIEI R.S. ROMÂNIA, 1970, 338 p.

Între lingviştii români, Emil Petrovici rămîne, cu siguranţă, unul dintre cei mai mari savanţi ai ultimelor decenii. Personalitatea sa s-a afirmat cu deosebire în domeniul dialectologiei şi toponimiei. A publicat o monografie dialectală, *Graiul craşovenilor* (Bucureşti, 1935), un studiu dedicat nazalităţii în limba română, „De la nasalité en roumain" (Cluj, 1930), este autorul[1] ALR, iniţiat de Sextil Puşcariu, al unui volum intitulat *Texte dialectale* (1943) etc. Pentru studiile sale de o înaltă rigoare ştiinţifică, caracterizate printr-o strictă argumentare a ideilor expuse, pornind de la fapte de limbă, Emil Petrovici s-a impus ca un autentic specialist al problemelor abordate, situîndu-le întotdeauna într-o perspectivă largă, cea a raporturilor intralingvistice; a interpretat limba română prin prisma contactelor avute de-a lungul secolelor, a studiat consecinţele acestor contacte, cu deosebire în sistemele fonetice şi în lexic.

Ultimul volum, publicat postum de cîţiva dintre cei mai apropiaţi colaboratori şi elevi de la Cluj (I. Pătruţ, B. Kelemen, I. Mării) adună cele mai importante dintre studiile sale de dialectologie şi toponimie; prin urmare, volumul este structurat în două mari secţiuni: 1) studii de dialectologie (p. 23-131) şi 2) studii de toponimie (p. 133-303).

În marea lor majoritate, studiile incluse în volum sînt rezultatul cercetărilor sale, desfăşurate de-a lungul mai multor decenii, pentru elaborarea ALR. Două sînt direcţiile cercetărilor dialectale şi toponimice ale lui E. Petrovici:

– cunoaşterea stadiului actual al limbii române în cele 4 dialecte ale sale;

– înţelegerea istoriei limbii şi a poporului român prin intermediul dialectologiei şi toponimiei.

---

1 Partea a II-a; Partea I a fost elaborată de Sever Pop.

Prima direcţie. E. Petrovici a fost interesat cu deosebire de stadiul actual al dialectului istro-român (urmînd/continuînd în acest fel – dar şi în multe alte feluri – fondatorului Şcolii lingvistice de la Cluj: Sextil Puşcariu) şi al dialectului daco-român (limba română de azi). Studiile sale dedicate istro-românei au la bază numeroase anchete desfăşurate printre vorbitorii acestui dialect meridional. Cu o cunoaştere exactă şi aprofundată a dialectului, E. Petrovici respinge – pe baza unei documentări riguroase – ideea lui Ion Coteanu, conform căreia istro-româna ar fi o limbă mixtă. E. Petrovici consideră (vezi „Modelul sîrbo-croat al sistemului fonematic istro-român", p. 123-131) că se poate accepta, într-adevăr, o semnificativă influenţă sîrbo-croată, dar nu se poate vorbi de o limbă mixtă; în realitate, istro-româna va dispărea în timp, dar nu din cauza unei „dezagregări", ci doar pentru că vorbitorii ei o folosesc din ce în ce mai puţin.

De celelalte dialecte meridionale E. Petrovici nu s-a ocupat în mod special, deşi a scris mai multe articole pe această temă; între acestea, în cel intitulat „Consoane rotunjite în graiurile aromâne din Albania" (p. 50-55), constată că aromânii au, în sistemul lor fonologic, consoane rotunjite[1] şi, prin urmare, opoziţia de tipul $p/p^{i}/p^{u}$: *scap*, $scap^{i}$, $scap^{u}$ la sfîrşitul cuvîntului.

Despre dialectul daco-român E. Petrovici a scris mai mult, oprindu-se în special asupra anumitor fenomene dialectale (rotacismul, de exemplu, în „Contribuţii la studiul rotacismului la moţii din Scărişoara", p. 25-36), asupra relaţiilor interdialectale şi dintre diferite graiuri, a susţinut ideea unei alte împărţiri în subdialecte a dialectului daco-român: el consideră că la Nord de Dunăre s-ar vorbi nu doar trei, ci patru subdialecte (muntean, moldovean, bănăţean şi crişan), ba chiar cinci (dacă avem în vedere şi un subdialect maramureşean, o idee preluată apoi şi demonstrată ştiinţific de R. Todoran).

A doua direcţie. E. Petrovici a studiat împreună toate fenomenele lingvistice – dialectologice, toponimice, hidronimice etc. – pentru a explica problemele istoriei limbii şi a poporului român; în concepţia sa, „studiul toponimiei trebuie să stea la baza istoriei aşezării într-un anumit teritoriu".

Comentînd opiniile balcanologului iugoslav Henrik Barić („Problema limitei sud-vestice a teritoriului de formare a limbii româneşti", p. 56-60), E. Petrovici aduce clarificări asupra zonei meridionale a teritoriului de formare a limbii şi poporului român. Plecînd de la ideea că, pentru romanitatea balcanică, importantă este nu atît amplitudinea, cît intensitatea procesului de romanizare, savantul român propune, pe baza unor fapte precise de limbă, o delimitare mai precisă a acestui teritoriu, care se reduce „la o zonă mărginită la Sud de linia Jireček şi la Vest de isoglosa *št, žd*" (p. 60). Combătînd afirmaţia balcanologului iugoslav, care vorbea de un contact româno-albanez în zona centrală a

1 Teoria sa privitoare la prezenţa acestei opoziţii, aplicată şi sistemului limbii române literare, nu a fost împărtăşită de lingviştii români.

Peninsulei balcanice, E. Petrovici demonstrează, invocînd fapte lingvistice, că, în această regiune centrală, înainte de venirea slavilor, nu exista o populaţie romanică (preromână), ci una albaneză; argumentele cele mai importante sînt de natură fonetică şi toponimică:

– prezenţa elementelor de fonetică din albaneza veche în toponimia acestor locuri;

– dimpotrivă, prezenţa de urme bulgare de tip oriental în fonetica limbii române (modul de tratare/interpretare a grupurilor din slava comună **tj, *kti, *dj – št, žd* (bg.) – *şt, jd* (rom.);

– în centrul peninsulei, de origine română este doar o toponimie *minoră* şi recentă (o posibilă explicaţie fiind ciobanii români care ar fi ajuns aici urmîndu-şi turmele de oi), în timp ce toponimia *majoră* prezintă forme slave şi albaneze;

– prin contrast, în arealul daco-român, toponimia de origine română este o toponimie *majoră* (Mureş, Criş, Timiş etc.).

E. Petrovici respinge ideea că toponimia română arhaică (antică) ar fi fost transmisă printr-un filtru slav; nu s-ar putea explica, de exemplu, sunetul [ş] din *Argeş*, *Timiş* etc.

Lingvistul român demonstrează, în continuare, că ceea ce este considerat de unii lingvişti drept toponimie străină pe teritoriul românesc este, în realitate, în proporţie de 80% de origine română; mai exact, este vorba de o toponimie *creată* de români *plecînd* de la apelative sau de la nume de persoane, aparţinînd, *acestea*, altor grupuri etnice şi lingvistice.

Pentru a caracteriza un toponim sau o serie de toponime din punct de vedere etimologic, trebuie cunoscut în profunzime mecanismul prin care acesta a fost creat şi, mai ales, trebuie făcută distincţia dintre o toponimie străină şi cea creată pornind de la un material străin.

Cu o cunoaştere temeinică a faptelor de limbă, E. Petrovici le-a interpretat aplicînd metode diverse; a subliniat şi importanţa metodologiei structurale, de care s-a servit în mai multe rînduri.

Pentru concepţia pe care a dezvoltat-o, pentru direcţiile de cercetare pe care le-a abordat, pentru rigoarea ştiinţifică cu care a analizat texte diferite, E. Petrovici rămîne un mare continuator al liniei Şcolii lingvistice de la Cluj (S. Puşcariu, S. Pop, N. Drăganu, V. Bogrea etc.). Studiile sale reprezintă – prin vasta arie de probleme abordate şi, mai ales, prin perspectiva contactelor intralingvistice pe care o propune – contribuţii importante atît în domeniul lingvisticii romanice, cît şi în cel al slavisticii.

Volumul, îngrijit cu minuţie, cuprinde şi hărţi lingvistice care însoţesc anumite studii, un indice al autorilor citaţi şi un indice al faptelor lingvistice, ceea ce înlesneşte considerabil şi simplifică consultarea sa.

Parole e metodi, Torino, 1973, nr. 5, p. 143-145.

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN, VOL. VII, BUCUREŞTI, EDITURA ACADEMIEI, 1972, 354 p. + 12 h.

În paralel cu *Noul Atlas Lingvistic* (pe regiuni) [NALR], din care au apărut deja *Atlasul Olteniei* (2 volume) şi *Atlasul Maramureşului* (2 volume), Academia R.S. România, prin colectivele de lingvistică de la institutele sale din Bucureşti, Iaşi şi Cluj, continuă să elaboreze şi să publice, cu destulă regularitate, ALR (serie nouă), iniţiat, cu mult timp în urmă, de Sextil Puşcariu şi editat acum într-o nouă serie.

În 1972 a apărut volumul VII, dedicat *Verbului* românesc, elaborat de un colectiv de lingvişti de la Institutul de Lingvistică şi Istorie literară din Cluj, sub conducerea reputatului profesor Ioan Pătruţ. Alcătuitorii volumului au analizat materialul de limbă adunat de Emil Petrovici între anii 1929-1938. Pentru dialectele meridionale, sud-dunărene, ale limbii române (istro-româna, macedo-româna şi megleno-româna), s-a folosit materialul lingvistic cules de Ştefan Paşca şi Theodor Capidan.

Dedicat verbului, acest ultim volum îmbogăţeşte, aşadar, volumele V şi VI cu descrierea structurii morfologice a limbii române, privită din perspectiva dialectelor şi subdialectelor sale. Materialul adunat şi interpretat reflectă situaţia flexiunii verbale româneşti, în primul rînd din punctul de vedere al *timpurilor* şi *modurilor* verbale (evident, raportînd aceste două categorii grama-ticale la cele de *număr* şi *persoană* verbală).

Prezentarea materialului s-a făcut prin intermediul a 397 de hărţi (de la harta no. 1851 la harta no. 2248 inclusiv). Un indice alfabetic al verbelor conju-gate din toate hărţile facilitează interpretările şi comentariile şi, în general, consultarea *Atlasului*.

Ordinea organizării faptelor lingvistice este cea urmată de obicei în tabe-lele sinoptice ale conjugării verbului din orice limbă: mai întîi *indicativul, prezentul, imperfectul, perfectul compus* etc., apoi *conjunctivul, imperativul* şi aşa mai departe.

Între formele temporale, prevalent este *indicativul prezent* (hărţile 1851-1969), o situaţie normală, dacă se are în vedere bogăţia, marea varietate a formelor verbale ale prezentului (formele verbale diferă la *prezent* în funcţie de structura fonetică a rădăcinii, de persoană etc.). În schimb, sînt mai puţine hărţile pentru *mai mult ca perfect* (doar patru) şi pentru *imperfect* (doar şapte), timpuri în general mai regulate, indiferent sau aproape indiferent de clasa verbală, de structura fonetică a rădăcinii verbului etc.

Alte hărţi descriu situaţia verbelor neregulate; între acestea, în primul rînd, verbul cel mai neregulat – nu doar în limba română – *a fi*: hărţile 2156-2167, apoi *a avea, a vrea, a bea, a lua* etc., pînă la harta 2243 inclusiv. *Atlasul* conţine şi hărţi pentru verbele impersonale: *a ploua, a ninge* etc.

Principalul punct de interes, atît pentru redactorii şi culegătorii de texte din acest ultim volum al ALR, cît şi pentru cercetătorii statutului dialectelor româneşti şi al istoriei limbii române îl constituie, fără îndoială, structura morfologică a verbului. Dar, la fel ca şi volumele V şi VI, şi acest al şaptelea volum le completează pe primele patru cu descrierea aspectului fonetic şi lexical al limbii române. Se menţionează diverse fenomene şi alterări fonetice care caracterizează în special flexiunea verbală, cum ar fi, de exemplu, palatalizarea (la indicativ prezent, conjunctiv şi imperativ), rezultat al întîlnirii rădăcinii verbale cu desinenţa de persoană.

Din punct de vedere lexical, trebuie subliniat în mod particular faptul că *Atlasul* nu va interesa doar pe cercetătorii limbii române, ci şi pe lingviştii care studiază limbile, dialectele vorbite în România de minorităţile naţionale, de origine maghiară, de exemplu, sau de origine ucraineană.

În concluzie, privit în integralitatea sa, ultimul volum al ALR completează celelalte şase volume, constituindu-se într-un instrument de lucru fundamental pentru toţi cei care doresc să facă o descriere cît mai exactă cu putinţă a subdialectelor româneşti, pentru a înţelege în profunzime problema repartiţiei dialectale a limbii române, şi pentru a elucida o serie de probleme privind istoria limbii române. În acest sens, *Atlasul* reprezintă, fără nici o îndoială, un instrument extrem de util pentru toţi cercetătorii limbilor romanice.

Parole e metodi, Torino, 1973, nr. 6, p. 316-317.

STUDII DE LIMBĂ LITERARĂ ŞI FILOLOGIE, VOL. II, BUCUREŞTI, EDITURA ACADEMIEI R. S. ROMÂNIA, 1972, 435 p.

Apare, ca şi primul volum (publicat în 1969), sub redacţia unui colectiv de lingvistică al Academiei R.S.R. Volumul reuneşte mai multe studii şi articole, structurate în trei secţiuni: 1) „Limba română literară", 2) „Stilistică", 3) „Filologie".

Studiile din prima secţiune au caracter predominant descriptiv. Autorii descriu şi analizează texte româneşti care diferă din punctul de vedere al contribuţiei aduse la dezvoltarea limbii române literare. Lingvistul Ion Gheţie, de exemplu, specialist în probleme de istorie a limbii române literare, analizează *Biblia de la Bucureşti*, tipărită în anul 1688. Aducînd în discuţie problema valorii acestui important şi bine-cunoscut text de limbă şi literatură română veche, cercetătorul respinge opinia generală despre rolul pe care l-ar fi jucat această carte în impunerea subdialectului vorbit în Valahia ca fundament al limbii române literare.

Fără a pune la îndoială contribuţia fundamentală – în opinia lui Ion Gheţie, dar şi a altor cercetători – a subdialectului valah la formarea limbii române literare, autorul articolului demonstrează că *Biblia de la Bucureşti* nu este în nici un caz un text ce ar putea susţine această idee. În concepţia lui Ion

Gheţie – care îşi susţine ideea cu numeroase şi convingătoare fapte de limbă –, *Biblia de la Bucureşti* reprezintă chiar momentul de maximă influenţă a limbii din Moldova asupra limbii scrise din Valahia secolului al XVII-lea.

Din demonstraţia pe care o face, clară şi precisă – tocmai datorită faptelor de limbă cu care îşi argumentează ideea –, Ion Gheţie ajunge la concluzia că subdialectul valah nu ar fi avut un rol determinant în formarea limbii române literare, pentru că procesul de iradiere al acestui subdialect asupra altora nu era încă încheiat în secolul al XVII-lea; fenomenul se va produce mai tîrziu, o dată cu activitatea mitropolitului Antim Ivireanul.

Într-un alt articol, intitulat „Din istoria demonstrativelor româneşti: formele (a)celei(a), aceleiaşi, (a)celeilalte, (a)cestei(a)", Constantin Frâncu comentează istoria unor pronume demonstrative româneşti. Autorul interpretează apariţia şi generalizarea formelor moderne de tipul *aceleia, acesteia* – forme care înlocuiesc, în limba română literară, formele populare *celei(a), ceştii(a)* etc. – ca urmare a *presiunii sistemului.*

În articolul său, intitulat „Normă şi dialect în primele gramatici româneşti", Mariana Costinescu caută prezenţa unei norme lingvistice în primele două gramatici româneşti, cea a lui Dimitrie Eustatievici şi cea a lui Macarie. Concluzia studiului este că, „în timp ce Eustatievici promovează... o normă literară unică, cea de tip valah, Macarie se sprijină concomitent pe două norme: una valahă şi cealaltă moldovenească".

Acelaşi caracter analitic îl au şi studiile incluse în secţiunea a III-a, „Filologie". În centrul preocupărilor autorilor articolelor din această parte a volumului se regăsesc cu preponderenţă texte din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea. Cercetătorii limbii române medievale analizează, din punct de vedere filologic, mai multe manuscrise româneşti, slavo-româneşti şi greco-româneşti (Alexandru Mareş, „O nouă Psaltire slavo-română manuscrisă din secolul al XVI-lea"; Ion Rizescu, „Lexiconul greco-român dintr-un codice miscelaneu de la 1625"; Liviu Onu, „Glose româneşti din secolul al XVII-lea gravate cu condei de os pe un manuscris slavon" etc.). O singură excepţie: articolul Florei Şuteu şi al lui Octavian Şchiau, în care se dă o interpretare filologică unor texte eminesciene, de curînd descoperite la Tübingen, în colecţia Mite Kremnitz.

Cu totul diferit se prezintă studiile din secţiunea (de) „Stilistică" a volumului, care are un caracter preponderent teoretic. Astfel, reputatul lingvist Ion Coteanu îşi reia, dintr-o perspectivă modernă, structuralistă, ideile despre stilistica funcţională, aducînd o serie de precizări asupra obiectului stilisticii – limba, văzută din perspectiva funcţiilor sale socio-culturale – dar şi asupra unor concepte ca: *idiostil, variante* şi *invariante* funcţionale etc.

Pornind de la analiza mai multor texte literare, Lidia Sfârlea încearcă, în articolul intitulat „Contribuţii la delimitarea stilurilor literare româneşti", prin metoda statistică, o delimitare – evident, relativă – a diferitelor niveluri (lexical, morfo-sintactic, fonetic), ale stilurilor literare româneşti, dintr-o

perspectivă sincronică a limbii române literare.

În consistentul său studiu, „Prestigiul stilistic al rimei", Gheorghe Tohăneanu teoretizează şi oferă o demonstraţie foarte convingătoare a valorii stilistice a rimei. Numeroase exemple, preluate din creaţiile poetice ale lui Mihai Eminescu, Lucian Blaga, Tudor Arghezi, Ion Pillat, Vasile Voiculescu etc., îi susţin ideile.

Un singur studiu din această secţiune de stilistică, cel al lui Mircea Borcilă, dedicat lexicului poeziei lui Lucian Blaga, are un caracter predominant analitic. În ampla sa lucrare (30 pagini), autorul face o analiză, calitativă şi cantitativă (incluzînd şi un indice de frecvenţă a cuvintelor – ce poate reprezenta un important punct de plecare pentru alte interpretări ale limbajului poetic al lui Blaga), a vocabularului poeziei lui Lucian Blaga.

Prin structura sa, prin înaltul nivel ştiinţific al celor mai multe articole şi studii pe care le cuprinde, acest al doilea volum de *Studii de limbă literară şi filologie* reprezintă o contribuţie remarcabilă la aprofundarea diferitelor problemelor de istorie şi stilistică ale limbii române literare.

Parole e metodi, nr. 6, Torino, 1973, p. 317-318.

ARITON VRACIU, *STUDII DE LINGVISTICĂ GENERALĂ*, IAŞI, EDITURA JUNIMEA, 1972, 191 p.

Volumul se deschide cu o scurtă incursiune în lingvistica actuală. Interesul special al autorului se îndreaptă mai ales înspre noile metode ale domeniului, pe care lingvistul român le interpretează în funcţie de capacitatea acestora de a aborda, dar şi de a oferi soluţii problemelor principale ale lingvisticii generale, în primul rînd problema genezei şi evoluţiei familiilor de limbi.

După un al doilea studiu, în mare parte polemic, dedicat rolului factorului etnologic în explicarea diverselor fenomene caracteristice familiilor de limbi (mai ales cele indoeuropene) şi limbilor înseşi („Rolul şi valoarea explicaţiilor prin factorul etnologic în lingvistică"), Ariton Vraciu, specialist în studierea perioadei vechi a limbilor indoeuropene – şi, între acestea, cu deosebire a limbilor balto-slave –, analizează două fenomene specifice: 1) elementul autohton al limbii române, 2) particularităţile limbilor slave.

Mereu polemic, autorul porneşte de la diversele opinii exprimate, încercînd să ofere clarificări referitoare la conceptele de *protoindoeuropean*, *preindoeuropean*, *comunitate lingvistică mediteraneană* etc.

Analizînd substratul limbii române, Ariton Vraciu afirmă şi încearcă să demonstreze, contrar opiniei generale, că idiomurile *dac* şi *trac* erau două limbi distincte.

O bogată bibliografie şi citarea repetată a opiniilor altor cercetători (români şi străini) lasă prea puţin loc exprimării ideilor proprii ale autorului.

Parole e metodi, nr. 6, Torino, 1973, p. 319.

ECATERINA TEODORESCU, *PROPOZIŢIA SUBIECTIVĂ*, BUCUREŞTI, EDITURA ŞTIINŢIFICĂ, 1972, 135 p.

Este primul studiu monografic dedicat, în lingvistica românească, unei propoziţii. Autoarea, reputată specialistă în domeniul gramaticii româneşti descriptive, ne oferă o interpretare aprofundată cu atenţie, complexă şi clară, în care punctul de vedere teoretic se împleteşte cu cel descriptiv-analitic. În interpretarea fenomenelor sintactice prevalează perspectiva logică, deşi (nici) perspectiva modernă, structuralistă nu lipseşte.

De la bun început, se fac precizări foarte importante cu privire la conceptele caracteristice oricărei gramatici. Se oferă argumente teoretice, de exemplu, în privinţa conceptului de *persoană gramaticală*, ceea ce-i permite Ecaterinei Teodorescu să-şi exprime concepţia asupra categoriei gramaticale de *persoană*, asupra conceptului lui Benveniste de *non persoană*, asupra conceptelor de *impersonal* şi *unipersonal*.

Direcţia centrală a dezvoltării temei o reprezintă relaţia dintre propoziţia subiectivă şi regentul său (un verb personal, un verb impersonal etc.), interpretată – această relaţie – sub toate aspectele, pornind de la diversele situaţii întîlnite în limba vorbită. Autoarea se sprijină pe numeroase exemple, preluate din texte foarte diferite: literatură ştiinţifică, creaţie artistică, poezie populară, proverbe, limba vorbită etc.

Toate aceste aspecte (clarificarea conceptelor fundamentale, axarea pe limba vorbită etc.) recomandă lucrarea Ecaterinei Teodorescu atît ca o contribuţie foarte importantă la clarificarea, nu doar a „portretului" propoziţiei subiective – structura cea mai mult discutată în studiile româneşti de lingvistică –, dar şi la alte probleme conexe: categoria gramaticală de *persoană*, semantica noţiunilor de *impersonal* şi *unipersonal*, predicativitatea aşa-ziselor *adverbe predicative* etc.

Parole e metodi, Torino, nr. 6, 1973, p. 319.

ALEXEI PALII, *DICŢIONAR DE DIFICULTĂŢI ŞI SURPRIZE ALE LIMBII ROMÂNE*, EDITURA EPIGRAF, CHIŞINĂU, 2008, 248 p. (PREFAŢĂ)

Limba este un organism viu. Dinamica sa interioară stă în strînsă legătură cu istoria poporului căruia i-a dat şi îi asigură continuitatea, cu societatea în cadrul căreia îndeplineşte multiple funcţii: de cunoaştere, de comunicare a cunoaşterii, de instituire a raportului dintre individ şi instituţiile statului, de întemeiere, ca limbaj artistic, de lumi posibile. Mutaţiile care se produc în

societate, pe de o parte, în ființa culturală a vorbitorului, pe de alta, se reflectă în limbă, fie în tendințe organice de evoluție, pe care aceste schimbări le-au determinat, fie în greșeli de întrebuințare. Cercetătorul limbii este chemat, din această perspectivă, să identifice ceea ce este tendință și ceea ce este întrebuințare greșită, din cauza ignoranței subiectului vorbitor, a lipsei lui de cultură generală sau de cultură lingvistică.

Temeiul științific pentru cunoașterea/recunoașterea acestei distincții, care rămîne, totuși, relativă în momentul cercetării, stă înainte de toate în înțelegerea raportului dintre ipostazele limbii din concepția lui Eugen Coșeriu: *sistem – normă – vorbire*. Este tocmai acesta terenul, foarte bine cunoscut, pe care își așază cercetarea și interpretarea limbii lingvistul Al. Palii. Cu această întemeiere, lingvistul, care alternează stilul ironic cu stilul grav, demonstrativ, se înscrie într-un „dialog” științific cu alte lucrări similare, cu dicționare generale ale limbii și cu DOOM, cele două ediții [DOOM[1] și DOOM[2]], exprimîndu-și și susținîndu-și punctul de vedere cu argumente care țin de istoria limbii, de etimologia termenilor neologici, de comparația între limbi (mai cu seamă, între limbile romanice), de imperativul distincțiilor semantice și stilistice, deopotrivă în folosirea terminologiei științifice și în comunicarea lingvistică.

Bun cunoscător al dinamicii interioare a limbii, în care *norma* aspiră să impună modele de întrebuințare a *sistemului* în *vorbire*, autorul prezentului *Dicționar* orientează vorbitorul în folosirea corectă și totodată cu eleganță și adecvare stilistică a limbii române, prin/cu referire permanentă la sistem și la modul în care norma (în diferitele ei variante: fonetică, morfologică, semantică, stilistică) îl reprezintă. Autorul face distincții bine argumentate între omonime și termeni polisemantici, stabilește sau restabilește raporturi între cuvinte și familiile lor sau între cuvinte și modele de formare din perspectiva sistemului sau a unor microsisteme lexicale sau derivaționale, infirmă raporturi stabilite în chip eronat, introduce criterii morfologice pentru identificarea/distingerea sensului unor termeni omofoni, își aduce în sprijin accentuarea cuvintelor pentru relevarea unor distincții semantice, subliniază existența unor semantizări speciale în interiorul unei opoziții mascate între numirea și perceperea realității (ca în discutarea termenilor *eliberator*, *agrarian* etc.), respinge dezvoltări semantice (prin calc lingvistic) în contradicție cu specificul limbii române sau chiar logica verbalizării lumii (precum întrebuințarea verbului *a realiza* cu sensul de ‘a vinde’).

Prin soluțiile propuse în întrebuințarea controversată, ezitantă sau de-a dreptul incorectă a termenilor lexicali sau a foneticii, morfologiei și sintaxei lor, prin rigoarea științifică a comentariilor și prin atitudinea stilistică a autorului, *Dicționarul* este o foarte binevenită călăuză în respectarea *normei*, pentru adecvarea permanentă a discursului, scris sau oral, la exigențele situației de comunicare, cu permanentă luare în atenție a *sistemului*, stimulînd, totodată, vorbitorul să apere identitatea și expresivitatea limbii române.

ANEXĂ

SULLA SEMANTICA DI ALCUNI TERMINI ROMENI IN COMPARAZIONE CON I LORO CORRISPONDENTI IN ITALIANO

Si è in/ricominciato da un tempo a dare più attenzione all'immaginario linguistico, cioè all'immaginario della lingua come tale, non soltanto all'immaginario poetico o del linguaggio poetico.

Dopo il predominio della visione storicista nella linguistica dei neogrammatici era seguito lo strutturalismo, il quale ha messo in risalto il carattere sistemico della lingua ma, se si può dire così, l'ha anche desostanzializzata. Era, perciò, da aspettarsi ad una reazione, la quale si è maturata dentro (oppure in stretto collegamento con) la filosofia del linguaggio, intorno alle domande riguardanti il rapporto *uomo–linguaggio–mondo*. Il problema si dimostra del tutto complesso nei nostri tempi, quando alla visione romantica dello specifico nazionale rispecchiato nella lingua ha preso posto una visione più profonda dell'immaginario linguistico: uno „spazio" immaginario nel quale si ritrovano, in vario modo, ma in correlazioni molto stretti, umanità, nazionalità e poeticità.

Nella sua concezione sulla ricerca linguistica, Eugen Coseriu da un'importanza particolare al principio della realtà del linguaggio: „nominare le cose così come sono" (Coşeriu, 1991-1992: 11). Nell'interpretare la lingua stessa in base a questo principio, è da chiedersi: „Ma come sono le cose in realtà, prima di essere nominate tramite/dentro una lingua?", oppure: „Come sono le cose aldilà della loro denominazione?".

Perché, dentro il rapporto *uomo–lingua–mondo*, l'essere umano si trova contemporaneamente inserito in due relazioni:

1) con il mondo delle cose e con l'essere del Mondo;

2) con il mondo delle parole con le quali sono nominate le cose e con l'essere della lingua.

Per chi ricorre ad una lingua per comunicare oppure solo per riconoscere le componenti del mondo, le parole si trovano già nel sistema della lingua e hanno un modo di uso, più o meno conosciuto. Il fatto può generare uno stato di tensione particolare nelle situazioni in cui il soggeto parlante non intende considerare la lingua e usarla come un semplice strumento per trasmettere varie informazioni ad un interlocutore ma anche (se non supratutto) nella funzione riflessiva, dovuta al fatto che lui stesso – come essere umano – è parte del mondo.

Dentro lo stato di tensione tra i due rapporti, complementari: *uomo–mondo, uomo–lingua*, prende nascita e si delinea la specificità della visione sul mondo, del modo di essere nel mondo, proprio ad una nazione, a più popoli oppure a diverse categorie dentro lo stesso popolo, se non a singoli esseri

umani, distinti per una forte individualità creatrice, come lo sono, ad esempio, i poeti autentici.

Sulla specificità fonetica e morfologica si è parlato a lungo, sopratutto nella linguistica storica, specie al riguardo delle lingue appartenenti alle stesse famiglie. Come pure sulla specificità del lessico, considerato nel suo inventario. La direzione che ha prevalso nell'interpretare ciò che si potrebbe considerare la parte 'visibile' delle lingue, è stata quella del metodo comparativo-storico, con la principale mèta: individuare le similitudini – argomento (o soltanto l'illustrazione) per la storia e per l'appartenenza delle varie lingue alla stessa unità (famiglia), in base all'origine commune e ricostituire delle forme non attestate per iscrito.

Negli ultimi tempi, è apparsa un'altra prospettiva, sopratutto nella didattica delle lingue – la linguisitica contrastiva; si cercano le differenze e delle volte – è vero, raramente – si cerca anche di spiegare l'origine di queste differenze.

È in questa direzione che vogliamo orientare le nostre considerazioni, però, non dalla prospettiva della didattica, bensì del rapporto tra la lingua e la visione specifica che si può individuare nella semantica delle parole. Il punto di partenza è l'idea che le parole non danno nome al mondo, bensi al nostro modo di conoscere, sentire, percepire il mondo, di reagire al mondo, coscienti, allo stesso tempo che, di fronte a (in rapporto con) una lingua costituita, già spechio del mondo, noi entriamo in rapporto con il cosmo, lo percepiamo anche come ci orienta la lingua. In questo senso, „la lingua è la nostra sovrana" (Eminescu, 1981: 241).

Nel discutere il rapporto *lingua – nazione*, è diventato quasi un luogo comune l'affermazione che nella lingua si riflette la storia di un popolo, anche se non si dà lo stesso senso a questa asserzione. Essenziale è rimasta l'interpretazione che ha privilegiato la direzione genealogista o etimologista, che riflette, si, la storia di un popolo, ma non l'identità e la storia dell suo essere profondo.

Se il rapporto tra la lingua e il popolo che la parla viene considerato, nel contempo, dalla prospettiva della correlazione *oggetivo – soggetivo*, possono rivelarsi degli aspetti più significativi, in grado di superare il livello delle interpretazioni, diciamo, oramái classicizzati.

Più complesso di come viene interpretato di solito, il piano semantico della parola, nella cui struttura l'immaginario crea tensione, genera identità diverse, proprio perché si sviluppa in vario modo tra le due coordinate, fondamentali, della correlazione *uomo – lingua – mondo*:

– una coordinata oggettiva; l'oggetto (il mondo) si impone, determina il significato delle parole, e ciò tramite la lingua come sistema, non in sé stesso;

– una coordinata soggettiva; il soggetto (l'Io nazionale, nella presente discussione) determina la significazione con cui viene incaricata la parola nell'interpretare la realtà del mondo.

1. Per restare dentro il rapporto tra la lingua e la storia di un popolo, nel caso nostro, tra la lingua romena e la storia dei romeni, in comparazione con lo stesso rapporto nella storia dell'italiano, diremo che la prima direzione è rappresentata da vari termini il cui senso è stato spiegato nella linguistica romena tramite le circostanze storiche specifiche. Tra questi, il termine *punte*, per il latino *pons, ponte(m)*, sostantivo femminile in romeno, che significa 'ponte angusto', ha avuto questa spiegazione data da Sextil Pușcariu: „Perché nelle montagne non c'erano grandi fiumi, su cui fosse necessario edificare grandi ponti, ma ruscelli selvagi, i quali si attraversavano, caso mai, anche su un albero rovesciato [...] da una riva all'altra: *punte* 'ponte angusto'/'passerella'" (Pușcariu, 1940: 162), spiegazione rifiutata da Al. Rosetti (1968: 196).

Evidentemente, la spiegazione di S. Pușcariu ha in vista – anche se non in modo esplicito – la rappresentazione dell'oggetto *pons, ponte(m)* nell'immaginario comune; il senso di 'ponte angusto' si rafforza nell'interno del sistema linguistico romeno, dopo il contatto con lo slavo, quando la preposizione *pod* è diventata il sostantivo *pod*, corrispondente al *ponte* dell'italiano e ai discendenti del termine latino nelle altre lingue neolatine.

Allo stesso modo (storia del popolo e la rappresentazione del mondo immediato) si dovrebbe spiegare il sostantivo *cărare* (*carraria*, 'strada per cari') con il senso del sostantivo italiano *sentiero*; il senso latino della parola originaria viene espresso, nel sistemo lessicale del romeno, dal termine di origine ellenica *drum* e dal sinonimo *stradă* (lat. *strada*).

2. La seconda direzione, nella quale è il soggetto parlante (come Io/essere nazionale, nella prospettiva dei presenti commenti) a determinare la sfera semantica delle parole, scavalca la storia immediata, sta dentro l'umanità del uomo, in stretto rapporto con la dimensione più profonda dell'essere umano (sacra/mitica/poetica) e allo stesso tempo con lo specifico di una certa modalità di essere nel mondo. E per questo che la struturazzione del piano semantico delle parole genera, oppure orienta, il processo di creazione estetica in generale, non solo dentro la lingua e, dunque, la specificità di una cultura.

Quanto relativa fosse, la specificità si rivela più significativa sopratutto quando si trova in rapporto intimo con l'evoluzione differente della struttura semantica degli stessi termini lessicali, oppure quando può essere messa in relazione con termini diversi per esprimere una certa realtà nelle lingue che hanno origine comune.

Nel presente saggio prendiamo in considerazione, da questa prospettiva, alcuni termini lessicali appartenenti a vari campi nozionali, i quali presentano

tratti semantici distintivi tra il romeno e l'italiano (e le altre lingue della Romania occidentale).

Le particolarità semantiche si lasciano individuare nello sviluppo di varie correlazioni dentro le quali si manifesta un modo specifico (o, delle volte, relativemente specifico) di percepire e di essere nel mondo, come Universo o come società umana:

a) *maschile – femminile*;
b) *descrittivo – metaforico*;
c) *interiorità – esteriorità*;
d) *sacro – profano*;
e) *etico – estetico*.

a. Al contrario di come viene interpretata in modo corrente, la corelazione *maschile – femminile*, per il sostantivo, rappresenta in realtà il contenuto di una categoria semantica, non grammaticale. Nella struttura del suo piano semantico come unità lessicale, il sostantivo ha un tratto costante, con l'origine nell'interpretazione del mondo dalla prospettiva dei due principi essenziali: il principio *maschile* e il principio *femminile*. Il genere dei sostantivi con i quali le lingue danno nome alle stesse realtà può essere diverso a cause dell'evoluzione dell'esspresione fonetica o morfematica dello stesso etimo, può essere relativamente arbitrario oppure può rappresentare un modo specifico di immaginare l'essere dei vari componenti o categorie del mondo, immaginario che, poi, si estende anche agli sostantivi il cui genere, «formale», si deve all'evoluzione fonetica dei termini primari.

Ci soffermiamo qui sulle modalità di immaginare *lo spazio* e *il tempo* tramite il genere dei sostantivi – componenti del lessico fondamentale di questo campo nozionale.

Così, il sostantivo *mare*, maschile in italiano: *il mare*, è femminile in romeno, *marea*; *il giorno* è femminile in romeno, *zi – ziuă*; per l'italiano femminile *terra*, il romeno ha il neutro, con forma di maschile al singolare (un singolare tantum), *pământ* ecc.

Almeno quanto riguardano le dimensioni essenziali dell'Universo, *il tempo* e *lo spazio*, l'immaginario linguistico differenzia le lingue nel rappresentare il Mondo dalla prospettiva dei due principi, *maschile* e *femminile* ed è cosi determinante che orienta la creatività artistica non solo dentro l'arte letteraria, come „arte della parola", ma anche dentro l'arte sculturale e pitturale. L'immaginario linguistico si rivela così in corelazione molto stretta, si può dire: è consostanziale, con l'immaginario poetico/estetico.

Da questa prospettiva, nell'arte della parola, o meglio, nella poesia, comme arte in cui la creatività sta nello scavare „dentro la parola", si può considerare che l'origine mitologica di Luceafăr – il „personaggio", l'ipostasi epica di una delle voci mito-poetiche dell'Io profondo del poema omonimo

Luceafărul di Mihai Eminescu – è stata possibile anche perché i termini lessicali con i quali la lingua romena da nome alle realtà espresse in italiano dagli sostantivi *sole, notte, cielo, mare* fondano il loro piano semantico su un immaginario specifico dentro la correlazione *maschile–femminile*: *soare-le, noapte-a, cer-ul* (singolare tantum; neutro – maschile al singolare), *mare-a*:

„Iar *cerul* este *tatăl* meu
Și *mumă*-mea e *marea*".
....
„Și *soarele* e *tatăl* meu
Iar *noaptea*-mi este *muma*".

„Mio padre è *il cielo*
Mia madre è *l'onda del mare*".
....
„... mio padre *il sole*
E mia madre è *la notte*".

(trad. Mario de Micheli e D. Vrânceanu)

La rappresentazione del *mare*, in base al principio maschile, in italiano, ha creato e crea difficoltà quasi insormontabili, alla traduzione del poema; la soluzione *onda del mare* «risolve» il problema del genere, ma non del significato mitico/mitologico, condizionato dall'immaginario linguistico. In più, *onda* significa, in Eminescu, piuttosto, l'effimero („Ce e *val* ca *valul* trece"/„Ciò che è *onda* passa come le *onde*"), entrando, dunque, in contradizione con la carica semantico-mitica di *Luceafărul*.

Quanto riguarda l'italiano, lo stesso sostantivo *mare*, proprio per il tratto semantico 'maschile' – *il mare* – ha assicurato, nella cultura italiana, la dimensione mitica dello sposalizio tra il mare e la Repubblica veneziana... la Serenissima.

Dalla stessa prospettiva, vi è una corrispondenza fondata sulla consostanzialità tra l'immaginario linguistico e l'immaginario estetico, tra la correlazione semantica *maschile–femminile* in piano lessicale, e la rappresentazione del Mare (maschile) e la Terra (femminile), sfruttata da Benvenuto Cellini nel realizzare il suo capolavoro d'arte di oreficeria, *La saliera di Francesco I*, nella cui struttura *il Mare* è raffigurato da Nettuno e *la Terra*, da una bella giovane.

Aggiungo qui l'essempio con il quale ho illustrato un'altra volta questa sovranità della lingua sullo sviluppo dell'Essere profondo specifico di una cultura: il complesso sculturale realizzato da Michelangelo nella Cappella dei Medici a Firenze; il tempo, sul cui scorrere Lorenzo il Magnifico – raffigurato dalla statua *Il Pensieroso* – sta pensando, è rappresentato tramite la correlazione tensionata *maschile – femminile*, in base all'immaginario linguistico fissato dal

genere dei sostantivi: *giorno* (maschile) e *notte* (femminile), *aurora* (femminile) e *crepuscolo* (maschile). Questa rappresentazione non si sarebbe potuto realizzare nella cultura romena, dove i sostantivi *zi* e *noapte* sono tutti e due femminili.

Nella struttura della sua *Saliera di Francesco I* (che si trova al Kunsthistorisches Museum di Vienna), Cellini raffigura lo scorrere del tempo nelle otto nicchie sulla parte inferiore dell'ovato, „nelle quale – fa la descrizione Benvenuto Cellini stesso, nello scritto autobiografico, *Vita di Benvenuto Cellini*[1] – avevo figurato la Primavera, la State, lo Autunno et il Verno; nelle altre quattro si era figurato l'Aurora, il Giorno, il Crepuscolo e la Notte" (Cellini, 1857: 97), rappresentazione che inserisce nella stessa corrispondenza/ consostanzialità tra l'immaginario linguistico e l'immaginario mitico-estetico anche le stagioni dell'anno.

b. Nel dare nome alle piante, animali, costellazioni, il romeno (come pure le altre lingue) ricorre ad un immaginario linguistico di tipo poetico, semplicemente metaforico: *ghiocel*, oppure mitico: *floarea-soarelui*.

Le stesse piante hanno in italiano (e nelle altre lingue romanze) delle denominazioni linguistiche che privilegiano una dimensione descrittiva dinamica: *bucaneve, girasole*.

c. Tra i termini che esprimono l'attegiamento dell'essere umano in certe situazioni, verso se stesso e verso l'altro, i verbi *a (se) vindeca* e *a ierta* rivelano una semantica significativa dentro la correlazione, tensionata, *interiorità–esteriorità*.

Il primo verbo ritiene dal piano semantico del termine latino *vindicare* e sviluppa in romeno il senso – fisico, psichico e morale – di 'guarire/guarirsi': „Rana *s-a vindecat*"/ „La ferita *è guarita*"; „Mihai *s-a vindecat* de toate... vise, speranţe, naivităţi"/ „Michele *ha abbandonato* tutto... sogni, speranze, naività".

In italiano (e nelle altre lingue romanze) si è sviluppato inanzitutto il senso 'negativo', sotto certi aspetti: *vendicare, vendicarsi*: „Si *è vendicato* per tutto il male dovuto... per l'offesa ricevuta". Il termine italiano conosce anche un senso 'positivo': 'riavere qualcosa perso in vario modo': „vendicarsi in libertà", 'ridiventare libero', ma l'uso sembra essere poco frequente, quasi sconosciuto.

Il verbo romeno *a ierta*, cui corrisponde in italiano *perdonare*, sviluppa un contenuto semantico pienamente suggestivo per la dimensione spirituale profonda dell'essere umano; il senso originario del termine latino *libertare*, cioè 'liberare dallo stato di schiavitu', conosce un'importante mutamento semantico,

---

[1] In realtà si tratta di un'altra opera (Cellini, 1857), nell'opera citata la descrizione è diversa: „ed aveva un poco di goletta nella qualle io avevo compartito quattro figure d'oro, fatte di più che mezzo rilievo: in queste si era figurato la Notte, il Giorno, il Crepuscolo e l'Aurora. Ancora v'era quattro altre figure della medesima grandezza, fatte per i quattro Venti principali" (Cellini, 1940) (*n. edit.*).

in concomitanza con il passare sul secondo piano della dimensione sociale dell'uomo, a favore della dimensione umana interiore, profonda: „a ierta de datorii" ('cancellare i debiti') significa 'liberare qualcuno di un peso materiale'; „a ierta pe cineva"/ „perdonare qualcuno" (per i danni materiali causati oppure per le offese riportate) significa 'liberare il debitore', farlo sentirsi libero da un certo peso, tormento ecc. che lo poteva tenere incatenato, ma significa anche 'liberare se stesso'. Questo senso trova l'origine nella dimensione profonda dell'essere umano, la sacralità; non a caso il verbo *a ierta* non può essere sostituito in romeno dal sinonimo neologico *a scuza* – di uso strettamente sociale – nel linguaggio religioso e neanche nello stile conversazionale in una temporalità sacra; nel momento che precede la partenza da questo mondo, quello che sta per morire „îşi cere *iertare*" („chiede *perdono*") da tutti, per i vari peccati, conosciuti o non conosciuti: „*Iartă*-mă/ *Iertaţi*-mă!". Ricevendo il perdono, l'essere umano si sente libero e può incamminarsi sereno nel suo ultimo viaggio, il quale è un viaggio sacro. Nel contempo, l'uomo che „iartă"/'da il perdono' si sente anche lui libero.

Lo stesso verbo governa poi le espressioni che concludono la funzione liturgica pronunciata dal prete e ripresa dai partecipanti: „Dumnezeu să-l ierte!"/ „Che Dio lo perdoni!". Le stesse espressioni vengono utilizzate anche nei momenti in cui si sappia della morte di qualcuno (parente dell'interlocutore, conoscente, comune ecc.).

La parola italiana *perdonare* mantiene un collegamento semantico con il sostantivo *dono – perdono* e, dunque, con il senso di 'dono', rapporto in grado di suggerire „apertura verso la libertà interiore" di quello che riceve il dono– perdono, ma anche verso chi perdona; cioè, tramite *il perdono*, come tramite il romeno *iertare*, si rifà un'armonia originaria, persa/ sospesa in vario modo, per la colpa di quello che verrà perdonato. A questo punto, i termini romeni *a ierta*, *iertare* ed i corrispondenti italiani *perdonare, perdono* significano, al livello dello strato profondo del loro piano semantico, aperto verso lo strato profondo dell'Essere, la conciliazione tra gli esseri umani, dalla prospettiva dell'*umanità*, come tratto distintivo e dell'incontro *umanità – divinità*. Si veda in questo senso l'uso del verbo nella preghiera *Tatăl nostru* (*Padre nostro*): „Şi ne *iartă* nouă greşelile noastre/ Cum şi noi *iertăm* greşiţilor noştri" („E *perdona* a noi i nostri pecati/ Come pure noi *perdoniamo* quelli che hanno peccato verso di noi").

d. La correlazione *sacro – profano* rappresenta, in un certo senso, l'ipostasi più profonda del rapporto semantico *interiorità – esteriorità*. Ci soffermiamo, da questa prospettiva, sui termini romeni *cuvînt* ('parola') e *masă* ('*tavolo*').

Dal latino *conventu(m/s)*, 'riunione dei fratelli' in Cristo, 'incontro e dialogo', 'accordo', 'luogo dove si riuniscono i fratelli', l'italiano (come pure le altre lingue romanze occidentali) ha sviluppato il senso di 'spazio dove si incontrono i fratelli', ciò che può essere considerato il sacro in una dimensione esteriore: *convento*.

Il romeno ha conservato nel piano semantico del termine *cuvînt* il sacro come dimensione „interiore", quasi celata, segreta; si continua il senso latino 'incontro, dialogo, accordo', diventato in romeno 'mezzo di realizzare l'incontro, il dialogo, l'accordo'.

Con il senso nozionale 'unita lessicale' (it. *parola*, fr. *mot*), il termine *cuvînt* entra in sinonimia con il termine *vorbă*. In base al tratto semantico profondo, il quale continua l'ambiente onto-semantico del latino *conventu(m/s)*, il romeno *cuvînt* entra, però, con il sinonimo *vorbă* nel rapporto di opposizione: *sacro–profano*. Questa oposizione ha condizionato la partecipazione dei due sinonimi alla nascita di espresioni/locuzioni sviluppando sensi opposti: *cuvînt*, correlato della verità, per caratterizare l'altezza morale; il linguaggio apartiene o risponde alla sacralità dell'essere umano: „om *de cuvînt*" ('uomo di parola'), „a crede *pe cuvînt*" („fidarsi delle *parole* di..."), „*cuvînt* de onoare" („*parola* d'onore"), „ai *cuvîntul* meu" („ti do la mia *parola*"), „a nu-şi ţine *cuvîntul*" („non rispetarsi la *parola*"); „*vorbă* e *a vorbi*", per caraterizzare ciò che è superficiale, appartiene all'effimero, alla menzogna: „*vorbe* în vânt" ('*parole* al vento' – senza peso onto-semantico), „a duce cu *vorba*" ('ingannare'), „*vorbe* goale" („parole vuote/ senza contenuto").

Avendo intuito questa opposizione, i traduttori della *Bibbia* in romeno hanno ricorso fin dall'inizio al termine *cuvînt*: „La început a fost *Cuvîntul*" („All'inizio fu la Parola/il Verbo"). Con la stessa intuizione, i traduttori di Hamlet hanno espresso la frase „Words, words, words..." con il termine *vorbă*: „Vorbe, vorbe, vorbe...", segno della vanità, caducità.

In base alla stessa opposizione *sacro–profano*, Eminescu fa dal termine *cuvînt* il segno poetico dell'atto genesico, sia del mondo: „Iar tu, Hyperion rămîi/ Oriunde ai apune.../ Cere-mi *cuvîntul* meu de-ntîi/ Să-ţi dau înţelepciune?" (Eminescu, 1939: 178) („Ma tu, Iperione perduri/ Dovunque tramonti.../ Chiedimi il detto primordiale/ Ofrirti la saggezza?") (trad. Geo Vasile), (oppure: „Chiedimi tu, dal mio *Verbo* del principio?"), sia del mondo poetico: „Unde vei găsi *cuvîntul*/ Ce exprimă adevărul?" (*ibidem*: 227) („Dove troverai *la Parola*/ Che esprimi la verità?") e dal termine *vorbă*, accanto al sostantivo *frază*, il segno specifico della demagogia: „Negustoria de *vorbe* şi prăvălia de principii sînt cele mai rele din toate" („Il commercio delle/con le *parole* e il negozio dei/con i principi sono i più grandi mali") (*idem*, 1938-1939, IV: 15).

Nello stesso poema *Luceafărul*, il cui senso profondo è l'incompatibilità tra *il fenomenale* e *l'essenziale*, tra il mondo del *contingente* e il mondo del *trascedente*, la fanciulla di re usa nel „dialogo" con il Luceafăr il termine *vorbă* – segno della lingua fenomenale, in opposizione con il sinonimo *cuvînt* (del dialogo Demiurgo–Iperione) – segno della lingua essenziale, fondatrice:

„Nu caut *vorbe* pe ales,
Nici ştiu cum aş începe –

Deşi vorbeşti pe înţeles,
Eu nu te pot pricepe."

„Non cerco *parole* a scelta,
Né so come incominciare
Benchè tu parli chiaramente,
Io non ti posso capire."

„– Come te non so parlare,
Non so come trovare *le parole*:
Il tuo linguaggio è chiaro,
Ma io non ti comprendo."

(trad. M. de Micheli e D. Vrânceanu)

Quando è utilizzato nei contesti del termine *vorbă*, il sostantivo *cuvînt* viene sempre 'dessacralizzato' tramite un epiteto: *gol, deşert*, che esprime un senso 'vuoto di sostanza', che è il tratto distintivo del suo sinonimo:

„E uşor a scrie versuri
Cînd nimic nu ai a spune,
Înşirînd *cuvinte goale*
Ce din coadă au să sune."

„Verseggiar è agevol fatto
Se non hai niente da dire,
Infilzando *vuote ciarle*
Che risuonin nelle rime."

(trad. Geo Vasile)

Il grado massimo di discesa nel profano caratterizza il piano semantico del neologismo *convenţie* – *convenzione*: 'accordo', 'intesa', che rimane alla superficie delle cose, sottoposto al meccanismo di funzionamento della società.

In un altro modo entra nella stessa correlazione *sacro*–*profano* il romeno *masă* (lat. *mensa*), cui corrisponde in italiano il termine *tavolo*. Il tratto semantico 'sacralità' della parole romena, molto collegato alla civiltà rurale, è oggi quasi scomparso o solo dimenticato.

L'evoluzione semantica del termine *mensa* dal latino al romeno è stata orientata da due principali fattori:

1) l'uso della mensa nell'ambito di un rituale sacrificiale ('per i sacrifici agli dei' – Vergillius);

2) l'avvicinamento fonetico, agevolato dall'assimilazione fonetica della consonante *-n-* (*mensa–mesa*) del termine *missa*, significando 'funzione religiosa', diventato, nella lingua italiana (e nelle lingue romanze occidentali) *messa* – 'funzione religiosa', assente in romeno.

Nella correlazione, fondamentale per la strutturazione semantica delle parole, *essere umano–lingua–mondo*, il tratto semantico '*sacralità*' ha potuto essere rafforzato in base alla coesistenza dei due sensi della parola: *masă*, come *tavolo* (oggetto), e *masă*, come 'mangiare', dal costume dei contadini romeni di trovarsi insieme intorno al tavolo in momenti speciali, quando si usciva dal tempo profano (durante il quale si mangiava dove capitava, più frequentemente sul campo) e si entrava in un tempo sacro: feste religiose: il Natale, la Pasqua, alla domenica ecc.; feste in occasione delle varie tappe/momenti significativi nella vita umana: battesimo, nozze, morte.

In rapporto con questa 'sacralità'–tratto nascosto, dimenticato nello strato profondo del piano semantico della parola *masă*, lo scultore romeno Constantin Brâncuşi ha potuto collocare *Masa tăcerii* ('il Tavolo del silenzio') nel complesso sculturale di Tîrgu Jiu (*Masa tăcerii – Poarta sărutului – Coloana infinitului*), il cui senso fondamentale è proprio 'la via da percorrere per trascendere il tempo e lo spazio del contingente'. In italiano, il termine latino *mensa* è stato ripreso, come neologismo, in questi tempi, quando, in correlazione con un certo fenomeno sociale, è diventato di uso in situazioni nelle quali l'identità umana profonda viene, in realtà, annientata: *mensa*, lo spazio dove si mangia in collettività, per soddisfare più facilmente una necessità strettamente biologica. Per lo stesso significato, il romeno usa il termine neologico *cantină*.

e. La correlazione *etico–estetico* si dimostra, inanzitutto, rilevante, nel modo di esprimere *il bello* (*frumosul*) e *il brutto* (*urîtul*), come concetti fondamentali, prima riguardante l'individuo umano in mezzo agli altri, in rapporto con gli altri, e poi riguardante l'oggetto artistico oppure il Mondo visto da una prospettiva estetica.

Per incominciare con la realtà e il concetto di *urît*/ *brutto*, è da ritenere che in romeno il termine (al inizio, aggettivo e dall'aggettivo il sostantivo – espresione linguistica anche del concetto estetico) proviene dal verbo *a urî* (lat. *horresco*, **horrire*); è il participio *urît*.

Nella struttura semantica del termine *urît* (aggettivo e sostantivo) si può individuare questo atteggiamento, oppure questa concezione: *la bruttezza* umana trova la sua origine nel sentimento di *odio*. Il fenomeno, oltre la concettualizzazione che si appoggia su una relativa consostanzialità *etico–estetico*, si può riconoscere nella realtà immediata: non è dificile notare come ci si diventa brutti anche sotto aspetto fisico (l'espressione del viso, del parlare, del guardare), quando si esprime oppure anche solo si è dominati dal sentimento di odio; e questo, senz'altro avviene proprio perché, in queste situazioni, *il brutto, la bruttezza* viene dal di dentro.

La dimensione etica contenuta nel rapporto *a urî*/ *urît* non è del tutto assente dal piano semantico del termine italiano corrispondente, di origine

latina: *brutto*; si riscontra in espressioni come „farsi *brutta*", 'a se mînia', ma rimane nespecifico.

Le due dimensioni, *etica* e *estetica*, caratterizzano anche il piano semantico del termine *urît* (aggettivo e avverbio) distacato dal suo rapporto con il verbo *a urî*: „a se purta *urît*" ('comportarsi da *maleducato*'), „a vorbi *urît*" ('avere un *modo brutto di parlare*').

L'antonimo del termine *brutto*, per esprimere *il bello/ la bellezza*, continua in romeno il latino *formosus–frumos*, discendenza che si riscontra anche in spagnolo, *hermoso*, qui, però, accanto al sinonimo *bello* e con una sfera semantica e uso più ristretti (manca l'uso concettuale). Nella struttura del piano semantico del termine romeno *frumos* (aggettivo e sostantivo) si incontra di nuovo la consostanzialità *etico–estetico*, innanzitutto nell'esprimere il modo di essere nel mondo. Il punto di partenza nel latino è stato il sostantivo *forma*; il derivato *formosus*, dunque, mette l'accento semantico sul principio della forma, il quale, nel pensiero antico, stava in stretta correlazione con le leggi dell'armonia. „*Formosus* latin – interpreta Nicolae Iorga – non rappresenta altro se non la forma interna, la forma compiuta, piena, la forma armoniosa" (Iorga, 1977 [1940]: 8).

Nello stesso saggio, N. Iorga osserva che, pur essendo vero che l'italiano esprimi la bellezza con un discendente del latino *bellus/ bello*, „una delle chiese più importante di Venezia non si chiama «Santa Maria Bella», ma „«Santa Maria Formosa»" (*ibidem*: 8).

Sarrebbe da aggingere che la Vergine Maria non viene mai caratterizzata con l'epiteto *bella*.

In questo senso, l'aggettivo *formosa* dalla struttura che da nome alla chiesa veneziana erreta nell VII-o secolo potrebbe stare in correlazione con il senso/la percezione di 'piena armonia', 'umanità', 'divinità', simboleggiata da Maria – essere umano scelto per incarnare il Verbo divino nel Cristo, armonia rivelatasi a S. Magno, vescovo di Oderzo, tramite l'immagine tutta luce della Vergine Maria.

Nelle sue considerazioni, N. Iorga individuava nel termine romeno „una parole integrale", e dava questa interpretazione proprio dalla prospettiva del rapporto *etico–estetico* nella visione popolare, dentro la quale „la moralità non è altro che una bellezza e la bellezza non è in realtà che una moralità" (*ibidem*: 9).

Nel sostenere questa interpretazione, Iorga invoca l'educazione che dà nella famiglia di contadini la madre che ricorre sempre a espressioni come „Este *frumos*/Nu este *frumos*", 'è *bello*/non è *bello*' fare una cosa od un'altra. Si tratta, comunque, dell'uso, molto diffuso, del termine *frumos* (aggettivo e avverbio) dalla prospettiva di diversi principi su cui fondare gli atteggiamenti interumani: „A te purta *frumos*" 'Avere *un bel* comportamento', „Nu e *frumos* să minți, să furi etc." 'Non è *bello* mentire, rubare ecc.'.

Prendendo in discussione la situazione nel latino (uso del termine e la concezione di vita), Ovid Densusianu osserva, a proposito di *bellus*, messo in relazione con *bene* e *bonus*, che la nozione di *frumos*, 'bello' è qui derivata dalla nozione di *bine* ('bene') e *bun* ('buono'). Ed è naturale, perché ciò che è buono viene messo spesse volte in correlazione con ciò che è bello. Potremmo dire che è una nozione estetica derivata da qualcosa di pratico (Densusianu, 1977 [1929-1930]: 11).

Oltre i vari modi di manifestarsi nell'uso comune della lingua, la consostanzialità *etico–estetico* è in modo specifico rilevante nella cultura popolare romena; il nome del personaggio principale delle fiabe – *Făt-Frumos* – rappresenta il principio del *Bene* nel confronto con il principio del *Male*, rappresentato da personagi i cui nomi rispecchiano un immaginario della bruttezza (*Spînul*, 'gierbo, uomo sbarbato', *Muma pădurii*, 'strega, vecchiaccia' ecc.).

Il trato con carica etica nel piano semantico del sostantivo composto è rafforzato dal primo componente, *Făt*, che significa, da questa prospettiva, 'purezza', 'innocenza': *Făt-Frumos*.

Messi insieme, i tratti semantici delle componenti del nome *Făt-Frumos*, in correlazzione con il suo modo di essere e di agire nel mondo semantico della fiaba, rilevano anche una treza dimensione: *la verità*. Si impone, cosi, nel processo della „semantizzazione" dell'onomastica e del mondo della fiaba, una consostanzialità di tre ipostasi: *bene–bello–vero*, corrispondente al principio *Kalokagathon* della filosofia antica, principio che, in modi diversi, si riscontra nella semantica „dimenticata" nell'uso moderno delle lingue. Senz'altro, in corrispondenza alla scomparsa dell'armonia stessa dal modo di essere nel mondo e di vivere il rapporto con l'Essere del mondo.

Convengo La Romanità Orientale e L'Italia. Storia e Attualità
Venezia, 23 giugno 2000 (Commissione Nazionale di Romania per l'UNESCO, Istituto Romeno di Cultura e di Ricerca Umanistica Venezia), Casa Editrice „Ars Docendi", Bucarest, 2000, p. 22-37.

EMIL PETROVICI, *STUDII DE DIALECTOLOGIE ŞI TOPONIMIE* (*SAGGI DI DIALETTOLOGIA E TOPONIMIA*), BUCUREŞTI, EDITURA ACADEMIEI R.S. ROMÂNIA, 1970, 338 p.

Fra i linguisti romeni, Emil Petrovici rimane, indubbiamente, uno tra i più grandi studiosi degli ultimi decenni. La sua personalità si è affermata sopratutto nel campo della dialettologia e della toponimia. Ha pubblicato una monografia dialettale, *Graiul craşovenilor* [*La parlata dei crasoveni*] (Bucarest, 1935), uno studio sulla nasalità in romeno, „De la nasalité en roumain" (Cluj,

1930), è l'autore[1] dell'*Atlante Linguistico della Romania* (ALR), iniziato da Sextil Puşcariu, di un volume di testi dialettali (*Texte dialectale*, 1943) ecc. Per i suoi studi di alto rigore scientifico, caratterizzandosi per una stretta argomentazione delle idee, in base ai fatti di lingua, Emil Petrovici si è dimostrato un vero specialista dei problemi abbordati, collocandosi sempre in una grande prospettiva, quella dei rapporti intralinguistici; egli ha interpretato il romeno nei suoi contatti attraverso i secoli, ha studiato le conseguenze di questi contatti, sopratutto nel sistema fonetico e nel lessico.

L'ultimo volume, pubblicato postumo de alcuni dei suoi migliori collaboratori e allievi di Cluj (I. Pătruţ, B. Kelemen, I. Mării) raccoglie i più importanti tra i suoi studi di dialettologia e toponimia; difatti, la struttura del volume è organizzata proprio su queste due grandi parti: 1) studi di dialettologia (p. 23-131) e 2) studi di toponimia (p. 133-303).

Gli studi compresi in volume sono, nella loro maggioranza, il frutto del lavoro per l'*Atlante Linguistico della Romania* (ALR), attraverso i tre decenni. Sono due le direzioni delle ricerchi dialettali e toponimiche di E. Petrovici:

– la conoscenza dello stadio attuale della lingua romena nell'area dei quatro dialetti;

– la spiegazione della storia della lingua e del popolo romeno attraverso la dialettologia e la toponimia.

Prima direzione. E. Petrovici si è preoccupato sopratutto dello stadio attuale del dialetto istro-romeno (seguendo in questo senso – e anchi in altri – il fondatore della Scuola linguistica di Cluj: Sextil Puşcariu) e del dialetto daco-romeno (lingua romena di oggi). I suoi studi sull'istro-romeno sono fondati su parecchie inchieste tra i parlanti di questo dialetto meridionale. In base ad una conoscenza esatta e approfondita del dialetto, E. Petrovici rifiuta – in modo rigorosamente documentato – l'idea di Ion Coteanu che l'istro-romeno sarebbe oggi una lingua mista. E. Petrovici considera (v. „Modelul sîrbo-croat al sistemului fonematic istro-român", p. 123-131) che si tratta veramente di un notevole influsso serbo-croato, ma non si può parlare di una lingua mista; in realtà, l'istro-romeno scomparirà col tempo ma non a causa di una „disgregazione", bensì perché i parlanti rinunciano sempre di più a parlarlo.

Degli altri dialetti meridionali, E. Petrovici non si è tanto preoccupato benché abbia scritto alcuni articoli; tra questi, in uno („Consoane rotunjite în graiurile aromâne din Albania", p. 50-55) constata che gli aromeni conoscono, nel loro sistema fonologico, delle consonanti arrotondate[2] e, in conseguenza, l'opposizione di tipo $p/p^{i}/p^{u}$: *scap*, $scap^{i}$, $scap^{u}$ in finale di parola.

---

[1] Per la II Parte; la I Parte è stata elaborata da Sever Pop.

[2] La sua teoria sulla presenza di questa opposizione anche nel sistema della lingua romena letteraria non è stata condivisa dai linguisti romeni.

Sul dialetto daco-romeno E. Petrovici ha scritto di più, approfondendo parecchi fenomeni dialettali (il rotacismo, per esempio, in „Contribuţii la studiul rotacismului la moţii din Scărişoara", p. 25-36), le relazioni interdialettali e tra le varie parlate, ha svolto l'idea di un'altra ripartizione in sottodialetti del dialetto daco-romeno: egli considera che al Nord di Danubio vi siano non solo 3 ma 4 sottodialetti (muntean – „valacco", moldavo, banaziano e crisceano) e anche 5 (avendo in vista anche un sottodialetto maramuresceano, idea svolta poi e testimoniata da R. Todoran).

Seconda direzione. E. Petrovici ha unito tutti i fenomeni linguistici – di dialettologia, di toponimia, di idronimia ecc. – per spiegare i problemi della storia della lingua e del popolo romeno; nella sua concezione, „lo studio della toponimia deve trovarsi alla base della storia degli insediamenti su un qualsiasi territorio".

Commentando le opinioni del balcanologo jugoslavo Henrik Barić („Problema limitei sud-vestice a teritoriului de formare a limbii româneşti", p. 56-60), E. Petrovici porta dei chiarimenti sul problema della zona meridionale del territorio di formazione della lingua e del popolo romeno. Basandosi sull'idea che, per la romanità balcanica, presenta importanza non tanto l'ampiezza quanto l'intensità del processo di romanizzazione, lo studioso romeno propone, sulla base di precisi fatti di lingua, una più esatta delimitazione di questo territorio, il quale si riduce „ad una zona limitata al Sud dalla linea Jireček e all'Ovest dall'isoglossa *št, žd*" (p. 60). Contro l'affermazione del balcanologo jugoslavo, che parlava di un contatto romeno-albanese in una zona centrale della Penisola balcanica, E. Petrovici dimostra, attraverso i fatti linguistici, che in questa zona centrale, prima dell'arrivo degli Slavi non c'era una popolazione romanza (preromena) bensì una albanese; le testimonianze più importanti sono di fonetica e di toponimia:

– la presenza degli elementi di fonetica antico-albanese nella toponimia di questi luoghi;

– al contrario, la presenza di tracce bulgare di tipo orientale nella fonetica della lingua romena (il trattamento dei gruppi dello slavo comune **tj, *kti, *dj* – *št, žd* (bg.) – *şt, jd* (rom.);

– al centro della penisola è di origine romena solo una toponimia *minore* e recente (spiegabile attraverso i pastori romeni che sarebbero giunti fin qui con le loro pecore), mentre la toponimia *maggiore* presenta forme slave e albanesi;

– al contrario, nell'area daco-romena la toponimia di origine romena è una toponimia *maggiore* (Mureş, Criş, Timiş ecc.).

E. Petrovici rifiuta l'idea che la toponimia romena antica sarebbe stata trasmessa attraverso un filtro slavo; non si potrebbe spiegare, per esempio, il suono [ş] di *Argeş, Timiş* ecc.

Il linguista romeno dimostra, poi, che ciò che si considera da alcuni linguisti toponimia straniera sul territorio romeno è, in realtà, per 80% di origine romena; più esattamente, si tratta di una toponimia *creata* da romeni *partendo* da appelativi o da nomi di persona, appartenenti, *questi*, ai altri gruppi etnici e linguistici.

Per qualificare un toponimo o una serie di toponimi dal punto di vista etimologico occore conoscere bene il meccanismo della creazione del toponimo stesso e anzitutto bisogna fare la distinzione tra una toponimia straniera e un'altra, creata su un materiale straniero.

Conoscendo in profondità i fatti linguistici, E. Petrovici li ha interpretato secondo i diversi metodi; ha sottolineato anche l'importanza della metodologia strutturale, di cui si è spesso servito.

Per la sua concezione, per le direzioni delle sue ricerche, per la rigorosità scientifica con cui discute le differenti testi, E. Petrovici si dimostra un grande continuatore della linea della Scuola linguistica di Cluj (S. Pușcariu, S. Pop, N. Drăganu, V. Bogrea ecc.). I suoi studi – per l'ampia area di interesse, e sopratutto per la prospettiva dei contatti intralinguistici – sono dei contributi importanti sia nel campo della linguistica romanza, sia in quello della slavistica.

Il volume, molto accurato, presenta anche delle carte linguistiche che accompagnano i diversi studi, un indice degli autori citati e un indice di fatti linguistici; tutti questi rendono più facile e molto utile la sua consultazione.

Parole e metodi, Torino, 1973, nr. 5, p. 143-145.

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN, VOL. VII (*ATLANTE LINGUISTICO RUMENO*, VOL. VII), BUCUREȘTI, EDITURA ACADEMIEI, 1972, 354 p. + 12 c.

Parallelmente al *Nuovo Atlante Linguistico* (per regioni) [NALR], di cui sono già apparsi l'*Atlante dell'Oltenia* (2 volumi) e l'*Atlante del Maramureș* (2 volumi), l'Accademia della R.S. România, attraverso i collettivi di linguistica, presso i suoi istituti di Bucarest, Iași e Cluj continua ad elaborare e fa apparire, abbastanza regolarmente, l'ALR, iniziato, molto tempo fa, da Sextil Pușcariu ed ormai edito in una serie nuova.

Nel 1972 è uscito il VII volume, riguardante il *Verbo* romeno. Quest'ultimo volume fu elaborato da un colletivo di linguisti presso l'Istituto di Linguistica e Storia letteraria di Cluj, sotto la guida del noto professore Ioan Pătruț. I redattori del volume hanno interpretato il materiale di lingua raccolto da Emil Petrovici nel periodo 1929-1938. Per i dialetti meridionali, sottodanubiani del romeno (istro-romeno, macedo-romeno e megleno-romeno), è stato utilizzato un materiale linguistico raccolto da Ștefan Pașca e Theodor Capidan.

Dedicato al verbo, questo volume si aggiunge, dunque, come ultimo, al V ed al VI volume nel descrivere la struttura morfologica della lingua romena vista nella prospettiva dei suoi dialetti e sottodialetti. Il materiale raccolto ed interpretato riflette la situazione della flessione verbale romena, innanzitutto dal punto di vista del *tempo* e del *modo* verbale (naturalmente, queste due categorie grammaticali collegate con il *numero* e la *persona* verbale).

La descrizione del materiale fu fatta tramite 397 carte (dalla carta no. 1851 alla carta no. 2248 inclusa). Un'indice alfabetico dei verbi coniugati attraverso tutte le carte facilita ulteriori interpretazioni e commenti come pure, in generale, la consultazione dell'*Atlante*.

L'ordine dell'organizzazione dei fatti linguistici è quello seguito di solito nelle tavole sinottiche della coniugazione del verbo in ogni lingua: prima l'*indicativo*, *presente*, *imperfetto*, *passato prossimo* ecc., poi il *congiuntivo*, l'*imperativo* e cosi via.

Tra le forme temporali prevale il *presente indicativo* (le carte 1851-1969), situazione spiegabile se non si perde di vista la ricchezza, la grande varietà delle forme verbali del presente (le forme verbali differiscono al *presente* secondo la struttura fonetica della radice, secondo la persona verbale ecc.). Poche sono, invece, le carte per il *piùcheperfetto* (solo quatro) e per *l'imperfetto* (soltanto sette), tempi, in generale, molto regolari, indifferenti o quasi indifferenti alla classe verbale, alla struttura fonetica della radice del verbo ecc.

Parecchie carte descrivono la situazione dei verbi irregolari; tra questi, in primo luogo, il verbo più irregolare – non soltanto in romeno – *a fi* ('essere'): le carte 2156-2167, poi *a avea* ('avere'), *a vrea* ('volere'), *a bea* ('bere'), *a lua* ('prendere') ecc., fino alla carta 2243 inclusa. L'*Atlante* contiene anche alcune carte per i verbi impersonali: *a ploua* ('piovere'), *a ninge* ('nevicare') ecc.

L'interesse principale, sia dal punto di vista dei raccoglitori e dei redattori di questo ultimo volume dell'ALR, che da quello degli studiosi che si preoccupano dello stato dei dialetti romeni e della storia dalla lingua romena, è costituito, senz'altro, della struttura morfologica del verbo. Però, ovviamente, anche questo settimo volume, come pure il V ed il VI, si aggiunge ai primi quattro volumi nel descrivere l'aspetto fonetico e lessicale della lingua romena. Ci sono diversi fenomeni e mutamenti fonetici che caratterizzano appunto la flessione verbale, come, ad esempio, la palatizzazione (al presente dell'indicativo, congiuntivo ed imperativo, conseguente all'incontro tra la radice verbale e la desinenza personale).

Dal punto di vista lessicale, è da sottolineare sopratutto il fatto che l'ALR non serve soltanto agli studiosi del romeno, ma può essere molto utile anche ai linguisti preoccupati delle lingue, dei dialetti parlati in Romania dalle minoranze nazionali, di origine ungherese, ad esempio, o di origine ucraina.

In ogni caso, per tutti i suoi aspetti, l'ultimo volume dell'*Atlante* si aggiunge agli altri sei nel costituire uno strumento fundamentale per tutti

coloro che vogliono fare una descrizione quanto più precisa dei sottodialetti romeni, per approfondire maggiormente il problema della ripartizione dialettale della lingua romena, per risolvere alcuni problemi riguardanti la storia del romeno. In questo senso, l'*Atlante* è, senza dubbio, uno strumento molto utile anche a tutti coloro che si muovono nel campo delle lingue romanze.

Parole e metodi, Torino, 1973, nr. 6, p. 316-317.

STUDII DE LIMBĂ LITERARĂ ŞI FILOLOGIE (*SAGGI DI LINGUA LETTERARIA E FILOLOGIA*), VOL. II, BUCUREŞTI, EDITURA ACADEMIEI R. S. ROMÂNIA, 1972, 435 p.

Appare, come pure il primo volume (uscito nel 1969), sotto la redazione di un collettivo di linguistica, presso l'Academia della R.S. di România. Il volume riunisce parecchi saggi ed articoli, divisi in tre sezioni: 1) „Lingua romena letteraria", 2) „Stilistica", 3) „Filologia".

I saggi della prima sezione hanno un carattere prevalentemente descrittivo. Gli autori fanno la descrizione e l'analisi di diversi testi romeni dal punto di vista del contributo di questi libri antichi allo svilupo del romeno letterario. Il linguista Ion Gheţie, ad esempio, specialista nei problemi della storia della lingua romena letteraria, si preoccupa della *Biblia de la Bucureşti* (*Bibbia di Bucarest*), stampata nel 1688. Riportando in discussione la questione del valore di questo noto e molto discusso testo di lingua e letteratura romena antica, egli rifiuta l'opinione generale riguardante il ruolo che avrebbe avuto questo libro nell'imporsi del sottodialetto della Valacchia come base del romeno letterario.

Senza mettere in dubbio il contributo fondamentale – secondo Ion Gheţie, come pure secondo altri studiosi – del sottodialetto valacco nella costituzione della lingua romena letteraria, l'autore dell'articolo dimostra che la *Bibbia di Bucarest* non rappresenta in alcun caso un testo chi potrebbe sostenere questa idea. La *Bibbia di Bucarest* costituisce, nella concezione di Ion Gheţie – e l'autore si apoggia su parecchi e convincenti fatti di lingua –, addirittura il punto culminante dell'influsso moldavo sulla lingua scritta nella Valacchia del XVII secolo.

Dalla sua dimostrazione, chiara e precisa – proprio per i fatti di lingua di cui si serve – Ion Gheţie conclude non che il sottodialetto valacco avrebbe avuto il ruolo principale nella costituzione della lingua romena letteraria ma che il processo di irradiazione di questo sottodialetto sugli altri non era ancora concluso nel XVII secolo; questo avrà luogo più tardi, cominciando con l'attività del metropolita Antim Ivireanul.

In un altro articolo, „Din istoria demonstrativelor româneşti: formele (a)celei(a), aceleiaşi, (a)celeilalte, (a)cestei(a)", Constantin Frâncu commenta la storia di alcuni pronomi dimostrativi romeni. L'autore interpreta l'apparizione e la generalizzazione delle forme moderne del tipo *aceleia, acesteia* – forme che sostituiscono, nella lingua romena letteraria, le forme popolari *celei(a), ceştii(a)* ecc. – tramite la *pressione del sistema.*

Nel suo articolo, „Normă şi dialect în primele gramatici româneşti", Mariana Costinescu cerca la presenza di una norma linguistica nelle prime due grammatiche romene, quella di Dimitrie Eustatievici e quella di Macarie. La conclusione dell'articolo è che „mentre Eustatievici promuove... una norma letteraria sola, quella di tipo valacco, il Macarie accede contemporaneamente a due norme: una valacca e l'altra moldava".

Lo stesso carattere analitico presentano anche gli articoli della III sezione, di *Filologia.* Nel centro dell'interesse degli autori degli studi di questa parte del volume si trovano sopratutto diversi testi del XVI e del XVII secolo. I ricercatori del romeno medievale commentano, dal punto di vista filologico, vari manoscritti romeni, slavo-romeni e greco-romeni (Alexandru Mareş, „O nouă Psaltire slavo-română manuscrisă din secolul al XVI-lea"; Ion Rizescu, „Lexiconul greco-român dintr-un codice miscelaneu de la 1625"; Liviu Onu, „Glose româneşti din secolul al XVII-lea gravate cu condei de os pe un manuscris slavon" ecc.). Un'eccezione sola: l'articolo di Flora Şuteu e Octavian Şchiau, in cui si dà un'interpretazione filologica di alcuni testi emineschiani scoperte di recente a Tübingen, nella collezione Mite Kremnitz.

Altro è, invece, l'aspetto dei saggi della sezione di „Stilistica" del volume, la quale presenta un carattere sopratutto teorico. Cosi, il noto linguista Ion Coteanu riprende, da una prospettiva moderna, strutturalistica, le sue idee sulla stilistica funzionale, portando delle chiarificazioni sull'oggetto della stilistica – la lingua, vista nelle sue funzioni socio-culturali – e su vari concetti: *idiostile, variante* ed *invariante* funzionali ecc.

Appoggiatasi su parecchi testi letterari, Lidia Sfârlea tenta, nell'articolo „Contribuţii la delimitarea stilurilor literare româneşti", tramite il metodo statistico, una delimitazione – naturalmente, relativa – a diversi livelli (lessicale, morfo-sintattico, fonetico), degli stili letterari romeni, da una prospettiva sincronica del romeno letterario.

Nel suo approfondito saggio, „Prestigiul stilistic al rimei", Gheorghe Tohăneanu teorizza e fa una dimostrazione molto chiara del valore stilistico della rima. Parecchi esempi, presi dalle creazioni poetiche di Mihai Eminescu, Lucian Blaga, Tudor Arghezi, Ion Pillat, Vasile Voiculescu ecc., rendono le sue idee assai convincenti.

Un saggio solo, quello di Mircea Borcilă sul lessico della poesia di Lucian Blaga, rimane, in questa sezione di stilistica, un lavoro prevalentemente analitico. Nel suo ampio articolo (30 pagine), l'autore fa un'analisi, qualitativa e

quantitativa (si dà anche un indice di frequenza delle parole – importante punto di partenza per ulteriori interpretazioni del linguaggio poetico di Blaga) del vocabolario della poesia di Lucian Blaga.

Per la sua struttura, per l'alto livello scientifico della maggioranza degli articoli e saggi raccolti, questo secondo volume di *Studii de limbă literară și filologie* costituisce un contributo serio nell'approfondimento dei diversi problemi della storia e della stilistica del romeno letterario.

Parole e metodi, nr. 6, Torino, 1973, p. 317-318.

ARITON VRACIU, *STUDII DE LINGVISTICĂ GENERALĂ* (*SAGGI DI LINGUISTICA GENERALE*),
IAȘI, EDITURA JUNIMEA, 1972, 191 p.

Il volume comincia con un breve excursus nella linguistica contemporanea. L'interesse particolare dell'autore si indirizza, sopratutto, verso i nuovi metodi, di cui il linguista romeno dà un'interpretazione in funzione della loro capacità di affrontare e anche di risolvere i principali problemi della linguistica generale, innanzitutto, il problema della genesi e dell'evoluzione delle famiglie di lingue.

Dopo un secondo saggio, in grande parte polemico, intorno al ruolo del fattore etnologico nella spiegazione dei diversi fenomeni riguardanti le famiglie delle lingue (anzitutto indoeuropee) e le lingue stesse („Rolul și valoarea explicațiilor prin factorul etnologic în lingvistică"), Ariton Vraciu, specialista nello studio del periodo antico delle lingue indoeuropee – e, tra queste, sopratutto le lingue balto-slave – si preoccupa di due fenomeni particolari: 1) l'elemento auctono del romeno, 2) le particolarità delle lingue slave.

Sempre polemico, l'autore parte da diverse opinioni e tenta di portare delle chiarificazioni riguardanti i concetti di *protoindoeuropeo, preindoeuropeo, comunità linguistica mediteranea* ecc.

Parlando del sostrato della lingua romena, Ariton Vraciu, contrario all'opinione generale, afferma e cerca di dimostrare che gli idiomi *daco* e *trace* erano due lingue distinte.

Una bibliografia ricca e la continua ripresa delle opinioni di altri studiosi (romeni e stranieri) nascondo troppo le idee proprie dell'autore.

Parole e metodi, nr. 6, Torino, 1973, p. 319.

ECATERINA TEODORESCU, *PROPOZIŢIA SUBIECTIVĂ* (*LA PROPOSIZIONE SOGGETTIVA*), BUCUREŞTI, EDITURA ŞTIINŢIFICĂ, 1972, 135 p.

È il primo studio monografico dedicato, nella linguistica romena, ad una proposizione. L'autore, una nota specialista nel campo della grammatica romena descrittiva, ne dà un'interpretazione molto approfondita, complessa e chiara. Il punto di vista teorico si intreccia con quello descrittivo-analitico. Nella interpretazione dei fenomeni sintattici prevale la prospettiva logica, senza mancare, però, la prospettiva moderna, strutturalistica.

Prima di tutto, si portano dei chiarimenti, molto utili, su vari concetti di ogni grammatica. Si teorizza, ad esempio, sul concetto di *persona grammaticale*, occasione per Ecaterina Teodorescu di esprimere la sua concezione sulla categoria grammaticale di *persona*, sul concetto del Benveniste di *non persona*, sui concetti di *impersonale* ed *unipersonale*.

La linea centrale dello svolgimento del tema è costituita dal rapporto tra la proposizione soggettiva ed il suo reggente (un verbo personale, un verbo impersonale ecc.), interpretato – questo rapporto – sotto tutti gli aspetti e sulla base di parecchie situazioni nella lingua viva. L'autore si appoggia su esempi vari, tratti tutti da testi molto diversi: letteratura scientifica, creazione artistica, poesia popolare, proverbi, linguaggio parlato ecc.

Tutto questo (il chiarimento dei concetti fondamentali, l'appoggio sulla lingua viva ecc.) fa si che lo studio di Ecaterina Teodorescu sia un contributo molto importante alla chiarificazione, non solamente del „ritratto" della proposizione soggettiva – la proposizione più discussa negli studi romeni di linguistica – ma anche degli altri problemi connessi: la categoria grammaticale di *persona*, la semantica degli *impersonali* ed *unipersonali*, la predicatività dei cosidetti *avverbi predicativi* ecc.

Parole e metodi, Torino, nr. 6, 1973, p. 319.

BIBLIOGRAFIE

Ecaterina Alexandrescu, 1967, „Cu privire la unele probleme ale propoziţiilor subiective, predicative şi regentele acestora", în *Limbă şi literatură*, XV, p. 167-177.

Barbu B. Berceanu, 1971, *Sistemul gramatical al limbii române (reconsiderare)*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Lucian Blaga, 1972, *Izvoade*, Bucureşti, Editura Minerva.

Pârvu Boerescu, 1993, „Alfabet şi ortografie", în *Academica*, 4 (28), p. 23-28.

Édouard Bourciez, 1967, *Eléments de linguistique romane*, Paris, Klincksieck.

G. Călinescu, 1941, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Bucureşti, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă.

Benvenuto Cellini, 1568, *Due trattati. Uno intorno alle otto principali Arti dell'Oreficeria. L'altro in materia dell'Arte della Scultura; dove si veggono infiniti segreti nel lavorar le figure di marmo, & nel gettarle di Bronzo, Composti da M. Benvenuto Cellini, Scultore Fiorentino*, in Fiorenza, Per Valente Panizzij & Marco Peri.

Benvenuto Cellini, 1731, *Due trattati di Benvenuto Cellini, Scultore Fiorentino. Uno dell'Oreficeria, l'Altro della Scultura*, in Firenze, MDCCXXXI, Nella Stamperia di S.A.R., Per li Tartini, e Franchi.

Benvenuto Cellini, 1857, *I trattati dell'orficeria e della scultura*, novamente messi alle stampe secondo la originale dettatura del codice marciano per cura di Carlo Milanesi, Firenze, Felice le Monnier.

Benvenuto Cellini, 1940, *Vita scritta da lui medesimo*, Introduzione e note ad uso del popolo e delle scuole a cura di Ettore Fabietti, La Universale „Barion", Milano.

Benvenuto Cellini, 1964, *Viaţa lui Benvenuto Cellini scrisă de el însuşi*, Volumul II, Traducere şi note de Ştefan Crudu, Traducerea versurilor: Geo Dumitrescu, Bucureşti, Editura pentru Literatură.

Jean Chevalier, Alain Gheerbrant (coord.), 1995, *Dicţionar de simboluri*, vol. I (*A-D*), Bucureşti, Editura Artemis.

Timotei Cipariu, 1869, 1877, *Gramatica limbei române*, I. *Analitica*, II. *Sintetica*, Bucureşti, Societatea Academică Română.

Marina Combiescu, 1968, „Despre definirea diatezei în limba română", în *Limba română*, nr. 1, p. 87-91.

Gh. Constantinescu, 1970, „Particularităţile semantice şi sintactice ale verbului «a trebui»", în *Limba română*, XIX, nr. 1, p. 15-24.

Eugenio Coseriu, 1971a, „L'uomo e il [suo] linguaggio", în volumul *Teoria del linguaggio e linguistica generale: sette studi*, Traduzioni di Rafaele Simone e di Luigi Ferrara degli Uberti, Bari, Laterza, p. 3-18.

Eugenio Coseriu, 1971b, „Sistema, norma e «parole»", în volumul *Teoria del linguaggio e linguistica generale: sette studi*, Traduzioni di Rafaele Simone e di Luigi Ferrara degli Uberti, Bari, Laterza, p. 19-103.

Miron Costin, 1958 [1675], *Letopiseţul ţării Moldovei*, în *Opere*, Ediţie critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, p. 41-201.

Miron Costin, 1958 [1677], *Cronica ţărilor Moldovei şi Munteniei*, în *Opere*, Ediţie critică

cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, p. 202-217.

Miron Costin, 1958 [1691], *De neamul moldovenilor*, în *Opere*, Ediţie critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, p. 241-274.

Eugeniu Coşeriu, 1991-1992, „Principiile lingvisticii ca ştiinţă a culturii", în *Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi* (serie nouă), *Omul şi limbajul său – Studia linguistica in Honorem Eugenio Coseriu*, Secţiunea III, e. Lingvistică, Tomul XXXVII/XXXVIII, p. 11-19.

Eugen Coşeriu, 1994a, „Competenţa lingvistică", în volumul *Prelegeri şi conferinţe* (1992-1993), Iaşi (Supliment al *Anuarului de lingvistică şi istorie literară*, XXXIII, 1992-1993, Seria A – Lingvistică), p. 27-47.

Eugen Coşeriu, 1994b, „Semantică cognitivă şi semantică structurală", în volumul *Prelegeri şi conferinţe* (1992-1993), Iaşi (Supliment al *Anuarului de lingvistică şi istorie literară*, XXXIII, 1992-1993, Seria A – Lingvistică), p. 83-99.

Eugen Coşeriu, 1994c, „Unitate lingvistică – unitate naţională", în volumul *Prelegeri şi conferinţe*, Iaşi (Supliment al *Anuarului de lingvistică şi istorie literară*, XXXIII, 1992-1993, Seria A – Lingvistică), p. 181-189.

Eugen Coşeriu, 1996, „Fiinţă şi limbaj", interviu cu E. Coşeriu realizat de Lucian Lazăr, în *Echinox*, nr. 10-12/1996, p. 3-6.

Eugenio Coşeriu, 2004, „Logicism şi antilogicism în gramatică", în *Teoria limbajului şi lingvistica generală. Cinci studii*, Ediţie în limba română de Nicolae Saramandu, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Ovid Densusianu, 1977 [1929-1930], „Exprimarea «frumosului» în româneşte", în Ioan Şerb şi Florica Şerb (editori), *Frumosul românesc în concepţia şi viziunea poporului*, Bucureşti, Editura Eminescu, p. 10-16.

Paula Diaconescu, 1957, „Rolul elementului verbal în componenţa predicatului nominal", în *Studii de gramatică*, II, Editura Academiei, p. 105-120.

Corneliu Dimitriu, 1967, „Observaţii în legătură cu verbele semiauxiliare de aspect", în *Limba română*, XVI, nr. 4, p. 297-303.

Corneliu Dimitriu, 1979, *Gramatica limbii române explicată. Morfologia*, Iaşi, Editura Junimea.

Corneliu Dimitriu, 1982, *Gramatica limbii române explicată. Sintaxa*, Iaşi, Editura Junimea.

Gh. N. Dragomirescu, 1963, „Auxiliarele modale", în *Limbă şi literatură*, VII, p. 231-256.

Mihai Drăgănescu, 1993, „Ortografia limbii române. Cu Hasdeu, Maiorescu, Puşcariu şi Rosetti", în *Academica*, 4 (28), p. 16-19.

Oswald Ducrot, Tzvetan Todorov, 1972, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, Éditions du Seuil.

Mihai Eminescu, 1938-1939, *Opere*, ediţia I. Creţu, vol. I-IV, Bucureşti, Editura Cultura Românească.

Mihai Eminescu, 1970, *Despre cultură şi artă*, Iaşi, Editura Junimea.

Mihai Eminescu, 1977, *Opere*, ediţie critică întemeiată de Perpessicius, volumul VII, *Proză literară*, Bucureşti, Editura Academiei.

Mihai Eminescu, 1980, *Opere*, ediţie critică întemeiată de Perpessicius, volumul IX, *Publicistică 1870-1877*, Bucureşti, Editura Academiei.

Mihai Eminescu, 1981, *Fragmentarium*, ediţie de Magdalena Vatamaniuc, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Mihai Eminescu, 1985a, *Opere*, ediţie critică întemeiată de Perpessicius, volumul XII, *Publicistică 1 ianuarie-31 decembrie 1881* „TIMPUL", Bucureşti, Editura Academiei.
Mihai Eminescu, 1985b, *Opere*, ediţie critică întemeiată de Perpessicius, volumul XIII, *Publicistică 1882-1883, 1888-1889* „TIMPUL", „ROMÂNIA LIBERĂ", „FÎNTÎNA BLANDUZIEI", Bucureşti, Editura Academiei.
Mihai Eminescu, 1989, *Opere*, ediţie critică întemeiată de Perpessicius, volumul X, *Publicistică 1 noiembrie 1877-15 februarie 1880* „TIMPUL", Bucureşti, Editura Academiei.
Ivan Evseev, 1974, *Semantica verbului*, Timişoara, Editura Facla.
D. Gafiţanu, 1959, „Alexandru Philippide", în *Limba română*, VIII, nr. 3, p. 3-11.
Georges Galichet, 1963, *Méthodologie grammaticale*, Paris, PUF.
Al. Graur, 1938, „Les verbes «réfléchis» en roumain", în *Bulletin linguistique*, Copenhague–Bucureşti, p. 42-89.
Al. Graur, 1969, „Diatezele", în *Studii şi cercetări lingvistice*, nr. 1, p. 13-22.
Al. Graur, 1970, „Acordul predicatului cu două subiecte", în *Limbă şi literatură*, XXV, p. 91-96.
Al. Graur, 1973, *Gramatica azi*, Bucureşti, Editura Academiei.
A.-J. Greimas, 1966, *Sémantique structurale*, Paris, Larousse.
Maurice Grevisse, 1961, *Le bon usage*, Paris, Duculot.
G. Gruiţă, 1981, *Acordul în limba română*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Pierre Guiraud, 1963, *La Syntaxe de français*, Paris, PUF (Que sais-je).
Valeria Guţu, 1956, „Semiauxiliarele de mod", în *Studii de gramatică*, I, p. 57-81.
Valeria Guţu, 1961, „Semiauxiliare de aspect?", în *Limba română*, X, nr. 1, p. 3-15.
Valeria Guţu-Romalo, 1973, *Sintaxa limbii române. Probleme şi interpretări*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.
Georg Wilhelm Friedrich Hegel, 1962, *Enciclopedia ştiinţelor filozofice*. Partea întîi. *Logica*, Bucureşti, Editura Academiei.
Paul Imbs, 1960, *L'Emploi des temps verbaux en français moderne*, Paris, Klincksieck.
Iorgu Iordan, 1928, *Istoria literaturii italiene* (litografiat după notele luate la curs de Gh. Agavriloaei), Iaşi, Universitatea din Iaşi.
Iorgu Iordan, 1932, *Introducere în studiul limbilor romanice. Evoluția și starea actuală a lingvisticii romanice*, Iaşi, Institutul de Filologie Română.
Iorgu Iordan, 1937, *Gramatica limbii române*, Bucureşti, Cartea Românească.
Iorgu Iordan, 1954[1], *Limba română contemporană*, Bucureşti, Ministerul Învăţămîntului.
Iorgu Iordan, 1956[2], *Limba română contemporană*, Bucureşti, Editura Ministerului Învăţămîntului.
Iorgu Iordan, 1962, *Lingvistică romanică. Evoluţie. Curente. Metode*, Bucureşti, Editura Academiei.
Iorgu Iordan, 1969, *Alexandru I. Philippide*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.
Iorgu Iordan, 1975[2], *Stilistica limbii române* (Ediţie definitivă), Bucureşti, Editura Ştiinţifică.
Iorgu Iordan, Valeria Guţu-Romalo, Al. Niculescu, 1967, *Structura morfologică a limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.
Iorgu Iordan, Vladimir Robu, 1978, *Limba română contemporană*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.
N. Iorga, 1977 [1940], „Frumosul în concepţia poporului", în Ioan Şerb şi Florica Şerb (editori), *Frumosul românesc în concepţia şi viziunea poporului*, Bucureşti, Editura Eminescu, p. 5-9.
Dumitru Irimia, 1976, *Structura gramaticală a limbii române. Verbul*, Iaşi, Editura Junimea.

Dumitru Irimia, 1983, *Structura gramaticală a limbii române. Sintaxa*, Iaşi, Editura Junimea.
Panait Istrati, 1995, *Les récits d'Adrien Zograffi. Oncle Anghel/ Povestirile lui Adrian Zograffi. Moş Anghel*, Brăila, Editura Istros – Muzeul Brăilei.
G. Ivănescu, 1948, *Curs de sintaxa limbii române*, Iaşi, litografiat.
Roman Jakobson, 1963, *Essais de linguistique générale*, Paris, Les Éditions de Minuit.
Al. Lambrior, 1892, *Gramatica română. Fonetica şi morfologia*, Iaşi, Editura Librăriei Kuppermann.
Alf Lombard, 1992, „Despre folosirea literelor *â* şi *î*", în *Limba română*, nr. 10, p. 531-540.
Titu Maiorescu, 1966, *Critice*, vol. I, Bucureşti, Editura pentru Literatură.
Titu Maiorescu, 1967, *Critice*, vol. II, Bucureşti, Editura pentru Literatură.
Maria Manoliu, 1967, „Genitivul pronumelui personal în limba română contemporană", în Ion Coteanu (coord.), *Elemente de lingvistică structurală*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, p. 274-290.
Maria Manoliu-Manea, 1968, *Sistematica substitutelor din limba română contemporană standard*, Bucureşti, Editura Academiei.
Alexei Mateevici, 1993, *Opere*, I, Ediţie critică de Ion Nuţă, Efim Levit, Sava Pânzaru, Chişinău, Editura Ştiinţa.
Gh. Mihăilă, 1993, „Cîteva reflecţii privind ortografia limbii române", în *Academica*, 4 (28), p. 20-22.
Gh. Nedioglu, 1956, „Predicatul verbal", în *Limba română*, V, nr. 3, p. 34-45, nr. 4, p. 49-57, nr. 5, p. 23-36.
Gabriela Pană, 1967, „Tranzitivitate şi diateză", în *Studii şi cercetări lingvistice*, nr. 1, p. 15-23.
Gabriela Pană-Dindelegan, 1974, *Sintaxa transformaţională a grupului verbal în limba română*, Bucureşti, Editura Academiei.
Alexandru Philippide, 1894, *Istoria limbii române. I. Principii de istoria limbii*, Iaşi, Tipografia Naţională.
Alexandru Philippide, 1897, *Gramatica elementară a limbii române*, Iaşi, Editura Librăriei Isr. Kuppermann.
Alexandru Philippide, 1910, *Un specialist român la Lipsca*, Iaşi, Tipografia Dacia P. & D. Iliescu.
Alexandru Philippide, 1921, *Filologia română. 1. Introducere în ştiinţa limbii. 2. Fiziologia sunetelor*, curs litografiat sub îngrijirea studenţilor D. Gafiţanu, D. Găzdaru, M. Paulian, Iaşi.
Alexandru Philippide, 1928, *Originea românilor. II. Ce spun limbile română şi albaneză*, Iaşi, Viaţa românească.
Alexandru Philippide, 1984, *Principii de istoria limbii*, în volumul *Opere alese. Teoria limbii*, ediţie de G. Ivănescu şi Carmen-Gabriela Pamfil, studiu introductiv de G. Ivănescu, Bucureşti, Editura Academiei, p. 1-225.
Sextil Puşcariu, 1922, recenzie la A. Meillet, *Linguistique historique et Linguistique générale*, Paris, Champion, 1921, în *Dacoromania*, II, p. 686-693.
Sextil Puşcariu, 1940, *Limba română*, vol. I, *Privire generală*, Bucureşti, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă.
Sextil Puşcariu, 1943, *Études de linguistique roumaine* (texte imprimé), Cluj, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului.
Sextil Puşcariu, 1959, *Limba română*, vol. II, *Rostirea*, Bucureşti, Editura Academiei.
Al. Rosetti, 1968, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, Editura pentru Literatură.

Bertrand Russel, 1969, *Signification et vérité*, Paris, Flammarion.
Ferdinand de Saussure, 1967, *Cours de linguistique générale*, Paris, Payot.
A. Scriban, 1939, *Dicționaru limbii românești*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună".
Sorin Stati, 1954, „*Verbele «reflexive» construite cu dativul*", în *Studii și cercetări lingvistice*, nr. 1-2, p. 135-146.
Sorin Stati, 1958, „Problema diatezelor", în *Limba română*, VII, nr. 2, p. 39-45.
Sorin Stati, 1972, *Elemente de analiză sintactică*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
Ecaterina Teodorescu, 1965, „Reflexiv și pronominal", în *Limba română*, nr. 5, p. 545-553.
Ecaterina Teodorescu, 1966, „Însemnări pe marginea auxiliarelor de modalitate", în *Anuar de lingvistică și istorie literară*, tomul XVII, p. 137-142.
Ecaterina Teodorescu, 1979a, „În problema structurii părților de propoziție, cu privire specială la predicatul nominal", în *Limba română*, nr. 2, p. 123-127.
Ecaterina Teodorescu, 1979b, „Sînt propozițiile subordonate propoziții autentice?", în *Limba română*, nr. 3, p. 231-236.
Ecaterina Teodorescu, 1982/1983, „Unitățile sintactice (Clasificare, modalități de realizare)", în *Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași* (serie nouă), Secțiunea III, e. *Lingvistică*, tomul XXVIII/XXIX, p. 161-164.
Lucien Tesnière, 1959, *Eléments de syntaxe structurale*, Paris, Klincksieck.
Gh. D. Trandafir, 1973, *Categoriile gramaticale ale verbului în româna contemporană*, Craiova, Casa Corpului Didactic a județului Dolj.
Grigore Ureche, 1958 [1647], *Letopisețul Țării Moldovei*, Texte stabilite de P.P. Panaitescu, Prefață și note de Gh. Popp, București, Editura Tineretului.
Emanuel Vasiliu, 1968, *Fonologia istorică a dialectelor daco-romane*, București, Editura Academiei.
Emanuel Vasiliu, 1978, *Preliminarii logice la semantica frazei*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
Laura Vasiliu, 1961, „Părțile de propoziție multiple", în *Studii de gramatică*, vol. III, București, Editura Academiei, p. 79-92.
Tudor Vianu, 1938, *Poesia lui Eminescu*, București, Cartea Românească.

Texte folosite pentru exemplificări

Lucian Blaga, 1966, *Poezii*, București, Editura pentru Literatură.
I.L. Caragiale, 1930, *Opere*, I. *Nuvele și schițe*, Ediție îngrijită de Paul Zarifopol, București, Editura „Cultura Națională",
Mihai Eminescu, 1939, *Opere*, ediție critică îngrijită de Perpessicius, volumul I, *Poezii tipărite în timpul vieții*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II".
Mihai Eminescu, 1943, *Opere*, ediție critică îngrijită de Perpessicius, volumul II, *Poezii tipărite în timpul vieții*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II".
Mihai Eminescu, 1944, *Opere*, ediție critică îngrijită de Perpessicius, volumul III, *Poezii tipărite în timpul vieții*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II".
Mihai Eminescu, 1963, *Opere*, ediție critică îngrijită de Perpessicius, volumul VI, *Literatura populară*, București, Editura Academiei.

Christina Zarifopol-Illias (ed.), 2000, *Dulcea mea Doamnă/ Eminul meu iubit. Corespondență inedită Mihai Eminescu – Veronica Micle*, Iaşi, Polirom.

Sigle

AAR = Academia Română, *Anale. Şedinţele din 1928-1929*, Tom. XLIX, Bucureşti, 1929.

ALR I = *Atlasul lingvistic român*. Partea I, sub conducerea lui Sextil Puşcariu, de Sever Pop, vol. I, Cluj, 1938, vol. II, Sibiu–Leipzig, 1942.

ALR II = *Atlasul lingvistic român*. Partea a II-a, sub conducerea lui Sextil Puşcariu, de Emil Petrovici, vol. I, Sibiu–Leipzig, 1940.

ALR II, s.n. = *Atlasul lingvistic român*. Partea a II-a, serie nouă, de Emil Petrovici; redactor principal: Ioan Pătruţ, vol. I (1956), II (1956), III (1961), IV (1965), V (1966), VI (1969), VII (1972), Bucureşti, Editura Academiei.

DA = *Dicţionarul limbii române*, alcătuit sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Tomul I. Partea I: *A – B*, Bucureşti, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea, 1913; Tomul I. Partea II: *C*, Bucureşti, Tipografia Ziarului „Universul", 1940; Tomul I. Partea III. Fascicula I: *D – de*, Bucureşti, Universul, Întreprindere Industrială a Statului, 1949; [Fascicula II: *de – deşţina*; şpalt, 1948]; Tomul II. Partea I: *F – I*, Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului. Imprimeria Naţională, 1934; Tomul II. Partea II. Fascicula I: *J – lacustru*, Bucureşti, Tipografia Ziarului „Universul" S. A., 1937; Tomul II. Partea II. Fascicula II: *Ladă – lepăda*, Bucureşti, Tipografia Ziarului „Universul" S. A., 1940; Tomul II. Partea II. Fascicula III: *Lepăda – lojniţă*, Bucureşti, Tipografia Ziarului „Universul" S. A., 1948.

DOOM[1] = *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982.

DOOM[2] = *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, Ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2007.

GA[1] = *Gramatica limbii române*, I-II, Bucureşti, Editura Academiei, 1954.

GA[2] = *Gramatica limbii române*, I-II, ediţia a doua revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Academiei, 1963.

NALR – *Ban.* = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Banat* (vol. I, II), *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Banat* (vol. III), sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, Bucureşti, Editura Academiei, 1980 (I), 1997 (II), 1998 (III).

NALR – *Ban., Date* = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Banat. Date despre localităţi şi informatori*, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, Bucureşti, Editura Academiei, 1980.

NALR – *Mar.* = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Maramureş*, de Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, Bucureşti, Editura Academiei, 1969 (I), 1971 (II), 1973 (III), 1997 (IV).

NALR – *Mold. Bucov.* = *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova şi Bucovina* (vol. I), *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina* (vol. II), de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuţă, Adrian Turculeţ, Bucureşti, Editura Academiei, 1987 (I), 1997 (II).

NALR – *Munt. Dobr.* = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia şi Dobrogea*, de

Teofil Teaha, Mihai Conţiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, Bucureşti, Editura Academiei, vol. I, II, 1996.

NALR – *Olt.* = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Oltenia*, de Teofil Teaha, Ion Ionică, Valeriu Rusu, sub conducerea lui Boris Cazacu (I-III), Bucureşti, Editura Academiei, 1967 (I), 1970 (II), 1974 (III), 1980 (IV), 1984 (V).

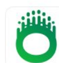
NALR – *Trans.* = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania*, de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loşonţi, Bucureşti, Editura Academiei, 1992 (I), 1997 (II).

În aceeaşi serie au apărut:

Dumitru Irimia, *Limbajul poetic eminescian*, ediţia a doua

Dumitru Irimia, *Studii eminesciene*, ediție de Ioan Milică şi Ilie Moisuc

SERIA DE AUTOR
DUMITRU IRIMIA

OPERE

Nimic mai firesc decît ca o cercetare lingvistică, asemeni oricărui alt studiu, să-şi aibă întemeierea în propria concepţie, ba aceasta e chiar condiţia fundamentală a cercetării ştiinţifice.

Omul intră în raport cu lumea prin intermediul limbii, dar raportul cu lumea nu înseamnă numai raportul interuman, adică un raport de comunicare informaţională, să-i spunem, ci raportul efectiv (în sens filosofic) cu universul. Iar în desfăşurarea acestui raport limba este spaţiul sacru în care omul îşi dezvoltă umanitatea, adică componenta spirituală, afectivă şi raţională concomitent, a fiinţei sale celei mai adevărate. În acest spaţiu sacru, limba lasă omului toată libertatea manifestării sale spirituale, dar totodată îl şi orientează dintr-un plan de adîncime, pe care subiectul vorbitor rareori îl conştientizează. Omul intră în raport cu lumea prin intermediul limbii, dar aceasta este o anumită limbă.

Dumitru Irimia

9 786067 143560

EDITURA UNIVERSITĂŢII „ALEXANDRU IOAN CUZA" IAŞI